

ბეატონი ნაწილები სეპარატორში:

შ ი ნ ა ე რ ს ი

	83-
წინასიტყვაობა	07—08
შესავალი	I—LIII
ბერძენული წარწერები სეპარატულად	1—135
ბიბლია	1— 7
ლიხინი	7— 16
ახალი ათონი	16— 28
კუმა	29
სოფელი	30
მოქეი	30— 31
მაცხვარიში	32— 37
ივანე	38— 39
მცხეთა	40
ხე	40— 47
ნაკიფარი	47— 48
დოლი	48— 49
ლაფსყალი	49— 50
ფარი, ქამვეთი, შურყმელი	50
ჯახუნდგოი	50
წალენჯიხა	51— 65
კოცხერი	65— 67
ცაიში	67— 75
ხოზი	75— 86
ნოსირი	86— 88
ფოთი	88— 89
სეფეთი	89— 91
მარტვილი (გუგუქორი)	91—104
შემოქმედი	105—106
ლიბაური	106—107
აკი	107—110
ეაშნარი	110—112
ზონი	113—120
გელათი	120—164
ქუთაისი	164—167
კაცხი	167—168
ნიკორწმინდა	169—182
ნაბახტევი	183—187
დირბი	187—188
ჟინჯვისი	188—190
ატენი	191—193

ბობნევი	193—199
უფლისციხე	199
კაბენი .	199—200
წინარები	200—208
ძეგვი	208
მცხეთა	209—233
თბილისი	234—291
ა. წარწერები ქვებზე	234—257
ბ. წარწერები ბეჭდებსა და საბეჭდავებზე	257—264
გ. წარწერები სხვადასხვა ნივთებზე	264—269
დ. წარწერები სამღვდელთმსახურო ნივთებზე	270—291
ლურჯი მონასტერი .	291
ფინეზაური	292
აბჯღაძე	292—293
ფიტარეთი .	294—299
ლიპი	299—300
გუდარები	300—302
ტიმოთეს უბანი	303
თიქელი	303—305
მიქელწმინდა .	305—306
გარძია	306—317
მარცყოფი .	318
ნინოწმინდა	318—319
ვეჯინი	319—322
შუამთა	322—326
თელავი	326
ალავერდი	327
ხემო ხოლაშენი	327—329
ალვანი	329—332
ტრემი	332—346
ნეკრესი	346—350
ღამაგეპე, აბტალა	361—363
საკუთარ სხვადასხვა საძიებელი	364—376

წინასიყვარობა

ჯერ კიდევ 1938 წელს, როდესაც სსრკ აკადემიის საქართველოს ფილოლოგიის ინსტიტუტში ჩამოყალიბდა ფილოლოგიის განყოფილება (შემდეგ წლებში ბიზანტინოლოგიის განყოფილებად გადაკეთებული), ამ განყოფილების თემატიკაში ვათვალისწინებელი იყო, აკად. ს. ჯანაშიას ინიციატივით, საქართველოს ისტორიის ბერძნული წყაროებისა და ბერძნულად დაწერილი მასალის შეკრება და გამოქვეყნება. მაშინვე იყო ნაუარაუდვეი, კერძოდ, საქართველოს ტერიტორიაზე ნაპოვნი ბერძნული წარწერების სრული კრებულის შედგენა: არსებული პუბლიკაციებით ცნობილი წარწერების ადგილობრივ შემოწმება, ახალი, აქამდე გამოუქვეყნებელი წარწერების გამოვლენა და მათი ყოველმხრივი შესწავლა (ისტორიული, პალეოგრაფიული და ენობრივი თვალსაზრისით).

1945 წელს ამ მუშაობის შესრულება დამევალა მე. წინამდებარე შრომატ, „ბერძნული წარწერები საქართველოში“, ამ მუშაობის შედეგია: იგი შესრულებულია საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის ბიზანტინოლოგიის განყოფილების სამეცნიერო გეგმის მიხედვით 1945—1950 წლების განმავლობაში. თუ მე ამ სამუშაოს შესრულება შეეძელი, მხოლოდ იმის წყალობით, რომ შექმნილი მქონდა მუშაობისათვის ყოველმხრივ ხელშემწყობი პირობები: აკად. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის ხელმძღვანელობა ყოველწლივ მიწუობდა მივლინებას საქართველოს რაიონებში მასალების შესასწავლად და მოსკოვისა და ლენინგრადის ბიბლიოთეკებში დამატებითი ლიტერატურული მასალის გასაცნობად (დაწერილებით იხ. ქვემოთ, გვ. X). ადგილობრივ, რაიონებში, როგორც პარტიული ისე საბჭოთა ორგანოების ხელმძღვანელები დიდის გულისხმიერებით ეპყრობოდნენ ჩემს მუშაობას და ყოველგვარ დახმარებას მიწევდნენ. ხშირად ჩემს მივლინებებს ვუფარებდი ჩემი კოლეგების, არქეოლოგოსთა და ხელოვნებათმცოდნეთა, ექსპედიციებს და ბერძნული წარწერების შემკველი ძეგლების მათთან ერთად. მოხილვა ჩემთვის ყოველთვის სარგებლობის მომტანი იყო.

ცალკეული რაიონების ძეგლთა ბერძნული წარწერების მიმოხილვას მოხსენებების სახით ვკითხულობდი ისტორიის ინსტიტუტის ბიზანტინოლოგიის განყოფილების ან სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კლასიკური ფილოლოგიის კათედრის სხდომებზე და კოლეგების მითითებებს ამა თუ იმ საკითხზე სათანადოდ ვითვალისწინებდი.

ძალიან დამავალა და დიდი ყურადღებით გადაიკითხა მთელი მასალა პარტივეტმულმა მკვლევარმა პ. ინგოროყვამ, რომლის შენიშვნებმა ჩემ მიერ აღძრულ არა ერთ საკითხს ახლებურად მოჰფინა შუქი.

დიდი დახმარება გამიწია ირ. ციციშვილმა, რომელიც დაუზარებლად ხელმძღვანელობდა წიგნის მხატვრულ გაფორმებასა და წარწერათა გრაფიკული მასალის დამზადებას.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭომ, როგორც კი დამზადდა წიგნი, შეიტანა ის მაშინვე თავის საგამომცემლო გეგმაში, ხოლო აკადემიის გამომცემლობამ ყოველგვარი ზომები მიიღო იმისათვის, რომ წიგნი თავის დროზე დაბეჭდილიყო.

ზემოხსენებულ დაწესებულებათა, ხელმძღვანელთა და ამხანაგთა დახმარებამ შემაძლებინა აკად. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის მიერ დაკისრებული სამუშაო შემესრულებინა.

20. XII. 1951

თ. შაუხჩიშვილი

შესავალი

ეპიგრაფიკა შედარებით ახალგაზრდა მეცნიერებაა. სამეცნიერო ლიტერატურაში მიღებული განსაზღვრის თანახმად ეპიგრაფიკის საგანს შეადგენს ყველა წარწერა, მიუხედავად მათი შინაარსისა, რომლებიც ამოკრილია მაგარ საწერ მასალაზე: ქვაზე, ლითონზე, ხეზე, კერამიკაზე და ა. შ. ამდენად, სრულიად უეჭველია მისი მჭიდრო კავშირი პალეოგრაფიასთან. უფრო მეტიც: პალეოგრაფია, ფართო გაგებით, შეიცავს ეპიგრაფიკასაც (ვიწრო გაგებით პალეოგრაფია ძირითადად ხელნაწერებს სწავლობს).

თუკი რომელიმე ენაზე შესრულებული წარწერების შესახებ შეიძლება ითქვას, რომ ისინი შესწავლილია, პირველ რიგში ეს ითქვის ბერძნული წარწერების ზიმართ. ეს ბუნებრივიც არის: ძველი საბერძნეთისადმი ინტერესი ყოველთვის დიდი იყო, ხოლო XIX საუკუნიდან ეს ინტერესი გაასკეცდა და ამის რეალურ შედეგად მოჰყვა ისეთი ახალი სამეცნიერო დარგების განვითარება, როგორცაა ეპიგრაფიკა, არქეოლოგია, პალეოგრაფია, პაპიროლოგია.

საერთოდ ბერძნული ეპიგრაფიკის დარგში სხვა შრომები რომ არ მოვიხსენიოთ, გვერდს ვერ აუვლით: 1828—1877 წლებში გამოსულ კრებულს—*Corpus inscriptionum Graecarum* (4 ტომი + V, საძიებლები), რომლის დამფუძნებელი და პირველი რედაქტორი იყო ავგუსტ ბეკი (August Böckh,) ხოლო თანამშრომლები და გამგრძელებლები ფრანკი, კურციუსი, მაინეკე, კირხჰოფი. კრებული შეიცავს 9926 წარწერას და წარმოადგენს ფუძემდებელ ნაშრომს ამ დარგში. ეს გამოცემა, რა თქმა უნდა, მეტისმეტად დადებითი მოვლენა იყო, მაგრამ, როგორც ყოველ პირველ ნაბიჯს, მასაც ახლდა სერიოზული ნაკლოვანება, რაც კიდევაც აღინიშნა სამეცნიერო ლიტერატურაში (კოპი, ჰერმანი). ამის შემდეგ, 1873—1904 წლებში გამოვიდა *Corpus inscriptionum Atticarum* (3 ძირითადი ტომი + IV, დამატებანი), რომლის ცალკეული ტომების რედაქტორები არიან ა. კირხჰოფი, უ. კელერი, ვ. დიტენბერგერი. ეს გამოცემა შეიცავს დაახლოებით 10 000 წარწერას; წარწერების გამოცემის ხარისხი გაცილებით უფრო მაღალია (მასალა შემოწმებულია ადგილობრივ, დაბეჭდილია მეტწილად მათი ფაქსიმილეები და სხვა). დროთა ვითარებაში სულ უფრო მეტი წარწერა ვლინდება. ჯერ კიდევ XX ს-ის დასაწყისისათვის. ვ. ლარფელდი აღნიშნავდა, მეცნიერება 100 000 ბერძნულ წარწერას იცნობსო. ამასთან დაკავშირებით დგება წარწერათა სრული კრებულის გამოცემის — უკიდურეს შემთხვევაში, არსებულის შევსების—აუცილებლობის საკითხი. ჯერ კიდევ 1890 წელს იწყება განოცემა იმ სერიისა, რომელსაც *Inscriptiones Graecae* ეწოდება და რომლის პირველი

რედაქტორი გ. კაიბელი იყო. ეს სერია ცალკეულ ტომებში შეიცავდა საბერძნეთის სხვადასხვა კუთხის წარწერებს და თითოეულ ტომს თავისი რედაქტორი ჰყავდა, რის გამოც ყველა ნაწილი ერთნაირი ღირსებისა არ გამოდგა. 1903 წელს უ. ვილამოვიც-მელენდორფის ინიციატივითა და უშუალო ხელმძღვანელობით მიიღო ეს სერია (და მასთან ერთად ატიკის წარწერების კრებულის) გადანაწილდა 14 ტომად. ამ ტომებში არ შესულა მცირე აზიის წარწერები, რომელთაც მიეძღვნა 1901 წელს ე. კალინკას მიერ გამოცემული „*Tituli Asiae Minoris*“. ამის შემდეგ, ცალკეულ ახალ აღმოჩენებთან დაკავშირებით, ანდა ამა თუ იმ ადგილის არქეოლოგიურ თხრასთან ერთად ქვეყნდებოდა სხვადასხვა შრომები, რომლებიც შეიცავდა ბერძნულ წარწერებს. გარდა მთლიანი კრებულებისა, რომლებშიც მასალა ძირითადად დალაგებულია გეოგრაფიული პრინციპის მიხედვით, არის არაერთი ცალკეული შრომა, რომელშიც მოთავსებულია დარგობლივ შერჩეული ბერძნული წარწერები (ისტორიული, იურიდიული, დიალექტური), მათ შორის არ შეიძლება უუურადღებოდ დავტოვოთ: R. Cagnat, *Inscriptiones graecae ad res romanas pertinentes*, 1901 წ. და შმდ. E. L. Hicks and G. F. Hill, *Historical greek Inscriptions*,² 1901 წ. და სხვა.

უნდა აღინიშნოს, რომ საერთოდ ბერძნული სინამდვილის შემსწავლელნი და კერძოდ ეპიგრაფიკის სპეციალისტები ყოველთვის დიდ ინტერესს იჩენდნენ უძველესი წარწერების მიმართ, აქვეყნებდნენ განსაკუთრებით წარმატებული დროის ძეგლებს. ქრისტიანული ბერძნული წარწერები დიდხანს უუურადღებოდ იყო: მათი საკითხი დადგა ბიზანტინოლოგიის განვითარებასთან დაკავშირებით. ჯერ კიდევ 1898 წელს *Bulletin de correspondance hellénique*-ის ნომერში (გვ. 410 და შმდ.) დაიბეჭდა თ. ომოლის (Th. Homolle) წერილი იმის შესახებ, რომ ფრანგული არქეოლოგიური სკოლა აპირებს ბერძნული ქრისტიანული წარწერების გამოცემას. უფრო დაწვრილებით ამ განოცემის პროექტი განხილულია გ. მილეს (G. Millet) მიერ ეურნალში *Byzantinische Zeitschrift* (1906, XV, გვ. 496--502). როგორც ეს წერილი ვეამცნობს, განზრახული ჰქონიათ ქრისტიანული ხანის ყველა ბერძნული წარწერის გამოცემა (XIX ს-ის მასალითურთ) და ეს წარწერები შევიდოდა სერიაში *Inscriptiones Graecae*. ამ მიზანდასახულებას განხორციელება დიდხანს არ ეღირსა. მხოლოდ 1941 წელს გამოსცა ვეისმა (N. A. Bees) „*Corpus der griechisch-christlichen Inschriften von Hellas*“ I ტომის I ნაკვეთი; 1946 წელს გამოვიდა ამ კორპუსის მეორე ნაკვეთი ლიცმანის, იმავე ვეისისა და სოტერიუს რედაქციით. ცალკეულ კუთხეთა ქრისტიანული ბერძნული წარწერები მანამდე სხვების მიერაც არის გამოცემული: Ch. Bayet, *De tituli Atticae christianis antiquissimis*, 1878; G. Millet, J. Pargoire et L. Petit, *Recueil des inscriptions chrétiennes du mont Athos*, 1904. F. Cumont, *Les inscriptions chrétiennes de l'Asie Mineure (Mélanges d'archéologie et d'histoire, 1895, XV, p. p. 245—300)*. H. Grégoire, *Recueil des inscriptions grecques chrétiennes d'Asie Mineure*, I, 1922. J. S. Creagh, S. J., and A. E. Raubitschek, *Early Christian Epitaphs from Athens (Hesperia, 1947, XVI და Theological studies, 1947, p. p. V+54)*.

აღსანიშნავია ის თეორიული მონოგრაფიები, რომლებიც ევროპის მეცნიერებმა შექმნეს ეპიგრაფიკის დარგში: W. Larfeld, Griechische Epigraphik, I—II, 1914 (უქანასკნელი გამოცემა); E. S. Roberts, An Introduction to greek Epigraphy, I—II, S. Chabert, Histoire sommaire des études d' épigraphie grecque და სხვა. არის მონოგრაფიები ცალკეული წარწერების შესახებ, როგორცაა: K. Meisterhans, Grammatik der Attischen Inschriften, 1900. E. Nachmanson, Historische attische Inschriften 1913. P. Kretschmer, Die griechischen Vaseninschriften, ihrer Sprache nach untersucht, 1894 და სხვა.

ბერძნული ეპიგრაფიკის განვითარება უეჭველად არის დაკავშირებული ეურნალთან Bulletin de Correspondance hellénique, რომელიც 1881 წლიდან გამოდის და რომელიც მეტწილად წარწერების პუბლიკაციას წარმოადგენს.

ბერძნულ ეპიგრაფიკას თვით ბერძენი მეცნიერებაც სწავლობენ: ამ მხრივ აღსანიშნავია XIX ს-ის 30-იან წლებში ათენში ჩამოყალიბებული არქეოლოგიური საზოგადოება ('Η έν 'Αθήνας ἀρχαιολογική 'Εταιρεία), რომლის ორგანოდ იყო 'Εφημερίς 'Αρχαιολογική, ძირითადად ეპიგრაფიკული ეურნალი. ბერძენ ეპიგრაფიკოსთა შორის განსაკუთრებით გაითქვეს სახელი კ. პიტაკისმა, ა. რანგავეისმა და სტ. კუშანუდისმა¹:

მნიშვნელოვანი მუშაობა გასწია ბერძნული ეპიგრაფიკის შესწავლის დარგში კონსტანტინეპოლის რუსულმა არქეოლოგიურმა ინსტიტუტმა, რომელიც 1895 წელს დაარსდა და სადაც თანამშრომლობდნენ სახელგანთქმული რუსი ბიზანტინისტები, არქეოლოგოსები და ეპიგრაფიკოსები: თ. უსპენსკი, ბ. ფარმაკოვსკი, ა. ნიკიტსკი, ნ. ნოვოსადსკი, ე. პრიდიკი და სხვები. XIX ს-ის მეორე ნახევარში თვით რუსეთში თანდათანობით ყალიბდება არქეოლოგიური საზოგადოებები: პეტერბურგისა, ოდესისა და მოსკოვისა, რომელთა მიზანი ძირითადად არქეოლოგიური თხარაა, მაგრამ რომლებიც თხარასთან დაკავშირებით ეპიგრაფიკულ მასალასაც აქვეყნებენ და სწავლობენ. ამ საზოგადოებათა შესასწავლ ობიექტს უპირატესად შავი ზღვის ჩრდილოეთი სანაპირო წარმოადგენს. რუს ეპიგრაფიკოსთა შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია ვ. ლატიშევი, რომელსაც, ცალკეული წერილებისა და პატარა კრებულების გარდა, ეკუთვნის: „Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini graecae et latinae“, რომელიც გამოვიდა 3 ტომად (I, II, IV) 1885—1901 წლებში და შეიცავს დაახლოებით 1200 წარწერას და „Сборник греческих надписей христианских времен из Южной России“ 1895 г. ამდენად, ვ. ლატიშევის ეს უქანასკნელი შრომა ქრისტიანული წარწერების ერთი პირველ კრებულთაგანია. ვ. ლატიშევისავე კალამს ეკუთვნის ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესო „К истории христианства на Кавказе: Греческие надписи из Ново-Афонского монастыря“. СПб, 1911 г.

¹ ლიტერატურის შესახებ დავერილებით იხილე Н. И. Новосадекий, Греческая эпиграфика, часть I, Москва, 1903. стр. 225—233. F. Hiller von Gaertringen, Griechische Epigraphik, გვ. 23—24: Einleitung in die Altertumswissenschaft, I, 9. 1924.

კავკასიისა და კერძოდ საქართველოს სიძველეებისა თუ ბერძნული წარწერების შესწავლაში დიდი ღვაწლი ნიუძღვის მოსკოვის არქეოლოგიური საზოგადოების თავმჯდომარეს ა. უვაროვს და მის მეუღლეს, პ. უვაროვას. უშუალოდ ა. უვაროვის ინიციატივით V არქეოლოგიური ყრილობისათვის, რომელიც შედგა თბილისში, ი. პომიალოვსკიმ გამოსცა 1881 წელს „Сборник греческих и латинских надписей Кавказа“. ამ კრებულის შეფასება დაწერილებით იქნება ქვემოთ.

ბერძნული ეპიგრაფიკის რუს საპეციალისტთა შორის არ შეიძლება არ აღინიშნოს ნ. ნოვოსადსკის ღვაწლი. ცალკეული წერილები და შრომები რომ არ განვიხილოთ¹, გვერდს ვერ აუუვლით მის სალექციო კურსს „Греческая эпиграфика“ (I და II გამოცემა 1909 და 1915 წლებში). ეს წიგნი წარმოადგენს ავტორის მიერ მოაზრებული შრომის I ნაწილს, ან, უკეთ, შესავალს. იგი შედგება შემდეგი ნაწილებისაგან: Введение; История эпиграфических открытий и обзор важнейших сборников надписей; Эпиграфические открытия в России, разработка и издание найденных в её пределах надписей; Приложения. როგორც ამ სათაურებიდან ჩანს, შრომა შეიცავს ცალკეპირთა თუ არქეოლოგიურ საზოგადოებათა მოღვაწეობის მიმოხილვას, ეპიგრაფიკული კრებულების ჩამოთვლასა და აღწერას, შეფასებითურთ და სხვა. შრომა წარმოადგენს ეპიგრაფიკის შესწავლის ისტორიას. შრომაში არაა — და ვფიქრობ, II ნაწილისათვის იქნებოდა გადადებული, — თვით ეპიგრაფიკის ძირითადი საკითხები: საწერი მასალა, საწერი (თუ საკრელი) იარაღები, წერის ხერხები, დამწერლობის ტიპები, ვანხილული ქრონოლოგიისა და გეოგრაფიის მიხედვით, ინდივიდუალურ მწერალთა თავისებურებანი და სხვა.

ნ. ნოვოსადსკისვე ეკუთვნის სტატია „Античная эпиграфика в СССР за 20 лет (1917—1937)“² ამ წერილში მოცემულია საბჭოთა (ძირითადად რუს) მეცნიერთა იმ შრომების მიმოხილვა, რომლებშიც ეპიგრაფიკული მასალა განხილული ან ეპიგრაფიკული საკითხებია წამოჭრილი. მოცემულია ცალკეულ შრომათა მოკლე ანატოცია და შეფასება. ამ წერილში განხილული ავტორების მიერ დამუშავებული მასალა მეტწილად ან საბერძნეთისაა მოტანილი, ან ე. წ. შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროს ბერძნული კოლონიებისა. ავტორთა შორის ხშირად იხსენიებიან ს. ებელიოვი, ე. პრიდიკი, ბ. გრაკოვი და სხვანი. საქართველოში დაცულ ბერძნულ წარწერათა შესახებ არსებული პუბლიკაციებიდან დასახელებულია ა. ამირანაშვილის წერილი „О греческой надписи из окрестностей Мухета (ИГАИМК, V, 409—411)“³.

¹ როგორცაა, მაგალითად, „Несколько заметок о греческих христианских надписях, Харьков, 1914.

² ჟურნალში „Вестник древней истории“, 1938, 4 (5), стр. стр. 200—213.

³ ამას გარდა, ა. ამირანაშვილს (იმავე ა. ბოლტუნოვას) ეკუთვნის საქართველოში დაცული ზოგი სხვა წარწერის პუბლიკაცია. იხ. მისი წერილი „Греческие надписи Музея Грузии“: საქ. მეზღვის მოამბე, IV, 1928. ე. წ. ვესპასიანის წარწერის ახლებურ წაკითხვას აქვეყნებს იგი შრომაში: „Иберия и римская оккупация в Азии“: ВДИ, 1936, 4 (5), стр. стр. 161—173. ამის შესახებ უფრო დაწვრილებით ქვემოთ.

მართალია, სპეციალურად ბერძნული ეპიგრაფიკის საკითხებისადმი არაა მიძღვნილი, მაგრამ ამ დარგის შესახებ ბევრ ცნობას შეიცავს ვ. ბუხესკულის შრომა „*Византизм и ее представители в России в XIX и начале XX века*“, часть II, Ленинград, 1931.

ავტორის აზრით, რუსეთში ეპიგრაფიკით განსაკუთრებით XIX ს-ის 70—80-იან წლებში დაინტერესდნენ (პირველ მნიშვნელოვან შრომად მას ი. პომიანოვის კრებული მიაჩნია), ეპიგრაფიკული მიმართულების განვითარებას ვ. ბუხესკული თ. სოკოლოვისა და მისი სკოლის დამსახურებად სთვლის.

საქართველოში აღმოჩენილი და დაცული ბერძნული წარწერების ქართულ ნეცნიერთა მიერ სპეციალური მეცნიერული შესწავლა მხოლოდ უკანასკნელი წლების საქმეა. მანამდე ცნობები ამ წარწერათა შესახებ მიმომხეხული იყო XIX—XX სს. ქართველ მოღვაწეთა შრომებში და არაქართველ მოგზაურთა თხზულებებში. როგორც ზემოთაც ვთქვი, არც ერთი შრომა არ ყოფილა სპეციალურად ბერძნული ეპიგრაფიკისადმი მიძღვნილი: ზოგი მათგანი საქართველოს ამათუი კუთხის აღწერილობას ისახავს მიზნად, ზოგი არქეოლოგიურ კვლევას („არქეოლოგიურს“ ძველებური გაგებით, ყოველგვარი სიძველეების მნიშვნელობით), ზოგი კი ხელოვნებათმცოდნეობითი ხასიათისაა. მაგრამ ეს შრომები, რომლებსაც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდათ ძველი ქართული კულტურის შესწავლა-ათვისებისათვის, სამსახურს უწევენ ბერძნული ეპიგრაფიკით დაინტერესებულ პირებსაც, ოღონდ არაა გასაკვირველი, თუ მათ ამ მხრივ სისრულე და სიზუსტე აკლიათ, ვინაიდან არც ერთი ეს შრომა სპეციალური არ არის. ყოველ ცალკეულ წარწერასთან დაკავშირებით ამ შრომების შეფასება მოცემული იქნება ქვემოთ ამ წარწერათა თუ მათ შესახებ ცნობათა განხილვისას. XIX—XX სს მოღვაწეთაგან საქართველოში დაცული ბერძნული ეპიგრაფიკული ძეგლების შესწავლის თვალსაზრისით აღსანიშნავი არიან: ფრ. დიუბუა დემონპერე (Fr. Dubois de Montpéroux, Voyage autour du Caucase... v. v. I, II, III, IV, 1839), მ. ბროსე (M. Brosset, Rapports sur un voyage archéologique dans la Géorgie et dans l'Arménie, I—XII, St. Pé. 1850); პლ. იოსელიანი, რომლის არაერთი შრომა შეიცავს მითითებებს ბერძნული წარწერების დაცულობის შესახებ: „Путевые записки по Кавхетии“, „Описание марткопского монастыря“, „Жизнь Великого МOURAVA кн. Георгия Саакадзе“, „Род князей Чолокаевых“, „Описание древностей Тифлиса“, (1840—1870 წლებში) და სხვა; დიმ. ბაქრაძე, რომლის შრომათაგან განსაკუთრებით ყურადსაღებია: „Сванетия“ (1861 წ.), „Кавказ в древних памятниках христианства“ (1875 წ.), „Арх. путешествие по Гурии и Адчаре“ (1879 წ.) და ნ. კონდაკოვთან ერთად 1890 წელს პეტერბურგში გამოცემული შრომა: „Опись памятников древности в некоторых храмах и монастырях Грузии; გ. წერეთელი, რომლის შრომათაგან აღსანიშნავია „Полное собрание надписей Гелатского монастыря“ (Древности Восточные I, вып. II, Москва 1891 г.) და „Археологическая прогулка по Квирильскому ущелью“ (Христианские памятники: МАК,

VII, 1898); ექ. თაყაიშვილი, რომლის მრავალრიცხოვან შრომებში დიდი ადგილი აქვს დათმობილი საერთოდ ეპიგრაფიკის საკითხებს და, უპირველეს ყოვლისა, რა თქმა უნდა, ქართული წარწერების შეგროვება-კონსერვაცია, მაგრამ გზადაგზა, რამდენადაც ერთსა და იმავე ძეგლზე ხშირად ქართულ წარწერებს ბერძნულიც თან ახლავს, ამ უკანასკნელსაც ხედონია წილად პუბლიკაცია, ან ჩინი დაცულობის შესახებ შენიშვნა მაინც. ექ. თაყაიშვილის შრომათაგან ჩვენის თვალსაზრისით საინტერესოა: „არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი“, I, II (1907 და 1914 წწ.); მრავალი წერილი სერიაში „ძველი საქართველო“ I—IV ტტ (1909—1915 წწ.); „Археологические экскурсии, разыскания и заметки“, Тифлис, I—V вып. (1905—1915 гг.); „Из археологических экскурсий по Гурийским церквам“ (Известия КОМАО, II от. 1, Тифлис, 1907); „Христианские памятники, экскурсии 1902 г.“ (МАК, XII, 1909 г.); „არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს“ (პარიზი, 1937); „არქეოლოგიური ექსპედიცია კოლა-ოლთისში და ჩანგლში 1907 წელს“ (პარიზი, 1938) და სხვა.

თუ ამჟამად ამ ძირითად შრომათა მსოლოდ ჩამოთვლას ვჯერდები, ეს ნხოლოდ იმიტომ, რომ ქვემოთ თავ-თავის ადგილას ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში საკმაო სისრულითა და ჯეროვანებით არის დაფასებული თითოეული მკვლევარის დამსახურება და მათი ცნობების მიმართ კრიტიკული შენიშვნებიც არის გაკეთებული.

როგორც ზემოთაც ითქვა, ი. პომიალოვსკიმ 1881 წელს გამოსცა „Сборник греческих и латинских надписей Кавказа“:

ეს კრებული კრიტიკულად შეფასებულ იქნა ჯერ კიდევ 1884 წელს, თურნალში Berliner philologische Wochenschrift (გვ. 1346—1348). რეცენზიის ავტორი პ. პაუპტი გადმოგვცემს ამ Corpus-ის წარმოშობის ისტორიას და ახასიათებს მას შემდეგი საკითხების მიხედვით: დალაგების პრინციპი (გეოგრაფიული); მეთოდი (მოგზაურების, გეოგრაფების, ისტორიკოსების შრომებიდან გამოკრეფა); დრო (ყველაფერი ერთადაა—ძველი ბერძნული, რომაული, ბიზანტიური და ახალი ბერძნული ხანის წარწერები); მაინც ღირსება (ასეთი კრებული პირველია). ბოლოს იგი გამოთქვამს სურვილს, რომ ვინმე არქეოლოგმა სპეციალურად მოჰკიდოს ამ საქმეს ხელი. ი. პომიალოვსკის შრომას აფასებენ აგრეთვე ვ. ლატიშევი¹ და ნ. ნოვოსადსკი². უმთავრესი წუნი, რასაც ისინი სამართლიანად სდებენ კრებულს, ისაა, რომ მასალა არაა შემოწმებული დედანთა მიხედვით—იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც ეს უკანასკნელი „ერმიტაჟში“ იყო მოთავსებული.

რადგან წინამდებარე ნაშრომში ცალკეულ საკითხებთან დაკავშირებით ბევრჯან მომიხედება მითითება ი. პომიალოვსკის კრებულზე, საჭიროდ

¹ В. В. Латышев, Кавказские памятники в Москве: Записки имп. русск. арх. общества, 1887, II, стр. 44 და შმდ. მიუთვ: Заметки о Кавказских надписях: Известия имп. арх. комиссии, Вып. 10, стр. 98 და შმდ.

² Н. И. Новосадский, Греческая эпиграфика, часть I, Москва, 1908, стр. стр. 182—183.

მიმაჩნია მასზე აქ ცოტა დაწერილებით შეიგრება. შეეხებები მხოლოდ ბერძნულ წარწერებს და სახელდობრ იმათ, რომლებიც საქართველოს ტერიტორიაზე არის აღმოჩენილი. როგორც კრებულის პატარა წინასიტყვაობიდან ჩანს, ავტორს ვეღლებოდა შეეკრიბა ბერძნული და ლათინური წარწერები, რისთვისაც მას დაუქუშავენია ძირითადი ავსურები, — მეტწილად მოგზაურები—და ამოღწერია მათ მიერ მოყვანილი ცნობები, იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც როსელსანე ავტორის თვით წარწერა არ უქონია მოყვანილი, არაბედ მხოლოდ მიუთითებდა ასეთი წარწერის არსებობას. წინასიტყვაობაში არსად არის ლაპარაკი იმის შესახებ, რომ ი. პომიალოვსკის ადგილზე ემი წინების მასალა. ანაჲ აღნიშნავენ ძველი რეცენზენტები და ამასვე ადასტურებს ჯერ ერთი თვით შრომა და მეორე მის მიერ აღნიშნული ძეგლების ადგილობრივ შესწავლა. ი. პომიალოვსკის შრომა დამყარებულია მხოლოდ და მხოლოდ სვანთა სიტყვაზე. როდესაც მას ხელა უქონია ერთისა და იმავე წარწერის შესახებ რაღაცნივე ცნობა, ჩვეულებრივ ისინი ერთიმეორისათვის უდარებია და პროფ. დესტუნისისა და აკად. ნაუჟის შებედულებებიც დაურთავს თან. საერთოდ კი იგი უკრიტიკოდ და უკომენტარიოდ გადმოგვცემს, რაც მასზე აღჩინდელ ავტორებს დაუმუშავენიათ.

ჩვენ წინაშე, უპირველეს ყოვლისა, დგას საკითხი, თუ როგორ გადასწრა ი. პომიალოვსკიმ დასახული ანოცანა, ე. ი. შეკრიბა თუ არა ყველა გამოცემული წარწერა? ავტორს გამოყენებული აქვს თითქმის ყველა ძირითადი შრომა, დაწერილი რუსულ და ევროპულ ენებზე. ასეთებია: ბაქრაძის, იოსელიანის, მურავიოვის, ბროსეს, დიუბუა დე-მონპერეს და სხვათა შრომები. მასალა ამ შრომებიდან ძალიან კეთილსინდისიერად არის ამოკრეფილი, თუმცა შეიძლება შეინიშნოს, რომ თითო-ოროლა ცნობა მაინცაა გამოტოვებული. ნიმუშისათვის—კრებულში შეტანილი არ არის ბროსეს Rappports, I. p. 16, სადაც კოჯრის ეკლესიის შესახებ შემდეგია ნათქვამი: „Les murs couverts de peintures, avec les noms en grec ou en géorgien“; ან კიდევ არაა გამოყენებული დი. ბაქრაძის „Сванетия“-ში (1877, стр. 110) მოყვანილი ცნობა, რომ თავისუფალ სვანეთში წვირმის თემის სოფ. ზაგარის ეკლესიაში დაცულია ლეთისწობლის ხატი ბერძნული წარწერით და სხვა.

ი. პომიალოვსკის მასალა დალაგებული აქვს გეოგრაფიული პრინციპით (აფხაზეთი, სვანეთი, გურია, სამეგრელო, იმერეთი, ქართლი, კახეთი), ხოლო ერთსადაიმავე გეოგრაფიულ პუნქტში არსებულ წარწერებს იგი გადმოგვცემს შემდეგი თანმიმდევრობით: ჯერ წარწერებს შენობებზე (ჩვეულებრივ ეკლესიებზე). ქვებზე და შემდეგ სამღვდელთნსახურო ნივთებზე (ხატებზე, ჯვრებზე, შესამოსელზე). წარწერების გამოქვეყნებისას ავტორი თავიდან იხსნის ყოველგვარ პასუხისმგებლობას და მთელი კრებული ციტატების სახითა აქვს წარმოდგენილი. როდესაც რაიმე ცნობა მოჰყავს, იგი იქვე მიუთითებს დამატებით ლიტერატურას. ავტორი ზოგიერთი ძეგლის აღწერისას გადმოგვცემს ყველა ცნობას, რაც კი ლიტერატურაში უნახავს და ბოლოს ურთავს სპეციალისტთა მიერ მათ საფუძველზე გამოთქმულ შეხედულებებს (მაგ., ხახულის ხატის აღწერისას, გვ. გვ. 43—55).

რა ღირებულება აქვს ჩვენთვის ი. პომიალოვსკის წიგნს, რომელიც მხოლოდ კრებულია სხვადასხვა შრომებში მოთავსებული ცნობებისა? ეს შრომა ჩვენთვის ძალიან მნიშვნელოვანია, რადგან იგი არის უჯრუჯერობით ერთადერთი წიგნი, რომელშიც თავმოყრილია ბევრი ცნობა საქართველოში დატულ ბერძნულ წარწერებზე, რომლებიც გამოქვეყნებული იყო 1880 წლამდე. ეს წიგნი არის გზის მაჩვენებელი იათთვის, ვისაც საქართველოში მოპოვებული ბერძნული წარწერების შესწავლა თუ შეგროვება დასჭირდება. ამ წიგნის გაცნობის შემდეგ ჩვენ უკვე ვიცით, თუ სად უნდა ვეძებოთ ბერძნული წარწერები. ი. პომიალოვსკის მიერ ჩატარებული შრომა პირველი და აუცილებელი საფუძვლი იყო იათისათვის, რომ შესაძლებელი გამხდარიყო ჩვენში დატულ ბერძნულ წარწერათა მეცნიერული გამოცემა. გამოდგება თუ არა იგი იმ სახით, რა სახეც მას აქვს? ამ კითხვაზე პირდაპირი პასუხის გაცემა გადნელდება, რადგან შრომა, იმის გამო, რომ იგი სხვათა სიტყვაზეა აგებული, საქმოდ ნაკლოვანია. ი. პომიალოვსკი სარგებლობდა ისეთი შრომებით, რომლებშიც თავმოყრილია მასალა ქართული ენის გრამატიკიდან. საქართველოს გეოგრაფიიდან, ეთნოგრაფიიდან, ისტორიიდან, არქეოლოგიიდან და სხვა მრავალი დარგიდან. ეს შრომები ბერძნული წარწერების შესახებ გვაძლევნ შეთხვევითი ხასიათის ცნობებს, რადგან მათი მთავარი მიზანი სხვაა. ამდევად, ავტორი სარგებლობს არა სპეციალური გამოკვლევებით, არამედ ზოგადი თხზულებებით, რომელთა ავტორებს არც ბერძნული ენის ზედმიწევნით ცოდნა მოეთხოვებათ და არც ბერძნული ეპიგრაფიკისა. ეს იგრძნობა კრებულის ცნობების შემოწმების დროს. მთავარი, რაც იქცევს ყურადღებას კრებულში დასახელებული ისტორიული ძეგლების ადგილობრივ შესწავლისას, ისაა, რომ მეტად მცირე მასალაა წარმოდგენილი. შეიძლება ვკვირქარა, რომ გამოყოფილია მეტი მნიშვნელობის მქონე მასალა და მხოლოდ ის არის გამოკვეთებული. მაგრამ, ჩანს, არც ეს იყო ასე. ხშირად დამოწმებულია რომელიმე უბნიშვნელო „M¹P 6¹Y“ და უყურადღებოდაა დატოვებული იქვე არსებული, უშვლელბელი გრაგნილები, შევსებული გაბმული ბერძნული ტექსტებით წმ. მათათა თხზულებებიდან. გარდა ამისა, რომელი წარწერებიც არის კრებულში შეტანილი, ისინიც ხშირად არაა ზუსტად გადმოცემული. მიუხედავად ამ ნაკლოვანებისა, ი. პომიალოვსკის კრებული, როგორც ითქვა, მატად მნიშვნელოვანი იყო.

საქართველოში დატული ბერძნული წარწერების სპეციალური მეცნიერული შესწავლა დაახლოებით 25 წლის საქმეა.

1928 წელს გამოქვეყნდა ა. ამირანაშვილის „Греческие надписи Музея Грузии“ (საქართველოს მუზეუმის მოამბე, IV, გვ. გვ. 189—202). ამ წერილში მოთავსებულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში დატული რვა ბერძნული წარწერა, რომელთა მეტი წილი მანამდეც იყო გამოქვეყნებული სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა ავტორთა მიერ. ა. ამირანაშვილმა წარწერები ორიგინალების მიხედვით შეისწავლა და მათი აღრიხდელი წაკითხვა შეასწორა. გამოცემის ნაკლი ისაა, როგორც თვით გამომცემელიც შენიშნა, რომ წარწერები ფაქსიმილებით არაა გადმოცემული. ა. ამირანა-

შეიღის გამოკვლევებზე უფრო დაწერილებით ქვეყნით, ცალკეულ წარწერებთან დაკავშირებით.

1930-იანი წლებიდან საქართველოს ტერიტორიაზე ახლად აღმოჩენილი ბერძნული წარწერების პუბლიკაცია ეკუთვნის ს. ყაუხჩიშვილს. მისი ამ ხასიათის შრომებია: „არმაზის აღმოჩენილი ბერძნული წარწერები (სსსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, II, № 1—2, გვ. გვ. 169—176, 1941 წ.) და „მცხეთა სამთავროს ახლად აღმოჩენილი ბერძნული წარწერა“ (სსსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, IV, № 6, გვ. გვ. 577—583, 1943 წ.). ორივე წერილში მოცემულია წარწერათა ფოტოპირები, დადგენილი რედაქცია, ენობრივი გარჩევა, თარგმანი და ისტორიული მნიშვნელობა. პროკოპი კესარიელის მიერ დასახელებული „ლუკარიონისა“ და იუსტინიანეს მიერ ხმარებული „ლესირის“ ლოკალიზაციასთან დაკავშირებით (ეს არის ქართული „ნოსირი“) იმავე ავტორის მიერ გამოკვლევებულია „ნოსირის ბერძნული წარწერა“ (სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, XVI, გვ. გვ. 141—147, 1941 წ.). საქართველოში ბერძნების დასახლების ისტორიის შესწავლასთან დაკავშირებით ს. ყაუხჩიშვილი აქვეყნებს რამდენსაზე საფლავის ქვის წარწერას აფხაზეთიდან და სამხრეთ-საქართველოდან (ბერძნების დასახლების ისტორია საქართველოში“; ქუთაისის ა. წულუკიძის სახელობის სახელმწიფო პედაგოგიკის შრომები, ტ. IV, 1942 წ. გვ. გვ. 219—230; ტ. VI, 1946 წ. გვ. გვ. 125—153).

ამავე დროისათვის ბერძნული წარწერების არასპეციალური პუბლიკაცია ეკუთვნის ლ. მელიქსეთ-ბეგს („არქეოლოგიური მოგზაურობიდან კათედრის ხეობაში 1923 წ.“; ტფილისის უნივერსიტეტის შრომები, V, ტფილისი, 1925 წ., გვ. გვ. 129—145) და გ. ბოქორიძეს („რაქის ისტორიული ძეგლები“; საქ. მუზეუმის მოამბე, V, გვ. გვ. 214—218). თანამედროვე ხელოვნებათმცოდნეთა ცალკეულ შრომებში არა ერთჯერ გვხვდება მითითება ამათუ იმ ძეგლზე ბერძნული წარწერის არსებობაზე.

* *

საქართველოს ტერიტორიაზე დატულ ბერძნულ წარწერათა კრებულის გამოცემაზე მუშაობა იმით დავიწყე, რომ შევანოწმე ყველა წარწერა, რომლებიც ი. პომიალოვსკის ზემოთ განხილულ კრებულში არის თავმოყრილი, შემდეგ მოვძებნე ახალი მასალა. გარდა ი. პომიალოვსკის შრომაში დატული წარწერებისა, შევანოწმე ბევრი სხვა ცნობა მიმოფანტული სხვადასხვა ავტორთა ცალკეულ, არასპეციალურ გამოკვლევებსა და თხზულებებში. ამასთანავე აღვიღე შევისწავლე ბევრი ისეთი წარწერა, რომლებიც თავაზიანად მიმითითეს სხვადასხვა დაოგთა სპეციალისტებმა. რა თქმა უნდა, არ ვფიქრობ, რომ წინამდებარე ნაშრომში მასალა ანოწმურავად არის წარმოდგენილი. ჩასი ი. პომიალოვსკის შრომასთან შედარებით ბევრი რამ ახალი არის, მაგრამ დროთა ვითარებაში ამ კრებულის კიდევ და კიდევ შეესება აუცილებელი იქნება. კრებულში არა ნაკლებ შეტანილი ისეთი ძეგლები და წარწერები, რომლებიც შეიცავს მხოლოდ ტრაჟარეტულ „მკჲ მჲ-ს ან „Iჯ Xჯ.“ს. ის ძეგ-

ლები, რომლებიც შეიცავენ სხვა წარწერებსაც და ამასთანავე მრავალ „აჲჲ ზ“ და I ო X-ს, რათქაუნდა, ზუსტად მაქვს აღწერილი და ასეთი გავრცელებული წარწერები ინდენჯიკ მაქვს მოყვანილი, რამდენჯერაც კი გვხვდება. ასეთ ძეგლებს განეკუთვნებიან: ლეჩხუმ-სვანეთში დატული სამღვდელთმსახურო ნივთები (ცხადია. ისინი, რომლებიც ჩვენს მუზეუმებში არ მოხვედრილან), სანხრეთ-საქართველოს არქიტექტურული ნაგებობანი (მაგ., ზარზნისა და საფარის ტაძრები), უბისის ეკლესია—იმერეთში.

მასალის დამუშავების ერთ-ერთი აუცილებელი პირობა იყო ძეგლის ადგილზე წესწავლა (თავთავის ადგილას აღნუსხულია ყველა ის შემთხვევა, როდესაც ესარგებლობდი სხვათა გადმონაწერებით). ამ მიზნით ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის მიერ რამდენჯერავე ვიყავი მივლინებული: 1945 წლის ივლის-აგვისტოში—გელათში, ნიკორწმინდასა და სამეგრელოს უმთავრეს ადგილებში; 1946 წლის მაისში გურიაში, ხოლო აგვისტო-სექტემბერში—ქახტასა და ქართლში; 1947 წლის აგვისტოში—ხონსა, ხობსა და ზემო სვანეთში, ხოლო ნოემბერში—აფხაზეთში; 1948 წლის ივნის-ივლისში კვლავ ქახტასა და ქართლში; 1950 წლის ივლისში — ძირითადად სამხრეთ საქართველოში და დამატებით ზოგ სხვა რაიონშიც (ქართლში: ატენსა და ყანაეთში, იმერეთში—კაცხს) და აგრეთვე კპ. ფოთის, მახარაძის და ქუთაისის სასახარეთმცოდნეო მუზეუმებში. შევისწავლე მასალები თბილისის სიძველეთა საცავებში და სოხუმის, მესტიის, გორისა და სხვა მუზეუმებში; თბილისისა—1948 წლის განმავლობაში, ხოლო დანარჩენები—სათანადო რაიონებში მოგზაურობისას.

შრომაში არ შემიტანია, რადგან საქართველოს ტერიტორიაზე არ არის აღმოჩენილი და დატული, რამდენიმე ბერძნულწარწერანი ნივთი, რომლებსაც უშეკვლად აქვთ კავშირი აქაურ სინამდვილესთან.

1. რომში აღმოჩენილი ეპიტაფია, რომელიც 1890 წელს გამოაქვეყნა გ. კაიბელმა (*Inscriptiones graecae, volumen XIV, გვ. 368. № 1374*) ასეთი სახით:

ΟΚΑΙΝΟCΙΝΙΒΑCΙΑΕΩCΑΜΑΖΑCΙΟC
ΟΜΙΘΡΙΔΑΤΟΥΒΑCΙΑΕΩCΚΑCΙΠΗΤΟC
ΩΓΑΙΑΝΑΤΡΗCΚΑCΠΑCΙΑΡΑΚΑΗΟΡΑC
ΙΒΗΡΙΒΗΡΟCΕΝΘΑΔΙΤΕΤΑΡΧΥΤΑΙ.

5. ΠΟΙΝΗΡΑΡΙΠΗΝΗΝΕΑΙΜΕΝΙΚΑΤΩΡ
ΕΛΑΙΟΘΗΑΟΝΑΜΦΙΜΥΔΟΝΟCΝΑΜΑ
ΘΑΝΟΝΔΟΗΔΟCΑΥCΟΝΩΝΑΓΗΤΟΡΙ
ΜΟΑΩΝΑΝΑΚΗΝΑΡΘΗΚΗΝCΦΥCΙΝΗΝ
ΗΡΙΠΗΡΙΑΑΑΖΑΙΧΕΙΡΑΔΗΩΛΑΥΘΩΡΙ

10. ΙΦΘΙΜΟΝΑΙΑΙΧΕΙΡΑCΟΥΡΙΚΑΝΟΖΩΡ
ΚΑΙΦΑCΓΑΝΟΥΚΝΩΔΟΝΤΗΗΕΖΟCΗΙ
ΟΔΑΥΤΟCΙCΟCΙΑΡΘΕΝΟΙCΙΝΑΙΔΟΙΑΙC.

ეს წარწერა იამბიკურ ტრიმეტრს წარმოადგენს. იგივე წარწერა, მხოლოდ მისი დადგენილი რედაქცია, შეტანილი აქვს თავის კრებულში რ. კანანას (*Inscriptiones graecae ad res Romanas pertinentes, I, 1901—1911 წწ. № 192, გვ.გვ. 75—76*). წარწერის დადგენილი რედაქცია, ქართული თარგმანი და ზოგი კომენტარი მის შესახებ იხ. ქვევით, გვ. გვ. 236—237.

2. ვერცხლის ფილა, რომელიც აღმოჩნდა 1899 წელს ყუბანში, ე. წ. ზუბოვის ყორღანში, და რომელიც ამჟამად „ერმიტაჟში“ ინახება. ამ ნივთს ასე აღწერენ: „Самым интересным предметом из числа найденных в этой могиле бесспорно следует признать лежащую посредине могилы круглую серебряную фиалу (диам. ок. 0,21 м., выш. 0,03 м) греческой работы, к сожалению, попорченную. На дне ее имеется круглая выпуклая (δμφυλός), окруженная палочным и точечным орнаментом и представляющая на поверхности рельефное изображение спернувшейся в кольцо змеи с поднятой головой; кроме того чаша украшена 13-ю штампозанymi (рельефом внутри чаши) оленьими головками впрямь, размеренными на равных расстояниях одна от другой, мордами к центру и рогами к наружному краю. Вдоль этого края снаружи идет тщательно и глубоко врезанная отнoстрочная греческая надпись...

ΑΠΟΛΛΩΝΩΣΗΓΕΜΟΝΟΣΕΙΜΙΤΟΜΦΑΣΙ

Ἀπόλλωνος ἱγέρμονος εἰμι τῷ Φάσι, т. е. „я принадлежу Аполлону—Предводителю, что в Фасиде“. Надпись представляет собою ямбический триметр (senarius) с дактилем в 3-й стопе и с метрической негравильностью (трохей вместо ямба) во второй. По признакам палеографическим (ТОМ вм. ΤΟΥΜ=ΤΟΥ ΕΜ) и диалектическим (ионич. форма Φάσι) она должна быть отнесена к концу V или к началу IV в. до Р.Х. Из нее видно, что чаша принадлежала святилищу Аполлона в Фасиде, представляя собою, без сомнения, обетный дар. Соответственно такому назначению чаша и украшена изображениями животных, имевших отношение к культу Аполлона. Какими судьбами попала она из святилища Аполлона в г. Фасиде, лежавшем у устья соименной реки (нынешний Рион), в могильный курган, в прикубанских странах,—это конечно останется навсегда неизвестным. Во всяком случае надпись на чаше весьма интересна, как первое эпиграфическое свидетельство о городе Фасиде, упоминаемом многими древними авторами, и о существовании там уже в конце V в. святилища Аполлона—Предводителя, считавшегося под этим именем, конечно, в качестве покровителя колонистов“. ამ ფილის გამო მ. როსტოვეცი წერს: „В данном случае мы имеем интересное указание на набеги кубанцев или их соседей на Кавказское побережье и на ограбление ими святилища Аполлона Водителя в Фасиде“¹.

ამგვარად, როგორც ვხედავთ, ნივთი ყუბანში ფაზისიდან წაღებულად ითვლება. რუსი ავტორები მას ბერძნული ხელობისად მიიჩნევენ, იმ გავრცელებული აზრის მიხედვით, რომ V II—V სს-ში შავი ზღვის სანაპიროები ბერძენთა (იონიელთა) კოლონიებს წარმოადგენდა. ბერძენების საკოლონიზაციო

¹ „Раскопки Курганов на Зубовском хуторе в Кубанской области“: Известия имп. арх. комисси, Вып. I, 1901, стр. стр. 94—103. ² „Сивфия и Боепор“, стр. 571.

მოძრაობა ამ ხანებისათვის დადასტურებული ფაქტია, მაგრამ ჯერ კიდევ საკვლევი, თუ რა დახვდათ აქ მოსულ ბერძნებს: ცარიელი ადგილი, რომელზედაც მათ შექმნეს, დააარსეს კოლონია, თუ დასახლებული მხარე (ან ცალკეული კუთხეები). თანამედროვე არქეოლოგთა დაკვირვებანი ამ მეორე შეხამებულობას უქერნ მხარს. არავინ დაუბნის იმაზე, რომ ყუბანის ფიალა ფაზიადან არის, რომ იგი ფაზისის აპოლონის ტაძრის კუთვნილებათა. მაგრამ საკითხია, რა ხელობისაა ნივთი—მოტანილია, ბერძენთა ნაკეთებია, თუ ადგილობრივი წარმოებისაა. მარტო ბერძნული წარწერით არ შეიძლება იმის დასკვნა, რომ ნივთი მაინცაღამაინც ბერძნის გაკეთებულა, ბერძნული ხელოვნების ნიშნულია, მით უმეტეს, რომ მსგავსი ფორმის ფიალები საქართველოში სხვაგანაც არის აღმოჩენილი, (მაგ.: „ერმიტაჟში“ დაცული. 1907 წელს ბათუმში აღმოჩენილი ვერცხლის ფიალა; 1947 წელს ეანში აღმოჩენილი ბრინჯაოს ფიალა¹). ყუბანის ფიალის ბერძნული წარწერის შემოწმების შენდევ რაიმე დამატებითი, ენობრივი ან ეპიგრაფიკული, თავისებურებების შესახებ ლაპარაკი გაჭირდება. ასოთა მოხაზულობა (განსაკუთრებით ტიპური Σ, Π და Ω) სრულიად ჩვეულებრივია VI—IV სს-ის ბერძნული წარწერებისათვის, სულერთია საიდან არიან ისინი — დედა საბერძნეთიდან თუ შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროდან.

ზ. შრომაში არაა შეტანილი, მაგრამ აუცილებლად უნდა დავასახელოთ ბერძნის მუზეუმში დაცული ჰიდრია, რომელიც ათენში არის აღმოჩენილი. ლეონარდს ეს უხვად ორნამენტირებული თიხის ჭურჭელი ტიპიურ იონიურად მიაჩნია (ქურქლის ფორმის, წარწერას ხასიათისა და ნახატის მიხედვით) და დათარიღებული აქვს ძვ. წელთაღრიცხვის VI ს-ის მეორე ნახევრით. მხატვრობასთანვე არის ორსტრიქონიანი ბერძნული წარწერა. +ΟΑ+ΟΣ| ΜΕΓΟΙΕΣΕΝ, ე. ი. Χόλχας μ'επίσηυσεν კოლხმა გამაგეთა².

ლიტერატურაში არის ცნობა იმის შესახებ, რომ მოიპოვება ამგვარადვე მოხატული არაერთი ჭურჭელი, რომელთაც შესატყვისი სიგნატურა არ გააჩნიათ, მაგრამ ან ამავე პირის მიერ არიან გაკეთებული, ან ამ წრის სხვა ხელოსნის მიერ. ამავე წრის ნამუშევრად შეიძლება ჩაითვალოს ათენშივე აღმოჩენილი ანფორა, რომელსაც აქვს ასეთი ბერძნული წარწერა: Εὐδ᾽ ἰμ᾽ ἐ[ο]ς ἔπειθε, [K]ήλχας ἔ[γ]ραψ[ε]υσεν—ევქსიომე გააკეთა, კოლხმა მოხატა³.

ათენში ამ ნივთების აღმოჩენა გვაფიქრებინებს, რომ Κήλχας—კოლხი (ეუქირობ. ეს არის სატომო სახელი და არა საკუთარი) მხატვარი იყო ათენში და მონაწილეობდა ქურქლის მხადებაში⁴. არ უნდა დაგვაფიქროს უკანას-

¹ ამაზე მიმოიხილა ნ. ბოტარიაშ, რისთვისაც მას ვიდ მადლობას მოვხსენებ.

² Leonard, Kolchos: RE, XI. 1071—1073. წარწერა იხ. CIG, IV, 8239.

³ Б. Н. Грязков, Материалы по истории Скифии и греческих надписей: ВДИ, 1937. 3 стр. ст. 231—312, გვ. 405: Надписи из сосуда. წარწერა გამოკვეთებულია CIG, IV, 8200 ეს ნივთები წარწერებიანად მოჰყავს შ, ა მ ი რ ა ნ ა შ ვ ი ლ ს (ქართული ხელაქნების ისტორია. 1944. გვ. 88), როგორც საბუთი კოლხეთზე ბერძენთა ახალმშენების დიდი ეკონომიური ხეგაუღონია. ეუქირობ, ეს დებულება საკამათია.

⁴ შდრ. E. Pfuhl. Malerei und Zeichnung der Griechen, München, 1923. T. I გვ. 33; P. Kretschmer, Die griechischen Vaseninschriften ihrer Sprache nach untersucht, 1934, გვ. 75.

ქნელ მაგალითში საკუთარი და სატომო სახელების შეპირისპირებამ: *Εὐδὲμεις* *ἔποιήσε*, *Κόλχος* *ἔγραψεν*—ეუქსიოე და კოლხი. ათენში მყოფ კოლხს უწოდებენ პირდაპირ კოლხს, მისი საკუთარი სახელი დავიწყებულია. ვინ შეიძლება იყოს ეს ათენში მოღვაწე კოლხი? პირდაპირი მითითება ამაზე არა გვაქვს, მაგრამ შეიძლება ვიფიქროთ ის, რომ ათენში ტყვედ მოხვედრილა და შემდეგ თავისი ნიჭის წყალობით გამოუჩენია თავი ხელოვნებაში. ლიტერატურაში ცნობილია V—IV სს-ის ათენელი მონები მოვაკრე კეთისოდორე, რომლის მონათა სიაში არის სახელები (მონები არიან ასე ნოხსენებული): თრაკიელი, სირიელი, კარიელი, ლიდელი, სკითი, კოლხი (*Κόλχος*)¹. ამას გარდა, ათენში აღმოჩენილია ერთი საფლავზედა წარწერა: *Εὐφοῖσυνη Χαίρησιος Χόλκας* ეფროსინე ქაირემონისა, კოლხი, ამ წარწერის შესახებ ბ. გრაკოვი ასე მსჯელობს: „Судя по отчеству, здесь не рабыня, но либо вольноотпущенница, либо дочь вольноотпущенника. Впрочем, Херимон, м. б., владеец этой колхидянки. Колхи в качестве рабов известны в Афинах с классического времени.. Колхидянка — рабыня в Афинах упомянута у Антифона во II в. н. э. (Epist., III, 61 = SC, стр 594)².

ამ მასალის გათვალისწინების შედეგ, ვფიქრობ, მოსაზრება მხატვარი კოლხისა და ტყვე კოლხის იგივეობის შესახებ, დასაშვებია. ათენში მომუშავე ტყვე—კოლხი, ცხადია, ბერძნულ წარწერას გაუკეთებდა თავის ნახელავს.

* *

ჩემ მიერ დამუშავებული წარწერები საწერი მასალის მიხედვით შეიძლება დაჯგუფდეს სამად: 1. ქვაზე ამოჭრილი წარწერები 2. სხვადასხვა ნივთებზე გამოუყანილი წარწერები. (მეორე ჯგუფი თავისთავად ყველაზე უფრო მრავალფეროვანია: მასში შედის სამღვდელთნსახურო ნივთები, სხვადასხვა სამკაულები, მეტწილად ბეჭდები, და საყოფაცხოვრებო საგნები)³ 3. ფრესკული წარწერები. ქვებზე ამოჭრილი წარწერები სხვადასხვა ხანისაა, I ს-დან მოკიდებული XIX ს-მდე ჩათვლით.

I. ქრონოლოგიურად რომ დავალაგოთ ეს წარწერები, პირველი მათგანი იქნება მცხეთის მიდამოში აღმოჩენილი, ვესპასიანეს სახელით ცნობილი (იხ. აქვე გვ. გვ. 234—238). მას, მართალია, თარიღი არა აქვს, მაგრამ შიგ მოხსენიებული ისტორიული პირების (ვესპასიანე, ტიტე, დომიციანე) სხვადასხვა თანამდებობათა აღნიშვნის მიხედვით შესაძლებელი ხდება მისი დათარიღება 75 წლით. წარწერა საინტერესოა იმით, რომ იხსენიებს იბერთა მეფის მითრიდატე ფარსმანის ძეს და ანასასუს. საინტერესოა ისიც, რომ „კეისრისა და რომაელთა მოყვარული“ მითრიდატესა და იბერებისათვის რომაელებს კიდევლები გაუმაგრებიათ. ეს ფაქტი ისტორიკოსისათვის მრავალისმეტყველია. წარ-

¹ Б. Н. Граков, Материалы по истории Скифии в греческих надписях: В. Д. И. 1939, 3. стр. стр. 231—312, стр. 250. ² იგივე შრომა, გვ. 308.

³ რაკი ეპიგრაფიკა მაგარ საწერ მასალაზე გამოყენელ წარწერებს შეისწავლის ამიტომ შეიძლებოდა ამ კრებულში მონეტების ბერძნული წარწერების შეტანაც, მაგრამ, ვფიქრობ, მონეტა თავის წარწერაიანად ნუმისმატიკის ობიექტს წარმოადგენს და ამიტომ თავი შეგვიკავე ისედაც მრავალფეროვანი მასალის კიდევ უფრო მეტად განრავლდეროვნებისაგან.

წერა, აშკარაა, ზღუდის გამმაგრებლების, რომაელების, მიერ არის დადგმული თავისი ღვაწლის უკუდასაყოფად. ისიც ცხადია, რომ იგი აქვე არის ამოქრილი. წარწერის გარეგნული სტილი და შინაარსობლივი ანალიზი მისი მკრეხის სადაურობის დადგენის საშუალებას არ იძლევა (ხელი იმ დროისათვის ჩვეულებრივია, ენა—გამართული ბერძნული, მხოლოდ ერთი ადგილი არის ბუნდოვანი თვით ბერძნული ენის თვალსაზრისით და აქედან გამომდინარე რეალური შინაარსის მხოვია: ... Μισοῦδ᾽αὐτῷ βασιλῆαυ Μακρομαχῶν αὐτῶν Ἰαμαδασπᾶ σὺν [სტრიქ. 13—15]). წარწერის დამკვეთი რომაელია, მაგრამ ადვილად შესაძლებელია, რომ ამომქრელი ადგილობრივი ხელოსანი იყოს. ასევე სულ ადვილად წარმოსადგენია, რომ ზღუდის შეკეთების ხარჯი რომაელებს გაეღოთ, ხოლო კალატოზები ადგილობრივი მკვიდრნი ყოფილიყვნენ.

II. I—III სს-ით თარიღდება რამდენიმე საფლავზედა ქვა, რომლებიც კავკასიის სხვადასხვა ადგილიდან არის ჩამოტანილი (ანაპა, ნუსხა). ამ ქვებზე დატული წარწერები ეპიტაფიებს წარმოადგენენ (იხ. ქვემოთ, გვ. გვ. 240—244). ამ წარწერებს ჩვენთვის ის მნიშვნელობა აქვთ, რომ მათ შემოგვინახეს საკუთარი სახელები, რომლებიც ამ 17—20 საუკუნის წინ კავკასიაში გვხვდებოდა. ასეთებია: აილიოსი, იასონი, ევზონე, პანტაკლე, გალიკოსი, გასტისი, აღიანტი, ქორეგიონი, ფარნან(?). ბევრი ამათავანი საერთოა ბერძნულ-რომაული სამყაროსათვის, მაგრამ არის მათთვის უჩვეულო, ე. ი. მხოლოდ კავკასიისათვის დამახასიათებელი სახელიც კერძოდ ფარნან, . დაწვერობის თავისებურების მხრივ ყურადღებას იპყრობს ფორმა εὐσεργεῦ (იხ. გვ. 240), სადაც ε-ს დიფთონგი ε-ს დაწვერილობით არის გადმოცემული. ეს მოგონება, რომელიც არც თუ ისე გავრცელებული იმ დროის სხვა წარწერებში, პარალელს პოულობს ჩვენშივე აღმოჩენილ ბერძნულ წარწერებს შორის (წიგნაკის იხ. გვ. 250).

III. სერაფიტის ეპიტაფიამ (იხ. ქვემოთ, გვ. გვ. 249—253) საქართველოს ისტორიის ანტიკური პერიოდის ზოგი საკითხის გარკვევაში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა. იგი თარიღდება II—III სს-ით და გვაცნობს იმ დროის არა ერთ სახელმწიფო მოღვაწეს: იბერთა დიდ მეფეს ქსეფარნუგს, პიტიახშ პუბლიკოს აგრიპას, მცირე პიტიახშ ძევაქს, ეზოსმოდვარ იოდმანგანს. წარწერაში ყურადღებას იპყრობს ტერმინები: νεσσερις παυδαξ, παυδαξ, ἐπιτροπις, βασιλεὺς μαξας. წარწერა საინტერესოა წმინდა ენობრივი თვალსაზრისითაც: მაგ., არაბერძნული ბგერების გადმოცემა ბერძნულად (მაგ., ξ- παυδαξ, Ξεφερυσου). ასახულია თვით ბერძნულ ენაში მომხდარი ფონეტიკური ცვლილებები (მაგ., წიგნაკის, πειπαισ. არაფერს ვაზბო უფრო გავრცელებულ ნოვლებზე, როგორცაა იტალიაში, ἰ subscriptum ან ἰ adscriptum-ების მოსპობა).

IV. IV—V სს-ის იბერიის კულტურულ ცხოვრებას უქმს ჰვენს სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი ეპიტაფია (იხ. ქვემოთ გვ. გვ. 253—257), რომელიც გვისახელებს მხატვართუხუცესსა და ზუროთმოდვარს—აგრელი აქოლისს და მის მეუღლეს—ბევრაზურიას. თუ შეიძლება იმის დაშვება, რომ აგრელი აქოლისის უცხოეთიდან მოსული და შემდეგ აქ დამკვიდრებული ხელოვანია, მისი მეუღლე მაინც ადგილობრივი მკვიდრი ჩანს: სახელი ბევრაზურია კავკასიის კუთვნილებაა (მსგავსი სახელები დასტურდება, გაცილებით უფრო გვიანაც,

სენათში). წარწერაში ყურადღებას იპყრობს ბერძნებისათვის უცხო და თან ბერძნულად შექმნილი ტომინი *ἀρχιῤαρχῆς*. ეს იმას ნიშნავს, რომ მაშინ ჩვენში ყოფილა თანაპლებობა მხატვართუხუცესისა, რომლის აღსანიშნავად ბერძნულად წერისას ხელოვნურად შეუთხზავთ ტერმინი¹.

V. დამწერლობის თვალსაზრისით ერთმანეთის მონათესავედ შეიძლება ჩათვალოს ატენის (იხ. გვ. 192), ვაშნარისა (იხ. გვ. 111) და სეფეთის (იხ. გვ. 90) წარწერები და მე მათ დაახლოებით თანადროულად მივიჩნევ², დაახლოებით VII—IX სს-ით ვათარილებ. ეს წარწერები შინაარსით განსხვავებულია: ატენის წარწერაში ცალკე პირთა სახელები არ ჩანს. ეს არის მიმართვა უფლისადმი, რომელმაც ყოველი უწყის, რათა ის შეეწიოს მონათათვის. სეფეთის წარწერაში მონა ფილოქტისტე წმ. სტეფანეს მიმართავს. აქ საყურადღებოა წმ. სტეფანეს ხსენება; თუ წმ. სტეფანეს სახელობის ტაძრები გვიან ფეოდალური საქართველოსათვის დამახასიათებელი არ არის, სამაგიეროდ ასეთები ადრე ფეოდალურ საქართველოში საკმაოდ ხშირად გვხვდება, და გვხვდება, გარდა იბერიისა, სამეგრელოს ამ ნაწილშიც. ვაშნარის ძალიან დაზიანებულ წარწერაში საინტერესოა ორი სიტყვა *παρθεναρη* (საქალგებო) და *πατριῤῆς* (ნათლისღება). ამის მიხედვით ნათელია, რომ წარწერა ეკლესიის კედლიდან არის ჩამოვარდნილი და რომ ამ ეკლესიას ჰქონდა ზოგი ისეთი განყოფილება, როგორც არის საქალგებო³, თუ სანათლაგი, ან ორივე ერთად.

ეს წარწერები ცალკეული ენობრივი ნიშნებით განსხვავდება ერთიმეორისაგან, მაგრამ მათი ამოკვეთის წანერა და საერთო სტილი უწყველად მსგავსია.

VI. დაახლოებით ამავე დროისა უნდა იყოს ნოსირის წარწერა, რომელიც მართალია ქვაზე არ არის ამოკვეთილი (აგურზეა და აძლენად ყველა ჩვენ წარწერათა შორის სრულიად განცალკევებით დგას), მაგრამ მაინც ამ ჯგუფში შემაქვს, რადგან, ჯერ ერთი, საწყრი მასალისა და წარწერის გამოყვანის ტექნიკის მიხედვით იგი უფრო ამ ჯგუფს განეკუთვნება, ვიდრე სხვას, ხოლო შემდეგ, მისი დანიშნულება იმგვარივეა, როგორც ზემოთ (V) და ქვემოთ მოყვანილი წარწერებისა. ის ეკლესიის კედელში იქნებოდა ჩადგმული რომელიმე მოღვაწის მიერ, რომელიც თავისი ბრომის საზღაურად მაკხოვარს შეწყალებას სთხოვდა.

ზემოთ მოყვანილი წარწერებისაგან განსხვავებით ნოსირის წარწერა (იხ. გვ.გვ. 86—87) გამოყვანილია გაკრული, არც თუ მაინცადამაინც ლამაზი მთავრულით. არ ვიცი, საწერი მასალით აიხსნება თუ შემსრულებლის ინდივი-

¹ საქართველოს ტერიტორიაზე დაცულ უძველეს ბერძნულ წარწერებს, ვფიქრობ. განეკუთვნება ბიჰენტიის ძეგლიც (იხ. გვ. 7), როგორც ეს ნახაზე ჩავს. მაგრამ რადგან წარწერა თვით არ მინახავს და ვარაუდობ სხვათა ჩანახაზით, მის შესახებ აქ სიტყვას არ ვაგოძღვებ.

² ლიპის წარწერა (შემკვეთი სახელისა ΘΕΟΠΙΣΤΟΣ) დაახლოებით ამ დროისა უნდა იყოს (იხ. ქვემოთ, გვ. 300). შეიძლება დაახლოებით იმავე დროით დათარიღდეს დმანისისა და ბონისის მონოგრამები AΩ (იხ. ქვემოთ, გვ. 293).

³ შუად. საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების „მიმომხილველი“ I (1926), გვ. 56.

დულური თვისებით, მაგრამ წარწერაში უხვად მოიპოვება ახალი, ნუსხური-საკენ გარდაშავალი დამწერლობის ელემენტები.

VII. ახალი ათონის (ანაკოფიის), სიმონ კანანელის ტაძრის ბერძნული წარწერები (ორ სხვადასხვა ადგილას) დაახლოებით IX—X სს-ით უნდა დათარიღდეს. ამ წარწერათა მთავრულ შრიფტში უფრო მკაფიოდ ჩანს ის ახალი ელემენტები, რაც ბერძნულმა ანბანმა ამ დროისათვის დაიმკვიდრა (ა, ო, ც). ამას გარდა, საქართველოს ტერიტორიაზე დაცულ ბერძნულ წარწერათა შორის ეს ძველი პირველია, რომელშიც ეხედავთ შემდეგ ასე გავრცელებულ (და განსაკუთრებით კი ფრესკულ წარწერებში ხშირად დადასტურებულ) ფრაზას—*Ἰησοῦς Χριστός, υἱαῦ, ταυῖσι ἁγριότητος*¹. წარწერა იმითაც იქცევა ყურადღებას, რომ მასში არის საინტერესო შემოკლებანი, რომელთა საკმაოდ პირობითური გაშიფვრა ჯიქეთის მიტროპოლიტის გიორგის (?) სახელს გვაწვდის (იხ. ქვემოთ, გვ. გვ. 19—20).

VIII. ახალი ათონის (ანაკოფიის) ივერიის მთაზე დაცული სულ ოციოდე სანტიმეტრის სიგრძის, მაგრამ ვრცელი (17-სტრიქონიანი) ბერძნული წარწერა თარიღიანია—929 წლისაა (იხ. გვ. 22—23). მასში ყურადღებას იპყრობს: ასოების არაჩვეულებრივი წმინდა და ფაქიზი გამოსახვა, ზოგი ასოს თავისებური მოხაზულობა (მაგ., ψ=†), ზოგი ნორმის დარღვევა (მაგ. *Ευααααααα*—მაშაკაცის სახელად) და საერთოდ გავრცელებული ლოცვის თავისებური ვარიანტი. კიდევ უფრო საინტერესოა „ულირსი მონის, ეესტათი პრესბიტერის, მწერლის (თუ მხატვრის)“ მოხსენიება.

IX. XI სს-ს შუაწლებით აქვთ სპეციალისტებს დათარიღებული ახალი ათონის (ანაკოფიის) თედორე ტირონის ეკლესიის ნანგრევებში აღმოჩენილი წარწერა (იხ. ქვემოთ გვ. 22), რომელიც გარდა თედორესი, იხსენიებს არქიეპისკოპოს მიქაელსაც. იმავე სპეციალისტთა მიერ არქიეპისკოპოსი მიქაელი გაიკვივებულია კონსტანტინეპოლელ პატრიარქ მიქაელ კერულარუსთან (1043—1059 წწ.). ამ დროისათვის აფხაზეთში კონსტანტინეპოლელი პატრიარქის მოხსენიება სრულიად კანონზომიერია: 1032—1073 წლებში ანაკოფია ბერძნულის ხელშია, ისინი აწარმოებენ აქ მშენებლობას და აკეთებენ შესაბამის წარწერებსაც.

X. მიუხედავად იმისა, რომ ლიტერატურაში 1046 წლით დათარიღებული, ახალი ათონის (ანაკოფიის) ორი წარწერიდან მარტო ერთია ადგილზე და მეორე კი დაკარგულია, მაინც მეტისმეტად თვალსაჩინოა მათი შინაარსეული, ხოლო აღწერილობის მიხედვით აგრეთვე პალეოგრაფიული, ნათესაობა (იხ. გვ. გვ. 24—29). თუ ეს ორი წარწერა ერთისა და იმავე შენობის კუთვნილება არ ყოფილა, ნათ მიხედვით ეკლესიის (ან რაღაც სხვა ნაგებობათა) მაშენებელნი თუ შენამკობელნი ერთი და იგივე პირები ჩანან: ყოველშემთხვევაში, თედორე ბალანტის, კასის მსედარამთავრის სახელი, ორივეგან

¹ ქვაზე ასეთი წარწერა (I C X C v i x α δ) გვაქვს თბილისის ე. წ. ლურჯ მონასტერშიც. მაგრამ იგი უფრო გვიანდელია, თამარის ხანით თარიღდება (იხ. ქვემოთ გვ. 291). კიდევ უფრო გვიანდელია წინააღმდეგობის დაცული მსგავსი წარწერა (იხ. ქვემოთ გვ. 200).

იხსენიება. ამ წარწერებში დატული მასალა საინტერესო და ახალი ცნობაა აფხაზეთის საამშენებლო ისტორიისათვის. ამას გარდა, ეს წარწერები მხარს უჭერენ და ამბობენ „ქართლის ცხოვრების“ ცნობებს, რომელთა მიხედვით 1046 წლის დასაწყისში ბაგრატ მეფე და მისი ჯარი იბრძვიან ანაკოფიისათვის, რომელიც ბერძნებს უჭირავთ; საომარი ოპერაციები შემდეგ საამშენებლო სამუშაოებს იწვევს (დაწვრილებით იხ. გვ. გვ. 27—28).

XI. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში დატულია ყუბანიდან ჩამოტანილი ორი, პალეოგრაფიულად შექველად მონათესავე და შინაარსობლივად დაკავშირებული, დათარიღებული ძეგლი. ორივე წმ. გიორგის ეკლესიის ნანგრევებიდანაა. ერთის თარიღი არის 1468 წ. მეორე წარწერის ის ადგილი კი, სადაც თარიღი ყოფილა, ამჟამად დაზიანებულია. ლიტერატურაში დატული ცნობით, აქ „1588 წ.“ წერებულა. ძნელია თქმა, თუ რამდენად სანდოა ეს ცნობა. სამაგიეროდ ეს მეორე წარწერა შინაარსით უფრო მდიდარია: მონაღვთისა ბატონი გიორგი პიუპერტი მოხსენიებას ითხოვს. პიუპერტი საინტერესო სახელია და ამ წარწერის გარდა სხვაგან არსად გვხვდება. პალეოგრაფიული ნიშნები (კრის მანერა, ასოების ვერტიკალურ ხაზებზე ჰორიზონტალური, მხოლოდ ორნამენტის მნიშვნელობის მქონე, შტრიხების დართვა) ამ ორ წარწერას საერთო აქვს. მეორე წარწერის ცენტრში არის ჯვარცმის სიმბოლური გამოსახულება მონოგრამებითურთ (იხ. ქვემოთ გვ. გვ. 245—249).

XII. საქართველოს ტერიტორიაზე XIX ს-ის რამდენიმე ბერძნული წარწერაც გვაქვს; ყველა თარიღიანია. დირბის წარწერა 1815 წლისაა და საფლავის ქვაზეა ამოკრილი (იხ. გვ. გვ. 187—188). კაცისა—1854 წლისაა და ეკლესიის კედელზეა ჩადგმული. ის ძეგლის რესტავრაციის შესახებ მოგვითხრობს. მასში საინტერესოა დაწერილობა $\text{C} - \text{ასო C-სთვის}$ (იხ. გვ. 168). ორივე წარწერა კუთხოვანი მთავრულია.

ნუსხურია ლიხნის 1918 წლის წარწერა (იხ. გვ. გვ. 8—10) და ზემო-ხოდაშენის 1836 წლის წარწერა (იხ. გვ. გვ. 328—329). ლიხნის წარწერა გიორგი შარვაშიძის ეპიტაფიას წარმოადგენს და ლამაზი ნუსხურითაა ნაწერი. გიორგი შარვაშიძის სახელზე უფრო საინტერესოა წარწერაში დატული მეორე, დამკვეთის, სახელი — გიორგი მ. სკარდანასი, რომელიც ყოფილა „ლიკონიდან“ (? ლიხნიდან).

ზემო-ხოდაშენის წარწერა მაშენებელის (არქიმანდრიტ კესარიოსის) ღვაწლს აღნიშნავს. მასში დამწერლობის მხრივ საინტერესოა გ—ნოხაზულობა, რაც მ-სათვის არის გადმოყენებული და ქართული თ-ს ბერძნული თ-ით გადმოცემა. ლიხნის წარწერის ფონეტიკიდან აღსანიშნავია ის, რომ ქართული „შ“ გადმოცემულია ბერძნული თ-ით (Σχῆμασῆς — შარვაშიძე) და ქართული „ხ“ ბერძნული x-ით (Αχαιοσ — ლიხნი).

ჩვენი სინამდვილის თვალსაზრისით უფრო საინტერესოა ქვაზე ამოკრილი ის წარწერები, რომლებიც საქართველოს ტერიტორიაზეა აღმოჩენილი, რადგან ძნელად წარმოსადგენია, რომ ისინი სადღაც, საქართველოს გარეთ, არა ქართველთ გაეკეთებინათ და შემდეგ შემოეტანათ საქართველოში. ვესპასიანეს წარწერა, სერაფიტისა და ავრელი აქოლისის ეპიტაფიები, ატენის,

თ. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ღ ი , ბერძნული წარწერები.

••

ვაზნარისა და სეფიეთის წარწერები, ახალი ათონის წარწერათა მთელი ჯგუფი, რა თქმა უნდა, ადგილობრივ არის დამზადებული. მეორე საკითხია, თუ ვინ არის მკრელი ან დამკვეთი და რატომ მიინცადა მაინც ბერძნულია ესათუ ის წარწერა. უკანასკნელ საკითხზე ასეთი პასუხის გაცენა შეიძლება: პირველ საუკუნეებში ბერძნული ენა ერთ-ერთი საერთაშორისო ენა ჩანს აღმოსავლეთში (მცირე აზიაში, სირია-პალესტინაში, აზიურკავკასიაში...), მაღალი ფენებისათვის მაინც (ამიტომ კეთდება ამ დროს ბერძნული წარწერები საფლავებზე, ნაგებობებზე და სხვა), ხოლო ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ ბერძნული იქცევა ერთგვარ საერთო ენად მართლმადიდებელ სორწმუნეთათვის. ჩვენი წარწერები კი VI ს-ის შემდეგ თითქმის ყველა უკლებლივ საკულტო ნაგებობათა ნანგრევებშია მოპოვებული. ამ დებულებას უფრო განამტკიცებს ფრესკული წარწერების მიმოხილვა, სადაც დავინახავთ, რომ ზოგ ძეგლს ქართული და ბერძნული წარწერები ერთად აქვს, ერთიმეორის გვერდით; მაგალითად, ვარძიის ეკლესიას ქართველი წარწერას უკეთებს როგორც დედანაზე, ისე საერთაშორისო ენაზე და ამით ხარკს უხდის საერთო-საეკლესიო ტრადიციას.

* * *

მეორე ჯგუფის, ე. ი. საქართველოში დაცულ ნივთებზე მოთაყვებულ ბერძნული წარწერების შესახებ ზოგადად შეიძლება შემდეგი ითქვას: ბევრი მათგანი გამოკვანილია სამღვდელთმსახურო ნივთებზე, ძირითადად ხატებზე, და ამის შესაბამისად წარმოადგენს ცალკეულ წმინდანთა სახელებს, ან რომელიმე ეპიზოდის დასათურებას. ეს ნივთები მეტწილად X—XVI სს-ისაა (იხ. გვ. გვ. 270—291) და ითვლება ადგილობრივ, ქართულ ნახელადად. წარწერები გვხვდება უმთავრესად ა) მინანქრებზე და ბ) ნაქვი ვერცხლზე.

რაკი სამღვდელთმსახურო ნივთებთან გვაქვს საქმე, სრულიად ბუნებრივია ამ წარწერებში იესუ ქრისტეს მეტისმეტად ხშირად ხსენება. ეს სახელი, ჩვეულებრივ, შემოკლებით დაქარაგმებული გვხვდება ხოლმე: $\Gamma^C X^C$ (IX—XVIII სს.) (ქარაგმის ნიშნები სხვადასხვაგვარია: Γ , Λ , Ψ , Δ). გვაქვს რამდენიმე თავისებური დაწერილობაც: $\Gamma^C X^C$; $\Gamma^C \Gamma^C X$ (X ს., საღებავით); $\Gamma^C \Gamma^C X^C$; $\Gamma^C X^C P$ (XIX ს.); $\Gamma^C X^C X$ (XIX ს.).

ერთ-ერთი ყველაზე უფრო გავრცელებული სახელი ამ წარწერებში არის $\mu\eta\eta\alpha$ მამა, რომელიც დაქარაგმების სხვადასხვა ნიშნით ჩვეულებრივ ასე მოკლდება ხოლმე: $M^C P$ $\Theta^C \Gamma$, $M^C HP$ $\Theta^C \Gamma$ და იშვიათად $M^C HP$ $\Upsilon^C \Theta$ და $M^C H$ $\Theta^C \Gamma$.

უზვად არის წარმოდგენილი სხვადასხვა წმინდანთა სახელები. ისინი ჩვეულებრივ დაწერია მთავრული ხელით, მეტწილად ორ სვეტად. სახელების ნაწილი წარმოდგენილია ყოველგვარი ეპითეტის გარეშე და სრულად; მაგ.,

Γ	I	(X ს.)	M	A	(X ს.) და სხვა.
A	H		H	H	
B	Λ		X	Λ	
P					

გვაქვს ბოლომოკვეცილი ფორმები:

M	K	(XI ს.)	M	Θ	(XI ს.)	Π	P	(XI—XI სს.)
A	O		A	E		E	O	
P			K			T	/	
I	N	(X ს.)	Γε	OPΓ:O/	ΔHMITP:O/	(XV ს-მდელი)..	M	X (XI ს.) და სხვა
W	N							
A	H							

ზოგჯერ სახელებს ერთვის არტიკლი; მაგ.,

	O	M	(X ს.)	O	O	(X—XI სს.)		
	Δ	I		Π	K			
	A	A		P	Π			
		N			O			
					S			
O	Δ			O	P		O	Γ
Θ	Ω	(X ს.)	Υ	O	(XI ს.)	Γ	I	(X—XI ს. ს.)
ϛ	P		A	C		E	O	და სხვა-
O	O		Υ			Ω	C	
	C					P		

ზოგან (განსაკუთრებით მინანქრებში) ართრონის აღმნიშვნელ O-ს შუაში უზის წერტილი: ⊙; ასეთია IX—XI სს-ის წარწერები:

	⊙	Θ		⊙	K		⊙		
	M	ϛ		Λ	A		KO	M	
	A	O		O	C		C	A	
	N	C		Υ				C	
⊙	Λ		⊙	T		⊙	M	⊙	Δ
ΠA	O		ΠE	PO		ΔA	I	A	P
Υ	I			I			AN	N	E
							O		A/
							I		და სხვა.

გვაქვს აგრეთვე ართრონი O, რომელშიც ჩასმულია α (ე. ი. ბ ძვიც... შემოკლებით) მაგალითად:

⊙	P	⊙	M
ΘE	O	Θ	A
OΔ	C	Ω	C
O			და სხვა.

ეს წარწერები განეკუთვნება IX—XII სს-ს.

ხახულის ხატის მინანქრებზე (იხ. ქვემოთ, გვ. გვ. 146—162) გვაქვს სამი თავისებური შემთხვევა ო ა-ს (ბ ძვიც) ხმარებისა წმინდანის სახელთან:

A		A		A	
O	T	O	K	O	K
Δ	P	Λ	A	Π	O
H	I	O	C	P	Π
M	O/	Υ		O	I
H					OC

(ე. ი. ძვიც ბ Δημήτριც, ძვიც ბ Λουκაც და ძვიც ბ Προχაცი). ხშირია წმინდანის სახელის წინ ბ ძვიც-ის სრულად დართვა. მაგ.,

	O	Π	(IX—XI სს.)	
	A	A		
	Γ	Υ		
	O	Λ		
	C	O		
		C		
H	M	(IX—XI სს.)	O	Γ
API	AP		A	E
A	Θ		Γ	Ω (XIII ს.) და სხვა მრავალი.
	A		I	P
			O	Γ
			C	I
				O
				C

არის ძვიც, ბოლოთანხმოვანმოკვეცილი: მაგ.,

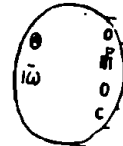
O	Θ	O	Δ	
A	ϵ	A	H	
Γ	O	Γ	M	(IX—XI სს.)
H	Δ	H	H	
O	O	O	TP	
/	P	/	H	
			O	

გვაქვს დაბოლოვების თავისებური დაწერილობაც (საშუალო S-სა და ორნამენტს შორის):

ო'   ⊕
 F   E
 I   O
 O   ΔO
 ჯ   P
             O
             ჯ

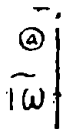
№ 01

№ 02

გვაქვს სიტყვა ზეცი-ის თავისებური შემოკლება: (ზეცი—XV ს-ის კელურ წარწერაში):

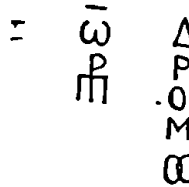
გავრცელებული გამოთქმები შემდეგი სახით გვაქვს გადმოცემული:
 *Iadnyy 6 napbpmoq: IX—XI სს. (№№ 01—06):

№ 03

№ 04

№ 05

№ 06

*Iadnyy 6 mchakioq-ის სახელი ასეთი დაწერილობით გვხვდება IX—XI სს-ის მინანქრებში:

I	O	Iw	⊕	Iw	O Iw O ⊕ E O Δ O	⊙	O	Δ	
Ω	Δ		e	O	Γ	Ω	Δ	Iw	O
							O		
O	O		O Δ	⊕ E		⊕	Γ	O	Δ
⊕	Γ		O Γ	O		e	O	⊕	O
e	O		C	Δ/			C	e	
	C								

A	Δ,
Iw	O
O ⊕	Γ
e	O
O	C

რაც შეეხება სხვა სახელთა გადმოცემას, აღსანიშნავია:

A	X	X		
OP	MI	OAP	MI	(IX—XI სს.)
			////	

XI

O AMIXAHA// (XVI—XVII სალებავით შესრულებული).

საინტერესოა შემოკლება:

K
U
N
C
T
A'

გვიანი საშუალო საუკუნეებიდან გავრცელებული ბ ნუ (შარავანდში) XVII ს-ის წარწერებში გვხვდება სხვადასხვა სახით:

ქრისტეს ცხოვრებასთან დაკავშირებული ცალკეული მომენტების აღმნიშვნელ წარწერებზე რომ არაფერი ვთქვათ, უნდა მოვიხსენიოთ ციტატები სახარებიდან:

HAE (XII ს.)
OAM
NOC
TOY
ΘΥ

და „ზბ ბ სბჯ თთ, ზბის რ მრერჲ თთ“ (ინე 19, 26—27), რომელიც IX—XI სს-სა და XIV ს-ში ძალიან ხშირად გვხვდება სხვადასხვა მართლწერითი ვარიანტებით. მაგალითად:

H	H	(XI ს.)	I	I	(XIV ს.)
Δ	Δ		Δ	Δ	
ε	ε		ε	ε	
O	H		O	I	
ε	M [~] P		V	IP	
C	C		O	C	
ε	σ		C	ε	
			σ		

ნ უ ს ხ უ რ ი ხელით არის დაწერილი ჩხარის ვერცხლით შექმნილ ჯვარზე (XV ს.) მოთავსებული სახარების ტექსტი (იხ. გვ. 280). გარდა ხელისა, რომლითაც გამოირჩევა ეს წარწერა, საინტერესოა ტექსტიც, რაც ჩემს მასალაში, შეიძლება ითქვას, ერთადერთია. იგი ასეთია: ზენτε პრბჯ მჯ, რძუ-ზეც ილ ათანუთეც ალ პეფირუთქნისი მოველიო ჩეზა ჯოვლნი მასურაღნი და რო-

შელთა ტვრთი შშიმე გეტვრთი (DE, მთ. 11,28). სახარების ამ ადგილს, როგორც იკონოგრაფიული სახელმძღვანელოდან ჩანს, იყენებენ მაშინ, როდესაც ქრისტე მიმართავს წმინდანებს, ამ ჯვარზე კი ძირითადია სხვადასხვა სიუჟეტები წმ. გიორგის ცხოვრებიდან, ე. ი. სახარების ეს ადგილიც მიზნართულია წმ. გიორგისადმი.

XVIII ს-ით თარიღდება გელათური მაცხოვრის ხატი, რომელზედაც ქრისტეს ხელში უჭირავს გადაშლილი სახარება, ხოლო სახარებაზე 6 სტრიქონად სწერია შემდეგი ტექსტი: + ჰყან ესა ზე ჟმჷ თან აბუასა ბ ჰაგაჰაჰანჷ ზმოი თჷ მჷ პაჰაჰაჰაჰაჷ ონ უჷ თათჷჰჷ ალჷ ჰჷჷ: ზე ჟმჷ ოჷჷ ჯაჷჷ მე ვარ ნათელი სოჷლისა, რომელი უეშომიღეს მე. არა ვიღოღეს ზნელსა, არამედ აქენღეს ნათელი ცხოვრებისა (ინე 8,12). ეს ტექსტი საკმაოდ გავოცლებულია არა მარტო ხატებზე, არამედ ფრესკებზედაც. ამ წარწერაში ყურადღებას იპყრობს კანონიკური რედაქცია და ზოგი ლიგატურა. არაფერს ვამბობ ბიზანტიური ორთოგრაფიის შესახებ.

ქრისტეს თუ მარიამის არა ერთი ეპითეტია ცნობილი საღვთისმეტყველო ლიტერატურაში და არა ერთი მათგანი არის დადასტურებული ჩვენს ნასალაშიც. მათგან არ შეიძლება ცალკე არ გამოვყოთ სვანეთში, სოფ. დოღნი დატული ერთი ხატის წარწერა, სადაც ღვთისმშობლის მიმართ სწერია: η ἀγία παρθένος, ე. ი. ἄγιοι: τῶσθε ὡς ἡμῶν ἰεροῦ. ბერძნული ენის ყველაზე ვრცელ ლექსიკონში ვხვდებით მხოლოდ სიტყვას ἄγιοι: τῶσθε; რაც შეეხება ἄγιοι: τῶσθε-ს, ასეთი ფორმა სხვაგან არსად დამოწმებული არ არის. ლიტერატურაში დამოწმებულია ანალოგიური წარმოება სხვა ძირებიდან. მაგ., XI—XIII ს. ს.-ის ძეგლებზე არის დატული ფორმა ἀγιοι: τῶσθε [= ἀγιοι: τῶσθε] (იხ. Н. И. Лихачев, Материалы для истории византийской и русской сфрагистики, Вып. I, А. 1928, стр. 138). სიტყვა ἀγιοι: τῶσθε განმარტებულია დემეტრიას ლექსიკონში (სხვა ლექსიკონებში ის არ გვხვდება). ლიტერატურაშიცაა დამოწმებული ფორმა Κωνσταντινουπολι: τῶσθε (იხ. C. Wessel, Inscriptiones graecae christianae veteres occidentis, 1934. გვ. 3, № 14, გვ. 20, № 115).

რაც შეეხება ἄγιοι: τῶσθε-ს, საფიქრებელია, რომ ოსტატმა (ქართველმა?) იცოდა ბერძნული ფორმა ἄγιοι: τῶსθε (მამრ. სქესისათვის) და იქიდან თვითონ აწარმოვა ფორმა დედრობითი სქესისათვისაც. როგორც ქვემოთაც არის აწინა შესახებ ლაპარაკი (იხ. გვ. გვ. 48—49) ეს წარწერა X—XI სს ით თარიღდება და მნიშვნელოვანია არა მარტო საქართველოში დატული ბერძნული წარწერების შესწავლის, არამედ საერთოდ ბერძნული ენის ლექსიკის შევსების თვალსაზრისითაც.

* * *

გაცილებით უფრო საინტერესოა სხვადასხვა ნივთებზე გამოყვანილი ის წარწერები, რომელთა შინაარსი ან საერთოდ სცილდება რელიგიის სფეროს, ან, თუ კი არის რელიგიასთან რაიმე მიმართებაში, მეტს იძლევა, ვიდრე რომელიმე წმინდანის სახელი. ამათგან ქრონოლოგიურად უძველესია მცხეთაში მოპოვებულ გემებზე ამოჭრილი წარწერები, რომლებიც ზოგადად I—III სს-ით

თარიღდება. ამ წარწერებში ყურადღებას იქცევს სახელები, რომლებიც პიტი-ახშებსა და მათი ოჯახის წევრებს ეწოდებოდათ. ასეთებია: 'Ασπασαύαυς πινάξης (იხ. გვ. გვ. 261—262); Ζεσάχης (იხ. გვ. 263); Καρπάχ, Ζεσάχης Ζαή μου (კარპაკი, ძველი, ჩემი სივცხლე) (იხ. გვ. გვ. 260—261). ამათ შორის ასპაერული და ძველი მამაკაცთა სახელებია, ხოლო კარპაკი — ქალისა. ასევე ქალის სახელი უნდა იყოს Κούσα—კოვაკი (იხ. გვ. გვ. 259—260). ქალის სახელმად კარპაკი და კოვაკი სხვაგან დამოწმებული არ არის. ამდენად ეს ბერძნული წარწერები ამდირებენ ჩვენს ცოდნას ონოპსტიკონის შესახებ. რაც შეეხება მამაკაცის სახელს, Ζεσάχης, იგი რამდენჯერმე გვხვდება ჩვენში (სერაფიტის ეპიტაფიაზე და რამდენსამეტიქელზე) და მეტისმეტად მსგავსი სახელი დამოწმებული არის ტანისის წარწერებში — ფორმით Ζεσახუს (იხ. ვ. ლატიშვილის Inscriptio-nes antiquae... II, № 447, 225 წლის წარწერა. საძიებელში ვ. ლატიშვილი ამ სახელს აღადგენს Ζεσახოს-ის ფორმით. ჩვენი მასალის გათვალისწინებით, ვფიქრობ, რომ იქაც სახელობით ბრუნვაში იყო Ζεσάχης. x და χ-ს მონაცვა-ლეობა (Ζεσάχης, Ζεσάχης), ალბათ, იმის მომასწავებელია, რომ თუ იბერიის მკვიდრთათვის χ—ქ იყო და x—კ, ტანისელთათვის ასეთი დიფერენციაცია არ არსებობდა). საინტერესოა არმაზული გემმა, წარწერით Πλάσας (იხ. გვ. გვ. 263—264). საფიქრებელია, რომ ეს უკანასკნელი ოსტატის, ამომკერლის, სა-ხელი უნდა იყოს.

ამ ნივთებთან დაკავშირებით ბევრი მნიშვნელოვანი საკითხი დგება: ზოგი მათგანი საბეჭდოა და ეკუთვნის ძალაუფლების მქონე პირთ; გამოსახულებები (ა პაერულისა, კარპაკისა, ძველისა) აშკარად პორტრეტულია. ასე რომ, მიუ-ხედავად მათზე ბერძნული წარწერებისა, ისინი ადგილობრივი წარმოშობის ნივთებად უნდა მივიჩნიოთ. ამ წარწერების ენა ჩვეულებრივი, პირველ საუკუ-ნიეში გავრცელებული, ბერძნულია. ჩანს, იბერიის მოსახლეობამ — ყოველ-შემთხვევაში, მმართველმა წარწერებმა, ბერძნული კარგად იცოდა. პალეოგრაფი-ორთოგრაფიის თვალსაზრისით ეს წარწერები არაფერს იძლევა მათი თანა-მედროვე სხვა წარწერებისაგან განსხვავებულსა და გამოჩეულს.

ამავე დროს განეკუთვნება სამთავროში აღმოჩენილი მრავალი, რომელსაც აწერია: 'Αντίον μόνος, ή παρής; 'Αρπαχონ Βιθύσιον (ანტინოე ღმერთს. სამ-შობლო. აღრიანეს ბითინია. იხ. გვ. გვ. 267—268), როგორც ცნობილია, ასეთი მედლები მოიქრა აღრიანეს (117—138 წწ.) ფეოციტის, ანტინოეს დაღუპვის შემდეგ და ფართოდ ვრცელდებოდა აღრიანეს პატივისცემელთა შორის. უეჭ-ველია, რომ ნივთი ადგილობრივი, ქართული, წარმოებისა არ არის, მაგრამ მისი ჩვენს ტერიტორიაზე აღმოჩენა საინტერესო მოვლენაა: ალბათ რომელი-მე, რომში მივლენილ. ექაბელიციას ჩამოჰყვა იგი თან, შეიძლება როგორც პირადი საჩუქარი, და შემდეგ ჩაატანეს იგი მიცვალებულს.

II—III სს ით უნდა დათარიღდეს არაპსში აღმოჩენილი ვერცხლის თასი წარწერით: ἐγὼ βῆα:σῆς Φλ'(αυαυ) Δάβης ἐχαρασάμην Βεραυαμῆ πα:σῆ (მე, მეფე ფლავიოს დაღესმა ვაჩუქე ბერსუმა პიტაპსს [ეს თასი]) და იქვე სხვა ხე-ლით მიწერილი Μαχῆβυ (მაკელისი). ეს წარწერა მრავალმხრივ არის საინ-ტერესო: ჯერ ერთი ჩანს, რომ ქვეყანას ჰყავს მეფე და პიტაპსი და დადას-

ტურებულა ამ უკანასკნელის ტიტული (παιδης). მეორე: ნათელია ურთიერთობა მეფესა და პიტიახშს შორის: მეფე პიტიახშს საჩუქრებს უზომებს. მესამე: წარწერა გვაცნობს ორ პირს, მეფეს ფლავიოს დადესს და პიტიახშ ბერსუპას. ჩანს მესამე სახელიც: „მაკედონი“, ოღონდ არ ვიცით, ვის ეკუთვნის იგი. ისიც იმავე კონსტრუქციით სწერია, როგორც „ბერსუპა“, მაგრამ სხვა ხელი... შეიძლება ვიფიქროთ, რომ თასი ოდესღაც მაკედონისათვისაც უჩუქებიათ. ასევე, ბერსუპას მეორე სახელი მაკედონი იყო? (ისევე, როგორც დადესს ჰქვია ფლავიოსი). საინტერესოა ისიც, რომ ეს ბოძებითი წარწერა ბერძნულია.

შინაარსობლივ ნაკლებ მჭევრმეტყველია ასევე ბოძებითი წარწერა, ამოქრილი იასპის საბეჭდავზე, რომელიც დაახლოებით III ს-ით თარიღდება (იხ. გვ. 258). მას აწერია ესუჯენ — (იბეზნეურე). საქციალისტთა აზრით, ასეთი წარწერები I საუკუნეების რომში საკმაოდ გავრცელებული იყო. ამ საბეჭდავის წარმოშობის შესახებ ვერაფერს ვიტყვი. შესაძლებელია, იგი საქართველოში (კერძოდ მცხეთის მიდამოში) მოხვედრილიყო იმავე გზით, რომლითაც ანტიონოს შედალი. ასეთი ნივთების ადგილობრივი წარმოების შესახებ მსჯელობისათვის ჯერჯერობით მასალა არ მოგვეპოვება.

საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების პირველი საუკუნეების კუთვნილი უნდა იყოს ასევე მცხეთის მიდამოში მოპოვებული, შემდეგი ბერძნულ-წარწერიანი ნივთები: ლითონის ბეჭედი წარწერით—βιθῆσα... (?) (შეწოვი; იხ. გვ. 257); ნინა ნიკეს გამოსახულებითა და წარწერით—εὐχαριστέη („გობროლენ“ — სხვათაშორის, საქმარისად თავისებური დამწერლობით — ἑὺχαριστέη) (იხ. გვ. 258) და თასი ფარშევანგის გამოსახულებით და წარწერით — πῆ ζῆσας: („შესვი, იცოცხლებ“) (იხ. გვ. გვ. 266—267). პირველი ამათგანის შესახებ მსჯელობა გაძნელებულია, რადგან თვით თავისებურად შესრულებული წარწერა დასადგენია. რაც შეეხება მეორეს, აქ აშკარად ხარზების ფორმულია მოცემული, ხოლო ფარშევანგის თასი, თავისი წარწერის ფორმლის მიხედვით, შესაძლებელია, ზიარებისათვის ყოფილიყო განიყენებული. ყოველ შემთხვევაში, ეს თასი ადგილობრივ ნაწარმოებ საგნად არის მიჩნეული არქეოლოგოსთა მიერ.

განსაკუთრებული ადგილი საქართველოში დაცულ ბერძნულ-წარწერიან ნივთთა შორის უჭირავს რუსთავეში მოპოვებულ ქვის მოზრდილ, მრგვალ საბეჭდავს (იხ. გვ. გვ. 268—269), რომელსაც ირგვლივ ამოქრილი აქვს დაქარაგმებული ბერძნული წარწერა — ἀρχαλῆστος ἐπίσκοπος („წვერის საფარველი“), ხოლო შუაში — ტოლმკლავებიანი ჯვარი. ეს ნივთი მოყვანილობისა და წარწერის მიხედვით გამოიყენებოდა ისეთი დიდი საგნების დასაბეჭდად, რომელთაც „თავი“ თუ „წვერი“ მოუპოვებოდათ. ასეთად შეიძლება, მაგალითად, ქვევრების მინევი. ამგვარად, წარწერა, რომელიც პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით VII—IX სს-ით უნდა დათარიღდეს, ამოქრილია სამეურნეო დანიშნულების ნივთზე. ასეთ კონკრეტულ სიტუაციაში უფრო გაუგებარაა ბერძნული წარწერის არსებობა, ვიდრე სხვა რომელსამე შემთხვევაში. ისმის საკითხი ხომ არ ისარგებლეს რუსთაველმა მეურნეებმა გაზადებული ნივთით? (მით უმეტეს, რომ ამავე ნივთს ქართულად, სხვა ხელით ამოკაწრული აქვს პოზიტიური წარწერა — „თემ“... თითქოს ადამიანის სახელის აღმნიშვნელი).

IX—XI სს-ით ათარიღებენ ე. წ. შალიანის ხატს (იხ. გვ. გვ. 43-44), რომელსაც, სხვა მრავალ ცალკეულ პირთა თუ სიუჟეტთა აღნიშვნელ წარწერათა გარდა აქვს შემდეგი სამსტრიქონიანი ბერძნული წარწერა: + λαχραρε παρ:σ:χων φως Ἰλαριων ἡμῶν ἐν ἡμεῖς ἡμεῖς ἡμεῖς τῶν κ. ილარიონმა შემოხლულა ნათელი ზრწკინვალე ნივთიერებით, ამით ეყოლება წინამძღოლი უღელსი ნათელისაჲს. წარწერა საეპარხოსად პოეტურად გადმოსცემს იმ აპბავს, რომ ხატს ხის ბუდედ გაუკეთა ილარიონმა. ჩემ შრომაში არის ცდა ილარიონის პიროვნების გარკვევისა, მაგრამ შედეგი ვერ ჩაითვლება დამაკმაყოფილებლად. ეკლესიის მამათა შორის ცნობილია IX ს-ის ნოღვაწე ილარიონი, მაგრამ არავითარისხევა საბუთი არა გვაქვს იმისათვის, რომ შალიანის ხატის ბუდის გამკეთებლად მინცადამინც ეს ილარიონი გამოეცხადოთ.

დაახლოებით X—XI სს-ით თარიღდება შემდეგი წარწერები, რომლებიც გამოყვანილია სამღვდელთმსახურო ნივთებზე: ორი მათგანი ხახულის ხატის მინანქრებზეა. ერთს აწერია: + Κρυε, βῆθεις τῷ σῷ ἡσῶλ Κρυαῶ μαρ:σ:χων (ქ. უფლო შეეწე მონასა შესსა, კვირიკე მაგისტროსსა) (იხ. გვ. გვ. 148—150) ამ წარწერაში, ენობრივი თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს გაუმართლებელი Κρυαῶს. საკითხავია, ხომ არა გვაქვს საქმე ქართულ წყობასთან: კვირიკე-მაგისტროსი, კვირიკე-მაგისტროსსა?.. X ს-ის შოღვაწე, კვირიკე (რომელიც, ჩვენი ვარაუდით, არის კახთა მეფე) შეწვენასა სთხოვს უფალს და სხვათა შორის, აკეთებინებს ამ შესანიშნავ მინანქარს. კვირიკეს სხვა საქმიანობა ამ წარწერაში არ ჩანს. წარწერა, გარდა საკუთარი სახელისა, შეიცავს მეტი-მეტად გავრცელებულ ფორმულას (უფრო დარწმუნებით იხ. გვ. გვ. 148-150). მეორე, XI ს-ის მინანქარს აწერია: + σὲφω Μιχαῆλ σὺν Μαρτῖν χερσὶ μου. ქ. ვაჟრთხებ, თუ გვირგვინს ვაღვამ, მიხეილს მარიამთან ჩემი ხელით (იხ. გვ. 151). სპეციალისტთა დაკვირვებით, ეს წარწერა უნდა გულისხმობდეს მიხელი პარაპინაკს (1071—1078 წწ.) და მის მეუღლეს, ქართველთა მეფის ბაგრატ IV-ის ასულს, მარიამს. შინაარსობლივ წარწერა ჩვენი ისტორიული სინამდვილის გამოძახილს წარმოადგენს. ენა—გამართული ბერძნულია. ამდენად, საკითხს, თუ სად არის მინანქარი გაკეთებული, ხელოვნებათმცოდნეობა გადასწყვეტს.

დაახლოებით XI ს-სვე განეკუთვნება ლატალის ჯვრის ტარზე მოთავსებული წარწერა (იხ. გვ. 32), რომელიც, დადგენის შემდეგ, ასე იკითხება: + ἐκαλλιεργῆθη τὸ σῖγνον τῆς ἡπαρχίας θεοτόκου τοῦ μαρτῖν διὰ στυδίου Κρομαῖ μοναχῶν καὶ ἡγουμένων καὶ Ἰωάννου ἱερομονάχου ἀμῆν ქ. შეიკო ყოვლადწმინდა მუქუსმანოვნებელი ღვთისმშობლის ჯვარი მონაზონისა და წინამძღვრის კოზმას და მღვდელმონაზონის იოანეს შეწვენიო. ამინ. წარწერაში საინტერესოა ბიზანტიური, ხალხური ბერძნულის ელემენტები (იხ. გვ. გვ. 32-33). რაც შეეხება დასახელებულ პირთ, რაკი არ ვიცით, თუ როგორ მოხვდა ნივთი სვანეთში, ამიტომ პირს კვლევა, ვინაა კოზმა—წინამძღვარი და იოანე ბერმონაზონი.

მნახველნი XIV—XV სს-ით ათარიღებენ ოდესღაც სვანეთში, ნაკიფარში, დატულ ღვთისმშობლის ხატის ზურგზე მოთავსებულ ბერძნულ წარწერას (იხ. გვ. გვ. 47-48). წარწერა იამბიკოა და წარმოადგენს მიმართვას ღვთისმშობლისადმი. ვინმე მარიამი (ვფიქრობ, V სტრიქონის Μαρτῖν ἡ ἡσῶλ σὺν—არის არა

ღეთისმშობელი, არამედ ღვაწლდამღები ამ ნიეთისა: „მარიამი მსვეალი უენი“) ახატინებდს, ამკობს და ოქრო-ვერცხლით ავედინებდს ამ ხატს. ადგილობრივია ხატი თუ საიდანმე არის მოტანილი, არ ვიცი. რადგან საგანი თვით არ მი-
ნახავს, ამიტომ მიძნელდება მსჯელობა მის შესახებ, მაგრამ იმ ცნობების მი-
ხედვითაც, რომლებიც დატულია, ჩვენი წარსულის კიდევ ერთი, ახალი მო-
ღვაწის სახელს ვიგებთ. ადვილი შესაძლებელია, რომ ბერძნული ლექსის
მთხვეელი ქართველი იყოს (შდრ. „მეტების“ მუხეუმში დატული, მარიამ
ღღოფლის ამოქარგული ენქერი, რომელზედაც ბერძნული წარწერებია).

სხვა ნიეთა შორის საქართველოში დატული იყო სამი ჯვარი, XVII
ს-ის ხელობისა. მათ მსგავსი წარწერები ჰქონიათ. ერთი მათგანი ნიკორწი-
ლის ეკლესიას ეკუთვნოდა და ამჟამად ქუთაისის (უზუეუმში ინახება. მას ასე-
თი წარწერა აქვს (გადმოცემ რედაქტირებული სახით): + θ τῆμοσ ααζι ζαο-
ποισζ σταυροζ σπάρχει: ჰμοσ Λαυρενζιοσ ιερομοναχου εχ μοηζ Ἰβήρωσ τῆζ ἀρζιζ
πόλεωζ Ἱερουσαλῆμ. 1664 ქ. პატოხანი და ცხოველმყოფელი ჯვარი მეკუთნის მე,
წმინდა ქლავის, იერუსალემის, იბერთა მონასტრის ბერმონაზონს, ლავრენტის. 1664) (იო.
გვ. გვ. 164-165). ამჟამად აღარსად ჩანს კორინთაში დატული ჯვარი, რომელსაც
ჰქონია წარწერა: + θ τῆμοσ ααζι ζαοποισζ σταυροζ σπάρχει τონ Λαυρενζιοσ ιερομο-
ναχου πατωσσυαζῆλლσ τონ ἀρζιοσ τἀφοσ τონ εχ Παλατιζ (მოწყავს კვლავ
რედაქტირებული სახით. თარგმანი იქნება: ქ. პატოხანი და ცხოველმყოფელი
ჯვარი ეკუთნის ლავრენტის, წმიდა საფლავის ლავრის ბერმონაზონსა და პროტო-
სკინგელოზს)¹. ამ ჯვრების მნახველთ ორივე ერთისა და იმავე ლავრენტის კუთ-
ვნილებად მიაჩნიათ. წარწერები შინაარსით ჰგავს ერთიმეორეს, მაგრამ მართლ-
წერით დიდად განსხვავდება (იხ. გვ. გვ. 165—166). განსაკუთრებით საინტერე-
სოა მეორე წარწერა, რომელშიც უხვად ჩანს ხალხური მეტყველების ელემენ-
ტები და ერთი ენობრივი შეცდომაც კია (პართოსიყელის—სახელობითი ბრუნ-
ვის ფორმით, ნაცვლად აუცილებელი ნათესაობითისა), რაც, შესაძლებელია,
იმას ნიშნავდეს, რომ ოსტატი ქართველი ყოფილა. ეს წარწერები გვაცნობენ
იერუსალემის ქართველთა მონასტრის XVII ს-ის მოღვაწეს, ბერმონაზონს,
პროტოსკინგელოზს, ლავრენტის.

ასევე არსად ჩანს ზემოქალაში დატული ჯვარი, რომელზედაც ყოფილა
წარწერა: τθ παροზ σταυροζ σπάρχει ααμοσ Νιχαφοροσ ιερομοναχοσ τონ ἀρζιοσ
ααζι ζაοძოხოσ τἀφοს. 1669. ეს ჯვარი მეკუთნის მე, ნიკიფორეს, წმინდისა და ცხო-
რებისმოძნეებელი საფლავის იეროლიკონს. 1669. ეს წარწერა უკვე სხვა ჰირს,
იერუსალემშივე მოღვაწე ნიკიფორეს იხსენიებს, და ამით XVII ს-ის ცნობილ
მოღვაწე—ნიკიფორეთა რიგს კიდევ ერთი ემატება.

ბერძნულწარწერიან ნიეთთა შორის განცალკევებული ადგილი უჭირავს
იერუსალემიდან ჩამოტანილს, სამთაეროში დატულ ხის ხატს, რომელზედაც
ფერადებით დაწერილია სხვადასხვა გამოსახულება, სიუეტები და მათი თან-
მხლები ტექსტები: ამას გარდა, ზედ არის ერთი, თარიღიანი (1858 წლისა),
ისტორიული წარწერაც, რომელიც გამოყვანილია იმავე ტექნიკითა და მართლ-

¹ იხ. Помяловский, Сборник... стр. стр. 51—52.

წერით, როგორც ყველა სხვა დანარჩენი (იხ. ქვემოთ, გვ. 223). ეს უკანასკნელი წარწერა, დადგენის შემდეგ ასეთია: *μνηστήρι, Κρίσε, τὰς ὁμισίας τῶν φειδ, Χριστινα καὶ Ὀυθισμια, περισχυσεῖτε*. 1853 მოიხსენე, უფალო, მხეველები ღვთისა, ქრისტისა და ონისიზა, თაყვანი ცეით. 1858. წარწერა საინტერესოა, უპირველეს ყოვლისა იმით, რომ მან შემოგვიჩინა სახელები ქრისტიანისა და ონისიზისა, რომლებიც იქვე, სამთავროში, არიან დაკრძალული; შემდეგ—თარიღიანობით და, ბოლოს, იმ ახალი ენობრივი ნორმებით, რომლებიც ახალი ბერძნულისათვის არის დამახასიათებელი (ასევე ახალ-ბერძნულია ხატის დანარჩენი წარწერები).

საქართველოში დაცული ბერძნული წარწერების დიდი ნაწილი ფრესკებზეა. ქრონოლოგიურად ეს წარწერები უფრო ეიწრო ფარგლებში ეტევიან, დაახლოებით XII—XVII სს-ით თარიღდებიან. ფრესკულ წარწერებს ორად ვაჯგუფებ: I—ისტორიული მნიშვნელობის მქონე წარწერები; II—საეკლესიო შინაარსის წარწერები (თავისთავად ამ ჯგუფში კიდევ რამდენიმე ქვეჯგუფი გვექნება: ცალკეულ პირთა სახელები, ეპიზოდების დასათაურება, ციტატები საღვთო წერილიდან და ციტატები სხვადასხვა მღვდელთმთავართა თხზულებებიდან). ისტორიული წარწერები ყველაზე მცირერიცხოვანია. ყველა ეს წარწერა არის ტაძრებში და შეიცავს, ძირითადად, ერთნაირ ფორმულას: ესა თუ ის პირი, რომელსაც განუახლებია, აუგია თუ მოუხატავს ეკლესია ან ეკლესიის რომელიმე ნაწილი, აღნიშნავს თავის ღვაწლს და ხშირად უფაღს თავის თავსაც ავედრებს. ამ წარწერებში საინტერესოა ცალკეულ პირთა სახელები და ამასთან დაკავშირებით მათი საქმიანობა, ურთიერთობა ისტორიულ პირთა შორის, ზოგი ცალკეული ტერმინი და, ბოლოს, ენობრივი მონაცემები.

უძველეს ისტორიულ ფრესკულ წარწერად უნდა ჩაითვალოს მოქვის ეკლესიაში არსებული მეტისმეტად საინტერესო, მაგრამ ამჟამად შეთეთრების შედეგად, დაფარული წარწერა: *Ἰσακρῆμῃ ἐπὶ: Ἀλεξίου βασιλέως τῶν Κομνηνῶν καὶ Δαυτῆ μετῶλιου βασιλέως Ἀναχλάξας* მოიხსატა მეფე ალექსი კომნენისა და აფსაჯეთის ღლი შუგის აღვითს ღროს (იხ. გვ. გვ. 30—31). წარწერა პირადად არ მინახავს და ესარგებოდ მხოლოდ პატრიარქ დოსითეოსის მიერ მოწოდებული ცნობით. მაგრამ წარწერის ამ ვარიანტის მიმართ ზოგი რამის შენიშვნა მაინც შეიძლება: დავით აღმაშენებელი და ალექსი კომნენი ერთი ღროის მეფეები არიან და მათ შორის ერთგვარი მოყვრობაც იყო, მაგრამ მაინც არაა სავარაუდებელი, რომ გაერთიანებული საქართველოს არსებობის პირობებში ასეთი წარწერა გაეკეთებინათ აქ, ჩვენში. საქართველოს ტერიტორიაზე დაცული მრავალრიცხოვანი ქართული და ბერძნული წარწერები მხოლოდ ქართველი მეფის მოხსენიებას სჯერდებიან ხოლმე. საფიქრებელია, რომ ალექსი კომნენის სახელი პატრიარქ დოსითეოსის მიერაა ჩამატებული. ამას გარდა, წარწერა სხვა მხრივაც დასაბუხსტებელია: მას თავში ექნებოდა +; *Ἰσακρῆμῃ-ს შემდეგ კი ეწერებოდა „ესა და ეს ტაძარი“ სხვადასხვა ეპითეტით: დასასრულ იქნებოდა თუ ვისი შეწვენითა და საფასით მოიხატა ეკლესია; შესაძლებელია ხელოსანიც ყოფილიყო მოხსენიებული. რაც არ უნდა დაცილებული იყოს სინაანდელის დოსითეოსის ცნობა, იგი მაინც არ ჩანს მთლად გამოგონილი*

(ძველის არქიტექტურაც დაახლოებით ამ ეპოქას მიეკუთვნება). ამდენად, ეს წარწერა რაღაცას მაინც გვძენს ახალს. იგი XII ს-ის პირველი მეოთხედით უნდა დათარიღდეს.

XIV ს-ის ბოლო წლებით თარიღდება წალენჯიხის წარწერა (იხ. გვ.გვ. 51—53), რომელიც საკმაოდ ვრცლად მოგვითხრობს, რომ ერისთავ ვაწეუს (დადი. ნს.) კონსტანტინეპოლიდან ჩამოუყვანია მხატვარი მანუელ ევგენიკოსი, რომელსაც, მახარებელ ქობალიასა და ანდრონიკე გაბისულავას თანაშემწეობით, მოუხატავს ტაძარი. როგორც ვხედავთ, ვაკეველი ისტორიული მნიშვნელობის ამბავია გადმოცემული: ვამეყ დადიანის მოღვაწეობა; მისი კავშირი ბიზანტიასთან (არ უკირს ხალხის გაგზავნა კონსტანტინეპოლში და იქიდან მხატვრების საგანგებოდ მოწვევა); უცხოელი მხატვარი—მანუელი; ადგილობრივი მხატვრები ქობალია და გაბისულავა. წარწერის სხვა ენობრივ ნიშნებს რომ თავი დავანებოთ, საინტერესოა ქართული სახელების ბერძნულად გადმოცემა. წარწერა ლამაზი მთავრული ასოებითაა გამოყვანილი.

XV—XVI სს-ით უნდა დათარიღდეს მარტვილის ბერძნული წარწერები (იხ. გვ.გვ. 93-97), რომლებიც ნუსხურ-შერეული წთავრული ასოებით არის ნაწერი. ასეთი წარწერა ორია: ერთი გადმოგვცემს კონსტანტინე მეფის მიერ ქუონდილის აგებას (წაკითხვა საეკეოა, ეეგბ *Κωνσταντίνου* არც ნიშნავს ქუონდილს), ხოლო მეორეში მამა იოანე-ვახტანგი სულის ხსნასა და ცოდვითაგან განთავისუფლებას თხოულობს.

კონსტანტინე მეფესთან დაკავშირებით რღვა მარტვილის ძველის მანუელის საკითხი (იხ. გვ. გვ. 93-95), რასაც მე ჩემის მხრივ ვერაფერს შევმატებ. რაც შეეხება იოანე-ვახტანგს, როგორც ქვემოთაც არის ამის შესახებ ლაპარაკი, იგი მიმაჩნია ფრესკათა იმ ფენის მომხატვრებლად, რომელზედაც ეს წარწერებია გამოყვანილი და, მაშასადამე, მარტვილის მონასტრის ერთ ერთ მოღვაწედ.

XVI ს-ეს განეკუთვნება გელათში დაცული ბერძნული წარწერა, რომელიც ბაგრატ მეფის გამოსახულებას ახლავს თან (იხ. გვ. გვ. 129—130). წარწერა გადმოგვცემს, რომ გელათის ღვთისმშობლის ტაძარი ზოიხატა ბაგრატ იმერთა მეფის შეწვევით. წარწერა გვაცნობს ბაგრატ იმერთა მეფის (1510—1565 წწ.) მოღვაწეობის ამ მხარეს. გარდა ამისა, საინტერესოა: ქართული ბერძნების ბერძნულად გადმოცემა (თ—τ, ბ—π, გ—κ); ხალხური ახალი ბერძნულის ელემენტები (*ηφσαρσφσφ*—I პირისათვის ევფონიური ν-თი) და ენობრივი შეცდომა (სრულიად გაუმართლებელი τσσ—ნაცვლად τσν-სი).

ბიჟენტის წარწერაში პარასკევა (მხატვარი? მაშენებელი?) უფალს მოხსენიებას სთხოვს და თავის მოღვაწეობას ათარიღებს კათალიკოს ევდემონის დროით (წარწერას ბოლოში შესრულების წელიც ჰქონია, მაგრამ იგი აღარ იკითხება). წარწერაში ყურადღებას იპყრობს: მაშენებელი თუ მხატვარი პარასკევა, რომელიც ქართველი უნდა იყოს; დათარიღება კათალიკოსის (და არა მეფის) მიხედვით, კათალიკოსის ტიტული *τάρωνος*, რაც, ვფიქრობ, არის „მოძღვარი“ და არა „ტირანი“. წარწერაში, გარდა ახალი ბერძნულის ენობრივი მონაცემებისა, არის შეცდომები: *ბν*—*ბნ*-ის მაგივრად (ქართული ერგა-

ტიული კონსტრუქციის გავლენით) და *εργασιας* სახელობით ბრუნვაში, ნაცვლად ნათესაობითისა—(ესეც ვუიქრობ ქართული წარმოებაა — „მოდღარი-კათალიკოსისა“ და არა „მოდღარისა-კათალიკოსისა“). წარწერა დაახლოებით ეკუთვნის 1580-იან წლებს (იხ. გვ. გვ. 2—4).

გრემის წარწერას (იხ. გვ. გვ. 333—339) ძალიან ზუსტი თარიღი აქვს: 1577 წლის 29 აგვისტო, ოთხშაბათი (მეოთხე დღე). წარწერა, ჩვეულებრივია შესავლის შემდეგ, იხსენიებს ლეონ მეფეს, მღვდელთმთავარ ნიკოლოზს, წინამძღვარ საბას და ერთ თესალონიკელ მოღვაწეს (შესაძლოა მხატვარს). ლეონ კახთა მეფის შესახებ იმდენი ლიტერატურული ცნობა მოიპოვება, რომ ეს წარწერა თითქოს ახალს ვერაფერს შეგვამატებდა, მაგრამ არც ერთი დოკუმენტი ლეონს 1576 წლის შემდეგ ცოცხალს არ ახსენებს, აქ კი 1577 წლის აგვისტოს ბოლოს ლეონი ჯერ კიდევ მეფე ჩანს. საკითხის კომპრომისული გადაწყვეტით შეიძლება დაშვება, რომ წელიწადია შეშლილი (მწერალს ისეთი შეცდომა ვერ მოუვა, რომ მეფე მკვდარი იყოს და მან ისევ ცოცხლებში იგულოვოს), მაგრამ ესეც საეჭვო ჩანს, რადგან ძალიან გულდადებით არის თარიღი მოცემული. ლეონ მეფის გარდა მოხსენებულია მღვდელთმთავარი ნიკოლოზი (ალბათ, ალავერდელი), რომელიც, ჩანს, ხელს უწყობდა ძეგლის განახლების საქმეს. მონასტრისა თუ ეკლესიის წინამძღვარი—საბა ასევე დასახელებულია წარწერაში. უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ საქმიანობის მთელი ორგანიზაცია მის კისერზე გადავიდოდა და მასთან ერთად თესალონიკელი ქართველარქოსი, ბერძონაზონი და პროტოსეინგლოზი (სახელი არ ჩანს) აახლებდა და ამკობდა ძეგლს. ვამეყ დადიანისა არ იყოს, ლეონ მეფეს უცხოეთიდან, თესალონიკიდან მოუყვანია ხელოსანი, რაკილა საკუთარი ძალებით ვეღარ ასვლია ზოგი სიძველის დაცვა-მოვლას. წარწერაში მთავრულთან ერთად ნუსხურიც არის შერეული.

ლეონ მეფის სახელსავე უკავშირდება ნეკრესის მხატვრობის მეტისმეტად ფრაგმენტული წარწერა (იხ. გვ. 349), სადაც ლეონ მეფის შესახებ არის ნახშიარი სიტყვა *σπειρι* (= *სპირი*), ე. ი. კახთა მეფე მოხსენებული ყოფილა ისევე. როგორც სულაიდ საქართველოს მეფე (რაც ქართული დოკუმენტებითაც მოწმდება), „მეფე აფხაზთა და ქართველთა რანთა და კახთა, სომეხთა“ და სხვა.

დამწერლობის თვალსაზრისით ყველა ზემომოყვანილისაგან განსხვავდება წინარეხის ნუსხური წარწერა, XVII ს-ის 80-იანი წლებისა. იგი სამეცნიერო ლიტერატურაში კარგად ცნობილს; მაღალაანთ გვარის ერთ-ერთ წარმომადგენელს, ელენეს, იხსენიებს. წარწერა ავედრებს უფალს გარდაცვლილი ელენეს სულს (ჩანს, ელენეს შეწვევითა და საფასით გაკეთდა წინარეხის მხატვრობის ეს ფენა) და ბოლოს კი „უღირსი მონა მხატვარი აპოსტოლე“ მოსმენას ითხოვს. წარწერა კიდევ ერთხელ ცხადჰყოფს მაღალაძეების (ქალიან-კაციანად) მოღვაწეობას და გვაცნობს ერთ ახალ მხატვარს—აპოსტოლეს. აპოსტოლეს სადაურობა წარწერის მიხედვით არა ჩანს.

გვაქვს XVII ს-ის რამდენიმე უთარილო წარწერა, რომელთაგან ერთი წალენჯიხიდანაა (იხ. გვ. გვ. 53-54); მღვდელთმთავარი ევდემონის სულის მოხსენიე-

შას სთხოვენ უფალს. ეს ევდემონი, წალენჯიხელი მღვდელთმთავარი, ევდემონ ჯაიანი უნდა იყოს. წარწერა შესრულებულია ნუსხურისაყენ გარდამავალი მთავრულით. კონსტრუქცია—*ἀρχιϰερς* (სახელობითი, ნაცულად ნათესაობითისა) აშკარა შეცდომაა ბერძნული ენის თვალსაზრისით. ვფიქრობ, მწერალი (და, მაშასადამე, ფრესკათა ამ ფენის მხატვარი) ქართველია, რომელმაც მხა ფორმულა (*ἡντὸς τοῦ πατρὸς τῆς πατρὸς τῆς πατρὸς*) კარგად იცოდა, მაგრამ როცა თვითონ უნდა დაეწერა, გამართულად ვეღარ წოხებოდა.

ძალიან ფრავმენტულია ბობნევის მთავრული წარწერა, რომელშიც ეს-ლა იკითხება: ...*πατρὸς τῆς πατρὸς τῆς πατρὸς* (...მონისა ღმრთისა—ღანიელისი) (იხ. გვ. 195). ვფიქრობ, რომ აქ იქნებოდა მხატვრის წარწერა, რომელშიც მოხსენიებას სთხოვდნენ ღმერთს, გარკვეული საქმიანობის საზღაურად.

XVII ს-ის მიაკუთვნებდნენ მნახველნი მცხეთაში დაცულს, 20-ზე მეტი სტრიქონის შემკველ ბერძნულ წარწერას. რომელიც, სამწუხაროდ, აღარსადა ჩანს (იხ. გვ. გვ. 220—221). წარწერაში, განვრცობილი შესავალის შემდეგ, იხსენიებოდა თურმე მხეველი პებანპატო (? სახელი რაღაც საეკო ჩანს), ბაგრატიონი და ქაიხოსრო გურიელის ასული (ან ეგებ ეს პებანპატოა ქაიხოსროს ასული?). გადმონაწერი პირი დეფექტურია და ამიტომ ტექსტის მიხედვით არა ჩანს, თუ რა ურთიერთობაა საფასის განღებ, მხეველ პებანპატოსა და დანარჩენ პირთა შორის.

ამით ვათავებთ ისტორიული შინაარსის მქონე წარწერების მიმოხილვას.

ღამწერლობის თვალსაზრისით ერთი ხელით—მხევილი ღამაში მთავრულითაა ნაწერი წალენჯიხის XIV ს-ის წარწერა. ასევე მთავრულით, მაგრამ ნაკლებ კალიგრაფიულად არის ნაწერი გელათის XVI ს-ის წარწერა. ბიკინტის, პარასკევა-ევდემონის მომხსენიებელი, წარწერა წვრილი მთავრულითაა შესრულებული, ხოლო გრემის (ასევე XVI ს.) მთავრულში მთელი სტრიქონი ნუსხურადაა ჩაწერილი (ნუსხური აქ წმინდა, ღამაში ხელით არის ნაწერი). მარტვილის XV—XVI სს-ის წარწერები (კონსტანტინესი და იოანე—ვახტანგის) ნუსხურში გარდამავალი ცუდი მთავრულით არის ნაწერი. ამ მხრივ მათ ენათესაება წალენჯიხის XVII ს-ის წარწერა, რომელშიც ევდემონ ჯაიანი იხსენიება, ბობნევის XVII ს-ის წარწერის ფრავმენტი რანდენადმე არქაიზებული შობაბეჭდილებას ახდენს. რაც შეეხება წინარების, XVII ს-ის, ელენე მაღლაძისა და მხატვარ ამოსტოლეს წარწერას, წარწერათა ამ ჯგუფში იმგვარი არაფერი გვაქვს. ეს არის გაკრული ნუსხური, რომლის მსგავსი, ფრესკათა წარწერებს შორის წინარებს გარდა გვხვდება მხოლოდ ვარძიის ანანურის ეკლესიაში და რომელიც ჩვეულებრივია ხელნაწერებში და უფრო კი ხელნაწერების მინაწერებში. ხელისათვის, როგორც ვხედავთ, წარწერის ავტორის სადალორობას მნიშვნელობა არა აქვს (მანუელ-ევგენიკოსი ნამდვილად ბერძენია, ხოლო პარასკევა ქართველი მგონაა, მაგრამ ორივე ღამაზეა წერს).

ხელისა და ორთოგრაფიის თვალსაზრისით ამ წარწერებთან ძალიან ახლოს დგანან საეკლესიო ფრესკული წარწერები. ამ წარწერათა გარკვევა მკიდრად არის დაკავშირებული ხელოვნებათმცოდნეობის (მონუმენტური ფერწერის შესწავლის) საკითხებთან და, კერძოდ, ეკლესიების მოხატვის წესებ-

თან: ტაძრის რომელ ადგილას რომელი პირი უნდა ეხატოს, ამა თუ იმ პირს. ხელში რა წარწერა უნდა ეკიროს, საღეთო წერილიდან რა ეპიზოდი უნდა იყოს ნაჩვენები და ამის შესაბამისად როგორ უნდა იყოს ტექსტები დასათურებული¹. ჩემი მიზანი, რა თქმა უნდა, არაა იკონოგრაფიული საკითხების კვლევა, მაგრამ იკონოგრაფიასთან უშუალო კავშირშია დამწერლობითი ამბები: კანონიკური და არა კანონიკური ტექსტები, რაც ჩვენს ფრესკებზეა დაცული და ამ ტექსტების ენობრივი თავისებურებანი.

საეკლესიო ფრესკულ წარწერათა ერთი ჯგუფი ცალკეულ პირთა დასახელებას წარმოადგენს. ეს სახელებია: Ἰησοῦς Χριστός—იესუ ქრისტე, ჩვეულებრივ დაქარაგმებული—ΙC ΧC—და ზოგჯერ ეპითეტ-დართული (მაგ., ὁ σωτήρ τῶν χόρμας „მაცხოვარი სოფლისა“—წალენჯიხაში, ან ὁ παυσυχῆζ-თაჲ „უკვლისმპყრობელი“—წინარეხში, ὁ ζωοδότης „ცხოვრების მომნიჭებელი“—ცინცივისში); μῦθος მესო—დედა ღვთისა, ასევე დაქარაგმებული: μῦθος ან μῦθος, ან კიდევ μῦθος (ან μῦθος) მესო, ასევე ზოგჯერ ეპითეტით (მაგ., ἡ ἐλεούσα „მოწყალე“—ნაბახტევეში, ან ἡ ἰλαστική „უერცესი“—ცაიშში); Ἰωάννης ἁγίουσ, „იოანე წინამორბედი“, ჩვეულებრივ შემოკლებული და ხშირად საგანგებო ლიტურგიითაც წარმოდგენილი; ἀρχάγγελος Μιχαήλ მთავარანგელოზი მიქაელი და ἀρχάγγελος Γαβριήλ—მთავარანგელოზი გაბრიელი, რომელთა სახელები ზოგჯერ სწერია სრულად (Μιχαήλ, Γαβριήλ), ზოგჯერ პირველი ასოებით (Μ და Γ) არის ხოლმე წარმოდგენილი. რაც შეეხება პირ-

1 ქრისტიანულ საკულტო ნაგებობათა ფრესკული ხელოვნების განვითარებას რაიის ისტორია აკვს. ტარების მონატრის წესი ყოველ დროს და ყველა სკოლისათვის ერთნაირი არ ყოფილა (ეს თვით ჩემი, ამ მხრივ არასაკუთარი, შრომიდანაც ჩაის): არასთან დაკავშირებით საკირო გამხდარა, რომ ერთგვარი სახელმძღვანელო არსებულყო. ჩვენამდე მოღწეულია და გამოცემულიც არის: *Διοσιπόστος τὸν ἐκ Φουσῶν, Ἐπιμνησὶς τῆς ζωγραφικῆς τέχνης καὶ ἐκ χῆρμας ἀνεῖς ἀνέκδοτοι πηγαί...* სპს *Ἁ. Παπαδοπούλου-Κεραμῆς, 1909*. ამაზე ადრე (1868 წ.) დაიბეჭდა ამ სახელმძღვანელოს რუსული თარგმანი, შესრულებული პორტოროი უსპენსკის მიერ: „Эрмниия или наставление в живописном искусстве, составленное перомонахом и живописцем Дионисием Фурноуграфом 1701—1733 год. (Труды Княжеской Духовной Академии, СПб., т. I, т. II, т. IV). 1845 წელს გამოვიდა ამ ტექსტის ფრანგული თარგმანი, შესრულებული დიონის მიერ. „ერმინის“ შემდგენელი, დიონისე, თავის თავს აცხადებს ათონზე XVI—XVII ს. ს. მოღვაწე. მათ წრეში ცნობილი მხატვრის, ეგანუელ მანსელინის, მოწათედ, ხოლო თვით მხოლოდ შემაჯამებელია და არა ნორმების შემქმნელი. დიონისეს შრომა რამდენიმე ნაწილსაგან შედგება: პირველში მოცემულია ცნობები ფრესკული მხატვრობისათვის აუცილებელი ტექნიკური ხერხების შესახებ (შედადების შეხადება, გამოყენება. ხატვის წესი და სხვა). მეორეში იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა გადმოიყოს ძველი და ახალი აღთქმის სხვ. დასხვა ეპიზოდები, წმინდანთა საკვირველმოქმედებანი, დღესასწაულები და სხვა. მესამე ნაწილში არის მითითება მთელი ამ მონატრულობის ტაძრის სხვადასხვა ადგილას განაწილების შესახებ. ბოლოს მოცემულია ცნობები, რომლებიც შეიკავებენ ფრესკულ პირთა (ქრისტის, ღვთისმშობელი, ნათლისმცემელი, ანგელოზები, წინასწარმეტყველები, მოციქულები, მღვდელთმთავრები და სხვა) გარეგნულ აღწერილობას. შრომაში დაცულია მრავალი ტექსტი, რომლებიც ფრესკებზე გვეხედება ხოლმე. ამდენად, ჩემი მიზნისათვისაც „ერმინა“ ძალიან გამოსადეგი აღმოჩნდა, და იგი ბევრი ფრაგმენტული წარწერის აღდგენაში დაეხმარა.

ველ სიტყვებს, ისინი ჩვეულებრივ აგჱ-სახით არის ხოლმე დაწერილი. ხშირად გვხვდება აგრეთვე ნახარბეულთა სახელები (მეტწილად შემოკლებით), მოციქულთა სახელები, წინასწარმეტყველთა სახელები, იერარქთა და სხვა წმინდანთა სახელები, — უმეტესად სრული სახით და სხვა. ამ მხრივ სურათი ჩვეულებრივ ერთფეროვანია. სხვადასხვა წმინდანთა სახელების სიმრავლითა და მრავალფეროვანებით გამოირჩევა ნიკორწმინდის (იხ. ქვემოთ, გვ. გვ. 169—182) და მცხეთის — სვეტიცხოვლის (იხ. გვ. გვ. 209—221) ფრესკები. ამ ორ ძეგლში, ჩვეულებრივ, ხშირად გამოსახულ პირთა გარდა გვხვდება აგრეთვე მთელი სერია ნაკლებ პოპულარული წმინდანებისა, რომელთა სახელები, ცხადია, აღნიშნულია. ბუნებრივია ის გარეწობა; რომ ძველი თუ ახალი აღთქმის ერთიდაიგივე სიუჟეტები გვხვდება სხვადასხვა ტაძრებში. ზოგს არც ჰქონია ბერძნული წარწერა, ზოგს ჰქონდა და წაშლილა, ზოგან ახლაც დაცულია. ასეთებია: *ἡ φιλιζενῖα τῆς Ἀβραάμ* — აბრაამის სტუმართოყვარება (ნაბახტევი), *ἡ σαηῖη τῆς μαρτυρίας* — კარაიე სწამებელისა (ლიხნში), *ἡ Ἰσχυρίας τῆς πατριάρχου* — წინამორბედის შობა (გელათის ღვთისმშობლის ტაძარში), *ἡ πατριάρχου ἐλῆγγων τῶν Ἱερώνυμ* — წინამორბედი ამხილებს პეროდეს (გელათის ღვთისმშობლის ტაძარში, *ἐπιφυλάξις τῆς Θεοτόκου* — ღვთისმშობლის ხარება (მარტვილი, ვარძია), *ἡ ἄγία Τριάς* — წმიდა სამება (ნაბახტევი), *ἡ Ἰσχυρίας* — შობა (ვარძია), *ἡ ἁπαχαιτή* — მირქნა (ხობი, მარტვილი, ვარძია), *ἡ βῆαντις* — ნათლისღება (წალენჯიხა, ხობი, ვარძია), *βῆαντις* — ბზობა (ვარძია), *ἡ Ἐλεფანτῆς τῆς Ἀχάρι* — ლაზარეს აღდგინება (აქი, ვარძია), *αἱ μαρτυρίες* — მენელსაცხებლები (წალენჯიხა, მარტვილი, შუამთა), *ἡ ψυχαιρίας τῆς Θაμα* — თომას დარწმუნება (მარტვილი, ნიკორწმინდა), *ἡ თაპარა* — ჯვარცმა (მარტვილი, ცაიში, ვარძია), *ἡ Ἐλεფანტῆς* — საფლავთან ტირილი (ბიქვინტა, ხობი, ვარძია), *ἡ ἀνათარქ* — აღდგომა (წალენჯიხა, მარტვილი, ვარძია), *ἡ ἀνῆλψις* — ამაღლება (გელათის ღვთისმშობლის ტაძარი, ვარძია), *ἡ მატარა* — ფერისცვალება (მარტვილი, ვარძია), *ἡ ἰσχυρίας τῆς Θεοτόκου* — ღვთისმშობლის მიძინება (ხობი, ვარძია, ნეკრესი) და სხვა¹. ამ ტიპის წარწერებში (ე. ი. სახელების მოხსენიებასა და ფრესკათა დასათაურებაში) ჩვენთვის საინტერესო მხოლოდ ორთოგრაფია შეიძლება იყოს (თვით გამოთქმები მეტისმეტად მკვიდრია).

ამავე კატეგორიის წარწერებთანაა მოსათავებელი გავრცელებული გამოთქმა *ἡ ἄγ* (შდრ. გმსლვ. 3, 14 „რომელი ვარ“, ანუ როგორც მე ვხმარობ, „არის“), რომლის ასოთა განლაგებითაც ათარიღებენ ხოლმე ზოგჯერ ფრესკებს. ეს გამოთქმა სხვადასხვა სახით გვხვდება. ყველაზე ხშირია განლაგება *ⲁⲛⲟⲩ* 07 ა—ო—ნ (წალენჯიხა, ნაბახტევი, ნიკორწმინდა, ბიქვინტა, ცაიში, გელათის ორივე ძეგლი, წინარები, ალვანი, მცხეთის „სვეტიცხოველი“, ახალი ათონი). არც თუ იშვიათია (*ⲁⲛⲟⲩ*) ო—ა—ნ (ბიქვინტა, ხობი, შემოქმედის ორივე

¹ ცხადია, ამ წარწერებში ორთოგრაფია ყოველთვის ასეთი არაა. მაგრამ ეს საკითხი ყოველი ცალკეული ძეგლის მიმართ არის შესწავლილი და აქვე, ქვემოთაც შევხვები, თუ რაი-მე საგანგებო შემთხვევა გვაქვს.

ძველი, გელათის ლეთისმშობლის ტაძრის მინაშენი, ხონი, ბობნევი, ყინწვისი, ფიტარეთი, მცხეთის „სვეტიცხოველი“). ასეთი დაწერილობა „ერმინის“ მიხედვით კანონიკურია. იშვიათია: (№ 09) ν — ω — σ (ხობი, მცხეთის „სვეტიცხოველი“). როგორც ასე ჩამოთვლიდანაც ჩანს, დრო არავითარ როლს არ თამაშობს ამ ასოთა განლაგებაში, გვხვდება თითქმის ყოველგვარი შესაძლებელი ვარიანტი (გაურბიან რატომღაც ν -ს შუაში მოთავსებას) ერთსა და იმავე დროს. ან ერთი და იგივე განლაგება სხვადასხვა დროს, XIV ს-დან XIX ს-მდე.

№ 07

№ 08

№ 09

ჯვარცმის სიმბოლურ გამოსახულებასთან ცალკეული ასოების აღნიშვნა საკმარისად გავრცელებულია და არამარტო ფრესკულ წარწერებში. მისი სხვადასხვა სახე არსებობს. ყველაზე მარტივია: $I^C X^C N K$ (ბიკვინტა) ან $I^C X^C N^I K^A$ (ნაბახტევი, ყინწვისი, ნიკორწმინდა, ბიკვინტა, მარტვილი, გელათის ლეთისმშობლის ტაძარი) — $I\eta\sigma\varsigma X\rho\iota\sigma\tau\acute{\epsilon}\varsigma$, $\nu\alpha\acute{\chi}$ — იესუ ქრისტე, ძლევა. გვხვდება ასეთი წარწერის უფრო გართულებული სახეებიც, როგორიცაა: $IC XC NK TTT$ (გელათის ლეთისმშობლის ტაძარი, $I\eta\sigma\varsigma\varsigma X\rho\iota\sigma\tau\acute{\epsilon}\varsigma$, $\nu\alpha\acute{\chi}$, თმთო ტბ მ λ ი σ ν τ $\acute{\alpha}$ π $\acute{\alpha}$ ντ α —იესუ ქრისტე, ეს იარაღი სძლევეს ყოველს); $IC XC NK \Phi X \Phi \Pi$ (გელათის ორსავე ძველში)— $I^C X^C N^I K^A \Phi^r . X^r . \Phi^r . \Pi$ (ნაბახტევი, $I\eta\sigma\varsigma\varsigma X\rho\iota\sigma\tau\acute{\epsilon}\varsigma$, $\nu\alpha\acute{\chi}$ ფ $\acute{\alpha}$ ς $X\rho\iota\sigma\tau\epsilon\sigma\varsigma$ φ $\acute{\alpha}$ ν $\acute{\iota}$ ν ϵ ι $\pi\acute{\alpha}$ σι, ან—φ $\acute{\alpha}$ ν $\acute{\iota}$ ν ϵ ι $\pi\acute{\alpha}$ ντ α ς იესუ ქრისტე, ძლევა. ნათელი ქრისტესი განანათლებს ყოველთა)¹; $I^C X^C NK \Phi X \Phi \Pi TK$ ΠI (გელათი, ლეთისმშობლის ტაძრის მინაშენი, $I\eta\sigma\varsigma\varsigma X\rho\iota\sigma\tau\acute{\epsilon}\varsigma$, $\nu\alpha\acute{\chi}$ ფ $\acute{\alpha}$ ς $X\rho\iota\sigma\tau\epsilon\sigma\varsigma$ φ $\acute{\alpha}$ ν $\acute{\iota}$ ν ϵ ι $\pi\acute{\alpha}$ σι, τ $\acute{\omicron}$ ς $\acute{\alpha}$ ς $\chi\rho\alpha\upsilon\sigma\tau\iota\varsigma$ π α ρ $\acute{\alpha}$ ν ϵ ι σ ς γ έ γ ο ν ς—იესუ ქრისტეს, ძლევა. ნათელი განანათლებს ყოველთა, თხემას ადგილი სამოთხე ყოფილა“).

ბოლოს, გვხვდება ასეთი, საკმაოდ რთული გამოსახულებები:

1) $IC XC N K \Phi X \Phi \Pi \epsilon\epsilon \epsilon\epsilon XX XX$ (გელათის ლეთისმშობლის ტაძარი. $I\eta\sigma\varsigma\varsigma X\rho\iota\sigma\tau\acute{\epsilon}\varsigma$, $\nu\alpha\acute{\chi}$, ფ $\acute{\alpha}$ ς $X\rho\iota\sigma\tau\epsilon\sigma\varsigma$ φ $\acute{\alpha}$ ν $\acute{\iota}$ ν ϵ ι $\pi\acute{\alpha}$ σι, $\epsilon\upsilon\rho\eta\mu\alpha$ έ λ έ σ υς $\epsilon\sigma$ ρ ϵ Έ λ έ ν η, $X\rho\iota\sigma\tau\acute{\epsilon}\varsigma$ $\chi\rho\iota\sigma\tau\iota\alpha\upsilon\sigma\tau\iota\varsigma$ χ ά ρ ι ν χ α ρ ι ζ ει—იესუ ქრისტე, ძლევა, ქრისტეს ნათელი განანათლებს ყოველთა, შეწყალების საპოვნელი იპოვა ელენემ, ქრისტე ანიჭებს ქრისტიანებს მადლს).

2) $XX XX IC XC NI KA \epsilon\epsilon \epsilon\epsilon PP PP \Theta\Theta \Theta\Theta \text{AII M}\zeta\Pi\Gamma$ (წინარეხი, $X\rho\iota\sigma\tau\acute{\epsilon}\varsigma$ $\chi\rho\iota\sigma\tau\iota\alpha\upsilon\sigma\tau\iota\varsigma$ χ ά ρ ι ν χ α ρ ι ζ ει, $I\eta\sigma\varsigma\varsigma X\rho\iota\sigma\tau\acute{\epsilon}\varsigma$, $\nu\alpha\acute{\chi}$, $\epsilon\upsilon\rho\eta\mu\alpha$ έ λ έ σ υς $\epsilon\sigma$ ρ ϵ Έ λ έ ν η. [არ ვიცი, რას ნიშნავს, ეს ოთხი ρ], μ ε α ν μ ε α μ ε ι ον μ ε α ν μ α, δ ρ α χ η π ι σ τ ϵ ω ς M ω α ν $\acute{\alpha}$ ι χ ν ς σ τ α ρ $\acute{\alpha}$ ς ქრისტე ანიჭებს ქრისტიანებს მადლს, იესუ ქრისტე, ძლევა. შეწყალების საპოვნელი იპოვა ელენემ... ღვთაებრივი ხილვა არის ღვთაებრივი საოცრება. რწმენის საწყისი არის მოსეს ჯვარი.

¹ В. В. Латышов, Сборник греческих надписей христианских времен из Южной России. СПб, 1896, гл. гл. 20—21 ამ მონოგრაფიებს ასე გვიხსნის: Π ვარიანტი (ტბ ფ $\acute{\alpha}$ ς δ φ $\acute{\alpha}$ ν $\acute{\iota}$ ν ϵ ι $\pi\acute{\alpha}$ ντ α δ ν μ ρ α π ω σ) არის იხე 1,9-ის მიხედვით, ხოლო I-ს წარმოშობაზე მღვდელი ლიტურჯიის დროს „после «Господи воззвах» и чтения Ветхого завета“.

3) INBI IC XC NK ΦΧ ΑΠΜC ΕΕΕΕ ΧΧΧΧ ΤΠ (Κ)Γ (გელათის ლეთისმშობლის ტაძარი, 'Ιησους Ναζαρετας βασιλευς 'Ιουδαϊαν 'Ιησους Χρισ- τος, ιησϋ, φως Χριστου, ἀρχή πίστεως Μωσαϊκός σταυρός, εὐρημα ἐλέους εὐρε 'Ελένη, Χριστός χριστιανούς χάριν χαρίζει, τόπος καρνίου παράδεισος γέγονε — იესუ ნაზარეველი, მეუფე ჭურბოთა, იესუ ქრისტე, ძლევა, ქრისტეს ნათელი, რწმენის საწ- ყისი არის მოსეს ჯვარი, შეწყალების საპოვნელი იპოვა ელენემ, ქრისტე ქრისტიანებს ანი- ჭებს მადლს, თხემის ადგილი სამოთხე ყოფილა).

4) INBI IC XC NI KA ΠΙΙ ΕΕΕΕ C Π Θ Θ τ κ γ (ვარძია: 'Ιησους Ναζαρετας βασιλευς 'Ιουδαϊαν, 'Ιησους Χριστος, ιησϋ [ორი π არ ვიცი, რას ნიშ- ნავს] εὐρημα ἐλέους εὐρε 'Ελένη, (ვერ ვშიფრავ C π θ მ-ს) τόπος καρνίου παράδεισος γέγονε იესუ ნაზარეველი, მეუფე ჭურბოთა, იესუ ქრისტე, ძლევა... შეწყა- ლის საპოვნელი იპოვა ელენემ... თხემის ადგილი სამოთხე ყოფილა).

ჯვარცმის სიმბოლურ გამოსახულებათა მონოგრამები ეპიგრაფიკული თვალსაზრისით მხოლოდ მოხაზულობითა და სისრულით არიან საინტერესო, შინაარსის მხრივ ისინი საკმაოდ სტანდარტულია და საქართველოში დაცუ- ლი, საკმაოდ მრავალფეროვანი, მასალა ამ მხრივ ბევრს არაფერს გვძენს. მოხაზულობის მხრივ ეს გამოსახულებები ცალკე არ დგანან და ენათესავენთან სხვა წარწერებს, რომლებიც იმავე ძეგლებზეა.

გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანია ის წარწერები, რომლებიც წარმო- ადგენს ციტატებს სხვადასხვა სალეთისმეტყველო ძეგლებიდან. ერთი ჯგუფია ციტატები ძველი აღთქმიდან. ეს წარწერებია: ლიხნში: *πάτα ἰησὺ τὸ πνεῦμα!* *τὸ ξύλα, πῶς εἰσὶν τὸ πρῶτον, τὸ εἰς ἄναρχα πᾶσι τῷ θεῷ* (დბდ 22,7 მამაო,... აჰ ეცნო და უშა, სადა არს ცხოვარი ყოვლად დასაწეოლად) და 'Aჰრაჰამ 'Aჰრაჰამ, *μη ἐπιβάλλεις τὴν μάχαιραν σου ἐπὶ τὸ παιδί σου* (დბდ 22,12 აბრაამ, აბრაამ ნუ მიჭყოფ ჭეღსა შენს ყრმისა მაგას ჭეღა). ბერძნული ტექსტი მომყავს ლიხნის ფრესკული წარწერის მიხედვით, ხოლო მისი თარგმანი ქართული კანონიკუ- რი ბიბლიიდან. არც ერთი ეს ფრაგმენტი არ გადმოგვცემს ბერძნული ბიბ- ლიის ხელნაწერების ვითარებას. პირველ ნაწყვეტში ყველგან გვაქვს *παὶ* *ἐστὶ* (და არა *πῶς* *εἰσὶν*). ე. ი. „სადა არს“ (და არა „სადა არიან“). ხოლო მეო- რეგან უფრო არსებითი განსხვავებაა: *τὴν μάχαιραν* არის „ნახილია“ და არა „ჭეღსა“. ბერძნული ბიბლიის როგორც კანონიკურ რედაქციაში, ასევე ყველა ვარიანტშიც ამ ადგილას გვაქვს *χεῖρα* („ჭეღსა“, ასევე ქართულადაც), ლიხ- ნის მხატვარს კი დაუწერია „*μάχαιραν*“ — „მხილია“, ასეთი განსხვავებული მნიშვნელობის სიტყვების ხმარება არსებით ვითარებას არ სცვლის: წინა მუხლში სწერია: *καὶ ἐξέτισεν Ἀβραάμ τὴν χεῖρα αὐτῶν, λαβὴν τὴν μάχαιραν, σφίγγει τὸν υἱὸν αὐτῶν* — განჯო აბრაამ ჯელი თჳსი მოჴუად მანჯლისა და დაკლავდ მისა თჳსისა“ — ე. ი. სწორედ მახვილი არ უნდა დაეკრა აბრაამს ყრმისათვის, ამას ნიშნავს „ჭეღს ნუ მიჭყოფ“. ლიხნის ტექსტის ეს ვარიანტი კი, მხატვრის დაუდევრობის შედეგიც რომ იყოს, მაინც საყურადღებოა და გასათვალისწი- ნებელი (იხ. ქვემოთ გვ. გვ. 12–13).

მცხეთის სვეტიცხოველში დაცულია ფსალმუნის 149-ე საგალობლის სრუ- ლიად თავისებური სახე: ზოგი ადგილი გამოკლებულია, ადგილნაცვალია

კუზან ლომისაჲს, ვინ აღაგინოს იგი (დბდ. 49,9), არის ნაბახტევში, წინარეხს და გელათში. ნაბახტევში ან სხვა ანა (ტექსტი შეკვეცილია), წინარეხში ბოლო ნაწილი არაა (საერთოდ მოკლედაა, სწერია მხოლოდ *ἀναπαύω ἐξαιμῆ-
φι* x...). წინარეხსა და გელათში სახელი „იაკობი“ აღნიშნულია, ნაბახტევში საერთოდ რთული მოხატულობაა (მარტო წინასწარმეტყველი არაა) და მთქმელის სახელი არ სწერია.

მეფთა IV, 2,12 ელისე მიმართავს ელიას: *πάτερ, πάτερ, ἔρχα Ἰσραήλ καὶ Ἰσραῆς ἀπὸς* შამო, შამო, ეტლო ისრაელისაო და შექარო მისო. ეს ტექსტი ხონსა და ნიკორწმინდაში ელიასათვის არის მიკუთვნებული. ხონში ტექსტი საკმაოდ შეცვლილია: *ἔρχα παρὸς καὶ Ἰσραὶ παρὸς* (ἔρχα παρὸς καὶ Ἰσραὶ παρὸς? ეტლი შამისა და ცხენები შამისა...). იგი ბიბლიის ტექსტის საინტერესო ვარიანტია.

ფრესკათა მხატვრებს არასოდეს ეშლებათ დანიელ წინასწარმეტყველისათვის მისივე ტექსტის განკუთვნება: *ἔγὼ Δαυὶδ ἔμῃστος* წაგ ომ შინი: *ἔξ-
μῃστος* ვხედედ ვითარმედ ჯაღარნი ღაღგნეს (7,9). ამ ტექსტს ვხედავთ ნიკორწმინდასა, ხონსა და გელათის ღვთისმშობლის ტაძარში. ამ უკანასკნელში არაა *ἔγὼ Δαυὶδ*, ისევე, როგორც ბიბლიის ბერძნულსა და ქართულ დედნებში.

რამდენჯერმე გვხვდება ციტატი იონას წინასწარმეტყველებიდან (2,3): *ἔβηθη ἐν* შისქი *μου* პრბ *ἀπὸ* ღაღაღა *κῆρος* შინა ჩემსა უფლისა მიმართ. გელათსა და ხონში ეს ტექსტი იონას ეკუთვნის, ნიკორწმინდაში სახელი კარგად არ ირჩევა, მაგრამ აქაც უფრო იონა უნდა ეწეროს. მარტვილში წინასწარმეტყველის სახელი სულ არ ჩანს. ტექსტი ყველგან კანონიკური რედაქციითაა მოცემული.

ასევე Vulgata რედაქციითაა წარმოდგენილი ამბაკუმის წინასწარმეტყველების შემდეგი ადგილი: *ἀπὸς* *εἰσαχῆσαι* თქ *ἀπὸ* თუ *σὺ* *καὶ* *ἐπιβῆθης*, *ἀπὸς*, *κατεβῆθη* *τὰ* *ἔργα* *σὺ*, *καὶ* *ἔξῃστος* უფლო, მესმა სასმენელი შენი და შეშეშინა, უფლო, განვიცაღენ საქმენი შენი და განვკურო (3, 1), ტექსტი ასეთი დიდი მოცულობით ვხვდებთ მხოლოდ ნაბახტევში, სადაც წინასწარმეტყველის სახელი შემორჩენილი არაა. წინასწარმეტყველის სახელი გვაქვს გელათის ღვთისმშობლის ტაძარში. მცხეთასა და მარტვილში აღარ ჩანს, თუ ვინაა გამოსახული პირი. ამ სამ შემთხვევაში ციტატი გაიკლებით უფრო შეკვეცილია, ხოლო მარტვილში არც პირველი მიმართვა („*ἀπὸς*“, „...*უფლო*“) არის.

ბევრგან გვაქვს ნაწვევტი ბიბლიიდან, თითო-ორიოლა ნიმუშით წარმოდგენილი. ასეთებია ციკში: *ἀν* *παρὰ* *τὸν* *ἐπὶ* *σφαγῆς* *ἡ* *χρῆ* *βασίλειος* ვითარცა ცხოვარი კლუდ მიმართ მიიყვანა (ისაია 53, 7). ბერძნულ კანონიკურ ტექსტში არ არის „*βασίλειος*“. ეგრძინიაში“ ისაიას მიეკუთვნება ტექსტი, რომელიც თავისებური ვარიანტით არის დაცული ფიტარეთში: *λαβὶν* *ἀν* *σφαγῆς* *πρὸς* *τὴν*... სახელური ანთრაქითმოსილი ჩემს წინ.

ნიკორწმინდაში გვაქვს ნაწვევტი იერემიას წინასწარმეტყველებიდან: *ἔξ-
ναι* *ἀπὸς* *καρπὸς* *παρὸς* *μὲ* *λέγῃ*. *παρὸς* *τὸν* *μὲ* *(παλάμ)* *σε* *ἐν* *καλῆ* და იყო ისტყვა უფლისა ჩემდამო შეტყუელი, პირველ ჩემგან (აღზელად მეუცელსა შინა...) (იერემია, 1,5). ხონშიც არის ნაწვევტი იმავე იერემიას წინასწარმეტყველებიდან: *ἔξῃστος* *ὀρθῶς* *ἐπὶ* *τὸν* *σῶμα*... *ἀν* *σφαγῆς* *ἀπὸς* *τὸν* *μὲ*... (2,12).

ნაუმ წინასწარმეტყველის ტექსტის ნაწყვეტები გვაქვს: გელათის ღვთისმშობლის ტაძარში: *მზღς ჴღλახჷს ჯა: ზან:ადჷ მუჰჷ მჷსოჷ* (კანონიკურ რედაქციის *ჷან:ადჷნ-ის* შემდეგ გვაქვს კიდევ *აბოდჷ*) ღმერთი მოსურნე და შურისმგებელი (უფალი) გულისწყრომის თანა (1, 2) და ხონში: *პებ პიოთაჷთჷს აბოდჷ ჷღ: ნაოქჷ-სეჷაჷ* პირის წინაშე უფლის ვინ აღუმოს. Vulgata-რედაქცია იძლევა ასეთ ვარიანტს: *აბბ პიოთაჷთჷს ბრყუღჷს აბოდჷ ჷღ: ნაოთქჷსეჷა პირისაგან რისხჷს მისიჷს ვინ აღუმოს, 1, 6* (პებ გვევლება „ერმინის“ წყაროებში).

ნიკორწმინდაში გამოსახულია ელისე (წარწერით „ელისიოს“), რომელსაც ხელში უჭირავს წარწერა თავისი გამონათქვამით: *ჴრ აბოდჷ ბ მზღს ჯა: ჴრ ოქჷსჷ (IV მფ. 2, 4. გამოცემულ ბიბლიაში ბ მზღს არ არის) ცხოველ არს უფალი (ღმერთი) და ცხოველ არს სული შენი. ეს ტექსტი ოდნავ სხვა რედაქციით გვხვდება გელათის ღვთისმშობლის ტაძარში და ციხეში: ჴრ აბოდჷ ჯა: ჴრ ოქჷსჷ მჷს... ოღონდ გელათში მას რაღაც სხვა დაბოლოება აქვს დართული, ხოლო ციხეში—მისი კანონიკური გაგრძელება: *ეს ჷგჯაჷღლ:ჷჷაჷ (სე). არც ერთგან წინასწარმეტყველის სახელი არ არის მიწერილი. ამის მონათესავე და სანტივრესო შედგენილობის ტექსტი არის გელათის ღვთისმშობლის ტაძარშივე; იგი ასე იკითხება: ჴრ აბოდჷ ბ მზღს, მუჷ სე ჷგჯაჷღლ:ჷჷაჷ ცხოველ არს ღმერთი... არა განგეტო შენ. გამოსახულებას სახელი აღარ ეტყობა. ამ გამოთქმის პირველი ნაწილი ელიას ეკუთვნის (III მეფეთა 17, 1), ხოლო II ნაწილი—ელისეს (IV მეფეთა, 2, 4).**

ნიკორწმინდაშია აბღია, რომელსაც ხელში უჭირავს წარწერა—ნაწყვეტი თავისი წინასწარმეტყველებიდან: *ბუ თრბოთჷ ნეპი:ოთაჯ, იჷთაჯ ჴოთაჷ თი ვიოარ სხელ უუჷ, გკრჷ იოჷს შენა (1, 15).*

არის აგრეთვე ამისი და მისი წინასწარმეტყველების ფრაგმენტი: *იბა: ოქ ნეპთამონჷჯჷ ოქჷ ოქმაროჷს აბოდჷ ვაჷ, რომელთა გული უოქჷამს ღღესა უფლისსა: (5, 18). ხონში ეს ტექსტი მიკუთვნიებული აქვს ეზეკიელს.*

ფიტარეთში დაცული ტექსტი *ბჷ აჯაჷა:ბუ ბოდჷს... პაჷმზესე*, არის პერიფრაზი ამბაკუმის წინასწარმეტყველების შემდეგი ადგილისა: *ჯა: ბ აბოდჷ ჷღ ჴბოდჷ ჴბარჷს აჯაჷს აჯაჷს იბაჷს ბაჷსეჷს ჷღ: მისაჷ მისაგან ჩრდილოს მღღნარისას (3, 3), ქართულში არაა ჴბარჷს, ე. ი. აქ კანონიკურ რედაქციასთან არა გვაქვს საქმე.*

გელათის ღვთისმშობლის ტაძარში გამოსახულ სოფონიას ხელში უჭირავს საკუთარი წინასწარმეტყველების ნაწყვეტი: *ღეჷსე აბოდჷ ჷღ: ოქმაროჷს აბაჷსეჷსეჷ მაჷრქოდჷს იბუჷს უფალი, ღღღღი ადღღღისა ჴმისა სწაწეღღღღ ჴმღღღღ (3, 8). გელათში მეორეგანაც არის სოფონიას გამოსახულება, რომელსაც შესაფერისად აწერია სახელი და საკუთარი ტექსტი: *ღაჷოჷ ოქმაროჷს აბოდჷ სწაჷღღღღ... ვმა ღღღღ უფლისა მწარედ [და ჴმღღღღღღღღღღ არს] (1, 14).**

იქვეა იოელი თავისი ტექსტით, რომელიც ასე იკითხება: *ღეჷსე ჷღ: ბოჷსეჷსეჷ პეჷსეჷსეჷ ოქმაროჷს აბოდჷ ოქმაროჷს აბოდჷ (ადბქდილ ბიბლიაში გვაქვს *ბეჷ ბოჷსეჷსეჷსეჷ* და არა ჷღ: ბოჷსეჷსეჷ, 2, 28) მიჷჷჷი სულისაგან ჴმისა ყოველსა: ჴღღღ ჴრცესა და წინასწარმეტყველებეს...*

ფიტარეთში გამოსახულია გედღონ წინასწარმეტყველი, რომელსაც ხელში უჭირავს პერიფრაზი ცნობილი ადგილისა: *ღეჷსე ჴბოდჷსეჷსეჷ ჷღ: ბეჷსეჷსეჷსეჷ*

ათ $\mu\acute{o}\nu\omicron\nu$ $\kappa\alpha\iota$: $\acute{\epsilon}\nu$: $\pi\acute{\alpha}\tau\alpha\nu$ $\tau\eta\upsilon$ $\gamma\eta\upsilon$ $\zeta\eta\rho\alpha\tau\acute{\iota}\alpha$, საეპარისად შემოკლებული რედაქციით: $\pi\acute{\alpha}\tau\alpha\zeta$ δ $\delta\eta\rho\acute{\alpha}\sigma\alpha\zeta$ ... ფიტარეთისავე ზაქარია წინასწარმეტყველის ტექსტი ასე გამოიყურება: „ $\acute{\epsilon}\nu$ $\tau\acute{\alpha}\zeta\varphi\omega\tau\omicron\nu$ $\lambda\upsilon\chi\upsilon\iota\alpha\nu$ $\pi\alpha\rho$ $\acute{\epsilon}\gamma\omega$ $\sigma\epsilon$ ...“ ეს არის პერიფრაზი შემდეგი ადგილისა: $\acute{\epsilon}\gamma\omega$ $\lambda\upsilon\chi\upsilon\iota\alpha\nu$ $\acute{\epsilon}\nu$ $\tau\acute{\alpha}\zeta\varphi\omega\tau\omicron\nu$ $\sigma\epsilon$ $\acute{\epsilon}\nu\theta\omega$ $\varphi\omega\zeta$ $\tau\omega$ $\nu\alpha\eta\tau\acute{\omega}\nu$ $\acute{\alpha}\nu\tau\acute{\alpha}\zeta\varphi\omega\tau\omicron\nu$ $\kappa\acute{\alpha}\tau\omicron\upsilon$, იდა ეს კი თავისთავად ზაქარიას წინასწარმეტყველების IV, 2 და შნდ. გადაკეთებას წარმოადგენს) შეიღანთლოანი ზაზაქი ჩემს წინა და მე თანეანს ვცემ.

ხშირია შემთხვევები, როდესაც ციტატები ნამდვილად ერთ წინასწარმეტყველს ეკუთვნის, ხოლო ჩვენს ფრესკებზე სხვებსა აქვთ მიკუთვნებული:

1) გელათის ლეთისმშობლის ტაძარში: დაითნი, 43, 24: $\acute{\epsilon}\zeta\chi\epsilon\rho\acute{\iota}\eta\upsilon$. $\nu\alpha\zeta$ $\tau\acute{\epsilon}$ $\delta\eta\nu\theta\acute{\iota}\zeta$ $\kappa\acute{\alpha}\rho\iota\epsilon$ განიღვე რად გინავს უფალო დანიელ წინასწარმეტყველს უქირავს;

2) ანბაკუმის გამოსახულებას ხელში უქირავს. ტექსტი: $\mu\alpha\chi\alpha\rho\alpha\tau\acute{\alpha}\zeta$ δ $\mu\epsilon\zeta\acute{\alpha}\zeta$ $\acute{\epsilon}\nu$ $\tau\omega\zeta$ $\acute{\alpha}\rho\acute{\iota}\omega\zeta$ ... საყირველ არს ღმერთი წმიდათა შორის..., რომელიც, ყოველ შემთხვევაში, ანბაკუმს არ ეკუთვნის;

3) აბდიას უქირავს მიქეას ტექსტი (5, 2): ... $\kappa\alpha\iota$: $\sigma\upsilon$ $\beta\eta\mu\acute{\alpha}\zeta\epsilon\iota$, $\acute{\alpha}\nu\kappa\alpha\zeta$ $\tau\omega\theta$ $\epsilon\sigma\varphi\alpha\rho\alpha\mu\acute{\alpha}\zeta$ და შენ ბეთლემ სახლი ეფრათისი;

4) აქვე გვაქვს ანგიას წინასწარმეტყველების ნაწყვეტი: $\tau\acute{\alpha}\theta\eta$ $\lambda\acute{\epsilon}\gamma\alpha$: $\kappa\acute{\alpha}\rho\iota\omega\zeta$ $\acute{\epsilon}\tau\iota$ $\acute{\alpha}\rho\alpha\zeta$ $\acute{\epsilon}\gamma\omega$ $\sigma\epsilon\acute{\omega}$ $\tau\omega\nu$ $\acute{\omicron}\rho\alpha\chi\acute{\alpha}\nu$ ... (კანონიურ ტექსტში პირველი ნაწილი უფრო რთულია) ამო იტყვს უფალო... შერშე ერთგვის მე შეგძრა ცა... (2, 61, რომელიც ისაიას უქირავს. ხონში ეს ტექსტი, ოდნავ სახეცვლილი ($\acute{\epsilon}\gamma\omega$ $\tau\omega\nu$ $\acute{\omicron}\rho\alpha\chi\acute{\alpha}\nu$, $\tau\eta\upsilon$ $\gamma\eta\upsilon$, $\tau\eta\upsilon$ ...), უავტოროდ არის. იმავე გელათში, გამოსახული პირის სახელი არა ჩანს და ტექსტი ამ სახითა გვაქვს: $\acute{\epsilon}\gamma\omega$ $\sigma\tau\acute{\alpha}\omega$ $\tau\omega\nu$ $\acute{\omicron}\rho\alpha\chi\acute{\alpha}\nu$;

5) ციტატა ზაქარიას წინასწარმეტყველებიდან (9, 9) $\chi\alpha\zeta\eta\epsilon$ $\sigma\varphi\acute{\alpha}\theta\eta\alpha$ $\mu\acute{\alpha}\rho\gamma\alpha\tau\epsilon\rho$ $\Sigma\iota\omega\nu$ $\alpha\eta\rho\alpha\sigma\tau\epsilon$ ... იხარებ ფრიად ასულო სიონისაო. ქადაგებ გელათში უქირავს რომელიცა სხვა წინასწარმეტყველს, რომლის სახელსაც აღნიშნავს ასოები: LXFI ;

6) ცნობილი ნაწყვეტი ისაიას თხზულებიდან (9,6) $\pi\alpha\tau\acute{\epsilon}\rho\iota\omega$ $\acute{\epsilon}\gamma\epsilon\upsilon\sigma\upsilon\mu\eta$ $\eta\mu\acute{\iota}\nu$ $\sigma\acute{\iota}\delta\epsilon$ $\kappa\alpha\iota$ $\acute{\epsilon}\delta\theta\acute{\iota}\mu\eta$ $\eta\mu\acute{\iota}\nu$ $\varphi\acute{\rho}\alpha$ $\iota\mu\eta$ ჩვენდა მე და მოგუცა ჩვენ გეხვედება მეტნაკლებად დაცული სულ სხვადასხვა წინასწარმეტყველის ხელში: გელათში (ლეთისმშობლის ტაძარში) ის აქვს შალაქიას; მცხეთის (სვეტიცხოველში) მპყრობელის სახელი არა ჩანს, წინარეხში იერემიას უქირავს;

7) ხონში ოსიეს ტექსტი (13, 14), თავისებური ვარიანტი ($\pi\omega\theta$ $\sigma\tau\alpha$, $\mu\acute{\alpha}\chi\alpha\tau\epsilon$ $\tau\omega$ $\kappa\acute{\alpha}\nu\tau\omega\nu$, $\rho\omega\theta$ $\sigma\tau\alpha$ ... სადა არს, სიკუდილო, საწერტელი, სადა არს...) უქირავს ხელში ანოს.

8) იმავე ხონში ესაიას (19,1) $\acute{\epsilon}\nu\theta\omega$ $\kappa\acute{\alpha}\rho\iota\omega\zeta$ $\alpha\delta\theta\eta\tau\alpha$: $\acute{\epsilon}\nu$: $\nu\epsilon\varphi\acute{\epsilon}\lambda\alpha\zeta$ აჰა უფალო ზის ღრუბელსა ზედა... — სამოელს აქვს;

9) ნიკორწმინდაში ესაიას წინასწარმეტყველების ადგილი.— $\acute{\epsilon}\nu\theta\omega$ η $\pi\alpha\rho\mu\acute{\epsilon}\nu\theta\omega\zeta$ $\acute{\epsilon}\gamma$ $\gamma\alpha\sigma\tau\epsilon\rho$ $\acute{\epsilon}\zeta\epsilon\iota$ აჰა ქალწულმან მუცლად იღოს... (7,14)—მიკუთვნებული აქვს სოლომონს;

10) ხოლო ნაწყვეტი მიქეას თხზულებიდან $\delta\epsilon\mu\tau\epsilon$ $\acute{\alpha}\nu\alpha\varphi\mu\mu\epsilon\nu$ $\acute{\epsilon}\iota\zeta$ $\tau\omega$ $\delta\tau\alpha\zeta$ $\alpha\rho\acute{\iota}\omega$ მოველით აღვიღეთ სახილ ? უფლისა (4, 2)—სამოელ წინასწარმეტყველს უქირავს;

11) ცაიშში ესაიას წინასწარმეტყველების ცნობილი ადგილი (50, 6) $\tau\omega\nu$ $\nu\omega\theta\iota\omega\nu$ $\mu\iota\nu$ $\delta\acute{\epsilon}\theta\omega\alpha\chi$ $\acute{\epsilon}\iota\zeta$ $\mu\acute{\alpha}\sigma\tau\epsilon\gamma\alpha\zeta$ ზურგი ჩემი მივეც გუგათა უქირავს იერემიას.

12) ბარუქის წინასწარმეტყველების ნაწყვეტი — *օ՜ճաճ օ մեճճ դման օն ևօյ:օմիթժԵԶԻ ԷճԵՐՅճ ԲԵՐճճ ԲՆԺՆ ԵՍԵ ԼՄԵՐՈՒ ԻՒՅԵՆԻ*), არა შეირაცხოს სსუა მის თანა (3, 36) წალენჯიხაში აქვს იერემიას, მცხეთაში ის ორჯერ გვხვდება ერთიმეორის საკმაოდ ახლოს (თვით სვეტიცხოველზე), ოღონდ სახელი არც ერთგან არ ჩანს; შესაძლებელია, ერთგან ბარუქი იყოს და მეორეგან იერემია („ერმინის“ წყაროებში ეს ტექსტი იერემიასთვის არის მიკუთვნებული);

13) ოსიას წინასწარმეტყველების ადგილი ԷՖ *ԱԿՄՐԻԵՍ ԷՃԱՅՅՅԵԹ ԺՅՆ ԸՍՆՅ ԹՅԵ ԵՂՅՅԻԹ ԳՐԼԱՄՈՒՄՈՒԼԵ ԹԵՍ ԻՅՄՍԻ* (ოსე 11, 1) წალენჯიხაში სწერია იერემიას გრაგნილზე;

14) მალაქიას თხზულების ნაწყვეტი — *ԸՅՅՅ ԴՄԱՐՅ ԿԱՐԻՍ ԷՂԿՇԵԶ ԵՅ ԸԼԵ ՅՐՅԵԼՍ ԳՄԼԻՍ* (4, 1) ხონში უკირავს ისაიას, ხოლო მარტვილში სახელი აღარ ჩანს.

გვაქვს ერთი წყება ციტატები, რომლებსაც თან არ ახლავს ავტორის სახელი, მაგრამ ცნობილია, თუ რომელი ნაწარმოებიდანაა ისინი ამოღებული:

1) გელათის ლეთისმშობლის ტაძარში: *ԲՃՆ ԶՐՍԵՆ ԸՅՅՈՒՅՐՈՅ ԹԻՐԵԲ ԶԿ:ՍՅ ԺՄ ԿԱՐԻԱ (ԿԼԴԻԴԻՅԵԶԻ)* უფელმან წულმან, რომელმან განაღოს საშო, წმიდა უფლისა იწოდოს ერთგვარი პერიფრაზია გამოსვლათა 13,2 და 34,19, და უნდა ეკუთვნოდეს მოსეს. მოსეს ციტატი გვხვდება აგრეთვე მარტვილში: *Յ ԲԵՐՅԻՐԻՄ ԴՄԱՆ ԲՅԱՄԻՐԻՍԻ ԲԱՄԵՍ ԳՐԻՍԿԱՄԵԹԵՄԵԼԻ ԸԼԳԻԳԻՆՈՍ ՍԵՆ...* (მეორე შჯულთა 18, 15). ეს ნაწყვეტიც უავტოროდაა.

2) ცაიშში გვაქვს იეზიკიელის წინასწარმეტყველების ფრაგმენტი: *Դ ԲՆԼԴ ԲՄԵՒ ԺՅՆ ԹՅՅՆ ԿԵԼԵԻՄԱՅԵՂ ԶՅԵԶԻ ...* 3-ე ესე დაკმულ იყოს (44,2).

3) სოლომონის „იგავებიდან“ (15,7) გადმოკეთებულს ჰგავს ხონში დაცული ერთი უავტორო ტექსტი: *ԿԵՆԼԴ ԾՐՓՈՅ ԲԵՐՅԵՆԼԼԵ ԾՐՓՅՈՅ ԶՐՅԵՆՅԵ ԶԱԳԵՄԵՆ ԳԵԿՆԻԵՐԵՅԵ*.

4) მცხეთაში ავტორის დაუსახელებლად კარნიზზე გვაქვს ესაია 6, 3: *ԲԼԻՐԻԴՅ Ծ ԾՐԿՅՆԾ ԿԱԻ Դ ԿԴ ԴԻՅ ԸՆԾԵՂՅ ՍՍԻ ՍԱԿԵ ԲՐՍ ԸԲ Ը ԿԵՄԵՄԵՆ ԸԼԵԾԵՄ ԿԵՆԻՍԵ*.

რამდენიმე ციტატას ახლავს წინასწარმეტყველის სახელი, მაგრამ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ისინი ნამდვილად ამ პირებს არ ეკუთვნიან.

1) ნიკორწმინდაში — *ԲԵՐԷՅՅԵՆ ԲՄԵԼԻԴՅ ԷՖ ԲԾ:ԿԱՅՅ ԳՐԶՐՈՅՅԵԼԻ ԳԱՐՍԵՄՈՒԱՐ ԼԳԱՅՍ ԴՍԱՄՐՈՒԼՈՒՍԻՍԿԱՆ ԿԵԼՄԻ ԿՅԻՐԱՅՍ ԲՄԲԱԿՄԵՍ, ԶԱԳՐԱՄ ԲՐԱԲ ԲՄԲԱԿՄԻՍԻ, ԹՄՄԵԿԱ ԵՐՄԻՆԻԱՄԻԿ*“ იგი ამ წინასწარმეტყველისათვის არის მიკუთვნებული.

2) გელათის ლეთისმშობლის ტაძარში გამოხატულ იერემიას ხელში უკირავს ნაწყვეტი *ԿԶ: ԸՄ ԺՅՆ ԺՍՆԴ ԲՈՅԴԵՐՅՅ ԲՆԻ ԴՅ ԴԱԿԻՅ Ը ԿՐԵԿՄ ԶՐՐՈՒԹՅՈՒ ՍԱՓԼԱՅԻ ՆԱԿՅԼԱԸ, ԲՐՅԵԼԻԿ ԲՐ ԲՐԻՍ ԻԵՐԵՄԻԱՍ ՄԻՆԱՍԿԱՐՄԵԹԿՅԵԼԵԲԱՄԻ*.

3) მცხეთის „სვეტიცხოველში“ დავით წინასწარმეტყველს ხელში უკირავს ტექსტი: *ԴԵԾԱՅ ԸՆԾՃ ԿԱՐԻՍ ԷՆԾ ԺՅՆ Կ:ՍՆԱՅ ԸՍԹԻՐԱՄԻՅԵԶԻ...* ნაკლები არს სახელი უფლისა უკუნისამდე იმხიარულებს, რომელიც ყოველშემთხვევაში „დავითნიდან“ არ არის.

4) გრემში ხატია იობი ასეთი წარწერით: $\phi\alpha\lambda\alpha\tau\alpha\rho\mu\epsilon\nu\iota\ \mu\acute{\alpha}\tau\alpha\iota\ \alpha\alpha\iota\ \psi\epsilon\upsilon\cdot$
 $\delta\epsilon\gamma\ \lambda\acute{\alpha}\chi\iota\sigma\iota\sigma\ \alpha\upsilon\tau\epsilon\ \epsilon\kappa\alpha\alpha\tau\epsilon\lambda\acute{\iota}\epsilon\pi\omega\upsilon$ ღმრველნი ტყუილბრალისი და სიცრუისა... დასტოვე-
 ზენ. ეს ადგილი არაა იობის წინასწარმეტყველებიდან.

გვაქვს რამდენიმე გრაგნილი, რომელთაც თან ახლავს წინასწარმეტყვე-
 ლის სახელი, მაგრამ ვერ ვიტყვით, ტექსტი ამ წინასწარმეტყველს ეკუთვნის,
 თუ არა. ასეთებია: ესაიასთვის მიკუთვნებული: $\pi\acute{\alpha}\lambda\alpha\varsigma\ \gamma\acute{\alpha}\rho\ \chi\alpha\lambda\kappa\epsilon\alpha\varsigma\ \rho\acute{\alpha}\nu\eta\kappa\eta$
 $\beta\epsilon\upsilon\tau\alpha\ \sigma\kappa\iota\lambda\epsilon\nu\mu\iota\sigma\tau\alpha$ — წინარების ევეტრში და $\iota\omega\beta\ \eta\gamma\epsilon\mu\alpha\ \dots$ აქა დღე... ნიკორ
 წინდაში. ნიკორწმინდაშივეა ასეთი ტექსტები—გედემონისა $\xi\zeta\alpha\ \sigma\ \sigma\acute{\iota}\rho\alpha\upsilon\zeta\ \epsilon\pi\acute{\iota}\dots$
 და ზაქარიასი $\mu\epsilon\eta\mu\eta\ \mu\epsilon\iota\sigma\ \dots$, ხონში—ეზრასი $\epsilon\iota\delta\omega\ \alpha\upsilon\tau\iota\sigma\ \epsilon\pi\acute{\iota}\ \mu\acute{\iota}\rho\upsilon\sigma\alpha$
 $\alpha(\alpha\mu\eta\mu\epsilon\upsilon\sigma\iota)$ ვინილე უჯალი ტახტსა ზეა მგდომარე; გელათის ლეთისმშობლის ტა-
 ძარში—ელისესი $\chi\alpha\tau\epsilon\ \acute{\alpha}\kappa\alpha\tau\alpha\chi\omega\nu\tau\omega\ \mu\alpha\sigma\mu\alpha$, წალენჯიხაში ოსიესი „ $\acute{\alpha}\pi\epsilon\lambda\omega\ \dots$ “.
 მცხეთაში. გვაქვს რამდენიმე ფრაგმენტი, რომლების მპყრობელთა სახელებიც
 არ ჩანს და არც ტექსტის სადაღურობაა ცნობილი: $\epsilon\iota\pi\epsilon\upsilon\ \sigma\ \alpha\upsilon\tau\iota\sigma\ \dots$ $\alpha\alpha\mu\theta'$ $\sigma\upsilon$
 $\epsilon\zeta\ \delta\epsilon\zeta\epsilon\iota\omega\ \mu\iota\sigma\ \dots$ და $\delta\epsilon\ \sigma\tau\epsilon\upsilon\zeta\ \epsilon\pi\acute{\iota}\ \tau\acute{\alpha}\dots$

ფრესკული საღვთისმეტყველო წარწერების მეორე ჯგუფი შეიცავს ცი-
 ტატებს ახალი აღთქმიდან. ზოგი ტექსტი უქრავს მახარებლებს, ჩვეულებ-
 რივ აქ გვაქვს სათანადო სახარების დასაწყისი. წალენჯიხაში მარკოზისა: $\acute{\alpha}\rho\chi\eta$
 $\tau\epsilon\sigma\ \epsilon\upsilon\delta\alpha\gamma\gamma\epsilon\lambda\iota\sigma\ \text{'}\text{I}\eta\sigma\upsilon\sigma\ \chi\rho\iota\sigma\tau\omega\sigma\ \alpha\alpha\mu\theta\zeta\ \gamma\acute{\epsilon}\gamma\rho\alpha\pi\tau\alpha\iota\ \epsilon\upsilon\ \tau\theta$ (Hstazq), დასაბამი სახა-
 რებისა იესუ ქრისტესი ვითარცა წერილ არს ესაი წინასწარმეტყველსა (მრკ 1, 1—2.
 Vulgata-რედაქციებში, ბერძნულსა და ქართულში, გვაქვს $\chi\rho\iota\sigma\tau\omega\sigma$ -ს შემდეგ
 $\alpha\upsilon\tau\omega\ \tau\epsilon\sigma\ \mu\epsilon\iota\sigma$ „ძისა ღმრთისა“; ქართულად მხოლოდ აღდმურ ოთხთავში არის
 ისეთი რედაქცია, როგორიც წალენჯიხაში გვაქვს დაცული). წალენჯიხაშივეა
 ლუკასი: $\epsilon\pi\epsilon\iota\delta\eta\eta\sigma\epsilon\rho\ \rho\iota\sigma\lambda\iota\omega\ \xi\pi\epsilon\chi\epsilon\iota\ \rho\eta\sigma\alpha\upsilon\ \delta\upsilon\alpha\alpha\zeta\zeta\epsilon\sigma\mu\alpha\ \delta\upsilon\sigma\gamma\eta\sigma\upsilon\sigma$ რამეთუ მრავალთა
 ქელსევეს აღწერად მოხსრობა... (ლკ 1, 1. DE). ხონში გამოსახულ ლუკას იგი-
 ვე სიტყვები უწერია სახარებაზე, ოლონდ პირველი სიტყვა გადმოცემულია
 ასეთი ფორმით: $\epsilon\pi\epsilon\pi\epsilon\rho$. უფრო ხშირად არის დაცული იოანეს თავის დასაწყ-
 ისი: $\epsilon\upsilon\ \acute{\alpha}\rho\chi\eta\ \eta\gamma\ \sigma\ \lambda\acute{\alpha}\gamma\iota\sigma\ \alpha\alpha\iota\ \sigma\ \lambda\acute{\alpha}\gamma\iota\sigma\ \eta\gamma\ \rho\epsilon\delta\zeta\ \tau\epsilon\sigma\ \mu\epsilon\iota\sigma$ პირველიოვან იყო სიტ-
 ყუა და სიტყუა იგი იყო ღმრთისა თანა (1, 1). წალენჯიხაში ის პროზორეს უქრ-
 რავს ხელში, ხონში თვით იოანეს; ციხეში გვაქვს მისი სრულიად არა კანო-
 ნიკური ტექსტი: $\acute{\alpha}\rho\chi\eta\ \epsilon\upsilon\ \lambda\acute{\alpha}\gamma\iota\sigma\ \eta\gamma\ \rho\epsilon\delta\zeta\ \mu\iota\sigma$. ფრაგმენტულია მათეს სახარების
 დასაწყისი მარტივში: $\beta\acute{\iota}\beta\lambda\iota\sigma\ \gamma\epsilon\upsilon\acute{\alpha}\tau\epsilon\alpha\varsigma\ \dots$ წიგნი უბისა... (1, 1).

არა ერთგზის გვხვდება ტაძრებში გამონახულ ქრისტეს ხელში გადაშ-
 ლილი სახარება, რომელზედაც სხვადასხვა ტექსტი სწერია:

1) ნიკორწმინდაში $\epsilon\gamma\omega\ \epsilon\iota\mu\ \tau\epsilon\ \phi\omega\varsigma\ \tau\omega\sigma\ \alpha\iota\sigma\mu\alpha\ \sigma\ \acute{\alpha}\rho\chi\iota\sigma\mu\epsilon\tau\omega\ \epsilon\mu\theta\omega\ \sigma\upsilon$
 $\mu\eta\ \rho\epsilon\rho\iota\pi\alpha\tau\eta\sigma\eta\ \epsilon\upsilon\ \sigma\alpha\tau\epsilon\iota\zeta$ კანონიკური ვარიანტი არის არა $\epsilon\mu\theta\omega$, არამედ
 $\mu\sigma\iota$ (შე ვარ ნათელი სოფლისა, რომელი შემომიდგეს შე, არა ვილოდის ზნელსა. ინე
 8, 12. DE).

2) წალენჯიხაში— $\epsilon\iota\pi\epsilon\upsilon\ \sigma\ \alpha\upsilon\tau\iota\sigma\ \epsilon\gamma\omega\ \epsilon\iota\mu\ \sigma\ \rho\iota\mu\eta\gamma\ \sigma\ \alpha\alpha\lambda\delta\zeta$. $\sigma\ \rho\iota\mu\eta\gamma\ \sigma\ \alpha\alpha\lambda\delta\zeta$
 $\tau\eta\gamma\ \psi\alpha\gamma\eta\gamma\ \alpha\sigma\tau\omega\sigma\ \tau\epsilon\mu\eta\tau\alpha\upsilon\ \sigma\ \mu\epsilon\tau\epsilon\ \tau\omega\sigma\ \rho\epsilon\delta\zeta\epsilon\tau\omega\sigma\ \mu\epsilon\ \upsilon\alpha\ \delta\epsilon\psi\epsilon\upsilon\sigma\mu\iota\ \kappa\eta\theta\iota\lambda\iota\sigma$
 $\mu\psi\epsilon\upsilon\sigma\mu\iota\sigma\ \kappa\eta\theta\iota\lambda\omega\delta\ \sigma\ \nu\lambda\iota\ \tau\omega\zeta\epsilon\delta\ \epsilon\lambda\epsilon\gamma\iota\sigma\ \epsilon\sigma\kappa\omega\gamma\alpha\tau\omega\ \tau\omega\zeta\iota\sigma\tau\omega\zeta$ (DE, V „თვსთა ზელა“,
 C. ინე 10, 11).

3) მცხეთაში ქრისტეს ხელში მყოფ სახარებაზე ასეთი ტექსტი სწერია: *ἐγὼ εἰμι ὁ ποιητὴν ὁ καιρός· και· γυνάσχα τὰ ἐμὰ και· γυνάσχομαι ὑπὸ τῶν ἐμῶν καιθὰς γυνά(σχε:)... ბერძნული სახარების დადგენილ გამოცემაში γυνάσχομαι ὑπὸ τῶν ἐμῶν ვარიანტშია ჩატანილი, ხოლო ძირითადად მოცემულია: και· γυνάσχομαι· με τὰ ἐμὰ... მე ვარ შევემი კეთილი და ვიცი ჩემი იგი, და მიციან ჩემთა მათ, ვითარცა მიცის... (ინე 10, 14—15).*

4) წინარეხში ქრისტეს სახარებაზე სწერია: *πνεῦμα χριστοῦ ἐστὶν ἐν ἐμοί (ἐστὶν ἐχριστῷ ἐν ἐμοί)* სული უფლისაჲ ჩემ ზეა, რომლისათვის მცხა მე... (ლკ 4, 18).

5) ჩვენს მასალაში ორგან მაქვს „ზიარების“ ფრესკა, რომელზედაც ბერძნულად სწერია ქრისტეს ნიშანტოვ მოციქულებისადმი. გელ:თში ეს წარწერა ვრცლად არის დაკული: *ἀγάπε, φάγε· τὸ σῶμα ἐστὶ τὸ σῶμα μου... πίνε· τε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τὸ σῶμα ἐστὶ τὸ αἶμα μου* (Vulgata-რედაქციაში არის *τὸ σῶμα ἐστὶ τὸ σῶμα μου*) მიიღეთ და ჭამეთ, რამეთუ ესე არს კორცი ჩემი... სუთ ამისგან თქვენ ყოველთა, რამეთუ ესე არს სისხლი ჩემი... (მთე 26, 26—27). კორცხელში შემონახული გვაქვს მხოლოდ პირველი ნაწილი და ისიც არა კანონიკური რედაქციით: *ἀγάπετε φάγετε τὸ σῶμα μου ἐστὶ τὸ σῶμα τοῦ*, გვერდზე აქვს ქართული, ასევე არა კანონიკური ვარიანტი: „აიღეთ ჭამეთ ესე არს კორცი ჩემი“. „ზიარების“ ფრესკას მეტისმეტად თავისებური წარწერა აქვს ახტალიში (იხ. დამატება, გვ. 356—8).

მართალია, გელათის ღვთისმშობლის ტაძარში ტექსტი ძველი აღთქმიდან არის (II შჯულთა 32, 39), მაგრამ იგი უკირავს „ემანუელ-ქრისტეს“ (მაშინ, როდესაც ის ყოელისმპყრობელს უნდა სპეროდა) და ამიტომ შემაქვს ამ ჯგუფში: *Ἰδοτε, ἴδοτε, ἔτι ἐγὼ εἰμι... ἰσχυροῦ, ἰσχυροῦ, რამეთუ მე ვარ...*

გვაქვს სხვადასხვა ფრესკები, რომლებზედაც არის სახარების ცალკეული ნაწილები. აქში: *Ἀγάπε θεοῦ ἐξ ἡμῶν, გამოვედ გარ DE* (ინე 11, 43). ბობნევიში: *Μαρία, μή μου ἀπται; ὁπῶα γὰρ ἀναβέβηκα...* (ὁπῶα-ს მაგიერად არის *οὐκ*) ...მარიაჲ, ნუ შემომეხებო მე, რამეთუ არა აღსრულ ვარ... (ინე 20, 17). წალენჯიხისა და კაბენში იოანე ნათლისმცემელს აქვს ტექსტი: *Ἰδὲ ὁ ἀμύσης τὸν θεόν ὁ ἀπραι ὑπὸ ἀμარτίαν τὸν ἀσμεუს აქა კარაი ღმრთისაჲ, რომელმან აღიხუნეს ცოდვანი სოფლისანი* (ინე 1, 29).

„მირქმის“ ფრესკას ჩვეულებრივ აქვს ხოლმე შემდეგი წარწერა (ანა წინასწარმეტყველის გრაგნილზე): *τὸ σῶμα τὸ βρέφο ὁπῶα ὑπὸ και· γῆν ἐταρεῶσσε* ამ ურამ ოც და დელამიწა ლამტიცა (ლკ 2, 22—38). ასეა გელათის წმ. გიორგის ტაძარში, ხობში და ახალ შუამთაში (ამ უკანასკნელში სანიტერესო ენობრივი დეტალია: *τὸ σῶμα-ს* მაგიერ გვაქვს საშუალ-ბერძნული *ἐστὸ σῶμα*). მარტილში „მირქმის“ სხვა ტექსტი აწერია: *ἀποδέχομαι αὐτὸν και· κατείχον Χριστὸν* ავიყვან მას და შეყოფა, ქრისტე. ბობნევიში გვაქვს ასევე განსხვავებული: *ὁ σῶμα ἐστὶν, Ἰησοῦς ὁ μέλας ἰσραელის ესე არს ἰეს·, რომელსა უნდა გამოვსნა... ეს არის პერიფრაზი ანა წინასწარმეტყველის სიტყვისა (ლკ 2, 38).*

ნაბახტევიში, როგორც ცნობილია, მოხატულობა საერთოდ ფრაგმენტულადაა შემორჩენილი. ერთ-ერთ ფრაგმენტზე, რომელზედაც სახელისაგან შემორჩენილია NIAC (?), სწერია: *...αὐτὸν ἰσραელის τὸν λαῶ... რაც ვფიქრობ...*

არის ლკ 1,68: *ὅτι ἐπεσκήψατο καὶ ἐποίησε λήρωσιν τῆς γᾶς ἀντὶς ῥασιῶν* მოქსეა და ყო ვსნაჲ ერისა თუისა (ამ სიტყვებს წარმოსთქვაშს ზაქარია, იოანე ნათლისმცემლის მამა). ხონში გამოსახულ ზაქარიას (იოანე ნათლისმცემლის მამას) ხელში აქვს გრაგნილი, ასეთი წარწერით: *ἐμπλοῦντὸς ἁρῶν; ὁ μὲθξ τᾶν [Ἰσραήλ] κურთხელ არს უფალი ღმერთი ისრაშლისაჲ (ლკ 1, 68), რაც ნაბახტევის ტექსტის წინა ნაწილს წარმოადგენს.*

ფრესკულ წარწერებში ხშირად გვხვდება სხვადასხვა მღვდელთმთავართა თხზულებების ერთი და იგივე ადგილები¹. ერთი ყვილაზე უფრო გაერკელებული, მეტნაკლებად დაცული ციტატია: *ὁ μὲθξ ὁ μὲθξ ἦμας ὁ τὸν ὀρθῶν ἄρτων τῆς τριτοῦς τὸν πατρὸς ἁθῆμα...* ღმერთო, ღმერთო ჩვენო, რომელმან ზეცისა პური საზრდელო ყოვლისა სოფლისაჲ უფალი ჩუნი. აესუ ქრისტე მოავლინე), რაც, როგორც ცნობილია, იოანე ოქროპირს ეკუთვნის. ჩემს მასალაში ეს ტექსტი იოანეს უქირავს ვარძიის ღვთისმშობლის ტაძარში, იენაშში, ვეჯინში, მარტილში, წალენჯიხაში და ფიტარეთში; ბასილი დიდს — ნიკორწმინდაში, მარტილსა და ახტალაში; გრიგოლ ღვთისმეტყვეელს ვარძიის ანანურის ეკლესიაში, ხოლო კაცხსა და გრემში სახელი არ ჩანს (ზარზმაში ამავე ტექსტის ქართული ვარიანტი ეკუთვნის ნიკოლოზს, ხოლო საფარაში — გრიგოლ ღვთისმეტყვეელს).

ბასილი დიდის სააღდგომო ლიტურგიის ტექსტი: *ὁ μὲθξ ἁθῆμα τῶν σπῆνδεμῆσων τᾶς σαρακαῖας ἐπισημαῖς...* არავინ არს ღირსი თანა შეკრულთაჲა ხორციელთა სიტკობითა... ბასილს უქირავს იენაშში, ლიხნში, ვარძიის ანანურის ეკლესიაში და ფიტარეთში; გელათის ღვთისმშობლის ტაძარში გამოსახული პირის ვინაობა არ ჩანს.

კირილე ალექსანდრიელის ტექსტი: *ἐξ ἀρχῆς τῆς πασχυῖας ἀρχῶντων* სპერესაიოჟუქსუჲ ἔმბῆთ მდჸთივუჲ ἦμας მდῆთიხი უმეტესად ყოვლდწმილისა, უხრწნელისა, კურთხელისა, სახელოვანისა ელოფლისა ჩვენისა ღვთისმშობლისა... მარტილში უქირავს კირილეს, ნიკორწმინდასა და ხობში — იოანე ოქროპირს, ხოლო იენაშში — გრიგოლ ღვთისმეტყვეელს.

გრიგოლ ღვთისმეტყველის ტექსტი: *ὁ μὲθξ ὁ ἄγιος ὁ ἐν ἀγῖοις ἀναπαύσμενος, ὁ τριτοῦς φაჲ ἄντ τῶν ἑραფῆს ἀსუსთამენος* წმიდა არს ღმერთი, რომელი განისვენებს წმიდათა შორის, რომელიც სამგზის წმიდითა ზმით სერაფიმოვან ადილებს მხოლოდ ვეჯინში უქირავს გრიგოლ ღვთისმეტყვეელს. ბიკვინტაში ის იოანე ოქროპირს უქირავს ხელში, გრემში — ბასილი დიდს, ვარძიის ღვთისმშობლის ეკლესიის გამოსახულებაზე სახელი აღარ ჩანს.

ტექსტი: *ἁρῶς ὁ μὲθξ ἦμας ὁ τὸν ἁρῆთος ἀνῆμαστων* უფალი, ღმერთო ჩვენო, რომლისა ძალი არს გამოუცნობელი ლიხნში აქვს კირილეს, ხოლო ვარძიის ღვთისმშობლის ტაძარში სახელისაგან შემორჩენილია მარტო ...*αυ (სპირიდონ?)*.

¹ მღვდელთმთავართა თხზულებებიდან ციტატების ქართული თარგმანები მეტწილად მომყავს ტაძრების (ზარზმა, საფარა, შუამთა, მაჩხვარიში) მონატროლებზე დაცულ მასწავლებლების მიხედვით.

ციტატი: *κῦριε ὁ θεὸς ἡμῶν ἔ ἐν ἰψῆλοισι κατωικῶν ὑψαλο, ἰμῆροτο ἱγῆνο, ῥομῆλο სუფῆე* მალათა შინა ვარძიის ღეთისმშობლის ეკლესიაში აქვს ათანასესს, ხოლო გელათის ღეთისმშობლის ტაძარში გამოსახული პირის სახელი არ ჩანს. ნოვგოროდის ფრესკებში ეს წარწერა იოანე ოქროპირის გრაგნილზეა¹.

ტექსტი ბი. *ἐξείμας καὶ φιλάμθραπος*, *θεὸς ῥამῆου სახიერი* და კაცთმოყვარე არს, ἰმῆროთი გრემში აქვს გრიგოლ ღეთისმეტყველს, ნიკორწმინდაში — სპირიდონს (მაცხვარიში ამავე ტექსტის ქართული ვარიანტი — ეკუთვნის კირილეს, ზარზმავში — სპირიდონს).

მსგავსი ტექსტებია: ბი. *σὺ τὸ κρᾶτος καὶ σὺν ἐστὶν ἡ βᾶσιλεια καὶ ἡ δὲναμια* (მარტილი — წმინდა გრიგოლი), *ὅτι σὸν τὸ κρᾶτος καὶ σὺν ἐστὶ ἡ βᾶσιλεια* (ნიკორწმინდა — ათანასიოსი), ... *σὺν ἐστὶν ἡ βᾶσιλεια καὶ ἡ δὲναμια* (კაიში — სპირიდონი?), *ὅτι σὺν ἐστὶν ἡ βᾶσιλεια καὶ ἡ δὲναμια* (ნიკორწმინდა — კირილე ალექსანდრიელი). მსგავს ქართულ ტექსტს მაცხვარიში აწერია ...*კზ* (ნიკოლოზი? რამეთუ უენი არს ძალი, მუყუბა, სიმტკიცე...).

ერთიმეორის შემავსებლად მიმაჩნია: კაცხის წმ. ნიკოლოზის, იენაშის გრიგოლ ღეთისმეტყველის (?) და შემოქმედის უსახელო გამოსახულების ტექსტები: *ὅπως ἔπὸ τὸν κρᾶτους σὺν πάντοτε φυλάττανόμεθα* და *ὅπως ἔπὸ τὸ κρᾶτος πάντοτε εἰς τοὺς αἰῶνας ῥαθια ძალისა მიერ უენისა მუღამ ცაცულ ვიქმნეთ მარლის*. იენაშის (არ ვიცი, ვისი) წარწერა თითქოს მიემსგავსება ამ წარწერებს: *ὁ ἐσπασα κῦριε ὁ θεὸς ὁ τὸ κρᾶτος καὶ νῖκα! τε καὶ ἡ ὁδὲα* მუყუე, უფალო, ἰმῆროთი, ῥომლისა ძალი, ძლევა და ღიება...

დანარჩენ პატრიარქთა წარწერები თითო-თითოჯერ გვხვდება: *πάξιυ καὶ παλλαχιάς σὺν πρὸσπίπτωμεν καὶ σὺν ἡεὸμῆθα* კვლავ და მრავალჯერს ლევესობით უენს წინაშე და შეგთხოვთ უენ... (ვეჯინი, წმ. ნიკოლოზი). „ერმინის“ მიხედვით ეს ტექსტი ათანასე ალექსანდრიელისაა, ხოლო „წყაროების“ მიხედვით — კირილე ალექსანდრიელისა; *ὅτι πρὲπει σὺν πᾶσα ὁδὲα, τιμη καὶ...* რამეთუ შეგუენის უენ ყოველი ღიება, პატივი და... (ნიკორწმინდა, წმ. ნიკოლოზი).

ფრაგმენტებია: ა) *κῦριε ὁ θεὸς ἡμῶν τῆν σῆν...* უფალო, ἰმῆროთი ἱგῆნო... იოანე მოწყალე (აქი). ბ) *θεὸς καὶ κῦრიე τῶν δუნაქმან ἰმῆროთი* და უფალო ძალთა... იაკობ ძმაა უფლისაჲ (აქი), ტექსტი ჰგავს იოანე მოწყალისას: *ματᾶ τὸν τᾶν καὶ ἡμαξ; τῶν μακαρῶν δუნაქმან βᾶμῶν καὶ λῆχομεν*. გ) *ὅτι ἀπαμῶν...* (ნიკორწმინდა, გრიგოლი). დ) *ὁ ἐσλοχῶν τοὺς ἐსλοχῶσντᾶς* *σῶ κῦრიე, καὶ ἄγῶჯᾶν* *τοὺς ἐπὶ σὺν πᾶσιμῶთᾶς* აკურთხე, ῥომელნი მადლიერნი არიან, უფალო, და განწმიდე, ῥომელნი გესვენ უენ... (ვარძია, ანანურის ეკლესია, ნიკოლოზი). „ერმინის“ მიხედვით ეს გრიგოლ ნოსელის ტექსტია. ე) *μῆνα...* *τῶν ὀρθᾶν...* *τρισὶ δῆνθῶρ καίτᾶ ἐν ἄρμαჯი ვრῆბი...* ცთა... სამი სით... ჰეეს ურემზე (მცხეთა, არ ვიცი ტექსტი ვისია).

ფრესკული წარწერების ერთი ჯგუფი წარმოადგენს ექსცერპტებს სხვადასხვა წმ. მამათა თხზულებებიდან. ეს ტექსტებია: მარტილში, ნეკრესსა და

¹ Н. Покровский, Очерк... стр. 311.

აღვანში საბას ხელში მყოფი: *γασαρῶς κρητῶν κρᾶτησον ἰσχύι παύω* მფლობლი-
კუქისა ლაუფულე ყოვლითა ძალითა. „ერმინით“ ტექსტი თეოკტიტეს ეკუთვნის.

გრემში გამოსახულ საბას ხელში აქვს ასეთი წარწერა: *ταφῶν μαρτινῶν*
თბ ბროსმდეს ონ ფსკლან ტუფოს მბ... სიეცე აზრალს ფოთოლოთა ნესტიანობას, ლო-
ლო სოამაყე... „ერმინით“ ეს ტექსტი იოასათე ინდლოთ მეფეს ეკუთვნის, „წყა-
როებით“ — საბას.

ხოში გამობხატულ საბას ხელში აქვს ასეთი წარწერა: *τεχιῶν τῶν κελ-*
σιῶν სოთ ააგე სენჯი უნი...
ბობნევის ერთ-ერთ გამოსახულებას, რომელსაც სახელი აღარ ატყვია,
ხელში უქირავს საბასათვის განკუთვნილი ტექსტი: *δενεῖς σῶμα ἐν:κρησε, οὔτε...
რომელმან დასძლია სხეული, მანვე...*

მხოლოდ ბობნევი გვაქვს ერთი სერია წმ. მამათა თხზულებების ნა-
წყვეტებისა, ოლონდ ამჟამად ავტორთა სახელები აღარ ჩანს: *ἐγὼ οὐκ εἶμι φε-*
βῆσμαι τὴν θείαν, ἀλλ' (ἀγαπῶ ἀπὸ τὸν) ἐμὲ ἄλαρ Μυσηνὸν ἡμερῶν, ἀρამὲν მიყარ-
ἰγο — (ანტონის ტექსტი), ἔν κρητῶν παρῶν ἀγαπᾶσθε: (χურიῶς) გულოთ შინ
შუჯლასა განისვენებს უფალი — (ათანასე), ἔσθου ἐὰν μαρτινῶς ἐξαστὴν ἔσθου ἀναπα-
ύμενος თუ ზომიერად ამყოფებ თავს, იქნები მოსვენებული — (პატრიქი), *εἰ παρὰ τὴν*
δουλεῖσιν τῶν κρητῶν თუ ემონები უფალს... (ილარიონი), *ἐὰν μὴ ἀποτάξῃται: τῶν*
πᾶσι τοῖς κρητῶσι თუ არ განუკრება ყოველი სოფლისათა (თეოდოსი), *τὰ ἔργα*
τῶν μοναχῶν ἐσθῆν ἢ μὲλ:τῶν საჭურველი მონაზონთა არის ზრუნვა... (ექვთიმე).

აღვანში გამოსახულ ანტონის ხელში აქვს გრადნილი, რომელსაც აწე-
რია: *ἐγὼ εἰδὼν τὰς ἀγῶνας τοῦ διαβόλου ἐπλᾶμῆνας ἐν τῇ γῆ* მე ვიხილე ბაღ
ემუჯისა გასულილი ლეამიწაზე. აღვანში გამოსახულ ეფთიმეის ხელში აქვს ფრაგ-
მენტული წარწერა: ... *πέρας ἔμειλον τῆν θείαν μαρτινῶν, ταπεινοφραστῶν*
და ბოლოს შინდა ააქრონ მოთმინება... თავდაბალი. ეს არის ერთგვარი გადაკე-
თება ექვთიმეს იმ კანონიკური ტექსტისა, რომელიც „ერმინის“ „წყარობში“
არის დამოწმებული (იხ. გვ. 292).

გრემში დატულია კოხმას გამოსახულება და მისივე გამოხატულება: *ἡ τὸ*
ἄσχετον ἡπερῶν ἐν ἀι:τῆρ: ὑδωρ, ἢ ἀπ:στος: χελ:ἰν:σ:σ:α: καὶ θ:αλ:ἀ:σ:σ:α: ἀπαχι-
ρ:ζ:ῶ:σ:σ:α: θ:ε:ο:σ: σ:ο:φ:ῖ:α: ὑδωρ ν:π:τ:η:ρ: ἰβ:ἀ:λ:λ:ε:... განუსაზღვრელია და საზემო წყალი,
ღმრთის სიბრძნე აკავებს უსაზღვრო ზღვასაც კი და სძლევეს, წყალს საბანელში ჩაას-
ხამს...

გრემის ერთ-ერთ გამოსახულებას სახელი აღარ აწერია, მაგრამ ტექსტი
არსენისა აქვს: *ἀδελφῶν, ὅ: ὅ: ἔξ:γ:λ:მ:ε:τ:ε: ἀγ:αν:σ:α:σ:θ:მ:ε:...* მშობო, რისთვისაც მხვე-
ჯით, იბრძოლებო...

წინარეხში გვაქვს ამბა სისოეს ეპიგრაფა, ფრაგმენტული და ოფიციალუ-
რი ეპრიისიდან ოდნავ განსხვავებული: *δρῶ σε τᾶφος καὶ δεῖλω σου τῆν*
θείαν (καὶ κρητῶν ἀγαπῶν) δακρυῶν χεῖρα: χρετῆ τὰ κοινοφληται εἰς οὖν λαμπρῶ-
νων: πᾶς μᾶλλω διελεθῆν... πᾶς γὰρ τοιοῦτον; αἶ, αἶ; θάνατε, τῆς ὄναται
φυγεῖν σε¹.

¹ კანონიკური ვარიანტი იხ. „ერმინის“ „წყარობში“, გვ. 301.

„გიმზერ, შენ საფლავო, მეშინია შენი შესახედობის და ელერი გულიან გამონაჟონ კრემლებს. ყურადღებას ვაპყრობ გარდუვალობას. მართლაც, როგორ უნდა გადავიარო (სახლვარი), რაკი ის ასეთია? ვამ, ვამ, სიკვდილო, ვის შეუძლია, რომ შენ გაგვექცეს?“

გელათის ლეთისწმობლის ტაძრის მინაშენში გვაქვს უსახელო, მცენარეულ ტანსაცმელში გამოწყობილი წმ. მამის გამოსახულება, რომლის გრაფიკულზედაც ასეთი წარწერაა: *Χριστὰ φέρει, χρίστον ἄξιμου καὶ σῶζου τοιοῦτομο-
სίλο, τοῖασι ἰουαί* და გაღარჩები...

ნიკორწმინდაში გვაქვს ფრესკა, რომელზედაც გამოსახული არიან ქრისტე და პეტრე ალექსანდრიელი. მოცემულია სათანადო წარწერაც: *τὸς σὺς τὸν χριστὰ, σῶτες, διεῖλε: ὁυτας ὁ παγκάριστος Ἄρειος, Πέτρει—ვის დავახია ქრისტიანი, მაცხოვარი? (ეკითხება პეტრე ქრისტეს). მართლაც და უბოროტესმა არიოსმა, პეტრე (პასუხობს მას ქრისტეს). ესაა ცნობილი სცენა — არიოზის დამგობი პეტრე ალექსანდრიელსა და იესუ ქრისტეს შორის. ტექსტი მთლად ისეთი არაა, რაკვორსაც „ერმინია“ იმორწმებს.*

გვაქვს კიდევ ისეთი საღვთისმეტყველო წარწერები, რომლებიც არცერთ ზემოთ განხილულ ჯგუფში არ შევა, მაგრამ რომელთა გვერდის ახვევა არ შეიძლება. ასეთია, მაგ., ცნობილი ტროპარი, რომელიც გვხვდება, მეტნაკლებად დაკული თისელში, ხონში, გელათსა და ნიკორწმინდაში (ქართულად — მცხეთის სვეტიცხოველში): „+ τὸς στερεάμα τὰν ἐπί σοι πεποιθῶτα. στερεάσων, κάρει, ἤη ἐκκληζῶν ἦν ἐκλήσω τῷ τιμῆ σὸς ἄμματα.“¹ (ხონში ამას მოსდევს ბოლოში *ΑΧΩ, ხოლო ნიკორწმინდაში — ΔΟΞ*²) მოსხვია შენთა დამამტკიცებლო უფალო. დამამტკიცე ველსიაჲ შენი, რომელი მოიყიდე სისხლითა შენითა წმიდითა).

ქერუბიმთა ცნობილი გალობა დაკულია გელათის ლეთისწმობლის ტაძრის საკურთხეველში: *ὁς τὰς Χεραυζῖμ μασ:αῖς ἐκλονῖζοντες καὶ τῆ ζωοσιωῆς τριάξι τὸν τρισάξιον ἰμνον ποσοῖζοντες, ἄσχαν τῆς βιοτικῆς ἀποθῶμῶμῶς μέρμυαν, ἄς τὸν βχασῖῶ τὰν ὄλαν ἰπαთῆξῶμῶς ταιῖς ἄγελιχαῖς [ἀθῶრῶτας მიცუფორის]μῆσων τῆξῆსων. Ἀλλῆλῶსῖν ქერუბიმები გამოხატავენ საღვთმლოდ და უგალობენ სამგზის წმიდა ჰიმნს ცხოველმყოფელ სამებას. მოვიშორებთ ყოველ ამ ქვეყნიურ ზრუნვას, რომ დავიმკვიდროთ მეფე ყოველთა უხილველად გარშემორტყემული ანგელოზთა დანებით. აღილუია.*

¹ მსავსე, ოღონდ უფრო ვრცელი, წარწერა მოყვანილი აქვს ნ. პოკროვსკის (Очерки памятников христ. иконографии и искусства, 1900. стр. 249—Сѣнописи хиландарскаго собора — XVII ს-ის მხატვრობა, ათონური): + τὸς στερεάμα τὰν ἐπί σοι πεποιθῶτα στερεῖσων κα τῆν ἐκκλῖσῶν ἦν ἐκτισῶ τῶ τιμῶς ὦ ἀμματα + οὐραγῶ πῶსῶფωσῶ ἡ ἐκκλῖσῶ ἀνεδῖχῶ ἀπαντας φῶτατῶსῶς. αὐτῶς ΠΙΧΣ ἔῶ ἔσῶτες ἰραυῶζῶμῶ. τῶსῶν τῶν ὀκῶν στερეῶς ὁ κῶსῶ.

² ვფიქრობ, რომ ეს დაწერილობები თარიღს გამოხატავენ — ΑΧΩ არის 1670 (თუ გ-ნიშანი კიდევ რასმე არ ნიშნავს), ხოლო ΧΟΒ ალბათ უნდა შეივსოს წინ Α-თი და ნაშინ ქვეჩნება 1672 წელი.

ტექსტი (იხ. გვ. გვ. 116, 173) ეს საკითხები გარკვეული არ არის და ძიება მიმართულია ასეთა ამ ჯგუფების რაიმე ბერძნულ სიტყვებთან დაახლოებისაკენ. თუ ეს დაწერილებები მართლაც თარიღს აღნიშნავს, მაშინ ხონისა და ნიკორწმინდის მხატვრობის, ყოველ შემთხვევაში ერთი ფენის, ზუსტი დათარიღება ხერხდება.

გვაქვს რამდენიმე წრეში ჩაწერილი წარწერა. ამათგან ორი, ერთიმეორის მსგავსი, შეამთაში: *πῆχθ δῦταδ παρμῆναδ ἀπαρῆναθ τῆν κεινηθῆν σου, ἄρχωντε, μεθατῆε παρμῆνε ყოველი ქალწულბერივი ბუნება საქიროებს მიძინებას შენას, უწრწნელი ღვთისმშობელი ქალწული. მეორე წარწერა ასეთივეა, ოღონდ ფრაგმენტული. მცხეთის სვეტიცხოველში ასეთი ფრაგმენტული წარწერა გვაქვს მოთავსებული წრეში: ... ἐκ τῶν ὀπαρῶν ἀρῆνε δῦταν... τῆς ἰσχυρῆν... δῦταν ἰσχυρῆν... τὸν ἀρῆνε τῶν πῆχθδ δῦταν... τῶν πῆχθ θῆραჲ ცითგან ალეთ მათი... მაღალს... თვით ღმრთავს (?) ... შეაქეთ... ყოველნი მათგან... ყოველნი ვარსკულავბი. საიდან არის ტექსტი არ ვიცი.*

ხობის ტაძრის მოხატულობის დიდი ნაწილი, როგორც ცნობილია, წარმოადგენს ღვთისმშობლის ცხოვრების დასურათებას. ფრესკებს შესაფერი ბერძნული წარწერებრიც აქვთ. ეს წარწერებია: *ἄρχυλος παρτισατῆρς. ἰλῆπασσα ἡ ἄρχυ. θῆναμυ τῶν ἰσχυθ. ἰγῶταν ἄρχυατῶν. ἡχουσαθ ὀσ πῶιῆνεθ (τῶν ἄρχυლῶν ἰμῶსῶντῶν). μεσθῆρῖμῶν θῆραჲ (მეაპრῆსანტეზ მῶცი). εἰθῶν παρῆθδ Χαλθῆῶν (ἐν χερσὶ τῆς παρμῆνου). κῆრῶკεθ μεσθῆρῖ: (ყეყონტეზ ὀσ მῶცი). λῆμῶკεθ ἐν τῆ Ἀρῆსπῶ. ἰῆχθ ἔθე: ἔθე κῆრῖ. რῆრῆრῶს πῶსუფბῖყῶს... ὀშაჲ: მῆლῶν τῶν κῶსῶν. თე: ἰχῶს εἰ τῶν παρმῆნῶν... ἰμῶს ἄპაჲ ἡრῆტῆაი... ანგელოზი წინამდგომი... მსველელო წმიდა... ძალი უწყენისსა... უცნაურისა ცნობა... ესმა მწყემსთა ἰანგელოზთა მგალობელთა... ღმრთივმავალისა ვარსკულავისა მხილველნი მოგუნი... იხილეს ყრმათა ქალწუვლთასა [ველთა ზეა ქალწულისთა]... ქაღვ ღმერთ უგმოსილ ἰქმნილი მოგუნი... გამობრწყინდი რა ევკვტეს შინა... ახალი აგებული გუჩქენა... რიგორთა მრავალმშათა [ვხედავთ]... ცხოვრებდა რა სოფლისა ინება [უგმომქმდანი]. ზღუდე ხარ ქალწულთა... გალობა ყოველი იძლევის... ქართული ტექსტი მომყავს ე. წ. რომანოზ მგალობლის აკათისტოს ქართული თარგმანის მიხედვით; თვით ბერძნული ღვთისმშობლის აკათისტოს წარმოადგენს და მისი ფრაგმენტები, საქართველოს გარდა, სხვაგანაც, მგალობლად, ათონის მთაზე, მოიპოვება¹.*

ამგვარად, როგორც ვხედავთ, თვით საღვთისმეტყველო ფრესკულ წარწერებს სხვადასხვა გვარის შინაარსი აქვთ. მათ დალაგებას ზეოთ შევეცადე. საერთო სურათი ასეთია: სრულიად ემთხვევა გამოსახული პირი და მის ხელში მოთავსებული ტექსტი: ხონის ძეგლის ერთი ფენის ფრესკებში, გელათის ღვთისმშობლის ტაძრის ძირითად ნაწილში, ყინწვისის ტაძრის მინამწკში, წინარეხში, ფიტარეთში. შეამთასა და ალვანში. როგორც ცნობილია, ყველა ეს წარწერა (ფრესკებთან ერთად) XVI—XVII სს-ით უნდა დათარიღდეს. რამდენსამე ძეგლზე არცერთ გამოსახულ პირს არ უქირავს საკუთარი თხზულების ექსცერპტი. ასეთი ძეგლებია: ვარძიის ანანურის ეკლესია, ბიქვინტის ევდემონის კაპელა, ხონის ტაძრის მოხატულობის ერთი ფენა. ქრონოლოგიურად ეს წარწერები XIV—XVII სს-ის ფარგლებში თავსდება (თუმცა, წარწერების თვალსაზრისით, ვფიქრობ, ვარძიის ანანურის ფრესკები უფრო აქვთ, ე. ი. XVI—XVII სს-ისავენ, არის ვადმოსატანი და მაშინ აქაც XVI—XVII სს-ის წარწერები გვექნება). ძეგლების უმეტესობაში შერეული ვითარება გვაქვს. ხან

¹ შტრ. G. Millet, Monuments de l' Athos. გვ. გვ. 145—147.

უქირავთ გამოსახულ პირებს საკუთარი ტექსტების შემცველი წარწერები და ხან არა. თითქმის არაა დარღვეული შესაბამისობა გამოსახულ პირთა და ციტატების შორის ნეკრესსა და ვეჯინში (XVI ს-ის წარწერები გვაქვს). სამაგიეროდ გრემში (XVI ს-ის მეორე ნახევრის ფრესკებზე) ერთი შემთხვევაა, როცა გამოსახულ პირს (კოზმანს) თავისივე ტექსტი აქვს. ყველა სხვა შემთხვევაში ან სხვის ნაწარმოებიდან არის ციტატი, ან და პირის სახელი სულ არ ჩანს. ნახატებსა (XIV ს.) და ბოზნევეში (XVII ს.) სახელები საერთოდ არ ჩანს, ისე რომ ამ მხრივ მათი რომელიმე ჯგუფისათვის მიკუთვნება გადმოდება. ყველა დანარჩენი ძეგლი ამ თვალსაზრისით მერყეუ სურათს იძლევა. ასეთი ძეგლებია: ვარძიის ღვთისმშობლის ეკლესია, იენაში, წალენჯიხა, ლიხნი, მარტვილი, ხობი, ცაიში, შემოქმედი, აჭი, ნიკორწმინდა, გელათის ღვთისმშობლის ტაძრის ჩრდილოეთის მინაშენი, მცხეთის საეტიცხოველი. როგორც ვხედავთ, ამ ჯგუფში თავს იყრის ძეგლები, რომლებიც თარიღდება დროით XII—XIII სს-დან XVII ს-ემდე. ამგვარად, როგორც ვხედავთ, ამ საკითხისათვის (შესაბამისობა ფრესკაზე გამოხატულ პირსა და მის ხელთ ნაქონ ტექსტს შორის) ქრონოლოგიას მნიშვნელობა არა აქვს. არც ის ითქმის, რომ რომელიმე გეოგრაფიული კუთხის მიხედვით რაიმე თავისებურება შეინჩნეოდეს. თავისებურებას იჩენს ცალკეული ძეგლები და ცალკე ტექსტების მიხედვით: თავისებური რედაქციის ვარიანტებს იძლევიან ფიტარეთის წარწერები; რომ არსად არ გვხვდება ჩვენში სხვაგან, ისეთი ტექსტებია ბოზნევეში, ნაწილობრივ წინარეხში და ხობში. სხვა ძეგლები, თითქმის როგორც წესი, იმეორებენ ერთსა და იმავე ნაწყვეტებს ერთი და იმავე ნაწარმოებებიდან. მეტწილად აქ კანონიკური ტექსტები გვაქვს ხოლმე (ცალკეული პატარა-პატარა გადახვევები აღნიშნული იყო ზემოთაც და უფრო დაწვრილებით ქვემოთ, თავ-თავის ადგილას).

* *

საქართველოში და ცალკე ბერძნული ფრესკული წარწერების ენობრივი თავისებურებებიდან შემდეგი უნდა აღინიშნოს¹: ასოთა მოხაზულობიდან ყურადღებას იპყრობს ხონში და ცალკე 2 (დაწერილობაში ΑΧΟΖ), რომლის დანიშნულება ჩემთვის გაურკვეველია და რომლის მსგავსი ასოები გვხვდება გელათის ღვთისმშობლის ტაძრის დას. მინაშენის ფრესკებზე. ასეთი ასო გვხვდება ბიზანტიური ხანის ძეგლებში, როგორც ქვემოთაც არის მითითებული ამის შესახებ (იხ. გვ. 116). საყურადღებოა, რომ ის სიტყვები ყველა არაბერძნული წარმოშობისაა². ბერათა გადმოცემისას აღსანიშნავია: ჯ ს მაგიერად გ-ს ხმარება: Σησῆς (Σησῆσιος — მცხეთა), ἄτ-კომპლექსი ქართულ ხტ-ს გადმოსცემს (Βατταξ — ეხატანგ, მარტვილი), ჯ-ს გამოყენება ქართული გ, ქ, ყ სათვის (წა-

¹ მე აქ არას ვიტყვი ისეთ ენობრივ მოვლენებზე, რომლების მაგალითები ასეულობით გვაქვს და რაც ახასიათებს საშუალო და ახალ ბერძნულს ყველგან, განურჩევლად იმისა, რომელი კუთხიდანაა მასალა. ასეთი მოვლენებია: იტაციზმი, οϊ-ω-ს აღრევა, დიფთონგების გამოწეოთონგება, სიტყვათშემოკლება, დაპარაგება და სხვა. ეს ყოველი ცალკეული ძეგლის მიმართ დაწვრილებით აღნუსხულია. აქ გამოყოფილ უფრო საგულისხმო და საეტიციკურ მასალას.

² ასეთი ასო გვხვდება კოპტურ წარწერებში და ნიშნავს „კ“-ს.

ლენჯიხაში: Βαμex—ვამეყ, Κο[παλ:α]—ქობალია, Καπισοιαxε—გაბისულავა), π—ასო გადმოსცემს ქართულ ბ-ს (წალენჯიხა: Καπισοιαxε—გაბისულავა; Παακxα—ბაგრატი, გელათი). ეს-ჯგუფით შეცვლილია ეჭ (σευε[αα], რაც უდრის ძქვესა, იმავე წალენჯიხაში). ხშირია β—უმარცვლო უ-ნისა და ვინის ფუნქციით: Παxαxαεβ — პარასკევა, Εββεμο — ევდემონი (ბიკვინტაში), Βαμex—ვამეყი (წალენჯიხაში), Ιαβ[α]vηε — იოვანე (ცაიშში), εβxγεληηαα; (εβxγε:ლ:αμα—ხარება) ვარძიის ანანურის ეკლესიაში, αβαπαβαμνο; (= εβαπααμνο;—ბიკვინტაში, ვარძიის ღვთისმშობლის ტაძარში და ვეჯინში), λβ:ε (λε:εηε; = ლევიტელი—ფიტარეთში) და სხვა.

საშუალო ბერძნულის დიალექტური მონაცემია დაცული ნიკორწმინდაში, სადაც ერთ-ერთ გამოსახულებას აწერია: Αντρεα; (= Ἄνδρεια;)—ანდრია. ასეთი ცვლილება წერაში იმ დროისათვის გამოწვეულია მ-ასოთი გამოხატული ბგერის არტიკულაციის შეცვლით (τ ფფრო გადმოსცემს დ-ს, ვიდრე წინაენისმიერ სპირანტად ქცეული ბ). ამის გამოძახილი უნდა იყოს წალენჯიხაში დაცული ფორმა: ტიონისია (უკვე ქართული, მთავრული, ასოებით). მსგავს მოვლენადვე მიმანია ხობის „ანთონი“ და წალენჯიხის „კოსთანტიპოვლით“. ამავე კატეგორიისაა გელათის ღვთისმშობლის ტაძრის წარწერაში დაცული ფორმა Γελα:—სიტყვისათვის „გელათი“ (ე. ი. ქართული „თ“ გადმოცემულია ბერძნული τ-თი და არა θ-თი, რომელიც ამ დროისათვის წინაენისმიერ სისინა ბგერად არის გადაქცეული. დ, ტ, თ-ბგერათა აღრევა და ამასთან დაკავშირებით მათი ამსახველი ასოების ერთიმეორის მაგივრად გამოყენება შეიმჩნევა საშუალოსა და ახალ ბერძნულში).

ყველა ამ შემთხვევის შესახებ უნდა ითქვას, რომ მართლწერა საქმის რეალურ ვითარებას გადმოგვცემს. მხატვარი (ჩვენი თვალსაზრისისათვის—მწერალი) წერს მისი თანამედროვე ბიზანტიური ენის ნორმების მიხედვით: β სხვა არაფერია, თუ არ ვ; ζ არის ზ (და Ζησβ:α; და Ψ:αβ:—ორივე წაკითხება „ზინოვი“). ქართული გ, ქ, ყ ბერძენმა (მანუელ ევგენიკოსმა) x-თი გადმოსცა, რადგან γ ამ დროისათვის არის „ლ“ (თუ მისი მსგავსი ბგერა), ქ და ყ კი უცხოელთათვის (და ზოგჯერ ხ-ც, Βαxαε—„ეპატანგი“—მარტვილში) κ-დ ეღერს. ქართული ბ-სათვის ბერძნულში იყენებენ π-ს, რადგან β რომ დაეწერათ, გამოითქმოდა როგორც „ვ“, „პ“ კი თავისი არტიკულაციით გაცილებით უფრო ახლოსაა ბ-სთან, ვიდრე „ვ“ (ბაგრატი—პანკრატი; გაბისულავა—კაპისულას) ¹.

¹ სანტერესო პარალელური მასალა დაცულია ქართული ხელნაწერების ბერძნულ მიწვევებში, სადაც გვაქვს ასეთი ფორმები: ბαxο (= ბძა), εβαυ:ελιο; (= εβαγγελιο), βαε:ε: (= ვარიე) და სხვა. უდრო დაწერილობით შდრ. თ. ყ ა უ ხ ჩ ი შ გ ი ლ ი, ზოგი ქართული ხელნაწერის ბერძნული მიწვევები; მიომზილველი, ტ. II. ასევე სანტერესო მასალას იძლევა ატენის ფრესკებზე ქართული ასოებით დაწერილი ბერძნული ლოცვა (იხ. ქვემოთ გვ. 195), სადაც კარგად ჩანს, თუ რომელი ქართული ასოთი გადმოაქვთ ეს თუ ის ბერძნული ბგერა (მაგ., დოკა—ბძა-სათვის, ბასილი—პასელე) და საერთოდ, ბიზანტიურ ბერძნულში ცალკეულ ასოთა რა ბგერითი შესატყვისობა მოგვემოკვება. ბერძნული x რომ ქართულად რამდენიმე შესატყვისის პოულობს იმ დროის წარწერებში, ეს ჩანს ნიკორწმინდაში ქართულად დაწერილი სიტყვიდანაც: „ბიკვინტის“ (დაბოლოებაც კი ბერძნული შეუნარჩუნებიათ—„ოს“).

ამგვარად, საქართველოში დაცულ ბერძნულ ფრესკულ წარწერებში ასახულია ახალი ბერძნულის ენობრივი მონაპოვარი და ხალხური მეტყველება. ეს, კერძოდ, ეხება ბგერათ-გადმოცემას. ამ მხრივ აღსანიშნავია ნიკორწმინდაში დაცული ფორმა $\pi\epsilon\zeta$ (= $\pi\alpha\epsilon\zeta$), რაც იმას მოასწავებს, რომ ევ-ჯგუფი გამარტივდა და გამოითქმოდა მარტო -ე- (შდრ. Ἀχλῆς —„აქილეისი“ და არა „აქილეისი“) და აგრეთვე ნეკრესში დაცული ფორმა $\sigma\beta\epsilon\rho\iota$ (= Ἰβηρι) — „ივერსა“, სადაც ბერძნული ასოებით გადმოცემულია სიტყვის რეალური გამოთქმა, დამწერისათვის მთავარი ისაა, თუ როგორ გამოითქმის სიტყვა: იბერი || ივერი რომ წაკითხულიყო, საკირო იყო ϵ -ის დაწერა და არა η -სი (პირველი ასო, σ , ჩვეულებრივი იტაციზმის ამბავია).

გვაქვს ბგერათგაორმაგების გაუმართლებელი შემთხვევები: $\sigma\alpha\mu\epsilon\delta\epsilon\mu\mu\epsilon\gamma\alpha\upsilon$ (ნაცვლად $\sigma\alpha\mu\epsilon\delta\epsilon\mu\mu\epsilon\gamma\alpha\upsilon$ -ისა) ლიხნში, $\sigma\alpha\pi\iota$ (= $\sigma\alpha\pi\acute{o}$) მცხეთაში, $\epsilon\iota\sigma\alpha\chi\eta\iota\omicron\alpha$ (= $\epsilon\iota\sigma\alpha\chi\eta\iota\omicron\alpha$) იქვე. შეინიშნება ბგერათკომპლექსების გამარტივება: $\sigma\alpha\mu\epsilon\delta\epsilon\mu\epsilon\gamma\alpha\upsilon$ (= $\sigma\alpha\mu\epsilon\delta\epsilon\mu\mu\epsilon\gamma\alpha\upsilon$) ფიტარეთში, $\sigma\alpha\delta\epsilon\rho\iota\mu\eta\zeta$ (= $\sigma\alpha\delta\epsilon\rho\iota\mu\eta\zeta$) გელათის ლეთის-მშობლის ტაძარში¹, ე. ი. $\nu\delta$ -კომპლექსის ნაცვლად გვაქვს მხოლოდ δ . $\pi\epsilon$ -კომპლექსიდან გვრჩება მხოლოდ τ : $\chi\rho\upsilon\tau\alpha$ (= $\chi\rho\upsilon\tau\acute{\alpha}$) და $\epsilon\alpha\phi\omicron\tau\omicron\upsilon\gamma$ (= $\epsilon\alpha\phi\omicron\tau\acute{\alpha}$) ფიტარეთში². $\mu\phi$ -ჯგუფიდან რჩება მხოლოდ ψ (ე. ი. $\mu\alpha\zeta$ იძლევა $\mu\zeta$ — ψ -ს): $\epsilon\chi\lambda\alpha\psi\omicron\upsilon\sigma\eta\gamma$ (= $\epsilon\chi\lambda\alpha\mu\psi\omicron\upsilon\sigma\eta\gamma$) წინარებში³. ცოტა უფრო რთული ცვლილებითი პროცესის შედეგია ბობნევი დაცული ფორმები: $\epsilon\alpha\mu\epsilon\tau\rho\iota\alpha\zeta$ (= $\epsilon\acute{\alpha}\nu \mu\epsilon\tau\rho\iota\alpha\zeta$), $\tau\alpha\mu\omicron\alpha\chi\alpha\upsilon$ (= $\tau\acute{\alpha}\nu \mu\omicron\alpha\chi\acute{\alpha}\nu$) და $\tau\omicron\mu\epsilon\acute{o}\nu$ (= $\tau\acute{o}\nu \mu\epsilon\acute{o}\nu$). აქ ორი სხვადასხვა სიტყვის კიდური და ერთიმეორის მეზობელი თანხმოვნები ჰქმნიან ერთ კომპლექსს ($\nu\mu$, $\nu\theta$), რომელიც გამარტივების შემდეგ იძლევა მხოლოდ ერთ თანხმოვანს. ორი ერთნაირი მეზობელი თანხმოვნისაგან იწერება მარტო ერთი, მიუხედავად იმისა — ერთი სიტყვის კუთვნილია ისინი, თუ ორი სხვადასხვა სიტყვისა: $\pi\alpha\epsilon$ (= $\pi\alpha\lambda\lambda\alpha\iota$) ალვანი, ნიკორწმინდა, $\pi\alpha\lambda\epsilon\zeta$ (= $\pi\alpha\lambda\lambda\acute{\epsilon}\zeta$) ცაიში, $\gamma\epsilon\upsilon\sigma\eta$ (= $\gamma\epsilon\upsilon\sigma\eta\tau\omicron\zeta$) ანანურთი, $\epsilon\gamma\epsilon\upsilon\alpha\iota\sigma\eta\tau\eta$ (= $\epsilon\gamma\epsilon\upsilon\alpha\iota\sigma\eta\tau\eta$) მცხეთა, $\pi\alpha\lambda\lambda\alpha\iota\sigma\iota$ (= $\pi\alpha\lambda\lambda\acute{\alpha}\alpha\iota\sigma\iota$) ვეჯინი, $\tau\iota\sigma\alpha$ (= $\tau\acute{\iota}\zeta \sigma\alpha$) ნიკორწმინდა, $\delta\omicron\sigma\lambda\eta\sigma\alpha$ (= $\delta\omicron\sigma\lambda\acute{\eta}\zeta \sigma\alpha$) წინარები, $\sigma\alpha\sigma\alpha$ (= $\sigma\alpha\zeta \sigma\alpha$) ყინწვისი⁴. ორი მეზობელი ერთნაირი ხმოვნისაგან რჩება ერთი (ჩვეულებრივ ეს ხმოვნები ორი სხვადასხვა სიტყვის კუთვნილი არიან): $\tau\alpha\sigma\tau\alpha$ (= $\tau\acute{\alpha} \acute{\alpha}\sigma\tau\alpha$) მცხეთა, $\tau\epsilon\rho\iota\zeta$ (= $\tau\acute{o} \delta\epsilon\rho\iota\zeta$) ნიკორწმინდა, $\chi/\alpha\eta\mu\eta\sigma\epsilon$ (= $\chi\alpha\iota \acute{\epsilon}\alpha\iota\mu\eta\sigma\epsilon$) ნაბახტევი, $\tau\iota\sigma\alpha$ (= $\tau\acute{o} \sigma\alpha\zeta \sigma\alpha$) მცხეთა⁵. უფრო რთული, მაგრამ მაინც მსგავსი ფონეტიკური მოვლენაა: $\sigma\alpha\sigma\alpha\tau\epsilon\upsilon$ (= $\sigma\alpha\iota\zeta \acute{\epsilon}\sigma\tau\epsilon\upsilon$) ნიკორწმინდაში და $\chi\alpha\iota\sigma\tau$ (= $\chi\alpha\iota \acute{\epsilon}\tau\alpha\iota$) ცაიში. არის ასიმილაციის შემთხვე-

¹ იგივე სიტყვა $\sigma\alpha\mu\epsilon\delta\epsilon\mu\mu\epsilon\gamma\alpha\upsilon$ ასე გამარტივებული $\nu\delta$ -კომპლექსით გვხვდება ლატალის ჯვარხედაც (იხ. ქვემოთ, გვ. 32).

² ასეთივე $\chi\rho\upsilon\tau\alpha$ (= $\chi\rho\upsilon\tau\acute{\alpha}$) გვაქვს ნოსირის ბერძნულ წარწერაში (იხ. ქვემოთ, გვ. გვ. 86—87).

³ შესაძლებელია აქვე იყოს მოსატანი წინარებში დაცული ფორმა: $\chi\omicron\iota\sigma\iota\eta\tau\alpha$ (= $\chi\omicron\iota\sigma\iota\eta\tau\alpha$), სადაც ამოვარდნილია θ .

⁴ ასეთი რამ გვაქვს ლაბიდარულ წარწერებშიც: მაგ.: $\delta\omicron\sigma\lambda\eta\sigma\alpha$ (= $\delta\omicron\sigma\lambda\acute{\eta}\zeta \sigma\alpha$)—ატენი.

⁵ ეს გამოთქმა მეზობელ მსგავს თანხმოვანთაგან ერთი თანხმოვნის შენარჩუნების მაკალითსაც იძლევა: $\tau\iota\sigma\alpha$ (= $\tau\acute{o} \sigma\alpha\zeta \sigma\alpha$) ორი სიგმიდან გვაქვს მარტო ერთი.

ვები, რაც უმეტესად მოსდის საშუალო და ვნებითი გვარის ზმნების *σθ.კომ-პლექსს*, როგორცაა: *λογησασθαι* (= *λογισθήσεται*) მცხეთაში, *μνησθηται*, *μυσοσθηται* (= *μνησθήται*) წალენჯიხასა და ბიჭვინტაში, *ηστάρσθηται* (= *ιστορήσθηται*) გელათის ლეთისმშობლის ტაძარში და სხვა.

ფონეტიკურ კატეგორიად მიიჩნევა ბობნევეში დატული ფორმა: *Ααράμ* (= *Ἀαράμ*), ბოლოკიდური *μ ν*-ს მაგიერად, რაც ძველი ბერძნულისათვის უცხო ამბავია, მაგრამ რაც დასაშვები ხდება ბიზანტიური და შემდგომი ხანებისათვის, სხვადასხვა აღმოსავლურ ენებთან შეხების შედეგად.

ჩემი მასალის მიხედვით ამ მოგვიანო ბერძნულ წარწერებში ერთი საკმაოდ გავრცელებული ენობრივი, კერძოდ, ფონეტიკური კანონზომიერება იჩენს თავს, ეს არის ხმოვანთა მონაცვალეობა¹: უნდა იყოს *ο* და არის *ε*, უნდა იყოს *α* და გვაქვს *ε*, მოსალოდნელი *ε*-ს მაგიერად არის *ο*, უ შეცვლილია *ο-თ*, ხოლო *ε-თ*. მაგალითად: *(ο-ε) მιχαταρες* (= *μιχατέρεις*) ალვანში, *εγεναμθη* (= *ἐγενήθη*) მცხეთაში. *δασπεν* (= *δασπίνης*). მარტილში, *(ε-ο) τας* (= *τάς*) მცხეთაში, *πεισιον* (= *παισιον*) წინარებში, *επεμ* (= *ἐπ' ἐμ*) წინარებში, *εγυρι* (= *ἐγερει*) ნაბახტევში, *πραιων* (= *πραιών*) ბობნევეში, *(α-ε) ηπεπαγτ* (= *ἡπαπαντή*) ანანურსა და ხობში, *εστακιοα* (= *εστακήκιοα*) მარტილში; *(ε-η) ουνιαησε* (= *ἐν:ι:ησε*) ბობნევეში და *(η-ο) φριρε* (= *φρισσέρ*) ფიტარეთში.

მორფოლოგიიდან აღსანიშნავია: კანკლედობათა შეცვლა: შუაბთაში გვაქვს ფორმა *მიχατέραι*, ნაცვლად კანონიერი *მიχατέρεις*-ისა (გამოყენებულია I კანკლედობის დაბოლოება, ნაცვლად ამ სიტყვისათვის ჩვეულებრივი, III კანკლედობისა). ამავე დროს ცაიში გვაქვს ფორმა *პილეს* (= *παιλεις*), *ე. ი.* ნაცვლად I კანკლედობით ბრუნებისა, სიტყვა ნაბრუნება III კანკლედობით (-*ეს* დაბოლოებით). თავისებური ფორმა ვნებითი გვარის აორისტის მხოლოდობითი რიცხვის III პირისა არის გელათის ლეთისმშობლის ტაძარში: *ηστάρσθηται* (= *ιστορήσθηται*).

სინტაქსის მხრივ აღსანიშნავია: *εν-თანდებულთან* სახელის ბრალდებით ბრუნებაში მოქცევა: *ἐν μιχαταρείσιν* (ბიჭვინტა) და *ἐν κάρων:ας* (ბობნევეში). ასევე, ნაცვლად *ὁ ἀπολιούμην μοι-სა*, „რომელი შემომიდგეს მე“, არის *ὁ ἀπολιούμην ἐμὸν* (ინე 8, 12) ნიკორწმინდა. მონაცვალეობა მიცემითი და ბრალდებითი ბრუნებისა საშუალსა და ახალ ბერძნულში შემჩნეული მოვლენაა. *ἀπθ-თანდებული* გვხვდება ბრალდებით ბრუნებასთან: *ἀπθ Κωνσταντινουπόλεως* (წალენჯიხაში).

ფორმათწარმოებიდან აღსანიშნავია: *ετισთ* (τθ წმწიფი), *ετισთον* (τθν γαθν) ნაცვლად ძველი ბერძნული *თისთ*, *თისთον*-ისა, წალენჯიხასა და შუაბთაში. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურიდან ვიცით, გვიანბიზანტიურ ბერძნულში ასეთი ფორმები (ე-დართული ნაცვალსახელი) დადასტურებულია (ეს იმავე კატეგორიის *ε* უნდა იყოს, როგორც გვხვდება I პირის ნაცვალსახელთან: *ἐμὸν* და *μῖσιν* პარალელური *μὸν* და სხვა).

¹ საშეცნიერო ლიტერატურაში არის ცნობა, რომ ასეთი მოვლენა IX—X სს-შივე შემჩნევა. შტრ. K. Dieterich, Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Sprache, 1898. გვ. 12.

ასევე თავისებური ფორმით გვხვდება თანდებული *ἀπὸ* წალენჯიხაში (*ძქჲ*), რაც შენიშნულია საშუალო ბერძნულისათვის.

ვფიქრობ, დამწერს ჰქონია სიტყვათწარმოების გრძობა, რაკი იგი კომპოზიტებს ორ-ორ მახვილს უკეთებს: *πἀντο-αρἀταρ* (წინარეხში), *πἀνμυρ(α)τον* (გრემში).

პირადად მე ქართულის გავლენით ასახსნელ შეცდომებამ მიმაჩნია: რამდენიმე შემთხვევა ბიჭვინტაში: *ὅν* *ἐπαιήσεν* (ნაცულად იმისა, რომ იყოს: *ὅς* *ἐπαιήσεν* — „რომელმან გააკეთა...“); მწერალმა იცის რომ „რომელმან“ არაა „*ὅς*“ და საჭიროა რაღაც ისეთი ბრუნვა, რომელიც სახელობითი არ იქნება. ბიჭვინტიდანვე: *τὸν* *τρυφῶντος-αχθῖσληκισ* (ე. ი. *τὸν* *τῶν τρυφῶντος-αχθῖσληκισ*) „ტირანი (თუ მოძღვარი) კათალიკოსისა“¹ და წალენჯიხიდან *τὸν* *δῖσλῖσ*.. *ἀρχιερεῖς*... („მონისა მღვდელთმთავრისა...“). პირველი მათგანი „მოძღვარი-კათალიკოსისა“ ქართულადაა დაბრუნებული: ორი მსახლერელიდან პირველი უცვლელად, სახელობითი ბრუნვის ფორმით არის დატოვებული, მეორე კი იმ ბრუნვაშია დასმული, რომელიც წინადადების წყობით ეკუთვნის. რაც შეეხება *ἀρχιερεῖς*-ს, აქ საჭირო იყო ნათესაობითი ბრუნვა, მაგრამ ქართველმა მწერალმა ეს ველარ მოახერხა (წინ კი გამოიყენა ცნობილი მზა ფორმულა: *μνηστῆρ* *τῆς* *ψαχῆς* *τὸν* *δῖσλῖσ* *σῖσ*... — „მოიხსენე სული მონისა შენისა...“).

ასევე შეცდომაა ბერძნული ენის თვალსაზრისით (და ვფიქრობ, ქართველი დამწერის ხელიდან უნდა იყოს გამოსული) გელათის ლეთისმშობლის ტაძარში შენიშნული: *τὸς* *βῆσῖσ* (ე. ი. *τὸς* *βῆσῖσ* — ნაცულად *τὸν* *βῆσῖσ*) — „მეფისა“.

როგორც ისტორიული, ისე საღვთისმეტყველო შინაარსის ფრესკული წარწერების ენობრივ თავისებურებათა მიმოხილვას ამით ვამთავრებ. ეს წარწერები თავსდება XII—XVII სს-ის ფარგლებში და გვაძლევს ზოგ საინტერესო დეტალს საერთოდ ბერძნული ეპიგრაფიკა-პალეოგრაფიისათვის. ზოგი რამ (განსაკუთრებით სინტაქსში) საკუთრივ ქართული ენობრივი სინამდელიდან უნდა მომდინარეობდეს.

¹ სიტყვა *τρυφῶντος* წარმოშობით იმავე ძირისად მიაჩნიათ, რომელსაც ეკუთვნის *ἀπὸ* (*„უფალი“*). ამ სიტყვამ (*τρυφῶντος*) დროთა ვითარებაში სხვადასხვა შინაარსეული ნიუანსები მიიღო. ამ დროისათვის (XVI ს) და შემდგ ხანებშიც იგი უკვე „ტირანს“ ნიშნავს. ძველ ქართულ ძეგლებში *τρυφῶντος* ითარგმნება სიტყვით „მოძღვარი“. ამ შემთხვევაში, რაკი საქმე ემდომონ კათალიკოსს ეხება, უნდა ვთარგმნოთ სიტყვით: „მოძღვარი“.

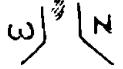
ბიჭვინტა

ბიჭვინტა მდებარეობს შავი ზღვის ნაპირას მდ. ბზიფის შესართავის სამხრეთით პატარა კონცხზე. ყოფილი ღვთისმშობლის სახელობის საკათედრო ტაძარი დგას ამ კონცხის ცენტრში. იგი უშველებელი გუნბათიანი ნაგებობაა, რომელსაც ეტყობა გადაკეთების ნიშნები. მას აქვს სამი ნახიდან შესასულელი კარები.

ტაძრის აღმოსავლეთით აგებულია ახალი სამრეკლო. ეკლესიას ირგვლივ არტყია უბრალოდ ნაშენი ქვის გალავანი.

ნაგებობა შიგნით სამსართულიანის შთაბეჭდილებას ახდენს. საკურთხევლის ნახევარსვეტებს ვარდა არის ორი წყვილი სვეტი, ხოლო ზემო სართულში — ქორები. ტაძრის ცენტრალური ნაწილი დიდად აღემატება სიმაღლით გვერდითებს. საკურთხევლის მარჯვნივ და მარცხნივ არის სამკვეთლო და საფილონე, ამჟამად სულ შეთეთრებული. ორივე განყოფილებიდან აღის კიბეები ზემოთ. ტაძრის დასავლეთ ნაწილში არის საქალებო. საქალებოდან არის ასასვლელი ზემოთ.

მიუხედავად იმისა, რომ ტაძარი შიგნით შეთეთრებულია, აქა-იქ შერჩენილია ფრესკების ფრაგმენტები. ფრესკები არის გუმბათშიც. გუმბათი და მისი ფრესკები გაკეთებული უნდა იყოს XIX საუკუნეში, როდესაც მოხდა ტაძრის რესტავრაცია. მხატვრობა აქ რუსულია, რასაც მოწმობენ ვარდა თვით შესრულების სტილისა რუსული წარწერები. გუმბათში გამოსახულია ქრისტე, რომლის შარავანდშიც შემორჩენილია ათე, ე. ი. ო თე არსი¹ (№ 1). აქვე არიან გამოსახული მთავარანგელოზები რუსული წარწერებით.

მხატვრობის ძველი ძენა დატულია საკურთხეველში და მინაწიწი, ე. წ. ვედკონის კაპელაში.

№ 1

AVTOX4AC

№ 2

მოსახულება.

საკურთხევლის შუა ნაწილში შერჩენილია ნ მედალიონი. მარცხნიდან პირველს აწერია... (№ 2): 'ΑΥΤΟΧΕΙΡ... ანთოქიელი. (ეს უნდა იყოს რომელიღაც ანტიოქიელი მღვდელთმთავრის გამოსახულება.

¹ ასე სწორია ყოფილთვის მამისა, ძისა და სულიერმდის ნიშნუნი, იმის აღსანიშნავად, რომ როდესაც ღმერთი გამოეცხადა მოსეს მაცულოვანში, ასე უწოდა თავის თავს: *ეჲს εἶμι ὁ θεός* — „მე ვარ, რომელი ვარ“ (V. ოშკ., განოლღ. 3, 13). ასეთა განაწილება ნიშნში სხვადასხვაგვარია, „ერმინის“ მიხედვით ზემოთ უნდა იყოს *ა*. მარჯვნივ *ო* და მარცხნივ *უ*. ხოლო ამ ასეთა განაწილების მიხედვით ათარქიებს ფრესკებს (ბ. ჩოქოიძე... სურ. სურ. 318—320).
თ. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული წარწერები

მარცხნიდან მესამე მედალიონზე სწერია (№ 3): ο αγιοϛ ξυταρχι: β — δ
ζϛ: ϛϛ: Ενταρχιοϛ [Iερ]ο[σχαλῆ]μοϛ] წმიდა ევტისი იერუსალიმელი.¹

Г.
0 A
C
ს(ს) (X)
8

ეს წარწერები პალეოგრაფიული ნიშნებით დაახლოებით
XVI საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდეს.

ეკლესიის დასავლეთ ნაწილში, საქალბოს სამხრეთ
კუთხეში აგებულია პატარა ეკვტერი, ე. წ. ევდემონის კა-
პელა, შიგ აშკარად ამონგრეული ორი საფლავით.

ევდემონის დასახელებული ეკვტერი მთლად მოხატულია
და ფრესკებს ბერძნული წარწერები აქვს. მის ჩრდილოეთ
კედელზე შემოსასელებელი კარების მარცხნივ (შემომსვლელისა-
თვის) არის ოთხსტრიქონიანი ბერძნული წარწერა (№ 4), შეს-
რულებული პატარა ასოებით მუქ ფონზე².

№ 3

+ Μνησταιη κ'ε τοϛ δεσγιοϛ. τοϛ. ϛ'ϛ. Παρχαρχαϛ | ουρχου οϛ 'επιψησεν το
σερϛ κα: το τσρχι:δϛ | εν δεισασησεν. τοϛ τηρχαϛ ϛ καϛ οηλκχου. εϛεμϛ... | ...κ'ε
γϛησταιη: ταϛαησ. κα: ηλῆρσσε. ασησ...³

წარწერა ასე წაიკითხება:

+ Μνησταιη⁴ κ'ε ϛεϛ δεσγιοϛ τοϛ ϛεϛσ Παρχαρχαϛ⁵...
...ουρχου⁶ οϛ⁷ 'επιψησεν τϛ [ερϛ] κα: τϛ τσρχι:δϛ

¹ ПОМЯЛОФСКИИ... გვ. 40.

² იქვე, გვ. 40.

³ ამ წარწერის გამო პომიპოლოგის კრებულის 37—40 გვერდებზე ვრცელი ამონაწე-
რები არის მოტანილი ბევრი წაკითხვა (პახესი, ბროსესი, ნოროვისი, ეპ. პორფირის) ძალიან
არას დაწორებული სინანდილივს. სხვათა წაკითხვათა საფუძველზე დესტუნისი იძლევა შედა-
რებით ზუსტ ვარიანტს, თუმცა ზოგ ადგილას იგივე ცდება: II სტრიქონში იგი აღადგენს
კა:ϛησταιη-დ დარჩენილ ουρχου-ს. ნუ-ს ხნის როგორც ნუ-ს, სიტყვა τσρχι:δϛ წარმოდ-
გენილი აქვს ფორმით—τσγῆσσησ, მესამე სტრიქონში აღადგენს უ-ს სიტყვაში ძσϛασησ, რო-
დესაც ის იქ ნამდვილად არის, ხოლო ფორმას τηρχαϛ გადმოგვეყვს τηρῆσσησ სახით.

⁴ Μνησταιη ფორმით ანთიპოკლით მიღებულია Μνησταιη, ბოლოში ო აღარ არის, შე-
მოკლები ძალით—τ'არის τϛ. იხ. Сокр. II. таблица IV ბენი.

⁵ ბერძნულ საკუთარ სახელთა ლექსიკონებში არსად არის დამოწმებული მამაკაცის
სახელი Παρχაქაქა. არის ქალის სახელი Παρχაქაქა. ძველ ქართულ ძეგლებშიც თითქოს
არ ჩანს ეს სახელი. ახლანდელ მთაში კი ვხვდებით კაცის სახელად პარასკევას (მაგ., ვაჟა-
ფშაველას ბიძას, დეჟან ძმას, ერეკლე პარასკევა).

⁶ ουρχου რომელიდაც სიტყვის დაბალივებას წარმოადგენს, ვერ გავშიფრე: ჩანს კი,
რომ წათქარობითი ბრუნვის ფორმაა და სიტყვა უნდა უკავშირდებოდეს წინამაჟღედ Παρχაქა-
ქა-ს. დესტუნისის და სხვათა აღდგენა წაუღიროს არ დასტურდება, რადგან ო-ს წინ გარ-
კვეთლად ჩანს ლიგატურა ϛ (σϛ).

⁷ ბერძნული სინტაქსის მიხედვით მოსალოდნელი იყო აქ სახელობითი ბრუნვის ფორ-
მა—ηϛ. მის მაგიერად აუზნატივისის ნუ შესაძლოა გამოძახილი იყოს ქართული მოთხრობი-
თისა („რომელმან აღაშენა“). მწერალმა პარასკევამ, ქართველმა (?), იცოდა, რომ ქართულ
სახელობითს ბერძნული სახელობითი შეესატყვისება, ხოლო მოთხრობითის სწორად გადმო-
ცემა ვერ მოახერხა ბერძნულად, რომელიც საკმაოდ კარგად იცის, მაგრამ მინე. ალბათ,
ქართულს უკვემდებარებს.

ἐν δυνάτεϊσιν¹ τοῦ τυράννου² καπιλαίου Ἐβνέμ[ωνος]³
 ...Κύριε γυνώσκεις τὰ πάντα καὶ πλήρωσαι αὐτά. [ἔτει ζ...]⁴

+ ΜΙΝΟΥΤ[†] ΚΕ ΤΩ ΑΣΥΧ· ΤΩ· ΘΥ· ΠΑΥΚΒΑ
 ✠ ΧΡΑΦΧ ΘΝ ΕΠΙΨΕΝΘΕΡΟΝ ΚΩΧΡΑΙΘΝ
 ΕΝΑΓΝ[†] ΗΑ· Ξ ΗΡΑΥΚ ΚΘΟΗΚΥ· ΕΒΑΕΜ
 ✠ ΚΕ ΗΥΟΚΙΚ ΘΑΝΔ· Κ ΗΠΡΟΕ· ΑΔ

№ 4

ქ. მოიხსენე, უფალო, მონა ღვთისა პარასკევა... რომელმაც ააშენა ცაძარი და
 გუმბათი (თუ კოშკი?) მოძღვარ⁶ კათალიკოსის, ევლემონის, გამგებლობაში... უფალო,
 შენ იცი ყოველი და შიამე ამისთვის. [წელსა 7...]

წარწერა პალეოგრაფიული ნიშნებისა⁶ და მასში მოხსენებული კათალი-

¹ ტექსტში გარკვეულად არის ბოლოში *η* (δυναστείαν), სიტყვა წარმოდგენილია აკუ-
 ატივის ფორმით *ἐν* თანდებულთან. საშუალო და ახალი ბერძნულისათვის ეს ჩვეულებრივი
 კონსტრუქციაა, მაშინ როდესაც ძველ ბერძნულში უნდა გვეკონოდა მიცემითი ბრუნვა *ἐν*
δυναστεία.

² წარწერაში მოკეფული *τηρανος* || *στρανος* შესაბამაო. უნდა ყოფილიყო *τηρανος*,
 შესაძლოა მწერალმა ასე აბრუნა: „მოძღვარი-კათალიკოსი“, „მოძღვარი-კათალიკოსის“. ხომ
 არის აქაც ქართულის გაკლენა (მაგ., გულადი გმირის, ბრწყინვალე მეფის)?

³ ძველი ბერძნული მართლწერით უნდა ყოფილიყო *Εβνέμ[ωνος]*, დატოვებ სიტყვის ბი-
 ხანტიური ორთოგრაფია *Ἐβνέμ[ωνος]*.

⁴ აღსანიშნია ის გაჩემობა, რომ წარწერის ძველ გადვომლებებს (მაგ., ნოროვი, დეს-
 ტრენისი) და რუსულად მთარგმნელებს (პლრაიოვი... გვ. 306, ბაქრაძე, *Кавказ... стр. 122*)
 აქ ტექსტის ბოლოს, აქვთ *Ε* ζ... ეს არის თარიღის აღმნიშვნელი ადგილი (თუმცა ყველა
 ავტორი ასე არ ხსნის მას): *ἐτει ζ* წელსა 7... ახლა ტექსტის ეს ნაწილი სულ დაზიანებულია
 და არაფერი ჩანს.

⁵ ბერძნული „ტირანი“ ძველ ქართულად ითარგმნება—სიტყვით „მოძღვარი“: *πῖτα*
μιτρον πατριάρχης καὶ κατὰ τοὺς τῶν ἁγίων σιγαίσιος ἀναγρεῖ μὴ τῶν ῥεφ τῆν
λαίλειαν πατριάρχη და ვარელა უმინუებაჲ უბრძანა მას და თვთ მოძღვარსა მას
 ხედა განილაშქრა და ყრბასა მას მეყსა შინა უქუნსცა შეფობაჲ მისი» („ამბროსი მედიოლა-
 ნელის ცხოვრება“—ეფრემ მციარის თარგმანილი. ბერძნული ტექსტი: *M 116, 859 B*. ქართ.—
A 90, 111—126, XIII ს-ის ხელნაწერი).

⁶ წარწერას ახასიათებს გვიანი ბიზანტიურისათვის დამახასიათებელი ნიშნები: ა) იტა-
 ციზმი ყოველგვარ ვარიანტში: *η=ι*: *γυρσაჯ*. *η=υ*: *ტირაოს*. *η=ει*: *δυναστείαν*. *υ=η*:
Μύρονη. *υ=αι*: *σείον*. *οι=ι*: *επιχίον*. *ει=ი*: *δυναστείαν*. *ι=ει*: *γυρσაჯ*. ბ) ო გვეკვდება *ω*-ს
 მაგიერ: *πληροίσε*. *γυρσაჯ*. გ) დიფთონგების გამოწოდება: *πληροίσε* (= *πλήρωσαι*). *ει*-დიფ-
 თონგი გადმოკეცილია *ει*-დაწერილობით: *Πατριάρχης*, *Ἐβνέμ[ωνος]*. დ) ზოგი ასო თავისებური
 მოხაზულობისაა, მაგ., ბ = *A* (სიტყვებში *πιστός*, *δυναστείαν*, *Ἐβνέμ[ωνος]*) ე) არას შემუჯულებან⁷
 და ქარაგმები: *κ/(κα)*, *μυσσην* (*μυσσην*), *κ'ε* (*κ'υλε*), *μ'ω* (*μ'ωσ*). ვ) არის ლიკატურები: (*Π* 4)

კობ ევდემონის¹ მიხედვით XVI საუკუნის მეორე ნახევრით უნდა დათარიღდეს.

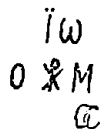
ამ ეპიტერში კიდევ შეზღვევი ბერძნული წარწერებია: პატარა საკურთხეველის ცაში გამოსახულია ქრისტე, რომელსაც ნიშნში აქვს ჩვეულებრივი (6) თვ არსი (№ 5).

№ 5

№ 6

№ 7

მის ქვემოთ სარკმლის მარცხნივ (მაყურებლისათვის) არის ევდემონის მომხსენიებელი წარწერა, ხოლო წარწერის ქვეშ მოთავსებულ ნიშში არის ჯვარის გამოსახულება ბერძნული ასოებით (№ 6): *Ἰησοῦς Χριστός, Νικαῖ* — იესო ქრისტე ძლევა².

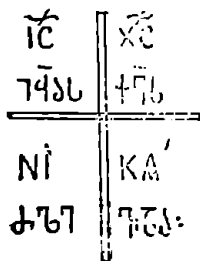
ხ) მთავრული ასოების გვერდით იხმარება ნუსხურიც, სახელდობრ: α. თ) მახვილები ყველანაირ სწვლია, სადაც სწვლია, ყველგან თავის ადგილზე არის გარდა სიტყვისა *εσπίσην* (= *ἐπίσημοι*) მწერალი არჩევს შემოსილ და მკვერ მახვილს (πϛ და σϛ), მაგრამ ვერ არჩევს *acutus*-სა და *gravis*-ს (*Μησισιη* და σϛ). ი) მწერალი ხმარობს მხოლოდ *spiritus asper*-ს (σϛ), ისიც ყველგან არა (*αεθον*), *spiritus lenis* არსად სწვრია (*εσπίσην, εϛ, ἔββα...* *αυτο*). ამ დროისათვის

ს, ჯ, ჰ, მ, მ, მ, მ, მ, მ, მ.

№ 4 ა

გამოთქმაში აღარც *spiritus asper*-ი იმისი, მაგრამ ჩანს მისი ხმარება ავტორის წიგნური გზაზე შეუთვლებია. კ) წარწერაში ვხვდებით წერტილებს, რომელთაც არ შეიძლება სასვენი ნიშნად დანიშნულება ჰქონდეთ. ესაა სიტყვათა გაჟვარი ნიშნები, რაც გვხვდება ამ დროის ქართულ წარწერებშიც: *ბანძოვ. თბ. Ἰαγουαჰ* და სხვა.

¹ კათალიკოსი ევდემონი ისტორიკოსი ორია ცნობილი: ევდემონ I ჩხეთიც 1540—1576

№ 8

წლებში მღვდელთმთავრობდა, ხოლო ევდემონ II საყვარელიც 1667—1669 წლებში. წარწერაში მოხსენებული ევდემონი უნდა იყოს ევდემონ I ჩხეთიც, რომელიც ცნობილია, როგორც ხელნაწერთა გადაწვევით (იხ. 1565 წლის საბრძოლო თ. ეროდანიას კ. II, გვ. 405), სატების მამაკობელი (1568 წელს. იქვე, გვ. 411). გარდა ამისა, უკვე კათალიკოს ხაქარია ქეოიანის დროიდან (1657—1659) კათალიკოსთა რეზიდენცია ბიკვინტიდან გელათში იქნა გადმოტანილი; ანდნაოდ. სხვა ნიშნებიც რომ არ იყოს, ევდემონ I-ის დროს უფრო არის საყვარულდებილი ბიკვინტის ტაძრის ეკლესიის მონატეა-აშენება, ეიდრე ევდემონ II-ის კათალიკოსობაში.

მ, მ, მ, მ.

№ 11

² იოანე ნიშნავს „ძლევა“, მაგრამ ანალოგიურ გამოსახულებებზე, სადაც ქართული ფორმაც არის, გვაქვს „ძლევა“. მაგ., ალავერდის 1053 წლის თხოთავის 9 v-ზე (№ 8) ან კიდევ წინარების (ქართლი) ე. წ. მალაღანა კომეების ვალანის სამხრეთ კედელში დატანებულ სამარცხლოს ქვაზე ამოჩქურთმებულ ჯვარს აქვს მთავრული წარწერა: *Ἰϛ Χϛ* ძხუნიხ

ამის შემდეგ უშუალოდ სარკმლის მარცხნივ გამოსახულია მღვდელმთავარი, წარწერით (№ 7): 'Ιωάννης ὁ ἑραστήσιος—იოანე ოქროპირი', მას ხელში უჭირავს გრაგნილი, რომელზედაც სწერია (№ 10): $\text{Μετ' ο' ἀρχιεπίσκοπ' ο' τριταξίου ...} \text{αυ'}$ ეს იქნება: $\text{Μετ' ὁ' ἀρχιεπίσκοπ' ο' τριταξίου ἀναστασίου}^1$, ὁ τριταξίου φαუχ (სპა რაუ Στραξιου ἀναστασιου)². წმიდა ღმერთი, რომელიც განისვენებს წმიდათა შორის, რომელიც სამეზის წმიდა სმით სქვაფიშთაგან იღიღებს].

ΕΝ Ο' ΑΓΙΩ
 ΕΝ ΑΓΙΩΙΣ
 $\text{ΑΝΤΙΘΩ}^{\#}$
 ΜΕΝΟΣ
 Ο ΠΙΣΤΗΤΟ
 $\text{# ΟΝΥ}^{\#}$

№ 12

სარკმლის მარჯვნივ არის ორი, ხელში გრაგნილებიანი, გამოსახულება. ამ გრაგნილებზეც ბერძნული წარწერები ყოფილა, რაც ახლა აღარ გაიჩვენა.

ეკვტერის სამხრეთის კედელზე ქვემო ფენაში არის ორი გამოსახულება, რომელთა შუაშიც მოჩანს წარწერა (№ 11): 'Ανδρέας [ὁ πρωτόκλητος] ἀνδρία პირველ-

$\text{ΑΝΔΡΕΑ}^{\#}$ Ο
 ΑΓ
 Λ
 $\text{ΧΗ}^{\#}$

№ 11

წოდებული და ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σίμωνι წმიდა სიმონი. გადმოცემით ამ ეკვტერში დასახლავებულნი იყვნენ ანდრია პირველწოდებული და სიმონ კანანელი; აქვე არსებული ორი საფლავიც ვითომც მათია⁴.

ამის ზემოთ არას ფრესკა-გარდამოხსნა, ქრისტე ჯერ კიდევ ჰქილია ჯვარზე და მას აქეთ-იქით აწერია IC XC .

¹ *Io* სიტყვისათვის 'Ιωάννης ჩვეულებრივი შემოკლებაა ჯერ კიდევ პაპრუსების დროისათვის. *XPMOC* სიტყვისათვის *Χριστός* გვხვდება სხვაგანაც, მაგალითად ვეფრინის ვაღვასის საკურთხეველის ფრესკებში.

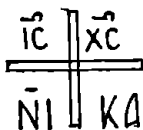
² წარწერაში ათის ფორმა: *αναταξιου*. მ ბიზანტიურში გადმოსცემს ვ-ს, ავ-ღიფ-თონგის მეორე ელემენტი ამ დროისათვის გარკვეულად ვ-დ ეღერს.

³ მთლიანად ეს ტექსტი შეადარე გრემის მთავარანგელოზის ტაძრის წმიდა ბასილის ხელში მონათესაველ გრაგნილის წარწერას. საერთოდ ერთი და იგივე ტექსტო სხვადასხვა მღვდელმთავრის ხელში ჩვეულებრივი ნოვლესაა. ეს ტექსტი „ერსიიის“ მიხედვით უნდა ეკუროს გრიგოლ ლეთისმეტყველს (იხ. გვ. 154, 267). წარწერას აასიათებს გვიანი ბიზანტიურისათვის ჩვეული: ლიტურგები (№ 9), *spiritus lenis*-ის უმარებლობა (*π. ἁγιασμοσος*), *spiritus asper*-ის ადგილის აღნიშვნა (*ἀρχιεπίσκοπ' ο' τριταξίου*), ნაველიგობის უმარებლობა და არასწოლად ხმარება (*ἀρχιεπίσκοπ' ο' τριταξίου*), იტაციზმი (*ἀρχιεπίσκοπ' ο' τριταξίου*), ὁ და ἁ-ს აღოვეა (*ἀρχιεπίσκοπ' ο' τριταξίου*). შემოკლება IC XC გვხვდება გაცილებით ადრეიდელ საუკუნეებში, ვიდრე ჩვენი წარწერაა.

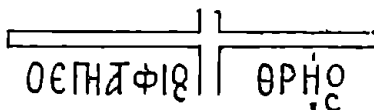
⁴ *წმ. აბჯანისა და იმის ნიში-აფონეკი სიმონ-კაპანიტსკი მოაწერა, составил И. Н. Москва, 1893 (II издание), стр. стр. 92—105.*

დასავლეთის კედელზე არის ფრესკა - ჯვარცმა, ამჟამად უწარწეროდ.

ჩრდილოეთ კედელში არის კარები, რომლითაც შემოდიან საქალბოდან. კარების მარჯვნივ (შემომსვლელისათვის) არის დაზიანებული ფრესკა წარწე-

№ 12

№ 13

რით: ბ შვიდს II წელი — წმიდა პეტრე (მოციქული). კარების მარცხნივ არის გამოსახულება, ალბათ წმიდა პავლე, მაგრამ მას ახლა არაფერი აწერია. ზედ კარების თავზე არის წარწერის ნაშთი IC 'Iჟოსნ, ე. ი. ყოფილა იესუ ქრისტეს გამოსახულება შესატყვისი წარწერით. კარების თაღში არის ჯვარცმის სიმბოლური გამოსახულება (№ 12): 'Iჟოსნს Xრისძეს, Xჯაჟ— იესუ ქრისტე. ღლუვა. კარების ზემოთ არის ფრესკა, დაკრძალვა, სადაც ჯვრის ქვემოთ სწერია (№ 13): ο ερηταχρως მრჩად— ბ επ:αχφως მრჩως—საფლავთან ტირილი.

ჯვრის ზემოთ არის ფირფიტა, რომელზედაც სწერია: **OBCAIA** // ე ი.

ო მსლი — ბ. მათსენს 'Iოსნ:აყ — შეუფე ჭურიათა¹.

დიუბუა დე-მონპერე Voyage., I, p. 241 ბიკვინტის შესახებ წერს: „ბევრი სახლი სანახევროდ მიწაშია და მათზე იკითხება მრავალრიცხოვანი თურქული და არაბული წარწერები; არის ბერძნული და ლათინური წარწერებიც კი, დათარიღებული 1500 და 1600 წლით“².

¹ ამავე ვეკტრის შესახებ მურავიოვი (Грузия и Армения, III, стр. 306) წერს: „Внутри в полукруглом углублении к В., есть малый престол и над ним начертан лик спаса, поверх трех святителей, с греческою надписью: „Бог во святых почитаемый“.. На стенах написаны: распятие господне, снятие со Креста, погребение с греческими словами: „погребальный плач“. აქვს ცნობა ბროსე საც, Kap. VIII, p. p. 130—131: „Au dessous sont des gradins pour le clergé, au centre desquels un siège plus élevé était destiné au catholicos; là, sur le mur, on voit la figure de J. C. au tombeau avec l'inscription grecque: O... მეთოს“—აღსადგენად მიანიძა იქაი-

ბის ან επιτάφιος, სიტყვა επιτάφιος დაწერილობით **EPHAPIC** ექვს არ იწევს.

² Dubois de Montpéroux, „beaucoup de maisons sont à demi sur pied, et on y lit nombre d'inscriptions turques, arabes; il y en a même de grecques et de latines avec des dates de 1500 et 1600“.

ამჟამად არავითარი ამის მსგავსი წარწერა არ გვინახავს ბიჰენტაში.

სამწუხაროდ, არ მინახავს ბიჰენტაში ლ. ლოპატინსკის მიერ მოყვანილი წარწერაც¹. ლოპატინსკის ცნობით, მთავარი ტაძრიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით ყოფილა თითქმის მიწით დაფარული ნანგრევები, რაც გასუფთავების შემდეგ ეკლესიის საძირკველი გამომდგარა. იატაკი (სიგრძით 5 მ. და სიგანით 3 მ.) მოზაიკით ყოფილა შესრულებული, მის ცენტრში კი მსხვილი ასოებით 4-სტრიქონიანი ბერძნული წარწერა ყოფილა. IV სტრიქონში შუა 2 ასო დაზიანებული აღმოჩენილა. წარწერა ლ. ლოპატინსკის ამ სახით აქვს წარმოდგენილი (№ 14). იქვე მოჰყავს ცდა ამ წარწერის წაკითხვისა: *επιζητησας* (ἐπιζητησας) *αυτου* (αυτου) *του* (του)...

Σ ΟΥ ΠΕΡ
Σ ΕΥΧΗΝΑΩΡ
ΕΘ ΚΑΙ ΠΑΓ
ΚΟ - - ΤΟ

№ 14

ანად, γχ-კომპლექსი სწერია ნკ-ჯგუფისათვის. ამ ნიშნების მიხედვით წარწერა მართლაც ძველი ბერძნულია, მაგრამ თუ მივიღებთ მხედველობაში იმას, რომ ის ქრისტიანული ეკლესიის იატაკზეა გაკეთებული, ის ბიზანტიურ ხანაში უნდა გადმოვიტანოთ.

წარწერის თარგმანი იქნება: სადა არის ლოცვა. უნდა გარდაიცვალა და საერთო... მიმართ (ეთარგმნი ლ. ლოპატინსკის მოცემულ ვარიანტს).

ლიხნი

ლიხნი ანუ ლუხენი (იგივე ზუფუ, სოუქ-სუ) მდებარეობს გუდაუთიდან 5 კილომეტრის მოშორებით ჩრდილო-დასავლეთისკენ. სოფლის შუა მოზრდილ მინდორზე დგას ეკლესია. ეკლესიის დასავლეთით აშენებულია სამრეკლო, შედარებით ახალი, სამსართულიანი. ტაძარს ირგვლივ უბრალო ქვის გალავანი აქვს. გალავანში რამდენიმე მოაჯირიანი საფლავია. ეკლესიის სამხრეთ-

¹ Л. Лопатинский, Находки в Пищундском монастыре—древнем Питиунте: Изд. Кавк. отд. имп. Моск. арх. общ. Выпуск IV, Тифлис, 1915. დაშტება, გვ. 14—16. წარწერა მოყვანილია 16 გვ.ზე.

² V. Gardthausen, Gr. Palaeographie, II. 1913. ტაბულა № 1. მაგრამ ასევე სწერია ὁ საბთავროში დატულ XI ს-ის ხატზედაც (გვ. 229).

ითი გალანის გარეთ არის შერვაშიძის სასახლის ნანგრევი და ამ უკანასკნელის ჩრდილოეთით კი კოშკის ნანგრევია. შერვაშიძის სასახლიდან ქვით ნაწენი კედლებიდაა დარჩენილი, ქვის გარდა კედელში აგურიც ურევია. შენობა ორსართულიანი ყოფილა. გარეთ ქვის ტერასებია შერჩენილი.

ეკლესია მოთეთრო ნახვრეტებიანი ქვით არის ნაშენი და აქვს კრამიტის სახურავი. გუმბათის კრამიტი აშენების დროინდელია. შენობას შესასვლელი სამი მხრიდან აქვს, სამივე შესავალთან მინაშენებია. ტაძარი X საუკუნის ნაგებობაა და განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია იმ გარემოებაც, რომ იგი რესტავირირებული არ ყოფილა. XI საუკუნის კედლის მხატვრობა და ქართული წარწერები (100ნ წელს ბზობის კვირას კომეტის გამოჩენის შესახებ) ახლა შეთეთრებულია. დრავგენტული სახით შემორჩენილი მხატვრობა დაახლოებით XIV საუკუნეს განეკუთვნება¹.

სამსრეთის მინაშენში, კარგების თავზე პატარა ძველი ფრესკა არის შერჩენილი—სამი წმინდანის (ქალის) გამოსახულებით.

ეკლესია ზიგნით საკმაოდ ნოზრდილი და ნათელი ნაგებობაა, გუმბათიანი, 8 სარკმლით გუმბათზე, ორი წვეილი სვეტით, ერთი წყვილი ნახევარსვეტით. დასავლეთის მხარეს თალით არის გადაღობილი (ალბათ) საქალებო. ეკლესიას აქვს ქორები (იქ ასასულელი კაბე დაცულია). კანკელი ხისაა და ზედ დავიძულია ტილოზე შესრულებული ხატები. ეკლესიაში დგას ახალი, უბრალო ჯვარცმა და აქა-იქ მაგიდები საღაროთი და უბრალო ხატებით. ზოგ ამ ხატს აფხაზურ ენაზე აქვს წარწერა. ეკლესიის იატაკი ახლა ხისაა.

შიგ ტაძარში დასავლადებულა გიორგი შერვაშიძე (საფარ-ბეგ), აფხაზეთის უკანასკნელი მულობელი, რომლის დროსაც (1810 წ.) აფხაზეთი შეუერთდა რუსეთს. ზედ საკურთხევის წინ არის მისი საფლავის მარმარილოს ქვა, რომელიც უყურებს საკურთხეველს. ქვას ირგვლივ ორნამენტი აქვს, ზემოთ არის ჯვარი და ჯვარს ქვემოთ—ცეცხლის ალი. შუაში მთელ ქვაზე არის ბერძნული ნუსხური წარწერა, ამობურთული ლაშაზი ასოებით შესრულებული. წარწერა ათსტრიქონიანია. ბროსეს თქმით ეს ქვა ჩამოტანილია ტრაპიზონიდან².

წარწერა ასეთია (№ 15):

ჩუყაიჯი მძეჲ Γεωργίου Σαφραβίου³ Ἀββῆτοϋαυ ταϋου ἱεροῦ ἀγίου⁴ Ἀννης παρῆτης ἡγίας καὶ στερητοῦ ραυαυαῦν σϋντάϋματοϋ ἡ μαρτυῖα 1818:— Γεωργίου Μ [. . .] Σαφραβίου ἐκ Μιχάου (? Αιχάου)⁴, ἀνεψιου.

თარგმანი: განსახეუნებელი მოაგრის გიორგი შარვაშიძისა. აფხაზთა მფლობელისა: წმინდა ანას პირველი ხარისხის მსჯერისა და რუსეთის ჯარის მსჯელართმოაგრისა-პირველ მარტს 1818 (წელს) გიორგიმ (. . .) სკარდანამ მიკონიდან (? ლიხნიდან) გაუკეთა.

¹ ე. ანტონანაშვილს ლიხნის მხატვრობა XIV ს-ის დასაწყისით აქვს დათარიღებული (История грузинского искусства, стр. 242).

² Brasset. Rap., VIII, p. 120

³ ქართული „შარვაშიძე“ II „შერვაშიძე“ ბერძნულად გადმოცემულია Σαφραβίου.

⁴ გიორგი მ სკარდანა მიკონიდან (? ლიხნიდან) უცხო პირია. წარწერის ამოპირეული ბერძენი უნდა იყოს, წინააღმდეგ შემთხვევაში წარწერას ბერძნულად არ გააკეთებდა. სიტყვა Μιχάου II. Αιχάου გეოგრაფიული უზნებია აშკარად. თუ პირველ ვარიანტს ავიღებთ, ეს იქ-

Νυμφωνος Εβρα	νυμφωνος εβρα
Φεωργιω Sabασιδ ⁵	Φεωργιω Sabασιδος
Αββαΐων Τηου	αββαΐων τηου
Ίσθεος Αγιας Αννης	ισθεος αγιας αννης
5. Τηωνος Τα Ζεωσ	τηωνος ταζεωσ
και Στρατηγος Ρωσ	και στρατηγος ρωσ
σικα Συναγματος	σικα συναγματος
δ ⁵ Μαρτι ⁵ 1818 ~	δ μαρτιου 1818:~
Φεωργιος Μ Σκαρβανα	Φεωργιος Μ Σκαρβανα
10. ΕΚ Μικρον ⁵ Ανεψειδεν	ex Μ:Ανικου. ανεψειδεν ¹ .

№ 15

ამ წარწერის მიხედვით უნდა გვეფიქრა, რომ 1818 წლის 1 მარტისათვის ჯიორგი შერვაშიძე გარდაცვლილია, მაგრამ ნიკო და დიანის ისტორიაში ლაცული ცნობები ცოტა სხვაგვარია: „ღროთა ამათ შ^დლ გარდაიცვალა ში-

ნება *Μύσιου*—ერთ-ერთი კიკლადის კუნძულთაგანი, სადაც ამავე სახელწოდების ქალაქია, მაგრამ ცოტა საეკოა. რომ მიკონელი ბერძენის ნამუშევარი ლიბნში მოუტანათ. თუ დავეყრდნობით ბროსეს წაკითხვას—*ιξουσι*. იგი შეიძლება ჩავთვალოთ ქართულ-აფხაზურ „ლიბნის“ ბერძნულ ტრანსკრიპციად. საქმის ვითარებას ეს წაკითხვა უფრო შეეფერება: ჯიორგი შარვაშიძეს საფლავის ქვას უკეთებს (ან უკეთებინებს) ლიბნელი გიორგი სკარდანა. წარწერის გამკეთებელი—შემსრულებელი კი არის ბერძენი, შეიძლება ტრაპიზონელი, როგორც ამის შესახებ მ. ბროსე გვფიქრებდა.

აფხაზთა მთავარი—სეკარანა ცნობილია VI საუკუნის დროის საქართველოში: „მთ [ე. ი. აბაზგებმა] კელავ დაიყენეს თავისთვის მთავრები, აღმოსავლეთის ნაწილისათვის ოუსიტე საელად, ხოლო დასავლეთისათვის სეკარანა (*Σεκαριανὸν δὲ ἐς τὰ πρὸς ἑσπέρην*)...“ „აბაზგთა ერთი წინამძღოლთაგანი, სახელად სეკარანა (*Σεκαριανὸς ἄριστος*). სპარსეთში იწყობებოდა: ცოტა ხნის წინათ ის ხოსროსთან დაებარებინათ და იქ წასულიყო“ (პროკოპი კესარიელი) იუს. აღნაგობით *Σεκαριανὸς, Σκαριανὸς* ჭეგანან ერთმანეთს. სახელი *Σεκαριανὸς ἄριστος*. — ე. ი. ქუჩუში სკარტანოსი გვხვდება ოღბიის წარწერებში, რომლებიც დაახლოებით II საუკუნით თარიღდებიან (იხ. B. Latyschev, *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini, graecae et latinae*. Volum. I, გვ. გვ. 160—167, № 142, Petropoli 1916). ამგვარად, სკარდანა, სკარტანოსი, სეკარანა მსგავსი სახლებია.

¹ ეს წარწერა მოყვანილი აქვს ბროსეს თავის Rap. VIII, 120. მუსსა და ჩვენ წაკითხვებს შორის არის განსხვავება: II სტრიქონში მას აქვს *Σεβασιδου*, III-ში *Αββαΐων*. IV-ში *ιξουσι*. VI-ში *ερατηου*, X-ში გარკვეულად *ex tou Αικουσι*. გარდა უკანასკნელი შემთხვევისა, ყველას შესახებ დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ ბროსეს ვარიანტი მცდარია. რაც შეეხება უკანასკნელს, აქ გეჩი მინც რჩება, *Μ* ასო ისეთი მოხაზულობის არის, რომ .1-ს შეასაძლებლობას მართლა სტოვებს.

ნაგანის აფხაზეთის მთავარი საფარ-ბეგ შარვაშიძე წელს ქ^ესით 1821 ფე-ბერელის 6. და შ^ედ ამისა ამავე წელს მარტის 6. ხასან-ბეგ ქელემ-ბეგის ძე შ^ენა საფარ-ბეგისა შეიპყრეს რუსთა და წარიყვანეს რუსეთად. (Е. Така ии в п л и и, Описание рукописей „Общества распространения грамотности среди грузинского населения“, т. I, Вып. 1—4, Тифлис, 1902—1904, стр. 51).

ა. ფადეევის შრომაში ასეთი ცნობაა დაცული: „7 февраля 1821 г. умер Сафар-Бей Чатба (Шервашидзе), а 11 сентября того же года вспыхнуло восстание“ („Краткий очерк истории Абхазии“, часть I, Сухум, 1934, стр. 154). კრებულში „Акты собранные кавказскою археологическою Коммиссиею“, VI том, II часть, Тифлис, 1875, პირდაპირი მითითება გიორგი შარვაშიძის გარდაცვალების თარიღზე არ არის, მაგრამ 116, 434, 437, 438 და 746 გვერდებზე დაცული „აქტების“ მიხედვით გამოდის, რომ 1818—1821 წლებში გიორგი შარვაშიძე კიდევ ცოცხალია.

წარწერაში დამწერლობის თვალსაზრისით საინტერესოა ზოგი ასოს მობაზულობა ტიპიური ახალი ბერძნულისათვის:

$\eta (= \eta)$, $\chi (= \chi)$, $\Sigma (= \Sigma, \sigma)$, $\alpha (= A, \alpha)$, $\beta (= \beta)$, $\tau, \tau, \tau, \tau (= \tau)$, $\pi (= \pi)$, $R (= \rho)$;

უფრო აღრინდელი ხანიდან შემორჩენილი ლიგატურებია η და τ . წარწერაში არსადაა spiritus-ები და ზახეილები. (მახვილი ამ დროსთვისაც გამოთქმაში ძალაში არის). აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ იტაციზმს არ ვხვდებით, არის მხოლოდ ორი შემთხვევა σ და α -ს არევისა ($\eta\chi\sigma\mu\alpha\sigma\alpha\sigma$ და $\alpha\pi\alpha\sigma\alpha$).

ტაძრის კედლებზე შემორჩენილ ფრესკათა ფრაგმენტებს აქვთ ბერძნული და ქართული წარწერები¹. საკუთხეველი საწ-სარკმლიანია. ზემოთცა გაფუჭებულია, არცა ჩანს, რა ეხატა. ფრესკათა I ფენაში ზემოდან, საკუთხეველის სარკმლების თავზე, მარცხნივ და მარჯვნივ ხატია ქრისტე, ორი-

ვეს აწერია $\overline{\text{IC}} \overline{\text{XC}}$ (Ἰησοῦς χριστός -- იესუ ქრისტე) და აქეთ-იქით 6--6.

ა. $\overline{\text{M}}\overline{\text{EP}} \overline{\text{IA}}\overline{\text{X}} \overline{\text{T}} \overline{\text{IP}} \overline{\text{K}}\overline{\alpha} \overline{\text{T}}\overline{\alpha} \overline{\text{X}}\overline{\text{I}} \overline{\text{M}}\overline{\text{X}} \overline{\text{HC}}\overline{\text{H}}\overline{\text{N}} \overline{\text{TO}} \overline{\text{PP}}\overline{\text{B}}\overline{\text{T}}\overline{\alpha} \overline{\text{TO}}$

ა. $\overline{\text{HC}}\overline{\text{O}}\overline{\text{L}}\overline{\text{O}}\overline{\text{K}} \overline{\alpha\sigma} \overline{\text{HC}}\overline{\text{H}}\overline{\text{N}} \overline{\text{TO}} \overline{\text{O}}\overline{\omega}$!

ა. $\overline{\text{CP}}\overline{\alpha}\overline{\text{M}}$

¹ საკუთხეველში გამოსახულ მღვდელმთავრებს სახელები აწერიათ ქართულად, გრაგნილები კი აქვთ ზეოთხული ტექსტებით. პო უვაროვა (МАК, IV, стр. 15) წერს: მიუხედავად იმისა, რომ ბროსე-პოძიალოვსკის მოჭყვით ბერძნული ტექსტები, წარწერები ან მანძე ქართულიაო; მის ამ განცხადებას წარუფას ამავე ტომის III ტაბულა, რომელზეც გამოსახულია წმ. მასილი ბერძნულ-წარწერაინი გრაგნილით ხელში.

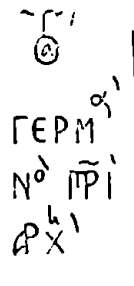

სარკმელების მარჯვნივ მოთავსებული ფრესკა (რიგით VI) დაზიანებუ-

ლია, მაგრამ ბერძნული წარწერა მოჩანს: **Η'ΣΚΙΝΗ ΤΩ ΜΑΡΤΥΡΙΟΥ**

ქ. *ἡ ἁγία τῶν μαρτύρων*, ე. ი. ἡ ἁγία τῶν μαρτύρων კარავი საწამებლისა (ცნობილი
წილეს კარავი იხ. „გამოსლვათა“ 25—27 თ. თ., ლევიტ. 9).

VII ფრესკა კვლავ პატრიარქის გამოსახულებათა წარწერით:

	<p>ΚΩΝ ΣΤΑΝ ΤΙΝΟΥ ΠΛΟΙ</p>	<p>ბ ჯვის Γερμανὸς πατριάρχης Κων- σταντινουπόλεως წმილა გერმანე კონსტანტინეპოლის პატრიარქი¹.</p>
---	--	--

ამ წყების VIII ფრესკა (უკიდურესი მარჯვენა) შეიცავს წარწერას:

<p>ა. ἘΒΡΑΪΜ· ἘΡΑΪΜ· ΜΙΕΠΙΒΛΗΣ ბ. ΤΗΝΥΧΡΑΝΣΩ· ΕΠΙ γ. ΤΟΜΙΣΤΙΟΝΣ</p>	<p>ა. <i>Ἐβραΐμ· Ἐβραΐμ μὲν· βλάσης</i> ბ. <i>την μαχραν συν. επι</i> γ. <i>τὸν μιτισιον συν, ე. ი. Ἐβ-</i></p>
--	---

¹ გერმანე პატრიარქი სამია ცნობილი: გერმანე I—715-730 წლებში, II—1222-1240 წლებში და III—1207 წელს. პროვ. დესტინისის აზრით ლიხნის მხატვრობის გერმანე პატრიარქი გერმანე III უნდა იყოს (იხ. გვ. 13). სამივე ეს წარწერა პალეოგრაფიული ნიშნებით ერთნაირია, ხოლო პატრიარქთა გამოსახულებათა წარწერებს დამატებით ნუსხური ასოები აქვთ შეყვანილი. ყურადღებას იპყრობს შემოკლება სიტყვებისა: *παισιάρχης* — *πριάρχης* და *κωνσταντινουπόλεως*-ისა: *κωνσταντινοπλεω*; ἄლ შემოკლება სიტყვისათვის *παιρι* ჯერ კიდევ VIII საუკუნის ხელნაწერებში დასტურდება (იხ. W. Schubarth, Papyri Graecae Berolinenses, Bonnæ, 1911. № 51 b. 719 წლის აპირუსი). ბოლოკიდური ოს შემოკლება ნიშნით / პირველი საუკუნეებიდანვე შეიმჩნევა. სიტყვა *κωνσταντινουπόλεως* სხვადასხვაგვარად მოკლდება, მაგ., X ს. ერთ ხელნაწერში—

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 1199 წლის ხელნაწერში კი გვხვდება: **κω/ο Σ/**

(Сокр. II, т. 7, 11). დანარჩენი თავისებურებები ამ სამ წარწერას საერთო აქვს გვ. 11-ზე მოთავსებულ წარწერებთან.

ρὰ πρός, Ἰσραήλ, μὴ ἐπιβέλῃς τῆς μάχης¹ σου ἐπὶ τὸ παρθένον σου ἀβραὰμ ἀβραὰμ... ἢ καὶ ἄλλοις ἰσραήλ¹ შესხა ურმისა მაცას ზეა (დაბადება, 22, 12)².

საკურთხევის წარწერათა შემდგომი ფენიდან დარჩენილია მარტო მარცხენა მხარეს (მაყურებლისათვის) 4 პატრიარქი:

წმიდა ფოკა, წმიდა კრილო. წმიდა ბასილი და წმიდა გრიგოლ ლმრთისმეტყველი. ამ გამოსახულებათაგან პირველი მარცხენი არის წმიდა ფოკა, ხის გვერდით—წმიდა კრილო, შემდეგ წმიდა ბასილი, ხოლო უკიდურესი მარჯვენა გამოსახულება არის წმიდა გრიგოლი ლმრთისმეტყველი.

პატრიარქებს სახელები ქართული მთავრული ასოებით აწერიათ. ფოკას გრაგნილი არა აქვს ხელში, გრიგოლ ლეთისმეტყველის გრაგნილზე აღარადერი ჩანს, კირილესა და ბასილეს გრაგნილებზე ბერძნული წარწერებია.

კირილეს გრაგნილზე სწერია (№ 21):

αὐτὸς ἐστὶν ὁ καὶ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀνέστασεν, ე. ი. აპრეს ო მძეს ἦμαყ ონ თ ავბთავ
ἀνεστάσεν უფალო ღმერთო ჩვენო, რომლისა ძალი (არს) გამოუყნობელი³.

ბასილის გრაგნილზე სწერია (№ 22): ὁ οὐκ ἐστὶν ἄλλος ὡς ἐπὶ τῆς αὐτῆς
უ თვ თვპ, ე. ი. ომძეს ἄლივ ოყ თყმბეჰყმყ თანვ თვრჳთავანვ ἔπιστα-

¹ წარწერის ტექსტში არის *μάχης* — ე. ი. *μαχίαν*. ხოლო ბიბლიის ტექსტში ყოველ ევანგელში. გვიქვს *χεῖρα*. ასევე შესაბამის ქართულ ადგილას არის „კელი“. რეალური ვითარების მიხედვით თამამად შეიძლება ყოფილიყო *μάχης*, ამატომ ხე დაეტოვებ წარწერის წაიხრება. უკანასკნელი ოთხ ბერძნული ბიბლიის ხოვ ვარიანტში არ არის.

² ლონის ტაძრის საკურთხევლს ამ ფენის წარწერები (I, II, VII, VIII) მოტანილი აქვს პომილალოვის თავისი კრებულის 41 გვერდზე ბროსეს მიხედვით:

„...d) Ἰσραήλ. Ἰσραήλ, μὴ ἐπιβέλῃς τῆς μάχης σου ἐπὶ τὸ παρθένον σου.

e) πάτερ, ἰδοὺ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ γυναι, ἰδοὺ ἦσαν τὸ πνεῦμα, τὸ ἴδ ὁλοκρῆσεν ἔβ ἰδ.

f) ὁ ἄγιος Νικηφόρος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως.

g) ὁ ἄγιος Ἰσχυριάρχης πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως.

1-ში текст вост. из Симвл 22, 12, гл.е у 70 стр.: *χεῖρά σου*; 2-ში из Симвл 22, 7 гл.е в. *ἦσαν* читается *ἰδ*. Проф. Деспуле, озаглавленный эти цитаты, замечает: „Между православными Константинопольскими патриархами по времени друг к другу были: Никитара 2-ой ум. 1160. Герман II ок. 1307. Восточна из те времена и ввещания при ввещан-жене...“. ამს გარდა см. Brosset, Rap., VIII, p. 116; Каврадзе, Кавказ... стр. 136 Dubois de Monthérenx, Voyage... t. I, p. 243 seq.

პომილალოვის კრებულში მოთავსებული ძიებები ჩვენი ვარიანტისაგან განსხვავდებიან კერძოდ ხოვ ზეულისა, დაზებული ადრე ნაქვე ტექსტში, კოო ქერული ხასათისა (აგ. *Νικηφόρος*, Ἰσχυριάρχ. ტექსტი გაოველად სწერია *πατριάρχης* (ე) არის და არა *α*), *πατριάρχης* ფორმა არც ერთ ტექსტში არაა დამოწმებული.

ხვა ბერძნული წარწერები, რომლებიც ამ ტაძრშია, ლიტერატურაში გამოქვეყნებული არ არის.

³ „პრინიპი“ კირილ ალექსანდრიელის საკურთხევლი გამოსახულებას ეს წარწერაარ ეუთვნის (გვ. 267, 273). მარტვილის ტაძრის მხატვრობის კირილ მღვდელმთავრის გრაგნილზე არის სრულიად სხვა ტექსტი: *ἐξαιτίας τῆς παναγίας ἀρχάνου ἡπερξοῦσῆς*. (გამორჩეულად ყოველად წმინდის, უიწოსის, კურთხულისა). ასევე „პრინიპი“ (გვ. 267 თუმცა ეფორებან (გვ. 279) ეს ტექსტი ათანასე ალექსანდრიელს უჭირავს.

ἰα:α:ς και ἡδοναίς παρσέρχασθαι ἢ παρσγγίξειν ἢ λειτουργεῖν σοι, βασιλεῦ τῆς
βάσιγης].

Κ̄Ε̄ ὀ̄ θ̄
Ἡ̄Μ̄Ω̄Ν̄
Ὀ̄ῩΤ̄ὸ̄Κ̄
Ρ̄ᾹΤ̄Ο̄C̄
Ἀ̄Ν̄Ε̄ῙΚ̄Ᾱ
C̄Τ̄Ο̄Η̄!

№ 21

Ὀ̄ῩᾹΕ̄ῙC̄ Ἀ̄
Ζ̄ῙΟ̄C̄ Τ̄Ω̄Ν̄
C̄ῩΝ̄ᾹΕ̄Ᾱ
Ε̄Μ̄Μ̄Ε̄Ν̄Ω̄
Ν̄Τ̄Ε̄C̄C̄^α Ρ̄

№ 22

არავინ არის ღირსი შეკრულთა-
გან ზორციელი (სიტყვობებით და
სიამოვნებით, რომ მოვიდეს ან მო-
გიახლოდეს, ან გემსახუროს შენ,
მეუფეო ღიღებისათ)!

Ο
Π
Η
C
// OMO //

№ 23

საკურთხეელის მარცხნივ (გარედან შემოსულისთვის) არის სამკვეთ-
ლო. აქ საკურთხეელთან ნომიჯნავე კედელზე არის ფრესკების ნაშთი. სულ
მარჯვნივ ზემოთ არის წარწერის ნაშთი (№ 23): ο παρσγεις|οιμα... ე, ი. ბ
παρσγεις [Πα]μα[ς] სოლომონ (?) წინასწარმეტყუელი.

აწის ქვემოთ მოჩანს სა... ნი:ν (№ 24).

საფილონეში საკურთხეელთან მომიჯნავე კედელზე არის ფრესკე-
ბისა და მათზე წარწერების ნაშთი. მაგ., საკურთხეელიდან გამოსასვლელი
თაღის თავზე არის (№ 25):

ο αγιος σπυριδων, ე. ი. ბ აგვის Σπυριδων წმიდა სპირიდონი (კვიპროსელი,
ტრემიტუსელი, ეპისკოპოსი). სპირიდონის ფრესკის თავზე არის გამოსახულება,
მაგრამ ზედ წარწერა არ ჩანს.

¹ სენაქთში ლატალს თემის სოფ. იანის ტაძარში გამოხატულია ბასილი დიდი, რომ-
ლის გრაფიკულად იგივე ტექსტი არის მოტანილი:

...Ν̄Ε̄ῙC̄ ᾹΞ̄ῙΟ̄C̄ C̄ῩΝ̄Δ̄Ε̄Μ̄Ε̄Λ̄ Ο̄
Τ̄Σ̄ ᾹΡ̄Κ̄Ῑ Κ̄Ε̄. ესაა ადგილი წმ.

ბასილის ლიტურგიიდან.

ქართულიცა და ბერძნული ასოები ბევრი ზედმეტი შტრიხის (სამკაულის) შეტყე-
ლია. ორთოგრაფიული თავისებურებების თვალსაზრისით ეს წარწერები განსაკუთრებულს
წინა წარწერებთან შედარებით არაფერს იძლევიან. საინტერესოა წმინდა ბასილის გრაფიკი-
ლის ფორმა *σπυριδων*, იგი წარმოებულია ხმნისაგან *σπυριδ* და ნაცვლად ფორმისა
σπυριδων გვაქვს ორ მ-იანი დაწერილობა. მთლიანად ეს არის ქერობინთა გელობის
წინ მყოფი ტექსტი: „არავინ არის ღირსი შეკრულთაგან მიწიერი სიტყვობით“, იგი ამო-
ღებულია წმ. ბასილის ლიტურგიიდან.

საკუროთხეველის ნახევარსვეტზე (სათილონის მხრიდან) სახით ტაძრის ცენტრისკენ არის (№ 26):

ს აჯ' ალენჯანბრავ ალენჯანბრავ. ი. ი. ბ აჯის
 'ალენჯანბრავ 'ალენჯანბრავ: წმიდა ალექსანდრე
 ალექსანდრიელი (ალექსანდრიელი პატრიარქი
 704-729 წლებში).

1. EV
 2. ...
 3. ΔΙΔΝ

№ 24

0 III CP
 ΔΓΙ ΗΡΙ
 α ΑΟ'
 N

№ 25

⊕
 Δ
 ΛΕ'
 ΞΑ
 ΝΑ
 ΡΟ
 C

№ 26

ΔΛΕ
 ΞΑ
 ΑΡ
 ΑC

ალექსანდრე ალექსანდრიელის ფრესკის სიმეტრიულად სამკვეთლოსკენ მყოფ სვეტზე არის ფრესკა წარწერით: Ἐχχ σαυχης ἱερασιςμᾶν, ე. ი. ბ აჯის: Ἰερασιςμᾶν ἱερασιςμᾶν წმიდა ევტისი იერუსალიმელი (№ 27).

⊕
 ΕΥ
 ΤΙ
 ΧΗ
 α

№ 27

ΙΕΡΟ
 CΟΛ
 ὙΜ
 ὨΝ

// ΑΟ
 ΡΕ
 Ο
 //

№ 28

ჩრდილო-აღმოსავლეთის სვეტის ჩრდილოეთის მხარეზე (№ 28):
 ... ბაჰა, ე. ი. მთებანჯის თეოლორიოსი (?)

⊕
 ἸΩ

№ 29

⊕
 Ο

სამხრეთ-აღმოსავლეთის სვეტზე — ჩრდილოეთ წახნაგზე გამოსახულია ქართული მთაწერული წარწერით:

წმიდა ნოსელი გრიგოლი
 ხოლო დასავლეთის წახნაგზე (№ 29):

σαჯ' Ιω ο παρθ (ρσ), ე. ი. მ ბ აჯის: Ἰωάννης ὁ παρθρῆμας წმიდა იოანე წინამორბედი.

აღმოსავლეთის წახნაგზე: წმიდა პარასკევა.

ხოლო ამის ზემოთ: წმიდა გრიგოლი.

სამხრეთის წახნაგზე: წმიდა მარინე, ხოლო ამის ზემოთ:

ΑΡΟC ... θρος ['Αλέξανδρῆς — ალექსანდრე (?)

ჩრდილოეთ-დასავლეთ სვეტზე: სამხრეთის წახნაგზე (№ 30):

ααγ πλάτων, ე. ი. ὁ ἀγίος Πλάτων წმიდა პლატონი.

აღმოსავლეთის წახნაგი (№ 31):

ο αγ. Ελεπιστηφορος, ე. ი. ὁ ἀγίος Ἐλεπιστηφορος, იგივე Ἐλεπιστηφορος წმიდა-

ელპიდეფორე.

Ϟ
Π
ΛΑ

№ 30

ΤΩ
N

Θ
ΕΛ
ΜΙ

№ 31

AH
CPD
PO
C

ჩრდილოეთის წახნაგზე არის მხოლოდ გამოსახულება, წარწერა აღარ ჩანს. (კი უნდა ყოფილიყო). და-

Ϟ
Π
ΛΑ

Θ
ΕΛ
ΜΙ

№ 32

საელეთ წახნაგზე (№ 32): ααγ... ρ... ავ- ὁ ἀγίος... წმიდა... სამხრეთ-დასავლეთი სვეტი სულ თეთრია.

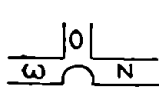
გუმბათი შეიცავს 8 გამოსახულებას, ახლა არც ერთს არა აქვს წარწერა. თვით ფრესკებიც დაზიანებულია, მაგრამ ფერები აქ უფრო ცოცხალია.

სამხრეთის კედლის აღმოსავლეთ მონაკვეთში, ზემოთ, შერჩენილია ფრესკა: შენობა, მის წინ ხელვაშფერილი ქრისტე, ირგვლივ მოწათფები, 2 ყრმა თითქოს გაუბრძის ქრისტეს. წარწერა ახლა არა აქვს. ეს არის „ლანარეს აღდგინება“. დასავლეთის კედელი, რომელიც საქალებოს ტიხრავს, ზემოთა ნაწილში სამხრეთისაკენ შეიცავს ფრესკის ფრაგმენტებს, სადაც ეოჩანს ბერძნული ἉΓΙ (წ-ს, ე. ი. ἁγίος) მადე აღიოს), მის ქვემოთ მარცხნივ (მაყურებლისთვის) სწერია: მიცვალებამ (ღვთისმშობლის მიცვალებამ გამოსახული). საქალებოში ფრესკები აღარ შენახულა.

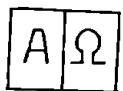
ახალი ათონი

ახალი ათონი, იგევე ფსირცხა (ძველი ანაკოფია) მდებარეობს სოხუმთან დასავლეთით 24 კილომეტრის დაშორებით, ზღვის პირას. ჩრდილოეთის მხრივ მთები და გორაკები აკრავს, რომელთა შორის ყველაზე მაღალი არის ივერიის მთა, ზედი ძველი მონასტრის ნანგრევებით. უფრო დაბალ გორაკებზე არის შენობათა მთელი წყება, რომელიც, ეშერს გამოსცილებები თუ არა, მაშინვე ჩანს (დაახლოებით 12 კილომეტრზე). ამ ნაგებობათა ცენტრში არის წმ. პანტელეიმონის სახელობის ტაძარი. ტაძარს ირგვლივ ოთხკუთხად აქვს გუმბათიანი 4 შენობა. ამ შენობებში ახლა ათონის ღუშა-მოსამსახურეთა საცხოვრებელი ბინებია. თვით ტაძარი ათონური ტიპის ნაგებობაა: გარდა ცენტრალური, წმ. პანტელეიმონის სახელობის, გუმბათისა აქვს კიდევ დამატებითი 4 გუმბათი, ირგვლივ სიმეტრიულად განლაგებული. ეს გუმბათები არიან ალექსანდრე ნეველის, მარიამ მაგდალინელის, წმ. ნიკოლოზისა და წმ. გიორგის სახელობისა. გუმბათები მრგვალია, რუსული ეკლესიების ტიპისა. ეკლესიის გვერდით სამრეკლოა რამდენიმე სართულით და ირგვლივ ოთხსავე მხარეს საათებით. ამ საათების კარნიზზე რუ-

სული წარწერაა (Иогънъ...), შესრულებული სლავური ასოებით. ეკლესიას გარედან 6 მინაშენი აქვს (სტოას სახით). ერთი... ცენტრალური - დასავლეთის-კენ და 5 სხვა, სიმეტრიულად განლაგებული. ტაძარში შეისვენებოდა ნხოლოდ 3 მინაშენიდან, რომლებიც დასავლეთით არიან, დანარჩენების კარები დაუქმებული იყო. ამჟამად შესასვლელი არის სამხრეთ-დასავლეთის კარიდან. კედლის მხატვრობა (ქვემოთ ზეთის ფერები და ზენოთ ფრესკები) კარგად არის დაცული. მრავალრიცხოვან ფრესკებს ერცელი რუსული წარწერები აქვთ, რომლებიც კარგად იკითხება. თაღებში ლტრჯ ცაზე ოქროს-ფერი ვარსკვლავებია. ბერძნული წარწერებიდან შემდეგია აღსანიშნავი: ქრისტეს

№ 33

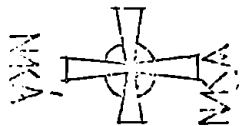

№ 34

ყოველ გამოსახულებას აქვს I C X C. ხოლო შარვანდში აწერია: *o ay* (№ 33). ღვთისმშობელს ჩვეულებრივ აწერია: *M P Θ I μ η ρ ρ η ζ ο ν* ელა ღვთისა. საკურთხეველის გუმბათის თაღში არის ქრისტე წელამდე, ხელში გაშლილი სახარებით და ზედ აწერია: *A Ω* (№ 34). (ეს აღნიშვნები I საუკუნეებიდან მომდინარეობს,

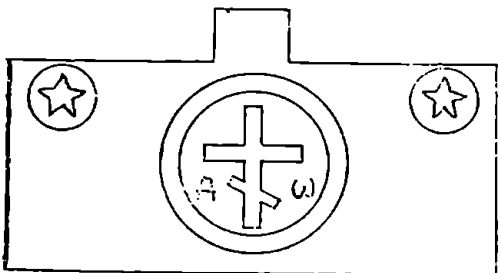
იგი ქრისტეს სიმბოლოა და იოანეს გამოცხადებას ეყრდნობა: 1, 8; 21, 6: *εγω ειμι το αλφα και το ω, λεγει αριστα ο πρωτος, „მე ვარ ანი და ზ, პირველი და უკანასკნელი, იცყვს უფალი“.*

მის ქვემოთ არის ჯვარი და აქეთ-იქით აწერია *vxaz* *vaxz*—ქლევა. (№ 35). ასეთივე *vaxz* არის დასავლეთ თაღში კარებს ზემოთ. ასეთი მოხაზულობის ჯვრები, მაგრამ უწარწერო, ბევრია. ამის ქვემოთ გამოსახულია მარიამი მთელი ტანი და წარწერით: *M P Θ I*.

№ 35

უფრო ქვემოთ არის გრძელი ფრესკა (ქრისტე რომ აზიარებს 6—6 მოციქულს) და მის შუაში ორი ფრთოსანი ანგელოზი, ქვემოთ ასეთი სურათით (№ 36).

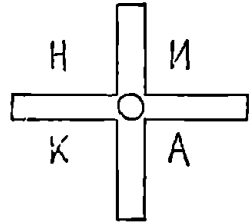

№ 36

ცენტრალურ გუმბათში დახატულია ჰამა, ძე და სული წმინდა, ანის ირგვლივ გრავილებია რუსული წარწერებით. ყველა გუმბათის კარნიშზე არის ერცელი რუსული წარწერები, წმინდანებიც რუსული განლაგებითაა მოცემული: სოფიო და ნატალია, ნინო და თეკლე, კირილე და მეთოდე, ტატიანა და სხვ.

ჩრდილოეთ კედელზე საკურთხეველის კუთხეში არის მედალიონი თამარ მეფისა და წარწერა *Св. ЦАРИЦА ТАМАРА* წმიდა ~~ეკლესია~~ თამარი.

სამკვეთლოს წინ არის მოვარაყებელი კანკელი. ეკლესიაში სიმეტრიულად განლაგებულია 6 დიდი მრგვალი სვეტი, თითოეულ მათგანს აქვს ზემოთ ოთხკუთხედი თავი, ისევე როგორც საყრდენიც. ამ ოთხკუთხედ თავზე ყოველ სვეტს ოთხსავე მხარეს აქვს NIKA (= ძლევა) და ქვემოთ ჯვრის ფორმის გამოსახლება. ყველაფერი ეს შესრულებულია ნაცრისფერი და თეთრი საღებავებით. დასავლეთ კარებისაკენ ორი თალია (ცენტრალურ სვეტსა და დასავლეთ სვეტებს შორის, მიმართულებით აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენ). ორივე თალში ზემოთ ჯვარია და მას აწერია რუსული ასოებით *ѡ:ѡѡ—ძლევა* (№ 37). ასეთივე გამოსახლება წარწერიანად არის ჩრდილოეთ კედლის უკიდურეს დასავლეთ მონაკვეთის თაღზე, აგრეთვე სამხრეთისაზედაც, სიმეტრიულად. გარდა ამისა, საფილონის თალში და II სართულის თაღებში ორსავე მხარეს, ჩრდილოეთით და სამხრეთით.

№ 37

მიგადავიგ არის ცალკეული მედალიონები, რომ-

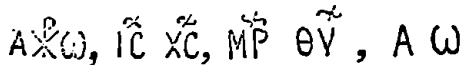
№ 38

ლებშიც ჩახატულია ლიგატურა — *Ⲫⲣⲓⲛⲁⲛⲥ*¹ (№ 38). შეიძლება ამ ლიგატურას კიდევ A და Ω ახლდა, ზოგან ასეთებიც არის, მაგრამ ახლა მიმჭარალია და არ ჩანს. ჩრდილოეთისა და სამხრეთის კედლების მონაკვეთებში, თაღებში, ასეთი მონოგრამები მოიპოვება (№ 39). (ეს მონოგრამა, ქრისტეს აღმნიშვნელი *XP* და აპოკალიპსის

A და ω, ჯერ კიდევ კონსტანტინეს დროის ფულებზე და იუსტინიანეს დროს სახლებს საქაჟულად კეთდებოდა.

№ 39

№ 40

როგორც ვხედავთ, წმ. პანტელეიმონის სახელობის ტაძარი ბერძნული წარწერების თვალსაზრისით ნაკლებად საინტერესო მასალას იძლევა. აქა-იქ შემორჩენილი ბერძნული ლიგატურები (№ 40) და რუსული ასოებით ნაწერი *ѡ:ѡѡ* არის გავრცელებული ტრადიციის შედეგი. რაც შეეხება თვით ტაძრის კედლის მხატვრობას, ის სრულიად ახალია, XIX საუკუნის მიწურულისაა.

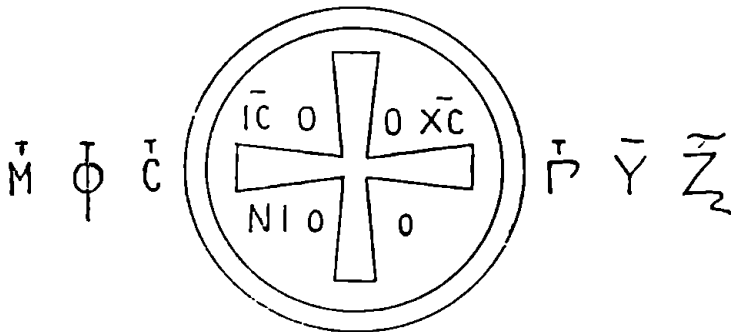
სიმონ კანანელის სახელობის ტაძარი მდებარეობს წმ. პანტელეიმონის სახელობის ტაძრის მახლობლად, უფრო ჩრდილოეთისაკენ, ზღვასთან ახლოს წყალგარდნითან. ეს საშუალო ზომის საყდარია, თეთრი ნათალი ქვით ნაგები. ეკლესიის გუმბათი ახლა მომრგვალებულია. ეკლესია შიგნით მთლად შეეთრებულია, ფრესკები არსად არის. შესასვლელი არის დასავლეთისა და

¹ ასეთი ლიგატურა I საუკუნეებიდანვე იმარება „ქრისტეს“ მონოგრამად. იხ. C. Kaufmann *Handbuch der christlichen Archaeologie*, გვ. გვ. 269—270. შტრ. *Сокращенія... стр. IX*, სადაც ეს მონოგრამა ახსნილია: *Ⲫⲣⲓⲛⲁⲛⲥ* — დრო.

ზრდილოეთის მხარეებიდან. დასავლეთის მხარეს არის მინაშენი. ეკლესიის სამხრეთით, გადმოცემის მიხედვით, არის საფლავი სიმონ კანანელისა.

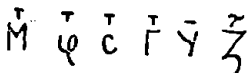
საკურთხეველის ფანჯრებს ზემოთ გარედან პატარა ჯვრებია გამოქანდაკებული, რუსული ხელობის. ასეთივე ხელობის პაწაწა დაფა ჩადგმულია სამხრეთ კედელშიც, ზემოთ, მასზე ამოჩუქურთმებულია ჯვარი და ირგვლივ აწერია რუსულად: *ВЪЗДИШИИХЕРА 1882 Г.*

სამხრეთ კედელში წინათ კარები ყოფილა, მაგრამ ახლა ქვემოთა ნახევარი ამოშენებულია, ზემოთ ფანჯარაა დატოვებული და ამ ფანჯრის ზემოთ არის ქვაში ჩაჭრილი გამოსახულება ბერძნული ასოებით (№ 41), ე. ი. წრეში

№ 41

არის: *IC XC NI I'ჟთსჳ Xრთაჳ, N:[ჟჳ]*.

№ 42

ხოლო წრის გარეთ (№42): ეს არის დაახლოებით იგივე ასოები, რაც ფრესკების ჯვარცმის სიმბოლურ გამოსახულებაზეა (შეადარე მაგ., გელათის წარწერას), ყოველ შემთხვევაში მისი პირველი ნაწილი: *M, ψ, C*. თუ დავუშვებთ (როგორც ამას

II. H. ჰეიქრობს), რომ აქ რომელიმე პირია მოხსენებული, მაშინ წარწერა სავარაუდოდ ასე შეიძლება ამოიშიფროს:

- ა) *μῆτερ φανης Παναριου πατριου Ζαχαριας*, ან კიდევ
- ბ) *μῆτερ φανης σπασου Παναριου πατριου Ζαχαριας*. ქართულად იქნება: ანდა ნათლისა მაცხოვრისა, გიორგი ყოვლადპატიოსანი (წინამძღვარი) ჯიქეთისა (?) ან
- ბ) *ღელაო ნათლისაო, იხსენ გიორგი ყოვლადპატიოსანი (წინამძღვარი) ჯიქეთისა (?)*!

¹ წარწერა ლიტერატურაში კარგად არის ცნობილი. იგი მოყვანილია ი. პომიალოვსკის კრებულში (გვ. 41) ასეთი საბით: № 43. პომიალოვსკის მოცემული აქვს დესტუნისის წაკითხვა: *M: η)ε(ηρ) φ(ω)ε(ბჳ) Δ(ω)ε(η)ი(ჳ)*. იგივე წარწერა მოყვანილია აქვს ლათინურად: (...გვ. 3). მხოლოდ ასეთი სახით: № 44. ამ ასოების მნიშვნელობაზე იგი არაფერს ამბობს. ყველაზე საინტერესო ამოკითხვა აქვს II. H-ს (გვ. 14) (№ 4ა): *M (ήτηρ) φ(εοδ), C(άσων) Γεωργίου) Υ(περείμων) Δ(χάρις)* = *Матеръ божия! Спаси Георгія пречестного (митрополита) Цѣмского (=Cу*

წარწერაში ასოთა მოხაზულობა (№ 46) მიუთითებს დაახლოებით VII—XIV სს-ზე, ხოლო ასოთა ზემოთ მყოფი ნიშანი— Γ საეკვოა, რომ ქარაგმის ნიშნად ჩაითვალოს; იგი პირველ სამ ასოსთან შესაძლებელია სიტყვის შიგნით ნახმარ τ -დ ვალიაროთ ($\mu\tau\eta\tau\sigma$, $\phi\alpha\tau\acute{\alpha}\zeta$, $\sigma\alpha\tau\pi\sigma\zeta$). თვით შენობა ხელოვნებათმცოდნეთ IX-X სს-ის ნაგებობად მიაჩნიათ. ამის მიხედვით წარწერის დათარიღება IX—X სს-ით შეიძლება.

Γ, Φ, Σ

№ 46

იმავე ტაძრის აღმოსავლეთის ფასადის შუა ნაწილის ჩრდილოეთ წახეზზე მიწიდან მერვე ქვაზე არის ოთხ-თუ ხუთსტრიქონიანი ბერძნული წარწერა, რომლის I სტრიქონი შედარებით კარგად იკითხება, II ნაწილობრივ. ხოლო დანარჩენებიდან თითო-ოროლა ასო (იხ. № 47):

$\chi\epsilon\ \alpha\nu\acute{\alpha}\zeta\ \phi\upsilon\lambda\alpha\tau\epsilon\ \tau\omicron\nu\ \delta\omicron\upsilon\lambda\omicron\nu\ \sigma\upsilon\tau\iota\ \eta\sigma\eta\nu\ \eta\nu\ \chi\tau\epsilon\iota\nu\ \alpha\ \upsilon\mid\ \chi\epsilon\ \alpha\nu\ \mid\chi\epsilon\ \dots$

იგი ასე ამოიშიფრება: $\chi\rho\iota\sigma\tau\acute{\epsilon}\ \acute{\alpha}\nu\alpha\zeta$, $\phi\upsilon\lambda\alpha\tau\epsilon\ \tau\omicron\nu\ \delta\omicron\upsilon\lambda\omicron\nu\ \dots\mid\ \epsilon\iota\sigma\iota\nu\ \dots\ \alpha\alpha\iota\ \chi\tau\epsilon\iota\nu\ \alpha\alpha\iota\ \dots\mid\ \chi\rho\iota\sigma\tau\acute{\epsilon}\ \acute{\alpha}\nu\alpha\zeta\ \dots\mid\ \chi\rho\iota\sigma\tau\acute{\epsilon}\ \dots$

თარგმანი იქნება: ქრისტე შეუფე, ღაცავ მონა (შენი)... არიან... და შეილი და... ქრისტე შეუფე... ქრისტე.

სათიქრებელია, რომ ეს ქვა თავიდანვე იყო ამ ტაძრის კუთვნილება და წარწერა ზედ გაუკეთდა; წარწერა წარმოადგენს უფლის მიმართ თხოვნას,

$\chi\upsilon\mu\epsilon\kappa\omicron\gamma\omicron$)". მას ეს მიანიხსნა საფლავზედა ქვად, ხოლო ასოებს ზემოთ მოთავსებული τ -ები ქარაგმის ნიშნად. II. H-ს ზოგი ფაქტობრივ შეცდომა აქვს: სინამდვილეში II ასო არის Φ (და არა Θ), ხოლო უკანასკნელი— Σ და არა Λ , ამდენად ვერ გვექნება $\mu\epsilon\sigma\alpha\ \delta\alpha\ \Sigma\acute{\alpha}\gamma\mu\alpha\zeta$ (სოხუმი). გა-

$\Gamma\ \Phi\ \Sigma$

IC	XC
NI	

 $\Gamma\ \Upsilon\ \Sigma$ $\Gamma\ \Theta\ \Sigma$

IC	XC
NI	KA

 $\Gamma\ \Upsilon\ \Sigma$ $\Gamma\ \Theta\ \Sigma$ $\Gamma\ \Upsilon\ \Sigma$

№ 43

№ 44

№ 45

და ამისა, ძველი წარმოსადაგნია, რომ ეს იქოს საფლავზედა ქვა შემდეგ ჩასული ტაძარში. საფლავის ქვაზე წარწერა ასეთი სახის არ იქნებოდა: დაწერილობა კვის სიგრძეზე (და არა სიგანეზე) საფლავის ქვებზე ძველად არ გვხვდება. ეს წარწერა სპეციალურად ამ ტაძრისთვის არის გაკეთებული, ან ტაძრის აშენებამდე, ან შემდეგ. ზედგე. თუ დავუწვებით, რომ H. H-ს ამომიჭირვის იდეა სწორია, მაშინ Σ შეიძლება იყოს $\Sigma\upsilon\lambda\lambda\iota\alpha$ —ჯიქეთი. ჯიქეთის 3 ეპარქია იყო ცნობილი (იხ. Georgii Cyprii Descriptio orbis romani. Lipsiae 1890, გვ. 4: № 66, 67: $\epsilon\pi\alpha\rho\chi\iota\alpha\ \Sigma\upsilon\lambda\lambda\iota\alpha\text{---}\acute{\alpha}\ \lambda\epsilon\gamma\omega\sigma\alpha\upsilon\sigma, \epsilon\pi\alpha\rho\chi\iota\alpha\ \tau\eta\varsigma\ \alpha\upsilon\tau\eta\varsigma\text{---}\acute{\alpha}\ \beta\omicron\sigma\pi\omicron\tau\omicron\upsilon\sigma, \epsilon\pi\alpha\rho\chi\iota\alpha\ \tau\eta\varsigma\ \alpha\upsilon\tau\eta\varsigma\ \acute{\alpha}\ \lambda\iota\kappa\alpha\sigma\psi\alpha\epsilon\zeta$). შესაძლებელია ერთ-ერთი ამ ეპარქიის (თუნდაც ნიკოფსისი) მიტროპოლიტი არის მართლაც მოხსენებული ამ წარწერაში. მაინც ეს ამოკითხვა ძალიან სათუთაა. მით უფრო რომ ჯიქეთის მიტროპოლიტი ვიროკი სხვა წყაროებით ცნობილი არ არის. უფრო საფიქრებელია, რომ სინდოლური მიიშენელობის წარწერა წარმოსადაგნია.

¹ σ მოხაზულობით C III საუკუნის და შემდეგი ხანის ძეგლებში გვხვდება, ϕ მოხაზულობა ϕ -ისთვის II—III საუკუნეებიდანვე შეინიშნება (იხ. Otto Kern, Inscriptiones Graecae. 1913, ტბ. 48), χ მოხაზულობა დასტურდება 719 წლის ძეგლშიც (Schubart, Papyri Graecae BeroLinenses, 1911, ტ. № 50 b). Σ მოხაზულობით ζ IV საუკუნის და შემდეგი ხანის ძეგლებში გვხვდება, განსაკუთრებით ინტენსიურად VII—XIV სს-ში (Gardthausen, Griechische Palaeographie ², II, 1913. ტაბულები) ქარაგმის ნიშანი IX-საუკუნეებში იყო —, IX საუკუნიდან კი არის τ ან ρ (Coxp. I, სტრ. XIII), ქარაგმის ნიშნად Γ არსად შეინიშნება.

რომ დაიცვას მონა (ლეთისა) ანშენებელი ამა ტაძრისა ესა და ეს. სანწუხაროდ, იგი ისეა დაზიანებული, რომ მეტის, სახელდობრ სახელის, ამოკითხვა ახლა არ ხერხდება¹.

$\bar{X}\bar{E}$ 4N4Z $\phi\Upsilon\Lambda\Gamma\Theta\Xi$ $\Upsilon\Delta\Omega\Upsilon\Lambda\Delta\Omega\Upsilon$ $\Upsilon\Upsilon$
 HCHNHN   KTENON & .. Y
 $\bar{X}\bar{E}$ 4N
 XE ..

№ 47

ივერიის მთა

ივერიის მთას ახალი ათონიდან შესანიშნავად გაკეთებული გზა მიჰყვება. ეს გზა 1880 წელს გაუკეთებიათ. გზის სამ მეოთხედს რომ გაივლი, არის კოშკის ნანგრევი, ესაა ორიარუსიანი შენობა შუაში სვეტით. ჩანს, გაღაგანცი ჰქონია. ძველი ნაქეთებია. დაახლოებით რომაული ხანისად მიაჩნიათ. ეტყობა ასეთი კოშკი რანდენიმე ყოფილა. ზემოთ ბლომად არის ნაგებობები, ზოგი ძველი და ზოგი ახალი. მწვერვალზე მყოფ ნაგებობათა შორის არის პატარა ეკლესიის ნანგრევები, ირგვლივ ცემენტის ბაქანი (ეს წყლის აუზის ნაწილია). მის აღმოსავლეთით კოშკის ნანგრევებია, ხოლო სამხრეთით ძველ ფუნდამენტზე—1912 წელს ნაშენი დაუნთავრებული შენობაა.

ეკლესიის აღმოსავლეთ კედელში სათაურით: „*Μνημειον οστανειν*“ ჩადგმულია სხვადასხვა ფრაგმენტები—ზოგი ჩუქურთმისა, ზოგი წარწერისა. ეს წარწერიანი ქვები ნაპოვნია 1866 წელს ივერიის მთის ნაგებობათა ნანგრევებში (И. Н. გვ. 119), ამის შემდეგ ვიდრე 1911 წლამდე 4 მათგანი ინახებოდა ახალი ათონის მონასტრის ბიბლიოთეკაში (*Латинские, Греческие надписи из Ново-Афонского монастыря...* стр. стр. 29—31), ხოლო შემდეგ, როგორც ჩანს, ჩაუსხამთ ივერიის მთაზე დაცულ დანგრეული ეკლესიის კედელში.

¹ ლატიშევს (გვ. 3) მოჰყავს ამ წარწერის მხოლოდ 1 სტრიქონი. И. Н-ს შრომის 114 გვ-ზე მოცემულია წარწერა სრული სახით, მხოლოდ 1 სტრიქონში ის კითხულობს *ααα* ფორმას (და არა *αααζ*-ს). ჯ წარწერაში, ვფიქრობ, მკაფიოდ იკითხება. И. Н-ის აზრით ეს არის XI—XII სს. საფლავის ქვა, ჩადგმული საკურთხეველის კედელში. ყოველ შემთხვევაში წარწერა საფლავის ქვისას არ ჰგავს. თუ იმ მოსახრებიდან ამოვალთ, რომ ტაძარი ყველაზე გვიან X ს-ში არის აშენებული, XI—XII სს-ის საფლავის ქვა ვერ იქნება კედელში ჩადგმული.

ასათა მოხაზულობიდან ყურადღებას იპყრობს α, ζ, δ (№ 47ა): ეს დამაზნა-სითებელია დაახლ. IX—XII სს-სთვის. ასეთი მოხაზულობის A გვხვდება 9—12 საუკ. ძეგლებში (*Specimina codicum graecorum vaticanorum Cavalieri-Lietzmann, 1910. № 6, № 33*). ასეთი მოხაზულობის ქ არის VI ს-ის ძეგლში, რომელიც კვიპროსზეა (ნდრ. T. B. Mitford, *Some new inscriptions from early christian Cyprus: Byzantion, XX, 1950. გვ. 133*).

4, ζ, δ

№ 47ა

1. ფრაგმენტთა შორის ცენტრალურ ადგილას ჯერის თავზე არის მოგროძო ქვა, ზედ ორ-სტრიქონიანი ბერძნული წარწერით (№ 48):

ΕΝΕΘΡΟΝΗΑΣΘΗΟΝΑΩΣΤΟΥΔΓΗΝΥΘΕΟΔΑΡΕΠ
ΑΡΧΗΕΠΗΣΚΟΠΟΥ ΜΗΧΑΝΗ Μ ΑΠΡΗΛΗΣ /// // //

№ 48

† ενεθρονηασθη ο ναωσ τωσ αρχωσ θεοδωρου επ αρχιεπισκοπιου Μηχαηλ
μη απρηληου..., ე. ო.:

† ενεθρονηασθη ὁ ναὸς τῶν ἀρχῶν² Θεοδώρου ἐπ' ἀρχιεπισκοπίου Μηχαηλ
μη(νბჲ) ἀπρηληῶν [რ²] † წმინდა თეოდორეს ტაძარი ეკურთხა არქიეპისკოპოს მიხე-
ილის დროს აპრილის თვის [16-ს]³.

ასოებს კუთხეებში ჩაჩხვლეტილი წერტილები აქვთ და მათ შორის ჩაყაწ-
რულია ხაზები.

2. ჯერის მარჯვენა მხარეს არის ფირფიტა, რომელზედაც ჩაჭრილია
437 რ. (იმავე ხელით, რომლითაც სწერია МРЕННИЕ ОСТАВКИ). ფირფიტა სულ
ერთი მტკაველია სიდიდით და ზედ ძალიან წერილად არის ამოჭრილი 17-
სტრიქონიანი ბერძნული წარწერა. წარწერა კარგად იკითხება, მხოლოდ პირვე-
ლი ხუთი სტრიქონის ბოლოებია ჩამოტეხილი. წარწერა ასე წაეკითხეთ
(№ 49):

¹ ενεθρονηασθη—επιθρονησθη არის საშუალო და ახალი ბერძნულსათვის დამახასია-
თებელი ფორმა ძველი ბერძნულის επιθρονησθη-სათვის. (იხ. პ. Δημητριάδου, Μετα λεξικόν...)

² გაურკვეველია და კანონზომიერად აუხსნელი ფორმა αρχωს ნაცვლად αρχωσ-თი, ო-თი
მაგიერ ა უნდა იყოს უბრალო შეცდომა.

³ წარწერის ეს ადგილი ახლა სულ არ იკითხება, შევსებული მაქვს ძველი გადმოწე-
რილის მიხედვით. წარწერას ორთოგრაფიის თვალსაზრისით ახასიათებს: η-ს ემალება ἰ-ს მა-
გიერ სისტემატურად (არც ერთხელ არაა ἰ დაწერილი): ενεθρονηασθη, αρχωσ, αρχιεπισκοπιου.
Μηχαηλ, απρηληου. ერთხელ არის ὁ ὀ-ს მაგიერ: ναωσ.

ἐπί -თანდებული წარმოდგენილია და ფორმით, ალბათ, რაკილა შემდეგ ხმოვნით და-
წყებული სიტყვა (ἀρχιεπισκοπιου) მოდის, ἰ ჩვეარდა. შემოკლებას არ ჰგავს. სიტყვას ამოკ-
ლებს ერთხელ ἰη=ἰησ². ლიტატურებს არ ხმარობს, გვაქვს მხოლოდ ერთი მ (σ), ყველა
სხვა შემთხვევაში ὁσ ცალ-ცალკე სწერია. სპირიტუსისა და მახელის ნიშნები არ იხმარება,
მარტო ἰη-მარცვალს აქვს თავზე ქარაგმის მსგავსი ნიშანი. ასეთი შემოკლება VI ს-შივე დას-
ტურდება. წარწერა თავისი პალეოგრაფიული ნიშნებით მოგვაგონებს IX—XII საუკუნის
სხვა ძეგლებს. მაგ., ასო α-ს მოხაზულობა ἂ, მრგვალი ε—ε, ასო ς, რომელიც შემდეგ
Α-საბით გვხვდება და სხვა (იხ. Specimina codicum graecorum vaticianorum, Cavalieri-
Lietzmann, 1910. № 6, 33).

⁴ წარწერა მოყვანილი აქვს ლატივეს (გვ. 29—31): † επιθρονηασθη ο ναωσ τωσ
ἀρχῶσ θεοδωρου ἐπί(ι) ἀρχιεπισκοπιου Μηχαηλ ἰη[σ] ἀπρηληου ἰϛ. თარგმანს ასეთი
იძლევა: „Освящен храм святого Феодора при архиепископе Михаиле Апрелья 16-го“.
წარწერას ის სთვლის XI საუკუნისად და ეს ქვა მიანიჩა წმ. თეოდორეს ტაძრის ნანგრევად.

წარწერის შესახებ მსჯელობს H. H-ც. ის თვლის, რომ წარწერაში მოხსენიებული არ-
ქიეპისკოპოსი მიხეილი უნდა იყოს კონსტანტინეპოლის პატრიარქი მიხეილ კერულარიოსი
(1043—1059 წწ.), ე. ო. კონსტანტინე მონმანასოს თანამედროვე.

Χριστὸς νικᾷ θανάτου (α) (?) ἀκούσ(αυ)ς) φ(σ)ν(η)ς) μ(η)γ(η) μαρτυ(ρ) ἕ(ρ)ε(ι) 6437
 ა(ν)δ(α)ν(α)ν) 5 (?) 2) 6) მზეზ ონეიარჟაიჯი კაი იჯარჟიკი კაი მბანაიჯი ანაპაიჯი
 აბუი. ამჟი. ტრეზ ონა(თ)ე Χრისტე ო მზეზ სმსთი ტეი ანაქიჯი ბანაიჯი თთა
 ἕ(ρ)ε(ι) 1) პრეჟჟჟეიკი ტეი ყრჟჟაიჯი აბიჯი 2).

...ქრისტე, ძლიერ. ირწმუნა. რომ გაიგონა ხვა. შარტის თვეს. 6437 (929) წელს,
 5 (თუ—2) ინდიქტონს... ღმერთო ზეციერო, ძლიერო და უკუდგო, განუხვენი მას.
 ა მენ. სამებაო ერთარსება. ქრისტე, ღმერთო, აცხოვე უღირსი მონა შენი ეგესტათი სულები
 მომხატველი (ამისა). ა მენ.

წარწერა, როგორც ვხედავთ, თარიღიანია, 929 წლისა (6437—5506=929).
 მისი ძალუოგრაფიული ნიშნები (Α, +, ζ) ანის სანიანალმდეგოს არაფერს
 ამბობენ³. თვით ძველი ლატიშვეს (გვ. 18) მიაჩნია ჯერის ნატეხად. წარწე-
 რის ტექსტის მიხედვით, ეს მიცვალებულის წარწერას ჰგავს. მიცვალებულის
 სახელი უნდა იყოს ეგესტათი, რომელიც ტაძრის (თუ სხვა ნაგებობის) მოძა-
 ტველი (ყრჟჟაიჯი) ჩანს⁴.

3. ეგესტათი პრესბიტერის წარწერის ქვემოთ არის დიდი ჯვარი და ზედ
 ბერძნული ასოებიან ჩაქრილი: Ω Γ Η Π. ეს უფრო ახალსა ჰგავს.

¹ ყურადღებას იპყრობს ფორმა *Εσταθιας*, თითქოს ქალის სახელი გამოდის. *Εσταθια*,
 კონტრეტით კი კაცია ამ წარწერის გამკეთებელი. უნდა ვთვლიყო *Εσταθιας*, აბიტრ³
 ვასწორებ ამ ადგილს და ა წერით შევდომად მიმანია.

² წარწერის წაკითხვა მოციმული აქეთ ლატიშვეს (გვ. 18) და ი. ი-ს (გვ. 119). ლა-
 ტიშვეის წანაკითხსა და ჩემს ვარიანტს შორის სხვაობა მცირეა, ჩანს მის დროს ზოგი და-
 მატებითი ასო იკითხებოდა, მაგ., III სტრიქ. *αασπαι*, IV *ααοφαι*. V. *μαγαι*, VI. *ααζ*
iv. Γ. α. VII α. ὀδς ο εαιου, XI *ov. ααη...*, XV *αιου*, *ααα...*, XVI. *ααα...* ი. ი-ს
 იმდენად ახლა აქვს განსხვავებული, რამდენად მისი გაზიფრვა. ი. ი-ს მიერ გადმოწე-
 რილი ვარიანტი ასეთია: № 50. (ი. ი-ის ტექსტს ვებუდგავ უცვლელად). ყველა სხვაობა,
 რომელიც აქვს ი. ი-ს ჩემს ვარიანტთან შედარებით. მცდარ წაკითხვად მიმანია.

³ წარწერას ორთოგრაფიის თვალსაზრისით ანალიზებ: α. იტაკიხი (არც თუ იგი
 ხშირად): *μαγ(η) (=μαγαι), μαγ(η) (ρ) (=μαγαι), Εσταθιας (Εσταθιας)*. ბ. ო და ὀ-ს აღწერა
ταω (τα). გ. ასო φ დაწერილია ა+-ს სახით, რაც გვხვდება XI და შემდეგი საუკუნეების
 ძეგლებში. მაგ. *φ+αααα* (= *αααααα*) 835 წ. (Сокр. II. т. XI). *φ+α* (= *αααα*) X-ს.
 დასაწყ., *+φ/μ/* (= *αααα*), *ΕΚθ ὀδ+ς (αααααα)* 972 წ. ძეგლებში (Сокр. II. т. IV)
 და სხვა. დანარჩენ ასოთა და ლიტერატურათა მონახულებაში გასაკუთრებული არაფერი ზე
 ი. ჩნევა.

⁴ განსხვავებული ახრის არის ამ საკითხზე ნ. ი. ნ. ვ. კ. ს. ა. დ. ს. კ. ი., რომელიც წერს: „А на
 Кавказе, в надгробной надписи, составленной пресвитером Евстафием для памятника
 на могиле какого-то покойника (имя его в надписи не сохранилось), читаем: ὀ (α)δς ὀ
 εἰσθαθιας α(α)ι) ἰσχυρὸς α(α)ι) ἀμύρατος, ἀνάπαυσις αἰθῆρι...“ („Несколько заметок о
 греческих христианских надп. сях“, — Харьков, 1914. стр. 13).

ხდება ხოლმე ისე, რომ საფლავზედა ქვაზე იხსენიება მიცვალებული და შენაფც კიდევ
 სხვა პირი (რომელიც ითხოვს მისი სულის შენდობას, ცოდვთა მიტევებას ან სხვა მსგავს
 რასში), ეს იმიტომ რომ ამ მეორე პირის სახსრით არის დადგმული ძეგლი, ან მის მიერ ათის
 ამოკრილი წარწერა, ან დამუშავებული ძეგლი და სხვ. შდრ. В. В. Латышев, Сборник гре-
 ческих надписей христианских времем из Южной России. СПб., 1896. გვ. გვ. 74—77,
 № 69, табл. VIII. X ს-ის წარწერა: მიცვალებულია მანა ნიკიტა, ხელს აწერს მოხაზონი და
 პრესვიტერი ბოსფორისა—ნიკოლოზი. აქაც ხომ არა აქვს ასეთ შემთხვევას ადგილი (მით
 უფრო, რომ წარწერის დასაწყისი (დაზიანებულია).

4. პირველი წარწერის (მიხეილ არქიეპისკოპოსის მომხსენებლის) მარჯვნივ არის მარმარილოს ქვა, რომელშიც ჩაქრილია 554 რ. (იმავე ხელით, რომლითაც Ἰρηναιος οὐρακίου და II წარწერაზე 437 რ.). ამ ფირფიტაზე სწერია (№ 51): $\epsilon\pi\iota$ $\sigma\eta\mu\epsilon\rho\alpha$ $\tau\eta\varsigma$ $\delta\epsilon$ $\iota\sigma\delta\lambda\mu\epsilon$ $\mu\epsilon\theta\omega\iota$, $\chi\omicron\upsilon\varsigma$ $\alpha\alpha\sigma\eta\varsigma$ $\tau\omicron\upsilon\varsigma$ $\beta\epsilon\iota$ $\mu\eta\gamma\eta$ $\mu\alpha\rho\tau$.

წარწერა საკმაოდ ცუდად იკითხება და ჩანს ნატეხია სხვა დიდი წარწერისა. ეს უნდა იყოს ლატინურის მიერ 26 გვ.ზე მოყვანილი წარწერის ნაწილი:

Αὐτοῦ κ[?] ἡμεῶν [?..δὲ σὺν ὁρ[?] μ[?]ς-?] Ἰβ[?]γε[?]νίου (πρωτοσπαθ[?]ου) τοῦ Δ[?]εσπ[?]ό-του...] ΑΝΔΙΑ(?) καὶ Θεοδ[?]ώ[?]ρου|| τ[?]ξ[?]άρχου Κασ[?]ῆς τοῦ Βα[?]λ[?]α[?]ν[?]τ[?]η, μ[?]γ[?]ν[?] Μ[?]αρ[?]τί[?]ου Ἰ[?]ν[?]δ[?]α[?]ν[?]τ[?]ος ἰδ[?]᾽, ἔτους [?]ς[?]φ[?]ν[?]δ[?].

ΟΥΑΓ	ουαγ
X N	χ ν
ΔΣΕΠΙΣ	ασεπισ
ΑΚΟΥΦΩ	აკουφα
5. ΜΗ ΜΑΡΤΗ	μηγη μαρτη
ΕΤΑΥΛΖΙΙΕ	ეტ ვალჯ იν ე (? -β)
ἘΘΩΟΕΠΟΝ	α (?) ზო მ'ς ო ეპო
ΡΑΝΙΟΚΙΧΥΡΟ	რანოს კ იხურო
ΣΚΑΘΑΝΑΤΟΣ	ს კ აθანატოს
10 ΑΝΑΠΑΥΣΕΑΤ	α ναπαυσε აუტ
Ν·ΑΜΝ·ΤΡΙΑΣ	...ν.ამიην. τριας
ΟΜΟΨΕ ΧΕ ΟΘΩΣΩ	ომო ουε χ'ε ო მ'ς ოω
ΣΟΝ ΤΩΝΑΝΑΞΙΟ	σον των αναξιο
ΝΔΥΛΟΝΣΥΕΝΣΤΑ	ν δουλონ σου ესუტა
15 ΘΥΔΑΝ ΠΡΕΣΒΥΤΕΣ	θυδαν პრესβუტე...
ΟΝ ΤΟΝ ΓΡΑΨΑΝΤ	ონ τον γραψანტ...
ΑΜΗΝ	ამიην

ლათინევი ამ წარწერას უკავშირებს მეორეს (იხ. ქვემოთ გვ. 27), რადგან იქაც იგივე თარიღი და იგივე პირობი იხსენიებიან. თუმცა ისინი მიაჩნია ორი სხვადასხვა შენობის კუთვნილებად, რადგან ერთსა და იმავე შენობას ერთი და იგივე წლის თებერვალსა და მარტში ორ მსგავს წარწერას არ გაუქუ-

ΟΥΑΙ	ოაჲ:	уви!
X K	χριστε Κυρις	Христе господи!
ΑΡΕΤΙΣΤ	Αρετων(τσუა)	по п увероваи
ΑΚΟΥΦΩ	აკου(აჲ) ფი(ნი)	услышав глас,
ΜΗΝ ΜΑΡΤΙΩ	μηნი Μαρτω	месяца марта
ΕΤΥΑΖ	ეტ(ოს) ხლჷ	лета 437
ΣΙΣΘΘΣΙΟΥ	Σ(ბ)Σ(სთოს)ς ὁ θεὸς ὁ ἐπαύ-	ты, Исус, Бог
ΡΑΝΙΟΣ ΚΑΙ ΧΥΡΟ	რანიოს კაი ოჲჲრბჷ	небесный и крепкий
ΣΚΑΘΑΝΑΤΟΣ	კაი ἀθάνατος	и бессмертный
ΑΝΑΠΑΥΣΕΜΤ	ἀνάπαυσε αὐτὸν ἀμήν.	упокой его.
ΟΝΑΜΗΝ ΤΗΑΣ	თჷ(ს) Ἀ(რჷა)ς ἕ(νεკა)	Амвн. Святны ради
ΕΜΟΒΕΧΕ ΟΘΕΙ ΣΩ	Μ(ητρბς) Σου Χ(ριστ)ῆ ὁ	Матери твоя Христа
ΣΟΝΤΩΝΑΝΑΟΙΟ	θ(ე)ς σώσον τὸν ἀναμλο	боже спаси кроткого
ΝΔΒΛΟΝΣΟΥΕΥΣΤ	δούλον Σου Ευστ(ახ)θ	раба твоего Евстафия
ΗΩΝ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡ	ηων πρεσβυτερ	пресвитера, писавшего
ΟΝΤΟΝ ΓΡΑΨΑΝΤΑ	ον τον γραψαντα	(сне). Амвн.
ΑΜΗΝ	Αμήν	

№ 50

თებლენდ. ეს წარწერა И. Н-ს 119 და შმლ. გვერდზე აქვს მოყვანილი ევსტათი პრესბიტერის წარწერის გაგრილებად (№ 52):

Ἄπο Ρώμης γενίου ἀθανάτου Δαλ[μ]ά[του] κα Θεοδώ(ρου) Αρχου Κάσης πόν β+ (Μ)ηγη Μαρτω ἰνδ:κτ ιδ' ἔτους (ς)φσθ +

Из Рима рода бессмертного Далмата и Феодора 2-го архонта Какии, месяца марта, индикта 14, года 554 +

ლათინურისა და **И. Н.**-ს შემდეგ ეს ქვა კიდევ დაზიანებულია. ორივეს I სტრიქონი ახლა სულ დაზიანებულია და უკანასკნელიც აღარ იკითხება. II სტრიქონს ორივე იწყებს $\Psi\epsilon\upsilon\alpha\sigma\text{-თი}$, ვფიქრობ, სრულიად გარკვევით იკითხება. $\epsilon\pi\text{: } \sigma\alpha, \nu$ დატულია ჩემს IV სტრიქონში (სიტყვა $\mu\eta\eta$) და მას წერს **Ν-ფორ-**მით; მეორე სტრიქონის ბოლო — **ΟΤΟΥΔ** უეჭვოა. რაც შეეხება მის წინ ორ

ΕΠΙΣΤΥΝ | ΑΥΤΟΤΟΥΔ
 // ΥΔΛΑ | ΕΘΕΟΔ //
 // ΧΟΥΚΑΣΗΣ ΤΟΥ ΒΙ
 ΜΗΗ ΜΑΡΤ //
 ㄥ

ΑΤΟ ΡΩΝΙ Α Ξ:
 ΓΕΝΙΟΥΑΘΟΤΟΥ
 ΔΔΑΛΑΚΕΘΕΟΔΩ
 ΑΡΧΟΝΚΑΣΗΣ ΤΟΥ ΒΙ
 ΜΗΗ ΜΑΡΤΩ ΙΝΔΙΚΤ
 ΙΔΕ ΤΟΥΣ ΦΙΛΔ †

№ 51

№ 52

ასოს, **AI**, არავითარ შემთხვევაში ეს ამ არაა, რადგან **α-ს** წერს **A** ან **A-ს** სახით, ხოლო **მ-ს** **Θ-დ**, I ვერავითარ შემთხვევაში **Θ-ს** ნაშთად ვერ გაიგება. ჩემი III სტრიქონი თავდება დაწერილობით **BI**, ლათინურს აქვს **BA**, **И. Н.**-ს **B+**. I ვერ იქნება **A-ს** ნაშთი, არც გარდვიგარდმო ხაზი ეტყობა სადმე. ყველაზე მეტად **:-ს** ჰგავს ეს ასო, მით უმეტეს, რომ მის წინ არის ასო **B**.

თუ მოვიშველებთ ძველად გადმოღებულ პირებს, წარწერა ასე შეიძლება აღვადგინოთ:

ἔπι: στυβαίους τῶν θεοπότην δαλα... (θεοπότην τὰς ἀρχαίαν Κωνσταντῆν τῶν Β:(ἀλβανί) μῆτι; Μαρτίῳ (ἐν:σταντος; ἔ; ἔτος; 554)).

თარგმანი იქნება: „...უფლის თეოდორე ბილანტის შეწევნით, რომელიც არის კასის სარდალი. მარტის თვეს (14 ინდიქტონს. 1046 [6554 - 5508 = 1046] წელს)“.

წარწერას წინ ექნებოდა ან $\alpha\upsilon\alpha\alpha\alpha\upsilon\sigma\text{-ით}$ ან $\epsilon\chi\alpha\lambda\lambda\iota\epsilon\pi\upsilon\tau\eta\text{-ით}$ ან $\iota\alpha\tau\alpha\rho\eta\text{-ით}$ იმისდა წინააღმდეგ, უფალი თეოდორეს მეოხებით ტაძარი (?) განახლდა, შეიმკო თუ მოიხატა. ვინ არის კასის სარდალი თედორე ბილანტი (?), არ ვიცით. წარწერა რომ მართლა XI საუკუნისა არის, ამის საწინააღმდეგოს ვერაფერს ვიტყვით. ტექსტში ყურადღებას იპყრობს ასო **α-ს** ორი მოხაზულობა **Α, Α;** ასევე **α-სათვის V** და **I;** ასო **π—Π**, რაც ჩვეულებრივია უფრო გვიანდელი ასოთა მოხაზულობისათვის (შდრ. Cavalieri-Lietzmann, ტაბულა 35, 1209 წლის ხელნაწერი).

5. დარაჯ ანასტასიადის თქმით აქვე სამხრეთ კედელზე იყო წინათ მიყუდებული (თუ ჩასმული) კიდევ ერთი ბერძნულ-წარწერაინი ქვა, რომელიც მასზე აღრინდელმა დარაჯმა, ლებეღემა, დაჰკარგა. ფაქტია, რომ ახლა არ--

სად ჩანს ის IV ქვა, რომელიც ლატიშევს აქ უნახავს და რომლის წარწერაც მოჰყავს აღნიშნული შრომის 24 გვ-ზე. მისი აზრით ეს წარწერა იანი ქვა ოდეს-ღაც საკულტო შენობის კედელში ყოფილა მოთავსებული. ფოტობირის მიხედვით წარწერა ძნელად ირჩევა. ლატიშევი მას ასე კითხულობს: + Πισπι:εραγχιη, πασιεφ.მ(ε)ν και ης; მ(ε)ο) και ηη μαχλη ενταχη Κοταστασια μαχλησα Ρασιεας και αταχραταρα; Πωμιαου ταν Μοσιαχλα δεχ σονεραση; Ενγεσια πατασπαμარიς (ο) ταν Δεσπιντου και Θεεβιντα ταχ:εραη; Καση; ταν Η;α-λάνηη [ან]τη η; ματαχραη... Ξ(ο)α; [ჟ:ა]ნ', იყის; მთა[რთა]რის, სან:ა:[]რ-ნც; ბ'.

ლატიშევი ამ წარწერას უკავშირებს ჩემ მიერ ზემოთ (გვ. 25) მოტანილ წარწერას.

თარგმანი ასეთი იქნება: „+შეიმკ¹ ღვთისა და ღვთისმშობლის ნებით და რომელთა თვითმშობლის დიდი მეფის, კონსტანტინე მონომახსონის დიდი ბედნიერებით, უფალი ევგენი პროტოსპათარიოზისა და თეოდორე ბალანტის, კასის მხედართმთავრის შეწყვენი, ეს საკვირველი (ტაძარი?) 1036 წელს (6554--5508), თებერვლის თვეს, 11 ინიქტიონს“.

ეს ორი წარწერა საინტერესო მასალას შეიცავს საქართველო-ბიზანტიის ურთიერთობის საკითხებისათვის. როგორც ქართული საისტორიო წყაროებიდან არის ცნობილი, XI ს-ის დასაწყისიდანვე ბიზანტიასა და საქართველოს შორის საქმარისად მტრული ურთიერთობა იყო. ასეთი მდგომარეობა კარგა ხანს გრძელდებოდა, დრო და დრო დაზავებაც ხდებოდა. 1032 წლისათვის ბიზანტიელების შეჩენით ბაგრატ IV-ის ნახევარძმა, დენეტრე (გიორგი ნეფისა და ოესთა მეფის ქალის, ალდეს, შვილი) კეთილ რომანოზთან გაიქცა და ანაკოფიის ციხე, სადაც ისა და მისი დედა ცხოვრობდნენ, ბერძნებს გადასცა. როგორც ცნობილია, ბაგრატ IV-ს თავისი ხანგრძლივი მეფობის მანძილზე მრავალ ფრონტზე ჰქონდა ბრძოლა (ამჯერად თბილისის ამირასთან, შავალითად), ამდენად ამ დროს (1032 წელს) არ ეცალა მას აფხაზეთისათვის და ანაკოფია ბერძნების ხელში გადაეცა. მაგრამ შემდეგ, „ქართლის შატია-ნიდან“ ადგილი რომ გავიხსენოთ ჯერ ზამთრისა მოწვეულ იყო; ბერძენთა ენება შეღმართ წასულა; დაეზავა ლიპარიტ [აფხაზეთა მეფესა], უბოძა ქართლის ერისთაობა. წარვიდეს ბერძენნი საბერძენთად და წარიტანეს დემეტრე თანა. კუალად განძლიერდა და მოიქურნა ბაგრატ მეფემან თავის მანულსა ზედა, და დაავდო სუემან ბაგრატისმან ყამი ვისტი ცხრითა ციხითა ანისისათა, თუინიერ ამბერდისათა. და მოსცეს ანელთა ანისი ბაგრატს, რანეთუ მამულად ეყვოდეს სომეხნი, სენეჟ(რე)რემ სომეხთ მეფისა ასული იყო მარიამ დედოფალი, ბაგრატის დედა. იყო ყამი გაზაფხულისა და ბაგრატ აფხაზეთის იყო, და მოადგა ანაკოფიას, მისწურა ასაღებელად. და მოვიდეს ტფილელნი ბერნი, რამეთუ მის ყამისა პირველ მომკუდარ იყო ტფილელი ამირა ჯათარ. უქადეს ქალაქი და უქმენ სასწრაფოდ. დაავდო და მოაყენა ანაკოფიას ვარე ქობულ უთაო სამ ქაქა ძე [ქუაბულელ ჰაქას ძე უთალო] აფხაზეთისა ლანქრი-

¹ ლატიშევი თარგმნის: *Ποστροεια... και λησταις* არის „ვამკობ“, „გამუხუნი“ და არა „ვაშენებ“, „ვაგებ“.

თა. ანოიარა და მოვიდა ქუთათის და ქუთათისისა ლაშქარი, და გურიელნი ახნაურნი და ლომისიანი მოაყენნა ხუფათსა; დაუდგნეს ფილაკეანნი და ბრძოდეს. ამოიარა მეფემან და მოვიდა ქართლს.¹ ივ. ჯავახიშვილის ინტერპრეტაციით „თუ გავიხსენებთ რომ 1044—1045 წ., როდესაც ბაგრატი და ლიპარიტი შერიგდნენ, არე ზამთრისა მოწვენილ იყო... ხოლო როდესაც ბაგრატს ანისი შეაძლიეს, რომ იმ დროს 1045 წ. იყო, მაშინ ირკვევა, რომ ანაკოფიის ციხის გარემოცვა და იმიწურვა ასაღებად 1046 წლის გაზაფხულის წამს უნდა მომხდარიყო“². ამგვარად, ბაგრატ მეფე ამ დროს შეიცადა ანაკოფიის დაბრუნებას, მაგრამ ვერ აიღო (თბილისისაკენ წამოვიდა). საფიქრებელია, რომ საომარმა ოპერაციებმა ზიანი მიაყენეს ადგილობრივ ციხესიმაგრეს, თუ სხვა რამ ნაგებობებს, რომელთა შეკეთება და წესრიგში მოყვანა საკირო იქნებოდა. ახალი ათონის (იგივე ანაკოფიის) ეს ორი წარწერა იმას მოგვითხრობს, რომ პროტოსპათაროსმა ევგენიმ და ტაქსიარხმა კასის სარდალმა თეოდორე ბილანტიმა (|| ბალანტიმა) თავს იდევს ამ საქმის გაკეთება: „შეამკვეს (თუ განაახლეს ან ააშენეს) ტაძარი (?) და კიდევ რაღაცა ნაგებობა 1046 წლის თებერვალსა და მარტში, ალბათ მას შემდეგ, რაც ბაგრატ მეფესთან და მის მიერ დაყენებულ ჯართან ბრძოლის დროს ეს შენობები დაინგრნენ. ამგვარად, ბერძნული წარწერები „ქართლის ცხოვრების“ მონაცემს მხარს უჭერენ და ამაგრებენ.

გიორგი II-ის მეფობის პირველ წლებში (დაახლოებით 1073 — 1074 წწ) იმომადლა ღმერთმან მძლავრებისაგან ბერძენთასა წახმულნი ციხენი: წაუხუნა ბერძენთა ანაკოფია, თავადი ციხეთა აფხაზეთისათა და მრავალნი ციხენი კლარჯეთისა, ჯავახეთისა და არტანისა.³... ე. ი. ანაკოფია, რომელიც ბერძენებს ეპყრათ 40 წელი, ქართველების ხელში გადმოდის დაახლოებით 1073—1074 წლებში.

ამ წარწერებში მოხსენებულა ორი თანამდებობის პირი, ალბათ კონსტანტინე მონომახოსის დაყენებული ადგილობრივი მმართველები: პროტოსპათაროსი ევგენი და ტაქსიარხი, კასის სარდალი, თეოდორე ბილანტი (ბალანტი), რომლებიც სხვა წყაროების მიხედვით ცნობილი არ არიან. ზედწოდება თუ სახელი „ბალანტი“ ბერძნულ იწერლობაში სხვაგანაც გვხვდება: ისტორიკოს კედრენესთან არის სახელი Βαλαντιος⁴, ხოლო კ. კრუმბახერი თავის ლიტერატურის ისტორიაში ასახელებს XII ს-ის ბიზანტიელ მწერალს, Βαλαντιου-ს⁵. რაც შეეხება სიტყვა Καθη-ს, იგი გვხვდება კონსტანტინე პორფიროგენეტის თხზულებაში და აღნიშნავს კაპადოკიის ერთ-ერთ კუთხეს⁶. შესაძლებელია თეოდორე ბალანტი, ადრე კასის ტაქსიარხი, შემდეგ გადმოიყვანეს აფხაზეთში იმავე თანამდებობაზე⁷.

¹ ქართლის ცხოვრება, ანა დედოფლისეული ნუსხა, 1942 წ. გვ. 186.

² ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, 1948 წ. გვ. 142.

³ ქართლის ცხოვრება, ანა დედოფლისეული ნუსხა, 1942 წ. გვ. 199.

⁴ Hist. Comp. II, გვ. 294.

⁵ K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Litteratur², გვ. 474.

⁶ De admin. Imper. 50 (II, გვ. 225).

⁷ ნებ. B. B. Латышев, К истории христианства на Кавказе. СПб, 1911,

საქმე

სოფ. მიხაილ ოვკაში (აფხაზები ნას კუმას უწოდებენ) არის შენდევნი ბერძნული წარწერები, რომლებიც მოთავსებულია საფლავის ქვებზე:

1. *Ἐνταυθα κειτ ο μακαριτης Δημητριος Ε. Ηεχω* *τελευτησας τ 25 Νοεμβριου 1891 ζησας ολα ετη 20 Μηγαλιδοβραχη τη 20 Μαιου, γ. ο.*

Ἐνταυθα κειται ο μακαριτης Δημητριος Ε Ηεχω *τελευτησας τη 25 Νοεμβριου 1891, ζησας ολα ετη 20, Μηγαλιδοβραχη τη 20 Μαιου, 1892.*

აქ განისვენებს ნეტარი ღმობრივი ე. ბეკო, რომელიც აღესრულა 1891 წლის 25 ნოემბერს, იცოცხლა სრული 20 წელი. მიხაილოვსკი, 20 მაისი, 1892 წ.

2. *Ἐνταυθα κειτ ο μακαριτης Ευσταθιος Γ. Ηεχω* *τελευτησας τη 26 Απριλιου 1889 ζησας ετη 52 μηγαλιδοβραχη τη 30 μαιου 1892, γ. ο.*

Ἐνταυθα κειται ο μακαριτης Ευσταθιος Γ. Ηεχω *τελευτησας τη 26 Ἀπριλιου 1889, ζησας ετη 52, Μηγαλιδοβραχη τη 30 μαιου, 1892.*

აქ განისვენებს ნეტარი ესტაფე გ. ბეკო, რომელიც აღესრულა 26 აპრილს 1889 წელს, იცოცხლა 52 წელი, მიხაილოვსკი, 30 მაისი, 1892 წ.

3. *Ε 1906 ο 4 Βαρβαρα συζ. Πολυχρονιου Σεϊτογλη εγεν. 1844 απειθ. 1 Σεπτ. 1888, γ. ο.*

ετσι 1906, δεκαεμβριου 4. Βαρβαρα συζης Πολυχρονιου Σεϊτογλη, εγεννηθη 1844, απειθανε 1 Σεπτεμβριου 1888.

წელს 1906-სა, ღვეზმარს 4. ბარბაღე, მეუღლე პოლიხრონი სეითოღლისა, დაიბადა 1844 წელს, გარდაიცვალა 1888 წლის 1 სექტემბერს.

4. *επιθαδε κειται ο Βασιλειος Ηυλι Μαυροπουλος οστις εγεννηθη τη 1 Ιανουαριου 1888 και απειθανε τη 18 Απριλιου 1892, γ. ο.*

επιθαδε κειται ο Βασιλειος Ηυλι Μαυροπουλος, οστις εγεννηθη τη 1 Ιανουαριου 1888 και απειθανε τη 18 Ἀπριλιου 1892.

აქ განისვენებს ვასილ 3. მავროპულო, რომელიც დაიბადა 1888 წლის 1 იანვარს და გარდაიცვალა 1892 წლის 18 აპრილს.

ეს წარწერები თარიღიანებია და ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ ასე ვიანდელ წარწერებში დაცულია მართალია გამარტივებული, მაგრამ მაინც აღრიხნდელი ფორმულა საფლავის ქვების ტექსტისა და ის მართლწერაც კი, რომელიც კლასიკური ხანის ძეგლებს ახასიათებს (კეიται, ჴჷσας, ტელუთჷსას, ეგენუთჷ, :აი და სხვა). წარწერები იმითაა საინტერესო, რომ გვიჩვენებენ, თუ როდიდან მოსახლეობდნენ ბერძნები ამ რაიონში¹.

¹ ეს წარწერები პირადად მე არ მინახავს, ვსარგებლობდი ს. ყაუხჩიშვილის შრომით. ბერძნების დასახლების ისტორია საქართველოში: ქუთაისის სახელმწიფო პედინსტიტუტის შრომები, ტ. VI, 1946 წ. გვ. გვ. 146—148. ამავე შრომაში ასეთი ცნობაც გვაქვს: „სოფ. მიხაილოვსკაში შენახულია ერთი შენობა, ვინმე ჩახურისა, რომელსაც ბერძნული წარწერა აქვს, მთავარული ასოებით ამოჭრილი. წარწერაში წერია: „1880 წლის 15 მარტს წამოვედით ჩვენი სამშობლოდან, სანდადან, სოფელ პიშტოფანტონიდან და დავსახლდი სოხუმში, მიხაილოვსკის სახელობაში, სოფელ კუმაში, მე ქრისტეფორე ჩახური და ჩემი მეუღლე ელენე ჩახური და დიდის ხალისით ავიგეთ ჩვენი სახლი 1890 წელს...“ ამ წარწერებიდან და ადვილობრივ მცხოვრებთა გადმოცემიდან ირკვევა, რომ 1) მიხაილოვსკის მცხოვრებლები მოსული არიან აფხაზეთში

სოხუმი

სოხუმის მუზეუმში დაცულია ქართული წარწერების შემცველი ქვები, პათ ზორის არის ერთი ბერძნულ-წარწერიანი ქვაც, ის არის დიმ. გორდე-ვეის მიერ სოფ. სკურჩადან (კოდორის ხეობა) ჩამოტანილი, ტაძრის მარჯალ-აბანს (==მარმარილოს ნანგრევები) ნაწილია. მასალა ადგილობრივი კირ-ქვაა; ირგვლივ ჩუქურთმებით, შუაში ჯვარცმამა; აქეთ-იქით მარიამი და იოანე, ზემოთ მთავარანგელოზები. აწერია:

ἸΣΤΑΥΡΩΣΙΣ

ⲠⲚⲔ Ⲡⲕⲓ
ⲚⲘⲘⲚⲔⲐⲚ

Ⲡⲕⲕⲑⲁ

ⲐⲚⲚ

ჟი თაპაჰაჲ ჯვარცმა. მხოლოდ ერთი ბერძნული სიტყვის საფუძველზე ვრცელი მსჯელობის გამართვა არ მოხერხდება. ყურადღებას იპყრობს მოხაზულობა Ⴀ-სი და spiritus asper-ის ნიშანი: Ἰ. ამის მიხედვით და მის ქართულ წარწერასთან შედარებით შეიძლება დაახლოებით თარიღად XII—XIII სს. დაიდვას.

მოქვი

მოქვი მდებარეობს ოჩამჩირიდან დაახლოებით 15 კილომეტრის მანძილზე. გზა მიდის ქილომდე სოხუმისაკენ, ხოლო ქილოდან უხვევს ჩრდილო-დასავლეთისაკენ. სასოფლო საბჭო ზედ გზის პირას არის, ხოლო ტაძარი (როზელსაც ხალხი მონასტერს უწოდებს) კილომეტრნახევრის დაშორებით. ტაძარი მდებარეობს ამალღებულ მოვაკებულ გორაკზე, რომელსაც სამხრეთ-დასავლეთით ჩაშოუდის მდ. მოქვი, ხოლო ჩრდილო აღმოსავლეთით მდ. დეაბი. თვით ტაძარი უშველგებელი თეთრი თლილი ქვის შენობაა, წაგნით აწყენად სრულიად გათეთრებული. ეკლესია საერთოდ შეკეთებულია, აქვს ბევრი ახალი მინაშენი. შიგ არიან დასაფლავებული შერვაშიძეები. ეკლესიის დასავლეთით არის სამრეკლო, დანგრეული, ძველი და შეუკეთებელი, ირგვლივ არის გალავანი და გალავანში სხვადასხვა ნაგებობებია (ახლა განოყენებული სკოლებად). ფრესკები და წარწერები ამჟამად მოქვი არსად არის. ლიტერატურაში დაცული ცნობების მიხედვით¹, რომლებიც ეწყარებიან პატრიარქი დოსითეოსის (1641—1707) ნაშრომს, მოქვის ლეთის-ნმოზლის ტაძარში ასეთი ბერძნული წარწერა ყოფილა:

†*Ἰωαννης* †*ⲛⲉ*: †*Αλεξῆος* †*Νικηταῦτος* †*τῆς* †*Κοιμηθῆσας* †*καὶ* †*Δουτῆ* †*μυρῶλου* †*Βασιλῆος* †*Α*ⲁⲗⲁⲗⲁⲗⲁ

მოიხატა მუფე ალექსი კომნენისა და დავით აფხაზთა ღიღი შეფის დროს.

1880-იან წლებში; 2) მოსული ბერძნები გამოსული არიან სანდეს (Σαντα) პროვინციიდან; 3) მათთან ერთად სანდეს პროვინციიდან წამოსულან სხვებიც, რომლებიც... სხვა სიტყვაში დაბანავდნენ...
ეს მკითრ ახიდან მოსული ბერძნები. როგორც ვხედავთ (ამ წარწერების მიხედვით), საქმოდ წინდა ლიტერატურული ენით წერენ.

¹ Помилловский, ... стр. 42. ბერძნული ტექსტი; Brosset, Rap. VIII, p. 122, მხოლოდ ფრანგული თარგმანი; Бакрадзе, Кавказ... стр, 103, მხოლოდ რუსული თარგმანი.

პომიალოესკი (გვ. 42) ეპეს გამოთქვამს, რომ ეს წარწერა ზუსტი იყოს, რადგან დოსითეოსს ზეპირად მოჰყავს ასეთი ცნობებიო. თუ ამოსავლად მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ საქართველოს გაერთიანების შემდეგ ჩვენს ტერიტორიაზე დაცულ ეპიგრაფიკულ მასალაში არსად გვხვდება ბერძენთა (ბიზანტიელთა) მეფეების მოხსენიება, მაშინ ი. პომიალოესკიზე შორს უნდა წავიღოთ ამ მიმართებით: დოსითეოსის მოყვანილი ცნობა არ შეეფერება სინამდვილეს; დოსითეოსმა, როგორც ბერძენმა, თვითონ დაუმატა ალექსი კომნენის სახელი ამოკითხულ წარწერას. წარწერა შესაძლებელია ბერძნული იყო, მაგრამ მასში დაკმაყოფილებოდნენ მარტო დავით აღმაშენებელის დასახელებით, ალექსი კომნენის ხსენება არც დასჭირდებოდათ და არც მოუნდებოდათ. შესაძლებელია წარწერაში დავითთან ერთად ნახსენები იყო ადგილობრივი მღვდელთმთავარი და სხვა ვინმე პირი, რომელმაც უშუალოდ, პირადად დასდო ღვაწლი ამ საქმეს, ე. ი. მოქვის ტაძრის მოხატვას (შეადარე მაგალითად გუდარების ქართულ წარწერას, რომელშიც გვხვდება რუსუდან დედოფლის, ანტონ მანგლელის და „ცოდვილი“ კიკაფორის ძის სახელები, და სხვა მრავალი).

ჩემთვის მსჯელობა იმის შესახებ, თუ რა ეწერა მოქვის ტაძარში, ძნელია, მაგრამ ი. პომიალოესკის დაეკვება საფუძვლიანად მეჩვენება.

ამ დროს საქართველოსა და ბიზანტიის სამეფო კართა ურთიერთობის შესახებ ქართულ წყაროებში ცნობები ძუნწად არის. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი წერს: *ედა მასვე წელსა [ე. ი. 1116 წ...]* ასული თუისი კატა გაგზავნა [იგულისხმება დავით მეფე] საბერძნეთს სძლად ბერძენთა მეფისად (ანანუელი... გვ. 212)¹, და იქვე მეროვგან: *ეამასვე აგუსტოსსა მოკუდა სულტანი მალიქი, მალიქ-მას ძე და ალექსი (+ კომინიოს შ. მხოლოდ ბროსეს ხელნაწერში) ბერძენთ მეფე და ვერ ცნეს ერთმან მეორისა სიკუდილი. ქორონიკონი იყო სამასოცდათურამეტო [ე. ი. 1118 წ.]*.

ქართულ წყაროებსა და საქართველოში დაცულ ცნობებში სხვა პირდაპირი მითითება ალექსი კომნენზე არ გვხვდება, ამდენად მოქვის ტაძრის ბერძნული წარწერა თუ ისეთი შინაარსისა იყო, როგორც დოსითეოსი გადმოგვცემდა, მნიშვნელოვანი იქნებოდა ამ თვალსაზრისით. წარწერაში მოხსენებული ორი მეფას: დავით აღმაშენებელსა (1089—1125 წწ.) და ალექსი კომნენის (1081—1118 წწ.) მიხედვით წარწერის თარიღის დაზუსტება მოიხერხებოდა: ის უნდა შეესრულებინათ 1089—1118 წლებში.

¹ კატა იყო ცოლი ანა კომნენის და ნიკიფორე ბრინის ვაჟის—ალექსისა.

მამხპარიში

სოფ. მაცხვარი შში (ლატალის თემი) ტარასი თამლიანის ოჯახში-

+
 EKAΛEP
 ΓΙΘITOCI
 ΓNOTICV
 5. ΠEPAΓIA
 ΘOTOKY
 TYMACT
 ΞΔIACV
 ΔPOMIC
 10. KOCMA^xM
 LEIΓYM
 ENYKE
 IΩ^p ΠMO
 NAXY

15. A
 M
 I

№ 53

მეფეს იხსენიებს).

ინახება ე. წ. ლატალის ჯვარი. იგი ვერცხლისაა (სიგრძე—56 სმ., სიგანე—29 სმ.), პირზე არის 8 მინანქარი (და ერთი ამოვარდნილი), ზურგზე აქვს სევადით შესრულებული მებალიონები. ყველა ამ მინანქარს და გამოსახულებას აქვს ბერძნული წარწერა. ჯვრის ტარზე ქვემოთ არის ასეთი ბერძნული წარწერა (№ 53):

+εκαλεριϋμ: το σϋγγνο τϋς σ|παραγϋα| μϋστοχου|
 του μαστ|ου δια σϋ|θροιαμϋς Κοσμη μ*|χε:ϋουσ|ქου
 κελ| ιθ| ιθ| ιερμοϋαχου| α| μ| ι, ე. ი.

+εκαλεσεριϋμη τθ σϋγγνο τϋς ὑπεραγϋαξ მეს-
 τახου του μαστου δια σϋνθροιαμϋς Κοσμη μοναχϋς
 και ἡϋουαίνου και Ἰωάννου ἱερομοιναχου. Ἀμϋν.

ქ. შეიქო ყოვლადწმიდა ჰუმესწონებელი
 ღვთისმშობლის ნიში (ან—ჯვარი) მონაზონისა და წინამ-
 ძღვრის კოჲმსქლა იოანე მღვდელმონაზონის უწყენით.
 ამცხ.

დაწერილობის თვალსაზრისით წარწერას შემ-
 დეგი თავისებურებები ახასიათებს: 1) იტაციზმ:
 ἡ-ს მაგივრად ι: εკαλεριϋμ:, τϋς, σθθροιαμϋς, ἡουαί-
 νου, αμ (ν). 2) დიფთონგების გამონოფთონგება:
 χε. 3) შემოკლებანი, როგორც ფლექსიისა ისევე
 ფუძეშიც: σϋγγνο (ν), σπαραγϋα (ς) (ასეთი შემოკლება
 ჩვეულებრივია ამდროინდელი ბერძნული ხალხუ-
 რი მეტყველებისათვის), μ (οα) χ (ου)¹, Ιω (αυνα),
 ϋ (ε) ο ταου, ιερ (ο) μοαχου, αμ (ν). 4) ლიგატურები
 და თავისებური მონახულობა ასოებისა (№№ 54, 55).
 5) ზმნისაგან ჩაღვრება — αοριστϋς πασσιϋ წარ-
 მოებულია: εκαλεσεριϋμ (=εκαλεσεσεριϋμη). 6) სიტყვა
 σϋνθροιαμϋς — მოცემულია ზღორმით: σθθροιαμϋς, ἡ-
 კომპლექსის ზგამარტივებით (ასეთივეა მოვლება
 გვხვდება აგელათის წარწერაში, რომელიც ბაგრატ

¹ სიტყვა μοιναχϋς—ჩვეულებრივ მოკლება ასე: μο*, ან*μ* (შდრ. Латышев, Сборник
 греческих надписей христіанских времен из Южн. Россіи С. 16, 166, стр. 97. № 97).

ეს თავისებურებები ჩვეულებრივია ბიზანტიური ორთოგრაფიისათვის. I, მოხაზულობა K-სათვის დასტურდება IX—X სს-ის ძეგლებისათვის. მაგ., № 56 (= *ααβαρμ*—988 წ., Сохранения, Таб. I) № 57 (= *ααβ*—830 წ. იქვე, Таб. I). № 58 (= *βημααααλ:αυ*—დაახლ. 972 წ., იქვე, Таб. I).

Ϻ (=OU), ϩ (=Iερ); L(=K). λ:θ:ρ̄ ~ ლ

№ 54

№ 55

№ 56

№ 57

ამგვარად, წარწერა ამ ხანაზე (IX—X სს.) აღრიზნულად ვერ ჩაითვლება. უფროვა თვლიდა მას XI საუკუნისად (მინანქრების, ორნამენტებისა და წარწერების საფუძველზე).

წარწერაში მოხსენიებული პიროვნებების—კოზმასა და იოანეს შესახებ დამატებითი მასალა არ მომეპოვება¹.

მინანქრებს აქვთ ზემდეგი წარწერები: დიდ

II   ᾠ   Δ
          ϩ   Ρ
          ϩ   Π
          ϩ   Ο
          ϩ   Μ
          ϩ   Ω

ⲙⲓⲛⲁⲛⲓⲕⲣⲉⲛⲓⲁ

№ 58

ⲉⲓⲧⲁⲗⲉⲗⲁⲗⲁⲗⲁ

№ 59

№ 60

მინანქრებს ვერტიკალურად: 1. M X Μιχαήλ (მიქაელ მოვარანგელოზი).

2. I C X C Ἰησοῦς Χριστός. 3. ϩ ϩ Μήτηρ Θεου.

პატარა მინანქრებს ვერტიკალურად: 1 ა Λ Κ Λουκάς—ლუკა.

O Λ
 Γ C

2 ა—მინანქარი ამოვარდნილია, იქნებოდა „იოანე“.

ჰორიზონტალურად დიდ მინანქრებს აწერიო: (№ 59) ἰητηρ θεου, (№ 60) ω ϩ ϩ ϩ ϩ Ἰωάννης πρβρρομος—იოანე წინამორბედი.

¹ ეს ნივთი უნახავს ს ტ ო ი ა ნ ო ვ ს ა ც, მაგრამ წარწერები არ გადმოუღია (Ἱστοριο-εκαπ... გვ. 23; 45—46) ც ბ. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი „არქ. ექსპედიცია ლენინუსა და სვანეთში“ გვ. 20. 351—353 წერს, რომ ჯვლის პირზე მოთავსებული ბერძნული წარწერა ჯერ არაა. ნიკიტსკიმ გაარჩია, ხოლო უედევ პროფ. გრეგუარმა შეასწორა. იგი იძლევა ამ წარწერის ქართულ თარგმანს: „ალეუზე ჯვარი (ესე) დეთისმშობელსა ძუძუსმარწოვნებელსა საფასითა ბერისა და წინამძღვარისა კოზმანისა (კოზმისა) და იოანე მღვდელ მონაზონისა, ამინ“. ა. ნიკიტსკის წაკითხვა მოჰყავს პრ. უ ვ ა რ ო ვ ა ს (I:AK, X, 91—93):

+	+	+
ἐκαλερ	ἐκαλλερ	σοορυ-
γίμη πავσι	γίμηη...	πεν..
γιο τῆς ὲ	...τῆς ὲ	...πρε-

პატარა მინანქრებს აწერია:

I ა M Θ   ΜΑΧΘΣ, ე. ი. ΜΑΧΘΑΙΘΣ — შათე.

A E

K

I ბ M K   ΜΑΡΑΘ, ე. ი. ΜΑΡΑΘΣ — მარკოზი

A O

P

ე. ი. ჯვრის ცენტრში არის ქრისტე, აქეთ-იქით მარიაში და იოანე ნათლისცემელი. ზემოთ და ქვემოთ მთავარანგელოზი და ისევ მარიაში, ხოლო ქრისტეს ირგვლივ ოთხი მხარებელი, ხოლო მინანქარი იოანე მხარებლის გამოსახულებით დაკარგულია.

ჯვარს ზურგის მხარეზე აქვს სვეალიანი გამოსახულებები. ამ გამოსახულებებს აწერია: ვერტიკალურად:

1 (დიდი გამოსახულება) O ο χερεισμοις χαιρετισμοις, 2 (პატარა გამოსახ.) H E

X		A K
E		Γ A
P		I T
E		A EP
T	ხარება.	
I		
C		
M	2. η αγια εικατερ, ე. ი. η αγια Αικατερ'ινα (?)	
O	წმიდა კვატერინე.	

περαχ'ιου	περαχ'ιου	святой
θ(ειο)ταχου	θειοταχου	Богородицы...
ταυματ	....	...чрез со-
ου θια συ(v)	... θια συ-	действие
θραμ'ις	θραμ'ις	п... вгум
και σμενη	και...	ена Кир
αζ ιγουμ	...ήγουμ-	Иоанна, neroжo-
έγουα(υρ)οις	έγουα(υρ)οις	наха
'Ιω(άννου) Γ (ερα) μo	'Ιωάννου Γερομα-	A
ναχου	νάχου	M
'A	'A	и
μ	μ	нъ.
ι	ή	
(v)	v	

დაწერილობებით არ გავარჩევ პროფ. ნიკიტსკი: ვარიანტს, რადგან არც გადმოწერილი პირი და ამიტომ არც დამუშავება და თარგმანი სუსტა არ არის.

3. (დიდი გამოსახულება, ცენტრალური, წარმოადგენს ჯვარცმას) (№ 61):

ηδ̄ε ο ουσ ου

ე. ი. ἠδὲ ἔσθ' ου,

ηδ̄ου η μρ̄ ου

ე. ი. ἠδὲ ἢ μῆτιρ̄ ου.

აი. ძე შენი,

ი. ელა შენი. (ი"ე 19, 26; 27).

			Ⓐ	H		Ⓐ	Δ
			K	A		†	ω
			O	Γ		Ε	PO
H	H		N	HA		ω	
Δ	Δ		C	Ε			№ 64
Ε	ϛ		T	Λ			
O	H	Ⓐ	I	A	Ε	Ⓐ	I
ϛ	MP	N	T	N	NI	B	Λ
C	C	I	A	TH		A	I
ϛ	ϛ	K	C	NOC		C	O

№ 61

№ 62

№ 63

№ 65

4. პატარა გამოსახულება (№ 62):

οα Νικιτας

ბ ძვირს Νικητᾶς — წმიდა ნიკიტა.

5. (დიდი გამოსახულება) (№ 63):

Οα κωνσταντηνος

აყყჲ ელენ:

ბ ძვირს Κωνσταντῖνος — წმიდა კონსტანტინე

ἢ ἀγία Ἑλένη — წმიდა ელენე.

პორიზონტალურად მოთავსებული გამოსახულებები: მარცხნიდან
 ზარჯენი:

I. (დიდი) (№ 64):

οα φεωδωρο

ბ ძვირს Θεόδωρος — წმიდა თეოდორე

II. (პატარა) (№ 65):

οα βασιλιο

ბ ძვირს Βασίλειος — წმიდა ბასილი.

III. (პატარა გამოსახულება) (№ 66):

οα Νικολαιο

ბ ძვირს Νικολάος — წმიდა ნიკოლოზი.

IV. (დიდი გამოსახულება) (№ 67):

oa γεωργιας, ე. ო. ὁ ἀγρικός — წმილა გიორგი.

მინანქრების წარწერებს შემდეგ თავისებურება ახასიათებს: 1) სწორია შემოკლებები: Γ C X C (Γ C X C — Ἰωάννης Χριστός), Μ P Θ Y (μῆτρως)

Ⓐ	Ο	Ⓐ	Ρ
N	Λ	Γ	Γ
I	A	Ε	I
K	Ο C	ω	ωC

Ⓐ X C X C   K T O

№ 66

№ 67

№ 68

№ 69

შესი), M X (= Μιχαήλ), ω (= Ἰωάννης), ω შემოკლება Ἰωάννης-სათვის ჩვეულებრივი არაა, ხშირია Γω შემოკლება XIII—XIV სს. ძველებში (Сокращения, табл. V). არის ფლექსიის მოკვეცა: Μακθε (= Μαθητάς), Μαρχο (= Μάρκος); 2) იხმარება ლიგატურა $\Pi\Gamma$ (= πρ, სიტყვაში πρῶτος). ქარაგნას

აქვს სახე ὁ, რაც არის მხოლოდ IX ს-ის შემდეგ (იხ. Сокращения, I, стр. XIV.); 3) თავისებურია დაწერილობა სიტყვისა Μαθητάς — Μακθε, x არის τ-ს ნაცვლად, საფიქრებელია, რომ ეს არის lapsus calami. ბოლოკიდური z არის დიფთონგ ავ-ს გამარტივების შედეგად; მიღებული მონოფთონგია. ამდროინდელი ბერძნულისათვის Μαθηთ ფორმა არის ჩვეულებრივი სახელობითი და წოდებითი, საიდანაც შემოვიდა ქართული ფორმა „მათე“-ც.

სევადით შესრულებული გამოსახულებების წარწერების თავისებურებანი: 1) იტაცებში და დიფთონგთა გამარტივება: Νιαιταξ, Ελεσι, Κοιστατηγος. აყუა, უბე, უბეს; Βασιλι, χερατισιο. 2) ი და ა-ს არევა: (θ)αβδωρως, Γεωργιος, Κοιστατηγος. 3) დაბოლოების შემოკლება: Χερετισιο(ς), Βασιλι(ς). ეს ფორმები (დაბოლოება z-ს გარეშე) სალაპარაკო ბერძნულიდან არის შესული და არა ორთოგრაფიული კანონზომიერების შედეგია მხოლოდ. 4) ასო მ-ს თავისებური დაწერილობა + (სიტყვაში მთავარად). ასეთი დაწერილობა მ-სი არსდ გვხვდება (ψ და ξ კი არის ასე დაწერილი, როგორც წარწერებში, ასევე ხელნაწერებში), მსგავსი მოხაზულობა კი გვხვდება: № 68 = მთავრ—VII ს. (табл. III Сокращения). № 69 = αβδωρ X-ს. (табл. V, Сокращения...). ეს ან განვითარება ან ასოსი +, ან წერალს გამორჩენია O, რომელშიც არის + ჩახაზული (⊕) უძველესი დროიდან.

მინანქრებისა და სევადით შესრულებული გამოსახულებების წარწერები IX საუკუნეზე ადრინდელი არ იქნებიან, მათი დათარიღების დაზუსტება თვით მინანქრებისა და გამოსახულებების მიხედვით უნდა მოხდეს.

მაიხვარიზის მთავარანგელოზის სახელობის ეკლესია (თარგზელი) არის ერთნავენი ნაგებობა მინაშენით. შესავალი არის სამი წმინდან. სამხრეთის და დასავლეთის კარები მოხარატებულია, ხოლო ჩრდილოეთისა ახლა

უბრალო ფიცრისაა. საწბრეთის კარებზე არის მეტად თავისებური ქართული ნუსხური წარწერა (№ 72)¹, ხოლო წარწერის ქვემოთ ცალკეული სიუჟეტებია შესაფერისი წარწერებით. ტაძარი შიგნით მოხატულია და მხატვრობა ძირითადად კარგად არის შენახული, წარწერები ცალკეულ ფრესკებზე ქართულია. ანას გარდა არის კიდევ ისტორიული შინაარსის წარწერები, დავით მეფის, დემეტრე მეფის, მხატვარ მალლაკელისა და სხვათა მომხსენიებელი².

საკურთხევლის ცაში შუაში გამოსახულია ქრისტე, ხელში გაშლილი

ქრ. მწ

№ 70

სახარებით, რომელზედაც თითქოს ქართული წარწერა ყოფილა. ის ახლა არ იკითხება. მის მარცხნივ (ჩემთვის მყურებდისათვის) არის ღვთისმშობელი, რომელსაც აწერია (სხვათა შორის ერთად და არა თავის აქეთ და იქით) *ქრე ჰს* (№ 70).

10W
P O

ქრისტეს მარჯვნივ არის იოანე ნათლისმცემელი, რომელსაც № 71

აწერია (№ 71): *o a' a... p... , e. o. s' a'yid' 'Iadavyz' s' p'eb'ne'it'ias* — წმიდა იოანე წინამორბედი.

ამ ჩვეულებრივი შინაარსის მქონე წარწერაში ყურადღებას იპყრობს ქარაგმის მოხაზულობა ო, რაც IX საუკუნეზე ადრე არ გვხვდება ბერძნულ დამწერლობაში.

ტაძარში კანკელი ხისაა, ფანერებით, თითქოს რუსული ხელობისა და ზედ აქა-იქ აწერია ბერძნულად: *M'P' H'N' x'p'it'p' x'eis* — დედა ღვთისა, და ქრისტეს ნიშნში: *o' n'v* — არსი. ეს უკანასკნელი წარწერები ბევრად უფრო ახალია; ვიდრე ეკლესიის სხვა წარწერები და მათ შორის ბერძნული (ქართული და ბერძნული წარწერები ერთდროული არის).

როგორც ქართული წარწერიდან ჩანს, ეკლესია მოხატულია XII ს-ში (დომიტრის მეფობის მე-15-ე წელს, ე. ი. 1140 წ.), ხოლო აგებულია უფრო ადრე. ბერძნული წარწერაც XII ს-ისა, კერძოდ 1140 წლისა არის.

¹ „ოთ“ შეიწყალე...“ (შემდეგ ვერ ვკითხულობ).

სსს სურკყე ღიქეთაყ ძიუ (ხრქტ

№ 72.

² ჩრდ. კედელზე საკურთხევლთან (წმ. წმ. ეკატერინე და ბარბარას გამოსახულებებთან): *„გოდანდნ სცფანო უსო ზოფოდუნს ზოჰოქიუნს ლო ყოუნოც ჰქ... მანი... სხი... სნიც“* — „მოხატა საყდარი ესე მეფეთბასა დემეტრესა იე კელითა მ(ი)ქ(ავლ) მალლაკელისათა“ (ეკ. თაყაი მვილს აქვს: „იხ“ და, მალაფლაძისათა). იმავე ჩრდილოეთის კედლის დასავლეთ ნაპირისკენა კტიტორთა ჯგუფთა გამოსახული. პ. ინგოროყას 1931 წლის სენაეთში მოგზაურობის დღიურში (რომელიც ავტორმა თავაზიანად დაგვითმო სარგებლობისათვის) აქ დაცულია შემდეგი წარწერა: *„ვრმალსა აბმენს დოს სს' ე'ნიო, ე. ი. „ვრმალსა აბმენ დავითისაა ერისთავნი“*. მხატვრობა წარმოგვიდგენს დემეტრე I-ის გამეფების სცენას

იენაში

სოფ. იენაშში (ლატალის თემი) არის იონა წინასწარმეტყველის სახელობის ეკლესია; ეკლესიას აქვს ჩუქურთმები, ხოლო შიგნით მთლად მოხატული ყოფილა. ფრესკები დაზიანებულია. დარჩენილ გამოხატულებებზე ნოჩანან ეკლესიის მამები ქართველით, რომლებზედაც ბერძნული წარწერებია. თვით მამების სახელები კი ქართულად არის¹. წარწერები ასე იკითხება:

საკურთხეველში მარცხენა მხარეს:

1. იოანე ოქროპირი, რომელსაც აქვს ხელში გრაგნილი:

† Ὁ Θ̅Σ̅ Ο	+ ὁ μ̅ς̅ ο	+ ὁ μ̅ε̅δ̅ς̅ ὁ	ღმერთო, ღმერთო ჩვენო,
Θ̅Σ̅ Ι̅Μ̅	μ̅ς̅ ἡ̅μ̅	μ̅ε̅δ̅ς̅ ἡ̅μ̅ων	რომელმან ზეცისა პურა
Ὁ̅Τ̅Σ̅Ρ̅Α̅Ι	ὁ τ̅" ὀ̅ρ̅α̅ν	ὁ τ̅ον σ̅β̅ρ̅α̅ν-	საზარდელი (ყოელისა სოფ-
Ι̅Ο̅Ν̅Α̅Τ̅Ω̅	ὁ τ̅" ὀ̅ρ̅α̅ν	σ̅ον ἄ̅ρ̅α̅ν	ლისა, უფალი ჩვენი და
Τ̅" Ρ̅Ο̅Φ̅Ι̅Ν	σ̅ον ἄ̅ρ̅α̅ν	τ̅ην τ̅ρο̅φ̅ην -	ღმერთი იესუ ქრისტე გა-
	τ̅" τ̅ρο̅φ̅ην	(τ̅ὸν π̅α̅ντ̅ὸς̅ κ̅ὸς̅μ̅ις̅, τ̅ὸν	მოგზავნე) ³ .
		κ̅ύ̅ριον ἡ̅μ̅ων κα̅ί μ̅ε̅δ̅ον	
		Ἰ̅η̅σο̅υν χ̅ρ̅ι̅σ̅τ̅ον ἐ̅ξ̅ἁ̅π̅ο̅σ̅-	
		τ̅ε̅λ̅ε̅ς̅)" ² .	

2. გრიგოლ ღვთისმეტყველის გრაგნილზე სწერია (№ 73). *αχρῆναι* ἡ *πᾶρ* ἐστὶ *ι, ε. ο. ἀχράντα* ἡ *πᾶρ*ε-*υ* (აჩრანთა... უბიწოსი. კუროსეულისა⁴).

მარჯვენა მხარეს: 1. ბასილ დიდის გრაგნილზე სწერია (№ 74): *ὁ̅ε̅|̅ ἄ̅ξ̅ι̅ς̅, σ̅υ̅θ̅ε̅|̅ ὀ̅μ̅ε̅-ο̅|̅ τ̅" σ̅α̅ρ̅α̅ι̅"* *ε, ე. ὁ. ὀ̅μ̅ε̅|̅ς̅ ἄ̅ξ̅ι̅ς̅ σ̅υ̅θ̅ε̅|̅μ̅ε̅|̅ς̅ ἄ̅ρ̅α̅ν* (პაქსამაჯ და ჩიბოანჯ პარაქრეშთაი ἡ პარაქრეშთაი ἡ ლეიტარეინ სი, წათლან უჯ ბოჯეს) არაიან არის ღირსი შერკულთაგან სორციელი (სიტყბოებით და სიამოვნებით. რომ მოვიდეს ან გემსახურს უნ, მუფუო დიდებისა)⁵.

¹ ექ. თაყაიშვილი ო, არქ. ექსპედიცია... გვ. 338.

² იენაში ვცხოვრობდით ორ დღეს, მაგრამ იანის (ე. ὁ. იონას სახელობის ტაძრის) გაღება ვერ მოხერხდა. ჩემი იქიდან წამოსვლის შემდეგ დარჩენილ აზნაგებს (ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის მეცნიერ მუშაკებს) მოუხერხებიათ შიგ შესვლა და მუშაობა. თ. ვირსალაძემ და ვ. ცინცაძემ გადმოსწერეს ბერძნული წარწერები, ფოტოსურათი გადაიღეს და ორივე (გადმონაწერი და ფოტოსურათი) თბილისში დაბრუნების მერე გადმომცეს მე. ასეთი თავზიანობისათვის თ. ვირსალაძეს და ვ. ცინცაძეს დიდ მადლობას მოვასხებუ. იანის ბერძნულ წარწერებს მათი მოწვევით მასალით ვკითხულობ.

³ შეადარე ახალი შუამთის ტაძრის მხატვრობას, სადაც საკურთხეველის გამოსახულზე ბათა შორის ერთ წმინდა მამას უკირავს ხელში ტექსტი: *ლ"ო: ჩნ"ო: რ"ნ: ზც"ისა: პორო: საზრდელი: ყი"სა: ეს არის ადგილი იოანეს საადღვამო ლიტურგიიდან.*

⁴ ეს ტექსტი „ერმინის“ მიხედვით კირილე ალექსანდრიელს ეკუთვნის, მისი შეესწავლი სახე იქნება: *ἐξ̅α̅π̅ο̅σ̅τ̅ος̅ τ̅ῆς̅ πα̅ρα̅φ̅η̅ς̅, ἀ̅χ̅ρ̅ᾶ̅ντ̅ου̅ ὑ̅πε̅ρ̅ε̅σ̅χ̅ο̅: ἡ̅μ̅ῶ̅ν ἰ̅ο̅ῦ̅ν̅δ̅ῖ̅ον̅ ὀ̅μ̅ε̅σ̅τ̅ῶ̅ν ἡ̅μ̅ῶ̅ν Θ̅ε̅ο̅ῦ̅ ἡ̅μ̅ῶ̅ν—*α̅ι̅ ἄ̅ι̅ π̅α̅π̅ῶ̅ν Μ̅α̅ρ̅ί̅ας*“; იგივე გრაგნილი უკირავთ მარტვილში კირილეს, ნიკორწმინდაში—იოანე ოქროპირის „ერმინის“ წყაროებში ეს ტექსტი ათანასე ალექსანდრიელს აქვს (გვ. 279).*

⁵ ტექსტი არის წმინდა ბასილის ლიტურგიიდან.

2. მარჯენიე II გრაგნილზე სწერია (№ 75): + σπας ἡπ'ο τας κρῆσας, σου ἀνύτοτε φαλατ'άμειθα ρ., ე. ი. + ἔπωξ ἡπ'ο τας κρῆστας σου ἀνύτοτε φαλατ'άμειθα... ქ. რადთა ძალისა მიერ შენისა მუღან დაცულ ვიქმნეთ!...

	Δ Θ Ι C	‡ O Π O C Y Π	+ Δ E C Π
	A Z I O C	O E Y K P A X	K E O Θ C
A X P A I X	C V N A C	C Y Π A N	Σ T O K I T
Y M P O P O V	Δ E H E L O	Σ T E Φ Y Γ	Ν Ι Κ Α C T K
I C I	T C P K I K E	T O M E Θ A	H Δ O Z A K Λ
№ 73	№ 74	№ 75	№ 76

3. მესამე გამოსახულებას მარჯენიე ქართული წარწერა არა აქვს, მის გრაგნილზე კი სწერია (№ 76): + ὁμοίαι κἔ ο μ'εἰ ὁπ'εἰ ὁπ'εἰ...! ν'κας τ κ | η ὁπ'εἰ α κ...| + ὁμοίαιτα κ'ρῖε, ὁ μ'εἰς ὁπ'εἰ ν'κ'ετ'ε κ'α: ἡ ὁπ'εἰ ქ. შეუფე. უფალო, ღმერთო, ეგრე სძლეე და ღიებ... ან ... ὁπ'εἰ τ' κ'ρῖτ'ε, ν'κ'α:... რომლისა ძალი. კლევა...²

წარწერები პალეოგრაფიული ნიშნებით XI—XII საუკუნით დათარიღდება³.

¹ ამ გრაგნილის ავტორად ჩემთვის გადმოცემულ პირში ისევ გრიგოლ ლეთისმეტყველი იყო დასახელებული. ეს გარემოება მე ცოტა საეჭვოდ მიჩვენება. რადგან ერთსა და იმავე საკურობველში ორჯერ ვერ იქნებოდა ერთი და იგივე წმინდა მამა გამოსახული; ხოლო რომ მარცხენა ნხარეს მეორე გამოსახულება მართლა გრიგოლ ლეთისმეტყველია, ეა კარვად ჩანს ფოტოსურათზედაც (ქ'ან ო. ი. ი. ნ. ს. მ. გ. მ.). ვის ეკუთვნის ეს გრაგნილი, არ ვიცი. მსგავსი წარწერა არის შემოქმედის ეკლესიაში.

² საიდან არის ეს ტექსტი, არ ვიცი.

³ იენაშის ფრესკულ წარწერებს შემდეგი თავისებურებები ახასიათებთ: ქარაგვის ნიშნები: ' (მ', ჯ'), (H, M), ასეთი ქარაგნები XI ს-ის მერე იხმარება; მავილის ნიშნები: ' (ταορι), ' (πάντορε), სპირიტუსი (როგორც asper, აგრეთვე lenis) გარჩეული არაა; იხმარება ორივეს გადმოსაცემად (ἰ, ὁδῶν..), ასევე ' (ἐξομύμῖοις, ἰνῶ) წარწერებში

Σ, Ξ (=ου), ς, Α, ς, ς, ΗΜ, Ψ, Ξ, Δ (=το?) !'

№ 77

ნებდება ორმაგი და სამმაგი ლიგატურები (№ 77); სამმაგი ლიგატურები ჯერ კიდევ III ს-ში

ἰεσ'ε'   ψυ'χ'   Η = μ, Π = π, ∞ = ω, ζ = ξ

№ 78

№ 79

№ 80

მესტია

მესტიის მუზეუმში არის რამდენიმე ნივთი, რომელსაც ბერძნული წარწერა აქვს¹.

მესტიის ეკლესიიდან მოტანილი ვერცხლის ხატი, მოზრდილი, ნაქედლი. შუაში არის ნაცხოვარი წარწერით: ΙϞ ΧϞ—Ιηωან̄ς Χρισ̄τος. ირველიე ჩარჩოზე არის მ მედალიონი გამოსახულებებით. ზნოთ არის ვედრების კომპოზიცია წარწერით (№ 84): ΜΗϞΡ (ϞΥ—μ̄η̄ρη̄ρ̄ μ̄ε̄σ̄σ̄ν—ΙϞ ΧϞ—Ιηωαν̄ς Χρισ̄τος.

ΗΡ ΘΥ
ΙϞ ΧϞ

№ 84

მარცხნივ იოანეს წარწერა გაფუქებულია. დანარჩენ მედალიონებს ქართულა წარწერები აქვთ (გაბრიელი, ლუკა, ეკატერინე, პეტრე). ბერძნული წარწერის მიხედვით ხატი ΙΧ ს-ზე აღრინდელი არ შეიძლება იყოს. ხელოვნებათმცოდნეთ იგი მიიჩნიათ XIII—XIV ს-ის ძეგლად.

სოფ. ხე

სოფ. ეე (კალას თემი) მდებარეობს ენდ. ენგურის მარჯვენა ნაპირზე; მის პირდაპირ მდინარის მარცხენა ნაპირზე, მაღალ გორაკზე აწ გაღამწვარი

გვხვდება (იხ. ლატოშევის „ბოჰსორის წარწერები“). იხმარება წერტილები ხმოვნებზე *ε* და *υ* (*σφαιριον*, *σφαιρος*, *σφαλας*, *σφαιροειδης*). წერტილი *ε*-ზე ჯერ კიდევ IV ს-ის ხელნაწერებში წიგნიწევა (იხ. Specimina eadicum graecorum vaticanois... I ტაბულა), მაგრამ განსაკუთრებით ხშირად IX—XIII სს-ში (№ 78 = *ισοτης*—943 წ. Соκραцения, табл. VI; № 79 = *φαιης*—1249 წ. Соκραцения, табл. V და სხვა). ყურადღებას იპყრობს ზოგი ასომ მონახულუბა (№ 80): ამ ასოების ასეთი მონახულუბა დამახასიათებელია XI—XIII სს-ისათვის (მაგ., ძივს—1037 წ. Spec. გვ. 22. იქვე, გვ. 28, გვ. 35. ასევე აია სოფიას მონაიკის წარწერა იოანე II კომნენის მოხსენიებით და სხე).

(ψαλμ) μ̄ᾱρ̄Ϟ

№ 81

№ 82

მთავრულისა ნესხურთან (*σηλάνταμελα*). ხშირად იხმარება შევოკლებანი, ჩეულებრიე ფუქსიათა: “(τῆρ. τῶρ).“ (ταῖς, ἀσχηματῖς), (εἰς τῶρ). ორ-დაბოლოებისათვის უფრო აღრინდელი ნიშანი არის ‘ან’, ხოლო შემდეგ გვხვდება ‘და’ და ‘(τ’—1116 წ. Соκραцения ტაბ. V. τ’—1301 წ. 1317 წ.—Соκραцения, табл. V.). ასევე ორ ფუქსიათ ადრე ნიშნით გამოიხატებოდა. X ს-დან კი ორი პარალელური ხაზით, ჯერ ერთი უფრო გრძელი და მეორე ცოტა მოკლე. XI ს-ში კი 2 ტოლი პარალელური ხაზით (τ’= τῶρ—972 წ. Соκραцения, VIII. табл.). ეს არის accentus gravis-თან შერწყმის შედეგი (Соκραцения стр. 96). —აღ დაბოლოებისათვის ‘ნიშანი გველზე ადრე IX ს-ში გვხვდება (835 წელს, იხ. Соκραцения, стр. 8) ფლექსიონსეული რ-სათვის შემოკლება ლუასეთი ხაზით არა. მაგრამ მსგავსი მონახულობის ერთი შტრიხით ასოს ზემოთ გვხვდება X—XI სს-ის წარწერებში (№ 81 = *ψαλμ*—977 წ. Соκραцения, VIII. табл., № 82 = *μ̄ᾱρ̄Ϟ*—1056 წ. Соκραцения VIII. табл.).

ბიზანტიულისათვის დამახასიათებელი იტაციზმი და დიფთონგთა გამარტივება იენამის ბერძნულ წარწერებში არ შეიძლება.

1 მესტიის მუზეუმში დაცულია ბერძნულ-წარწერიანი ორი მონეტა: ერთი ოქროსი, ძველი წელთაღრიცხვის უკანასკნელი საუკუნისა, პანის გამოსახულებით და წარწერით: ΠΑΝ (Πάν პანი), ხოლო მეორე ბიზანტიური ვერცხლის ფული—წარწერით (№ 83).

0
A
E
H
O

№ 83

ტყით, არის განთქმული ლაგურკა, ანუ წმინდა კვირიცესა და იელიტეს საზელობის ეკლესია. ლაგურკა ჩვეულებრივი სუანური ტიპის ეკლესიაა, ხოლო სამრეკლო აქვს სულ ზედ მიშენებული. შესასვლელი ახლა სამრეკლოს მირიდან არის. ეკლესიას ირგვლივ ერთი საკუთარი გალავანი არტყია, ხოლო მეორე გალავანი უფრო დიდ ადგილს, მთელ მოვაკებულ მთის წვერს მოიცავს. გალავანში კიდევ რამდენიმე, ზოგი დანგრეული, ნაგებობაა. ლაგურკაში ხალხი იკრიბებოდა წელაწადში ორჯერ: აღდგომის შაბათსა და კვირიკობას (15 იელისს), ქალებს არ უშვებდნენ შიგნითა გალავანს იქით.

ეკლესია შიგნით სკანოვად პატარაა, პნელი და ნივთებით ამოკაებული. მხატვრობა კარგად არის დაცული, ბევრია ქართული წარწერები კედლებზე. ეკლესიის დათვალიერება სულ სანთლებით ნიშნა. ქართულ წარწერებში გამოირჩევა ორი ხელი: ერთი ძველი (XI—XII სს-ისა) და მეორე ახალი (XVII ს-ისა დაახლოებით). ორავე მთავრულია¹. ეკლესიის კედლებზე ბერძნული წარწერები არაა. სანაგებროდ ბერძნული წარწერების შემცველი საკულტო ნივთები დაცულია ტაძარში საკნარისი რაოდენობით.

ეკლესიაში მოიპოვება შემდეგი ბერძნულ-წარწერიანი ნივთები:

1) ხატი-გარდამოსხნა. მატერიაზე დახატული, ჩარჩო ვერცხლისა, ჩუქურთმიანი. იესუს მარცხენა მკლავის ქვეშ არის ბერძნული წარწერის ნაშთი. წარწერა შესრულებულია წითელი საღებავით: ΘΙΛΟΙΣΙ—(ἡ ἀποχα)ιηγιστις—ვარდამოსხნა. სხვა წარწერებიც ყოფილა, მაგრამ ახლა წაშლილია. წარწერა

ჩვეულებრივია ბიზანტიური დროისათვის (: გადმოსცემს η-ს, ο არის ნახმარი ა-ს ნაცვლად), ისე რომ მარტო პალეოგრაფიით მისი დათარიღება გაძნელებდა.

2) ვერცხლის პატარა ნაქედი ხატი წარწერით ΙϚ ΧϚ.

3) ბალდახინი ვერცხლით შექმნილი და ოქროით დაფერილი. ცალკეულ გამოსახულებებს აქვთ ბერძნული წარწერები: μρ მ-ს — μνηχე მჟიჲ ჯელა ღვთისა, Ἰησους Χρ:σςჲ იესუ ქრისტე. ამ წარწერებში არც მთლად ჩვეულებრივია დაქარაგმება. ყურადღებას იპყრობს ΜΡ (μνηχე-ისათვის) და CϚ XϚ (Ἰησους Χρ:σςჲ-ისათვის). დანარჩენ გამოსახულებებს ქართული წარწერები აქვთ.

¹ ძველი ხელით შესრულებულ წარწერათაგან აღსანიშნავია დასავლეთ კედელზე საერო პირთა გამოსახულებებთან მოთავსებული აწ ძალიან დაზიანებული სამ-სტრიქონიანი წარწერა. ექ. თაყაიშვილის ის არ შეუნიშნავს (იბ. მისი „არქ. ექსპედიცია“. გვ. 184), პ. ინიკოშვილმა, რომელსაც 1931 წელს ამოუციხნა ეს წარწერა. მას 1183 წელს მიაკუთვნებს.

4) ეკლესიის შუაში აღმართულ ჯვარზე პირით საკურთხეველისკენ მიუღებულა XI ს-ის ნამუშევარი ხატი, ვერცხლის ჩარჩოში, განოსახულემა საღებავით არის შესრულებული, ზედ აქვს წარწერა (№ 85): $\alpha\zeta$ MIXA, ე. ი. Ⴀ $\alpha\zeta$: $\text{M}\iota\chi\alpha\iota\acute{\nu}$ —წმიდა მიქაელი.

საკურთხეველში დგას დიდი სკივრი, რომელიც საესვია სხვადასხვა ნივთებით (ხატებით, დროშებით და სხვა). ამ სკივრში დაცულ სხვადასხვა ნივთთა შორის არის ბერძნული წარწერების შემცველიც:

5) პატარა ნაქედი ვერცხლის ხატი წარწერით (№ 86): $\omicron$ α Παναγας, ე. ი. Ⴀ $\alpha\zeta$: Παναγας — წმიდა პავლე.

6—8) სამი ვერცხლის ხატი ქრისტეს გამოსახულებით (ზოგს სახე საღებავით აქვს ჩახატული, მაგრამ ბერძნული წარწერა მინც ნაქელია). აწერიათ: IC XC. სამივე მცირე ზომისაა¹.

9) ვერცხლის ნაქედი ხატი, რომელზედაც გამოსახულია მარიამი ყრმით.

ამას აქვს ბერძნული წარწერა:— $\mu\alpha\rho$ — $\mu\alpha\rho\eta\rho$ — დედა; მეორე ნაწილი ამ წარწერისა დაკარგულია. ხატს ქვემოთ აქვს ქართული მთავრული წარწერა². ექ. თაყაიშვილი ხატს XII—XIV სს-ით ათარიღებს³.

MP ΘV

№ 87

10) პატარა ტრიპტიხი, დამტვრეული, შუაში მარიამი ყრმით და წარწერით (№ 87): $\mu\rho$ $\theta\upsilon$ — $\mu\alpha\rho\eta\rho$ $\theta\epsilon\omicron\varsigma$ — დედა ღვთისა. მარჯვნივ წ: $\omicron$ ინგ. მიხრპლი. მარცხენა ნაწილი აღარ არის. ტრიპტიხს აქვს ორნამენტი ირგვლივ და ქართული ასომთავრული წარწერები⁴. ექ. თაყაიშვილი მას 1252—1263 წლებით ათარიღებს⁵. ბერძნული წარწერის მონაცემებით კორექტივის შეტანა არ გვიხდება.

¹ ერთ მთგანს ქვემოთ ქართული წარწერა აქვს: ქე ღო შენწე[ეს]ავ ამირეჯიბსა ბეშქენს“. ექ. თაყაიშვილი ამ ქართულ წარწერიან ხატს XII—XIII სს-ით ათარიღებს იგი ოქროსად მიანიხი („არხ. ექსპედიცია...“, გვ. 196).

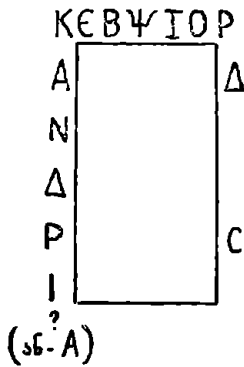
² „† $\theta\upsilon$: $\text{M}\epsilon\text{N}\alpha$: $\text{P}\alpha\text{O}\xi$: $\text{I}\rho\text{C}\eta$: $\text{Q}\eta\text{C}\eta\text{C}\eta\text{C}\eta\text{C}$: $\text{Q}\eta\text{C}\eta\text{C}\eta\text{C}\eta\text{C}$: $\text{C}\eta\text{C}\eta\text{C}\eta\text{C}\eta\text{C}$ —, ქ. დედაო ღმრთისაო, მეობ ესავ ბეშაის ძესა ბაილსა და მეუღლესა მისსა გუაცასა და შვილსა მათსა“, ექვთიმე თაყაიშვილს წარწერა: ცოტა სხვაგვარად აქვს მოცემული: დღო: ღთსო: მიოსე: ბავშეშას: ძესა: ბაილადა მეუღლესა: მისა გუაცას: და შვილსა მათსა-. (იხ. „არქ. ექსპ.“ გვ. 194).

³ ექ. თაყაიშვილი. „არხ. ექსპედიცია...“ გვ. 193—194.

⁴ „[$\theta\upsilon$: $\text{C}\eta\text{C}\eta\text{C}\eta\text{C}\eta\text{C}$ $\text{M}\epsilon\text{N}\alpha$ ... $\text{Q}\eta\text{C}\eta\text{C}\eta\text{C}\eta\text{C}$] $\theta\upsilon$ “. ეს წარწერა მოთავსებულია მარიამის გამოსახულებიან ნაწილზე. ზღრგზე მთავარ ნაწილს აწერია: „† $\text{C}\eta\text{C}\eta\text{C}\eta\text{C}\eta\text{C}$: $\text{M}\epsilon\text{N}\alpha$: $\text{P}\alpha\text{O}\xi$: $\text{I}\rho\text{C}\eta$: $\text{C}\eta\text{C}\eta\text{C}\eta\text{C}\eta\text{C}$: $\text{C}\eta\text{C}\eta\text{C}\eta\text{C}\eta\text{C}$: $\text{C}\eta\text{C}\eta\text{C}\eta\text{C}\eta\text{C}$: $\text{C}\eta\text{C}\eta\text{C}\eta\text{C}\eta\text{C}$ — + $\text{C}\eta$ წმიდაო: ღმრთისმშობელო მეობ გუექვენ [ქ] წი... ნაშე ძესა შენსა მოსახეთა შენთა დავით და მეუღლესა ჩემსა გონცასა“.

⁵ ექ. თაყაიშვილს ეს ხატი უნახავს იფარაშო. ეს ქართული წარწერა მიანიხი დავით მეფის (უღუ დავითისა) და მისი მეუღლის (მეთრე ცოლი) გუანცა რაჟის ერისთავის, კახაბერის, ასულის მომხსენიებლად. მისი ცნობით გუანცა დავითის ცოლი იყო 1252—1263 წლებში, ამდენად წარწერის თარიღად ამ წლებს ასახელებს (იხ. „არქ. ექსპ...“ გვ. გვ. 209—210)

11) გეგმა რომაული ხანისა, კარგი ნაკეთები, კაცის თავი პროფილში. ზედ აწერია: A (შესაძლებელია ლათინურიც იყოს ეს ასო).

8) თეთრი ბროლის პირამიდის ფორმის საბეჭდავი. ფუძეზე ამოკრილია ნათლის-ღება და აქვს ბერძნული წარწერა, რომელიც ანაბეჭდზე ასე იკითხება (№ 88): ნაწილი

+ ΛΑΜΠΡΑ: ΠΕΡΙC ΧΩΝ ΦΑΣ
ΙΛΑΡΙΩΝΥΛΗ: ΟΔ. ΗΓΩΝΕΙC
ΜΕΓΙCΤΟΝ ΕΞΕΙΦΩC ΤΟΔΕ

№ 88

№ 89

წარწერისა ექვს არ იწვევს, სახელდობრ: βάψις (ან ξέψαψε) Ἰορνάζυჯ, მარცხენა მხარეს შოთაელებული სიტყვა არის აჯბჳ (ან აჯბჳჯ) ან აჯაბჳ (ან აჯაბჳჯ). საფიქრებელია, რომ საბეჭდავზე დაწერილი იქნებოდა: სიუყეტის დასათურება βάψις, Ἰορნάζυჯ—ნათლის ღება, იორანჯ. და ამას გარდა სახელი იმ პირისა, ვისაც საბეჭდავი ეკუთვნოდა—'აჯბჳ (?). ანდრი.

12) ფული ვერცხლისა. ძალიან თხელი. ერთ მხარეს აწერია: /// Ἄ Ψ — ღვთისა. — (წინა ნაწილი აკლია, საფიქრებელია იქნებოდა „ღვღ“ ან „შოსა“). მეორე მხარეს, წრიულად: „[ქე ადე ღ]თ აფხ-თა დ[ა ქრთელთ მეფე]“ ზეაში: „და [სეე[ს]ტსა“. ფული ეკუთვნის დავით აღმაშენებელს (ზღრ. E. A. Παχομοβ, Монеты Грузии, I, 1910, გვ. 78—79).

13) ეკლესიის მთავარ განძს წარმოადგენს ე. წ. შალიანის ხატი, რომელიც ანეამად საშინლად არის დანგრეული. მისი ცალკე ნაწილები გახეულია წითელ ბლდადში და ინახება სკივრში. არსად ჩანს ცნობილი გეგმა ქრისტეს გამოსახულებით. სპეციალისტები ხატს (თავისი სხვადასხვა ნაწილებით) IX—XI სს-ით ათარილებენ¹.

შალიანის ხატზე არის შემდეგი ბერძნული წარწერა (№ 89):

ოქროს ფირფიტაზე წითელი ასოებით ჩაქდებული სამსტრიქონიანი წარწერა:

+ λαμπρα̅ περισχω̅ φασ̅ | ιλαριωνυλη̅ αση̅ οδ̅ η̅γων̅ ει̅ς̅
μεγιστον̅ εξ̅ει̅ φω̅ς̅ το̅δε̅

¹ ხატის ძირითადი ბერძნული წარწერა (იამბიკო) მოტანილი აქვს სხვა ავტორთა მიხედვით პომილოვსკის, გვ. გვ. 42—43. პომილოვსკი ლავურკას სოფ. დოვბერს მიაკუთვნებს. დაუბერი კესთან აალოს შედებარე სოფელია. ექ. თაყაიშვილს თავის „არქ. ექსპ...“-ში გვ. გვ. 185—187 დახასიათებული აქვს ეს ძეგლი და მოჰყავს ამ წარწერის მიოლოდ ქართული თარგმანი.

ეს რომ დავწერთ იამბიკოს სახით, იქნება:

λειτουργία περίοδος *φωδὲ 'Ιλαρίων ἄλη* ილარიონმა გარემობლდა ნათელი ბრწყინვალე ხით
σὸν ἴπυον εἰς πύργον ἔξει φῶδ და ეს ეწება წინამძღვრად უღიდესი ნათელისაკენ ო.

ვინ არის ილარიონი, რომელმაც გაუქვა ხატის შემკული ხის ბუდე, ჯერჯერობით არ ვიცით. შეიძლებოდა კითხვა დაგვეკვა, ეს ილარიონი IX ს.-ის ცნობილი მოღვაწე ილარიონ ქართველი ხომ არაა. ილარიონ ქართველის «ცხოვრებაში»² მისი მრავალმხრივი მოღვაწეობა ნაჩვენებია როგორც საქართველოში, აგრეთვე საქართველოს გარეთ, ხოლო ასეთი სახის საკმიანობა ხატების მოქედვა-შემკობა მოხსენებული არ არის. ილარიონისადმი მიძღვნილ «დასდებელთა» ტექსტში ასეთი ადგილი მოგვეპოვება:

«ელვად ნათლისა სალუთოფსა მოგუეფინა დღეს ქსენებამ ყოვლად დიდებულისა მოლუაწისა ილარიონ ახლისა მნათობისა. მოვედით მოსწრათედ, ჭქრისტეს სამწყსონო, და განენათლდეთ სათნობათა მისთა ბრწყინვალეთა ნათლითა, რომელი ქრისტეს ნიერ განბრწყინდა...» და სხვა³.

თავის დროზე ეს წარწერა მოთავსებული ყოფილა ხატის ქვემოთ. თვით ხატი წარმოადგენს აგრეთვე ოქროს ფირფიტას, რომელზედაც მინანქრით არის დახატული ჯვარცმა და აქეთ-იქით მარიაში და იოანე. ჯვარცმასთან, ქრისტეს ნარჯვენა მკლავს ქვეშ სწერია: ΙΑΕΘΥΟCCΘΙ ἡμε σ οαδ σσδ, ე. ო. ἡμε ἰ ῤ: δε σσσ აი მე უნი (ივ 19, 26). ქრისტეს მარცხენა მკლავს ქვეშ სწერია: ΙΑΘΙ HMP COI ἡμε ῥ ῥῥ σσს, ე. ო. ἡμε ῥ ῥῥῥ σσს აი ელა უნი (ივ 19, 27)⁴.

¹ ამ წარწერის კითხვა ეჭვს არ იწვევს. ორთოგრაფიითა და ასოთა მოხაზულობით იგი აბლოს დავს კლასიკური ხანის დამწერლობასთან. აკლია ქვემოწერილი იოტები (*λειτουργία*, *ἄλη*). ფუნჯის ნიშნები (*Ἰλαρίων*, *ἄλη*, *σόν*, *ἴπυον*, *ἔξει*, *εἰς*), მახვილის ნიშნები (*περίοδος*, *φωδὲ*, *Ἰλαρίων*, *ἄλη*, *σόν*, *ἴπυον*, *πύργον*, *ἔξει*, *εἰς*), თუნქა ორ სიტყვას აქვს და ისიც თავის ადგილას შემოსილი მახვილები (*λειτουργία* და *φωδὲ*). ხატს ხელთნაწეოცდენი, როგორც უკვე ვთქვით, IX—XI სს-ით ათარიღებენ. და ამ დროისათვის მოსალოდნელი იტაცებისა და დიდხონიჭა გამოწოდებების კვალად არსად ჩანს. საფიქრებელია, რომ წარწერა შესრულებულია ისეთი პირის მიერ, რომლისთვისაც ხალხურ მღვდლებმაზე უფრო აბლოს ბერძნული შეიწინებოდა ვნაა. ამით უნდა აიხსნას ასოთა მოხაზულობისა და ორთოგრაფიის უფრო ძველი სახის შემონახვა, ვიდრე მისი შესრულების თარიღია.

ბერძნული ტექსტი დაუშვავებული იყო აკად. ნაუკის მიერ და მისი გაგება ჯანთარებელი იყო პომოქალოვსკისა და ექ. თაყაიშვილის მიერ. ამის მიხედვით *ἡμε* ნიშნებს «ნიფთვობას». *ῥῥ*-ის ერთი (და შეიძლება პირველი) მნიშვნელობა არის «სტყე», «მუქნარბი», «ხე». ვინც ნახავს თვით შლიანის ხატს. ჯვარცმას, რომელიც ჩასვენებულია შესანიშნავად ნაკეთებ, შემკულ ხის ბუდეში, ბუნებრივად გაუჩნდება აზრი, რომ ილარიონმა ხომ არ გაუქვია ეს ბუდე ნათლს (ე. ო. ხატს) დასაცვად და არ დაურთო წარწერა თავისი ღვარჯის უცვლადსაყოფად? ექ. თაყაიშვილი წარწერის ასეთ თარგმანს იძლევა «ილარიონს, რომელმაც შემოსდლდა (შეაქცო) ნათელი (ღვთიური სახე) ბრწყინვალე ნივთითა, ექნება ამით გზა მიზნული უაღრეს ნათელთან» («არქ. ექსპ... გვ. 186).

² ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წ. ხელთნაწერი ალაბებით, თბილისი, 1901 წ. გვ. 23. 64—108.

³ იქვე. გვ. 23. 177—186 «დასდებულნი წმინდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა (ილარიონისი)» «მღო. კ. კეკელიძე, ბაწყურივი ქართული ჰაგიოგრაფიის ისტორიიდან (ცხოვრება ილარიონ ქართველისა): თბილისი ყვენივერისტეტის მოამბე, № 1. თბილისი 1919—1920. გვ. 39—67.

⁴ ჯვარცმაზე მოცემული წარწერიდან ყურადღებას იპყრობს სიტყვა *ἡμε*-ში დიდხონის გამარტობა: *ἡμε*, რაც ამ ციტატში ხშირად გვხვდება ანალოგიურ შემთხვევებში ხმარების დროს («მღო. მეტეხის მესხუშში დაცული ნივთების წარწერები).

ხატის ბუდეს ზემოთა ნაწილზე გარედან აწერია ამოპერტული ასოებით (ქვემოთ შესაფერისი სიუჟეტია): + ΠΑΝΑΚΤΑΧΙC + ή ἀνάστασις - აღდგომა. მთელ გვერდზე მხოლოდ ესაა და ირგვლივ ოთხკუთხეგ ლანაში ორნამენტები.

Ⓐ	Λ	Ⓐ	O	Ⓐ	Π
⚡ A	EI	IA	A	ΓE	OC
⚡ I	O; C	KΩ	ΔEΛ	Ω	
		BOC	ΦO	P	
№ 90		№ 91		№ 92	

ამ ბუდის გვერდით ნაწილზე არის ვერცხლის ნაქედი 5 გამოსახულება და გამოსახულებათა შორის 4 ორნამენტული ჯვარი. გამოსახულებები მარცხნიდან მარჯვნივ:

- № 90: ο α ...α...λιος = ὁ ἄγιος Βασίλειος წმიდა ბასილი.
- № 91: ο α Ιακωβος; ο αδελφο = ὁ ἄγιος Ἰακώβος ἢ ἀδελφός წმიდა იაკობი მშ.

Ⓐ	N	Ⓐ	O	Ⓐ	Δ	Ⓐ	T
AN	IO	CV	CT	ΘE	ΩP	M	O
TΘ	C	M	Λ	O	O	H	C
№ 93		№ 94		№ 95		№ 96	

- № 92: ο α γεωργιος ὁ ἄγιος Γεώργιος წმიდა გიორგი.
- ο α παντελεημ ὁ ἄγιος Παντελεήμων წმიდა პანტელეიმონი.

№ 93: ο α Αντωνιος ὁ ἄγιος Ἀντώνιος წმიდა ანტონი.
მეორე გვერდითი ნაწილი, რომელზედაც კვლავ 5 გამოსახულებაა და შუაში 4 ორნამენტული ჯვარი:

- № 94: ο α συμ οατ ὁ ἄγιος Συμεών ὁ στυλῆτης წმიდა სიმეონ ზესვეცე.
- № 95: ο α νιοδωρο ὁ ἄγιος Θιόδωρος წმიდა თეოდორე.
- № 96: ο α Νικητριος ὁ ἄγιος Νικήτριος წმიდა ლიმიტრი.
- ο α Νικολαιος ὁ ἄγιος Νικόλαος წმიდა ნიკოლოზი.
- № 97: ο α Ιω ο... ὁ ἄγιος Ἰωάννης ἢ ἱερόδωριος წმიდა იოანე წინამორბედი.

არის რამდენიმე ნატეხი, რომლებიც მოკლე გვერდების ნაწილებს უნდა წარმოადგენდნენ (შუაში აქაც ჯვრის ორნამენტია).

№ 98: ο α Ιλαριων ὁ ἅγιος Ἰλαριῶν წმიდა ილარიონი.

ΗΑΓΙΑ ΜΑΡΙΑ ἡ ἁγία Μαρίας წმიდა მარიამი.

ნეორე ნატეხზე არის:

ΗΑΓΙΑ ΜΑΡΘΑ ἡ ἁγία Μάρθα წმიდა მართა.

Ⓐ
ΙΩ
Ο

№ 97

Ⓐ P
ΙΑ
Α

№ 98

Ⓐ P
ΛΑ
Ζ
Α

Ⓐ P
Ο
C

№ 99

№ 99: ο α Λαζαρος ὁ ἅγιος Λαζάρου წმიდა ლაზარე.

არის ცალკეული პატარა გამოსახულებები, ოქროსფერი ფირფიტები, ზედ რგოლშებმული, თითქოს შალიანის ხატიდან აგლეჯილი, მაგრამ სხვა სტილით შესრულებული, ვიდრე ბუდის გამოსახულებები. ზედ მთელი ტანით არიან წმინდანები გამოსახული. მათ აქვთ ბერძნული წარწერები:

ΘΗΡΩΦΗΤΙΧΑΙΑC ὁ πατριάρχης Ἱερῶν წინასწარმეტყველი ელია.

ΘΑΓΙΟC ΠΑΥΛΟC ὁ ἅγιος Παῦλος წმიდა პავლე.

ΘΑΓΙΟC ΠΕΤΡΟC ὁ ἅγιος Πέτρος წმიდა პეტრე.

ამ შეჯალიონებზე მოთავსებულ წარწერათა ორთოგრაფიიდან შეინიშნება: ხალხური ფორმის მიხედვით დაბოლოების მოკვეცა: ζ (აზელა, ზედბარა),

Ⓐ	Τ		
K	I	Ⓐ	Δ
ΩΝ	N	ΙΩ	ΡΟ
CT	O	Θ	M
A	C	ΠΡ	O
N		Ο	C

№ 100

№ 101

1) ΜΙΧΑΗΛ Μ:ჯაჩქა შიქელი.

2) ΓΑΒΡΙΗΛ Γ:გაბრიელ — გაბრიელი.

ავ (Παυλελημ) და შემოკლებანი: Σαμ
σλ (Σαμαων στηλιτης). იტაციზმი: ძა-
ლიან ძუნწად: αναστασης. ა-ს მაგიე-
რად ο: Αντωνιος. ბოლო 3 გამოსახულე-
ბაზე, რომლებიც სხვა ხელობისა უნდა
იყოს, ვიდრე ხატის ბოდეა, შეიმჩნევა
იტაციზმის ნიშანი (πρωφητης) და ο და
ა-ს არევა (πρωφητης). საერთოდ, პა-
ლეოგრაფიული მონაცემები არ ეწინა-
აღმდეგებიან შალიანის ხატის IX—XI
სს-ით დათარიღებას.

ამეჟამად ლაგურკაში არ ინახება,
მაგრამ შალიანის ხატის კუთვნილი პა-
ტარა ხატები ყოფილა¹:

¹ დამატებითი ცნობები ამოკრეფილი მაქს ს. ყაუხჩიშვილის 1931 წლის სენა-
თის ექსპედიციის დღიურიდან.

- 3) ო ჰვიჲ KΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ წმიდა კონსტანტინე (№ 100).
 4) ΠΑΡΙΑ ΕΛΕΝΗ ო არჲა Ἐλένη წმიდა ელენე.
 5) ო ჰვიჲ Ἰσακῆς ო პარბუჲაჲ წმიდა იოანე წინამძღობელი (№ 101).

სვანეთში ყოფნის დროს ეერ ენახე ზოგი ბერძნულ-წარწერიანი ნიეთი, რომელთა შესახებ არის ცნობა ლიტერატურაში. არ ჩამოვთვლი ყველა ხატს, რომელსაც კი აწერია ἸϞ ΧϞ ან ΜϞ (41), გადმოვცემ მხოლოდ იმ წარწერებს, რომლებიც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი არიან.

ნაკიფარი

იფარის თემის სოფ. ნაკიფარში წმ. გიორგის სახელობის ეკლესიაში დაცული ყოფილა ღვთისმშობლის პატარა ხატი, რომლის უკანა მხარეზე მოთავსებული იყო ვრცელი ბერძნული წარწერა (№ 102)¹:

ΑϞϞ ΟἸΑ ΑϞ^Μ ΠΡΘΕΝΕΠΑΝΑΓΙΑ
 ΗΣΚΤΙ^Ν ΠΝ^Κ ΔΥ ΑϞ^Ε ΣϞ ΠΑϞϞ
 ΣΕΩΦΑΦ^Σ ΚΡΑΙΑ^Σ Π^Ω ΠΟΘΩ
 ΚΑΙ ΚΟ^Σ ΗΟΚΟ^Σ Η^Σ ΕΚΧΡΥ^Σ Ρ^Σ Π^Σ
 ΗΑΡ ΑΗΑ^Σ ΛΗ^Σ ΧΦ^Σ Π^Σ Ν^Σ ΦΕΛΗ
 ΚΑΙ ΚΟ^Σ ΕΙΟΥ^Σ Ψ^Σ ΥΧ^Σ Κ^Σ Ε^Σ Κ^Σ Η^Σ
 ΗΑΑΗΚΥ^Σ Ρ^Σ Α^Σ ΤΕΠ^Σ Ρ^Σ Ω^Σ Η^Σ ΓΥ^Σ ΝΑ^Σ Ι^Σ Ω^Σ
 Ψ^Σ Α^Σ Χ^Σ Ε^Σ Η^Σ Ε^Σ Χ^Σ Ι^Σ Α^Σ Ζ^Σ Ω^Σ Ε^Σ Τ^Σ Ω^Σ ΝΑ^Σ Τ^Σ Ρ^Σ Α^Σ Ψ^Σ

№ 102

θεοποιον αγιη² παρθενε παναγιη² ო თუ ანთეთი რაჯათი აწინად პაბუჲა
 სე ჯაყრჲჲინთა აჯრჲ:ახან თნ პიბა¹ | აა: აბჲჲჲჲ აბჲჲჲჲ ἔα χρῆσασαργῆσთ ἁεχῆჲჲ | ἁჲ-

¹ წარწერა გადმოვიწერე პომიადოვისკის კრებულიდან (გვ. გვ 44—45, ტაბულა 8, ნახატი 23) და შევეუდარე ს. ყაუხჩიშვილის 1931 წლის ზაფხულის სვანეთის ექსპედიციის დღიურის მასალას.

ρα η δούλη σου φωτος νεφελη| και κοσμον ζητων ψυχικης ευκοσις| μαριανη κρη|
 τε πασων γυναιων| τη λαχει με συνταξον το των δυνατων.

ბნაპოინა აგინე, პარმინე, პანაგია,
 ἡ τὴν κτιστὴν τίκτουσα κτίσεως πάσης,
 σὲ ζωογονήσασα καρνισμῶν τῆ πύθι
 καὶ κόσμιον κοσμὸν ἐκ χρυσοργύρου τέχνης,
 Μαρία ἡ δούλη σου, φωτὲς νεφέλη,
 καὶ κόσμιον ζητῶν ψυχικῆς εὐκοσμιᾶς,
 Μαριάνη, κρηία τε πασῶν γυναιῶν
 τῆ λαχει: με συνταξῶν τῆ των δυνατων.

„უბიწო ღვლადლო, ქალწულო: ყოვლადწმიდა, მსობელო ყოვლისა კმნილებს: ლემქნელისა, შენ ესაღა გულოთადი სურვილით და გამკობ ოქრო-ვერცხლისგან სელოგონებით (ჯაკეთებული) სემკაულით, მარია მსეველი შენი, ნათლის ღრუბელო, ვეჟებ სემკაულს სულვიერი დიდნუნებოვანებისას. მარიაჲ, უფალო ყოველთა ღელთა, განმანესე მე მართალთა ბედნი“.

როგორც ლიტერატურაშიც არის აღნიშნული, ბერძნული ტექსტი იამბიკოს წარმოადგენს. ვინ არის მისი შემოხვეული მარიანი, არ ვიცით. წარწერა დაახლოებით XI V—XV სს-ით არის დათარიღებული¹.

მედი

ბენიოს თემის სოფ. დოღში დაცული ყოფილა ღვთისმშობლის კარგი ხარტი, დაახლოებით ერთი მეტრის სიმაღლისა. ზედ გამოსახული იყო ღვთისმშობელი ყრბით, წარწერებით:

მარცხნივ: ΙϞ ΣϞ Ἰησοῦς Χριστός

Η Αἰωρίτσα
 ΗΡ ΘΥ

№ 103

Η
 Η

№ 104

მარჯვნივ (№ 103): ἡ ἀγιωρίτση— ἡ ἀγορεῖτισσα მოწმინდელი, ἡ ἡρ ἡρ — ἡ ἡρ ἡρ — დედა ღვთისა.

ზემო კუთხეში მარცხნივ არის Μυχαήλ—მიქაელი (№ 104), ზემო კუთხეში მარჯვნივ ΓΑΡΗΑ—Γაბრიელ. დაქარაგმების ნიშნებასა და ზოგი

¹ რადგანაც წარწერა მე თვითონ არ მინახავს, ამიტომ გამიზნულდება მისი ორთოგრაფიისა თუ დამწერლობის შესახებ დამოუკიდებელი მსჯელობა, წარწერას სხვადასხვა დროით ათარიღებენ (იხ. პომელოვსკია... გვ. 44). მე ვფიქრობ, ნახატის მიხედვით ყველაზე მართებულად წარწერის დათარიღება XIV—XV სს-ით უნდა იყოს. ამდროინდელი ნაკვეთი ქართულად წარწერებით ამ სტილით არის შესრულებული.

4) β° γ° δ° წმიდა ირინე, β° γ° δ° — წმიდა ბარბარა, β° γ° δ° — წმიდა ვატრინა.

ხატის წარწერები პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით XII ს-ისა უნდა იყვნენ. ექ. თაყაიშვილი ხატს XIV—XV სს-ით ათარილებს¹.

შაკი. ქაშვეთი. მურყმელი

სოფ. ფარის მაცხოვრის ეკლესიაში დაცული ყოფილა პატარა ხატი, რომელზედაც სხვა ხატიდან მიწებებული იყო ორი ფირფიტა წარწერით (№ 108): თითქოს ეს წარწერა უნდა ნიშნავდეს: *ἐξελυθη... εἰς ἐξ...* გამობრწყინდენ... წელს².

ლენჯერის თემის სოფ. ქაშვეთის ეკლესიაში ყოფილა დაახლოებით ³ მეტრის სიმაღლის ხატი, 6 ქვით შემკული, — ირგვლივ წმინდანთა მედლონებით. ქართული წარწერა დედოფალ რუსულანს იხსენიებს, ხოლო ბერძნულად აწერია: $\text{IC XC HCTAIPOC} + \text{C H ANACTACIC} \text{ } \eta\gamma\alpha\sigma\epsilon\varsigma \text{ } \chi\rho\alpha\sigma\epsilon\iota\varsigma$; $\eta \text{ } \sigma\alpha\alpha\pi\alpha\omega\sigma\epsilon\iota\varsigma \text{ } \eta \text{ } \delta\upsilon\delta\alpha\omega\sigma\epsilon\iota\varsigma$ ესუ ქრისტე ჯვარცმა აღგომა⁴. წარწერის თავისებურებათაგან შეინიშნება: სტიგმის ხმარება, σ ა-ს მაგიერ ($\sigma\alpha\alpha\pi\alpha\omega\sigma\epsilon\iota\varsigma$) და ასო ι -ს თავისებური მოხაზულობა $\dagger$.

$\dagger$. T° I° A° S° I° S° C° T° E° R° A° T° V° S° D° T° D° I° O° L° A° P° O° T° A° F° E°

№ 109

უშგულის თემის სოფ. მურყმელში დაცული იყო სპილენძის აფურული ხატი წარწერით (№ 109): $\dagger$ $\alpha\omega\sigma\epsilon\iota\varsigma$ $\epsilon\tau\epsilon\lambda\epsilon\omega\sigma\epsilon\iota\varsigma$ ... წარწერას მეტად ვერ ვირჩევ.

ჯახუნდერი

ლაშხეთის თემის სოფ. ჯახუნდერიში დაცული ყოფილა მიქაელ მთავარანგელოზის ხატი, რომელზედაც გამოსახული იყო მიქაელი და მის ფერხთით იოსები. ხატს ჰქონია (№ 110): $\alpha\omega\sigma\epsilon\iota\varsigma$ M° χ I° $\sigma\theta\eta$ $\pi\epsilon$ $\chi\alpha\sigma\iota$, ე. ი. $\delta\upsilon\sigma\alpha\omega\sigma\epsilon\iota\varsigma$ M° χ $\eta\zeta$ წმიდა მიქაელი, I° $\sigma\theta\eta$ $\pi\alpha\tau\eta\rho$ $\chi\alpha\rho\iota\sigma\iota\omega$ იოსები მამა უფლისა. მხოლოდ ამ მასალის მიხედვით ძნელია ხატისა და მისი წარწერის დათარიღება. ბროსეს ხატი გურიიდან მოტანილად მიაჩნია⁵.

AIC MIX
 IOCΦ PR KY

№ 110

იოსები მამა უფლისა. მხოლოდ ამ მასალის მიხედვით ძნელია ხატისა და მისი წარწერის დათარიღება. ბროსეს ხატი გურიიდან მოტანილად მიაჩნია⁵.

¹ ექ. თაყაიშვილს მოცემული აქვს ამ ხატის აღწერილობა და აღნიშვნა იმის შესახებ, რომ ამ წამლით ნახატ ხატს აქვს ბერძნული წარწერები. თვით წარწერებია არ მოყავს (იხ. „არქ. ექსპ...“ გვ. გვ. 395—396).

² Помяловский стр. 46. Бакрадзе, Сванетия, стр. 59, Приложение № 1.

³ Помяловский стр. 43.

⁴ Помяловский стр. 45. Бакрадзе, Сванетия, стр. 120, приложение № 41.

⁵ Помяловский стр. 47.

ნარეკიხა

წაღენჯიხაში არის X—XI საუკუნის მაცხოვრის სახელობის ეკლესია, რომლის ათწახნაგოვანი გუმბათი ოთხ ნახევარკოლონაზეა დამყარებული. გარედან ირგვლივ სამ მხარეს მინაშენებია, რომლებიც ეკვტერებს წარმოადგენენ. ეკლესიას ქვის პერანგი არა აქვს. ეკლესია შიგნით ძთლად მონახატულია, მხატვრობა შესანიშნავია. ყურადღებას იპყრობს მსუბუქი ფიგურები და ადამიანთა გამოსახულებებში მუქი მწვანე სხივოსანი თეალები. ეკვტერების მხატვრობა გაცილებით უფრო მდაბრეა.

⦿ ϩΗϫΙ' ΔΘΛϫ ΤΞ ΘΥ' ΚΑΙ
 ΑΜΑΡΤΟΛ' ΜΑΝΨΗΛ ΤΞ ΕΥΓΕΝΙ
 ΚΨ ΤΞ ΖΟΓΡΑΦ' Τ Ψϩ
 ΤΟΣ ΤΟΝ ΝΑΩΝ: Ε Τ Ψ Τ
 ΕΛΘΩΝ ΤΟΣ ΑΠΕ ΤΗΡ
 ΤΗΝ ΟΠΟΛΗΝ: Η Τ
 ΝΑΧΨ: ΕΦΗΛΕ
 Τ Ψ ΚΟΣΜΟΥ Ε
 ΒΑΜΕΚ· ΟΝΟΜΑ ΤΗ· Τ Ψ
 ΤΑ ΟΝΟΜΑΤΑ· Τ Ψ ΤΑ: Κ
 ΟΜΑΧΡΕΒΕΛΗΣ· ΚΕ Α
 ΚΟΣ Ο ΚΑΠΙΣ ΔΛΑΣ: Κ Ε
 ΤΗΝ ΓΡΑΦΗΝ Τ Ψ ΤΗΝ ΑΣΕΥΣ
 Μ Ψ Τ Ψ ΑΜΑΡΤΟΛ' Η
 ΤΟ Τ Ψ Ν ΧΡΥΣΗ ΑΝ

ურესკებს აქვთ ქართული და ბერძნული წარწერები. ბერძნულ წარწერათა შორის ყველაზე მნიშვნელოვანი მოთავესებულია გუმბათის საყრდენ სვეტზე (შემოსავლიდან მარჯვნივ). სვეტი ამ მხრიდან სამწახნაგოვანია, წარწერა მოთავესებულია იმ დიდ წახნაგზე, რომელიც შემოსასვლელისკენ არის მოქცეული. წარწერა ამჟამად ასეა დაცული (№ 111):

+ ηησ... θεσλσ τσθ σ' κσ|
 αμσρσλσ μσψσηλ τσθ εσγσν·|
 κσθ τσθ ζσγρσφσθ. τσθ σσ...|
 τσθ τσθ νσσσν: ετσθ τ...| ελσθσψ

№ 111

1 ამ ადგილას არის მხოლოდ 1 ასოს ადგილი. 2 ეს ასო არის გარკვეულად იოტა. 3 საქმა-

τος ἀπε την...! τηνόπολην: ητ...| ναχους. εστηλε...| του κόσμου ε...| Βάμεκ. όνό-
ματη. τών...| τα ονόματα. ταύτα: κο...| ό μαχαρεβελής. κε άν...| κος ό Καπισου-
λάς: κε ....|τήν γραφήν τούτην, ασευε...| μου του άμαρτολου π...| το τών χριστηταν...!

„Xριστέ, [δ]έησις δούλου τού θεού και άμαρτωλού Μανουήλ τού Εύθυν[ι]-
κους τού ζουγράφου τού σ[ή]σαν[τ]ος τόν ναόν έτου[το]ν“] ελθόντος απέ την [Κω-
στα]ντινούπολιν“ ητ... [μο]ναχούς έστειλε... τόν κόμητου ε...“ Βάμεκ όνόμα-
των... τά όνόματα ταύτα: Κο[παλ]ία] ό Μαχαρεβέλης και: Άν[θρό]νιχος ό Καπι-
σουλάς και... την γραφήν τούτην να σέβ[ε]σαι: έ[ι]που τόν άμαρτωλόν π[ά]ν[τ]ω[ν]
τών χριστιαν[ών]“.

ქრისტე, ვერება ღვთისმონისა და ცოდვილის მანუელ ეგვიპციოსისა, მხატვრისა, რ-
მელმაჲ აღმართა ეს ცაძარი, როდესაც მოვიდა კონსტანტინეპოლიდან, სადაც მონაზონები გვ-

ორ დიდი ადგილია აქ დაზიანებული. * აქ თითქმის არის M-ს, A-ს ან A-ს ხედა ნა-
წილის ნაშთი. * ეს ასოები N-ს ნაშთები უნდა იყვნენ. * ეს რაკალი o-ს ნაშთია. † აქ ყოფილა
ან ერთი სამკბილა ასო ან ლიგატურა (av, av, av).

* ეს წარწერა მოყვანილი აქვს პო მი ა ლო ვ ს კ ი ს (გვ. გვ. 50—51). მისი გადმონა-
წერი ძირითადად ისეთივეა, როგორც ჩემი, მაგრამ სტროქონების ბოლოს ზოგან მას აქვს
მეტი ასოები (მაგ., II—მას აქვს εὐχρη), ზოგან მე (მაგ., XI სტროქ. AN). უკანასკნელი სიტყვა
მას აქვს ΝΡΥΣΤΙΑΝ, ხოლო მე დაბეჯითებითა შემიძლია ვთქვა, რომ აქ სწორია:
ΝΡΥΣΤΙΑΝ. !ეს წარწერა მოჰყავს ბ რ ო ს ე ს ა ც (Kap., IX, p. 16), მის შესახებ ლაპარაკობს
ბ ა ქ რ ა ძ ე (Гурьян... стр. стр. 312—320), ცნობა ამ წარწერის შესახებ აქვს ექ. თა-
ყ ა ი შ ი ლ ს (არხ. მოგზ. II, გვ. გვ. 210—212).

* ესაა ახალი ბერძნული ფორმა სიტყვისათვის τοῦτο. იბ. H a t z i d a k i s..., გვ. 379.

* „Statt από sagt man in vielen Gegenden z. B. in festländischen Griechen-
land und sonst bisweilen απέ. Diese Form findet sich schon im XI. Jahrh. bei Trinehe-
ra Syllabus s. 112 „επέ τήν θρη““. Hatzidakis... გვ. 152.

* ვფიქრობ აქ ბერძნულად სწორია ქართული სიტყვა „ე რ ი ს თ ა ვ ი“.

* ბ რ ო ს ე ასე ვითულობს ამ წარწერას: [Xριστέ, έλέησον τόν δούλου τού θεού και
άμαρτωλόν Μανουήλ τού Εύθυνου, τόν ζουγραφον, τόν σ[ή]σαν[τ]ος τόν ναόν έτου[το]ν
ελθόντος...] [Κωστα]ντινούπολιν... έστειλε: τόν κόμητου... όνόματη τ[ού]τ[ου]... τά όνόματα
ταύτα... την γραφήν ταύτην... μου τόν άμαρτωλόν... [πρω]το[το]ν τών χριστιαν[ών]· δρο-
დεν Εϋθυνισις წაკითხვა ასეთია: [Δ]έησις δούλου τού θεού και άμαρτωλόν Μανουήλ
τ[ού]τ[ου]τ[ου] τόν ζουγραφον, τόν σ[ή]σαν[τ]ος τόν ναόν έτου[το]ν [και] ελθόντος απέ
τή[ν] [Κωστα]ντινούπολιν ήτις [μο]ναχός έστειλε [έ]ν, έπ[ί] δέ [έ]ξω τόν κόμητου... τά όνό-
ματα ταύτα K...[имя?] ό μαχαρεβέλης [произше?] και... ..κος: [конец имени] ό Каπισου-
λάς [произше?] και... την γραφήν ταύτην [и] σέβ[ε]σαι) (έ)που τόν άμαρτωλόν [πρω]το[το]ν
τών χριστιανών“. მისივე რუსული თარგმანია: „Моление раба божия и грешника Ману-
ила Евгеликова, живущаго, построившаго сей храм и приносящаго из Константинополя
которых высала одинъ (=одипоких) из мира... по имени... имена сии K... Махаребеля
и ...к Каписула, и запись сию многу уважь грешнейшаго изъ всехъ христианъ“.

ორივე წაკითხვას თავისი ნაკლოვანება მოჰპოვება. ბერძნულ წარწერაში აღარ ჩანს სა-
ხელები (ანდრონიკოს, ქვაბლია), რის აღდგენაც შეიძლება იმავე ტაძარში დაცული ქართუ-
ლი წარწერის საშუალებით. იმავე სვეტზე, ბოლო მის მარცხენა წახნაგზე, არის ქართული
ასომთავრული წარწერა, რომელიც უნდა ეკუთვნოდეს იმავე მანუელ ეგვიპციოსს (ყოველ შემ-
თხვევაში თნობა ამ წარწერაში მისი პირით არის). ასეთივე ორთოგრაფიის ქართული წარ-
წერა მოთავსებულია მეორე სვეტზე, რომელსაც ჩრდილოეთის მხრივ უჭირავს გუმბათი, ეს
წარწერა მანუელის თანაშემწეებისაა. წარწერა მოთავსებულია ჩრდილო სვეტის ვიწრო მარ-
ჯვენა წახნაგზე, პირით შემოსასვლელისაკენ:

1. მანუელის წარწერა: ქ. პატრონისა| ეწო ერთვის და| მნდატრთ: თხ| ცვისისა: დადა-

ზავნა..... ერისთავთ-ერისთავმა (?), რომლის სახელია ვამეყ, სახელდება მათი: ქობალია მახარებელი და ანდრონიკე გაბისულავა და... ეს მხატვრობა ჩემი, ყველა ქრისტიანთა შორის ცოდვილისა, შეიწყნარე“.

როგორც წარწერიდან ირკვევა, ვამეყ დადიანის ბრძანებით კონსტანტინეპოლიდან ჩამოუყვანიათ ნახარებელ ქვაბალიას და ანდრონიკე გაბისულავას მხატვარი მანუელ ევგენიკოსი, რომელსაც მათივე დახმარებით (?) რაღაცა ნაწილი ეკლესიისა აუშენებია (შეიძლება ეკეტერები) და მოუხატავს წალენჯიხის მაცხოვრის სახელობის ეკლესია. ვამეყ I დადიანი, როგორც ცნობილია, მთავრობდა დაახლოებით 1386—1396 წლებში, ისე რომ ეკლესია ამ დროს არის მოხატული (ეკლესიაში მხატვრობის სხვა თენაც არის) და წარწერაც ამ დროისა არის¹.

იმ სვეტზე, რომელზედაც არის ქვაბალიას და გაბისულავას ქართული წარწერა, აღმოსავლეთის წახნაგზე (რომელიც საკურთხეველისკენაა მიქცეული) არის ფრესკა სამღვდლო პირის გამოხატულებით. ეს სამღვდლო პირია ვედემონ ჯაიანი (XVII საუკუნის წალენჯიხელი იღვდელთმთავარი). ფრესკას აქვს ქართული და ბერძნული წარწერები:

ⲒⲪⲬⲚⲔ. ᲛⲚⲔ.
ⲕⲁⲒⲚⲔⲛⲓ. ⲕⲁⲒⲚⲔ.
ⲪⲚ. ᲚⲚⲔⲛⲔ. Ლ
ⲒⲚⲔ. ᲛⲚⲔⲛⲔ.
ⲕⲚⲚⲚⲚⲚⲚⲚⲚ.
Ⲛ. ᲛⲚⲔⲚⲚⲚ.
ⲕⲚⲚⲚⲚⲚ.
ⲚⲚⲚⲚⲚⲚ.
ⲚⲚⲚⲚⲚⲚ.
ⲚⲚⲚⲚⲚⲚ.
ⲚⲚⲚⲚⲚⲚ.

მღვდელმთავ. გ. ლოსახელაძე

ⲚⲚⲚⲚ Ⲛ //
ⲚⲚ ⲚⲚⲚ //
ⲚⲚⲚⲚⲚ Ⲛ //
ⲕⲚ ⲚⲚⲚⲚⲚ //
ⲕⲚⲚⲚⲚⲚⲚⲚ //

ⲛⲚⲚⲚⲚⲚⲚ...   ⲛⲚⲚⲚⲚⲚ...
ⲚⲚⲚ ⲚⲚⲚ...   ⲚⲚⲚ ⲚⲚⲚⲚ...
ⲚⲚ ⲚⲚⲚⲚⲚ Ლ...   ⲚⲚ ⲚⲚⲚⲚ...
ⲚⲚⲚ ⲚⲚⲚⲚⲚ...   ⲚⲚⲚ ⲚⲚⲚⲚⲚⲚ...
ⲕⲚⲚⲚⲚⲚⲚ...   ⲕⲚⲚⲚⲚⲚⲚ

ⲚⲚⲚⲚ. ᲛⲚⲚ
ⲒⲚⲚⲚ. ᲕⲚⲚⲚ
ⲚⲚⲚⲚ. //
Ⲓ //

ნისა| ვამეყის: ბრძა| ნებითა: მოვ[///ედ]|*| კოსთანტიო[///ო]| ვლით: მხატვარი:| კირმანოვლი:| ევგენიკოს:| და დაემატე** ეს: [ეკლესია შეწვევითა] //////ლმრთ[ისაჲთა] //////აშნ [///ვიცა შენდობა] /////ანოთ (უბრძანოთ) ცაშდოს (მასცა შეუნდოს) ან ან ანა

* ექ. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ს ა ქ ე ს: მოვიყვანე (არხ. მოგზ. II, 211).

** ექ. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ს ა ქ ე ს: დაემატეინე (იქვე).

II. მანუელის თანაშემწეების წარწერა: ექ. წარვეგზენთ:| მაცხოვრისა: შეწვევითა: კო[სტანტინოპოლეს]: და მოვიყვებთ. მხატვრი: ექსე: კირმანოვლი: ივანე: //////ონ: //////ონ: მახარებელმნ: ქვაბალია: და: ანდრონიკე: გაბისულავა: და ვეველოვით:| მაცხოვარსა: რათა:| გვიხსნას: ჩვენცა:| დიდსა: დღესა: მას: განკითხვისასა: ან: ან: ან:| შენებლთა:| გალატოხთა: და: ხელისთფაქლთა: და: მხარეოლთა უთა: მს:| ან: ან: ან: ან: ან.

¹ წარწერას ახასიათებს შემდეგი თავისებურებანი: 1) იტაციზმი: οισιατη, κωσστατη

მოიხსენე სული... მონისა შენისა ევდემონ მღვდელთმთავრისა 1.

ამავე სვეტზე სულ ზევით წმინდა პროხოორეს თავზე ყოფილა ფრესკა, ალბათ რომელიმე წმინდა მამა, ხელში გრაგნილით. ამ გრაგნილზე ნაწერის ნაშთია შერჩენილი (№ 116): | (? შეიძლება რომელიმე დაზიანებული ასოს ნაშთი იყოს ეს) აქ აჲ იყრს.

///IA
NA'
HNP
№ 116

სამხრეთის სვეტზე საკუროთხევლის მხრიდან მიყრდნობილია კათალიკოსის ტახტი, რომელსაც ბალდახინის ცაში იესოს გამოხატულება აქვს; იესოს შარავანდში არის ჩვეულებრივი o აყ ანსი. ამ სამხრეთის სვეტის აღმოსავლეთის წახნაგზე, რომელიც მიმართულია საკუროთხევლისაკენ, სულ ზემოთ არის გამოსახულება, რომელსაც შერჩენია სახელის ასო ო (ეს პირველი ასო უნდა იყოს). ამ წმინდანს ხელში უჭირავს გრაგნილი ძალიან დაზიანებული ბერძნული წარწერით (№ 117): აჲ...| თოჲ...| ႁჲჲ...ოჲ ...ჲჲ ...ოჲჲ. ეს უნდა იყოს წინასწარ-

ვიპოლეუ, ἑσθηε, Χρυσοθαυ. 2) ო და ო-ს არევა: αμφοισου, ζογαρισου, ελμωρισου, ναου.

Ϛ, Ϙ, ϙ, Ϛ, ϛ, Ϟ, ϟ.

№ 112

3) ბგერათა გადმოცემისას: კ-გ (Βαμεκ), კ-გ (καπισσολα), კ-გ (καπισσολα), კ-გ (καπισσολα), კ-გ (καπισσολα). 4) იხმარება ლიგატურები (№ 112). 5) მახვილის ნიშნები გვხვდება, მაგრამ ზოგჯერ არა სწორად (ბომბოს, ελμωρισου). 6) კავშირი კაი

სწერია ორნაირად: კაი (I სტრიქონი) და ჯე (XI, XII სტრ.).

1 წარწერაში არის შეცდომები ბერძნული ენის თვალსაზრისით: უკანასკნელი სიტყვა მოცემულია ფორმით ἰσχυροειδῆ ნაცვლად ნათესაობითის ἰσχυροειδῆ-ისა. შეიძლება აქ იყოს ქართულის გავლენა: „მოიხსენე... ევდემონ მღვდელთმთავარი“. მოჰსიჲჲ- ხმანსთან სახელი აჲ-ში არის XV ს-ის დროინდელ წარწერებში (იხ. Talbot Rice, The icons of Cyprus, გვ. 230). წარწერას აქვს შემდეგი თავისებურებები: 1) იტაცისში (μοησθηου, ἀρχιεπισκου) 2) ო ო-ს ნაცვლად (εσθεμορ). 3) ასმილაკით: მოησθηου. 4) დაწერილობის თვალსაზრისით. ყურადღებას იპყრობს: ἑσ-დიფთონგისათვის (№ 113 ἑσθεμορ, ἀρχιεπισκου), Ქჲ-ისათვის (№ 114 Ქჲჲ), ლიგატურები (№ 115).

Ბ

ს

HH, H, G, S.

№ 113

№ 114

№ 115

ყველა ეს წარწერა მოთავსებულია ერთ ფენაზე. ამის ქვემოთა ფენა ფრესკებისა ნაწილობრივ მოჩანს, ის არის კირმანუელის დახატული (მოჩანს ძალიან მონდენილი ხელი, შესრულებული ძირითადი მხატვრობის სტილით). იმ ქვემოთა ფენაზე მოჩანს ასოები: HΠOHTOC (ანტონიოს (ევდემონის ზემოთ მოთავსებულ კრისტეს თავზე). ექ. თ ა ყ ა ი შე ი ლ ი (არხ. მოჯ. II, 215 გვ.) წერს ევდემონ ჯაიანის ქართული წარწერის შესახებ: „მარჯვნივ ამ წარწერის გაგრძელება ჩამოეყარა და მოჩანს ძველი ფრესკის ბერძნული წარწერის ასოები, ხოლო ბოლო ქართული წარწერისა შერჩენილია: ჴHHCᲚ ᲞHHCᲚ ᲘHHCᲚ ᲙHHCᲚ... ეს შენიშვნა არ არის სწორი, რადგან ახალ ფენაზეა ქართული წარწერებიც (ევდემონისა და „ეკინკა შენდობით მოიხსენოთ“) და ბერძნულიც. ძველ ფენაზეა მხოლოდ „ნტონიოს“. ის „ნტონიოს“ არის შესრულებული სხვა (XIV ს-ის) ხელით, ხოლო ბერძნული და ქართული წარწერები ევდემონის შესახებ უფრო ახალი (XVII ს-ის), ერთი ხელით არის გაკეთებული.

მეტყველი დავითი, თავისი ცნობილი ტექსტით: ჰაიათაჲ ჰაყაჲჲ, ჯაჲ იმჲ, ჯაჲ ჯაჲთჲ ჲბ იმჲ: თაჲ იისმინე, ასულო, და იხილე და მოყაე ყური შენი» (ფსალ. 44, 11).

AK ///

CON //

ΓAT //

//////

//////

//////

///, 8 ///

/// EN

///, 13

№ 117

საკურთხეველის მარჯვნივ, სამხრეთის კედელზე ფრესკების II ფენაში (ქვემოდან) არის ფრესკა „გალილეის კანას ქორწილი“, სადაც ორგან იესოს და მარიამს აწერიით: I-C X-C და M-P Θ-1.

საკურთხეველის მარცხნივ კანკელის გასწვრივი კედლის ცაში არის ქრისტე, რომლის შარავენდშიც სწერია: ო მუ — არსი.

გუმბათის 10 სარკმელს შორის არის 10 განოსახულემა, მეტწილად წინასწარმეტყველები, რომელთაც ხელში უჭირაეთ ბერძნულ-წარწერიანი გრაფიკები:

1. წ-ჲ ოთანე ნათლისმკველი (ვანგაჭიშობი საკურთხეველის ცენტრალური ნაწილიდან მარჯვნივ). მის გრაფიკზე სწერია (№ 118): იმჲ ო აჲთაჲ ჲთჲ ჰა, ო ჯჲთაჲ | Თჲ აჲაჲჲ: ...თჲ ჲთჲ აჲთა, ე. ი. იმჲ ო აჲთაჲ ჲთჲ ჰა, ო აჲთაჲ Თჲ აჲაჲჲ: ჲთჲ აბჲთაჲ (ინგ 1, 29). აჲ კრავი ღმრთისაჲ, რომელმან აღიხუნეს ცოცვანი სოფლისანი DE (C—რომელმან აღვოცნეს...)

მე-2, 3, 4, 7 გამოსახულებანი არ ჩანან.

5. წ-ჲ ნამ: ...ჲბთა... | ...ჲთა... | ...ა... მარტო ამ ასოებით (№ 119) ტექსტის აღდგენა ვერ ხერხდება, ჩვეულებრივია ნაუნისათვის: „ჰაბ Თჲაჲაჲაჲ Თჲჲჲ აბთაჲ Თჲ: Თჲაჲაჲაჲაჲ: აბრისაგან რისხვისა მისისა ვინ დაუთნოს“ 1, 6), „აბჲ ჲჲჲჲ აბრის: აბაჲჲჲაჲ Თჲაჲაჲაჲ Თჲაჲაჲაჲ“ ამას იტყვს უფალი: განმთავრებული წყალთა ზედა მჲაველათა. (1, 12).

6. წ-ჲ ღანიელ. გრაფიკის წარწერა ხუთსტრიქონიანია, ძალიან მკაფიოდ, მაგრამ ამავე დროს წვრილი

IACOA

MOC 8 ΘY

OEPAW

TH AMAPT

///, 13 KMX

№ 118

/// HAX //

/// PEI //

///, 13 K //

№ 119

//////

/// KO

AEPNW

KONPPE.

ON // //

№ 120

APEL

WNE

HA

MNY

OEKE

EAW

№ 121

ასოებით ირის შესრულებული და ამოვიკითხე ნხოლოდ: IC | TON | H | N. ამ ამოკითხულის მიხედვით არ ირჩევა, რა ტექსტი სწერია. ჩვეულებრივ, და-

ნიელის წინასწარმეტყველებიდან არის ხოლმე ადგილები: „*ἀναστήσει: ἔ* მხენ *ταῦ* ὀρθῶν *βασίλειον, ἦτις* *ἐστὶν* *ταῦς* *ἀδύνατος* ὁ *δυναστεύων*“ აღადგინოს ღმერთიან ცისამან მეფობა რომელი საუკუნეთადმი არა განიხრწნას, (2, 44), „*ἐπιθροῦναι* *ἕως* *ἔσται* *ἐπιθροῦναι, καὶ* *παλατὸς* *ἡμερῶν* *ἐκτίθηται*“ ევხედველ ვითარმედ საყდარნი დაიდგენს და ძუელი დღეთა დაჯდა (7, 9), „*καὶ* *παλα-* *τὸς* *ταῦν* *κατισθῶνται* *ἐν* *ἧς* *ἰσχυρῶς* *ἐξερῶνται*“ „და მრავალნი დაძინებულნი ქუეყანისსა შინა მიწასა აღდგენს (12, 2), „(Ὁ) *ὄρος* *νοητὸν*, *ἐξ* *ὃν* *ἐταμίη* *ἰσχύς* *καὶ* *ἐκτίθηται* *σε.* *παρὰ,* *ἀγῶν* *παρὰ* *ἐπιθροῦναι*“ „გონებრივ მთას, რომლისაგანაც მოიკვეთა ქვა, გიწოდებ შენ, წმინდა ქალწულს დედავ.“

8. ვინაა, არ ჩანს სახელი. გრაგნილზე შემდეგი ტექსტია მოთავსებული (№ 120)...*αὐτὸς* *ἀπερῶν* *καὶ* *ἐν* *ῥῶν* *ὄν.* ტექსტის ამბზედ მეტად ამოკითხვა არ ხერხდება.

OY

TOCOΘ̄C

HMΩN

OYAYTH

CΘHCETE

ETEPOC

/// VOC

№ 122

Γ
O A

Θ E

Ω

Δ O

PO

ξ

№ 123

9. ὄსე (?). გრაგნილზე სწერია (№ 121): *ἀπαλάσσει* *ἐν* *α* *μνηστ...*

10. წ ა იერემაი¹. გრაგნილზე (№ 122): *ὁ* *πᾶς* *ὁ* *μᾶζ* *ἡ* *μασ* *ὁ* *σ* *λαγῶν* *ἐπιθροῦναι* *ἐ-* *παρὰ* *...ὄς,* *ε. ὀ. ὄς* *ταῦς* *ἔ* *მხენ* *ἡ* *δύνα* *ὁ* *σ* *λαγῶν* *ἐ-* *πιθροῦναι* *ἕ* *მთავრ* *პრბ* *(აბაბ).*

ესე ღმერთი (ჩუენი), არ შეირაცხოს სხვა მის თანა (ბარუქი 3,36).

სარკმელებს შიგნით ნიშის ორსავე მხარეს არის წმინდანების გამოსახულებები, რომელთაც სახელწოდებები ბერძნულად უნდა სწერებოდათ. ამჟამად ერთის (წ ა დანიელის გვერდით) წარწერა მოჩანს (№ 123): *ὁ* *αγ* *μᾶσ* *ἐπ* *ῥῶν* *ἕ* *მთავრ* *—* *წ* *მი* *ღ* *ოველო-* *რ.* იგივე წარწერა განმეორებულია ქართულად.

ფანჯრებს შუა გამოსახულებების ზემო ფენაში არის 9 წმინდანის გამოსახულება (მაგ., მთავარანგელოზები) და შუაში იესუ წარწერით: I C X C. ანის ზევით არის კიდევ იესუს გამოსახულება.

ჩრდილოეთ და სამხრეთ კედლებში. ეკატერებში გასასვლელი კარების თავზე არის სარკმელები, რომელთაც ორსავე მხარეს ნიშებში აქვთ ფრესკები წარწერებით. სამხრეთი კედლის ფანჯრის დასავლეთის ფრესკას, რომელიც გამოხატავს წინასწარმეტყველ იერემიას (წ ა იერემიამ), აქვს ბერძნული ტექსტის შემცველი გრაგნილი (№ 124): ...*αἰ*... *σ* *α* *τῶν* *αγ* *μασ,* *ε. ὀ.* 'სწ

¹ ტექსტი გუთუნის ბარუქ წინასწარმეტყველს, თუმცა გამოსახულება არის იერემიასი (შესაფერი სახელის აღნიშვნით). ასეთი შეცვლა იშვიათი არაა. „ერმიონის“ ძირითად ტექსტში ეს ნაწყვეტი ბარუქისად არის ჩათვლილი, მაგრამ „წყაროებში“ იერემიას განეკუთვნება (გვ. 290).

...Αὐτῶν τῶν ἐκείνων τὸν σὶνὺ μισ—და ეგვიპტით გარდამოწოდე ქესა ჩემსა (ოსე, 11, 1)¹.

გუმბათის ქვეშ 4 თაღზე არის 11—11 მედალიონი წმინდანების გამო-სახულებებით, მათ ჰქონიათ ქართული წარწერები. სურათებიცა და წარწერე-ბიც ძალიან დაზიანებულია, ალაგ-ალაგ მოჩანს თითო ასო („წ“ და სხვა).

დასავლეთ კედელში შემოსასვლელის თავზე თაღში მარ-ცხნივ შემოსვლელისთვის არის ქრისტე გამოსახული, მის წარავეანდში სწერია: ο υω = ε σω—არსი. თავის აქეთ-იქით სწე-რია: ΙC XC. მარჯვნივ არის დაზიანებული ფრესკა (მო-ჩანს მხოლოდ მტრები). ბერძნული წარწერაა (№ 125) η βα-νυαζ = η βαλυσιαζ—ნათლისცემა. ამავე შემოსასვლელის მარცხნივ არის გაბრიელ მთავარანგელოზი, მარჯვნივ მიქაელი. გაბრი-ელს ხელში უჭირავს გახსნილი გრაგნილი ქართული წარწე-რით (მთავრულით)². დასავლეთის კარების თავზე არის გამო-სახული წ“ პეტრე ალექსანდრიელი და მის პირდაპირ „და-წყვეული არიოზი“. დასავლეთ კედელზე დაბლა ფენაში არის წმ. ანანია და სხვანი (მთელი ჯგუფი), რომელთაც თავზე აღ-ვას ქრისტე, წარწერით ΙC XC.

//////
ΠΤΟΥ
//////
CATO
ΝΙΩΝ
ΜΟΥ
№ 124

ჩრდილოეთ კედელზე ქვემო ფენაში გამოსახულია წმ. გიორგი ცხენზე და საერო პირები. ერთს აწერია „მარკ“³, სხვათა წარწერები არ ჩანს. შუა ფენაში არის ქრისტე და მოციქულები, ქრისტეს აწერია თავზე ΙC XC. იქვე არის ელენესა და კონსტანტინეს გამოსახულება, ხოლო მათ ქვემოთ არის კვლავ ქრისტე, ΙC XC, აქეთ-იქით ორი ანგელოზით.

საკურობხელის ცა-ში არის გამოსახული მარიამი (ყურმოდი), ზე-მოთ აწერია (№ 126):
ΜΑΡΙΑ ΜΕΤΑ—ლედა ლეო-
... ΗΡΑ... ΠΗΚΙΣ ΜΡ ΘΥ
...სა, მის მარჯვნივ: წ“ პლ“ (წმიდაა პავლე), წ“ გლ“ (წმიდაა გაბრიელ).
ლეთისმშობლის მარცხნივ: წ“ პე (წმიდაა პეტრე), წ“ მქლ (წმიდაა მი-
ქაელ)⁵. ეს ხუთივე ფრესკა ჩამოდის სარკმელებამდის (დიდი ზომისებია). თა-

№ 125

№ 126

№ 127

¹ ფრესკას აწერია: „წ“ იერემია“, მაშინ როდესაც ტეკატი არის ოსეს წინასწარმეტ-ველებიდან.

² წარწერა ასეთია: „ქ. დიდი არს. საყდარი. ოფლისა. ნოვინ. შეხვალთ. ზიგნით. კარსა... აძას. ოღირსი და ცოდვილი. შევწინებულად. არ ეკადრებოი. ღსა.“

³ ექ. თაყაიშვილის ახრით აქ ეკატნენ მანდატურთუბუცვის ვამეყ დადიანი, მისი მეუღლე მარკები და შვილი გიორგი. „არხ. ნოვბ...“ II. გვ. 214.

⁴ იხ. ექ. თაყაიშვილის ახრით. შრომა, გვ. 213.

⁵ კომილიოვის (Смирнов... стр. 5.) ბროსეს ცნობის მიხედვით (Rapp., IX. p 9) აქვს ასეთი აღგილა: Dans le fond, les archanges Michel et Gabriel, avec leurs noms en grec. ჩემის ახრით ბერძნული წარწერა მთავარანგელოზებს არა აქვთ, არის მხო-ლოდ ქართული.

ლის კარნიზზე პირით ეკლესიის ცენტრისკენ არის ვრცელი ასონთაერული წარწერა¹. ამის შემდეგ ფენაზე ცენტრისკენ ახლოს არის იესუ, რომელსაც შარავენდში აქვს $\sigma \alpha \nu = \acute{\sigma} \mu \alpha$ არსი.

თავის მარჯვნივ მოხანს X^oC, მარცხნივაც იქნებოდა I^oC, რაც წაშლილია ახლა. საკურთხევლის სარკმელებში (სამია) ხატია ორ-ორი წმინდანი, რომელთაც აქვთ ქართული წარწერები: მარცხნიდან მარჯვნივ: წ^ა ილარიონ. წ^ა კიპრიანო. წ^ა ნიკოლ... წ^ა ალსენი, ა^ა იაკობო, წ^ა ტიონისიო. მართალია ასოები ქართულია, მაგრამ სიტყვები ხალხური ბერძნული ფორმით არის მოცემული: ბიზანტიური ხანის ბერძნულში ჩვეულებრივია ფორმა: კიპრიანო, იაკობო, ტიონისიო. რაც შეეხება ამ უკანასკნელს, ტ არის დ-ის ნაცვლად, რაც აგრეთვე ახალ-ბერძნული დიალექტური მოვლენაა (ნ გადმოიცემა ო-თი, რადგან ამ დროისათვის მ^ა უკვე სპირანტია). ალსენი—არსენისათვის კანონზომიერად აღსენელია, ეს უნდა იყოს წერითი შეცდომა².

WNAN	სარკმელების ქვემოთ, ცენტრში არის მწოლარე ყრმა წარწერით I ^o C X ^o C და აქეთ-იქით თითო ანგელოზი საჩრდილობლებით. სარკმელების მარცხნივ (მა-	
//////		
//////////	/// OCH	
P ₁	ა /// ON	
//////	O ს ა ION ///	
ION ///	TON FN TPOTPH ///	
A ////	Σ ΠΑΝ ///////	
№ 128	№ 129	№ 180

ყურებლისათვის) არის წმიდა მამების გამოსახულებანი. ესენი არიან: გრიგოლ, ათანასე და იოანე ოქროპირი. მათ ხელში უჭირავთ ბერძნულად ნაწერი გრაგნილები. წმ. გრიგოლის გრაგნილი სრულიად გადაშლილია. ათანასეს გრაგნილი ძალიან დაზიანებულია, იკითხება (№ 128): ... $\sigma \alpha \nu$ ... ρ ... $\iota \epsilon \nu$ ... α . არ ვიცი, რა აღგილია. „ერმინის“ მიხედვით ათანასე ალექსანდრიელს უნდა ექიროს: „Πάσις $\alpha \chi$! $\rho \alpha \lambda \lambda \acute{\alpha} \chi$ σ ! $\rho \theta \sigma \omega \nu \rho \tau \theta \iota \sigma \nu$ $\alpha \chi$! $\sigma \omega \nu$ $\mu \epsilon \rho \acute{\alpha} \mu \epsilon \nu$, $\mu \rho \acute{\alpha} \mu \epsilon \nu$ $\alpha \chi$! $\mu \rho \acute{\alpha} \mu \epsilon \nu$ $\mu \epsilon \nu$ $\sigma \epsilon \mu \acute{\rho} \iota \mu \epsilon \nu$ $\epsilon \lambda$ $\rho \acute{\rho} \alpha$ $\rho \acute{\alpha} \rho \sigma \alpha \rho \alpha$ $\mu \epsilon$ $\mu \sigma \nu \acute{\alpha} \mu \epsilon$, $\mu \rho \acute{\alpha} \mu \epsilon$ $\rho \acute{\alpha}$ $\rho \acute{\alpha} \rho \sigma \alpha \rho \alpha$ $\sigma \alpha \rho \acute{\alpha} \rho \sigma \alpha \rho \alpha$, $\mu \rho \acute{\alpha} \mu \epsilon$ $\rho \acute{\alpha} \rho \iota$ $\sigma \nu \acute{\alpha} \nu$ $\mu \epsilon$ $\alpha \chi \alpha \rho \acute{\alpha} \rho \iota \sigma \alpha \rho \alpha$ ...“ (ყელაე და მრავალგზის

¹ წარწერა ასეთია: ... $\rho \iota \chi \mu \nu$ ... მოციქული: პავლე: ჰრომავლთა: მრ^ა: წარსცემს: თს^ა: ა: ებისტოლესა: კორინთით: (აქ არის ცენტრი თალისა): (აქ თითქოს 5 ასოს ადგილია) ტილენეს: იგვად: აშიოდა: სარწმობნა: მათი... .. ρ : ხი: ...“ ექ. თაყაიშვილს ეს წარწერა აუე აქვს: „დიდებოლი მოციქოლი პავლე რომავლთა მიმართ წარსცემს თჳსა ეპისტოლესა კორინთელთა: ასმოოდა სარწმუნოება...“ (იქვე. გვ. 213).

² ეს სახელები ექ. თაყაიშვილს სხვა ფორმით აქვს მოცემული; წ^ა კიპრიანე... წ^ა ტიონის, ა^ა იაკობო... და სხვა (იქვე გვ. 213).

როგორც ზემოთაც იყო ნათქვამი, ტაძარს სამი მხრივ ეკვტერები აქვს წინაშე. ე. წ. ლევან დადიანის ეკვტერი მიშენებულია სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში. მის აღმოსავლეთ კედელზე არის სამი წმინდანი გრაგნილებით, რომლებზედაც წარწერები ახლა გადაშლილია. ამ წმინდანებს მარცხენა მხარეს აწერიათ ბერძნულად ΟΑΓΙΟC (ὁ ἄγιος—წმიდა...), მარჯვნივ კი სახელები ყოფილა, ახლა ამ სახელების ფრაგმენტებია მხოლოდ. შუათანასთან მოჩანს *Λεωνίδ, ე. ი. Βασίλειος*—ბასილი (№ 132), მარცხენა გამოსახულებასთან მოჩანს *ε γρησ = ε γρησθσταιძ ოქროპირი (?)* (№ 133), სამხრეთ კედელზე გამოსახულია ლევანი ცოლშვილით (ქართული მხედრული წარწერით¹), მათ თავზე არის მაკურთხეველი ქრისტე წარწერით: *ΙC ΧC*, ქრისტეს შარავანდში აქვს *o ay — არსი*.

დასავლეთის კედელზე კარების თავზე (აქეთ-იქით ბატონიშვილების ფრესკებია) არის ფრესკა ლაზარეს აღდგინება (?), იქ იესოს შარავანდში სწერია: *o ay = ε ay — არსი*. ხოლო დაწოლილ მიცვალებულს აწერია, ზემოთ (№ 134) *o αγιογιοζ τος παπαγιοσα... ὁ ἀγῳγιοζ τος παπαγῳσα...* ყოვლადწმინდის შეფენება...

ΤΟΝ ΜΥΡΟΦΩΡΟΝ

ΑΓΓΕΛ

/// ΛΘΚΑC

ΗΑΝΑCΤΑCΙC

ΛΕΥΚΟΦΟΡΟC

ზღყზ

№ 135

№ 136

№ 137

ჩრდილოეთ კედელზე კარების თავზე (კარების აქეთ-იქით ბატონიშვილებია აქაც) მარცხნივ არის ფრესკა წარწერით: *HANACTACIC* ო *ἀνάστασις* — აღდგომა (№ 135). ქრისტეს შარავანდში არის *o ay = ε ay — არსი*.

მარჯვნივ არის ფრესკა წარწერით (№ 136): *τῶν μαρμαρῶν* მენელსაცხებლეთა, *ἀγγελοζ λευκοφοροζ* — ანგელოზი თეთრი მოსილი.

ეკვტერის ცის ოთხ კუთხეში (იმ მომრგვალებულ ნაწილებზე, რომლებითაც ცა ედლებში გადადის) დახატული არიან მახარებლები:

1) ...*Αναστῆ* ზ *ΟΑΓΙC* ლუკა (№ 137). მას უქირავს ხელში გრაგნილი, რომელზედაც სწერია: *ΕΗ/// ΤΕ///*. მის წინ არის გაშლილი გრაგნილი, რომელზედაც სწერია (№ 138) *:η...! η...! λῃ: εἰ| εχρη| σῶν ἄνθ: ἀζῳ| σ ε ζ, ე. ი. ἐπεὶ ἴπασερ πἰλκῳ| ἐπεχῆρῳσῶν ἀναστῆσῶσ: ἂ* *ε: (ქვეყნა)...* ვინაშთგან უკეთ მრავალთა ელქვეუს აღწერად მოთხრობისა (ლკ 1,1).

¹ ეკ. თაყაიშვილი, „არხ. მოგზ.“ II, გვ. 217 წერს: „წარწერა ამ სურათების ქვეშით გადასულია. მოჩანს მხოლოდ: „ქ. ეყე... ბელი... პატრონისა...“

² სიტყვაში *ἀναστῆσῶσ* ἂ *σῶ* — კომპლექსი შეცვლილია *σ*-იგმით ასიმილაციის შედეგად (ფშვინიერი *შ* შეიცვალა მკვეთრი *σ*-ით *ჰ*-ს გავლენით). *ა*-დიფთონგი ამ დროისათვის გამარტივებულია და გამოთქმაში იძლევა *ჲ*-ს (*ε*).

2) Μαθηταις = Μαθηταις -- მათე (№ 139) (თრესკა ძალიან არის დაზიანებული).

3) ο αγιος Μαρκος = ὁ ἅγιος Μάρκος - წმიდა მარკოზი (№ 139); იგი წერს: (№ 140) αρχι εν, ე. ო. ἀρχὴ εν... დასაბამი... (მრკ. 1,1). ნარკოზს წინ უდევს დაწერილი, რომელშიც არის (№ 141): αρχι τον εν αρχη λειου... Ις Χ'ι' ος γε' αρπει εν τ, ე. ო. ἀρχὴ τον εν αρχη λειου Ἰησοῦ Χριστου [αὐτὸς γέγραπται: εν τ(ῶ) Ἰησοῦ] დასაბამი სახარებისა იესუ ქრისტის ვითარცა წერილ არს (ესიანს მიერ) (მრკ. 1,1-2).

წარწერაში გარდა ჩვეულებ-

TV	რივი კანონზომიერი ორთოგრაფიული ცვლილებებისა დაშვებულია შეცდომებით: εν αρχη λειου...	ENAP
PIII	სიტყვა მოცემულია ფორმით: εν αρχη λειου; ნათ. ბრუნვაში გვაქვს Ις Χ'ι' (ნაცვლად Ι' Χ'ι'), γέγραπται წარმოდგენილია ფორმით γεγραπτε.	ΧΙΩΝ
ΔΟΙΕΠ		ΑΡΧΙ ΤΟΝ
ΟΧΗΡ		ΕΝΑΓΓΕ
CAHANA		ΛΟΙΣ
ΑΞΑ	4) აქ ნოსალოდნელი იყო	Ις Χ'ι'
გე' ΔΙ	/// ΜΑΘΕΘ	ΑΡΧΙ
///	Ο ΑΓΙΟ ΜΑΡΚΟ	ΕΝ
№ 138	№ 139	№ 140
		ΕΝΤ
		№ 141
		№ 142

ითანე მახარებლის გამოსახულება, მაგრამ სწერია იმავე ხელით: ΟΑΓΙΟC ΠΡΟΧΟΡΟC ὁ ἅγιος Πρόχορος—წმიდა პროხორე. მას წინ უდევს ითანეს სახარება, რომელშიც სწერია (№ 142): 'εν αρχη ην ο λειουc και ο λειουc ην περι τον θ η κ, ე. ო. εν αρχη ην ο λειουc και ο λειουc ην περι τον θεον και (θεος ην ο λειουc) პირველითგან იყო სიტყუა და სიტყუა იგი იყო ღმრთის თანა და (ღმერთი იყო სიტყუა იგი) (იწე 1,1).

წარწერაში უფრადლებას იპყრობს ნუსხური ელემენტის გარევა მთავრულის გვერდით.

პროხორე თვითონ სწერს; EN... εν...

ამ ეკვტერის ქერში შუაში ხატია ქრისტე, წარწერით Ις Χ'ი', მას შარავანდში აქვს ο αν = ὁ αν — არსი. მის ირვკელივ არიან წმინდანები, რომელთაც აწერიათ: ὁ ἅγιος Κυριος—წმიდა კირიოსი, აქა-იქ მოჩანს Ο ΑΓΙΟC— ὁ ἅγιος—წმიდა...

ეტყობა ეს ეკვტერი აღრვევ იყო სტოას სახით და ლევენმა ამოაშენებინა მერე მისთვის სამი კედელი (ჩრდილოეთის, სამხრეთისა და დასავლეთის). ამას მოწმობს ორნაირი მხატვრობა: თაღში, ერთ კედელზე და კუთხის სვეტებზე ერთნაირი და მეორენაირი სამ კედელზე. ეკვტერს გარედან დას. მხა-

რეს ამოკვეთილი აქვს მხედრული წარწერა შემდეგი შინაარსისა: ლევან მანუ-ჩარის ძე დადიან-გურიელმა ააშენა ეს ეკლერო და აკლამა, აქ განისვენებს ის მეუღლით, ნესტან-დარეჯანით, და ევედრება წალენჯიხის მაცხოვარს იხსნას განკითხვის დღეს სასჯელისაგან¹.

ამ ეკეტერის ჩრილოეთ კედელზე გარედან, კარების თავზე, არის ამო-ქრილი წარწერა, რომ წალენჯიხელმა მთავარეპისკოპოსმა ევედმონ (?—თუ გედემონ) ჯაიანმა 336 ქორონიკონს (ე. ი. 1648 წელს) დაახატინა ეკეტერი². ლევანისა და მისი ცოლის დიდ მარმარილოს საფლავის ქვაზე არის ვრცელი მხედრული წარწერა, ამ საფლავში ნურავინ შეგვეცილებითო³.

სამხრეთის ეკეტერთაგან პირველი, რომელიც არის დასავლეთისაკენ, მოხატულია. დასავლეთ კედელზე, დაბლა, გამოსახულია 4 საერო პირი. მათ ზემოთ შუაში არის ქრისტე, წარწერით I C X C. იესოს გვერდით გამოსახულია ანგე-ლოზი, რომელსაც ხელში უჭირავს ეტრატი წარწერით I C X C.

ეკეტერის აღმ. ნაწილის ოთხ სიმეტრიულ კუთხეში (ცისა და კედლების გადასასვლელ ადგილას) წარმოდგენილია ოთხი მახარებლის სიმბოლური გამო-სახულება: არწივი (იოანე), ფრთოსანი ანგელოზი (მათე), ფრთოსანი ლომი (მარკოზი) და ფრთოსანი ხმო (ლუკა)⁴.

გვერდით, ეკეტერის II განყოფილებაში, ცაში დახატულია მარიამი წარწე-რით— $\mu\eta\rho\ \theta\iota\varsigma\ \iota\alpha\varsigma\tau\alpha\rho\ \mu\epsilon\tau\epsilon\ \epsilon\upsilon\lambda\alpha\ \lambda\epsilon\iota\sigma\alpha$. მარიამს ხელში ჰყავს ყრმა, წარწე-რით: I C X C. ამის დაბლა ფენის ფრესკებს ჰქონია ბერძნული წარწერე-ბი; აქ ორი ფრესკაა, რომელიც თითქოს იოანეს თავის მოკვეთას უნდა ნიშნავდეს. პირველს არაფერი აწერია, ხოლო მეორეზე არის წარწერა: O A PEON (?) $\epsilon\ \delta\epsilon\upsilon\sigma\alpha\varsigma$ $\Pi\epsilon\rho\rho\epsilon\iota\mu\alpha\iota\varsigma$ $\epsilon\lambda\epsilon\gamma\chi\alpha\upsilon$ $\tau\omega\varsigma$ $\text{H}\rho\alpha\theta\eta\upsilon$ (წმიდა წინამორბედი აშხილეს ჰეროდეს). შემდეგზე კი სწერია: ΓΕΑΡΑ (?).

სამხრეთ-აღმოსავლეთის კუთხის ეკლესიის I ნა-წილში (რომელიც დასავლეთისკენ არის) ცაში შერჩე-ნილია ბერძნული წარწერა, მამნ, როდესაც კედლები სულ ჩამორეცხილია; წარწერაში იკითხება (№ 143): $\text{I}\eta\sigma\epsilon\varsigma$ $\text{X}\rho\iota\sigma\tau\epsilon\varsigma$ | ϵ $\tau\alpha\sigma\eta\kappa$ | $\tau\epsilon\varsigma$ $\chi\alpha\sigma\tau\alpha\iota$ | იესუ ქრისტე მაცხოვარი სოფლისაჲ.

ამ ეკეტერის მეორე ნაწილი წარმოადგენს ლუტუ დადიანის სამარხს

¹ უფრო დაწერილებით იხ. ექ. თაყაი შვილი, არხ. მოგზ. II, გვ. გვ. 215—216.

² წარწერა სრულად მოყვანილი აქვს ექ. თაყაი შვილს, იქვე, გვ. 216. აქ არის სა-ხელი „ევედმონ“, მე მაქვს ჩემს პირში „გედემონ“.

³ წარწერა მთლიანად მოყვანილია ექ. თაყაი შვილის „არხ. მოგზ.“-ში, II, გვ. 217.

⁴ შესაძლებელია სიმბოლოთა ეს მნიშვნელობა მთლად ზუსტი არ იყოს. ნ. პოკროვ-სკი (Очерки шематиков христианской иконографии и искусства, стр. стр. 93—96 შე-ნიშვნა) წერს, რომ ცხოველთა სიმბოლიკა ადრე ასეთი იყო: მათე—კაცი, მარკოზი—არწივი, ლუკა—ხარი, იოანე—ლომი; შემდეგ შეიცვალა: მათე—ლომი, მარკოზი—კაცი, ლუკა—ხმო, იოანე—არწივი, ან მათე—კაცი, მარკოზი—ლომი, ლუკა—ხმო, იოანე—არწივი. უფრო გაე-რცელებული ამ დროისათვის (ე. ი. გვიანდროდულური ხანისათვის) არის ეს უკანასკნელი გა-რიანტი.

გარდაიცვალა 1863 წელს), აქვე მარხია მისი მეუღლე მარიაში, დადუშქელიანის ქალი, და შვილი—გიორგი (გამოსახულებები სუსტად არის შესრულებული, აქვთ ვრცელი მხედრული წარწერები)¹.

ამ ეკვტრებსაც ეტყობათ, რომ ძველად სტოას სახით იყვნენ და მერე ამოუშენეს მათ კედლები. ეკლესიის ჩრდილოეთის მხარეს არის გრძელი სტოა, რომელსაც ჰქონია მხატვრობა, მაგრამ ეს სულ ჩამორცეხილია. კუთხეში (ჩრდილო-აღმოსავლეთით) არის ეკვტერი. აქ გამოსახულებები ჯერ კიდევ არის შერჩენილი. მაგ., სამხრეთის კედელზე გამოსახულია მთელი ტანით ორი ადამიანი (? თუ ანგელოზი?), მაგრამ წარწერები აღარაა. ერთგან საკუთხეველის თავზე თითქოს მოჩანს ქართული მთავრული **ქ.ღ.ზ**—გაბრიელ.

ეკლესიის ჩრდილო-დასავლეთით არის სამრეკლო, რომლის ძირში ახლა არის ოთახი, ადრე სტოა ყოფილა და ზევით—სამრეკლო. გარშენო ყოფილა გალავანი, რომელიც ახლა სულ დარღვეულია, მხოლოდ ალაგ-ალაგ არის შეჩინილი ნანგრევები—დიდი ქვები და ღუღაბი. ეკლესიის დას. მხარეს, გალავნის ძირში, არის ნაშენები, გარეგნულად ჰგავს ბერების სენაკებს. ხუთ განყოფილებად არის. შიგნით მიწაში ქვევრები არის დატანებული, ჰერში (რომელიც თაღების სახით არის) კვლავ ქვევრები არის დაყოლებული (ერთ ადგილას 3 ერთად). ეს ქვევრები რეზონანსისათვის თუა.

წალენჯიხაში ბერძნულ-წარწერიან ნივთთაგან ანუამად აღარ არის:

1) მაცხოვრის სატი, ოქროსი, ქართული ხელობა (XII—XIII სს-ისა), რომელზედაც იესუს, ნარიამისა და იოანე ნათლისმცემლის გამოსახულებებს ბერძნული წარწერები ჰქონდათ².

2) ხის დიდი ჯვარი, ვერცხლით შექედილი; ზედ გამოსახული იყვნენ წმინდანები (მაგ., მარიაში და სხვა), XVI ს-ში შემკობილი. წარწერები წმინდანებისა ბერძნულად იყო შესრულებული (მაგ., IC XC)³.

3) XVI ს-ში გადაწერილი ოთხთავი (ქალღვრე). ბუდე ვერცხლისა ჰქონდა, შიგ სახარებაში სურათებს ბერძნულად ეწერათ სახელები. იმ სახარებაში, ლუკა რომ სწერს, ორი სიტყვა ბერძნულად იყო გამოყვანილი⁴.

ბერძნული წარწერების თვალსაზრისით წალენჯიხის მაცხოვრის სახელობის ეკლესიაში 2 ფენა განიორჩევა: პირველი—ვამეყ დადიანის დროისა (ე. ი. XIV ს-ისა) და მეორე—ლევან დადიანის ხანისა (XVII ს-ისა). თვით ტაძარში ესაა გუმბათსა და კათოლიკონის თაღებში⁵.

ვამეყ დადიანის დროის წარწერათაგან უწინშენელოვანესი არის ისტორიული ცნობისა და ღირებულების მქონე კირმანუელ ეგვიპტოსის წარწერა, რომელსაც ახასიათებს გარკვეული თავისებურებები (იხ. ზემოთ გვ. გვ. 53 და

¹ დაწვრილებით იხ. ექ. თაყაიშვილის „არხ. მოგზ.“ II, გვ. გვ. 221—222.

² იქვე გვ. 223.

³ იქვე, გვ. 235.

⁴ იქვე, გვ. 237.

⁵ Ш. Амиранашвили, История грузинского искусства, 247—250.

54—შენიშვნა), თვით ხელი ამ წარწერისა არის ჩამოყალიბებული კალიგრაფიული მთავრული¹.

რაც შეეხება XVII ს-ის წარწერებს, აქედან პირველ რიგში აღსანიშნავია ევდემონ ჯაინის ბერძნული წარწერა, მოთავსებული სვეტზე, და ზოგიციტატი სახარებიდან ლევან დადიანის ეკვტერში. გარდა იმისა, რომ ეს ბერძნული წარწერები შეცდომებს შეიცავენ ბერძნული ენის თვალსაზრისით (აჲ მისიჲ თჳს... ჰჳრჳჳჳჳჳჳ—გვ. 53; მარკოზის ციტატი, გვ. 61), ისინი შესრულე-

¹ ვამეყ დადიანის შესახებ არც თუ ისე მდიდარი მასალა გვაქვს ჩვენს ისტორიულ წყაროებში. ვახუშტი (საქართველოს ისტორია, თბილისი, 1885 წ.) წერს: «(1384 წ.) მოვიდა დადიანი გიორგი და ამან მეფემან [იგულისხმება ბაგრატ] დასვა ვამეყ (გვ. 233), და «ხოლო ამის მეფობის მეორესა წელსა მოვიდა დადიანი ვამეყ და ამან მეფემან [იგულისხმება—გიორგი] დასვა მამია დადიანად» (ეს თარიღება 1396 წლით, გვ. 290). უფრო დაწერილებით ვამეყის დადიანობის შესახებ ვახუშტი მეორეგან მოგვითხრობს: «და შემდგომად ალექსანდრე მეფისა დაჯდა ძმა მისი გიორგი მეფედ იქერთა... არღარა ინებეს მთავართა მათ მოთხოლება გიორგი მეფისა. ამისთვის განიხარა ამათ გიორგი ბრძოლა ვამეყ დადიანისა, რამეთუ უკეთუ სძლიოს და დაიმორჩილოს იგი, სხვანით ყოველი დაიპყრას. შემოქრანა სპანი იმერთანი, წარვიდა და შთავიდა ოდიშს. დღესა ერთსა ეწუო ვამეყ დადიანი და ძლიერისა ბრძოლისა შემდგომად იძლია სპანი იმერთა და მოჰკლეს მეგროვლთა მეფე გიორგი ქა. ჩტებ (1392)... ხოლო ლტოლვილნი იმერნი მოვიდნენ თვის თვისად: მაშინ განხარაზიოთა ვამეყ დადიანისათა ჩამოვიდა გიორგი ძე დიდისა ბაგრატ მეფისა და დაიპყრო ცალად იმერთი» (ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება. ხ. კიკინაძის გამოცემა. თბილისი, 1913 წ. გვ. 279). ვამეყის გადადიანებისა და გარდაცვალების შესახებ იმავე ცნობებს ვებდებით თ. ყორღანიას «ქრონიკებში» II. გვ. გვ. 199—202, და დამატებით კიდევ გვ. 199: «1345—1384 წ. ჯუშთის მთავარანგელოზის ხატზე წარწერა, გადმოღებული დ. ბაქრაძის მიერ (Гурия и Аджария, стр. 243) «მთავარანგელოზო გაბრიელ, მეობ და მთარველ მიჰქნამა სოფელსა და მერხესა მას საუკუნესა პატრონსა და ერთის თუთყვისათესა დადიანს გიორგის და მეულესა მათსა რუსულანს, მათა მათთა: მანდატურთ უხუცესისა ვაჟეა და გურიელსა კახაბერს, რომლისა ბრძანებითა მოიქვდა ესე... ხატი». თ. ყორღანიას [იქვე 199—200 გვ.ებზე] და ექ. თაყაიშვილი (არხ. მოგზ. II, გვ. 134) იმორწმუნენ სობის ტაძრის ქართულ ასომთავრულ წარწერას, რომელიც მეც მაქვს გადმოწერილი. ჩემი ვარიანტი ასეოია: «თ. ყორღანიას ღთისათა ღთისათა ღრისთათერისთავმან და მანდატურთუთყესმან დადიანმან ვამეყ მანისა მათისა რა ონისა (?) ერთსათუთერისთავისა დადიანისა გიორგის შედგება მიუღა ჯიქითს ურწმუნოებისა და ორგულობისათვს, რათამცა მოემ... და სძლ... შეურაცხ და უკპარ იქმნა მათი სიზარენი ვაგარი და უღაღნი, ყოველნივე ძალითა მიიჩქება, მრავალთა ჯიქითისა პატრონთაგან მიუვალი მოარბიენა, რაოდენნი მოეწყო, მათი მძევალნი წამოასხნა და სხვანი არტნა და მაშინ მოიღო სვეტნი და ფიქალნი ესენი მარმარილოსანი და მამა-დღვლთა ლარნაჲ და მისი და მარხი გავრათ (?). საუკუნოდცა არს კსენება მათი» (თ. ყორღანიას და ექ. თაყაიშვილის გადმოწერილი პირები ცოტათი სხვაობენ ამ ვარიანტისგან). ამ ცნობებს გარდა (ე. ი. რომ 1384—1396 წლებში ვამეყი ოჯდა დადიანად და აწარმოებდა საომარ ოპერაციებს. მაგ., იმერთის მეფის გიორგის წინააღმდეგ და ბაგრატიის ძის გიორგის მხარეზე, ანდა ჯიქითში) ვიკით კიდევ, რომ არსებობს ვამეყ დადიანის თული, დაცული ამერმად ქ. სოხუმში (ს. მაკალათია, სამეგრელოს ისტ. და ეთნოგრაფია, თბ. 1941, გვ. 90—91). ამას ემატება წალენჯიხის ბერძნულ-ქართული წარწერები, რომელთა მიხედვით ირკვევა რომ ვამეყ დადიანი თავისი ქვეყნის შინაგანი საქმეებით საკმაოდ დაინტერესებული იყო, წესრიგში მოჰყავდა ტარებებს, არ კმაყოფილდებოდა ადგილობრივი მხარკერებით და იწვევდა კონსტანტინეპოლელ ოსტატებს. ეკლესიების შენება-განახლების საქმეში მისი მოღვაწეობა ლევან კახთა მეფისას მოგვაგონებს (ამის შეს. იხ. ქვემოთ გრემის ტაძრის წარწერებთან დაკავშირებით).

ბული არიან სრულიად სხვა ხელით: მთავრულში ჩართულია ნუსხურის ელემენტები და უხვადაა ლიგატურები (რაც საერთოდ უფრო ადრეც იყო შესაძლებელი, შდრ. ლიხნის წარწერებს). XVII ს-ის წარწერებში თვალსაჩინოდ ქარბად არის იტაციზმის ელემენტები.

კოცხერი

კოცხერი (ანუ კორცხელი) მდებარეობს ზუგდიდიდან დაახლოებით 10 კილომეტრზე, წალენჯიხის გზაზე. პატარა ქვის გუმბათიანი ეკლესია ღვთისმშობლის სახელობისაა. ეკ. თაყაიშვილის ცნობით ეკლესია აწენებულია ლევან დადიანის მიერ XVII ს-ის პირველ ნახევარში და ეკუთვნოდა ჯვარის მონასტერს იერუსალიმში¹. ეკლესია ამჟამად შიგნიდან გათეთრებულია,—ეს ეტყობა ნიკო დადიანს გაუკეთებია, რომელსაც 1815 წელს განუახლებია ეკლესია. ნიკოლოზ დადიანის წარწერა ეკლესიის განახლების შესახებ (მხედრულად ამოკრილი) დატულია ჩრდილოდასავლეთ სვეტზე². ძველი მხატვრობის ნაშთი მოჩანს ალაგ-ალაგ. ზოგს ბერძნული წარწერაც შერჩენია.

ΛΑΒΕΤΕ	ՇՆՈՂԵ
ΦΑΕΤΕ	ՏՆՅՂԵՂ
Ϛ Ϛ ΜΧ	ՆՄՇԽՆ
ΕϚΙϚC	ԿՁԿԸ
ΩΜΑ Ϛ	ԴԻԴՄԷ: Տ

№ 144

ნილით, რომელსედაც აწერია ქართულად მთავრულით ხუთ სტრიქონად: („ადიდოს ღ-ნ“...)

სამკვეთლოს ტრაპეზის ზემოთ გამოსახულია ქრისტე, რომელსაც ხელში გადაშლილი წიგნი უჭირავს და ამ წიგნში სწერია (№ 144): *λὰβετε| φὰετε| τουτο μισ| εσεν το σϚμα Ϛο, ე. ი. λὰβετε φὰγετε, τεισο μαι σϚο Ϛε σϚμα Ϛο...* ეს არის ცოტა სახეცვლილი: *λὰβετε, φὰγετε. τεισϚ σϚο Ϛε σϚμα μαι...* შიილეთ ლ სჭამეთ, ესე არს კორცი ჩემი (მათე, 26, 26)³. ბერძნ. სიტყვაში *φὰγετε* γ არ არის, რადგან ის არ არის გამოთქმავი (შდრ. ბერძნ. ბერძნ.—ადა).

ქრისტეს მარცხნივ ჩანს წარწერა *ΙϚC... ʾΙησοϚς*. ქრისტეს აქეთ-იქით თითო ფიგურა ყოფილა გამოსახული, ისინი ახლა ცუდად მოჩანან. ამ გამოსახულების

¹ უფრო დაწვრილებით იხ. ეკ. თაყაიშვილი, არხ. მოგზ., II, გვ. გვ. 200—208.

² „წდ შეუმკობელისა და დარღვეულისა ეკლესიისა ამის განმანახლებელი აღმაშენებელი და შემამკობელი, ნიკოლოზ დადიანი, გუცდრებ აღმოკითხველთა შეწყალება ჩემი ღვთის მიერ თო ზოვით, რათა თქუძნა შეგიწყალოს ქრისტემან 1815: ჩუე წელსა, იენისის 12 იბ“.

³ ბერძნული და ქართული ციტატები, რომლებიც გადმოგვიყვანა ადგილს მათეს თავიდან (26, 26), არ შეესაბამებიან კანონიკურ ტექსტებს (იხ. ქართულად CDEV რედაქციები). ქართულად კორცხელში სწერია: „აილეთ, ჭამეთ, ესე არს კორცი ჩემი“. ბერძნულად კი: „აილეთ, სჭამეთ: ესე ჩემი არს კორცი...“ (გადაადგილებია სიტყვებისა).

ქვეშ შუა ფენა ცენტრალური ფრესკისა (აღმ. ფანჯრის ზემოთ) შეიცავს ბერძნული წარწერის ნაშთებს (№ 145): ...ჰუ... ზა.. თჳ Iა, ე. ი. *κατηχη* მასმ ბჳჳჳ *Ψαχυης* ღელა ღვთისა: ვედრება, იოანე¹.

დასავლეთ კედელზე შემოსასვლელი კარების მარცხნივ (შემომსვლელისათვის) ფრესკების პირველ ფენას ძირს აქვს ბერძნული წარწერები (№ 146): *ყაჳჳჳჳ ოაჳჳჳ ბ:კაჳჳჳჳ...ჰ...*, ე. ი. ბ ჰჳჳჳ *Γεωργιος*, ბ ჰჳჳჳ *Δημητριος*, ბ ჰჳჳჳ *Μεθωδιος*, ბ ჰჳჳჳ *Μεθωδιος* დაბოლოების ასეთი დაწერილობა

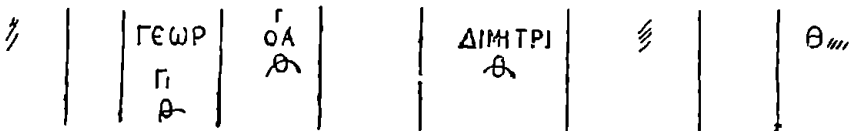

№ 145

დამახასიათებელია ვიანის ხანისათვის. ამ ფენაში 4 ფრესკა ყოფილა მთელი ტანით. ფრესკების ნაშთი არის დას. კედლის მარჯვენა ნაწილის ზემო მხარესაც².

ჩრდილოეთის კედელზე

იქვე სამსხვერპლოსთან ძირს პირველ ფენაში წარმოდგენილი ყოფილა ისტორიული პირების ფრესკები. ახლა ჩანს ერთი პირის (ექ. თაყაიშვილის აზრით ლევან II დადიანის) გამოსახულება მთელი ტანით. ეს არის I ფიგურა სამსხვერპლოსთან.

№ 146

ეკლესიას დას. მხარეს აქვს სტოა, ოთხსვეტიანი. ეკლესიას ჰქონია გალავანი, რომელიც ამჟამად დიდად დაზიანებულია, გალავანს ეკლესიის დას. კედლის პირდაპირ დატანებული აქვს კოშკი. ახლა ამ კოშკის ოთხი მეხუთედი დაფარულია ბალახითა და მცენარეულობით. კოშკის ორსართულიანი ყოფილა, როგორც შიგნიდან შემოწმებით ჩანს. ქვემო სართულს თაღისებური ქერი ჰქონია. ეკლესიას გარედან ქვის პერანგი არა აქვს.

¹ იმ-ში η არის უ-ის ნაცულად. სიტყვაში *მეθωδ*—არ ვიცი, *εξ* სწერია, თუ α.

² კორცხელის ბერძნულ წარწერებზე ლიტერატურაში ასეთი ცნობებია: *Βακράδε* (Καυκασ... стр. 84)—«Внутри росписан один только алтарь и явсва снятых на шем означены греческими буквами». ექ. თაყაიშვილი, (არხ. მოგზ... II, გვ. 201)—«მოიხსნა მხოლოდ ცოტა მხატვრობა, საკურთხევლოში და აკრთვე დასავლეთის კედელზედ, სადაც ხატია წმიდა გიორგი, წმიდა დიმიტრი და წმიდა თეოდორე. პირველ ორს ბერძნული წარწერები აქვს». უნდა დავუმატოთ, რომ ბერძნული წარწერა ექვებოდა თეოდორესაც, რასაც ნაშთი, მ, მოწმობს.

ეკლესიაში აღარ არის ლიტერატურაში მოხსენებული ლეთისმშობლის ხატი, ოქროს ჩარჩოში, მინანქრებიანი, ბიზანტიური ხელობისა. იგი 1652 წელს ლევან დადიანმა ფიცარზე დააკრა და შიგ მაცხოვარი ჩაახატინა. არ შიახე ყოფილა ბერძნული წარწერა: ΜΡ ΘΥ [μῦτηρ θεῶν—ღუა ლეისა; ὁ χριστός; ὁ χριστός—ხარება; Ηοαηηυ Η αγία αμμα=Ἰσαῖη, ἡ ἀγία Ἄμμα ოაკიში, წმიდა ანა. ბერძნული წარწერის მიხედვით უნდა ყოფილიყო წმ. ეკატერინესი და წმ. ბარბარას მინანქრები, რაც ადრე ამოცენილა¹.

შაიში

ცაიში მდებარეობს ზუგდიდიდან სენაკისკენ მომავალ გზაზე, ზუგდიდიდან დაახლოებით 8 კილომეტრის დაშორებით. ეკლესია არის მდ. ჯუმას გადაღმა (გზის აღმოსავლეთით) მაღლობზე. იგი ლეთისმშობლის სახელობისა არის. ექ. თაყაიშვილის აზრით ეკლესია XI—XII სს.ში არის აშენებული და მერე მრავალჯერ შეკეთებული. უძველეს ფრესკებს ბერძნული წარწერები აქვს, მაგ., ლეთისმშობელს ჩვილდით². პ. ზაქარაია ს უკანასკნელი ხანის გამოკვლევის მიხედვით ამ ნაგებობათა რამდენიმე საამშენებლო პერიოდი გამოიყოფა: I პერიოდიდან არის გადმონაშთები: „გალავნის ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში მდებარე აბაღია... შეიძლება იმავე ეპოქას მივაკუთვნოთ დღევანდელი ლეთისმშობლის ეკლესიის ადგილას მდგარი, დღეს აღმოსავლეთ ნაწილის ჩონჩხში ჩაქსოვილი, შვერილაფსიდიანი ეკლესია და სამრეკლოს ჩრდილოეთის ფასადში ჩატანებული ბარელიეფი (სამთაღელში მოქცეული ეკლესია ქტიტორების ჯგუფით). აღნიშნული პერიოდის ეკლესია (აღბათ სხვა ნაგებობებიც) დროის რომელიღაც მონაკვეთში... დარღვეულა. დანგრეული ეკლესიის ადგილას აუგიათ ცენტრალურ-გუმბათოვანი ეკლესია დამხმარე სადგომებით. ეს ნაგებობანი წარმოგვიდგენენ მეორე საამშენებლო პერიოდს³. ეს მეორე პერიოდი დაახლოებით XIII—XIV სს-ზე მოდის. ამის მერე სხვადასხვა წარწერებიდან ვგებულობთ, რომ მიწის ძვრას დაუნგრევია ლეთისმშობლის ეკლესია, სამრეკლო და გალავანი“. 1614 წელს და რომ „ცაიშელ-ჯუმაჟელმა ეპისკოპოსმა მალაქია გურიელმა მიწისძვრის ერთი წლით ადრე, ე. ი. 1613 წ. მოასატინა ეკლესია... ნალაქია „1616 წლიდან ცაიშის ლეთისმშობლის საყდრის აღდგენა იწყებს და ამთავრებს 1619 წელს“⁴. ეს მესამე საამშენებლო პერიოდი XVI ს-ის დასაწყისს ეკუთვნის. XVIII ს-ის მეორე ნახევარში, სახელდობრ „1777 წ. კაცია II დადიანისა და მის მიერვე განწყესებულ ცაიშელ გრიგოლ ჩიქოვანის ლეწლით ცაიშის კათედრა აღდგე-

¹ Копдаков-Бакрадзе... стр. стр. 98, 99; ექ. თაყაიშვილი, არხ. მოგზ., II გვ. გვ. 206—207,

² ექ. თაყაიშვილი. არხ. მოგზ., II, გვ. 164.

³ პ. ზაქარაია, ცაიშის ხუროთმოძღვრული კომპლექსი, ხელოვნებათმცოდნეობის მეცნ. კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი სადისერტაციო შრომის თეზისები, თბილისი. 1947 წ. გვ. 3.

⁴ პ. ზაქარაიას დასახ. შრომა, გვ. 4.

ნილი და საყდარი სათანადოდ შეკეთებულ იქნა¹. ამის შემდეგაც შეკეთდა ტაძარი (მაგ., სახურავი გამოეცვალა) XIX ს-ში და შეიძლება მერცხე. ნაგებობებს არა სპეციალისტის თვალის ადვილად შეატყობს მრავალჯგონის შეკეთების კვალს.

შუა ზომის გუმბათიანი ტაძარი თლილი ქვისგან არის ნაგები. გარედან ჩუქურთმები აქვს კარ-ფანჯრებს, გარდა ამისა სახურავის ნაპირებზედაც არის ჩუქურთმები, რომლებიც ცხოველებს გამოხატავენ. ორნამენტიც საკმაოდ არის. ეკლესიას ირგვლივ არტყია მალაქიასა და გრიგოლ ჩიქოვანის მიერ აგებული გალავანი, ახლა დანგრეული, მაგრამ მაინც შენახული ალაგ-ალაგ. ეკლესიის აღმოსავლეთით არის სამრეკლო, რომლის ძირში ეკვტერია პატარა საკურთხეველით. იქ ასაფლავია იონა შეუნარგია (გარდ. 1919 წ.), მისი ძე და მისი მამა. მიტროპოლიტი გრიგოლ ჩიქოვანიც ცაიშში არის დამარხული (გარდ. 1823 წ.). შიგ ეკლესიაში რამდენიმე საფლავია, შუაში კონსტანტინე დადიანისა, მისი ასულის ნინოსი, მღვდელი ზოსიმე მაქაყარიასი და სხვ. საფლავებია შემოსასვლელ კარებშიაც. ეკლესიაში არის რამდენიმე უბრალო ხატი (მატხოვრისა, მარიამისა ყრმით და სხვ.). არის წიგნები და სამღვდლო პირთა ტანსაცმელი.

ბერძნული წარწერები მოთავსებულია ტაძრის მხატვრობაზე, — წარწერები წარმოადგენენ ფრესკების დასათაურებას ან ციტატებს საღვთო წერილიდან. როგორც ზემოთ მოტანილი ცნობებიდან ჩანს, მხატვრობის დიდი ნაწილი 1616—1619 წლებს განეკუთვნება, შესაბამისად ბერძნული წარწერებიც ასე დათარიღდება.

გუმბათს აქვს 8 სარკმელი, ამ სარკმელებს შორის ყოფილა წინასწარმეტყველების გამოსახულებები, რომელთაც სკეპრიათ ხელში გრაგნილები, რომლებიც შინცადამაინც კარგად არ მოჩანან. (ჩამოთვლას ვიწყებთ აღმოსავლეთის ცენტრალური ფანჯრის მარცხნიდან და მივდივართ მარჯვნივკენ):

1. /// MA /// ΘΥΝΑ ΕΘΕ /// ოც. მხოლოდ ამ ფრაგმენტის მიხედვით ტექსტის დადგენა არ ხერხდება.

2. ΔΑΝΙΗΛ | ΜΑΡ /// ΝΙΡ /// ΑΒΡ /// Δαυილ დანიელ | μαρ ... ν:ρ ... ამჟრ. ... ამ მცირე ფრაგმენტებით ტექსტი ვერ აღვადგინე. დანიელის წინასწარმეტყველებიდან ჩვეულებრივ შემდეგი ადგილებია ხოლმე ციტირებული: 2, 34; 2,39; 2,44; 7,9; 12,2.

¹ პ. ზაქარაიას დასახ. შრომა, გვ. 5. გრიგოლ ჩიქოვანის მოხსენებული წარწერა არის დაცული ტაძრის დასავლეთ კედლის კარნიხის სამხრეთ ნაწილზე, კვხს ქვემოთ. იგი შესრულებულია წვრილი კარგი მხედრულით და ასე იკითხება:

„ცაიშის ღთისშობლის ეკლესიისა
ამის განმანათლებელს ცაიშელ ში
ტრაპოლიტს: გრიგოლს: მეგზ მე
ყავ წინაშე ძისა შენისა:“

ლი ტექსტით (№ 149): *αρχι εν λογος ην περι μου...*¹, რითაც გადმოცემულია: *εν αρχη ην ο λογος, και ο λογος ην περι μου* პირველიდან იყო სიტყვა და სიტყვა იგი იყო ღმრთის თანა (იწე 1,1).

ცხადია, ეს მახარებელი არის იოანე (სახელის წარწერა აღარ ჩანს). ამის ქვემოთ ცალკე მოჩანს: OIO //|BA//|//P. ერთ-ერთი სვეტის თავზე დასავლეთისკენ არის ფრესკა, რომელსაც აწერია: O ΔΑΜΑΚΚΙΝΟC- ღამასკელი.

საკურთხეველი კონქში შუაში არის გამოსახული მარიამი² ყრმით და აქეთ-იქით მთავარანგელოზებით. წარწერები ქართულია, ხოლო ყრმა იესუს შარავანდში აქვს ო ონ—არსი. ამათ ირგვლივ უფრო დაბლა თაღში არის მ.

მედალიონი წინასწარმეტყველებისა, რომელსაც გრაგნილები უჭირავთ ხელში. გრაგნილების ტექსტი ბერძნულია, წინასწარმეტყველებს სახელები აწერიათ ქართულად, წითლით (ეს სახელები ძალიან არის გადარეცხილი). ვიწყებ მარცხნიდან მარჯვნივ (მაყურებლისათვის):

ΠΥΛΗ

ΕΤC(?) CΕ

ΓΟΥ

ΘΥ ΚΕ

ΧΙC

ΜΕ

////

№ 150

1. (№ 150) *πυλη εν. σε| τω| მ-ს ხე|* *κισ|με, ე. ი. ἡ πύλη ἀνή* (თმ მესმ) *κεί-* *κλεισμένη ἔσται...* ბჭე ესე (ღმრთისა) დახულო იყოს³ (იეზეკიელი 44,2). ტექსტი არის იეზეკიელის წინასწარმეტყველებიდან და საფიქრებელია, რომ გამოსახული პირიც იეზეკიელი უნდა იყოს, რადგან ცაიშის მხატვრობაში შედარებით კარგად არის დაცული მი-

მართება გამოსახულ პირსა და გრაგნილის შინაარსს შორის.

2. (№ 151) ..*σεπι| ονα| αχχ| მესე*. მართალია ფრაგმენტი მოზრდილია, მაგრამ ტექსტის მეტი დაზუსტება ვერ შეეძლია.

3. გრაგნილი სულ გაფუჭებულია.

4. *CAPA| KAI //|* ტექსტის დაზუსტება მეტად არ ხერხდება.

5. *H //| //| //| M* მეტი არაფერი მოჩანს.

6. (№ 152) *σφαμι| εφαιε| ηθ| η|...* ე. ი. *σφαμί...* მოკალ. შესაძლებელია აქ არის ნაწყვეტი ტექსტისა—*...ως παρβατον ἐπ: σφαρχη ηχμη...* „ვ ა ცხოვარი კლვად მიმართ მიიყვანა (ესაია 53,7).

////|

////|

CENO

ONA

ANAI

ΘΕΝΕ.

№ 151

¹ ეს ციტატა არ წარმოადგენს კანონიკურ ტექსტს, იგი არის დაახლოებით გადმოცემა იოანეს სახარების ცნობილი დასაწყისისა, რაც ჩვეულებრივ გამოიყენება ხოლმე ასეთ შემთხვევებში. უფრო მეტი, აქ სიტყვები გადასმულია და დაბოლოება მთლად შეცვლილი: *ნაცვლად იქონ მესი-ისა პირ მისი—* „ჩემს წინ“ (და არა „ღმრთისა თანა“). ამ *მის-ში* უმჭვრელად „ღმერთი“ უნდა იგულისხმებოდეს. ეს საინტერესო ვარიანტია ამ ადგილისათვის.

² მარიამი ქერა ახალგაზრდა ქალია (სხვა ქართულ ტაძრებში ხშირად უფრო ხნიერი შავკვრემანი კალი არის ხოლმე).

³ კანონიკურ ტექსტში *თმ მესმ*—არ არის.

7. (№ 153): ἀνοσις (?) *წიჲთჳთათჳ* *წიჲთჳ* შეწიჲ.

8. (№ 154) *σθη ορος σκ ου χυος εσθν θ...* ე. ი. *ბჳთჳ... თჳნ* *Κυρῖου...* არის მთა უფლისა (ესაია 2,2— მხოლოდ თავისებურად;კანონიკურ ტექსტში არის: *ბჳ: ბჳთჳ... ἔμψαχὲς τὸ βῆρας τῶν Κυρῖου...* „ვითარმედ იუოს... საჩინო მთა უფლისა“...)

საკუროთხეელის ფრესკათა სულ ქვემოთა ფენაში, სამსხვერპლოში განავალი კაობის მარჯვნივ არის ფრესკა, რომელსაც აწერია: *ὁ βῆρας Ἰσραὴλ...* წმიდა სპირიტონი (№ 155). ხელში აქვს გრაგნილი წარწერით (№ 156): *σθη εσθν ἡ βῆρας! λειθ κ. ἡ ... ἰσραὴλ βῆρας...* ე. ი. *σθη εσθν ἡ βῆρας! λειθ κ. ἡ βῆρας!* უნეი არს შეუფხვა და ძალი¹.

ამის თავზე ქვემოდან II ფენაში არის ფრესკა წარწერით (№ 157): *αγορας τσι! ερομαρπρσας*, ე. ი. *ბῆრძას* *ტჳნ* *ερομαρპრსას*—სიყვანა პირველმოწამისა.

მესამე ფენა ამის თავზე შეიცავს ბერძნული წარწერის ნაშთს: *ΤΑΥΤΩ* Ω. საკუროთხეელის სულ განაპირა თალზე ცენტრისკენ

/// OA	ხული წარწერის ნაშთს: ΤΑΥΤΩ Ω.
CPAΘ	VOEI
EΦΠOΕ	BHΘH
/// HΘE	COAH
H ///	BOHΘ

GH	XYOC
OPDC	EYAN
CK'CY	θ ///

№ 152

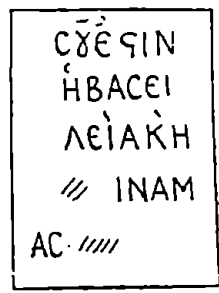
№ 153

№ 154

არის 4 გამოსახულება, რომელთაც ხელში აქვთ ბერძნულ-წარწერებიანი გრაგნილები. მარცხნიდან მარჯვნივ:

1. ΠΟΔΕΚ ΘΥΓΑΤΕΡΕ /// /// /// *პოდეს* მუყატერე..., ე. ი. *პოდეს* მუყატერეს [*ἐκτίσαντο πλοῦτον*] შრავალთა ასულთა მოიგეს სიშიღრე (იგაენი სოლომონისნი, 31, 30)².

2. ΘΘ| ΑΑΑΑΑ| ΜΟ ΚC| ΕΝΦO| ΜΙ CΑΑ o θ *ალა-ლაμο* *κς εν* *ფონ*: *σάλ*, ე. ი. *ὁ* *ψεδς* *ἀλαλαγῖος* *κῦριος* *ἐν* *φωνῇ* *σάλ...* „*ბῆრძე* *ὁ* *ψედς* *ἐν* *ἀλαλαγ-მუნ*, *Κῦριος* *ἐν* *φωνῇ* *σάλ*:*π*:*γ**ος* (ფს. 46,6) ანაღლდა ღმერთი ღალადებითა და უფალი კმითა საყვრისათა“. გამოსახულია, ჩანს, დავითი.

OAΓI //
//IAON

მე-3-ე და მე-4 ე გამოსახულებებს

№ 155

№ 156

¹ ასეთი ტექსტი ხელში აქვს მარტვილის ტაძრის წმ. გრიგოლის გამოსახულებას, ხოლო ნიკორწმინდაში კირილე ალექსანდრიელისას, კირილე ალექსანდრიელის ტექსტი სულ ასეთივეა, თონდ წინ აქვს *σικ*. ტექსტი გრიგოლ ღვთისმცლ ყველის გამოსახულებასთან ცოტათი განსხვავებულია (იხ. ქვემოთ). მაკუხარშიის ფრესკათა შორის არის ერთი (მე-5-ეცლ თბთაჯრის იგნათობა კარგად არ ჩანს, გაირჩევა სახელის აღმნიშვნელი წარწერის ბოლოს *κῦ*), რომელსაც აწერია: „*რ*“ *შ*ნი არს სიმტკიცე და *შ*ნი არს...“ ეს იგივე ფრაგმენტი უნდა იყოს. სპირიტონის გამოსახულებას ჩვეულებრივ ეს წარწერა არა აქვს. იხ. „ეომინია“ გვ. გვ. 154, 268.

² ტექსტი სოლომონის იგაგებიდან არის, მაგრამ არაა სავალდებულო, რომ მისი მკურთ-

წარწერები აღარ ატყვიან. IV გამოსახულებას თავის მარჯვნივ აწერია: ΠΗΛΑ—
ეს უნდა იყოს ბოლო სიტყვისა: ΑΝΔΡΗΛΑ — იქნებოდა სრულად: (ε μύς;
Ανδ)ρελად — წმიდა ანდრია.

ΑΓΟΥΡΑΙΟΙ Ξ ΗΡΕ

ΜΡΣΥΡΕ Θ

№ 157

Ο Γ
Α Ι ///
Ω

№ 159

საკურთხეველის კანკე-
ლის გასწვრივ (კანკელი ხი-
საა, ახალი, ტილოებ-აკ-
რული, რუსული ნამუშევარ-
ი) საფილონის კედელზე
ყოფილა ფრესკები, სა-
დაც ბერძნულ-ტექსტები-
ანი გრაგნილებიც ყოფილა
გამოსახული. ამისი კვალი
არის (№ 158): ...μυ οτων
...αι ...γ αχαραψι στωσε, ე. ი.
μωμ σ τω...

ΘΥ

ΟΤΟΝ

/// ΑΙΟ

//// N

ΑΚΑΡΘ

ΓΩΣΕ

№ 158

ამის ქვემოთ არის ფრეს-

კა, სადაც შუაში ხატია ქრისტე, ხოლო აქეთ-იქით თითო გამოსახულება. მათ
აწერიათ: Τ'///ΟΡ ΠωC///ΜΑ. შესაძლებელია ეს იყოს აღგილი ინე 8,12 (ἐγώ
ἐγώ τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων—?), ხოლო ქრისტეს აქეთ-იქით იყვნენ მარიაში და
იოანე მახარებელი.

სამხრეთ კედელზე აღმოსავლეთისაკენ პირველ მონაკვეთზე კარების მარ-
ცხნივ (შემომსვლელისათვის) არის ბერძნული წარწერის ნაშთი: ///ΑΧΝΟ.
აქვე თალის კუთხეში სწერია (№ 159): ο αγ ος Ι' ὁ ζυ:ος Πεσρϋ:ος—(?)წი-
ლა გიორგი (?). სამხრეთის კედლის I მონაკვეთის ბოლოს არის კედელთან შე-
ერთებული ნახევარსვეტი, რომელზედაც ხატია გრაგნილიანი ფრესკა /// ι||
ΑΝΟ Η/// ΗΡΥΤ ΚΕΓΑ ΗΡΑΙΕ ... .. αμο η... η γρσ αχγ ηρασε. მის გვერ-
დით წახნაგზედაც არის გრაგნილიანი ფრესკა, რომელსაც მარცხნივ აწერია:
ΠΦΡΟ (ალბათ, ὁ πατριφύτης—წინასწარმეტყველი). მას აქვს ხელში გრაგნილი,
რომელზედაც სწერია: /// ΗΛΑΚ ΟΟΡΤ πxx თαρ. მხოლოდ ამ ფრაგმენტის

ΙΙΟΗΛΛ Ξ ΚΡΙΝ

ΝΟC

№ 160

ΩΧ

≡

ΩΙ

ΩC

№ 161

მიხედვით სრული ტექსტის აღდგენა არ ხერხდება. ამის თავზე არის გამოსა-
ხულება წმინდანისა, რომელსაც თავის მარჯვნივ აწერია: /// ΟΝΑ οαx.

ბელი პირი ვეკველად სოლომონი იყოს. არის შემთხვევა, რომ ეს ტექსტი დავით მეფის უპირ-
აღეს. ყურადღებას იპყრობს გრამატიკული ფორმა πωλεξ—ნაცვლად πολλα-სა. ისევე რო-
გორც μωγατελεξ არის III კანკელდობით ნაბრუნები სიტყვა, πολλα-ც მასავით არის წარ-
მოებული. ეს საშ. და ახალი ბერძნულისათვის დამახასიათებელი მოვლენაა.

სამხრეთის კედლის აღმოსავლეთ კუთხეში დაბლა არის საერო პირების
ვამოსახულებები (არის ქალიცა და კაციც). სამხრეთი კედლის სულ კიდურა
წაწილზე დასავლეთისკენ ზემო ფენის ფრესკას აწერია (№ 160): ? η βηα λ
... αρι-υοδ ? η βηα λαιουαρι... საღვთო ლიტურგია.

დასავლეთ კედელზე კარების თავზე არის გამოსახული ჯვარცმა, იმიერ
და ანიერ მარიამი და იოანე. წარწერა (№ 161): (Ιηουδ) Χριστος εστ εβη
... αρι-υοδ ? η βηα λαιουαρι... საღვთო ლიტურგია.

ამის ქვემოთ ზედ კარების თაღზე არის ფრესკა ჩემთვის უცნობი სიუჟე-
ტით: 3 კაცი მთებში. შუათანას ამათგან აწერია: ΜΩ///.

Ο ΠΡΟ ΗΣΑΗ

№ 162

ტექსტის შემტველი გრაგნილი (№ 163): ος παρβχαση, ερι σφαχρη ηχ...
... αρι-υοδ ? η βηα λαιουαρι... საღვთო ლიტურგია.

OC PRO
BATON
EPICPA
TWNHX
ΘHCXE
BACH
ΛEYC

№ 163

კარების თაღში ყოფილა 4 წმინდანის ფიგურა,
რომელთაგან ორ ზემოთას შერჩენია გრაგნი-
ლები. მარჯვენას (შემომსვლელისთვის) აწერია
(№ 162): ο παρβ Ησαη — ε παρβητης Ἡσαΐα; წინას-
წარმეტყველი ესაია. ესაიას ხელში უჭირავს შემდგვი

კარებიდან მარცხენა გამოსახულებას (შემომსვლე-
ლისათვის) აწერია (№ 164): ο παρβ Ηερεμ, ο παρβητης
Ἡερεμίας — წინასწარმეტყველი იერემია. იერემიას ხელში უჭი-
რავს გრაგნილი ძალიან დაზიანებული ბერძნული წარ-
წერით: ΤΟΝ ΝΟ ΤΟΝΜ Ο

ΜΟ ΚΑ/// Μ/// Τ/// /// τον Ο ΠΡΟ ΗΕ ΡΕΜΙ
... αρι-υοδ ? η βηα λαιουαρι... საღვთო ლიტურგია.

№ 164

MP
HΠΛΑΤΗ

ΘΥ
ΡΑ

№ 165

ნივეც გუშმათა და ლაწუნი ჩემნი ყურიბლის ცემათა (ესაია 3, 6). [თუმცა
ვამოსახულ პირს იერემია აწერია, მაგრამ ციტატი ესაიას წინასწარმეტყვე-
ლებიდან არის]. აქვე ცაში (ე. ი. დასავლეთის შემოსასვლელის თაღში) არის
დახატული ღვთისმშობელი ყრბით, მათ აწერიათ (№ 165): μηρη β... η
... αρι-υοδ ? η βηα λαιουαρι... საღვთო ლიტურგია.

ამავე დასავლეთ კედელზე, ჩრდილოეთის მონაკვეთზე, სულ ზემოთ არის
ფრესკა, რომელსაც აწერია (№ 166): η απια... სი... η απια...
... αρι-υοδ ? η βηα λαιουαρι... საღვთო ლიტურგია.

ხადება ან ἡ ἀποκαθήλωσις: გარდამოსხნა. ამის ქვემო ფენაში ფრესკას აქვს ფრაგ-
მენტი წარწერისა: /// OXCIC. აქვე, ზემოთ არის 4 პირის გამოსახულება
მთელი ტანით. პირველს აწერია (№ 167):
ΗΠΟΚΑ /// CIC
 ὁ ἀγίος Μηϋαγος = ὁ ἄγιος Μήϋαγος წმიდა მე-
 მონი.

№ 166

მის გვერდით არის: ὁ ἀγίος Μο... μων
 წმიდა... (№ 168). III გამოსახულებას წარწერა

არ ეტყობა, IV-ს კი აწერია ΠΡΟΠΗ///.

ჩრდილოეთის კედელზე დასავლეთისკენ ზედა ფენაში მოჩანს ჯერის ზე-
 მო ნაწილი და მას მარცხნივ აწერია: ΠΙΤΑΜ ἡπαταινή—მირქა. ამ კედლის
 სულ უკიდურეს აღმოსავლეთ ნაწილში, ზემო ფენაში, არის ბერძნული წარწე-
 რის ნაშთი: ΙΗ/// Θ'ΚΥ'—ἡ χιζήμυσις τῆς μειστοχουσις ლევისმშობლის მიძინება. აქვე

**Ο ΑΙΟΣ
 ΗΜΩ ΝΟC**

№ 167

Ο ΑΙΟΣ **ΜΩΝ**
ΜΟ ///

№ 168

კერში არის ფრესკა წარწერით (№ 169): μειστοχος ανασχου τῆς παχης(?)
 ηυεχου = μειστοχος ἀνασχών τῆς... ὑπαγαγών ლევისმშობელი აღმატება... ქალთა.

ეკლესიაში შიგნით ორი სვე-
 ტია (გუმბათის დამკერი). ჩრდი-
 ლოეთის სვეტის ჩრდილო წახნაგ-
 ზე არის 2 საერო პირის გამოსა-
 ხულება, გვირგვინოსანი ქალისა
 და კაცისა. ასევე სამხრეთი სვეტის
 სამხრეთის წახნაგზედაც, ხოლო

**ΘΕΟΤΟΚΟΣ ΑΝΑΚΤΟΝ ΤΗΣΣΗ
 ΧΗΧΗΝΕΚΟΝ**

№ 169

აქ მარტო ქალსა აქვს გვირგვინი. კაცს კი ჰხურავს თეთრი ქუდი ყაიისფერი გა-
 დაკეცილით. ამგვარი რამ უნდა ყოფილიყო ამ სვეტის აღმ. წახნაგზედაც, მაგრან
 აქ ნახატი დაზიანებულია (მარტო გვირგვინოსანი კაცი მოჩანს ოდნავ). ჩრდი-
 ლოეთის სვეტის აღმოსავლეთის წახნაგთან კათალიკოზის ტახტია.

სამკვეთლოს ფრესკები ზოგი ძალიან დაზიანებულია. აქ აღმოსავლეთის
 კედლის ფანჯრის მარცხნივ და მარჯვნივ წმ. მამები არიან გამოხატული, მათ
 აქვთ გრაფილები: მარცხენას /// ΓΕΜΟΝΟΞΕCΑ /// მარჯვენას კი აწერია: Μ ///
 Μ /// ΘΥΡΑ ΑΡ /// /// ΟΓΑ ΙΑCΙΜΙΟC ὁ ἀγ ἀσιμος, ე. ი. ὁ ἄγιος Γερασῖμος.
 წმიდა გერასიმე. საკურთხეველის მარჯვენა მხარეს არის საფილონე, სადაც კედლე-
 ბი სრულიად გათეთრებულია.

ცაიშის ეკლესიის ბერძნული წარწერების შესახებ შეიძლება შეინდგე
 დავასკვნათ: წარწერები, როგორც აქამდეც ცნობილი იყო ფრესკათა მიმართ,
 ΧΥΠ საუკუნის დასაწყისით თარიღდებიან; ორთოგრაფია ჩვეულებრივია XIV—
 XV საუკუნეებისათვის, — იქნება ეს იტალიაში — ΗΕΡΕΜΙ (Ιερεμίας), ლიგატურ-
 რები (№ 170) (ου, παροφήτης), შემოკლებანი (№ 171), სპირიტუსისა და მახვი-

ლის ნიშნების უგულებელყოფა, ძირითად მთავრულ ნაწერში ნუსხურის ჩარე-
ვაც (№ 172) (იხ. ზემოთ გვ. 73), თუ სხვა. ენობრივად, მორფოლოგიის თვალ
საზრისით, აღსანიშნავია ახ. ბერძნული ფორმა: ΠΟΑΕΣ ΘΥΓΑΤΕΡΕΣ (ნა-
ვლად ძველი πoλλa! μῦαατῆρες-ისა, გვ. 71), ἡγεαον (= γυαα:αδῶν, გვ. 74).

Ⲭ. ⲠⲢⲟ

HEPEMI, ⲠⲢⲟ

ἮΛΗΧ

№ 170

№ 171

№ 172

ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ ძველი და ახალი აღთქმის
წიგნებიდან კანონიკური ტექსტები არაა მოყვანილი: მწერალი დაახლოებით
გადმოსცემს ცნობილ ციტატებს (იხ. გვ. 70, ადგილი იოანეს სახარებიდან
და გვ. 71 ნაწყვეტი ესაიას წინასწარმეტყველებიდან). აღსანიშნავია ისიც,
რომ ამ ძველში შედარებით კარგად არის დაცული შესატყვისობა გამოსახუ-
ლებისა და მის ხელში მყოფ გრაგნილზე მოთავსებული ტექსტისა: მაგალითად,
მიქიას ხელში უკირავს მიქია წინასწარმეტყველის თხზულების ნაწყვეტი (გვ.
69), ასევე ისაიას (გვ. 73) და სხვებს.

ხომი

ხომის ეკლესიას ხალხი ზონასტერს უწოდებს¹. იგი მდებარეობს ნდ.
ხომის წყლის მარცხენა მხარეს, ამაღლებულ ადგილზე. სინამდვილეში იგი
უფრო ახლოსაა სოფ. ნოჯიხეთან, ვიდრე ხობთან, რომელიც მდინარის
მარჯვენა ნაპირზე მდებარეობს. ეკლესია დგას საკმაოდ დიდ მოვებულ ად-
გილზე და მის გვერდით კიდევ რამდენიმე ნაგებობაა. სამონასტრო კომპლექსს
გალავანი აქვს ირგვლივ, შესავალი ამ გალავანში სამრეკლოდანაა, გარედან
ქვის კიბეა რამდენიმე საფეხურით. სამრეკლოს ქვედა სართულში შიგნით შე-
მოსასვლელიდან მარჯვენა კედელში მარმარილოს დაფაა დატანებული. რო-
მელზედაც არის მხედრული წარწერა ასეთი შინაარსისა: არქიმანდრიტმა სე-
მეონ მამუკას ძე აფაქიძემ 1902 წელს გააკეთებინა სამრეკლოს იატაკი, კი-
ბეები და სხვა. ქვემოთ საფლაოვია, მარმარილოს დაფით, უწარწერო, ალბათ
იმავე აფაქიძისა. ცოტა ზემოთ არის საფლაოვი მაქსიმე ფილიპეს ძე ფაჩული-
ასი; ეს არის ეკეტერი. ეკეტერის მარცხენა მხარეს (აფაქიძის წარწერის
პირდაპირ) არის გასასვლელი კარი. ამ მეორე მხარესაც ეკეტერი უნდა ყოფი-
ლიყო; იგი ახლა მთლად ჩამორეცხილია. აფაქიძის ეკეტერიდან საკმაოდ გრძელი
ქვის კიბით აისვლება სამრეკლოში. სამრეკლო თლილი ქვისგან არის ნაშენი,
კედლებზე არაფერი აწერია, აქვს შეიდი საკმაოდ დიდი სარკმელი და ერთი
შემოსასვლელი.

გალავნის შიგნით, შუა ადგილას დგას ბაზილიკური ტიპის ეკლესია. იგი ალაგ
თუნუქით, ალაგ ყავრით არის გადახურული. ირგვლივ აქვს შემდეგი დროის

¹ ხომის მონასტრისა და მასში დაცული წიგნების შესახებ იხ. გვ. თაყაიშვილის
„არხ. მოგზ.“, II, გვ. 131—163.

მინაშენები. ძირითად ნაგებობაზედაც და შემდეგი დროის მინაშენებზედაც არის ჩუქურთმები. საკურთხეველის მხარეს გარედან არის თაღებიცა და ჩუქურთმებიც. თვით შენობა თლილი ქვისაგან არის ნაგები, მინაშენებში კი მარმარილოს ფირფიტებიც აქვს ჩართული. ეკლესია შიგნით სამნაფიანია. საკურთხეველის აქეთ-იქით სამკვეთლო და საფარლონა. საკურთხეველის ორ სვეტს გარდა კიდევ ორი წყვილი სვეტია. კანკელი თეთრია, თითქოს კირისა. შიგ ეკლესიაში დასაფლავებული არიან სხვადასხვა პირები. დასაყრდენ მხარეს არის მინაშენი მთელ სიგრძეზე სტოებად, 5 თალით. მინაშენი არის ჩრდილოეთ მხარეზედაც, მთელ სიგრძეზე. აქ ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში არის ეკვტერი, რომელსაც გარეთ აქვს ქვა ქართული ასომთავრული წარწერით, რომელიც იხსენიებს ვამეყ დადიანს¹; თვით ეკვტერიც, ალბათ, ვამეყ დადიანისა ან ყოველ შენობევაში მისი ოჯახისა, როგორც ექ. თაყაიშვილი ფიქრობს².

ეკვტერში არის საკურთხეველი და ფრესკები. მოხატულობა ახლა საკმაოდ დაზიანებულია. წარწერები უპიოატესად ქართულია, მაგრამ აქა-იქ ბერძნული ასოებიც მოჩანს. მაგ., შესასვლელთან მარცხნივ, სადაც ხატია იესუ კუბოში, წერია: $I\ C\ X\ C$. ამ ეკვტერს აქვს გარედან მარმარილოს ჩუქურთმებიანი ფირფიტები. ეკლესიის დანარჩენ მხარეებს მინაშენები არა აქვს. იატაკი ეკლესიაში ფილაქნისაა. ეკლესიას ჰქონია ქორებიც, მაგრამ ახლა იქ ასასვლელი ამოშენებულია. ეკლესიაში შიგნით ბევრი ფრესკაა; ფრესკებს აქვთ ქართული და ბერძნული წარწერები³. ფრესკათა ყველაზე ადრინდელი ფენა შერგილ დადიანის დროისაა (XIII ს.), არის შემდეგი ხანის ფრესკებიც (დაახლოებით XVII ს-ისა)⁴.

საკურთხეველი. მარცხნივ (მნახველისათვის) ფრესკების I ფენაში დაბლა გამოსახულია საეკლესიო პირი, ახალგაზრდა კაცი; მასთან არის მოთავსებული მხედრული წარწერა, რომლის I სტრიქონი არ ირჩევა, ხოლო შემდეგ სწერია: „დავახატინე ესე (საყდა)რი ჩემის სულის საცხოვნებლად“. ამ გამოსახულების ზემოთ მთავრული ასოებით სწერია: ზოხელი ნიკოლოზ. საკურთხეველში სარკმელების აქეთ-იქით არის 3—3 წმინდა მამა, ხელში გრაგნილებით. პირებს სახელები აწერია ქართულად, ხოლო გრაგნილებზე ბერძნული წარწერებია. ზოგი ძალიან არის დაზიანებული, ზოგი შედარებით უკეთ ჩანს (№ 173).

¹ წარწერა. რომელიც XIV საუკუნის ბოლოს ეკუთვნის, ასეთია: „სახელითა ღმრთისათა ერისთავთერისთავმან და მანდატურთუხუცესმან დადიანმან ვამეყ მამისა მათისა... რაონისა (?) ერისთავთერისთავისა დადიანისა გიორგის შედეგად მიუკდა ჯიქეთს ურწმუნოებისა და ორგულობისათვის, რათამცა მოემსახურა და სძლო... და შეურაცხ და უქმარ იქმნა მათი სიმაგრენი, მაგარი და უღალბი ყოველნივე ძალითა მოირკუენა. მრავალთა ჯიქეთისა პატრონთაგან მთუვლიო მოარბიენა. ჩაოდენნი მოეწყო მათი მძევალნი წამოსახნა და სხვანი აოტნა და მაშინ მოილო სვეტნი და ფიქალნი ესენი მარმარილოსანი და მამა-დვდათა ღარნაკი და მისი და მარეხ გაერთ (?). საუკუთემცა არს კსენება მთი“.

² ექ. თაყაიშვილი ი. არხ. ბოგზ. II, გვ. 134.

³ ამის შესახებ ექ. თაყაიშვილი ი. შენიშნავს: „წარწერები ფრესკებისა ქვემო რიგში ქართულია, ასომთავრულით, ხეიმთ ბერძნული“ (დასახ. შრომა, გვ. 136. თვით ბერძნული წარწერები მოყვანილი არა აქვს).

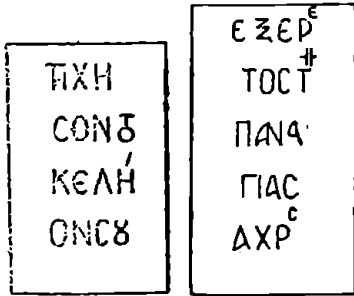
⁴ იხ. თ. ვი რს ა ლ ა დ ე. შერგილ დადიანის დროინდელი მხატვრობა ხობში (ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის I სამეცნიერო სესია, 1946 წლის 17, 18 და 19 თან-ვარს. მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები გვ. 8).

ტაძართა მოხატვის წესის მიხედვით აქ განოხატული პირები—იოანე ოქროპირი, გრიგოლ ღვთისმეტყველი და სხვა იერარქები უნდა იყვნენ (როგორც ამას სარკმლების მარჯვენა გამოსახულებები მოწმობენ). მათ საეარაუღებელ ტექსტებში „*ἡ ἀνωγει*“ შემცველი ადგილი არ გვხვდება ხოლმე, № 3 პირის ტექსტი ჰგავს ექსცერპტს წინასწარმეტყველებიდან (ზაქარია, 9,9 სოფონია...). მეტი დაზუსტება ამ ტექსტებისა არ ხერხდება.

№ 1.	№ 2.	№ 3.
1	///	1
2	CB	2
3	EPIN	3
3	BA	4
4	////	4
5		5
6		5
7		5

№ 173

ამის შემდეგ სარკმლებს შორის არის ორი გამოსახულება: 1) *ϞϞϞϞ-ⲐⲐϞϞ* წმიდა ანთონი¹. 2) *ϞϞ ϞϞ | ϞϞ* წმიდა საბა, წმიდა საბას ხელში აქვს გრაგნილი წარწერით (№ 174): *τηχησιον τι | κελσιον σου*, ე. ი. *τεχησιον* თბ *κελσιον* σου, [ὡ μισαχέ, καὶ βλλο κελσιον μτ παρὰβλα] ააე სეკი უენი [მონაზონო და სხვა სენაკს ნუ მიუახლოვდები].

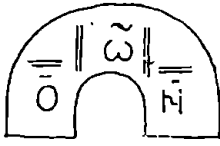

№ 174

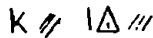
№ 175

სარკმლის მარჯვენა მხარეს ისევ წმინდა მანები არიან:

№ 4. წმიდა იოანე ოქროპირი. მის გრაგნილზე სწერია (№ 175). *εξεραις*

№ 176

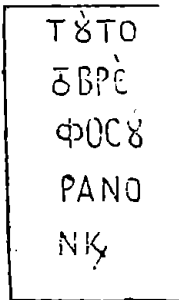

№ 177

τηχ | παναχλιας | αχρ, ე. ი. *εξαιρέτως της παναχλιας ἀχράντου* [παρασκευασ-
νως] განსაკუთრებით ყოვლად წმიდისა უბიწოსი (კურსივულისა)². მეხუთე და მეექვსე გამოსახულება სულ მთლიანად დაზიანებულია და აღარც გრაგნილებზე იკითხება არაფერი. ამ თენაში სხვა ფრესკებიც დაზიანებულია.

¹ ყურადღებას იპყრობს ფორმა „ანთონი“ გავრცელებული სახელისათვის „ანტონი“
² ეს ტექსტი „ერმინის“ მიხედვით კირილე ალექსანდრიელის კუთვნილია. „ერმინის“ „წყაროებში“ ის ათანასე ალექსანდრიელ მიეწერება (გვ, 279). აღსანიშნავია რომ მსგავსად ზობისა, ნიკორწმინდის ტაძარშიც იგი იოანე ოქროპირს უპყრია ხელთ, მარტვილში—კორილეს, იანში—გრიგოლ ღვთისმეტყველს და ა. შ.

წმინდა ანტონის გამოსახულების ქვეშ ცენტრში არის იესო ქრისტე, აქეთ-იქით ორი ანგელოზი. იესოს შარავანდში აწერია (№ 176): ო ἄν ἄν.

№ 178

ფარწერით (№ 178): τὸν τοῦ καὶ βρεῖ φος ὁ ἰ ῥαυ ἰν χ(α:), ე. ი. τὸν τοῦ τὸ βρεῖ φος ὁ ἰ ῥαυ ἰν καὶ (γῆν ἔστειρέσασεν) ამ ყრამამ (ღაამტკიცა) ცა ლა ღელამიწა.

ფრესკების მეორე ფენა (ქვემოდან) სულ ქართული წარწერების შემცველია (მაგ., აღდგომა და სხვა). ფრესკაზე „აღდგომა“ ქრისტეს ნიშნში აქვს: ὁ (ἄ)ν—არსი. და მის პირდაპირ კვლავ ὁ ἄν—არსი.

ფრესკების II ფენაში (ქვემოდან) პირველი ფრესკა მარჯვნივ წარმოადგენს ღვთისმშობლის გამოსახულებას, ღვთისმშობელს ხელში ყრმა უპყრია და აქეთ-იქით სამსამი მივედრებელი ჰყავს; მასზე ჩანს რამდენიმე ასო წარწერისა (№ 177): χ ἰβ. მის გვერდით მეორე ფრესკა არის მირქმა, მას აქვს ბერძნული წარწერა: ΗΠΕ-ΠΑΝΤΗ ἠπαπαντη = ἡπαπαντή მირქმა¹. ყრმას ზედ აწერია: ΙϞ ΧϞ, ხოლო ანას ხელში უჭირავს გრაგნილი

ΝΕΑΝΕΔΙ ΖΕΚΤΙΝ ...

№ 179

შემდეგ ფრესკაზე გამოხატულია 8 ანგელოზი, 4 აქეთ და 4 იქით, რომლებიც ერთმანეთისაკენ მიისწრაფიან. მათ აწერიათ (თითოეულს ცალ-ცალკე, მაგრამ ახლა ზოგიერთს აკლია):

ΑΓΗΟΣ: ΑΓΙΟΣ: ΑΓΙΟΣ: ΑΓΗΟΣ: ΑΓΗΟΣ: ΑΓΗΟΣ: // ΓΗΟΣ & γιος (ექვსჯერ) წმიდა არს, წმიდა არს... (ესაია, 6).

ΒΛΕΠΩΣΑ ΥΑΓΙΑ -

№ 181

აკათისტოს ციკლიდან რამდენიმე სცენა შესაფერი წარწერებით გამოსახულია ბემაზე². პირველი მათგანი წარმოადგენს „ეგვიპტეში გაქცევას“ და მას აწერია: ΛΑΜΨΑϞ ΕΝΤΙΕΡΗΠΤΟ λამψაჯ εν თი εν:πτο, ე. ი. λამψაჯ ἔν τη Αἰ-γύπτῳ [ფათჯ მას ამღეშაჯ] გამოზრწყინი რა ეგვპტეს შინა [ნათლი ქეშმარიტებისა]³. მომდევნო ფრესკა გამოსახავს ქრისტეს ამაღლებას მოციქულებისა და

ἄγγελος ΠΡΩΨΑΤΗΣ :

№ 182

¹ ἡπαπαντή არის უფრო გვიანდელი ფორმა სახელისათვის: ἡπανηοις. იგი ნიშნავს მიგებებას, შეზუდრას. ფორმა ἡπαπαντή ჩვენს წარწერებს გარდა იხარება XVI საუკუნის სხვა ძეგლებშიც, მაგ., კვიპროსზე (იხ. D. Talbot Rice, The Icons of Cyprus, London 1937, p. p. 203—204, Plate XIV, № 19).

² შტრ. G. Millet, Monuments de l' Athos, Paris, 1927 გვ. გვ. 145, 146, 147.

³ ქართული შესატყვისობანი ამოწერილია რომანოზ მაკაობელისადმი მიუძღვნებულ „დაუჯდომელთაგან“ (საქ. მუხ. ხელნაწერი A 543), აქაც და შემდეგაც.

ფერაქების თანდასწრებით. ამ ფრესკას აწერია (№ 179): *νεαν εβ:εε κητη:υ...*, ე. ი. *νεαν εβ:εε κητη:υ* (ἐπιχρηστικῶς ὁ κητη:υ) ახალი აგებული გუჩქუნა (გამოხ-ნა რაე ამგებელი). ფრესკების შემდეგი ფენა წარმოადგენს სცენებს ხარები-დან (იმავე ღვთისმშობლის ციკლიდან): ა) *μηχαμ:ε τει ηψ:ειτει* (№ 180), ე. ი. *მუხამა:ε ტეი უფ:ეითე* (თან სპ:ითე ძალი უზენაესისა. ფრესკა გამოსახავს ღვთისმშობელს ორი ანგე-ლოზითურთ. მთავარანგელოზს, ჩვეულებრივ, ხელში აქვს ხოლმე ქარტია, წარწე-რით: „*πνευμα ἄγιον ἐπέλεψεναι ἐπ: σὲ κα: δ:ναμ:ε: σπ:ιστεαι ἐπ:τα:α:α:αι: σε*“ — სული ე-მიღა „გარდამოვალს შენ ზედა და ძალი უზენაესისა დაგფარავს შენ“. ჩვენს

○ C	ω HAI	/// MOII	○ Π BIC	AN ///	Π ECE
№ 183	№ 184		№ 185		№ 186

შემთხვევაში მხოლოდ ნაწილია ამ ტექსტისა. ბ) *βλαπασα υ αγ:α* (№ 181), ე. ი. *βλαπασα η ἀγ:α* — წმიდა (ღვთისმშობელი) მღვდელი (ღვთისმშობელი ზის). გ) *αγγελ:ε πασασατ:η:ε* (№ 182), ე. ი. *ἀγγελ:ε πασασατ:η:ε* — ანგელოზი წი-ნამკომი (ღვთისმშობელი დგას, წინ არის გაბრიელ მთავარანგელოზი). დ) *ΓΝΟC OINA γνοσ ογ:σ*, ე. ი. *γωσთυ ἀγ:ασατ:ει* — უცნაურის ცნობა (ცნობილი ფრესკა — ხარება შროვნებით. მარიანი გამოსახულია მუხლმოდრეკილი).

საკურთხეველის კონქში გამოსახულია ღვთისმშობელი ჩვილდღი, აქეთ-იქით მთავარანგელოზებით. მარიამს აწერია *Μ Π Θ Γ*. მარჯვენა მთავარანგე-ლოზს სფეროზე უწერია *Ι C X C*, მარცხენას კი *X*. ამათ წინ არის არშაა, რომელიც შედგება 9 მედალიონისაგან. შუა მედალიონზე არის გამოსა-ხული ჯვარი, ხოლო დანარჩენებზე არიან წინასწარეტყველები ბერძნული წარწერებით. ამათ წინ 4 ანგელოზს ხელში წრე უქიზავთ და წრეზე ჯვარია გამოსახული. ოთხსავე ანგელოზს აწერია: *ΑΓΘC* (აგ:ა:ε = ჯვარ:ე — წმიდა არს...) მედალიონების წარწერები მარცხნიდან მარჯვნივ:

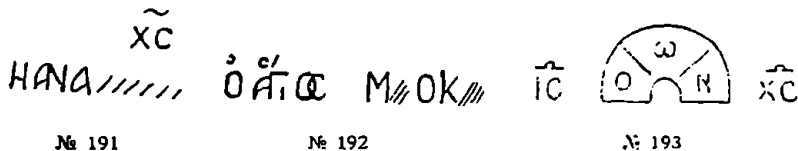
○ Π HEPE MI	○ Π IΩ	ΠBOIMOCENXW IOO Θ I I C O C H IOE MOC HC XIOC MONHC TAYHC	IC XC IΩ XC
№ 187	№ 188	№ 189	№ 190

1. არათერი ჩანს.
2. ο πρρ ασηαι, ე. ი. ὁ προφήτης Ἰσαη (№ 183) წინასწარეტყველი ოსიკ.

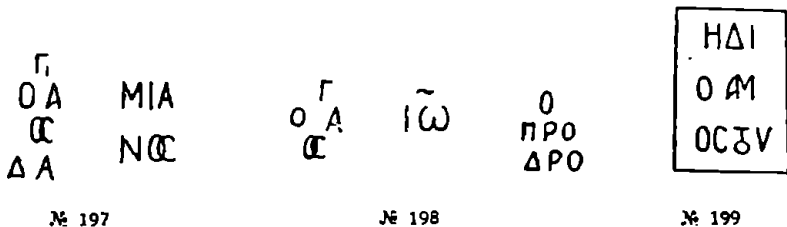
ბ ძუიჯ M... წმილა მ... ამ მონაკვეთის ცაში არის ქრისტე წარწერით I C X C ბ აუ იესუ ქრისტე, არსი (№ 193), მის მარცხნივ არის ფრესკა წარწერით (№ 194): ἡ χριστου: τῆς χειραγωγου λευκισμοβλως მიმიხება. იქ გამოსახულ იესუს შარავანდში აქვს ბ აუ—არსი. (№ 195). ქრისტეს გვერდით მდგომ პირს ხელში გადაშლილი წიგნი უჭირავს, თითო გვერდზე 4—4 სტრიქონიანი წარწერით. თუმცა ასოები საკმაოდ გარკვეულად ჩანს, მაგრამ ისინი არც ერთ ჩემთვის ცნობილ ალფაბეტს არ ეკუთვნიან. ქრისტეს მარჯვნივ

არის ფრესკა: ლეთისმშობლის შეყვანება ტაძრად. მას აქვს ბერძნული წარწერის ნაშთი: //COΔHA (αδ εισοδη:α τῆς χειραγωγου).

თაღზე, რომელიც პირველ სვეტს აერთებს საკურთხეველთან, ქვემოთ ხატია წმ. პანტელეიმონი (ქართული წარწერით), ზემოთ ერთ მხარეს ბ ძუიჯ: Κοσμάς წმილა კοζμα (№ 196), მეორე მხარეს ბ ძუიჯ Δαμασος წმილა დამიანე (№ 197).

დასავლეთის კედლის ზედ შემოსასვლელი კარების თავზე მოთავსებულ გამოსახულებას აწერია: I C X C, სხვა ყველაფერი ძალიან დაზიანებულია, არც ჩანს, რომ ბერძნული წარწერები ყოფილიყო. ქართულიც (კოტაა).

ჩრდილოეთის კედლის ჩრდილო-დასავლეთის კუთხე სულ გაფუჭებულია. მონაკვეთი საკურთხეველისაკენ უკეთ არის დატული. ქვემოთა ფენაში ისტო-

რიული პირები არიან, ქართული მხედრული წარწერით¹ და I C X C აწერია მათ მარცხნივ კუბოში მოთავსებულ ქრისტეს, რომლის შარავანდშიც არის ო ზუ—არსი. ამის ზემოთ მოჩანს: O A Γ... ო ჰვი:ავ... წმიდა... ამის ქვემოთ, შემოსასვლელი კარების თაღში (ე. ი. ჩრდილოეთ მკლავში) არის გამოსახულება წარწერით (№ 198): ო ჰვიავ Ἰωάννης ὁ παρθένου—წმ. იოანე წინამორბედი.

მას ხელში უჭირავს გრაგნილი წარწერით ΗΚΑΤΑΒΑΘΗC ἸΩV ... (№ 199) Ἰδὲ, ὁ ἀμυθὸς τῶν (Μεῖον) აჭა კრავი (ღმროისაჲ) (ინე 1, 29). ამის ზემოთ თრესკა გამოსახავს „გარდამოხსნას“. მას აწერია ბერძნულად (№ 200): ἡ χαρὰ αὐτῶν τῶν... Ἰσας... ἰσα. ხოლო ამაზე ზემოთ გამოსახული არიან წინასწარმეტყველები (№ 201, 202, 203): ὁ παροφήτης

Ο ΠΡΟΦΗΤΑ
ΑΝΑΙ

№ 201

Ο ΠΡΟΦΗΤΑ
ΑΖΑΙΣ

№ 202

Ο ΠΡΟΦΗΤΑ
ΜΗ
CΑΗΛ

№ 203

Αναναίας წინასწარმეტყველი ანანია, ὁ παροφήτης Ἀζαρίας წინასწარმეტყველი ანანია, ὁ παροφήτης Μισαήλ წინასწარმეტყველი მისეელ (სინამდვილეში ესენი სა-

Ο ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟC ΘΡΗΝΟC

№ 204

ნივე არიან წმინდა ყრუები და არა წინასწარმეტყველები — შდრ. Millet, Monuments de l' Athos, გვ. 185). ამ მონაკვეთის თაღში არის ქრისტე, ნიშნში აქვს: ὁ ზუ—არსი. მის მარცხნივ არის ცნობილი თრესკა „საფლავთან ტირილი“, ნესაღერი ბერძნული წარწერით (№ 204): ὁ ἐπιστάτης θρηνοῦ საფლავთან ტირილი. ამის ზემოთ არის ერთსტრიქონიანი წარწერა მსხვილი ასოებით (გაცილებ-

+ΥΜΕΙC ΕΓΑΓΗCΒΧ ΗC ΔΤΕΛΟC

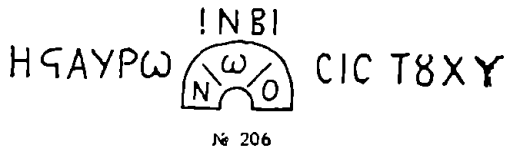
№ 205

ბით უფრო მსხვილი, ვიდრე სხვა ადგილებშია) (№ 205): ἰσαεῖς μισაელის ბისლჲ; ჰვიელი, თქუენთან (არს) ღიღის განზრახვის ანგელოზი (ესაია, 9,6). ქრისტეს მარჯვნივ არის (№ 206): Ἰ(ησαν) Ν(αζαριαν) β(ασιλεν) Ἰ(ουδαϊαν)—იესუ ნაზარეველი შეუფუჱ კურიათა, ἡ σαβραთავ τῶν Χριστων—ჯვარცმა ქრისტესი. ამის ზემოთ ერთ სტრიქონ-

¹ მაგ., „ამ საყდრის აღმანებელი ერისთავთერისთავი და მანდატურთუხუცესი და დანი გიორგი, შეუნდოს ღმერთთან ამინ“ და სხვა.

წად მსხვილი ასოებით (იმავე სახის, როგორც მარცხნივ, მის პირდაპირ) (№ 207): *αυφωπαα ζαη(ζ ფაჯაζ)* აღამიანის ცხოვრების ღარაჯი.

ეკლესიის ცენტრალური ნაწილში სვეტები და თაღების ქვემოთა ნაწილები ამჟამად სულ გათეთრებულია, მონანს ქვა. უკეთ არის დაცული ამ ნაწილის ქერის ფრესკები, რომლებიც ეკლავ, ბემის

მსგავსად, ღეთისმშობლის „აკათისტოს“ სტენებს წარმოადგენენ. დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ ჩრდილოეთის სვეტებს შორის, ფრესკათა ქვემო ფენა, წარწერებით:

ა) *αμοις απαζ ηταατα...* გალობა ყოველი იძლევის... (№ 208).

/// ΑΘΡΑΠΧ Ζ ΑΗ ///

№ 207

ბ) *σθααζ μβλαου τρυ ατομοιου*—ცხოვრება რა 2 სოფლისა იხუე შემოქმედმანს (№ 209). გ) *ΠΑΑ///ΑΡ///ΧΗC ΠΑΑΑ* *ფაზუჟაჯ*—ყოველი სიბრძნე.

ზემოთა ფენაში ასევე სამი ეპიზოდია:

ა) *ΚΗ//ΗΚΕC///ΘΕΩΦΘΥΙ* *აქრუაჯ მთადბოი (ქეიონტაჯ ოქ მაჯი)* ქაღალმერთშემოსილ (ქნილინ მოგუნი) (გამოსახულია სამი მოგეი. მოგეთა წინასწარმეტყველების სტენაა).

ბ) *ΘΕΩΔΡΟΜΟΝ ΑΓΕΡΑ* *მთადბრმოი ატაქრა (მთაქრთაუჯ)* *ἸΜΝΟC A ( ) ΠΑCΥΤΑΤΕ* (მაჯი) ღმრთიემაგალისა ვარსკულავისა (მხოლეული მოგუნი) (მოგეები მისდევენ ვარსკულავს).

№ 208

გ) *ΕΓΓΑΘΟC* (წარწერა არის იმ ფრესკაზე, რომელზედაც გამოსახულია აკრისფერი სახლი და ზედ მარიაში და ერთი წმინდანი დგანან და ელაპარაკებიან ერთმანეთს).

COCEΘEΛON ΞN KOCMON

№ 209

აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ სამხრეთის სვეტებს შორის:

ქვემოთა ფენა: ა) ფრესკა წარმოადგენს მთავარანგელოზ მიქაელის ტაძრობას (მთავარანგელოზებს უქირავთ ქრისტეს გამოსახულება). ამაზე შემორჩენილია წარწერის ფრაგმენტი: *///K'ATO*. ბ) სტენა „აკათისტოდან“—ღეთისმშობელი და ბერები, წარწერით (№ 210): *αηταραζ παλαφθρυγισαჯ...* რიკორთა შრავალსმათა... (ვხელავ)

გ) „წმიდა დედათა თაყვანისცემა“—შეიცავს წარწერას (№ 211) *τειχοδ ελ ταν παρμθναυ* (მთაჯე *Παρμθνε*). ზღუდე ხარ ქალწულთა (ღმრთისმშობელი ქალწული).

ΡΙΔΡΑC ΠΟΛΙΦΘΟΚΥC

№ 210

ზემოთა ფენა: ა) პირველი ფრესკის წარწერა არ იკითხება. ბ) წარმოადგენს „შობას“; ამას აწერია (№ 212): $\eta\kappa\omicron\sigma\sigma\alpha\nu\ \omicron\iota\ \pi\omicron\iota\mu\epsilon\nu\epsilon\zeta$ (თან $\acute{\alpha}\rho\chi\acute{\epsilon}\lambda\alpha\iota\alpha\iota\ \acute{\iota}\nu\iota\omicron\sigma\upsilon\nu\tau\alpha\nu$), ესაა მწვემსთა (ანგელოზთა მგალობელთა). გ) მოკვთა თაყვანისცემის

ΤΗΧΟΥ ΞΗΤΡΘΕΝΟΝ ΗΚΥΣ ΑΝ Η ΜΙΜΕΝΕΣ

№ 211

№ 212

გამომხატველი ფრესკაა ბერძნული წარწერით: $\iota\alpha\omicron\nu\ \eta\epsilon\lambda\epsilon\omicron\varsigma\ \chi\alpha\lambda\lambda\epsilon\omicron\nu\ \xi\iota\theta\omicron\nu\ \pi\alpha\iota\theta\epsilon\varsigma\ \chi\alpha\lambda\delta\alpha\iota\omega\nu$ ($\acute{\epsilon}\nu\ \chi\epsilon\rho\sigma\iota\ \tau\eta\varsigma\ \pi\alpha\rho\iota\mu\epsilon\nu\omicron\upsilon$)—ისილეს ყრმათა ქალღველოსა (კელთა ზედა ქალწულისათა).

Ο Α Γ Ι Ξ Ο Π Ρ Ο Δ Ρ Ο Μ Ο

Ο Γ Α Ν Ι Κ Ι
Α Τ Α C

№ 213

№ 214

ფრესკების ორ ფენას შორის დასავლეთ კარებთან ახლოს შუაში არის (№ 213): $\acute{\omicron}\ \acute{\alpha}\gamma\iota\omicron\varsigma\ \iota\omega\acute{\alpha}\nu\eta\gamma\epsilon\ \acute{\omicron}\ \pi\rho\acute{\omicron}\theta\epsilon\rho\iota\omicron\upsilon\varsigma$ —წმ. იოანე წინამორბედი.

Η Ο C I
Π Α

Ο Α +
Α

Ο Α Γ, Κ Η Ρ, Κ
Α Α

№ 215

№ 216

№ 217

ამ ცენტრალურ ნაწილში იოანეს აქეთ-იქით არის ორი სარტყელი. აღმოსავლეთისაკენ მყოფი სარტყელი შედგება 10 მედალიონისგან, დასავლეთისაკენ მყოფი კი 12-სგან. აღმოსავლეთისკენ მყოფი სარტყელი ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ: № 1. არ ჩანს. № 2. $\acute{\omicron}\ \acute{\alpha}\gamma\iota\omicron\varsigma\ \nu\iota\alpha\eta\tau\epsilon\zeta$ წმიდა ნიკიტა (№ 214), № 3) $\acute{\omicron}\ (\acute{\alpha}\gamma\iota\omicron\varsigma)\ \iota\omega\sigma\eta\tau\omicron\varsigma$ —წმიდა იოსებო (№ 215); $\acute{\omicron}\ \acute{\alpha}\gamma\iota\omicron\varsigma\ \chi\dots$ წმიდა ქ. (№ 216). № 5-ის წარწერა არ ჩანს. №№ 6—10 აღარც გამოსახულებები ჩანს—და არც მათი წარწერები, რაც საფიქრებელია ბერძნული იყო.

Ο Γ Α Λ Ε Υ
Α Τ Ε Ρ,

Ο Α Λ Ζ
Α

Ω V

Τ X

Ϛ

№ 218

№ 219

№ 220

№ 221

დასავლეთისკენ მყოფი სარტყელი: ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ: №№ 1, 2, 5, 6, 7, 8, 12 არ ჩანან. № 3. $\acute{\omicron}\ \acute{\alpha}\gamma\iota\omicron\varsigma\ \kappa\acute{\upsilon}\rho\iota\omicron\varsigma$ წმიდა კვირიკე (№ 217). № 4. $\acute{\omicron}\ \acute{\alpha}\gamma\iota\omicron\varsigma\ \delta\epsilon\upsilon\tau\epsilon\rho\iota\omicron\varsigma$ (?) წმიდა ლევტეროზი (№ 218). № 9 /// Cl. № 10. $\acute{\omicron}\ \acute{\alpha}\gamma\iota\omicron\varsigma\ \lambda\omicron\upsilon\chi\iota\omicron\varsigma$ (?) (№ 219). № 11 $\omicron\ \Delta\ \omicron$ ///.

ხობის მონასტრის ბერძნული წარწერების შესახებ შესაძლოა შემდეგი დაუასკვნათ. ბერძნული წარწერები მოთავსებულია ფრესკათა იმ ფენაზე, რომელსაც ხელოვნებათმცოდნენი XVII საუკუნით ათარიღებენ; უფრო ადრინდელ ფენებს ქართული წარწერები აქვთ. ბერძნულ წარწერებიანი ფრესკები მეტწილად აკათისტოს სცენებს წარმოადგენენ და შესაფერი ტექსტებიც არის (კანონიკური რედაქციით); რაც შეეხება სხვა ციტატებს, მათგან აღსანიშნავია წმიდა საბა, რომელსაც საკუთარი თხზულების შემცველი გრაგნილი აქვს, ხოლო იოანე ოქროპირის ხელში უპირა ვს კირილე ალექსანდრიელის („ერმინის“

Ϡ, Ϣ, ϣ, Δ, Ε, Α, Η, Η, Μ, Ρ, Ϛ, ϛ

№ 222

№ 223

წყაროების მიხედვით—ათანასე ალექსანდრიელის) სიტყვიდან ნაწყვეტი. „მირკმასაც“ ჩვეულებრივი ტექსტი აქვს დართული. სხვა, მით უმეტეს გაბმული ტექსტის შემცველი, გრაგნილები არ არის. ასოთა მოხაზულობიდან ყურადღებას იპყრობს: τα-სათვის (სისტემატურად, № 220—221), ლიგატურები πρ-φρ-ჯ აღმნიშვნელი (№ 222), რომ არაფერი ეთქვათ სხვა საერთოდ გავრცელებულ ლიგატურებზე (№ 223). ცალკეულ ასოთა მოხაზულობიდან აღსანიშნავია (№ 224):

π-Π, υ-V, Π-α-Α, β-Β.

Ϡ

№ 224

№ 225

სიტყვათა შემოკლებიდან განსაკუთრებით ხშირად გვხვდება Ἰ-ა—Ἰαδ-υ-უჟ (№ 225) და ΘΚ გ' მართავს. წარწერები ყველა მთავრულით არის შესრულებული, ნუსხური არ არის გარეული. თარიღის თვალსაზრისით ასოთა მოხაზულობა და წარწერების საერთო სტილი მიინცადამაინც რელიეფური არ არის, ასეთი რამ გვხვდება XIV ს. დან დაწყებული, ვიდრე XVII—XVIII საუკუნეებამდე. ამ მხრივ საინტერესოა ქარაგმის ნიშანი სიტყვაზე Ἰαδ-υ-უჟ (№ 225, (აქვე, გვ. 84), რაც XVI—XVII საუკუნისათვის არის დამახასიათებელი.

ბიზანტიური გამოთქმა (განსაკუთრებით ხმოვნებისა და დიფთონგებისა) იჩენს თავს ყოველ ნაბიჯზე.

აი-დიფთონგი გადმოიცემა ε-თი (და პირუქუ): εϣ-ατο, πῆμεε, χαλδεον, ηῶαε, σῶσε, ἰ-α-αε და ασηα.

ო და ა მონაცვალეობენ: εϣ-ατο, σῶαε, ταυ, παρ-μ-εον, მ-ა-ა-პ-ო-რ, მ-ა-ნ-ბ-ო-მ-ო-ს, η-η-τ-ა-რ-ა-ჯ.

იტაცობში მეტისმეტად უხვად გვხვდება; გამოვკრებ მხოლოდ ტიპიურ ნიმუშებს: τηχοῖς (τεῖχοῖς); υ (=ει); τηχῆσον (=τεῖχ-ε-σον); սաατε (η-ტ-ა-ტ-ა-ი);

εδείξε (ἐδείξε); Μεσφορί (Μεσφοροί); ηψιστος (ἠψιστος); κελίον (κελίον); πιαύες (πιαύες); η(ο); υ(ῆ) და სხვა.

შეიმჩნევა ორმაგი თანხმოვნის მაგივრად ერთის ხმარება: ἦτεα: წერი-
აჯა და κελίον—κελιον ფორმით.

ა-ს მაგიერ გვხვდება ε (ἄπαπαντή დაწერილია ἡπαπανη-ს სახით), რის-
საფუძველიც ზეპირმეტყველებაში უნდა ვეძებოთ. საშ. ბერძნულშივე შეიმჩნე-
ვა დისიმილაცია ორ მეზობელ ა-თაგან ერთ-ერთისა; განურჩევლად იმისა, ეს
ა მახვილიანია, თუ უმახვილო (მაგ., VII ს.ის ძეგლში—ἄπαυτες, რაც არის
ἄπαυτες მაგიერ და სხვა)¹.

სპირიტუსისა და მახვილის ნიშნებისაგან წარწერები საკმაოდ თავისუ-
ფალი არიან. ხობის ბერძნული წარწერები უეჭველად ატარებენ გვიან ბიზან-
ტიური ხანის ნიშნებს, ხოლო პალეოგრაფიული და ლექსიკური მონაცემებით
XVI—XVII საუკუნით თარიღდებიან.

ლიტერატურაში მოხსენებული ბევრი სამღვდელთმსახურო ნივთი ხობის
მონასტრისა ამჟამად „მეტეხის“ მუზეუმშია დაცული (ამის შეს. იხ. ქვემოთ)-
ხობში არათერია შენახული.

ნოსირი

ნოსირის ბერძნული წარწერა. ფოთის მხარეთმცოდნეობის მუ-
ზეუმში № 183-ით ინახება სოფ. ნოსირში, წმ. სტეფანეს ეკლესიის ნანგრე-
ვებში აღმოჩენილი ბერძნულ-წარწერიანი აგური², რომელიც ოთხ ნატეხად
არის დაცული (V—აქლია) და რომელზედაც არის 12 სტრიქონიანი წარწერა:
წარწერა ფრაგმენტულია, ასოები გაკრული ხელით არის შესრულებული (ჩა-
ღრმავებული ასოები) და სტრიქონები მარჯვისაკენ დაქანებული. წარწერის
ტექსტი (№ 226): οταυ-καμιαθη και ει φρισιου σωτηρ και τα κρυτα|
μου εργα ερευνασ τη δελεια σου σκηπασον με αμπαυατε τρισ-αγ:ε... ζ...| ε-
χριστοι με σο: φ:ω δεα| του αγιου. πεδο σου ιησου χσ| του κυ ημων δε: ου εφω-
τασσο| ημασ και... ελεησασ. ημασ αποκαλυσφ... ο αφιαρτων³ σου φουσι|
τω μηκος ση| |||ει τασ-αρ:φ|.

ტექსტი ასე წაიკითხება: δεταυ καμιαεις και: ჰე! φრონი, σωთერ, και τα
κρυπτα μου εργα ερευνας τη δελεια σου σκηπασონ με αμπαυατε, τρισ-αγι... εχ-
ριστοι με σο:, φεδ, δεα: του αγ:ου παιδος σου 'Ιησους Χριστους του κυριου ημων
δε: ου εφωτασας ημας και: ελεησας ημας αποκαλυσφ[α]ς [τ]η βεφιαρτων σου φუნ...
τη μηκος ση... ჰე!: τας ბე[რ]ჯეის?|.

¹ შტრ. K. Dieterich, Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Sprache... Leipzig, 1898, გვ. გვ. 10—11.

² წარწერის აღმოჩენის შესახებ იხ. უფრო დაწვრილებით: ს. ყაუხჩიშვილი, ნო-
სირის ბერძნული წარწერა: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, XVIII, 1943,
გვ. გვ. 141—147. შრომაში მოთავსებულია წარწერა ფოტოსურათითა და წაკითხვა-თარ-
გმანით.

³ ს. ყაუხჩიშვილის მიერ გამოცემულ ტექსტში აქ არის: φερ του.

⁴ უკანასკნელი სტრიქონი ს. ყაუხჩიშვილს. გამოცემული აქვს: εα τασα...

ხასიათებელი. გვაქვს ერთი სიგმა ნაცვლად ორისა: *παιδασει* (= *παιδῆς* თჳს) და ორი *ν* ნაცვლად ერთისა: *παρυσια* (შეიძლება აქ არა სწორი დაწერილობა აიხსნას იმით, რომ *παρυσ-*თან სტრიქონი თავდება და მეორე სტრიქონზე მოდის ამ სიტყვის გაგრძელება). ზედმიწევნით დათარიღება ამ წარწერისა ძნელია, მაგრამ დაახლოებით შეიძლება ის შუაბიზანტიურ ხანას მივაკუთვნოთ.

ფოთი

ΚΩΣΤΑΝΤΙΝΗΣ
ΕΛΕΗΑ

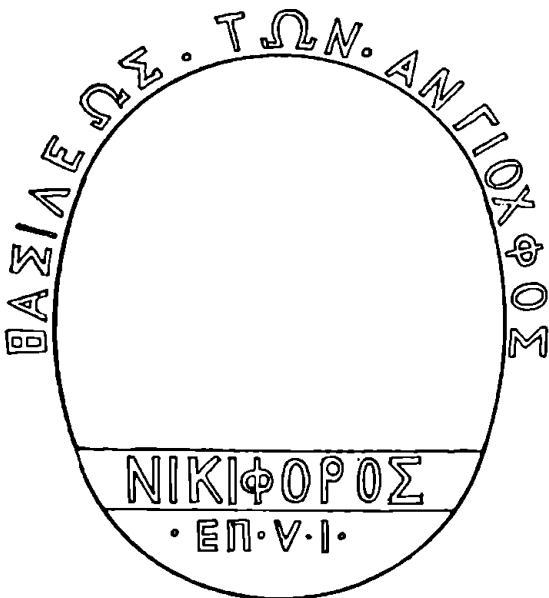
№ 228

კვეთილია ჯვარი, აქეთ-იქით ბით. ქვემოთჯარის წარწერა (№ 228): *Κωνσταντῆς Ελεηα, γ. ο. Κωνσταντιναδ.* *Κωνσταντῆς* კონსტანტინე, ელენე. წარწერა შესრულებულია საკმაოდ ლამაზი მთავრული ხელით, ამობურთული ასოებით, მაგრამ აშკარად ჩანს რუსიციზმები: ასო *ν* არის II თორმით. შესაძლებელია ეს (და შემდეგი) ქვა გაკეთებულია დაახლოებით XIX (?) ს.ში რომელიმე რუსულ სამონასტრო სკოლაში (მაგ., ახალ ათონში თუნდაც) და იქიდან გავრცელებული შემდეგ.

№ 80. მრგვალი, ბრტყელი ქვა, გამოსახულია კაცი პროფილში წინ ჩანგლით, ირგვლივ და ქვემოთ წარწერით, რომელიც შესრულებულია ლამაზი, ამობურთული ასოებით (№ 229): *βασίλειος τῶν ἀντιόχειων.* *Νικηφόρος* *ἐπ. ὁ. βασίλειος τῶν ἀντιόχειων* ფრწ. *Νικηφόρος*... ანტიოქელთა მეფის ნათელი, ნიკიფორე... მართლწერის ნორმების თვალსაზრისით აღსანიშნავია: : *η-*ს მაგიერ (№: *α*-ს ნაცვლად (ფრწ). ასო *β* (სიტყვაში *βασίλειος*) თავისებური მოხაზულობისაა.

ფოთის მუზეუმში ინახება 1937 წელს პალიასტომის ტბის ნაპირას ნაპოვნი რამდენიმე მრგვალი, სუფთად დამუშავებული სიპი ქვა ზედ ბერძნული წარწერებით.

№ 77. წარმოადგენს ბრტყელ ოვალურ ქვას, რომელზედაც შუაში ამო- ორი, ერთმანეთისაკენ მიმართული გამოსახულებულია (№ 228): *Κωνσταντῆς Ελεηα, γ. ο. Κωνσταντι-*

№ 229

№ 79 არის უფრო მცირე ზომის ბრტყელი მომრგვალო ქვა, ერთ მხარეს არის გამოსახულება ცხენისა და ქვემოთ წარწერა (№ 230): $\pi\alpha\eta$ ($\pi\alpha\chi$ —? პანი). ზეორე გვერდზე არის პროფილი კაცისა (თუ ქალისა?). რომელსაც წინ უნთია ცეცხლი, ხოლო ქვემოთ აწერია: $\Gamma\chi$ (№ 231). თუ პირველი გვერდის წაჯითხვა $\pi\alpha\chi$ —სწორია, მაშინ აქაც ასო γ არის რუსული II-თი შეცვლილი და ეს ქვაც

ΓΑΗ

ΓΝ

ΙΣ :

: ΧΣ :

№ 230

№ 231

№ 232

ხდება წინა ორი ქვის წყებაში თავისი წარწერით. სამივე ნივთზე ასოები ერთი ტიპისაა (კარგად დამუშავებული, ამოზურთული ასომთავრული).

საუბითი

სოფ. სეფიეთი მდებარეობს სადგ. აბაშიდან დაახლოებით 15 კილომეტრზე. მისი მთავარანგელოზის ეკლესია ერთ-ერთ უძველეს ეკლესიად ითვლება სამეგრელოში. ეკლესია დგას მდ. აბაშის მარცხენა ნაპირზე, იქვე მდინარესთან. იგი ბაზილიკური ტიპისა არის და ექ. თაყაიშვილის აზრით, მისი მხატვრობა დაახლოებით XVII საუკუნეს განეკუთვნება¹. მხატვრობა საკმაოდ მდარე ხარისხისაა. აქვს დაზიანებული ქართული მთავრული წარწერები². საკუროთხევლის კონქში დახატულია ქრისტე, რომელსაც აწერია (№ 232): $\Gamma\chi \chi\zeta$ ³. იმიერ და ამიერ გამოსახულია „დედა ღთისა“ და „ნათლმცმელი“. ეკლესიის მეტი წილი, განსაკუთრებით გვერდის ნაწილი, სავანგებოდ არის შეთეთრებული. ზემოთ ყუბარი გადაშვრალია. შენობა გარედან კირით არის შეღესილი. დასავლეთის მხარეს ახალი მინაშენი აქვს.

მეტრ ბერძნული წარწერა სეფიეთის ეკლესიაში არც მე მინახავს და არც ლიტერატურაში არის მოხსენებული. ს. მაკალათი ამ გადმოშვს პირი წარწერისა, რომელიც მოთავსებულია სამხრეთის კედლის შუა თალის ზემო თა-

¹ ექ. თაყაიშვილი, არხ. მოგზ. II, გვ. 34.

² საკუროთხეველში აღმ. კედლის გასწვრივ ლავარდანზე ყოფილა ვრცელი მთავრული, ოღონოვ უკეთესი ხელით შესრულებული წარწერა: ...ქებლ.: არს: სახელ.: ოფლსა: რმლსა: ნებს: ცხენბა... საკუროთხეველშივე არის წარწერა, კედელზე, წმ. ნინოს მარტნივე (მაცურებლისათვის) დარე მთავრულით: „დახატა: ეკლესია: ესე: კოპ[ლაძემან] [კუონდი] დლმა... შეუნდოს: ღს: ან:“ დასავლეთის მინაშენის სამხრეთის კედელზე სწერია მთავრულით: „... კუონდიდელმან ზოსიმე კოპლაძემან დაეხატინე ესე ან“. ექ. თაყაიშვილი აღნიშნული შრომის მე-35-ე გვ.ზე უფრო ვრცლად იძლევა ამ წარწერას: „და ესე კილაძემა აბრაში, მერმე მე კუონდიდელმან ზოსიმე კოპლაძემან დაეხატინე ესე. ამინ“. ექ. თაყაიშვილისეც ცნობით იგივე კუონდიდელი ზოსიმე კოპლაძე დახატული ყოფილა მარტვილის ტაძრის დასავლეთის ეკედეოში (იგივე შრომა, გვ. 34). დასავლეთის თაღზე შიგ. ეკლესიაში იოაკიმესა და ანას გამოსახულების ზემოთ არის წითლით შესრულებული მთავრული წარწერა: „წა გვიც: შე: იწს: სლი: ცგარს: შეღისა: წმიდაა გიორგი, მიიწყალე იოანეს სული, ცაგარლის შეილისა“. უფრო დაწვრილებით იხ. ექ. თაყაიშვილი. არხ. მოგზ. II, გვ. 33—38. გარდა ამისა, ძვ. საქართველო, ტ. III.

³ ცნობა ამ ბერძნული წარწერის შესახებ აქვს ექ. თაყაიშვილს თავის „არხ. მოგზ“ II, გვ. 36.

როში ჩასმულ ქვაზე (ეკლესიის ჩვეულებრივი დათვალიერების დროს ეს წარწერა არ ჩანს)¹. წარწერაში იკითხება (№ 233): *αγιε στεφανει| μετα παντων|*

ΑΓΙΕΣΤΕΦΑΝΕ
ΜΕΤΑΠΑΝΤΩΝ
ΤΩΝΑΓΙΩΝ
ΠΡΕΣΒΕΥΕΥΠΕΙ
ΓΟΥΛΟΥΤΟΥΦΙ
ΛΟΚΤΙΣΤΟΥΚΑΙ
ΠΑΝΤΩΝΤΩΜ
ΔΙΑΦΕΡΩΝ
ΤΩΝΑΥΤ

A

των αγιω|ν| πρεσβευε υπε|ρ| δουλου του φιλοκτιστου και| παντων των διαφερον|των αυτων. ე. ი. ἅγιε Στέφανε, μετά πάντων των αγίων πρέσβευε υπέρ δούλου των φιλοκτιστου και πάντων των διαφερόντων αυτών. წმინდა სტეფანე ყველა წმიდანებთან ერთად იშუამდგომლე მონის ფილოკიტისტესათვის და ყოველთამის ცოცხათვის.

წარწერის ავტორი, ფილოკიტისტი, მიმართავს წმინდა სტეფანეს შუამდგომლობისათვის. სწავრადღებოა წმ. სტეფანეს მოხსენიება ამ წარწერაში. როგორც

(A, Y, W);

№ 233

№ 234

ცნობილია, წმ. სტეფანეს სახელობის ეკლესიები ხშირია საქართველოში ძველს ხანაში. ერთ-ერთი მათგანი იყო ძველად აგებული ნოსირში. სეფიეთი ნოსირიდან არც ისეა დაშორებული. ჩანს, წმ. სტეფანეს კულტი ამ რაიონშიც ყოფილა².

წარწერაში ყურადღებას იპყრობს ასოთა მოხაზულობა: ამ პირის მიხედვით თითქოს დაცულია რომაული ხანისათვის დამახასიათებელი ხელი (№ 234), არ გვხვდება სრულიად ლიგატურები, იტალიზმი, შემოკლებები (თუ არ მივიღებთ მხედველობაში უკანასკნელ სიტყვას ანუ, რომელიც შეიძლება აღარ დაეცია, ან გადმომწერმა ვეღარ ამოიკითხა). მორფოლოგია კლასიკური ხა-

¹ წარწერა რადგან თვით არ მინახავს, ამიტომ მიძინელებმა მასზე ვრცელი მსჯელობა. როგორც გადმოცემული პირიდან ჩანს, წარწერის გვერდით, მარჯვნივ, არის გამოხატულება წმინდანისა, თვით წარწერა ქვაზე არის ამოკვეთილი. ს. მ. ა. კ. ა. ლ. ა. თ. ი. ა. ს. მიერ გადმოღებულ წარწერის პირში ასოთა მოხაზულობა ხესტად არის დაცული, რაც ნაწილობრივ იოლუბს ჩემ მიერ მის უნახველობას. ასეთი ყურადღებისათვის პატივცემულ ს. მ. ა. კ. ა. ლ. ა. თ. ი. ა. ს. მიერ გადმოღებულ მარჯვნივ.

² შდრ. აგათიას ისტორია, *Περί Ἰουστινιανῶν βουλεύσεως* III, 5 „ὅτι οὐδὲ οὐκ οὐτὴ παρὰ τοῖς πολλοῖς ὁνομάσεται, ἀλλ' ἐπειδὴ Στεφάνου τὸν θεοπρεσβυτέρου ἐραστῆα ἰδύσασα... τῷ ἐκείνου ὀνόματι καλεῖσθαι τὸν τόπον νεομισαίαι“ [„ამჟამად ბევრი ასე კი აღარ უწოდებს, არამედ, რადგან აქ დაფუძნებულია წმიდა სტეფანეს ტაძარი... მისი სახელი ეწოდა ამ ადგილს“] ს. ყ. ა. უ. ხ. ი. შ. ვ. ი. ლ. ი. გ. ვ. გ. 52 (ეს ეპიზოდი 554 წლის ამბებთან დაკავშირებით არის გადმოცემული და ეხება ნოსირსა თუ მის მიდამო ადგილს).

ნისათვის დამახასიათებელია (თუ ახუა არ არის ახუა, ე. ი. მოსალოდნელი ნათესაობითის მაგიერ მიცემით). წარწერაში არ არის მახვილისა და ფშინვის ნიშნები. ამ ნიშნების მიხედვით საფიქრებელია, რომ წარწერა გაცილებით უფრო ადრინდელია, ვიდრე ფრესკული წარწერები XVII საუკუნისა, და შეიძლება მეტიც: სეფიეთის ბერძნული წარწერა VI—VII საუკუნისად შეიძლება ჩაითვალოს, (მისი ასოების სტილის, ორთოგრაფიისა და შინაარსის მიხედვით). ეს წარწერა ალბათ თანამედროვეა ამ ადგილას ეკლესიის პირველად აგებისა; შესაძლებელია ადრე აქ წმ. სტეფანეს სახელობის ტაძარი იყო (თუ ეს თეი არა, მის მახლობლად რომელიმე, რომელსაც ეკუთვნოდა ეს ქვაც თავისი წარწერით).

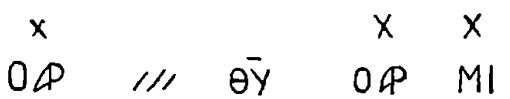
მარტვილი (გეგეჰჰოი) 1

მარტვილის ნაგებობათა კომპლექსიდან ბერძნული წარწერების თვალსაზრისით საინტერესოა ლეთისმშობლის მიძინების ეკლესია, რომელიც შედარებით კარგად დაცული ჯვარის ტიპის შენობაა და გარედან ისე არა, როგორც შიგნით, დიდებულ შთაბეჭდილებას სტოვებს. როგორც

№ 235

სამეცნიერო ლიტერატურიდან არის ცნობილი 2, ეს ძეგლი მრავალჯერ გადაუკეთებიათ: პირველად აუგიათ დაახლოებით VI—VII სს-ში, შემდეგ დიდი განახლება მომხდარა X სს-ში, რის მერეც XIX სს-ს შუა წლებამდე რამდენჯერმე შეუკეთებიათ. ლიტერატურაშივე ვხვდებით ცნობას იმის შესახებ, რომ ეკლესია შიგნით რამდენჯერმე ყოფილა მოხატული 3. ძველი ფრესკები ძირითადად ზემო ნაწილში არის შემორჩენილი და მათ აქვთ ბერძნული წარწერები, ახალი (ე. ი. XV—XVIII სს-ის) ფრესკები კი ქვემოთა ფენებშია და მათ უპირატესად ქართული წარწერები აქვთ.

ΓΑΒ.

№ 236

საკუთხეველი. თალზე ყოფილა ვრცელი ბერძნული წარწერა, რომ-

1 დაწვრილებითი აღწერა მარტვილის სიძველეებისა მოცემული აქვს ექ. თაყაიშვილის არხ. მოგზ. II, 1914. გვ. გვ. 39—130 და 40 გვ-ზე შენიშვნაში მითითებულია იმ დროისათვის ცნობილ ლიტერატურაზე.

2 მარტვილის ტაძრის არქიტექტურის შესახებ იხ. Г. Чубинашвили, Памятник тива Джвари, 1948. стр. стр. 51—60, 117, 178—195; გ. ჩუბინაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია. I. 1936.

3 ექ. თაყაიშვილი, არხ. მოგზ.. II, გვ. გვ. 116—119. Д. Гердеев, К стилистической характеристике Марталийской росписи: Наук. Звст. Ист. Укр. Культ. VI. Харьк., 1927. стр. 357—364.

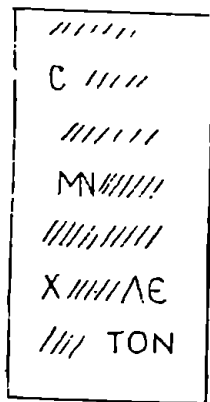
ლისგანაც დარჩენილია ორი ფრაგმენტი, ერთი თავში და მეორე ბოლოში (№ 235).

საფიქრებელია, რომ ეს არის ცნობილი ტროპარი: τὸ στερῆσαι τὴν ἐπί-
τα: πεποιθῆσαι στερῆσαι, Ἰσῦε, ἴψυ ἐκκλησίαν, ἦν ἐκλήσα τῆν ἡμεῖς σου
ἐπίτα: (მოსავთა შენთა ღამაშკიცებლო... ღამაშკიცე, უფალო, ეკლესიაჲ შენი, რო-
მელი მოიყიდე სისწლითა შენითა წმიდითა)¹.

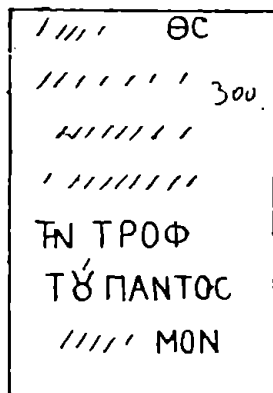
საკუროთხელის კონქში გამოსახულია მარიამი ყრმით და მთავარანგელო-
ზებით². მათ აწერიათ (№ 236) ὁ ἀρχὶ Ἰαβ...მ-ს, ὁ ἀρχὶ Μ:χ, ე. ი. ἔ ἀρχῆ-
γυλად Γαβრიელ—მთავარანგელოზი გაბრიელი, (Μήνηρ) მთავარ—ღელა ღვთისა, ἔ ἀρχῆ-
γυლად Μ:χაγῆლ—მთავარანგელოზი მიქაელი.

ამ ფრესკის შემდეგ სარტყელზე მოთავსებულია 7 მედალიონი, რომლებ-
ზედაც წინასწარმეტყველები იყვნენ გამოსახული. მარცხნიდან მეხუთეს აქვს
წარწერა: ///NANIA Ἀναγῆα—ანანია. ხოლო უკიდურეს მარჯვენაზე მოჩანს
ასო Μ.

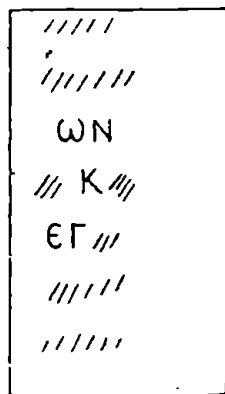
საკუროთხელის ზემო ფენის სხვა ფრესკები ძალიან არის დაზიანებული,
მათ არც წარწერები ეტყობათ.

№ 237

№ 238

№ 239

ქვემოთა ფენის ფრესკათაგან აღსანიშნავია საკუროთხელის სამი ფან-
ჯრის მარცხნივ და მარჯვნივ მოთავსებული 3—3 იერარქი ხელში გრაგნილე-
ბით (გ ო რ დ ე ე ე ო შენიშნავს, რომ 5—5 იერარქია, მაგრამ გრაგნილები 3—3-ს
აქვს). უკიდურესი მარცხენა (№ 1) გამოსახულება — არ ჩანს ვინაა და მისი
გრაგნილიც ამჟამად სრულიად სუფთაა. № 2 — წ-ე ათანასე. მის გრაგნილზე
იკითხება მხოლოდ (№ 237)...C...M...X...ΛE...TON. № 3 — წ-ე იოანე ოქროპი-

¹ შდრ მცხეთის (სეგტიცხოვლის), თისელის, გელათის, ნიკორწმინდისა და ხონის
...ანალოგიურ ქართულ და ბერძნულ წარწერებს.

² ეს გამოსახულებები დ. გ ო რ დ ე ე კ ს პალეოლოგების დროისად მიიჩნია.

წარწერა ასე წაკითხება¹: Κωνσταντῖνος² βασιλεὺς³ ἔκτισεν⁴ τὴν Κωνσταντινῶν...
 (ψ?)ηγ⁵ ἔ...ηχ...ρι? კონსტანტინე მეფემ ააგო ჭყონდილი...(?)

წარწერის კონსტანტინე ბერძენთა მეფეს. მაგრამ თუ ამ წარწერას ისტორიული ფაქტი უძვეეს სარჩულად, ამ შემთხვევაში კონსტანტინე მეფე უნდა იყოს აფხაზეთის მეფე კონსტანტინე III (873—912), მაშა გიორგი II-ისა (912—957)⁶. დ. გორდენივი შენიშნავს ექ. თაყაი-ილის ამ ცნობის გამო: „Изображения около входа в жертвенник отисчаны ошибочно—здесь 2 мужских ктиторских фигуры, подносящие „храмы“ богини с младенцем“ (Д. Гордеев, К стилистической характеристике Мартиальской росписи, стр. 363. Примечания 3). ამდენად, თითქოს უსაფუძვლო ჩანს აქ ელენესა და კონსტანტინეს განთავსებულების არსებობა. ორი მაშაკაცის გამოსახულების შემთხვევაში უფრო სარწმუნოა ვარიანტი კონსტანტინესი და მისი ძის, გიორგის, დახატვისა, მით უმეტეს, რომ ტრადიცია ამ გიორგის მიაწერს სწორედ მარტვილის ეკლესიის აშენებას. თუ რესტავრაციას.

¹ ეს წარწერა გამოცემულიც არის და მსჯელობის საგნადაც იყო: И о м я л о в с к а я й... ნვ. 49 *κοινοταπεινῶς βασιλεὺς ἐχτίσεν τὴν| κοινῶτατην| χλ| κωνσταν.* პრფ. დესტუნისი უიქორსა, რომ უკანასკნელი სიტყვა იკითხება *τὸν* (ნაკლებად *κωνσταν-ისა*) და წაკითხვის 2 ვარიანტს იძლევა: *τὴν Κ...Χ (εἰσοῦ) τὸν τὸν* (ე. ი. создал сие К... Христова здание) ან *τὴν Χ...Χ (εἰσοῦ) τὸν τὸν* (создал что-то—τὸν οἶκον? для обречения Христа). იგივე ტექსტი აქვთ: Bossset, Rap. VII, p. 15; Бакрадзе, Кавказ... стр. 47. მხოლოდ რუსულ თარგმანს იძლევა მ უ რ ა ვ ი ო ვ ი (III, 251. „Константин государь создал Чкондидскую церковь“).

² სუ-ის წინ კედლის პატარა ადგილი დაზიანებულია. მაგრამ დაახლოებით მაინც მოჩანს, რომ უნდა ყოფილიყო რამდენიმე ასო. უშუალოდ უი-ის წინ არის სისო, რომელსაც ახლა აქვს ასომთავრული ქართული *ქ-ს* ნაშთის მონახულობა, ხოლო შესაძლებელია ქვედა ნაწილი ქვემო სტრიქონის რომელიმე ასოს ეკუთვნოდეს (მაგ., *ს-ს* ან *ც-ს*). *ΚΟ-ს* შემდეგ თითქოს *ც-ა*, ხოლო მომდევნო ლიგატურა *უ-ს* უნდა გადმოსცემდეს. შდრ. Сохранения... табл. IX *πυρα-σικτυεῖσι*, რაჟ 984 წ. ხელნაწერშია.

ბზუეების ხარჯზე სიტყვების შემოკლება *Χ* ს-შივე შეიმჩნევა. მაგ., *κόσμον* (№ 246) *Χ* ს-ის ხელნაწერში: Сохранения... табл. VIII.

³ I—II სტრიქონებს შორის ეს ადგილი ცირკთაა შეფეთქილი, ვერ გავიგე, მის ქვეშ რაიმე ასო ეწერა (*ψ, ρ*—?), თუ *Γ* და *II* სტრიქონების ასოების ქვედა და ზედა ნაწილები ვამოსკვივის.

⁴ *ἐκτίσεν-ისათვის* ხალხური ახალბერძნული ფორმა არის *ἐχτίσεν, κτιζῶ*—იძლევა *χτιζῶ-ს*.

⁵ *Κ-ს* შემდეგ *Α-ს*მდე დანამდვილებით არც ერთი ასო არ ჩანს. *Δ-ს* წინ პატარა ადგილი ამოტეხილია (№ 243). აქ თითქოს ასო ვერ დაეტყუა, მაგრამ ამავე დროს *Δ-ს* ორი მკლავი აქვს მაკუნისიკენ (№ 244); თითქოს *СΔ* არის (?). *Χ-ს* შემდეგ არაფერი სწერია და არც ჩანს, რომ რაიმე ასო ყოფილიყო.

⁶ + ნიშანი გადმოსცემს: *η-ს* (XI ს-დან), *θ-ს* (X ს-დან), *Ϸ-ს* (IX ს-დან), *Ϸ-ს* (VII ს-დან), *τ-ს* (XI ს-დან). ამ წარწერის აუტორი *τ-ს* წერს *Τ* (აქვე III და IV სტრიქონები), *Ϸ-ს* *Θ* (III სტრიქონი), აქ სწერია *ηυ* (და არა *ου*, როგორც ამას დესტუნისი ამბობს). ასე ვხვდებით მას IX ს-ის ხელნაწერებში და შემდეგ (Specimina codicum graecorum vaticanorum... Cavallieri et Lietzmann. Bonnæ, 1910: *G a r d t h a u s e n*, Gr. Pal... II, ტაბულები). მართალია, წიგნში „Сохранения. III таб. (ხელნაწერი 965 წლისა) ამგვარი მონახულობა წაკითხულია *χ-დ*, (№ 250), მაგრამ ამ შემთხვევაში *ηυ* უნდა გვეჩინდეს და არა *χ-ს*. *Ϸ* ამ სახით (№ 251) ვხვდებით მხოლოდ IX ს-ის ნაუერიდან (*G a r d t h a u s e n*, Gr. Pal... II, Taf. № 5, 835 წლის ხელნაწერში).

⁷ ამ სტრიქონში პირველი ასო ჯვარსა ჰყავს, მხოლოდ ჰორიზონტალური ხაზი უფრო გრძელი აქვს, ვიდრე ვერტიკალური. სტრიქონის მეორე ნაწილი პატარა *ο-ს* შეიცავს (№ 245), ეს არის ან *ε*; ან *Β-ს* ან *Ρ-ს* ნაშთი (ზემო ნაწილი ასოსი).

სიტყვა *Κισθίαειρη* (*Κισθίαειρη*), როგორც ხევით შენიშვნაში იყო მოხსენებული, ბროსის ცყონდიდალ აქეს ჭაგებული, ბერძნული ფონეტიკის თვალსაზრისით ეს დასაშვებია: ქ-ჲომპლექსს შეეძლო ბერძნულად *κ* მოეცა (ყ-თუ გადასდევდა), ხოლო ქართული დაბოლოება -ღი ბერძნული სუფიქსით *ειρη* არის შეცვლილი. ეს წაკითხვა მაინც საეჭვოა, მაგრამ ჯერჯერობით უკეთესი ახსნა არ მოიპოვება. ბერძნული სიტყვა მსგავსი აღნაგობისა არაა

წარწერასთან არსებული გამოსახულება ქტიტორების ფრესკას წარმოადგენს, ამდენად ასეთი შინაარსის წარწერა სრულიად გამართლებულია. წარწერა თავისი ენობრივი მონაცემებითა და პალეოგრაფიული ნიშნებით XIV-XVII სს-ით შეიძლება დათარიღდეს: ფორმა *εχμιαειν* ახალი ბერძნულისათვისაა დამახასიათებელი. იმ ასოთა მოხაზულობიდან, რომელთა დაწერილობა წათელია, ყურადღებას იპყრობს *ν* (№ 251), და *η* - ჯგუფი, რაც დაახლოებით IX-X სს-ში ჩნდება ხელნაწერებში. ფრესკული წარწერა ცხადია ასე

Α Μ // Π Ι Α

№ 247

Ϡ Ϙ
Ϙ Ϙ

№ 248

Ο Χ
Ο Μ

№ 249

Λ = Κ Ψ (Π Ι Λ Ϡ) = Π Ϟ Ϟ Κ Ψ Ξ Ξ

№ 250

Ϡ

№ 251

ადრინდელი ვერ იქნება: ხელნაწერებში უფრო ადრე ვხვდებით სიახლეს, ხოლო წარწერები და ისიცეკლესიებში, მეტ კონსერვატიულობას იჩენენ. მარტივლის ზემოთ მოხსენებული ფრესკა (კონსტანტინე მეფე მეორე პერსონაჟით) ფერწერის თვალსაზრისით დაახლოებით XV-XVII სს-ით დათარიღდება¹, ხოლო მასზე მოთავსებული ბერძნული წარწერა, ცხადია, მისი თანამედროვეა.

¹ დ. გ. ორდევევი წერილში „Кетвакстической характеристике Мартвильской росписи“ თუმცა სახელდობრ ამ ფრესკაზე არ ლაპარაკობს, მაგრამ ამ მცირე აუცილის მხატვრობას დაახლ. XV-XVII ს-ით ათარიღებს და ქართული სკოლის მხატვრობად მიიჩნევს. ბერძნული წარწერა ამის საწინააღმდეგოს არაფერს ამბობს, ეს ხელი მკვეთრად გამოირჩევა სხვა წარწერების (მაგ.: ვრანკინების) ხელისაგან და ზოგი რამ საერთო აქვს ქვემოთ მოყვანილ იოანე-ვახტანგის წარწერასთან.

ამ აფსიდის მარცხენა ნახევარკოლონაზე დაბლა გამოსახულია მარიამი ყრმით და აწერია: //I' Θ'Υ, μῆτηρ θεῶν. ამ აფსიდის თავზე გუმბათისაქენ ხატია აბრაამი და ისააკი (რუსული წარწერებით), ხოლო ამის კიდეე ზემოთ არიხ 3 ანგელოზი, რომელთაგან შუას რაღაც გაურკვეველი აწერია (№ 247). საკურთხეველის თალის აქეთ-იქით ორი მედალიონია, რომლებზედაც სწერია: მარცხენაზე: παρθένω...χ... (№ 248), წინასწარმეტყველო...ქ... (მიქია?) ხოლო მარჯვენაზე მიქელ შოვარანგელოზი(?)— ἀρχάγγελος Μιχαήλ (№ 249).

ΤΡΓΡΑϠ ἸΗΧΑΕΓΟΠΑΠΑΣ ἸΩΑΝΕΣ ΒΑΚΤΑΣ ΚΑΙ
 // ΙΔΙΑ ΗΛΙΚΙΣ ΣΟΤΙΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΦΕΣΕΟΣ ΤΟΥ ΑΗΛΑΡ //

№ 252

ჩრდილოეთის დიდ აფსიდაში ყველაზე უკეთ არის შენახული ფრესკებიცა და წარწერებიც. სულ ქვემოთა ფენაში არიან ისტორიული პირობი (ჩიქოვანები კაცია, იესე... ვრცელი ქართული წარწერით გამოხატულებებს ზემოთ)'. ეს ფრესკები XVII ს-ის ნახევრის ან ბოლოსი უნდა იყვნენ. ამავე აფსიდაში, მარცხნივ (მაყურებლისათვის) წმ. წმ. პეტრე-პავლეს ფრესკის ქვედა ნაწილი ატეხილია და მოჩანს ქვემოთა ფენაზე (ე. ი. უფრო ძველ ფენაზე) მოთავსებული ბერძნული წარწერა (მდარე ხელით, შავი საღებავით ნაწერი) (№ 252): τριπρα... ηχα εϋο παπας Ἰωανες Βακτας και... [ἰδία ψυχικῆς σοτιρίας και ἀφeses: τῶν ἀμαρ..., ე. ი. τριπρατος (?)]... εἶχα ἐγὼ πάπας Ἰωάννης Βάκτας και... ἰδία ψυχικῆς σωτηρίας και ἀφeses τῶν ἀμαρτημάτων (ან—ἀμαρτιῶν). ქართულიც იქნება: „სამგზის გაყოფელი (?) შქონდა მე მამა იოანე ვსტანეს და... მისი ხულოერი ხსნისა და ცოღვათა განტყვევისათვის...“ 2.

¹ წარწერა დაწერილებით მოცემულია ექ. თაყაიშვილის არხ. მოგზ. II, გვ. 83-120—122. იქვე 122—123 გვ-ზე სწერია: „ზემოთ ამ ჩიქოვანების სურათებისა წმიდათა მამათა და სხვათა წმინდანებთა მხატვრობაა ბერძნულის წარწერებით“. ბერძნული წარწერები ექ თაყაიშვილს მოყვანილი არა აქვს.

² წარწერას შემდეგი თავისებურებები ახასიათებს: იტაციზმი: ηχα (εἶχα), ψυχικῆς (ψυχικῆς), σοτιρίας (σωτηρίας). ო-ს ხმაარება ა-ს მაგივრად: εϋο, σοτιρίας, αφeses, τῶν. ἑ-ს ხმაარება ზ-ს მაგივრად: ἰααες. აქ საქმე გვაქვს ზეპირმეტყველების გავლენასთან: მწერალმა იცის, რომ სახელი არის „იოანე“ და ამის შესაბამისად დაწერა ε (η რომ დაეწერა წაიკითხებოდა „იოანი“), ე. ი. დაწერილია ისე, როგორც გამოითქმის. აღსანიშნავია ისიც, რომ და-კავშირი იწერება აა-ფორმით (და არა მოსალოდნელი ჯე ან x სახით). უ-სათვის იხმარება დაწერილობა μ. მახვილისა და სპირიტუსის ნიშნები არაა მარტო ἰα-ს აქვე ზემოდან კარაგმასავით (იქნებ აპირებდა თავდაპირველად შემოკლებით, ἰა-დ დაწერას). წარწერაში მოხსენიებული პირი არის ვინმე მამა იოანე—ვახტანგი (მეტი დაზუსტება მისი ჯერ ვერ მოხერხდა). ბერძნული Βακτας ვფიქრობ ვადმოსცემს ქართულ სახელს „ვახტანგს“ ან მის მეგრულ ფორმას ვახტა-ს. წარწერა საფიქრებელია ტაძრის მომხატველს (ან სხვა რაიმე ღვაწლდამდებს) უნდა მოიხსენიებდეს: მამა იოანე ვახტანგმა გააყვათო (ან გააყვთებინათ ესა და ეს) სულის საცხოვნებლად და ცოღვათა განსატყვევებლად. ანალოგიური წარწერა გვაქვს ყირიმში: +ἐλεαστο[μ]η[σ]ησ[σ]αι] και[ι] ἀπιστορη[σ]η[σ]σ[σ]αι... τῶν Χ[ρισ]το[σ]... και[ι] ἐρ ψυχικῆς σωτηρίας και[ι] ἀφέσε[σ]ς ἀμα[ρ]τιῶν: В. В. Латышев, Сборы греч-

წარწერა, როგორც უკვე ითქვა, ჩიკოვანების ფრესკების შემდეგ დენახე აღრინდელია, ე. ი. დაახლოებით XV-XVI სს-ისაა და იქ მოხსენიებული იოანე-ვახტანგი ამ ძველი ფენის მოხატულობის ინიციატორი უნდა ყოფილიყო. ასოების წიხაზულობა და ნაწერის სტილი კონსტანტინე მეფის მომხსენიებელ წარწერისას ჰგავს.

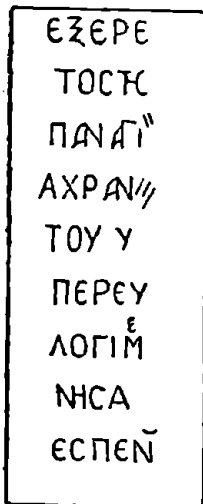

№ 253

ამავე აფსიდაში ამ წარწერის (Iωανης Ιωακζαζ ნონ-ხსენიებელის) პირდაპირ არის იესო, რომელსაც თავზე აწერია INBI (Iηουσζς Ναζαραζιουζ παλαιουζ Ιουδαζιουζ—იესუ ნაზარეველი, ნუ-ფე ჰურიათა), ხოლო შარავანდში ო ოν არსი (№ 253). აქვე ჩანს წარწერის ნაშთი: ///ΑΠΟΚΑ/// ე. ი. ἡ ἀποκαλύψασαζ—გარდამოხსნა.

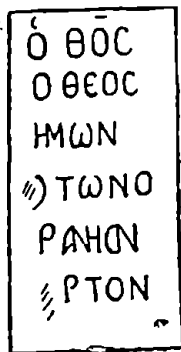
ფრესკების ქვემოდან II ფენის ცალკე სარტყელზე არის ადამიანის გამოსახულება, რომლის სახელიდანაც გადარჩენილია მხოლოდ ბოლო ნაწილი: ///ΠΟ///. იქვე მარცხნივ I. შარავანდიან ფიგურას ხელში უჭირავს შენობის მოდელი და აწერია: ///IωACAIO, II ფიგურა მღვდელთმთავრის გამოსახულება ხელში მოდელით. მისი წარწერა აღარ ჩანს. III-ს,

ასევე ეპისკოპოსს, აწერია: ΜΑΚΑ/ μακαριουζ... ნეტარი... (ან სახელი „მაკარი“). IV-ის წარწერიდან შემორჩენილია K///A (Κύριλλουζ—კირილე), რომელსაც ხელში აქვს ბერძნულ-წარწერიანი გრაფილი (№ 254): ἐξερεταζ τηζ παναγυζ |αχραυτου ζ περευλογιμενηζ ὁ εσασεν; ე. ი. ἐξαιρέταζ τηζ παναγυζ |αχραυτου ζ περευλογιμενηζ... δεσποσινυζ (ჰუანთ Θεοτόκου) განსაკუთრებით ყოველდღშიღის, უბინოსი, კერთ-

№ 254

ΟΑϞ ΒΑΧΛΙΟ

№ 256

ხეულისა ...ელეფლისა (ჩვენისა ღვთისმშობლისა)...

შემდეგ გამოსახულის მღვდელთმთავრის სახელწოდებიდან დარჩენილია მხოლოდ ბოლო...ON (სპირიდონი—?), ხოლო მომდევნოს აწერია Iω///OM OC. ჩანს, ეს იყო იოანე ოქროპირი (Iωάννηζ ὁ χρυσοπηουζ). ანგვარად, ამ ნახევარკალში 6 გამოსახულებაა.

чeskих надписей хрветианских времен из Южной России. СПб, 1899. გვ. გვ. 46—48. დამატება, გვ. 124. მარტილის ტაძრის ეს ფრესკული წარწერა გამოცემულია თ. ყაუხჩიშვილის მიერ: იოანე-ვახტანგის ბერძნული წარწერა: სსსრ მეცნიერებათა აკადემიის შობაზე, ტ. XI, № 6. 1950. გვ. გვ. 397—399.

ამ აფსიდის მეორე ნახევარკალში არის 3 გამოსახულება. აქედან მარცხნისკენ პირველი არის (№ 255) ὁ ἀγίως Κωνσταντίνος წმიდა ბასილი, გრაგნილით (№ 256): ὁ θς̄ς̄ ο̄ θς̄ς̄ [ἱ]ϰ̄ιαν ταν οἰρ̄αυηοἰ ρ̄ιαν=ὁ θς̄ς̄ς̄, ὁ θς̄ς̄ς̄ ἵϰ̄ιαν ὁ τ̄ον ὀρθ̄-
 υἱον ἀρ̄σαν (τῆν τρ̄οφ̄ῆν τ̄αν παῡτὸς̄ κ̄ᾱσ̄μου,
 τ̄εν Κ̄ῆρ̄σαν ἵϰ̄ιαν Ἰη̄σοῦν Σ̄ρ̄ιατ̄όν) ღმერთო, ღმერთო ჩვენო. რომელმან ზეცისა ჰური (საზრდელი ყოვლისა სოფლისა უფალი ჩვენი იესუ ქრისტე)¹.

ⲠⲚⲞ ⲄⲢⲘⲚⲞⲢⲞⲤ

№ 257

წმ. ბასილის გვერდით არის ὁ ἀγίως Γρηγόριος—წმიდა გრიგოლი (№ 257). მის გრაგნილზე სწერია (№ 258): ὁ η̄ σο | τ̄α κ̄ρ̄ᾱ τ̄ος̄ κ̄ᾱ: | σ̄ον ε̄σ̄ηϰ̄η | η̄ β̄ᾱσ̄ιη | x η̄ δ̄α(ν)αμ... , ე. ὀ. ὀ: | σ̄: | θ̄: | κ̄ρ̄ᾱ τ̄ος̄ κ̄ᾱ: | σ̄ον ε̄σ̄ηϰ̄η | η̄ β̄ᾱσ̄ιη | x η̄ δ̄α(ν)αμ... რამეთუ შენი არს სიმტკიცე და შენი არს მეუფება და ძალი.

მესამე გამოსახულება ამ წყებაში არის ქალი, ხელში შენობის მოდელით. მისი წარწერა აღარ ჩანს, არის მარტო პირველი ასოს ნაშთი, რაც მ-ს ჰგავს.

ამავე ფენაში არის ვრცელი ფრესკა, რაც „მირქმას“ გამოსახავს. ანას აწერია (№ 259): ἡ ἡπαπαναη... მირქმა. ამ ფრესკაზე გამოსახულ ანა წინასწარმეტყველს

ⲠⲚⲞ
 ⲤⲠⲘⲢⲀ
 ⲤⲞⲘⲘⲀⲒ
 ⲘⲚⲞⲤⲢⲚ
 ⲘⲚⲞⲤⲀⲒⲘ
 ⲒⲒⲘⲘⲘ

№ 258

/// ΗΙΛΑΠΑΙΤΙΧΧ Ⲅ ///

№ 259

ⲘⲢⲞ
 ⲘⲘⲞ
 ⲘⲘⲀ
 ⲤⲠⲚ
 ⲒⲒⲘⲘⲘ
 ⲘⲞⲢⲚ
 ⲘⲘ

№ 260

ხელში უჭირავს ბერძნულ-წარწერიანი გრაგნილი (№ 260): η̄ ᾱπ̄ο δ̄ε̄χ̄ο̄ιμ̄ε ᾱ-
 τ̄αϰ̄, ϰ̄(ᾱ) ϰ̄ᾱϰ̄ηϰ̄ο̄ι... ᲘⲘ, ე. ὀ. ἄποδ̄ε̄χ̄ο̄ιμ̄ε: ᾱτ̄ον κ̄ᾱι κ̄ᾱτ̄ε̄χ̄ο̄(ν) X (ρ̄ιᾱτ̄)ε̄² ავი-
 ვვან მას და მეყოლება. ქრისტე.

ამავე წყებაში, მხოლოდ სხვა სარტყელზე, არის მარტო ერთი პირის გამოსახულება, რომელსაც ეტყობა მარცხნივ: ὁ ἀγίως... წმიდა...

ამავე აფსიდაში, ფრესკების III ფენაში, სულ ნაპირზე, ცალკე სარტყელში არის კაცის გამოსახულება, რომელსაც აწერია ὁ ἀγίως Εὐδαιμῆς (?) წმიდა ევდემონი (№ 261). შემდეგ იქვე არის დიდი ფრესკა: იესუ და მოციქულები. იესუს შარავანდში არის ὁ τ̄ω̄ არსი (№ 262). იესუს უკან მოჩანს წარწერის ნაშთი: Η/// Ρ/// Μ///. იქვე შემდეგი ფრესკა წარმოადგენს „ფერისცეალებას“, შე-

¹ ეს არის ცნობილი ტექსტი იოანე ოქროპირის ლიტურგიიდან, აქ ეს უჭირავს ბასილი დიდს. „ერმონის“ წყაროებში ეს ციტატა მიკუთვნებული აქვს ბასილის (‘*Ἰεμ...* გვ. 279).

² ეს არაა ანა წინასწარმეტყველის ჩვეულებრივი გრაგნილი. მას აქვს ხოლმე ხელში: τ̄ο̄σ̄το τ̄ὸ β̄ιρ̄τ̄ος̄ σ̄σ̄ᾱρ̄ᾱ: κ̄ᾱι γ̄η̄σ̄ ε̄σ̄ε̄ρ̄ε̄σ̄σ̄εν (ან ε̄θ̄η̄μ̄ο̄σ̄τ̄η̄ρ̄ეს̄). ლუკა 2, 22—38.

საფერი ბერძნული წარწერის ფრაგმენტი: ἡ μαχαμάρφωα: (№ 263).

ჩრდილოეთის კარის ზემოთა ფანჯრის აქეთ-იქით „ხარების“ სცენაა ბერძნული მიმქრალი წარწერით, საიდანაც გამოირჩევა ცალ-ცალკე ასოები: C/// O/// A/ (εὐχαριστία — ἡ ψευδοχρῆσις — ლეთისმშობლის ხარება). შემდეგი ფრესკა არის ქრისტეს ნათლისღება იოანეთი და მაცურებლებით. ფრესკას შერჩენია წარწერა: ΗΒΑΙΗΘΗCIC. ἡ βάρσაც — ნათლისღება. შემდეგ ფრესკებს ამ ფენაში ბოლომდე აღარ ეტყობათ, თუ რა იყო აქ გამოსახული.

OA IIII EYCAMON

№ 261

№ 262

ΗΜCΤΑ /// ΛCIC

№ 263

ქვემოდან IV ფენაში შუა ადგილას არის ვრცელი ფრესკა, რომელსაც აწერია: ἡ ἀνάστασις — აღდგომა (№ 264). შემდეგი ფრესკა იქვე არის ჯვარცმა, ზემოთ ფიცარზე სწერია: INBI (Ἰησοῦς Ναζαρεθῆς βασιλεὺς Ἰσραήλ), ქვემოთ კი არის ἡ σφαγή τῶν [Χριστῶν] ჯვარცმა ქრისტესი (№ 265). მგზობელი ფრესკა

ΗΑΝ ΓΑC

№ 264

ΗΓΑΥΡΟ

№ 265

CHC

მთლად გადაშლილია, მაგრამ წარწერა მაინც ჩანს: ΜΙ ΡΑΙΟΦΟΡΟ μακάρποι: მენუსაცხებლენი.

BY
KAITW
KPITI
CONK
XYIN
CN

№ 266

ამის სიმაღლეზე ცალკე სარტყელზე არის მამაკაცის გამოსახულება, მისი სახელის მხოლოდ ფრაგმენტია ΟΑΓΙΟC ///B/// (წმიდა ...), მას აქვს გრაგნილი (№ 266). ეს უნდა იყოს თეოკტისტეს გრაგნილი, რომელიც ხშირად მიეწერება ხოლმე წმ. საბას (მღრ. ალვანისა და ნეკრესის ფრესკების წარწერებს)¹. სახელის ნაშთიც ამაზე მიუთითებს: ἡ ἀνάστασις — ἡ ψευδοχρῆσις — წმიდა საბა. გრაგნილი ასეთია: „Κρατὸν ἡμῶν ἡμεῖς ἡμεῖς ἡμεῖς...“² მძლევლო სტომაქის (ან გვამის). დასმლოე ძალითა ფოვლითა. ამის პირდაპირ ცალკე სარტყელზე არის წმინდანი, რომელსაც

CAB
K AAN
ONT

№ 267

საც გაშლილი გრაგნილი უჯირაეს და ზედ არის წარწერა (№ 267).

¹ „ერმინის“ წყაროებში საბას აქვს მსავსი ტექსტის შემცველი გრაგნილი: „Ἰαρεὺς κρατὸν ἡμῶν ἡμεῖς ἡμεῖς...“ (ქრ. გვ. 28ა).

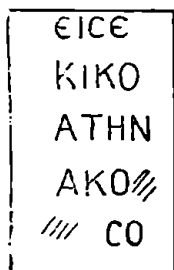
ფრესკების ეს ფენა ძალიან დაზიანებულია, მაგრამ ზოგჯერ თითო-ორ-ო-ლა ასო მოჩანს. მაგ., მარცხენაზე: ΟΩΛ// (ეს უნდა იყოს? ἡ ψυχή αὐτῆς; ἢ ὁ θάμαξ—თამაზს დარწმუნება). ამ აფსიდის ცაში არის ქრისტე ანგელოზებით. ქრისტეს შარავანდში შემორჩენილია ///N, ე. ი. ყოფილა: ἢ ἄν—არსი. ქრისტეს თავის აქეთ-იქით ყოფილა ბერძნული წარწერა, რომლისგანაც არის ნაშთი: ΜΙΙ ΗC. ამ აფსიდის თაღში არის მ მედალიონი წინასწარმეტყველებისა. ამათ-გან V-ს და VШ-ს შემორჩენილი აქვთ ἢ παρὰ τῆς—წინასწარმეტყველო (№ 268)-წინასწარმეტყველებს ხელში აქვს გრაგნილები წარწერებით: 1. (№-269) ε.ε. xισ, α τῆς αχ... ო, ე. ი. (xპრ:ε) ε:ααχ, ααα τῆς ἄκατῆς ὁσ (xα: ἔε-პ, მუ, γ) (უფალო), მესამე სასმენელი შენი (და შემეშინა) (აბაკემი 3,1).

2. (№ 270): ...αου... μ ...εσε...γερ...

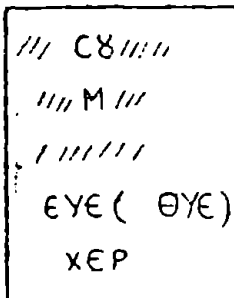
№ 268

3. (№ 271) ὁ παρὰ τῆς... μνα στῆ..., ე. ი. ὁ παρὰ τῆς ἡμῶν ἄγατῆς; (xპრ:ε ὁ მან:ε) (რამეთუ) წინასწარმეტყველო ალგიდინოს 'შენ

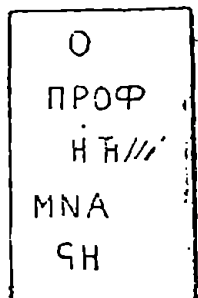
(უფალმან ღმერთთან) (მეორე შჯ. 18,15). ეს გამოსახულება (თუ ტექსტი და პიროვნება ერთიმეორეს შეესაბამებოდა) მოსე უნდა იყოს.

№ 269

№ 270

№ 271

4. (№ 272) ὁ ματαστος...α...τ... ὁ ματαστος... სჯკრველო.

5. (№ 373) დაზუსტება ვერ მოვახერხებ, მიუხედავად იმისა, რომ შედარებით კარგად არის დაცული წარწერა.

6. T// CH' ΡΟCΑ| ΠΕΡΑ|.

7. MEN| EBΩ| CAHN| ΘAH// IEI// εἰσαση ἡ ψυχή...ε..., ე. ი. ἐπίσηα ἐν ψί:ψι: μου [πρὸς χύριον τὸν μὲν μου] დაღუფავ ქირსა უნა ჩემსა [უფლის მიმართ ღუთისა ჩემისა] (იონა, 2,3).

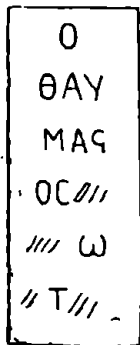
8. ΙΑΟΥ| ΗΜΕΡΑ| ΚΥΡΕ| ΧΕΤΕ| ΩΚΕ| ἰου. ἡμέρα x ს erxete და x..., ე. ი. ἰδὸς ἡμέρα χύριος ἐρχεται (xα:οιμένῃ) ἄჯ x(λ:π:α:ος) აჯ ღუ მოვალს უფლისა (შემწველი) ვითარცა (თორნე) (მალაქია 4,1).

ამ აფსიდის თაღზე გარედან (ცენტროსკენ) არის 2 მედალიონი; მარცხენას აწერია: ///KI ///OC, ხოლო მარჯვენას: ///NI///.

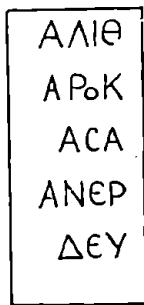
გარედან ნახევარსფერულზე არის 4 გამოსახულება მთელი ტანით, მაგრამ იმათ აღარ აჩნიათ წარწერები¹.

¹ დიბ. გორდევცი ამ (ჩრდ. აფსიდი) ფრესკებს დაახლ. XVII ს-ით ათარილებს და ისინი გვიანბერძნული, ე. წ. ათონური ტიპის მხატვრობის ნიმუშებად მიანიხი („K стилистической характеристике Мертвильской росписи“).

ჩრდილო-დასავლეთის პატარა აფსიდაში ზოგან არის ფრესკები, მაგრამ მათ წარწერები არა აქვთ. დასავლეთის დიდ აფსიდაში ფრესკები თითქმის სულ აღარაა, ცაში ჩანს ლამაზად მოხატული ჯვრის ნაშთი.

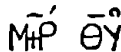

№ 272

№ 273

დასავლეთის მინაშენის ეკლესიაში შემა-ვალი კარების თავზე ნახვეარწრეში მოზაიკით შესრულებულია ღვთისმშობელი ყრმით. ფონი ოქროსფერია, ზედ შავი ასოებით (მოზაიკითვე) აწერია: $\text{I}^{\text{C}} \text{H}^{\text{C}} \text{I}^{\text{C}} \text{A}$ — $\text{I}^{\text{C}} \text{H}^{\text{C}} \text{I}^{\text{C}} \text{A}$ (№ 274). ეს წარწერა ტაძრის თავდაპირველ კუთ-

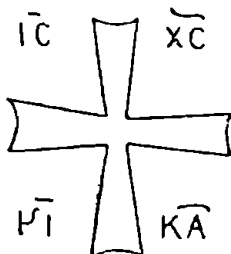
№ 274

№ 275

ენილებას წარმოადგენს¹. დანარჩენი წარწერები აქ ქართულია.

სამხრეთ-დასავლეთის მცირე აფსიდაში, გარედან ზემო ნაწილში, 3 წმინდანის მედალიონია, რომელთაგან შუას აჩნია $\text{ΦI}^{\text{C}} \text{I}^{\text{C}}$, $\text{=}\text{H}^{\text{C}}\text{O}\text{P}^{\text{C}}\text{I}^{\text{C}}$ წინასწარმეტყველი.

№ 276

მარცხენას აწერია: $\text{///}\text{ΦI}^{\text{C}} \text{I}^{\text{C}} \text{X}^{\text{C}}$, ხოლო მარჯვენას $\text{Π}\text{Φ}\text{O}\text{M}\text{O}\text{C}$ (№ 275). ამ აფსიდის სხვა ფრესკებზე წარწერები არაა, მხოლოდ ცაში არის ისეთივე გამოსახულება, როგორც მის დიაგონალზე მდებარე მცირე აფსიდაში. ეს არის ჯვარი ბერძნული წარწერით (№ 276): $\text{I}^{\text{C}} \text{H}^{\text{C}} \text{I}^{\text{C}} \text{A}$; $\text{X}^{\text{C}} \text{P}^{\text{C}} \text{O}^{\text{C}} \text{N}^{\text{C}}$. ესუ ქრისტე ქლევა.

სამხრეთის დიდ აფსიდაში შუაში მდარე ასომთავრულით სწერია: $\text{H}^{\text{C}} \text{Y}^{\text{C}} \text{L}^{\text{C}} \text{D}^{\text{C}} \text{V}^{\text{C}} \text{O}^{\text{C}}$ შუე გრჯნი მხტვერი აწ. ამის ზემოთა ნაწილში ორი მედალიონია, რომელიც

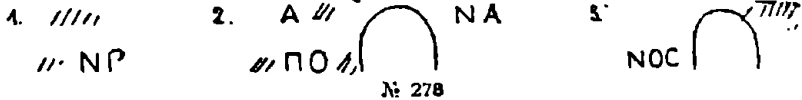
№ 277

მელზედაც მარცხნივ ჩანს BOPI (№ 277), ხოლო მარჯვენაზე — OAMA . ამ ფრესკებს აქვს ქართული წარწერები (მაგ., მიცვალება და სხვა). ქვემო ფენაში ისტორიული პირები არიან გამოსახული.

სამხრეთ-დასავლეთის მცირე აფსიდის თავზე არის 3 მედალიონი ბერძნული წარწერების ფრაგმენტებით (№ 278). აქვე ცაში არის ჯვარი (ჰეაეს ზე-

¹ Г. Чубинашвили, Памятники типа Джвари, 1943, стр. стр. 191—192.

მოს მოხსენებულს) ბერძნული ასოებით(№ 279): $I\zeta \sigma I' \eta \sigma \sigma \nu \zeta \Delta \rho : \sigma \nu \zeta$ ¹ $\nu \alpha \zeta$
 იესუ ქრისტე ძლევა.

გუმბათის ფრესკებს ქართული წარწერები აქვს.

ოთხივე მცირე აფსიდის თავზე მოცემულია თითო, მთელი ტანით გამოსახული მახარებელი, მჯდომარე. ისინი სწერენ, ერთმანეთს ზურგში უყურებენ.

ჩრდილო-აღმოსავლეთის მცირე აფსიდის თავზე მოთავსებული მახარებელი იყურება აღმოსავლეთისაკენ და მის წიგნში სწერია: $\epsilon \nu \sigma \epsilon \dots \chi \rho \sigma \tau \alpha$ (№ 280). შესაძლებელია ეს არის ლუკა მახარებლის ტექსტის ნაწყვეტი: ($\epsilon \pi \epsilon \iota \theta \eta \pi \epsilon \rho \pi \alpha \lambda \lambda \iota$) $\epsilon \nu \epsilon \chi \epsilon \rho \eta \sigma \tau \alpha \nu$ რამეთუ შრაჯლოა ჳელი უყევს DE, ჳელუვს—C (ლკ. 1,1).

სამხრეთ-აღმოსავლეთის მცირე აფსიდის თავზე მოთავსებულ მახარებელს ხელში აქვს წარწერიანი წიგნი (№ 281): ეს უნდა იყოს მათე თავისი სახარების დასაწყისით: $\beta \epsilon \lambda \lambda \iota \zeta \gamma \epsilon \nu \epsilon \sigma \epsilon \omega \zeta$ (I'ησσν Δρσνσν)... „წიგნი შობისა იესუ ქრისტესი“ (მთ. 1,1).

სამხრეთ-დასავლეთის მცირე აფსიდის ეს გამოსახულება ცოტა დაზიანებულია, მას უკავია წიგნი ასეთი წარწერით: $/// \Pi \Theta /// \text{OC} ///$. ხომ არაა ეს იოანე? მაშინ ფრაგმენტი უნდა ნიშნავდეს: $\pi \rho \delta \zeta \tau \delta \nu$ შინდ მართის თანა (ინე 1,1).

ჩრდილო-დასავლეთის მცირე აფსიდის მახარებელი სულ გადასულია თავის წიგნიანად, მხოლოდ სილუეტი-ლა მოჩანს. თუ ჩვენი ვარაუდი III მახარებლის მიმართ სწორია, ეს იქნება მარკოზი.

ბროსესა და აქედან ჰომოლოგსკის² აქვთ ცნობა, რომ მარმარილოს ტრაპეზის საყრდენ ხუთი სვეტიდან შუაზე არის ასეთი ბერძნული წარწერა: $\mu \nu : \tau \nu \epsilon : \kappa \epsilon$, $\tau \alpha \nu$ $\theta \epsilon \nu \lambda \sigma \nu$ $\tau \alpha \nu$ $\alpha \gamma : \alpha \nu$, $\kappa \alpha \rho$ $\mu \alpha \chi \alpha \eta \lambda$, $\alpha \beta \rho \alpha \alpha \mu$ ე. ი. $\mu \alpha \tau \eta \sigma \mu \eta \tau \epsilon$, $\alpha \rho : \alpha$, $\tau \alpha \nu$ $\theta \epsilon \nu \lambda \sigma \nu$ ³ $\sigma \tau \alpha \dots \alpha \gamma : \alpha \nu$, $\kappa \alpha \rho$ $\text{M} : \chi \alpha \eta \lambda$, $\text{A} \beta \rho \alpha \alpha \mu$ მოიხსენე, უფალო, მონა უენი... კირ მიქელი, აბრამ. მე ეს წარწერა მარტვილში ვერ ვნახე.

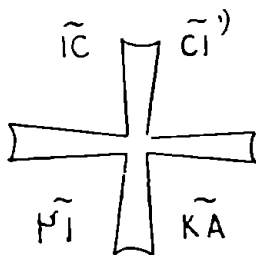
მარტვილის ტაძარში აღარ არის ბევრი ბერძნულ-წარწერიანი ნივთი,

¹ CI ცხადია $\chi \rho \sigma \tau \alpha$ -ს არ ნიშნავს, მაგრამ /—ეს ხაზი შეიძლება X-ს ნაშთი იყოს. ასე გადასმა ასოებისა ამ შემთხვევაში სხვაგანაც გვხვდება. შდრ. მაგ., აქვე, გვ. 41, ბალდანი-ნი ლაგურკიდან (აჟანეთი, სოფ. კე), რომელსაც აწერია: $C I X P$.

² Brosset, Rap. VII, p. 16, $\text{H o m o l o g s k i j}$ . ... სტრ. სტრ. 49—50: „L'autel se compose d'une dalle de marbre blanc veiné, soutenue par cinq colonnes, dont celle du milieu porte cette inscription“.

³ დესტუნიისი აწვრობებს: $\tau \alpha \nu$ $\theta \epsilon \nu \lambda \sigma \nu \approx$ $\theta \epsilon \nu \lambda \sigma \nu$ -სად და სიტყვა $\alpha \gamma : \alpha \nu$ -ს ავსებს Πελαγία -ად. (Пом... სტრ. 50). XV ს-ის (და საერთოდ მოგვიანო ხანის) წარწერაში გვაქვს მაგ., $\mu \alpha \tau \eta \sigma \mu \eta \tau \epsilon \kappa \alpha \rho \tau \alpha \zeta \theta \epsilon \nu \lambda \sigma \nu \sigma \tau \alpha \dots$ (Talbot Rice, The icons of Cyprus, p. 230). ამ დროისათვის $\mu \alpha \tau \eta \sigma \mu \eta \tau \epsilon$ ხმანათან გვხვდება სახელის გენ.-იცა და acc.-იც. იხ. აქვე, ზემოთ, წაღენჯია, გვ. 53.

რომელიც ლიტერატურაში არის მოხსენიებული¹. ზოგი მათგანი ინახება თბილისში, „მცტების“ მუზეუმში (ამის შესახებ იხ. ქვემოთ).

№ 279

ΕΥΟC//
XIEP
CA

№ 280

/// ΛΟ
ΕΡΕ
ΟC
ΚΕΡΟΥ

№ 281

ამგვარად, მარტილის ლეთისმშობლის მიძინების ტაძრის ბერძნული წარწერების შესახებ შემდეგი უნდა დაეასკენათ. ყველაზე მეტი ინტერესის შემცველი არის 2 წარწერა: ერთი, რომელიც კონსტანტინე მეფეს იხსენიებს და მეორე, რომელიც მამა იოანე-ვახტანგის ცოდვათა განტევენაზე ლაპარაკობს. თუ პირველის შესახებ კიდევ არსებობს ეჭვი, რომ გამოსახულება თავის ტექსტიანად ლეგენდასთან არის დაკავშირებული, მეორე წარწერა უეჭველად ისტორიული ხასიათისაა და ცნობას გვაწვდის მარტილის კიდევ ერთ მოღვაწეზე, რომლის შესახებაც ამჟამად მეტის თქმა არ შეგვიძლია. სხვა წარწე-

- ΛΟΓΙΜ... IC XC, MPΘY,

№ 282

№ 283

რები უკავშირდება ძველსა თუ ახალ აღთქმას და წარმოადგენენ ან სხვადასხვა სიუჟეტთა დასათაურებას, ანდა ციტატებს საღვთისმეტყველო წიგნებიდან. ფრესკა-

თა დაზიანებულობის გამო დაბეჯითებით მსჯელობა იმაზე, რომ ტექსტები არ შეეფერებიან გამოსახულ პირს, საძნელოა (მაგ., 8 წინასწარმეტყველიდან არც ერთს არ ატყვია სახელი, მაშინ როდესაც გრაფიკაში შედარებით კარგად არის დაცული, იხ. აქვე, გვ. 100). მაგრამ საერთოდ იქნება შთაბეჭდილება, რომ იერარქები და წმინდა ნამები მაინცაღანიანც საკუთარი ნაწარმოების ციტატებით არ არიან წარმოდგენილი (მაგ., გვ. 97 ბასილი დიდი იოანე ოქროპირის ტექსტითაა, გვ. 99 საბა—თეოკტიტეს გრაფილით) და რომ ტრაფარეტული ტექსტების მოტანა არც მაინცაღანიანც სჩვევია ამ ფრესკათა მომხატავს (მაგ., ანა წინასწარმეტყველი, გვ. 98).

ამ მეორე რიგის წარწერებს ენობრივად შემდეგი თავისებურებები ახასიათებთ. იშვიათად ხდება ნუსხური ასოების არევა მთავრულთან. ასეთი არევა არის ერთ ფენაზე: კონსტანტინეს წარწერაში, ჯერებზე (v:zჱ-ს წარწერით) და გადაშლილ სახარებებზე მცირე აფსიდების თავზე. გარდა ამისა ამისივე ნაგა-

¹ იხ. ექ. თაყაიშვილი, არხ. მოგზ. II, გვ. 33. 46—47, 47, 50—51, 57, 62—63, 69, 76. Кошариков-Бахрадзе... сир. сир. 69, 72—73, 76

ლითი გვაქვს სიტყვაში ...ΛΟΓΙΜΕ (№ 282, გვ. 103). წარწერებში არის ორი ნომენტი, რომელიც აშკარად ახალი ხალხური ბერძნულის გავლენაზე მიუთითებს; ესაა: ε-ის ხმარება ι-ის მაგიერ (მეჰაჰე—გვ. 97) და ε-ის ხმარება ა-ს

α, ἄ, Α, ΗΙ, ΗΙ, ΗΙ, Η, ΗΒ, Γ, ΟΥ, Ξ, Ξ, Ξ, ΑΗ, ΗΝ, Π

№ 284

ნაცვლად (ε:σ:α:α:α გვ. 100)¹. გვხვდება დიფთონგების გამარტივება: α: ოდ-
ლევა ε-ს: εἰρεταις (გვ. 97), ἀσθενεῖταις (გვ. 98), ερχεταις (გვ. 100), თუმცა აა:
კავშირი ჩვეულებრივ სრული სახით არის წარმოდგენილი. იტაციაში: βῆταις
ღა: (გვ. 98), εσταις (გვ. 98), βῆταις (გვ. 98), ἄσθενεῖταις (გვ. 98), ἀσθενεῖταις
(გვ. 99), σῆταις (გვ. 99), ε:σ:α:α:α (გვ. 100), ε:σ:α:α (გვ. 100), ἄσθενεῖταις... (გვ.
100), მეჰაჰე (გვ. 97). არეულია ο და ι-ს ხმარება: σῆταις (გვ. 99), ταις
(გვ. 98), ταις (გვ. 98), ἄσθενεῖταις (გვ. 100), ε:σ:α:α (გვ. 100). ეხვდებით შემოკლე-
ბებს: ἄσθενεῖταις (= ἄσθενεῖταις) გვ. 97, ἄσθενεῖταις (μῆρ მნ, ἄσθενεῖταις, ἄσθενεῖταις, ἄσθενεῖταις
სურ. № 283); არის ლიგატურები (№ 284).

პარტიკლის ბერძნული ფრესკული წარწერები ძირითადად XV—XVII
სს-ს განეკუთვნებიან და საინტერესოა არიან ამ დროის ბერძნული დანწერ-
ლობის განვითარების თვალსაზრისით საბერძნეთს გარეთ.

¹ K. Dieterich, Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Sprache...
Leipzig, 1898, გვ. გვ. 10, 11, 12. გვ. 14-ზე იგი წერს, რომ მცარეაზიული ბერძნულისთვისაა
დამახასიათებელი ι-ს მაგიერ ε-ს გაჩენა და ამ მოვლენას ბ რ ო კ ე ლ მ ა ნ ი ს ო მ ხ უ რ ი ს გ ა ე -
ლ ე ნ ი თ ხ ნ ი ს ო .

შეშოქმედი

შეშოქმედის ბაზილიკური ტიპის მაცხოვრის სახელობის ეკლესიაში ფრესკები ძალიან დაზიანებულია. საკურთხეველის კონქში არის ძალიან გადასული საწი გამოსახულება (ჩანს, ვედრების კომპოზიცია). შუაზე გაიჩევა წარწერის ფრაგმენტი: I C, ხოლო მარცხენაზე M P Θ Y. საკურთხეველის მედალიონებზე

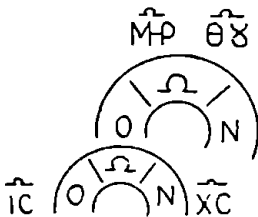
M P Θ Y I C X C I C X C

№ 285

№ 286

ქართული წარწერების ნაშთებია. ასევე ქართული წარწერებია საკურთხეველის თაღზე (მთავრულით: ქ. ადიდნეს. ღწ ორთავე შა. ცხორებათა სფ ვად. ოკე. აფხზთისა კზი პტნი...¹), ეკლესიის ცენტრალური ნაწილის წრებზე და სხვა.

№ 287

კანკელი ახალია, რუსული ნაშუშევიარი. შიგ ჩადგმულ ფანერის ხატებზე არის ქართული წარწერები, არის ბერძნულიც. გამოსახულია მარიამი ყრმით, სათანადო წარწერით (№ 285).

ეკლესიის ჩრდილოეთ მხარეს არის ფრესკა, რომელზედაც იესუ აკურთხებს ხალხს. იესუს შარავანდში შემორჩენილია ო აჟ—ასი (№ 286).

ეკლესია ითვლება დაახლოებით XVI საუკუნეში აგებულად, ხოლო მხატვრობაში განირჩევა

რამდენიმე ფენა. ეს მხატვრობა დაახლოებით XVII—XVIII სს-ისაა. შეშოქმედში არის მეორე ეკლესია, ე. წ. ზარზმის ანუ ფერისცვალებისა. იგი აგებულია XVII საუკუნეში ზარზმიდან გადმოტანილი ნივთებისათვის. ფერისცვალების ეკლესია გუმბათიანია. კანკელი ახალია, ფანერის, წარწერით (№ 287): ფრესკები დაახლოებით XVII—XVIII საუკუნისაა და ძალიან დაზიანებული. საკურთხეველში, მაგ., აგურები მოჩანს. კედლებზე აქა-იქ არის ქართული წარწერების ნაშთები (მაგ., ელენე, გრგი, გრიგოლ და სხვანი, მთავ-

¹ საყდარს გარედან, ქვის პერანგზე აქვს მთავრულით ნაქანდაკევი წარწერა: ... ქე ყდ ძღროა შე აფხზთ კზი ბტნი მაქსიმე ან.

რულად), აქა-იქ ქრისტეს შარავანდში ჩანს ო მკ—არსი (№ 288).

სამკვეთლოს ადგილას ფანჯრის მარჯვნივ გამოსახულია ორი პატრიარქი. ერთს ხელში აქვს გრავილი ბერძნული წარწერით (№ 289):

№ 288

$\alpha \rho \chi \iota \epsilon \tau \omicron \varsigma \alpha \chi \alpha \rho \iota \tau \omega \sigma \epsilon \eta \iota \kappa \alpha \tau \alpha \eta \theta \sigma \tau \alpha \epsilon \epsilon \sigma \tau \alpha$, ე. ი. მზავს ნაბ თბ
 $\chi \rho \iota \varsigma \tau \omega \varsigma \pi \alpha \nu \tau \omega \tau \epsilon$ (ყნუ ჯაქ) ძეს ჯაქ ეძ თანჲ ამანაჯ¹ ვითარცა
ძალის ქვეშ (არს) ყოველთვის; აწ, მარად და უკუნისამდე¹.

აქვე გამოსახულია ერთი წმინდანი, რომელიც თითქოს ნათლისმცემელს ჰგავს და რომელსაც აქვს წარწერა (№ 290). წარწერა შეიძლება იყოს: ὁ δὲ ἰσὺς Ἰησοῦς ἢ ἰσὺς Ἰαῶνυγος ὁ παρθενογενής.

დ. იმ. ბაქრაძის ცნობით ფერისცვალების ეკლესიაში კედელზე იყო მაცხოვრის ფრესკა ხელში გადაშლილი სახარებით და ზედ ბერძნული ტექსტით², ასეთი ფრესკა (ყოველ შემთხვევაში ბერძნულ-სახარებიანი) ახლა აღარ შეიმჩნევა. ლიტერატურაში შემოკმედის სიძველეთაგან ბევრი ბერძნულ-წარწერიანი ხატი არის აღნიშნული³. შემოკმედში ახლა ისინი აღარ ინახებიან, დიდი ნაწილი ამ ნივთებისა ამჟამად. თბილისის „მეტეხის“ მუზეუმშია დაცული ამის შესახებ ქვემოთ.

ლიხაუკი

ლიტერატურაში ლიხაურის შესახებ მოიპოვება ცნობები, რომ იქ იყო ბერძნულ-წარწერიანი ხატები⁴. ესენი ახლა ლიხაურში აღარ ინახებიან.

¹ ამ გვიანი ხანის წარწერას შემდეგი თავისებურებები ახასიათებს: იტაკიზმი: ηπι. იη. ης. ὁ ω-ს მონაცვალებომა: ὀσῶς, εὐωα Ἀ-დიფთონგის გამარტივება: εὐῶα შემოკლებათაგან: εὐῶα (εἰς ῶα). χ (= χაი). არის მიდრეკილება მახილისა და სპირიტუსის ნიშნების ზმარებისა: ბჰ-ძ, რწ. ინპარება სამწერიანი ლიტერატურა: Π.Λ.Ν და სტოგმა მამინაც, როცა σ და π ორი სხვადასხვა სიტყვის ნაწილებია. თუ რომელი მდგენელთმთავრის თხზულებიდან არის წარწერა. ვერ დავადგინებ, ხოლო იანის (სვა-ნეთი) ეკლესიაში ძალიან მსგავსი ტექსტი უპირავს გრიგოლ ღვთისმეტყველს, რომელიც ასე იკითხება: + ἰσὺς ἰσὺς ἰσὺς ἰσὺς ἰσὺς ἰσὺς ἰσὺς ἰσὺς ἰσὺς... გითარ შენი ძალის ქვეშ ყოველთვის დავიცავთ... შეიძლება იანში უკანასკნელი ნაწილი (ფორმოლა: აწ. მარად და უკუნით უკუნისამდე) აღარ დაეთია, ხოლო შემოკმედში ზნა ფანჯრა გამოტოვებულია. ან და ისიც შეიძლება, რომ ეს ორი სხვადასხვა ტექსტი იყოს. შემთხვევით დასაწყისით მსგავსნი (წმ. მამათა გამოთქმები ბევრ მსგავს წინადადებებს შეიცავენ ხოლმე). ისიც ადვილად წარმოსადგენია, რომ არც იანის ტექსტი ეკუთვნის გრიგოლ ღვთისმეტყველს და ისე აქვს მას მიწერილი. ყოველ შემთხვევაში გარეგნული მსგავსება ამ ორი გრავილისა საკმაოდ თვალსაჩინოა.

² Бакрадзе, Путешествие по Гургии... стр. 117.

³ შტრ. Dubois de Montpereux, Voyage... т. III, p. 107; Бакрадзе, Путешествие по Гургии... стр. 136; Бакрадзе, Кавказ... стр. 164; Кошдаков-Бакрадзе... стр. 131—132; Памяловский... стр. 48.

⁴ Кошдаков-Бакрадзе... стр. 137 (მოსხვნივლია ორი ბიზანტიური ხელობის ხატი: ერთი ღვთისმშობლისა, წარწერით МП С' I და მეორე—მაცხოვრისა, XI საუკუნის. ნამუშევარი, იესოს საცელის აღნიშვნით I C X' C).

ლიხაურის ეკლესია ბაზილიკური ტიპისაა და თითქოს XIV საუკუნეში აგებული. ადამიანის სიმაღლეზე ფრესკები სულ ჩამორეციხლია, უფრო ზემოთ კი მოჩანს ფრესკების ნაშთები. მაგ., ჩრდილო კედელზე ამაღლების კომპოზიციაა და სხვა. საკურთხეველის კონქში გამოსახულია ღვთისმშობელი. ნისი შარავანდის მარცხნივ და მარჯვნივ მოჩანს ერთსტრიქონიანი გადახუნებული წარწერა. ვფიქრობ ეს წარწერა ბერძნული იქნებოდა, მაგრამ ნისი აღდგენა ვერ შევძელი.

ა ჭ ი

სოფ. აქი მდებარეობს 4—5 კმ-ით ლიხაურიდან დაშორებით (ე. ი. დაახლ. 8 კმ-ით მახარაძიდან სამხრეთით), მდ. აქისწყლის ნაპირზე. ზედ წყლის პირას მდინარის მარცხენა მხარეზე არის წმ. გიორგის სახელობის პატარა ბაზილიკური ტიპის ქვის ეკლესია,

ბ პ ო ს
 Η Π Ϛ Ο Τ
 Ó Κ Ρ Α Τ
 Ο Σ Γ Α Ν Τ
 Ο Τ Ε Ϛ Η
 Β Α Η Κ
 Η Γ Ο Υ
 Ε Ε Ο Ν Α

რომელიც გორედან შემკულია ჩუქურთმებით (ფანჯრებთან) და ფასადებზე გამოქანდაკებული ჯვრებით. ნაგებობა გადახურულია კრამიტით. სანხრეთ ფასადზე, შესასვლელი კარების თავზე არის ამოჩუქურთმებული ჯვარი, აქეთ-იქით ვრცელი ასომთავრული ქართული წარწერით¹. ეკლესიაში არის ორი შესასვლელი: სამხრეთ კარებიდან და დასავლეთის მხრიდან. იატაკი არის ქვის. შიგნით საკმაოდ ბნელა და

ⲛ ⲟ ⲉ ⲛ
 KAI KE
 TWIN
 Δ Η Η
 Α Μ Ε

ΙΓΙΙΓΟΓΡϚ

№ 289

№ 250

№ 291

სივრცე მანიკლამინც დიდი არ არის. კედლები დაფარულია მეტნაკლები დაცულობის არც თუ მაღალი მხატვრული ღირებულების მქონე ფრესკებით,

- 1 წარწერა ასე იკითხება: 1. ქ წო გი მე ონ ექმენ
2. პატრონთ ო სღოს რტს
3. და... ბნინა და ო მოზ ექმენ ნკლბ
4. აქელსა და გა ო ლატობთა მქოს
5. და მკეცსა

„წმიდაო გიორგი, მეოზ ექმენ პატრონთ: საღირს, რატს და ...ბნინა(ს—?) და მეოზ ექმენ ნიკოლოზ აქელსა და გალატობთა: მიქოს და მკეცსა“. ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი (Арх. вкнх:рсмн... Ввн. III, стр. 15) ასე კითხულობს ამ წარწერას: ქ. წო გი მე ონ ექმენ ო პატრონთ ო სღოს რტს ო და ო მნინან და ო მოზ ექმენ ნიკლბ ო აქისა და ო გალატობთა მქოს ო და მკეცსა. „წმიდაო გიორგი, მეოზ ექმენ პატრონთ: საღირს, რატს და უშნინანს(?) და მეოზ ექმენ ნიკოლოზ აქელსა და გალატობთა მიქელს და მკეციფსა?“—წარწერის გამო მკვლევარი ანბობს,

μῆριμ, γ. ο. [σ ἀ]ἰγίος [σ]αῖος ...εσσο και τὸ πᾶρ... წმ. გიორგი... ცეცხლი. ამის ზევით მეორე ფენა ფრესკებისა (ისევე წმ. გიორგი ცხენზე, დაბლა ქალი [ალექსანდრა?] და ვეშაპი), რომელსაც აქვს ორსტრიქონიანი ბერძნული წარწერა

ΟΑΓΙΟΣΓΕΩΡΓΙΟΣ .. ΜΕΤΑ ΤΡΟ ΕΨΙ
✱ ΚΑΙ ΕΠΗΣΕΥΣΑΝ Α Ν Τ Ο Ν

№ 295

(№ 295): ὁ ἀγίος γεωργίος... [μετα] και επησευσαν... გ. ο. ὁ ἀγίος [შარ]გი... მე... და... [შარ]გი... წმიდა გიორგი შემდგომად... და ირწმუნეს ყოველთა...

ამავე კედელზე სამხრეთის მხარეს დაბლა I ფენა წარმოადგენს „ასოთ-ასოლდება“ (πασεοπασηε). აქ არის შემორჩენილი თითო-ორი ასო (№ 296)

სამხრეთ კედელზე დაბლა I ფენა წმინ-

და მინების გამოსახულებებს წარმოადგენს.

ქვემოდან II ფენა — დასავლეთის მონაკვე-

თისკენ არის ვრცელი ფრესკა წარწერით (№

297): ἡ ἔφερις τὸν ἀδζάρου ἀδζαρε, მენρε

ἔζα ლაზარეს აღდგინება. „ლაზარე, გამოვედ გარე“

(ინე 11,43). „ლაზარეს აღდგინების“ თავზე

არის ჯვარტმა, იმის ზევით „ამაღლება“, რომელსაც აწერია (№ 298): ἡ τει-

Χριστὸν ἀνάληψις (?) ქრისტეს ამაღლება. ამავე კედელზე აღმოსავლეთის მონა-

CHP/// AI// M...
Δ|C

№ 296

Η ΕΓΕΡΣΙΣ ΤΟΥ ΛΑΖΑΡΟΥ-✱-
ΛΑΖΑΡΕ ΔΕΥΡΟΕΞΟ

№ 297

კვეთზე ქვემოდან IV ფენაში „ხარების“ თავზე არის ერთი კონკომნიცია, რომელსაც აწერია (№ 299). Πασι(ος) პავლე, ὁ ἀρχάγγελος Μι(χαήλ) შთავარანგელოზი. მიქაელი.

Η ΞΧΥ ΤΩ ΛΗΣ ΠΑΥ Χ ΟΑΡ ΜΙ

№ 298

№ 299

ჩრდილოეთ კედლის მთელი კვეთთა ფენა და აღმოსავლეთ მხარეზე დიდი ნაწილი მთლად გაფუჭებულია. აღმ. კუთხეში სულ ზემოთა ფრესკაზე არის ბერძნული წარწერა (№ 300): ...τὸν ἀργη Πέτρος—პეტრე. ფრესკა უნდა იყოს პეტრეს მიერ ქრისტეს უარყოფა. ჩრდ. კედლის დასავლეთ მონაკვეთში ჩანს

ორი საერო პირის (ალბათ, ქტიტორების) გამოსახულება, მათ შორის ერთი ახალგაზრდა ქალია. ამ გამოსახულებების მარცხენა (ე. ი. დასავლეთ) მხარეს არის ნაშთი ორსტრიქონიანი ბერძნული წარწერისა, ამჟამად ისე გაუფერულებულის, რომ სრულიად არ იკითხება. მოხატულობას ჰქონია ქართული წარწერებიც, ძირითადად აღნიშნავს გამოსახულ პირთა: წმ ინე, ბასილი და სხვა (საკურთხეველში).

ΠΩΝ ΤΟΝΑΡΣΑ Ν
ΠΕΤΡΟΣ

Ν

№ 300

№ 301

აქის წმ. გიორგის სახელობის ეკლესიაში ფრესკული წარწერები ძირითადად ბერძნულია, მაგრამ უხვ მასალას ეს წარწერები არ იძლევიან. ყველაზე საინტერესო მათში არის ხელი, ზოგ შემთხვევაში გამორჩეული ზოგიერთი ასოს მიმართ. მაგ., ω (გვ. 108), ν (№ 301), მ. იხმარება ლიგატურები (№ 302). არის ქარაგმისა და მახვილის ნიშნები. ეხვდებით შემოკლებებს: 𐌠𐌺, 𐌠𐌽, 𐌸𐌺, Π𐌶, 𐌶𐌶, 𐌶𐌺, 𐌶𐌺. არის იტაციზმის შემთხვევები: 𐌶𐌶𐌶𐌶, 𐌶𐌶𐌶 𐌶𐌶𐌶. არის o ა-ს მაგიერად: 𐌸𐌶.

ΤΗ , Η , Γ , Ξ . Α , Σ .

№ 302

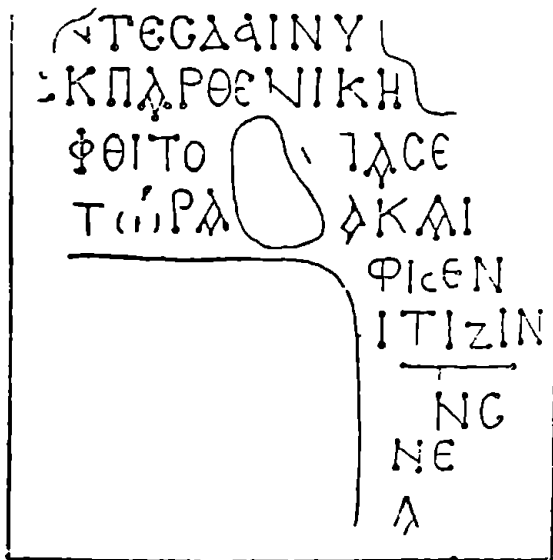
აქის ეკლესიის ბერძნული წარწერები პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით XVII—XVIII სს-ით შეიძლება დათარიღდეს.

ვაშნარი

1949 წლის აგვისტოში ვაშნარში წარმოებულ არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩნდა ბერძნულ-წარწერიანი ქვა, რომელიც ამჟამად ინახება ქ. მახარაძის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში¹. მასალა არის კირქვა, მოთეთრო ფერის, იმავე ჯიშის, რომლითაც ნაკეთებია აბაკები; ქვის წინა მხარე საგანგებოდ არის დამზადებული და ზედ არის წარწერა ამოკვეთილი. ქვის მარჯვენა გვერდი, უკანა და ქვედა მხარეები კარგად არის გათლილი. მისი ზომაა: 22X23,5X12,5 (სანტიმეტრებში). ასოების ზომა: Δ პირველ სტრიქონში—სიმაღ-

¹ ვაშნარი მუზეუმის მერიასთან, რამდენიმე კმ-ის დაშორებით. გათხრების ადგილზე ახლა ააშენეს ჩაის ქარხანა. გათხრას აწარმოებდა გ. გობეჯიშვილი, რომელმაც 1949 წელსავე ჩამოვეიტანა წარწერის პირი, რისთვისაც მას დიდ მადლობას მოვასხსნებთ. 1950 წლის ზაფხულში წარწერა შევამოწმე ქ. მახარაძის მუზეუმში.

ლე 1,5 სმ., სიგანე 1 1/2 სმ.; P მეორე სტრიქონში—სინაღლე 2 სმ., სიგანე 0,9 სმ., წარწერა ასეთია (№ 303): γ $\tau\alpha\zeta$ $\delta\alpha\upsilon\sigma$; $\epsilon\kappa$ $\pi\alpha\rho\iota\mu\epsilon\upsilon\alpha\gamma\eta\zeta$; $\phi\iota\tau\omicron$ ... $\pi\alpha\sigma\epsilon\iota$ τ' $\rho\alpha$ ... $\alpha\alpha\alpha$; ... $\phi\iota\tau\omicron\epsilon\upsilon$ ... $\tau\alpha\zeta$ ... $\nu\iota\zeta$ ... $\nu\epsilon$!... α !, ე. ი. $\epsilon\upsilon$ $\tau\alpha\zeta$ $\delta\alpha\upsilon\sigma$ $\epsilon\kappa$ $\pi\alpha\rho\iota\mu\epsilon\upsilon\alpha\gamma\eta\zeta$ (ζ) (ζ) $\phi\iota\tau\omicron$ (ϵ)... $\pi\alpha\sigma\alpha\alpha$ ... $[\zeta\alpha]\tau\alpha\zeta$ ... ერთი შეხედვით შედარებით კარგად დაცული წარწერა ბოლოს და ბოლოს მხოლოდ 4 დამოუკიდებელი სიტყვის აღდგენის საშუალებას იძლევა: $\pi\alpha\rho\iota\mu\epsilon\upsilon\alpha\gamma\eta\zeta$, $\zeta\phi\iota\tau\omicron$, $\pi\alpha\sigma\alpha$ და $\tau\alpha\tau\alpha\zeta$. საკმაოდ დიდი

№ 303

ნაწილი არის დაცული სიტყვისა ბაუსა, რაც შეიძლება იყოს: $\delta\alpha\upsilon\sigma$, $\delta\alpha\upsilon\sigma\alpha$, $\delta\alpha\upsilon\sigma\alpha\mu$ — სამი დაახლოებით ერთი და იგივე მნიშვნელობის სიტყვა, რომელიც ნიშნავს: გამასპინძლებას, მიწვევას, წვევას, წვეულებას და სხვა. ეს ცალ-ცალკე სიტყვები რომ ვთაოგინოთ, გვექნება: -წვეულთა შორის... უბიწოსაგან (ან ქალწულებრივი, ან ქალებისათვის განკუთვნილისაგან), გარდაუვალი... ყოველნი... ნათლისღება...“ ყველაზე რეალური მნიშვნელობა ამ უკანასკნელ ($\tau\alpha\tau\alpha\zeta$ — ნათლისღება)

სიტყვას აქვს, მით უმეტეს, რომ ამ სამღვდელთმსახურო ნაგებობას (ბაზილიკური ტიპის ეკლესიის ნანგრევები ჩანს არქიტექტურული თვალსაზრისით) ერთი ნაწილი—სანათლაი უნდა ჰქონოდა.

წარწერა თუმცა შინაარსობლივად მდიდარ მასალას არ გვაძლევს (ამ დაცულობით), მაგრამ პალეოგრაფიულ თვალსაზრისით საინტერესოა:

Α, ζ, Α

№ 304

Α

№ 305

Ι, Π, Α

№ 306

ა-სთვის გვაქვს ორგვარი დაწერილობა (№ 304). არის მომრგვალებული σ და ϵ . მრგვალი σ და ϵ (C, E) და ა-ს დაწერილობა, როგორც ეს ნა-

ჩვენებია № 305-ში, რომელი ხანიდან გვხვდება, მაგრამ ა, ლ, ჯ, ფ იმ სახით, როგორც აქ გვაქვს, არის დაახლოებით V—VI საუკუნეების წარწერებში. კიდევ ერთი დამატებითი ნიშანი, რაც ამ წარწერას აქვს, ეს არის ხაზების დასასრულს წერტილივით ჩაღრმავებული ადგილები (მაგ., № 306), რაც უფრო მოგვიანო ხანაზე მიუთითებს (შდრ. ახალი ათონის წმ. თედორეს და მიქაელ ეპისკოპოსის მომხსენიებელს IX—XI სს-ის წარწერას). ვაშნარის წარწერა გაცილებით უფრო ძველად გამოიყურება, ვიდრე ახალი ათონისა, მაგრამ უფრო ახლად, ვიდრე ადრე-ბიზანტიური წარწერები.

ასოთა მოხაზულობის თვალსაზრისით იგი ძალიან წააგავს სეფიეთის ბერძნულ წარწერას (A, 1), ხოლო განსხვავებით სეფიეთისაგან, აქ აშკარად შეიმჩნევა ხალხური მეტყველების ელემენტები: აი გადმოცემულია ე-დ (აეღ=აეღ, ააჲე=ააჲე), : იხმარება ეი—დიფთონგისათვის (აეღი=აეღი), თუმცა გვხვდება აი-დიფთონგიც (აეღი...). ამგვარად, ვაშნარისა და სეფიეთის ბერძნული წარწერები ერთი დროისა უნდა იყოს, ან შეიძლება ვაშნარის წარწერა ცოტა უფრო მოგვიანოც არის ვიდრე სეფიეთისა (VI—VIII სს). სეფიეთის წარწერა უფრო მწიგნობრულია (იცავს მართლწერის კლასიკურ ნორმებს), ხოლო ვაშნარისა — მეტად ხალხური.

ბ ო ნ ი

დაბა ხონის ცენტრში, აშენებულია საშუალო ზონის ქვის სამნავიანი ბაზილიკური ტიპის წმ. გიორგის სახელობის ეკლესია. ქვა თლილია, თეთრი, სადა, კარ-ფანჯრების ირგვლივ პატარა ორნამენტებია. სამხრეთისა და ჩრდილოეთის კედლებზე დაბლა ოთხკუთხედი ფანჯრებია, ამჟამად რკინის მოაჯირებით. ეკლესიას ირგვლივ არტყია გალავანი, ამჟამად აქა-იქ ამონგრეული. გალავნის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში ქვის სამსართულიანი სამრეკლოა. შიგ ახლა კიბეები აღარ არის, ისე რომ ორ აისვლება. სამრეკლოს გვერდით არის გალავანში შესასვლელი რკინის ახალი კარები. ლიტერატურაში არსებული შეხედულების მიხედვით, ეს ეკლესია აშენებულია დაახლოებით XI ს-ში, შემდეგ განახლებულია ჯერ კიდევ XII ს-ში, შემდეგ XIV-

ⴌⴎⴐ ⴑⴒ ⴓⴔⴕ
ⴖⴗ ⴘⴙⴚ
ⴛⴜⴝⴞⴟ

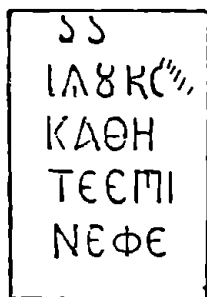
№ 307

ში და ა. შ. უკანასკნელად 1862 წელს¹. ეკლესიას გარედან (აღმოსავლეთის მხრიდან) ქართული წარწერები აქვს². ეკლესია შიგნით სამნავიანია, შუაში ორი წყვილი სვეტით, გარდა საკურთხეველის ნახევარსვეტებისა. საკურთხეველთან თაღებით არის შეერთებული აქეთ-იქით ორი განყოფილება: სამკვეთლო და საფილონე. იატაკი ახალია, კრელი მარმარილოსი, კედლები ნახევრამდე ქვემოთ ზეთის საღებავით მოცისფრო-მონაცრისფროდ არის შეღებული, ზემოთ კი თეთრად. კანკელი ახალია, ხის რუსული ხატებით. არის ახალი ხის ქორები, ხის კიბითვე. მხატვრობა შერჩენილია საკურთხეველის ზემოთა ნაწილსა და კონქში და ცენტრალური ნაწილის ზემოთა ნაწილსა და ქერაში. დანარჩენი ნაწილები შეთეთრებულია. მხატვრობის მიხედვით ეს ძეგლი

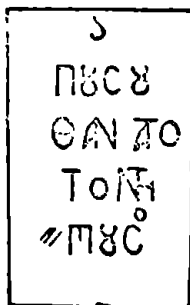
¹ ექ. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი, არხეოლოგიური მოგზაურობანი, II, გვ. გვ. 270—274.

² მე ამოვიკითხე აღმ. ფასადზე სარკმელის ცოტა ზემოთ ამოჭრილი შემდეგი წარწერა (№ 307): „წო გი წყვე გი კა... ივანე“. ე. ი. აწმიდაო გიორგი, შეიწყალებ გიორგი კა... ივანე“, დაწერილობით. იბ. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი, არხ მოგზ. II, გვ. გვ. 271—273.

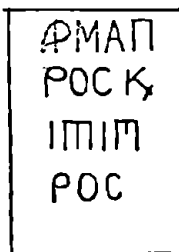
XVI—XVII სს-ით თარიღდება¹. საკურთხეველის კონქში გამოსახულია ქრისტე, მის მარჯვნივ იოანე ნათლისმცემელი და გაბრიელ მთავარანგელოზი,

№ 308

№ 309

№ 310

მარცხნივ ლეთისმშობელი და მიქაელი. წარწერები, რაც ჩანს, არის ქართული. ამის ქვემოთ ფენაზე არის სართყელი, შემდგარი 12 მედალიონისაგან; მათზე გამოხატული არიან წინასწარმეტყველები, რომელთაც ხელში ბერძნულწარწერიანი გრაგნილები უჭირავთ, ხოლო წინასწარმეტყვე-

ლების სახელები ქართულადაა². ნახატებიცა და წარწერებიც საკმაოდ დაზიანებულია. მარჯვნიდან მარცხნივ:

№ 1. ? სამოელ. იძოუ აც| აჯიუ|ტე ეპ| ეფე (№ 308), ე. ი. იძოუ Κύριος აჯიუტა: ἐπί νεφέ(λης αἰσφης...) აჰ უფალი ზის ღრუბელსა ზედა (სუბუქსა) (ესაია 19,1).

№ 2. ამოს. που σου| მანათი| თო ნტუ...| που σο... (№ 309), ე. ი. πῶν σου, მანათე, τὸ χέντρον; πῶν σου (ἢ νίκη), ეს არის ვარიანტი: πῶν ἢ νίκη σου მანათე; πῶν τὸ χέντρον σου, ცძი, სადა არს ძლევა შენი, სიკელილო, სადა არს ხაწერტელი შენი, ჯოჯონეთო (ოსია, 13,14).

№ 3. წწწელი ელისე. გრაგნილზე სწერია: /// ///HH ///XI.

№ 4. წწწელი ელია. აჰჰჰ ოცოც ა| სპი ოც (№ 310). სინამდვილეში და ასევე „ერმინით“ ეს ტექსტი ეკუთვნის ელისეს (იხ. 'ერმ. თ. 65 თ. 290) და ასეთი სახე აქვს: Πάτερ, πάτερ, ἄρχα Ἰσραὴλ καὶ ἰησοῦς ἀπὸ τῆς (ვერ ვიტყვი, რომ ხონის ანალოგიური წარწერა ზუსტ ვითარებას გვიჩვენებდეს). „მამო, მამო, ეტლო ისრაელისო და მხედრო მისო...“ (მფ. IV, 2,11) (იგივე ტექსტი ნიკორწმინდაშიც ელია წინასწარმეტყველს უჭირავს. დასახელებული ადგილი IV მეფეთა, II, 9—14 ელისეს და ელიას გასაუბრებას წარმოადგენს; ამდენად ეს შენაცვლება არც ისე გაუგებარია).

№ 5. წწწელი მოსე. თ... თმე| თუე ჯაიუ იმ| აჰჰჰ (№ 311), ე. ი. ჰჰჰჰჰ თუე ჯაიუ ომან აჰჰჰჰჰ (ἀπὸ τῆς τῶν ὀφθαλμῶν ὀμῶν) და ოჰოს

¹ Д. М. Гордеев, Предварительное описание росписи Хонской георгиевской бездн. ик.: საიტორიო მოამბე, 1924 წ. II წიგნი, გვ. გვ. 221—228.

² დ. გოზდევნი მოხსენებულ შრომაში (გვ. 22ა) ბენიშავს: „Все пророки писаны по пяти в три четверти с развернутыми свитками с греческими надписями“. ექ თ აჰ ა ო-შვილი დასახელებულ შრომაში 270 გვ-ზე წერს: იჯ ქრისტეს, მარიამისა და მთავარანგელოზების „ქვემოთ მთელი რიგი წინასწარმეტყველებისა მედალონებში. ესენი ეტრატებით არიან წარმოდგენილი. ეტრატებზე ბერძნული წარწერები მოჩანს“. მეტი ცნობა ამ წარწერების შესახებ დასახელებულ ავტორის არ მოეპოვებათ და არც ტექსტებია გადმოღებული.

ცხოვრება უნი დამოკიდებულ (წინაუ თვალთა უნთა) (გეორგე შჯულისა, 28, 66).

№ 6. (ვინაა არ ჩანს), გრაგნილზე სწერია (№ 312): $\chi\epsilon\iota\lambda\epsilon\iota\ \sigma\omicron\varphi\ \alpha\pi\omicron\sigma\tau\ \mid\ \epsilon\sigma\omicron\varphi$, ე. ი. $\chi\epsilon\iota\lambda\eta\ \sigma\omicron\varphi\omega\gamma\ \alpha\pi\omicron\sigma\tau\acute{\epsilon}\lambda\lambda\epsilon\iota\ \sigma\omicron\varphi\acute{\iota}\alpha\gamma$ —ზრმენთა ზაგენი წარგზავნიან სიბრძნეს. ეს

0% ECΘE
IΛ ZW
ΛIM'
KPEMA

№ 311

XGAG
COΦ
ΠOΓ
ΓCOΦ

№ 312

ΙΔΧΗΕ
ΡΚΥΕ
ΧΕΤΕ

№ 313

ნაწვეტი ძალიან ჰგავს სოლომონის იგავების შემდეგ ადგილს (15,7): $\chi\epsilon\iota\lambda\eta\ \sigma\omicron\varphi\omega\gamma\ \delta\acute{\epsilon}\delta\omicron\tau\alpha\ \alpha\iota\sigma\psi\acute{\iota}\gamma\sigma\iota$ („ზაგეთა ბრძენთასა მოსიეს მეცნიერება“).

№ 7. წყწლი ესაია. გრაგნილზე (№ 313): $\iota\delta\omicron\upsilon\ \eta\mu\epsilon\iota\ \rho\iota\ \alpha\upsilon\epsilon\iota\ \chi\epsilon\tau\epsilon\ \epsilon\gamma\ \iota\ \iota\delta\omicron\iota\varsigma\ \eta\mu\acute{\epsilon}\rho\alpha\ \kappa\upsilon\rho\acute{\iota}\sigma\ \xi\rho\chi\epsilon\tau\alpha\iota$ (კაიომენი ან $\chi\lambda\iota\psi\alpha\gamma\omicron\varsigma$) აქა ღლე შოვალს უფლისა (შემწველი ვითარცა თორნე) (მალაქია, 4,1).

№ 8. ? გრაგნილზე სწერია: TAAC 2—4 სტრიქონი გაფუქებულია ΔOCOTA, ე. ი. $\tau\acute{\alpha}\delta\omicron\iota\ \dots\ \delta\iota\alpha\sigma\iota\ \tau\alpha\ \tau\acute{\alpha}\delta\epsilon$ (ლქვი: $\kappa\acute{\iota}\rho\iota\omicron\varsigma$)... ამაო იტყვს უფალი... (შდრ. ნიკორწმინდის იეზუციელის ფრესკას—აქვე, გვ. 178).

№ 9. წწწლი ებეციელი. გრაგნილის ტექსტი (№ 314): $\sigma\upsilon\epsilon\ \eta\ \rho\eta\theta\iota\sigma\iota\ \tau\epsilon\varsigma$, ე. ი. $\sigma\upsilon\alpha\ \iota\sigma\ \epsilon\iota\mu\psi\alpha\mu\omicron\upsilon\sigma\tau\epsilon\varsigma$ (თუ $\eta\mu\acute{\epsilon}\rho\alpha\gamma\ \kappa\upsilon\rho\acute{\iota}\sigma\upsilon$) ვაჲ, რომელთა გული უთქვამს (ღღესა უფლისასა) [(ამოს 5,18). №№ 10—12 აღარ იკითხება.

TO ΦΕΡΕΩΜΑ· ΤΟΝΕΠΙΜ////// ΗCΩ ΤΟ ΉΜΗΩ CΩV· ΑΙΜΑΤΙ· ΑΧΟΖ·

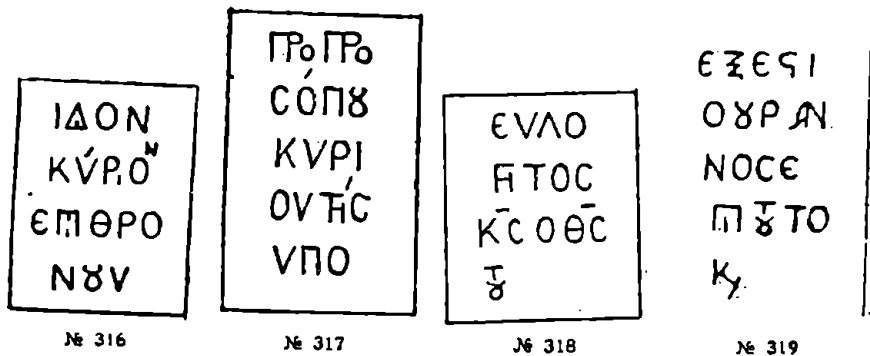
№ 315

საკურთხეველის I თალის რგოლზე არის ამჟამად საკმაოდ დაზიანებული ბერძნული წარწერა (№ 315). რომ აღევადებინოთ, იქნება: $\tau\epsilon\ \sigma\tau\epsilon\rho\acute{\epsilon}\omega\mu\alpha\ \tau\omega\gamma\ \xi\pi\acute{\iota}$: (σσι: $\rho\epsilon\pi\omicron\mu\iota\sigma\tau\alpha\gamma$. $\sigma\tau\epsilon\rho\acute{\epsilon}\omega\tau\omega\gamma$, $\kappa\acute{\iota}\rho\iota\sigma$, $\tau\eta\gamma\ \xi\alpha\lambda\lambda\eta\tau\acute{\iota}\sigma\alpha\gamma$, $\eta\gamma\ \xi\alpha\tau\eta\sigma\alpha\ \tau\eta\ \tau\alpha\mu\acute{\iota}\theta\ \sigma\sigma\upsilon\ \alpha\epsilon\iota\mu\alpha\tau\iota$. $\Delta\chi\omicron\zeta$ „მოსათა უნთა დამამციკებელი, უფალი, დამამციკე ეკლესიაჲ უნი, რომელი მოიყიდეს სისწლითა უნითა წმლითა, ანოჲ“.

¹ ამ წარწერის შესახებ ვ. თაყაიშვილი წერს: „თითო თალის რგოლზე ჩვეულებრივი ბერძნული წარწერა არის, რაც ქართულად ნიშნავს: „აღმოსავლეთიდან ვიდრე დასავლეთამდე ქებულ არს სახელი უფლისა“. დასაბ. მხოვმა, გვ. 279. როგორც ვხედავთ, ეს წარწერა ამ მნიშვნელობისა არ არის.

წარწერის ძირითადი ნაწილი საეგვიპტო გვასაგებია და ჩვეულებრივი (შდრ. თისელის, გელათისა და ნიკორწმინდის შესაბამ ბერძნულს და მცხეთის სვეტიცხოვლის ქართულ წარწერებს). უკანასკნელი სიტყვა ΑΧΩΞ კი გასარკვევია, ხოლო უკანასკნელი ასო ζ გასაშიფრი. საფიქრებელია, რომ ის რალაცა არაბერძნულ ბგერას ვადმოსცემს, მაგრამ სახელდობრ რომელს, არ ვიცი. ბიზანტიური ხანის ძეგლებში (პაპირუსებში, მაგალითად) ასეთი ასო, ჩანს, გვხვდება, როგორც ამას მოწმობს Preisige, Wörterbuch der griechischen Papyrusurkunden, III (Berlin, 1929—31), სადაც კითხვლობთ: გვ. 322 Παζξξ(?) ἐποίκιον Amh 154, 3 [VI/VII], ...Παζξξ Lond V s320 [byz]. გვ. 418: Νσαν. ζηγε τόπος Lond IV s 594 [byz]. გვ. 419 Ταζάλεχ τόπος Masp. III s 20 b [byz]. გვ. 421 Παζξ κληρος Masp III s 20 b [byz]. Ναζ Ίωαξ γήμιον Lond IV s 594 [byz]. Ναζ Κάνις γήμιον Lond IV s 594 [byz]. Ναζ Κύρα(ς) γήμιον Lond IV s 594 [byz]. Ναζ Σμουαί: γήμιον, Lond IV s 594 [byz]. Ναζ Τσαλίου γήμιον Lond IV s 594 [byz], Ναζ τωβίαξ γήμιον Lond IV s 594 [byz], გვ. 422 Παζξβπογ πεδία Flor 70,4 [arab]: ἐποίκιον καλοόμενον Παζξβπογ-δίαω χάμηξ Τερτεμβνθιαξ.

ასეთივე მოხაზულობის ასო გვხვდება გელათის ღვთისმშობლის ტაძრის XV II ს-ის ფრესკებშიც (აქვე, გვ. 140).

წინასწარმეტყველების ქვემოთ არის ფრესკა „ზიარება“ (მოციქულებს აქვთ ქართული წარწერები). თომასა და პეტრეს შორის არის ქრისტეს ორი გამოსახულება (ერთმანეთისკენ ზურგით), ერთი მიპართულია პეტრესკენ, მეორე — თომასკენ. ორივე ქრისტეს ნიშნში აქვს ბ აჲ — ანსი.

ბერძნული წარწერის შემცველ კარნიზთან არის თალი, რომელზედაც 12 მედალიონია წინასწარმეტყველების გამოსახულებებით. ამ წინასწარმეტყველებს ხელში ბერძნულ-წარწერებიანი გრაგნილები უჭირავთ მარცხნიდან მარჯვნივ (მაყურებლისათვის).

№ 1. წყნელი ეზრა. მის გრაგნილზე სწერია (№ 316): ἰδὼν ἅρσιον ἐπιφροῦσι σ/, ე. ი. εἶδὼν ἅρσιον ἐπὶ φροῦσι χ(αμῆμενον)... ვიხილე უფალი ტახტსაზედა მგლომარე.

№ 2. წყელი ნაომ. გრაგნილზე სწერია (№ 317): $\pi\rho\ \pi\rho|\sigma\acute{o}\pi\upsilon\ \chi\alpha\rho\iota$ |
 თუ $\tau\eta\varsigma\ \upsilon\pi\sigma$, ე. ი. $\pi\rho\theta\ \pi\rho\sigma\acute{\omega}\pi\sigma\upsilon\ \chi\upsilon\rho\iota\sigma\ \tau\acute{\iota}\varsigma\ \acute{\nu}\rho\sigma\tau\acute{\eta}\sigma\epsilon\tau\alpha\iota$, (V $\acute{\alpha}\pi\theta\ \pi\rho\sigma\acute{\omega}\pi\sigma\upsilon$
 $\delta\rho\gamma\eta\varsigma\ \chi\upsilon\rho\iota\sigma\ \tau\acute{\iota}\varsigma\ \acute{\nu}\rho\sigma\tau\acute{\eta}\sigma\epsilon\tau\alpha\iota$), პირისკან (რისხვს) მისის ვინ დაუთმობ? (ნაუმი 1,6).

№ 3. წყელი ზაქარია. გრაგნილზე სწერია (№ 318): $\epsilon\upsilon\lambda\omicron\gamma\eta\tau\omicron\varsigma$ |
 $\chi\acute{\iota}\varsigma$ |
 თუ, ე. ი. $\epsilon\upsilon\lambda\omicron\gamma\eta\tau\omicron\varsigma\ \acute{\chi}\alpha\rho\iota\sigma\ \acute{\epsilon}\ \mu\epsilon\delta\omicron\varsigma\ \tau\omicron\upsilon\varsigma$ (Iσραήλ) კურთხეულ არს უფალი
 ღმერთი (ისრაელისაჲ) CDE (ლუკა 1,68) [ამბობს ზაქარია იოანე ნათლისმცემ-
 ლის წინადაცვეთის დროს].

№ 4. წყელი ერემია. გრაგნილის ტექსტი (№ 319): $\epsilon\acute{\zeta}\epsilon\sigma\tau\iota$ |
 σ |
 $\sigma\upsilon\rho\alpha\upsilon$ |
 $\nu\omicron\varsigma\ \epsilon\iota\pi\iota$ |
 $\tau\omicron\upsilon\tau\alpha$ |
 χ |, ე. ი. $\epsilon\acute{\zeta}\acute{\epsilon}\sigma\tau\eta\ \acute{\sigma}$ |
 $\sigma\upsilon\rho\alpha\nu\acute{\omicron}\varsigma\ \acute{\epsilon}\pi\iota$ |
 $\tau\omicron\upsilon\tau\alpha\ \kappa\alpha\iota$ |
 $(\acute{\epsilon}\phi\rho\iota\zeta\epsilon\nu\ \acute{\epsilon}\pi\iota$ |
 $\pi\lambda\epsilon\tau\omicron\nu$ |
 $\alpha\psi\acute{\omicron}\delta\eta\rho\alpha)$ |
 განქრთა ამას ზედა ცა ლა (განცვრდა უფროს ფრიალ) (იერემია 2,12).

ΕΓΩΔΔ
 ΝΙΗΛ
 ΕΘΕΩ
 ΡΟΥΝ

№ 320

Α// ΣC
 ΘΥΓΑ
 ΤΕΡΚ
 ΙΔΕΡΧ
 ΚΑΝCΝ

№ 321

~~Α// ΣC~~
 ΜΑΚ
 ΡΙΣ
~~Α// ΣC~~

№ 322

ΕΒΟΙ
 ΑCΕΙ
 ΘΗ
 ΚΜ
 ΡΟC

№ 323

№ 5. წყელი დანიელ. მის გრაგნილზე სწერია (№ 320): $\epsilon\gamma\ \acute{\alpha}\chi\upsilon\eta\lambda$ |
 $\acute{\epsilon}\mu\epsilon\omega\rho\iota\sigma\upsilon\varsigma$, ე. ი. $\acute{\epsilon}\gamma\ \acute{\alpha}\chi\upsilon\eta\lambda$ $\acute{\epsilon}\mu\epsilon\omega\rho\iota\sigma\upsilon\varsigma$ (წავ ბრათა ი! მრავო: $\acute{\epsilon}\tau\acute{\epsilon}\mu\eta\sigma\alpha\nu$) და (შე
 დანიელ) ვხედვდ (ვითარმედ საყლარი დაიდგეს) (დანიელ, 7,9).

№ 6. წყელი დავით. გრაგნილზე სწერია (№ 321): $\alpha\dots\sigma\alpha\tau$ |
 $\mu\alpha\gamma\alpha\tau\epsilon\rho$ |
 χ |
 $\iota\varsigma\ \chi$ |
 $\alpha\lambda\eta\gamma\omicron\nu$, ე. ი. $\acute{\alpha}\chi\iota\sigma\alpha\sigma\tau$, $\mu\alpha\gamma\alpha\tau\epsilon\rho$, $\chi\alpha\iota$ |
 $\iota\varsigma\ \epsilon\ \chi\alpha\iota$ |
 $\chi\lambda\iota\nu\omicron\nu$ (ტე $\sigma\alpha\varsigma$ $\sigma\omicron\upsilon$) ისმინე
 ასულთა, და იხილე, და მოყავ (ყური შენი) (ფსალმ. 44,11).

№ 7. წყელი სოლომონ. გრაგნილის ტექსტი (№ 322), შესაძლებელია ეს
 იყოს: $\sigma\acute{\tau}\omicron\mu\alpha$ $\delta\iota\alpha\chi\acute{\iota}\sigma\iota\sigma$ $\acute{\alpha}\pi\alpha\sigma\tau\acute{\alpha}\zeta\epsilon$: $\alpha\psi\acute{\omicron}\delta\eta\nu\dots$ ბავნი მართალთანი სწრთვან სიბრძნე-
 სა (იგავნი, 10,31).

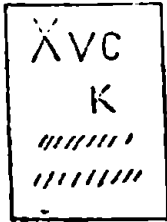
№ 8. წყელი იონა. მის გრაგნილზე სწერია (№ 323): $\epsilon\psi\iota\omega$ |
 $\alpha\zeta$ |
 $\epsilon\iota$ |
 $\mu\lambda\eta$ |
 $\psi\alpha\iota$ |
 μ |
 $\pi\rho\sigma$, ე. ი. $\acute{\epsilon}\mu\acute{\omicron}\eta\theta\alpha$ $\acute{\epsilon}\nu$ $\mu\lambda\acute{\iota}\psi\alpha\iota$: $\mu\omicron\upsilon$ $\pi\rho\theta$ (ხარპ:ον) დაღად ვევე ჭირსა შინა ჩემსა
 უფლისა) მიმართ (ლუთისა) (იონა 2,3).

№ 9. წყელი იოაქიმ. გრაგნილის ტექსტის ფრაგმენტი (№ 324) ჰგავს
 „ერმინიის“ წყაროებში (გვ. 289) მოცემულ ტექსტს, რომელიც ასე იწყება:
 Ἰαχὺς Κόρυς და შემდეგ არის ჩვეულებრივი გაგრძელება: $\acute{\epsilon}\zeta\epsilon\gamma\epsilon$: $\rho\acute{\alpha}\theta\mu\alpha\tau\alpha\nu$ $\kappa\alpha\iota$ |
 $\acute{\alpha}\nu\alpha\psi\alpha\iota\nu\epsilon\tau\alpha\sigma\alpha\nu$ $\pi\acute{\alpha}\nu\tau\alpha$ $\tau\acute{\alpha}$ $\acute{\epsilon}\mu\eta\gamma$ $\epsilon\acute{\iota}\varsigma$ $\tau\eta\gamma$ $\chi\iota\sigma\acute{\alpha}\delta\eta$ $\tau\omicron\varsigma$ Ἰωαφάτ, „აღდგე და აღ-
 ვიდოდდე ყოველნი ნათესაენი ღელედ მიმართ იოსაფატისსა“ (იოველ, 3,12).
 Ἰαχὺς $\acute{\chi}\alpha\rho\iota\epsilon$ (ძალი, უფალი) წინასწარმეტყველების ოფიციალურ ტექსტებში
 (ბერძნ. და ქართულში) არ არის.

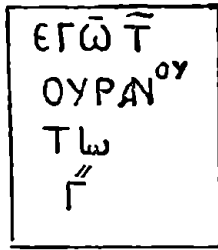
№ 10. წყვილი მიქვა. გრაგნილის წარწერა არ ჩანს.

№ 11. არა ჩანს არც სახელი და არც გრაგნილის წარწერა.

№ 12. სახელი არ ჩანს, ხოლო გრაგნილზე სწერია (№ 325): $\epsilon\gamma\omega\tau\lambda$ οὐρανοῦ τῆν γ', ე. ი. ἔγῳ (σεισά—ვარ. στήσω) τὸν οὐρανοῦ, τῆν γῆν (τῆν

№ 324

№ 325

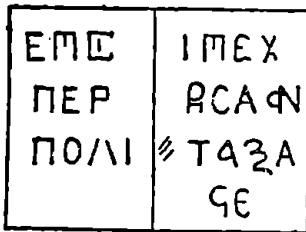
№ 326

№ 327

ძალათათ). მე უვეპრა ცა და ქუეყანა (და ზღუა)... (ანგია, 2,6). შესაძლებელია ეს გამოსახულება არის ანგიასი, რადგან ამ რიგის პედალიონებში გამოსახულება და ტექსტი ჩვეულებრივ შეესაბამებიან ხოლმე ერთმანეთს.

ტაძრის მოხატულობაში არის მედალიონების სხვა ფენაც (მაგ., იმ თაღზე, რომელიც აერთებს საკურთხევისიკენ მყოფ სვეტების პირველ წვეილს), მაგრამ მათ ან სულ არა

№ 328

№ 329

აქვთ წარწერები, ან მხოლოდ ქართული (მირ, ვიკენტ, ორესტი, მარადარი, ... ისტრატტი, აკსერტი).

სვეტების თავებზე

კუთხეებში გამოსახული არიან მახარებლები. სამხრეთ-აღმოსავლეთის სვეტის თავზე არის მათე ანგელოზით. სამხრეთ-დასავლეთისაზე—მარკოზი ლომით, ჩრდილო-აღმოსავლეთისაზე—იოანე არწივით და ჩრდილო-დასავლეთისაზე—ლუკა ხარით. მარკოზს ხელში აქვს გადაშლილი სახარება წარწერით (№ 326); უნდა ყოფილიყო $\chi\alpha\beta\acute{\omega}\varsigma\ \gamma\acute{\epsilon}\gamma\upsilon\alpha\pi\alpha\tau\alpha\iota$ ვიოარცა წერილ არს (მრკ. 1,2), თუმცა კი გავს $\epsilon\pi\epsilon\text{---}\delta\eta\pi\epsilon\rho\text{---}$ ს (ლკ. 1,1). იოანეს სახარებაზე სწერია (№ 327): $\epsilon\gamma\ \alpha\rho\chi\iota\sigma\ \iota\ \sigma\iota$, ე. ი. $\epsilon\gamma\ \delta\epsilon\chi\eta\ \eta\varsigma\ \acute{\iota}\ \lambda\acute{o}\gamma\omicron\varsigma$ პირველითგან იყო სიტყუა (ინე 1,1), ლუკა იწერს წიგნიდან, რომელზედაც სწერია (№ 328): $\epsilon\pi\epsilon\text{---}\pi\epsilon\rho\ \pi\omicron\lambda\iota\ \iota\alpha\epsilon\chi\rho\iota\sigma\alpha\chi\ \dots\ \tau\alpha\zeta\alpha\tau\epsilon$ ეს არის: $\epsilon\pi\epsilon\text{---}\delta\eta\pi\epsilon\rho\ \pi\omicron\lambda\iota\alpha$: $\epsilon\pi\epsilon\chi\epsilon\text{---}\rho\eta\sigma\alpha\gamma\ \delta\iota\alpha\tau\epsilon\lambda\alpha\sigma\theta\iota\alpha\ \delta\eta\gamma\eta\sigma\iota\upsilon\alpha\ \dots$ ვინაოთგან უკუ შრავლათა კელ-ჰევეს აღწერად მოთხრობისა... (ლკ. 1,1). მათეს ფრესკას წიგნზე წარწერა აღარ უჩანს, ალბათ მასაც ჰქონდა.

სამხრეთის ორ სვეტს შორის შემაერთებულ თაღზე არის ფრესკა (ყდ წიწსა მიცვლება—ასომთაფრულით), სადაც ქრისტეს თავზე აქვს ო ან (№

რიგის ტექსტები (გვ. გვ. 114—115) შესაბამ ავტორებს არ უპირავეთ; მაგ., ესაიას აქვს მალაქიას სიტყვა, ეზეკიელს — ამოსისა და ელიას — ელისისი. ხოლო მეორე რიგის მედალიონებში (გვ. გვ. 116—118) ყოველ წინასწარმეტყველს თავისი საკუთარი ნაწარმოებიდან აქვს ნაწყვეტი. შესაძლებელია იმით ავხსნათ ეს გარემოება, რომ ერთი სკოლის, მაგრამ ორი სხვადასხვა პირის მიერ არის გაკეთებული ეს ორი რიგი მედალიონებისა. წინააღმდეგ შემთხვევაში გაუგებარი იქნებოდა ასეთი განსხვავება.

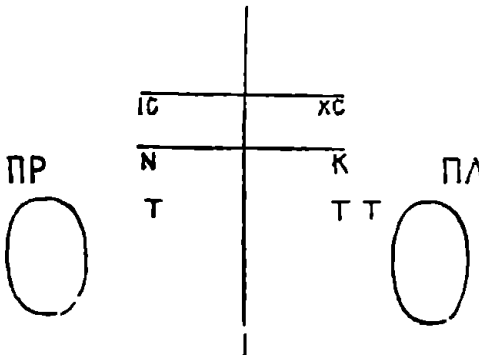
ხონის წარწერებში დაცული ტექსტები საღმრთო წერილისა ზოგან გადახვევას წარმოადგენენ კანონიკურ ტექსტებთან შედარებით. ასეთები არიან: ელიას || ელისეს ტექსტი (გვ. 114), ადგილი სოლომონის იგავებიდან (გვ. 115), ნათუმის ციტატი (გვ. 117) დანიელისა (გვ. 117). რაც შეეხება მარკოზის სახარების დასაწყისს (გვ. 118), ის ისეთივეა, როგორც არის ლუკას სახარების I, 1. შეიძლება ეს იყოს lapsus calami (ძნელად საფიქრებელია, რომ იმ დროს ეკლესიის მხატვარს არ სცოდნოდა სახარებების დასაწყისი): ორჯერ დასწერა ერთი და იგივე.

მართალია, ხონის წმ. გიორგის ტაძარში მკაველფეროვანი ბერძნული წარწერები არ გვაქვს, მაგრამ მაინც მნიშვნელოვანი არიან ისინი ბიბლიის კარგად და ზოგჯერ თავისებურადაც დაცული ციტატების გამო.

გელათი

გელათის სამონასტრო კომპლექსიდან ბერძნული წარწერები გვაქვს ორ ძეგლში: ლეთისმშობლის სახელობის ტაძარში და წმ. გიორგის სახელობის ეკლესიაში.

ა. გელათის მთავარი ტაძარი

ლეთისმშობლის სახელობის გუმბათიანი გრანდიოზული ტაძარი აგებულია დავით აღმაშენებლის მიერ. ეკლესია კარგად არის დაცული. შიგნით სულ მოხატულია სხვადასხვა დროის ფრესკებით (XIV—XVIII სს.), რომლებიც უხედა შეიცავენ ბერძნულ და ქართულ წარწერებს. ზოგი ფრესკა წარწერითურთ გამკრთალებულია.

საკუროთხველიდან სამსხვერპლოში გასასვლელ თაღში მარცხენა

ნა მხარეს არის გამოხატული მთავარეპისკოპოსის მელქისედეკ საყვარელიძე¹. მას ხელში უპირავეს ჯვარი. გარდა ამისა, გულზე აქვს სიმბოლური გამოხა-

¹ მელიქსედეკ საყვარელიძე გელათელ ეპისკოპოსად ჩანს 1519 წლიდან ილარიონის შემდეგ (მდრ. თ. გორდანიძე, „ქრონიკები“... II, გვ. 336 და შმდ.).

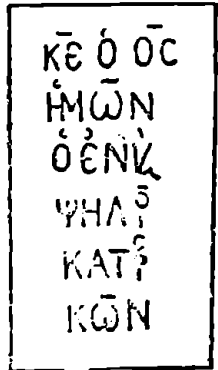
ტულება ჯერისა, რომელსაც აქეთ-იქით თითო მედალიონი აქვს. მედალიონებსა და სიმბოლურ ჯვარს ბერძნული ასოები აწერია (№ 337): Ἰησους Χριστος; ναϋ იესუ ქრისტე ძლევას; ταντο τβ (δελον) ναϋ τβ (παντα)¹ ეს იარაღი სძლევს ყოველთა; Πέτρος, Παπῆος ჰეტრე ჰველე².

მელქისედეკის პირდაპირ იმავე თაღში არის დახატული ღმრთისმშობელი ყრბით. აქ სწერია: ΜΡ ΘΥ და Ιϸ Χϸ. თვით ყრბის თავზე შარაყანდში აწერია: ὁ ὤν არსი.

№ 338

საკურთხეველი. ფრესკების ქვედა ფენაში, რომელიც ქართული წარწერის მიხედვით XVI ს-ით უნდა დათარიღდეს³, შუაში არის იესუს გარდამოხსნა (იესუ მეხვეული სულარაში, აქეთ-იქით ანგელოზები ადგანან თავზე რიპიდებით); იესუს აწერია: Ιϸ Χϸ. ამის მარჯვნივ ორი წმინდა მამაა გამოხატული. მათ არა აქვთ ვინაობის აღმნიშვნელი წარწერა (ამათ შემდეგ არის: Ὡε პე ალექსანდრიელი), მათ ხელში აქვთ გაშლილი გრაგნილები, რომლებზედაც სწერია:

№ 339

1-ზე (№ 338): ὁ ὤν! εἰς ἀΐζηος! τὸν σὶ ἡγῶνεν, ე. ი. ობნეის; ძვ. ავ. τῶν

სუბნე (μέναν ταις σαρκαις ἐπιθυμιαῖς καὶ ἡθῶναις προσερχομαι ἢ προσερχῆναι ἢ λειτούργειν σοι, βραძენ ოჲს ბძეჲს) არავი არის ღირსი შეკრულობას (წორციელი სიტყვებით და სიამოვნებით, რომ მოვიღეს ან მოვიხლოვდეს ან გემსახუროს შენ. შეუფეო ღილებსაო)⁴. წარწერას ახასიათებს: იტაციზმი: აჯიჲს, თჲბ ზე(μενον); ო და ა-ს აღრევა: τὸν. არის მიდრეკილება მახვილებისა და ფშვინვის ნიშნების ხმარებისა, ისიც ყოველთვის არა სწორად.

¹ ჯვარცმის სიმბოლურ გამოსახულებაზე ასოების მნიშვნელობა მოცემული აქვს ერთ ბელნაწერის მიხედვით ა. პაპადაოპულ-ოკერამეცესს (იხ. მისი Παλαιογραφическое исследование: Зап. Импер. Русск. Арх. общества, II, 2, стр. стр. 134—143, სახელდობრ стр. 138).

² მედალიონების წარწერათაგან II-ები ძალიან მკაფიოდ ჩანან, P და A კი საეჭვოა. მაგრამ ვფიქრობ, რომ პეტრე და პავლე უნდა იყვნენ ამ მედალიონებზე გამოხატულნი და ააუც უნდა ეწეროს.

³ მთავრეს წარწერის ტექსტი: „კ. აღიღეს ღმრთთან მეფეთმეფობა ბატრატისი და.. დედოფლის ელეფიი და ძეთა მათთა ორთავე ცხოვრებასა შინა აინ“. ეს არის იმერეთის მეფე ბატრატი (1510—1565 წ.).

⁴ ტექსტი არის ბასილის ლიტურგიიდან (იხ. „უმრინი“, გვ. გვ. 154. 267. შდრ. აგრეთვე იანის, ლიანის და სხვა ტაძრების წარწერები). შესაძლებელია გამოსახული პირი ბასილ დიდი იყოს, მით უმეტეს, რომ „გარდამოხსნის“ მარცხნივ წარმოდგენილი არიან (ქართული წარწერების მიხედვით) ამავე ჯგუფის სხვა მღვდელთმთავრები: გიორგილ აკრაცანდელი, კირილ ალექსანდრიელი, გრიგოლ ღმრთისმეტყველი, იოანე ოქროპირი.

II-ზე (№ 339): $\alpha\epsilon\sigma\theta\mu\epsilon\varsigma\ \eta\mu\acute{\alpha}\nu\ |\ \sigma\ \epsilon\upsilon\ \iota\ \psi\eta\lambda\iota\sigma\iota\varsigma\ |\ \kappa\alpha\tau\omicron\iota\kappa\acute{\alpha}\nu$, ე. ი. Κύριε, $\sigma\ \mu\epsilon\theta\epsilon\varsigma\ \eta\mu\acute{\alpha}\nu$, $\sigma\ \epsilon\upsilon\ \iota\ \psi\eta\lambda\iota\sigma\iota\varsigma\ \kappa\alpha\tau\omicron\iota\kappa\acute{\alpha}\nu$ უფლო, ღმერთო ჩვენო, რომელი სუფევ უმალესთა შინა. არის შემოკლებები: $\alpha\epsilon\sigma\theta$, $\mu\epsilon\varsigma$. მწერალი ხმარობს ფშვინებისა და მახვილების ნიშნებს. პირი ვინაა, არაა აღნიშნული. ასეთივე ტექსტი ვარძიის ღვთისმშობლის ტაძარში უპირავს წმ. ათანასეს (იხ. ქვემოთ, გვ. 236), ხოლო ნოვგოროდის ფრესკებში იოანე ოქროპირს (ზღრ. Н. Покровскій, Очерк... стр. 311.)

წმინდა სტეფანეს ტანსაცმელზე გასწვრივ აწერია: $\alpha\gamma\iota\sigma\varsigma$, $\alpha\gamma\iota\sigma\varsigma$ ... წმიდა არს, წმიდა არს...

ΟΑΣΠΜΞ ΙΟΑΚΜ ΚΥ ΑΝΝΑ

ΙΟΑΚΙΜ

№ 340

№ 341

ღვთისმშობლის თავზე აწერია: $M\ P\ \Theta\ \Upsilon$. ზემოთა ფენა ფრესკებისა მარცხნიდან მარჯვნივ: იოაკიმისი და ანას ფრესკაა წარწერით (№ 340): $\tau\omicron\upsilon\ \iota\omicron\alpha\chi\ \mu\ \alpha\ \dots\ \alpha\upsilon\upsilon\alpha$, ე. ი. ...თუ Ἰωακείμ κα! Ἄννα იოაკიმისი და ანანასი. შემდეგ არის ცალკე იოაკიმეს გამოსახულება წარწერით (№ 341): $\iota\omicron\alpha\chi\mu$, ე. ი. Ἰωακείμ —იოაკიმი. შემდეგ არის „ზიარების“ ნაწილი: იესუ და 6 ნოციქული. ამ ფრესკას აწერია (№ 342): $\dots\ \epsilon\tau\epsilon\ \varphi\alpha\gamma\epsilon\tau\epsilon\ \tau\omicron\upsilon\tau\omicron\ \epsilon\sigma\tau\iota\ \tau\omicron\ \sigma\omicron\mu\alpha\ \mu\omicron\upsilon$, ე. ი. $\lambda\acute{\alpha}\beta\epsilon\tau\epsilon\ \varphi\acute{\alpha}\gamma\epsilon\tau\epsilon\ \tau\omicron\upsilon\tau\omicron\ \epsilon\sigma\tau\iota\ \tau\omicron\ \sigma\omega\mu\acute{\alpha}\ \mu\omicron\upsilon$ მიიღეთ და ჭსჭამეთ, ესე არს ჯორტი ჩემი (მთე 26,26). ამ ფრესკაში გამოსახულ იესუს აწერია: $I\ C\ X\ C$.

ΙΙΑΙΙΙΕΤΕΦΑΕΤΕΣΦΘ

ΠΙΕΤΕ³ΑΥΤ³ΠΑΝΤΕ³

ΕΦΙΣΟΜΑΜΥ

ΦΘΕΦΙΘΑΜΜΥ

№ 342

№ 343

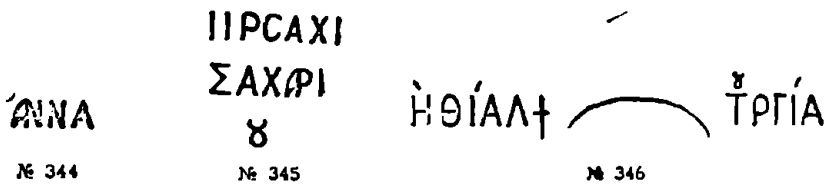
ამ ფენაში, ზედ შუაში, არის ორი ფრესკა თანჯრებს შორის (ქრისტეს „გარდამოხსნის“ ზემოთ), თითოეულზე ექვს-ექვსჯერ აწერია $\Delta\Gamma\text{ΙΟ}\text{C}$ ... $\alpha\gamma\iota\sigma\varsigma$ ... წმიდა არს. აქვე არის „ზიარების“ გაგრძელება: იესუ (თავზე წარწერით: $I\ C\ X\ C$) და 6 ნოციქული. ფრესკას აწერია (№ 343): $\pi\iota\epsilon\tau\ \epsilon\zeta\alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\ \pi\alpha\upsilon\tau\epsilon\varsigma\ |\ \tau\omicron\upsilon\tau\omicron\ \epsilon\sigma\tau\iota\ \tau\omicron\ \alpha\ \dots\ \mu\alpha\ \mu\omicron\upsilon$, ე. ი. $\pi\iota\epsilon\tau\ \epsilon\zeta\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\ \pi\acute{\alpha}\nu\tau\epsilon\varsigma$. $\tau\omicron\upsilon\tau\omicron\ \epsilon\sigma\tau\iota\ \tau\omicron\ \alpha\iota\mu\alpha\ \mu\omicron\upsilon$ ¹ ჭსუ ამისგან ყოველთა, ესე არს სისხლი ჩემი (მთე 26,28).

შემდგომ ფრესკას აწერია (№ 344): Ἄννα —ანანა. (ანის პირდაპირ მარცხენა მხარეს იყო ნარტო იოაკიმე). მომდევნო ფრესკაზე გამოსახულია მუხლებზე დაშვებული ზაქარია. ამ ფრესკას აწერია (№ 345): $\eta\gamma\omega\alpha\ \chi\iota\ \text{Σαχαριου}$ $\eta\gamma\omega\alpha\ \chi\iota\ \epsilon\iota\varsigma\ \text{Σαχαριου}$ ზაქარიას მიბა ხელიო (?). ყურადღებას იპყრობს სახელი „ზაქარია“ დაწერილი Σ ით.

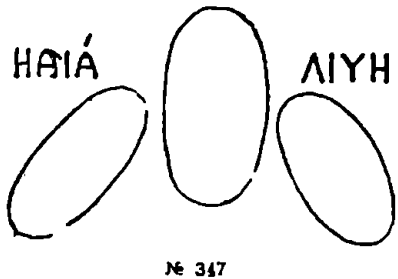
საკურთხეველის ფრესკების ზემო ფენაში გამოსახულია მარიამი ყრმით, რომელსაც ბანაობას უპირებს, ხოლო მარცხნივ ზის თეთრში ჩაცმული შარავანდიანი პირი წარწერით: ΑΝΑΝΑ (Ἄννα —ანანა), რომელსაც ორი მსახური

¹ კანონიურ ტექსტში არის: $\pi\iota\iota\tau\epsilon\ \epsilon\zeta\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\ \pi\acute{\alpha}\nu\tau\epsilon\varsigma\ \tau\omicron\upsilon\tau\omicron\ \gamma\acute{\alpha}\rho\ \epsilon\sigma\tau\iota\ \tau\omicron\ \alpha\iota\mu\alpha\ \mu\omicron\upsilon$ ...

• ღვას თავზე. ფერები გადასულია (ეს უფრო ძველი ფენაა მხატვრობისა, დაახლოებით XIV ს-ისა). ლეთისპმოზელს აწერია: ΜΡ ΘΥ. ამას მოსდევს

ერთიანი გრძელი ფრესკა წარწერით (№ 346): η θία λειτουργια. ე. ი. η θία λειτουργια — ღვთაებრივი ლიტურგია. შემდგომი ფრესკა წარმოადგენს გამოსახულებას, სადაც შუაში არის ქრისტე და

აქეთ-იქით თითო ანგელოზი, წარწერით (№ 347): η αγ λιψη, ე. ი. η ἀνέλιψις ამაღლება.

ფრესკათა ამ ფენის ზემოთ კონქის ირგვლივ რგოლზე არის წარწერა, რომელიც ქერუბიმთა გალობას წარმოადგენს. წარწერა მთლიანად არის ერთ ხაზზე (№ 348)¹:

† ΘΣ ΤΧΕΡΧ ΒΙΜΜΝΥΨΙΚΩΣΙΚΟΝΙΖΟΝΤΩ Κ Η ΖΩΟΠΙΟΝ ΤΙΑΔΙ Ψ ΤΙΣΔΤ
 ΟΨΜΥΟΝΤΡΣΔΔΑΟΝΤΕΨ . ΓΩΣΑΝ Ψ ΒΙΟ Ψ ΚΗΝ ΑΠΘΗΕΘΑΜΕΡ, ΗΝΑΙ: ΩΣ Ψ
 ΒΑΣΙΛΕΔ ΤΨΛΩΝΨ Π ΟΑΕ Ψ ΔΜΕΘ Α Ψ Δ Ψ ΛΙΚΑΙΟΙΣ // // // ΜΕΝΟΝ
 Α Ψ ΕΣΙΝ: // // //

№ 348
 № 349

III ΡΕΩΜΑΤΩΝ III ΠΕΠΟ III II ΕΡΕΩΩΩΝ ΚΕ Τ Η ΧΕΚΑΝΣΙΩ Ψ Η Η Κ Τ Η Σ Ω Τ Ψ Η Η Ω Ψ Ψ

¹ ეს წარწერა მოყვანილია კომპილაციის კრებულში, გვ. 52 და ტაბულა № 24. ამის მიხედვით შეიძლება გამოტოვებული (ე. ი. აწ დაზიანებული) ადგილების შევსება: αγγελιας αορατως διαφανοειουσιν ταξεσιν. ἀλληλοισα. წარწერის ფრაგმენტული თარგმანს იძლევა Dubois, II, p. p. 185—187: „Imitant en esprit des chérubins, et chantant en l'honneur de la Trinité vivifiante l'hymne trois fois saint, déposons toute pensée terrestre pour recevoir le roi de l'univers qu'escortent les légions invisibles des anges. Alléluia — მ შ რ ა ვ ი ო ვ ი... I, გვ. 61 იხსენიებს ამ წარწერას და იძლევა მისი II ნაწილის რუსულ თარგმანს: Яко да Царя всех подымем, Ангельскими невидимо doprovосима чинама“.

+ ο: τ χερουβιμ μσταίχως ικονίζοντες κ τη ζωαπιον τριαδι τον τρισαγιο ὑμνον πρροαθόντες. πρσαν την βιοτικην απθμεθα μεριμναν: ως τον βασιλεα τ ὁλων ὑποδεξάμεθα ταγελιακας... μενον ταξσειν. წარწერა ასე წაიკითხება: + ο! τῶν ἄρα θείων μυστικῶν εἰκονίζοντες καὶ τῆ ζωοπιῶν¹ τριάδι τὸν τρισάγιον ὑμνον προαθόντες, πρσαν τὴν βιοτικὴν ἀποθάμεθα² μέριμναν ὡς τὸν βασιλέα τῶν ὅλων ὑποδεξάμεθα ταξεί(?) ἀγγελιακῆς [ἀοράτως ὁμοφωροῦ]μενον³ τάξσειν [Ἄλ- ληλοῦσα]⁴.

ქ. ქერუბიმები გამოხატავენ [ან — ბაჰავენ] საიღუმლოდ და უმღერიან სამგზის წმი- და ჰინნს ცხოველყოფილ სამებას: მოვიშორებთ ყოველ ამ ქვეყნიურ ზრუნვას, რომ და ვიმკვიდროთ მეუფე ყოველთა უსიღველად განსემორტყმული ანგელოზთა დასებით. ალი- ლუა. წარწერა აშკარად განსხვავებული ხელით არის ნაწერი, ვიდრე ქვემო რეგისტრების წარწერები: იგი მეტად არის სტილიზებული და ამავე დროს უფრო ძველის შთაბეჭდილებასაც სტოვებს, დაახლოებით XIV ს-ისა უნდა იყოს.

საკურთხევის კონქში არის 2 პარალელური კარნიზი, რომელთაგან უფრო დიდზე არის ბერძნული წარწერა, ძალიან დაზიანებული (№ 349):

...ρεωμα ταν... πεπο... ερεωων κ'ε της εκκλησιας η η κατήσω τω τη... ως... სრული სახით წარწერა ასეთი იქნება: (τὸ στερεώμα τῶν (ἐπί σοι) πεπο- (ἔστειλαν)· (στ)ερέωσον, κἀρῆ, τὴν ἐκκλησίαν ἣν ἐκάτησα τῷ τμῆα σ[ου ἀ]μα- τ[...]) მოხავთა შენთა დამამტკიცებლო, უფალო, დამამტკიცე ეკლესიამ შენი, რომელი მოიერიე სისხლითა შენითა წმიდითა⁵.

¹ დედანში აშკარად სწერია ζωοπιον, აქუსტივის ფორმით.

² ჩემს ვარიანტში არის ἀποθμεθα. პ ო მ ი ა ლ ო ვ ს კ ი ს აქვს ἀποθμεθα.

³ პ ო მ ი ა ლ ო ვ ს კ ი ს კრებულში მოთავსებულ პირში არის ὁμοφωροῦ, აღრევაა ო და ო-სი.

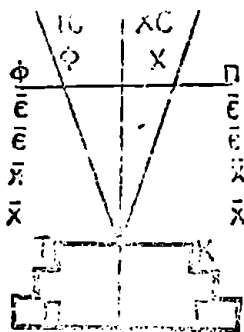
⁴ ასოთა მონახულობიდან ყურადღებას იპყრობს Α, Ζ, Β, Ξ, Μ. საინტერესოა ლიგა- ტურები: οι, οε, τη, εδ და სხვა. ამოკლებს დაბოლოებებს: τρισαγιον), αορατω(ς), κ[αι], τ[α]ξεί—? τὸν ?) τ[ῶν], τῶ (-τες) და სხვა. არის იტაციზმი: ικονίζοντες, ζωοπιον. ორმაგი თანხმოების მკვიერ ერთია ნაშვარი: αγγελιακας. spiritus asper-ი იშვარება: ὑμνον ὁλων, θποδε- ξάμεθα.

⁵ ამ წარწერის შესახებ Dubois.. II, p. 196-ზე წერს: „Sur le premier ceintre du choeur on a peint une inscription grecque dont la meilleure partie est effacée: ce qui reste indique seulement que tel dont le nom a disparu a bâti cette église. Ce- la se trouve je crois, répété en géorgien sur le second ceintre; je suis fâché d'avoir négligé d'en faire une copie“. დაბეჯითებითა შეიძლება ითქვას, რომ ქართული წარწერა არ იმორიებს ბერძნულს. ქართული ასეთია: /// სახლსა: შენსა: შენის: სიწმიდე: ოფლ: სიკრძეასა: შ'ა: ჟამთასა ღ'ი: შორისმება: (შდრ. ველათის წმ. გიორგის ეკლესიის შესაბამ წარწერას). ამავე ბერძნულ წარწერას იხსენიებს შ ა ი ს უ რ ო ვ ი ც (раз. Кавказ. 1851 г. № 42): „На правом отделении свода клироса начертана греческая надпись, которой самая любопытная часть изгладилась: часть удаленная говорит, что кто-то, чье имя стерлось, построил эту церковь...“ ეს წარწერა იგივეა, რაც არის თიხელში, ხონსა და ნიკორწმინდაში ბერძნულად და მცხეთაში (სვეტიცხოველში) ქართულად. შესაძლებელია ბოლოში მართლაც იყო პირის მოხსენიება, მაგრამ ესეც კითხვის ქვეშაა. ხონში სრული ტექსტის შემდეგ სწერია .სიტყვა აჯღე, ხოლო ნიკორწმინდაში ΧΟΜ. ორივე გასარკვევია.

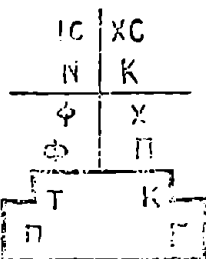

ამ ანგელოზებს შორის გაფანტულად სწერია ექვსჯერ ΑΓΙΟΣ ἄγιος (წმიდა არს...). ამ ორ-ორ ანგელოზს შუა არის მოხუცი (ქართული მთავრული წარწერით: ძოელი დღეთა), რომელსაც ხელში აქვს გრაგნილი ძალიან წვრილი და მკრთალი ბერძნული ორტიკონიანი წარწერით. წარწერა არ ირჩევა, მაგრამ მოსალოდნელია იყო „αὐθις ἐκ θεῶν καὶ...“ „დაჯდ მარჯუენით ჩემსა (ფსალმ. 109,1) ან „ἐκ γὰρ εἰς πᾶρ ἑσθαρῶν ἐξέστησθε σὲ“... „საშობო მთიებისა წინა გუეე შენ“... (იქვე, 109,3).

საკუთხეველის მარცხენა მხარეს, კანკელსა და სამსხვერპლოში შესასვლელ კარებს შორის მოთავსებულ კედელზე ზემოთა ნაწილის ფრესკები დაზიანებულია, ქვემოთა ნაწილში შემონახულია კონსტანტინესი და ელენეს გამოსახულება (ქართული წარწერით). მათ უქირავეთ ჯვარი, რომელზედაც აწერია: ΙϞ ΧϚ. ამის მარჯვნივ არის წითელი საღებავით შესრულებული ჯვარცმის სიმბოლური გამოსახულება (№ 352): წარწერის ასოები ასე უნდა ამოიშფროს: *Ιηουδς Χριστς, γαδ. φδς Χριστςν φαινε: πᾶσι. ἐνρημα εἰρε *Εἰρήν.

№ 352

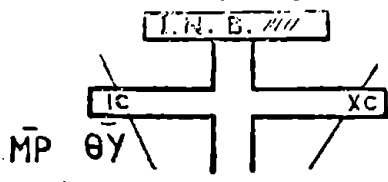
№ 353

Χριστς χριστιανιστς χδρις-χχρῖστς¹. თარგმანი იქნება: „იესუ ქრისტე, ძლევა-ქრისტეს ნათელი ანათებს ყველას. ელენემ მოიპოვა მოსაპოვებელი. ქრისტე ქრისტიანებს ანიჭებს მადლს².

¹ შტრ. Пападопуло-Керамевс, Палеографические заметки: Заметки имперск. арх. обш. II, 2. стр. стр. 133—143. აქ არის მოცემული დაახლოებით მსგავსი წარწერის ამომიჭრვა ერთი ხელნაწერის მიხედვით.

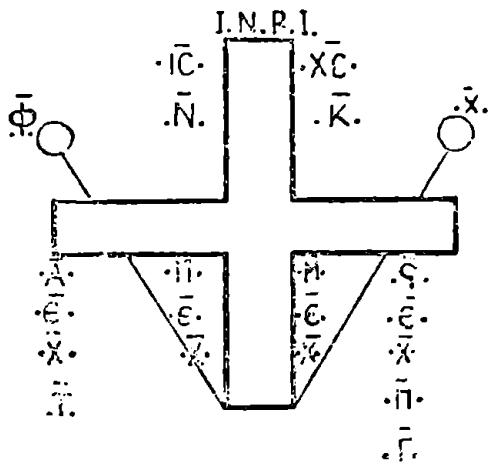
² ამ წარწერის შესახებ გ. წერეთელი წერს (Полное собрание подписей на стенах и камнях и приписок к рукописям Гелатского монастыря, Д. В. I, 2. стр. стр. 224—30): „На правой стороне иконостаса, позади Хазульской божией матери, изображен красками другой знак“ (იხ. სურ. № 352). როგორც ვხედავთ, აქ აკლია Ν Κ და ხედმეტა და მთელი ქვემოთა ნაწილი. ბ რ ო ს ეს ა (Ikap. XI, p. 24) და პ ო მ ი ა ო ლ ო ვ ს კ ი ს (...стр. 53) აქვთ: „L'imagе de l'Enkakhoul présente, à droite un... calvaire, ainsi distribué (იხ. სურ. № 353). თუ ეს გამოსახულება იჯიევა, რაც მე მომეცა, მაშინ იგი ხედა ნაწილში დეფექტურია, ხოლო ქვემოთა ნაწილი ხედავრეტია.

საკურთხევის მარჯვნივ კანკელსა და საფილონის კარებს შორის მოთავსებულ კედელზე არის ფრესკები წარწერებით. ჩამოთვლით ზემოდან ქვემოთ. პირველ ფრესკას აწერია: I. N. B. I. ('*Ἰησους Νεζαριαίος βασιλεὺς Ἰουδαίας*—იესუ ნაზარეელი მეფე ჰერიათა). ფრესკაზე დაბატულ ჯვარს აწერია (№ 354): '*Ἰησους Νεζαριαίος βασιλεὺς Ἰουδαίας*' — იესუ ნაზარეელი მეფე ჰერიათა. '*Ἰησους Χριστός, Μήτηρ Θεοῦ*'. ამის ქვემოთ წითელი საღებავებით დაბატულია სიმბოლური გამოსახულება ჯვარცმისა, მარცხენა კედელზე მოთავსებული გამოსახულების მსგავსი (№ 355)². მონოგრამები ასე იხსნება: '*Ἰησους Νεζαριαίος*

№ 354

მოსახულების მსგავსი (№ 355)². მონოგრამები ასე იხსნება: '*Ἰησους Νεζαριαίος*

№ 355

¹ B-ს ქვედა ნაწილი დაზიანებული აქვს და P-ს ჰვავს.

² წყებაში АПМ-ქ უკანასკნელი ასო აოის დანაშვლივებით ვ.

სულ ქვემო წყებაში I-ს განსწორებ ასო უნდა ყოფილიყო და ახლა გაუაღლილია.

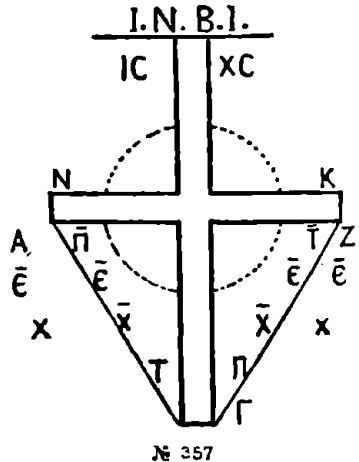
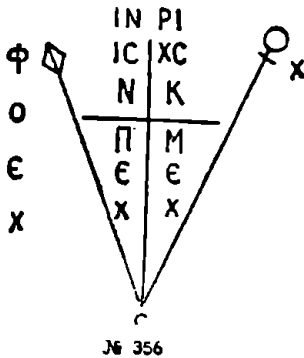
ამ გამოსახულებათვის სხვებსაც მიუქცევიათ ყურადღება. Grosset (Rap. XI. p. 23) და პომიკალოვსკი (გვ. 56—57) ასე წამოიკვივებენ (№ 355 და № 357); როლოვც ებედავთ ეს გადმოცემა ზუსტი არ არის. იგი მოყვანილი აქვს გ. ვერეთელსაც (იქვე, გვ. გვ. 229—30) შესაუბრი კრიტიკით: „На северной стороне от изображения архиепископа, вправо от дверей, ведущих в разницу, рядом с иконостасом, сделано красными красками символическое изображение распятия Христа Спасителя. Авад. Броссе в своем археологическом путешествии даог сшмхок этого символического изображения, но у него многих букв не достает. Такой же крест с греческими монограммами найден и в Мичете (Grosset, V, arch. II rapp. 105)“.

უნდა ითქვას, რომ არც გ. ვერეთელს აქვს გაუზოღებული სწორედ ეს წარწერა: M-ს მაგივრად აქვს Π, G-ს აფილას Z, აკლია Φ და X და სხვა.

βασιλεὺς Ἰουδαίων. Ἰησοῦς Χριστός, νικᾷ. φῶς Χριστοῦ. Ἀρχὴ πίστεως μασσα-
 κὸς σταυρὸς. Ἐῤῥημα εἶρε Ἑλένη-Χριστὸς χριστιανοὺς χάριν χαρίζει. Τόπος
 [κρανίου] παρ᾽ἄριστος γέγονεν. თარგმანი: იესუ ნაზარეველი შეუფე ჰქურიათა. იესუ
 ქრისტე, ძლევა. ნათელი ქრისტესი. დასაბამი რწმენისა... მოსეს ჯგარი. ელენემ შიობვა
 მოსპოვებელი. ქრისტე ქრისტოანებს მადლს ანიჭებს. ადგილი თხემისა სამთხე ყოფილა¹.
 აქვე ხატია იესუ ქრისტე, რომელსაც აწერია IC XC და შარავანდში: ო
 წყ არს.

სამხრეთის კედლის პირველ მონაკვეთში
 საკურთხეველისკენ არაა ბერძნული წარწერე-

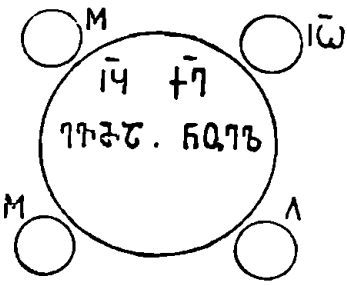
ბი. მხოლოდ ქერში ხატია ქრისტე ქართული წარწერით (ეგმანოელ, ὁ ζ ζ'ე);
 მას ხელთა აქვს ბერძნულ-წარწერიანი გადაშლილი წიგნი. ქრისტეს გა-
 მოსახულება 4 მახარებელს უკირავს ხელში, მათაც ბერძნული წარწერები
 აქვთ (№358): Μ(αβασις)—მათე, Μ(αρχος)—მარკოზ, Ἰω(άννης)—იოანე, Λ(ουκᾶς)—
 ლუკა².

იესუს გადაშლილ წიგნში სწერია: ΙΑΕΤ| ΙΑΕΤ| ΟΤΙ Ε|ΓΩ ΕΙΜΙ Ο Θ
 ΕΟC, ე. ი. „შედე, შედე, ნუ ღყნ ე:მ ო მდეს [სმან...] ისილეო, ისილეო რაჟეო
 მე ვარ ღმერთი (თქვენი). ჰგავს მეორე შჯ., 32,39. და ფს. ჰიმნი 2,39; ესაა პან-
 ტოკრატორის ტექსტი; შდრ. ზრუ. გვ. 215. ჩვეულებრივი ტექსტი ქრისტე —
 ემანუილისათვის არის: Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὐκ ἐνεχευ ἔχριστὸς με... (ლკ.
 4,18)—„სული უფლისაჲ ჩემ ზედა, რომლისათვის მცხო მე...“.

¹ ამის გაშიფრვაში დამეხმარა ა. პაპა დოპულო-ქერამევსის წერილი „Πα-
 αεογραφικὴς κεινὸς ἀνακταῖς“: Записки иша. русск. арх. инаствна II, 2, стр. стр. 133—
 143; აქ 138 გვ-ზე მოთავსებულია მსგავსი სიმბოლური ჯვარცმის ტექსტის ამოხსნა დაცული
 XVI ს-ის ერთ ბელანწერში.

² ზემო M-სთან არის გამოხატულება ყმაწვილისა, რომელსაც ფრთები აქვს ანგელოზი-
 ვით; ქვემოთა M-სთან არის კაცის გამოსახულება, რომელიც ამავე დროს ლომსა ჰგავს;
 Iω-სთან არის არწივის მსგავსი ფრინველი; A-სთან კი გამოსახულება გადაშლილია. მ. გოქ-
 ხაძე წერს, რომ ქრისტე უკირავს ხელში სამ ანგელოზსა და სული წმიდას (მ. გოქხაძე
 ნარკვევები, გვ. 29).

ამის ქვეშ კედლის ზემო ნაწილზე არის ფრესკა წარწერით $\Psi\Omega\text{C} \text{ } \dagger\text{N}$ და იქ ჩვილ იესუს აწერია ზემოდან ბერძნულად $\Gamma\text{C} \text{ } \chi\text{C}$.

№ 358

შემოსავლების სამხრეთის ნაწილის აღმოსავლეთის კედელზე არის ფრესკები. სარკმლის მარცხნივ გამოსახულია საერო პირი, ქალი. მის ზენოთ წარწერა გადაშლილია, ქვემოთ კი შემონახულია ნაშთი სამსტრიქონიანი

ⲘⲔⲠ

ⲠⲚⲎⲘⲞⲛⲞⲛ

ⲘⲐ

№ 359

ბერძნული წარწერისა (№ 359); მოჩანს ახლა ცალკეული ასოები (Ω, P, C, M, მ და სხვა): ...πρὸς ἔμωσιν... ჩუგან.

† ΗΣΩΡΙΣΗΝΟΠΑΝΣΕΡΤΟΣ
 ΚΟΑ ΗΟΣΝΑΟΣ ΞΥΠΕΡΑΓΙΘΚΟΥ ΞΓε^{ΑΠ}
 ΑΗΤΣΑΡΟΪ ΞΣΒΑΣΙΛΕΘΗΜ ΠΑΚΡΑΗ

№ 360

სარკმლის მარჯვნივ არის მეფის გამოსახულება. ზემოთა ნაწილიდან შერჩენილია ასოები // EOC ...NK... (βασίλειος Παύλος) შეფე ზგრატი, ხოლო ქვემოთ სამსტრიქონიანი წარწერაა, რომელიც ასე იკითხება (№ 360, წარწერა აქამდე უცნობი იყო): †ησωριστην ο πανσερτος | x o ηος γος τ υπεραγιθου ξε^{ΑΠ} Πανκρατη, ე. ი. †ιστορηθη¹ ο πανσερτος και ο αγιος² γος της υπεραγιας θεοτοκου τεν Γελατι δια συνδρομη³ τω⁴ βασιλεω⁵ Ίμερε⁵ Πανκρατι.

¹ ητωσωριστην (ასიმილაციით) ფორმისათვის *ιστορηθη* არის III პირის ფორმა. ბოლო ყ ვეფონიურია. რაც დასტურდება საერთოდ ახალ ბერძნულში. Hatzidakis, Einleitung in die neu-griechische Grammatik, s. 111.

² ეს სიტყვა თითქოს სწერია *αγιε*—ფორმით (ე. ი. *αιος*—როგორც გამოითქმოდა იმ დროს), მაგრამ შეიძლება *A* ვწერა (ლიგატურა) და *I*-ს ფეხი გადაშლილია.

³ სიტყვები *δια συνδρομη* შესვლებითაა (№ 361); *θηα* *δι*-სათვის ჩვეულებრივია, საეკვო *ΑΓ*, თუმცა შეიძლება *γ* არც ეწერა და ახლა გაჩნდა ეს ზედმეტი ხანი სიტყვა *οσωδრიω*გ სბრიω—ფორმით ასევე ბუნებრივია, დაბოლოების მაგიერ არის შემოკლების ნიშანი, ბოლო *α-ს* ამოვარდნა ამავე სიტყვაში სხვაგანაც გვხვდება (მაგ., ლატალის ჯვარზე არის *σβδριω*; ფიტარეთის წარწერაში, თუმცა არა ამ სიტყვაში *σδ* გამარტივებულია), რაც შეეხება ხმოვანს (*ω*), ამ დროისათვის მისი შემოკლება სიტყვაში იშვიათი არ არის.

⁴ ეს სიტყვა აშკარად სწერია *εισ*, *ξ* სრულიად ზედმეტია, თუ ეს წარწერა აქ სრულიად დამთავრებულია; ბოლო თუ კიდევ სხვა პირები იყვნენ დასახლებული, მაშინ უნდა უყოფლიყო არა *εισ*, არამედ *εω*.

მოხსატა გელათის უწმიდესი ღვთისმშობლის ყოვლად პატივცემული და წმიდა ტაძარი იმერეთის მეფის ბაგრატის შეწვევით¹.

წარწერა განეკუთვნება XVI ს-ეს, როდესაც ბაგრატ იმერეთის მეფემ (1510—1565 წწ) გადამწვარი გელათის ტაძარი შეაკეთებინა და ამის შედეგად თავისი თავი ჩრდილოეთის კედლის ქვემოთა ფენაში დაეთა აღმავლენის რიგში და აქ, შემოსავლების სამხრეთის ნაწილში დაახატინა, ქართული წარწერა გააკეთებინა საკურთხეველში და ბერძნული აქ. მისი მომხსენებელი ქართული წარწერა არის სამკვეთლოში, ტრაპეზის ირგვლივ².

ჩრდილოეთის კედლის I მონაკვეთში საკურთხეველისკენ არის ფრესკა წარწერით ὁ ΚΟC ΜΟC ὁ ἁγιοc—საყუარო. ქვემოთ ქარის თავზე თაღში წმ. წმ. კვირიკესა და ივლიტას გამოსახულებებისა და ქართული წარწერე-

Ο ΓΙ Α ΚΙΡΙΚΟC Η Α ΙΟΥΛΥΤΑ

№ 368

ბის გვერდით ο αγιοc Κίρικος η αγια Ιουλυτα (№ 363), ე. ი. ὁ ἁγιος Κίρικος წმიდა კვირიკე, ἡ ἁγία Ἰουλίτη წმიდა ივლიტა. შემოსავლების ჩრდილოეთის ნაწილის აღმოსავლეთის კედელზე სარკმლის ქვემოთ ქარების მარჯვნივ და მარცხნივ დამიანე და კოზმა ბერძნული წარწერებით: მარცხნივ (№ 364) ὁ ἁγιος Κοσμάς წმიდა კოზმა, მარჯვნივ (№ 365) ὁ ἁγιος Δαμιανός—წმიდა დამიანე.

სამხრეთის კედლის II მონაკვეთზე: სულ ზემოთ არის ფრესკა—„ფერჯთა ბანა“, შემდეგ „ზიარება“. ღვთისმშობლის თავზე ორგან აწერია (№ 366): μη-τηρ θειασ.

¹ ბერძნულ წარწერაში არის შემოკლებები: x (=καί), τ (=της) υπεραγι“ (= ὑπεραγίας) θιας (=θεοειχας), σθριου (=συνθριουης), ης (=ἡμερῶν), სპირიტუსის ნიშნები არაა. გვხვდება

A H C A P O M

Ϛ, Ϛ, ΙΑ, Θ, Η, ΑΚ, Η.

№ 361

№ 352

ლიტურგები (№ 362): იტაცისში; ησιδιστην, αηος, θηα, Πανκρατη, ημ. ω=ο (ησιδιστην) ο=ω (πασιλειος). ქართული ω გადმოკლებულია τ-თი: Γελαι; ქართული ბ—ბერძნული π-თი (Πανκραται); ქართული ჯრ—ბერძნული ςკრ-თი (Πανκραται).

² აქ აღიწესს ღნ მფთ მფე ბაგრატი და დედოფალთ დედოფალი ელენე აწ. დიდისა საყურისა გაენათელ მთავარებისკოპოსმან საყურლითეჴან მელქიხდექ აღუაშენე კანკელი და ტრაპეზი ესე. შნს ღწ.

დასაველეთის კედელზე ქორებთან დიდი ფრესკაა, საკმაოდ დაზიანებული. ერთგან ზემოთ (ღვთისმშობლის თავზე) მოჩანს: ...μητηρ μηεν (№ 367). ღვთის-

$\begin{matrix} \Gamma \\ \text{O} \end{matrix} \begin{matrix} \text{A} \\ \text{C} \end{matrix} \text{KOCM}\bar{\text{A}}\text{C}$

№ 364

$\begin{matrix} \Gamma \\ \text{O} \end{matrix} \begin{matrix} \text{A} \\ \text{C} \end{matrix} \text{A}\Delta \text{M}\acute{\text{I}}\text{A} \\ \text{C} \text{NOC}$

№ 365

შობელს ხელში უქირავს ქრისტე წარწერით: I C X C, ხოლო თვით ქრისტეს შარავანდში აქვს: ὁ ὡν ἀρισ (№ 363). ამათ მარჯვნივ რაპდენიშე მლაღადებელი კაცია, რომელთაც თავზე აწერიათ (№ 369) ...οσμον του χριστου—...სოფლისა.

$\text{M}\bar{\text{P}} \text{Θ}\bar{\text{Y}}$, $\text{M}\bar{\text{P}} \text{Θ}\bar{\text{Y}}$ ...NOP... $\text{M}\bar{\text{P}} \text{Θ}\bar{\text{Y}}$

№ 366

№ 367

№ 368

გუმბათის ქვეშ ოთხ სიმეტრიულად განლაგებულ ნაკვეთზე 4 მახარებელი ხატია. მათ შორის სახე და წარწერა შერჩენია ორს: Λουκᾶς (№ 370) ლუკა და Ἰωῆδανης ἰωანη. ლუკას ხელში წიგნი უქირავს, რომელშიც იწერს სხვა წიგნიდან. თვითონ ლუკა რომ წერს, ის რა ენაზეა, ვერ გავარჩიე (4 სტრიქონია), მაგრამ საიდანაც იწერს, ის ბერძნულია და იქ სწერია (№ 371): εἰρηδ... εἰ εἰρηδ πιαχ... ეს ჰგავს ლუკას თავის დასაწყისს: ἐπειδῆπερ πολλοὶ ἐπεχεῖρησαν... ვინაჟთგან უკუე მრავალთა ქელჰუუს...

OCOMON, TOY
 KOCMOY

№ 369

ΛΟΥΚΑ
 C

№ 370

გუმბათის 16 ფანჯრის შუალედებში არის წინასწარმტყვევლთა გამოხატულებები, მათ ხელში ბერძნულ-წარწერიანი გრაგნილები უქირავთ (თვლას ვიწყებ საკურთხევის ცენტრალური ფანჯრის ზემოდან და მოვლივარ მარჯვნივ).

1. დფიდ (ალბათ, დავით). გრაგნილზე იკითხება: ΝΕΒΗ, ე. ი. (ἀ)νβῆ (ὁ φιδς ἐν ἀλαλαγμαῖ) ამაღლა (ღმერთი ღალაღებითა) (ფს. 46,6).

2. დანიელ. გრაგნილზე (№ 372): εἰς[ορ:οα] εω[ε] οαμ[ο]ν, ე. ი. εἰς[ορ]οα, εἰς ὁτου (οἱ) φ[ο]ρ[ο]ν (εἰς[ορ]οα) ვსუდედ, ვითარმე[დ] საყლარნი ღიდგნეს... (დან. 7,9). ამ წარწერაში ყურადღებას იპყრობს: εἰς[ορ]οα (ო ა-ს მაგივრად, ზედმეტო ἰ P-სთან).

№ 3 და № 4-ს არა აქვთ გრაგნილები. № 3 არ ჩანს ვინ არის, № 4 არის „მიხეას“.

№ 5. არ ჩანს სახელი, ვფიქრობ არის ანგია (ტექსტის მიხედვით): ΕΓΩ ΑCΩ ΤΟΝ ΟΥΡ ΕΥΑ| ...σα| τσι| ουρ, ე. ი. ἔγω στήσω τὸν οὐρανόν|,... მე შეეპრა ცა... (ანგ. 2,21). № 6 ნაუმ (ძალიან გადაშლილი გრაგნილით). 1—2 სტრიქონი არ ჩანს, 3. IC, 4. CE, 5. ///.

ΕΓΗΛΕΙ ΕΙΓΕΕ ΠΟΠΧΙ
 ΕΘΕ ΟΡΟΥ ΕΩC ΧΘΡΟΝ

№ 371   № 372

7. აბაკომ. გრაგნილზე: KE CAKI KO// AK/// CO///
 კე საკი კო... აკ... კო... კო..., ე. ი. Kύριε, [ε:]σάκχ[ο]σ[α] τήν| ἀκ[ο]ήν| σι[σ]| (კა). ჰფიჭჳჳ) უფალო, მესმა სასმენელი შენი (ღა შეშეშინა) (ამბაკ. 3,1). წარწერაში გვხვდება შემოკლება: კე (= კურ:ე) და იტაციზმი: [ε:]σάκχ[ο]σ[α].

8. ფრესკაც წაშლილია და წარწერაც.

9. იონას. გრაგნილზე ვკითხულობთ: ΕΥΣ ΗC AC/// ევს ოს აენ, ე. ი. ἐξήταξ ἐν (ἐλπίσει μοι παρὸς Κύριον...) და ლე ვეპ (ჭირსა შინა ჩემსა უფლისა მიმართ) (იონა 2,3). წარწერაში გვხვდება ა ო-ის შავივრად.

10. იებუქიელ. გრაგნილზე EP| CY| Δ| E| Π|.

Φ
 Ω
 Ν
 Η

11. სოვონიას (სოფონია). გრაგნილზე იკითხება (№ 373): ფათე ოჳ... კ პეკრა, ე. ი. φάτις ἡμέρας Κυρίου παρὰ (καὶ σκληρὰ) კმა ღლის უფლისა მწარედ (და ფიცხლად) (სოფონ. 1,14). წარწერაში გვაქვს იტაციზმი: პეკრა.
 12. ამოს. 13. ზახარია ახალი—ამათ არა აქვთ გრაგნილები.
 14. აარონ (გრაგნილის ტექსტი იხ. № 374).

ΗΜ||| ΕΚΛ
 ΚΤΗ ΑΓΑΙ
 ΚΡΑ CСN

№ 373   № 374

№ 375

ΚΡΙC

№ 376

Μ̄Ρ̄
 Θ̄Ῡ

№ 377

15. მოისის. გრაგნილზე განირჩევა: CAA.

16. სოლონ (სოლომონ?). გრაგნილზე განირჩევა: ΗΝ| ΦΗ| ///.

ამ წინასწარმეტყველებს ჩვეულებრივ მარცხენა მხარეს აწერიათ ბერძნულად (№ 375): პროფეტუს (წინასწარმეტყველი) და მარჯვენა მხარეს სახელი ქართულად. დასავლეთის მხარეს მოთავსებულ წინასწარმეტყველებს ზოგჯერ ეს ნიშანი მარჯვენე აქვთ და მაშინ მის ქვეშ არის ქართულად დაწერილი სახელი.

გუმბათში სულ ზემოთ არის ქრისტეს გამოსახულება, ქვეშ ირგვლივ რამდენიმე გამოსახულება: შელის მსგავსი (წარწერის ნაშთი — ...BO...), არწივის მსგავსი, კრისი—ვერძისა (№ 376), ადამიანის (თუ ანგელოზის) მსგავსით (AA...).

სამხრეთის მინაშენის ორი ეკეტერიდან ერთი თამარის სახელობისაა, უძველესი ნხატვრობით. დასავლეთის თაღის კარნიშზე ყოფილა ბერძნული წარწერა, საიდანაც დარჩენილია ორი ასო: ...T.A... ამის ქვემოთ მთელ კედელზე, რომელზედაც ვრცელი ქართული წარწერა ყოფილა, არის ძველი მოხატულობა, ისეთივე, როგორიც არის აქვე ზემოთ გუმბათში—იესუ ქრისტე.

Ἰ̅. Ἰ̅Ὸ Ἰ̅Ὸ Ἰ̅Ὸ Ἰ̅Ὸ Ἰ̅Ὸ Ἰ̅Ὸ Ἰ̅Ὸ

№ 378

აქვე არის დაზიანებული ფრესკა—ლეთისმშობელი ყრმით. ამას აწერია (№ 377) *μητηρ θεου*.

ამის გვერდით არის ქართული მთავრული წარწერა: აღიღ ორ მეფეთა მეფე ბაგრატ). ამ მინაშენის საკუთრთხველის თავზე არის ფრესკა წარწერით *IC XC*.

ჩრდილოეთის მინაშენი¹. მთავარი შენობიდან შესასვლელის თაღზე არის ფრესკა: მარიამი, ქრისტე და მთავარანგელოზები წარწერით (№ 378): *Μ:γαηλ, μητηρ: θεου, Ἰηου: Χριστου, Γαβριηλ* მიქელ, ღლა ღვთისა, იესუ ქრისტე, გაბრიელი. ამის მარჯვნივ არის გამოსახული წმინდანი მთელი სიმაღლით, ჩაცმული მცენარეულ ტანსაცმელში, ხელში უქირავს გრაგნილი და მას აწერია² (№ 379): *χορταφορσι χορτου | x:μου x| σεις, ე. ი. χορταφορι, χορτου x:μου x: σεις* თივით მოსილო, თივაში იუავი და გადარჩები. წარწერაში ყურადღებას იპყრობს *χορταφορσι* (x-ის მაგივრად დისიმილაციით და i-ს წილ: აქ გამოყენებულია პარალელური ფორმა: *χορταφορις* || *χορταφορις*, და ამ უკანასკნელის ახალი *φορ.*), იტალიზმი: *x:μου* და *o-ს* მაგივრად: *σεις*. *x:ს*-კავშირი წარმოდგენილია შემოკლებული სახით. ამათ გვერდით დასავლეთის კედელზე არის ორი ფიგურა გაშლილი გრაგნილებით. გამოსახულ პირებს სახელები არ აწერიათ, მაგრამ ტექსტების მიხედვით ვფიქრობ, რომ პირველი არის ელია, ხოლო მეორე ელისე (თუმცა არაა სავალდებულო, რომ ესენი იყვნენ, იმის გამო, რომ ხშირად არაა ხოლმე თანხვედრა ციტატსა და პირს შორის. გელათში ჯერ არ გეჟონია ასეთი განსხვავება).

ΧΟΡΤΑ
ΦÓΡV
ΧΟΡΤΟΗ
ΚΙΜΒΚ
CΘΖΟΥ'

№ 379

1. (№ 380) *ζη xარ:ი:σ o მ:ს, | μη σo. exaxx| oσ πo (?), ე. ი. ჴუ xარ:ი:σ o მ:ს: μoσ, ε: σ:σ ε:γχαxαλ:ε:ψα*¹ ცხოველ არს უფალი ღმერთი ჩემი, რამეთუ ანა

¹ ჩრდილოეთის მინაშენის მხატვრობა XVII ს-ისაა.

² პომილოვისკის (Сборник... стр. 53) ამ წარწერის შესახებ მოჰყავს მერავიოვის ცნობა (...III, стр. 207); «Одн из них [пустынножителей т. у.] одет в тростниковую рясу, с греческою папачиою; травою облечен и ею питаеся». გამოსახული პირი ვინ არის, არ ჩანს. შესაძლებელია ეს არის პავლე თებელი, რომელსაც მსგავსი შინაარსის ტექსტი უქირავს ხოლმე ხელში: *ὁς χορτα: ἰσῶν τῶν φειτῶν αἰ ἡμέρα αἰετὶ εἰρη: μῆ τ:σ ἀμφιβαλλέτω. τοῖσιν ἀξίον χυρῶν ἡμᾶς εὐμεν καὶ ἐνδεδῆσαι τᾶν πατριῶς τοῦ βίου.*

ვხედავთ, ეს წარწერები ძირითადად ერთნაირია: ყველაზე სრულია მარცხნივ მოთავსებული გამოსახულება. მარჯვენას აკლია ქვემოთა ნაწილი, ბოლო პირ-

ΟΓ ΠΡΟΦΙΛ
Ο

№ 384

დაპირ მყოფს თავი. ეს ნიშნავს: Ἰησοῦς Χριστός, υἱοῦ θεοῦ Χριστῶν φανέναι πατρί, τῆναια καρπίου παρθέτου ἑσθίνεν. იესუ ქრისტე. ძლევა. ნათელი ქრისტესი აშუქებს: ყველას. თხემისა ადგილი სავითნე ეოფილა¹.

იმავე დასავლეთის კედელზე 5 წმინდანის გა-

მოსახულებაა წელამდის მოცემული. სახელები ბერძნული წარწერებით წაშლილია (აქა-იქ არის კვალი ἄγιος-ის). V მედალიონზე ჩანს (№ 384): ὁ ἄγιος Περφύριος წმიდა პორფირი.

ΗΓΕΝΙΣ ΓΣ
ΤΟΥ ΠΡΟΔΡΟ
ΜΟΥ

№ 395

Ο ΠΡΟ ΔΕ
ΕΛΕΧΟΝ Τ"
ΗΡΩΔΗΝ

№ 386

ΑΡ, ΗΝ

№ 387

ამ მინაშენის ჰერში არის ფრესკები წარწერებით:

1. (№ 385) η γενειαις τας περιβραμιας, ე. ი. ἡ γέννησις τῶν περιβραμῶν წინამორბედის შობა (იტაცოზში: γενεαις; ორმაგი თანხმოვნის მაგივრად ერთი: γενειαις).

2. (№ 386) ο περιβραμ ἐλέχον τ" Ἡρωδην, ე. ი. ὁ περιβραμὸς ἐλέγχων τὸν Ἡρώδην წინამორბედი ამხელს ჰეროდეს. აქ საყურადღებოა ლიგატურები (№ 387)

Ο ΓΑ
Θ

ΕΡΡΟΙΚΟ
Σ

№ 388

Γ, Ρ

№ 389

Ο Α
Θ

ΑΦΘΟ
ΗΘ

№ 390

პერვირამოს და ην, შემოკლება: Τ", γჯ-კომპლექსის მაგივრად მხოლოდ χ-ფიგურის ნიშანი სხვადასხვაგვარად იხმარება: ἑ, ἦ, ο).

აღმოსავლეთის კედელზე 4 წმინდანია გამოსახული, წელამდის, წარწერებით: I არ ჩანს, II (№ 388): ὁ ἄγιος Νερατζανίας წმიდა სტრატონიკე; აქ საყურადღებოა ლიგატურები στ, ατν (№ 389). III (№ 390): ὁ ἄγιος Ἄφθονιος წმიდა ავთონიოსი IV (№ 391): ὁ ἄγιος Βουφάτιος წმიდა ბონიფაციუსი.

¹ შეადარე А. Панадопуло-Керамевс, Палеографическое заметки: Записки имп. русск. арх. общ. II, 2, стр. 138. შეიძლება ეს გამოსახულებები აქვთ მხედველობაში ბროსესა (Rap. XI, 24) და პომიალოვსკის (Сборник... стр. 53). როდესაც სწერენ: ბროსე—„L' image Khakhoul présente, à droite, un... calvaire, ainsi distribué: (მოჰყავს ზუსტად ისეთი სქემა, როგორც არის მარცხენა კედელზე, მხოლოდ პირველ სტრიქონში არის X და არა XC)... პომიალოვსკი—Монограммы могут быть разрешены: «Ις Χριστῶ φαιζεί πάντας... τότος καρπίου παρθένου γέρονε».

კარების თავზე, რომელიც ამ მინაშენის დასავლეთი ნაწილიდან აღმოსავლეთისაში გადის, აღმოსავლეთის მხრიდან არის გამოსახულება (№ 392):

$\begin{matrix} \epsilon \Gamma \epsilon' \\ \text{O A} \\ \Theta \end{matrix}$
 $\begin{matrix} \text{BOH} \\ \text{ΦΑΙΣ} \end{matrix}$

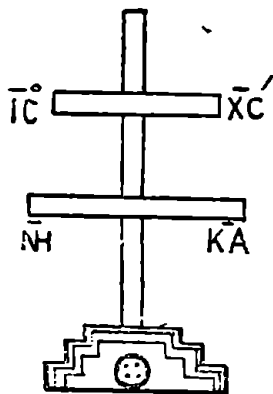
№ 391

ამ მინაშენის საკუროთხევლის ერთ ნიშში წითელი საღებავით ხატია ჯვარი და აქვს წარწერა: $\text{I}^{\circ} \text{C} \text{X}^{\circ} \text{C}$. ამ საკუროთხევლის კონკში 5 წინასწარმეტყველია დახატული. მათ ხელში გაშლილი გრაგნილები უქირაეთ, რომლებზედაც აწერია ბერძნულად:

1. (იერემია) № 393: $\kappa\alpha\iota\ \delta\omega\ \tau\omicron\varsigma\ \pi\alpha\lambda\eta\eta\omicron\iota\varsigma\ \delta\lambda\iota$

$\tau\iota\ \tau\eta\varsigma\ \tau\alpha\phi\eta\varsigma$, ე. ი. $\kappa\alpha\iota\ \delta\omega\ \tau\omicron\varsigma\ \pi\omicron\eta\eta\omicron\iota\varsigma\ \delta\alpha\upsilon\tau\epsilon\ \tau\eta\varsigma\ \tau\alpha\phi\eta\varsigma$ და შივცე ზორატო საფლავის წილ (ტექსტი ყოველ შემთხვევაში იერემიას წინასწარმეტყველებიდან არ არის). წარწერა საერთოდ გამართულია, უკანასკნელი სიტყვა მოცემულია შემოკლებით „ $\tau\alpha\phi\eta$ “, ე. ი. (gen. sing. fem.).

2. (სომონ [=სოლომონ]) № 394: $\pi\omicron\lambda\epsilon\ \phi\alpha\upsilon\chi\alpha\tau\acute{\alpha}\iota\ \rho\epsilon\varsigma\ \epsilon\pi\iota\sigma\tau\omicron\iota\ \alpha\upsilon\ \alpha\lambda\alpha\ \pi\acute{\alpha}\nu\tau\omega\iota\ \eta\mu\alpha\iota\ \rho\iota\alpha\ \epsilon\ \pi\omicron\lambda\kappa\alpha\iota\ \phi\alpha\upsilon\chi\alpha\tau\acute{\epsilon}\rho\epsilon\varsigma\ \epsilon\pi\omicron\iota\eta\sigma\alpha\upsilon\ \delta\lambda\lambda\acute{\alpha}\ \pi\acute{\alpha}\nu\tau\omega\upsilon\ \dots$ მრავლთა ასულთა ყვეს არაშე ყოველთა... ეს არის ერთგვარი გადაკეთება სოლომონის

№ 392

$\text{KAI} \text{A} \bar{\omega}$
 $\text{T} \bar{\chi} \text{C} \Pi$
 WNPO
 UCAN
 TITH
 CTAPHH

№ 393

ΠΟΠΕΘΝ
 ΓΑΤΑ'Ι
 ΡΕΣΕ
 ΠΙΨC
 Α'ΑΛΑ
 ΠΑΝΤΩ
 ΝΗΜΑ
 ΡΙΑ:C

№ 394

„იგავთა“ 31, 29-ისა: „ $\pi\omicron\lambda\kappa\alpha\iota\ \phi\alpha\upsilon\chi\alpha\tau\acute{\epsilon}\rho\epsilon\varsigma\ \epsilon\kappa\tau\eta\sigma\alpha\upsilon\tau\omega\ \tau\lambda\omicron\sigma\tau\omega\upsilon$, $\pi\omicron\lambda\kappa\alpha\iota\ \epsilon\pi\omicron\iota\eta\sigma\alpha\upsilon\ \delta\acute{\nu}\alpha\mu\iota\upsilon$, $\sigma\acute{\iota}\ \delta\epsilon\ \acute{\iota}\pi\epsilon\rho\alpha\kappa\epsilon\acute{\iota}\sigma\alpha\ \iota\sigma\tau\alpha\alpha\zeta$ “ — მრავალთა ასულთა მოიგეს სიმღიდრე, მრავალთა ყვეს ძლიერება, ხოლო შენ გარდარიე და გარდამატე ყოველთა ზედა. ა- დიფთონგი გადმოცემულია ე-თი (პილე), ე გადმოცემულია ა- დიფთონგით (ფაუა-ტარეჲ). იტაციზმი: $\epsilon\pi\iota\sigma\tau\omega\upsilon$. ორმაგი თანხმოვნის მაგიერად ერთი: $\pi\omicron\lambda\epsilon$, $\alpha\lambda\alpha$. მახვილის ნიშნები, სადაც არის, თავის ადგილზეა (პილე, $\phi\alpha\upsilon\chi\alpha\tau\acute{\epsilon}\rho\epsilon\varsigma$, $\epsilon\pi\iota\sigma\tau\omega\upsilon$, $\pi\acute{\alpha}\nu\tau\omega\upsilon$). ლიგატურები $\alpha\upsilon$, $\eta\mu$ (№ 395).

3. (გზნ [? ზაქარია]) № 396: *χάιρε σφ| δὲρα| μίγγα'τερ| σὺν| χύριρϛ,*
 ე. ი. *χაირე სფბრა მწყატერ* Σύν, *ჩირასე* (მწყატერ |*Ἰερουσαλήμ*)... ისარბე ფროდ
 ასულო სოხისსო. ქადგებ (ასულო იერუსალიმისა). იტაციზმი: *μίγγα'τερ,*, *χύρι(ρ)σ...*
 მახვილის ნიშნები თავის ადგილზეა.

4. (იოელ) № 397: *ἐχχῆῶν ἔπι| τὸν πνευματός| ἔπι| πᾶσαν|*
AN, HM *σάρκα* *κ* *πρωψαυ*...*σσι| ...σμας,* ე. ი. *ἐχχῆῶ ἔπι| τὸν πνεύματος*
 № 395 *ἔπι| πᾶσαν σάρκα καὶ| πρωφητῶν* (οἱ οἱ: ἴμων *καὶ αἱ* *μυγᾶ*
ρῆς)...¹ მიფინო სულისაგან ჩემისა უოველსა ზელა ჯორცსა და წინასწარ-
 შეტყუებულენ (მენი თქვენნი და ასულნი თქვენნი) (იოელ 2,28). ლიგა-
 ტურები: 2 (=su), 4; შემოკლება: *κ/.* ასოების თავისებური მოხა-
 ზულობა, მაგალითად *φ* (№ 398). იტაციზმი: *πρωψα[τῆ]σσι(σιν).* მახვილის
 ნიშნები ზოგან უადგილოდ არის ნახმარი: *ἐχχῆῶ, πνευματός.*¹

5. (ზაქარია) № 399: *οἱ* *αγγ*
λ| ναμα| μ... σσι| ραμ| τῶν| στερα,
 ე. ი. *οἱ ἄγγελοι...*
 საკურთხეველის კონქში გამო-
 სახულია 12 წინასწარმეტყველი

ἘΚΧΕ
ᾠἘΠΙ
ΤῸΠ
ΝΖΜ

σ(=ψ).
 № 398

გრაგნილებით.

1. (—?) № 400: *αναστῆ|*
ω ο *μ'ς* *κ| ἀνασχοιρπισομῆ|τῶσαν*
οἱ ἡ *εχθ* *οἱ,* ე. ი. *ἀναστῆ, τῶ* *μ'ς*

ΑΝΑΠΕ
ΣΩΝΕ
ΚΟΙΜΗ
ΘΗΩΣ
ΛΕΩΝ
ΚΥΩΣΚ
ΥΜΝΟΣ
ΤΙΣΕΓΕ
ΡΙΑΥΤΟ

ΧΑΙ
ΡΕΣΦ
ΟΑΡΑ
ΘΗΓΑ
ΤΕΡ
ΣΙΩΝ
ΚΥΡΙ
ΡΙΣ

№ 396

ἘΠΙ
ΠΑΣΑ
ΣΑΡΚΑ
ΚΠΡΟ
σν
/// CΣ
/// CMAC

№ 397

ΟΙ ΑΤ
Λ
ΝΥΜΑ
Μ
ΡΑΜΙ
ΤΩΝ
ΣΕΡΑ

№ 399

ΑΝΑΣΙΤ
ΩΟΘΚ
ΑΝΑΣΚΟ
ΡΠΙΣΘΗ
ΤΟCΑΝΟ
ΗΕΧΘCΙ

№ 400

καὶ ἀνασχοιρπισομῆ-τῶσαν οἱ *εχθροἱ* (ანთან) ადღეგინ ღმერთი და განიხიწეულ უოველნი
 მტერნი (მისნი) (ფსალმ. 67,2). ტექსტი ეკუთვნის დავით წინასწარმეტყველს.
 იტაციზმი: *αναστῆ, τῶ, οἱ, ο* *ω-ს* მაგიერად: *ανασχοιρπισομῆ-τῶσαν;* შემოკლება: *μ'ς.*
 მახვილის ნიშნებს თითქოს თავის ადგილას ხმარობს: *αναστῆ, τῶ, ανασχοιρ-*

¹ ბერძნული კანონიერი ტექსტი არის: *ἐχχῆῶ ἄτῶ τὸν πνεύματος μου...*

მჩტოსან, εχθροί: ფშვინვის ნიშნები არ არის, პრევერბ ანა-ზე (ἀνασχορπισαμένη-
 τοςαν) ნახმარია, მეორე ა-ზე.

2. (იაკობ) № 401: ἀναπεισῶν ἐχοιμήθη ἄς| λέων| κ/ ἄς|χίμνος| τῆς
 εγερ: αυτο, ე. ი. ἀναπεσῶν ἐχοιμήθη ἄς λέων καὶ ἄς σχύμνος. τῆς ἐγερ: ἄ-
 ὑნ:; მიწოლილმან მიძინე ვითარცა ლომმან და ვითარცა ლეკუმან ლომისამან, ვინ
 აღადგინოს იგი (დბდ. 49,9). ტექსტი სინანდელილმეც ეკუთვნის იაკობს. ორი
 ო-ის მაგივრად ნახმარია ერთი ἄς-ს (== ἄς-ს ხუმნოს). იტაციზმი: εγερ:.. შე-
 მოკლება: κ/. ფშვინვისა და მახვილის ნიშნის ადვილას სვამს რალაცა ნიშ-
 ნებს, მაგრამ არეულად: ἄς (== ἄς), σχύμνος (σχύμνος).

3. (ამბაკომ) № 402: φασμαστος ἔ| მ'ς ἐν τ'ή'ς ἄ'γ'ι| οἰς... ე. ი. φασ-
 μαστος ἔ მ'ς ἐν τοῖς ἄγίοις... საკვირველ ზრს ღმერთი წმილათა შორის... (ტექსტი
 ამბაკუმის წინასწარმეტყველებიდან არ არის). იტაციზმი: ἄ'გ' (== τοῖς). შემოკ-
 ლება: მ'ς. სიტყვა φασμαστος არასწორი მახვილით.

4. (სოფონია) № 403: λέγει καὶ εἰς ἡμέραν ἀναστάσε| ἡς μαρτυρίων.
 ე. ი. λέγει Κύριος, εἰς ἡμέραν ἀναστάσε(ἄς μου) εἰς μαρτύριον ἰθὺς უფალი
 ღვდღლი აღდგომისა (ჩემის) საწამებელად (ჩემად) (სოფონია 3,8). იტაციზმი: λέγ:.
 ἡς. შემოკლება: κα, ἀναστασε.

ΘΑΥΜΑ
 ΣΟΣΟ
 ΘΣΕΝΤ
 ΗΣΑΓΙ
 ΟΙΣ

№ 402

ΛΕΓΙΚ
 ΕΙΣ ΗΜΕ
 ΠΑΝΑΝΑ
 ΣΑΣΕ
 ΗΣΜΑΡΤΥ
 ΡΙΟΝ

№ 403

ΘΣΖΗΛ
 ΤΗΣΚ
 Ε'ΚΑΙ
 ΚΩΜ
 ΜΕΤΑ
 Θ

№ 404

ΧΑΙΡΕ
 ΑΚΑΤΑ
 ΚΟΝΤ
 ΟΝ ΘΑΥ
 ΜΑ

№ 405

5. (ნაუმ) № 404: მ'ς ზηლოτης კ' ἔχδ:χάμ| μετ| მ, ე. ი. მ'ს ზηლ-
 თის კაი ἔχδ:χάων (Κύριος...) μετ| მ(სამს) ღმერთი მოსურნე და სურისმგებელი (უფა-
 ლი) გულის წყრომისა თან (ნაუმ 1,2). შემოკლება: მ'ς, კ. ო ინმარება ა-ს მა-
 გივრად: ზηლოτης. ასიმილაცია: ἔχδ:χάμ| μετ|. მახვილის ნიშნები სწორად არის
 დანშული (თუმცა შემოსილი და მკვერი მახვილი გარჩეული არაა).

6. (ელისე) № 405: χ:არ| ἀχ:τα| χ:ον| ἔν| მ:σ| |μα| გ:ხ:არ:ლ:ენ... საკვირველი.

7. (ისაია) № 406: τὰδε λέγει: κ'ς ἔ' | τ: ἀπ:α: ἔγ:ω| σ:ῆ:ω| τ:ον| ο:υρ:αν:ον,
 ე. ი. τὰδε λέγει Κύριος: ἔ:τι ἀπ:α: ἔγ:ω| σ:ῆ:ω| τ:ον| ο:υρ:αν:όν| ასე სოქვა უფალმა. ჯერ-
 მე უკმარა ერთგვის ცა... შემოკლება: კ'ς; " ნიშანი აღნიშნავს ფშვინვისა და-
 მახვილის ნიშნის ერთ მარცვალზე ყოფნას: ე'.. იტაციზმი: σ:ω. სიტყვა σ:ω
 ორი მახვილითაა.

დასავლეთის მინაშენის ცენტრალურ ნაწილში დასაფლავებული არიან ალექსანდრე მეფე (1639—1666) და დედოფალი ნესტანდარეჯანი, რომელთა გამოსახულებებიც კედელზეა მოცემული. ამ ნაწილის ფრესკები დაახლოებით XV II საუკუნით თარიღდებიან. მინაშენის ჩრდილოეთის განყოფილებაში შესასვლელი კარების თავზე შუაში გამოსახულია ქრისტე მარიამითა და იოანეთი აქეთ-იქით და წარწერით (№ 412) *μῆτηρ θεῶν, Ἰησοῦς Χριστός, Ἰωάννης*

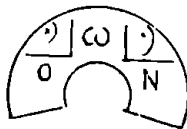
ΠΑΝΑΡC
ΕΝΑΙ
ΑΙΟΙΩ
ΝΜΡΑΝ
ΑΠΟΝΔ'
ΚΩ

№ 411

ἸΡ ΟΥ
ΙC ΧC
ΙΩ

№ 412

№ 413

Ἐπιτάφιος: ღლა ღვთისა, იესუ ქრისტე, იოანე წინამორბედი. ცენტრალური ნაწილის თაღში ხატია ქრისტე შარავანდში წარწერით: ὁ ἄψ ἄριστ. ამ მინაშენის

1. ელია	2. ელისე	3. იონა	4. მელქიზდეკ	5. ...ა (? ესაია
////	ΘΟ†	Ο†ΧΛ	Ω	ΝΟ†
ΟΝ†	ΗΝ	ΦΧΥ	Ο†	ϚΚΝ
ΛΧ†	ΛΦϚ	////	ϚϚΛ	Ο%Ϛ
ΗΗ	ΙΩΘ	†ΚϚΙΟ	Λ†Ο	Ϛ Ϛ
	Ο†Ν		ϚϚ†	
			ϚϚϚ	

№ 414

ჩრდილოეთ ნაწილში შესასვლელიდან მარჯვენა მხარეს ცაში გამოსახული არიან მთელი ტანით წინასწარმეტყველები. ხელში უჭირავთ გრაგნილები, რომლებზედაც აწერია (თანრიგი საკურთხევლიდან კარებისაკენ №№ 414, 415).

* ამ ადგილებში კიდევ თითქოს რაღაცა ასოები სწერია.

წარწერები ერთი შეხედვით ბერძნულია, მაგრამ არც ერთი ბერძნული სიტყვა არ გამოდის და, საერთოდ, წინასწარმეტყველთა არც ერთ ცნობილ ტექსტს ეს არ უდგება. ზოგი ასო არცა ჰგავს ბერძნულს, მაგ., მელქიზედე-ის გრაგნილის ორი უკანასკნელი სტრიქონი, ესაიას (?) ბოლო ორი სტრი-

6. ეზრა	7. მლილ (5 სტრი-	8. მალაქია
	ქონიანი	ON
TON	წარწერა	NOY ⁶
ႠႢႣ	ყოფილა,	ONO
NΦΥ	ახლა არ ჩ.ნს)	NY
ႠႢႣ(Ⴀ)		ႠႢႣ

№ 415

ქონი და ეზრას მესამე სტრიქონი. შესაძლებელია ეს წარწერები კრიპტოგრა-მების ნიმუშს წარმოადგენენ, ანდა იცოდა რა მხატვარმა, რომ ბერძნულ-გრაგნილებიანი წინასწარმეტყველნი უნდა დაეხატა (და ის არ იცოდა, ბერძნულად რა დაეწერა ამ გრაგნილებზე), რალაცა მისთვის ცნობილი, მეტწილად ბერძნული ასოები ჩამოწერა.

ამის მოპირდაპირე (ე. ი. შემოსასეღელიდან მარცხენა) მხარეს არის 8 წინასწარმეტყველი (მაგ., მოსე, ამბაკო და სხვები), რომელთა წარწერები მთავრული ქართულია და სრულიად სწორად შესრულებული (მაგ., მოსე: „შევიდა ნოე“... ამბაკო: „მესმა უფალო“...).

გელათის ღვთისმშობლის ტაძრის ბერძნული წარწერების შესახებ შემდეგი შეიძლება დავასკვნათ:

როგორც ზემოთაც იყო აღნიშნული, ღვთისმშობლის ეკლესიის ფრესკე-ბი და შესაბამისად ბერძნული წარწერებიც სხვადასხვა დროს განეკუთვნება. წარწერათა შორის ხშირად გვხვდება ამ ტაძრისათვის ღვაწლდამღებთა დასახე-ლება, იქნებიან ესენი სამღვდლო პირნი, თუ საერონი. საინტერესოა გუმბათ-ში სოლომონის, დავითისა და იონას გამოსახულებათა ქვეშ მოცემული ქარ-თული ასომთავრული წარწერები, რომლებიც გვაცნობენ XIV საუკუნის ქარ-თველი მხატვრების სახელებს: სიმეონსა და თეოდორეს. (მღრ. Г. Церетели, Полное собрание надписей... стр. стр. 232—33).

ყველაზე ძველი ბერძნული წარწერები არის მოზაიკაზე, რომელიც XII ს-ით თარიღდება. ამ წარწერაში ყურადღებას იპყრობს გარჩეული ფშვინგის ნიშანი: spiritus asper სწერია Ⴀ სახით (6), ხოლო spiritus lenis ასე (№ 416). ახმარება აგრეთვე შემოკლებანი: αρχ, Μηχ და Γαβ—სიტყვებისათვის: ἀρχή-γυλος, Μιχαήλ და Γαβριήλ.

შემდეგი ხანის ბერძნული წარწერები დაახლოებით XIV ს-ეს განეკუთვნებიან. ესენია: საკურთხეველის კონქში ქერუბიმთა გალობა და გუმბათში წი-

ნასწარმეტყველების გრაგნილებზე მოთავსებული ტექსტები. ქერუბიმთა წარწერაზე უნდა ითქვას, რომ მისი ასოების მოხაზულობა და ნაწერის საერთო სტილი დიდად განსხვავდება ყველა სხვა წარწერისაგან, რაც ამ ტაძარში არის დაცული. იგივე არ ითქმის მის ორთოგრაფიაზე, რაც ჩვეულებრივია საერთოდ ამ დროისათვის და კერძოდ გელათის წარწერებისათვის. გუმბათის წარწერების მიმართ აღსანიშნავია, რომ თითოეულ წინასწარმეტყველს ხელში აქვს ნაწყვეტი საკუთარი თხზულებიდან.

LX
L (AP).

№ 416

მეტია წარწერები XVI ს-ისა: ესენია საკურთხევის ქვემო ფენის წარწერები, ბაგრატ მეფის მომხსენიებული ბერძნული წარწერა და სხვა. გელათის ბერძნულ წარწერათა შორის ყველაზე მეტი ღირებულების მქონე ბაგრატ მეფის წარწერაა, რომელსაც აქვს ყველა ის მნიშვნელობა (წმინდა ენობრივი ხასიათისა), რაც

სხვა წარწერებს და დამატებით კიდევ ისტორიული (იხ. ზემოთ, გვ. გვ. 129—130).

XVII ს-ის ბერძნულ წარწერათაგან აღსანიშნავია ჯვარცმების სიმბოლური გამოსახულებები, რომლებიც სხვადასხვა ვარიანტებით არიან წარმოდგენილი, ჩრდილოეთის მინაშენის წარწერები და დასავლეთის მინაშენისა, რომლებიც შესაძლოა კრიპტოგრაფებს წარმოადგენენ (თუ მათ საერთოდ რაიმე რეალური ამოკითხვა აქვთ).

ჩრდილოეთის მინაშენის ქართული წარწერები მომხატვინებლად გენათელ მთავარ ეპისკოპოსს, ანტონს ასახელებენ¹. ამ განყოფილების წმინდა მამათა-ციტატები ხასიათდებიან საეპარისო განსხვავებულობით კანონიკური ტექსტებისაგან და კიდევ იმით, რომ რომელიმე ცნობილი ტექსტი ერთი წინასწარმეტყველისა მეორეს უქირაავს ხელში.

ბ. წმინდა გიორგის ტაძარი. ეს ტაძარი დაახლოებით XI ს-ის დამდეგს არის აშენებული და შემდეგ რამდენჯერმე განახლებული. ფრესკების მეტი წილი XVI საუკუნისაა, რასაც მოწმობს ზოგი ქართული ასომთავრული წარწერა მოთავსებული გუმბათის ქვეშ წრეზე². საკურთხევის კონქში ხატი

¹ ჩრდილოეთის მინაშენის ჩრდილოეთის კედლის თალის კარნიზზე არის მთავრული წარწერა: „ვი ასოლო სიონისო ნყოფო იოკიძისო სორნელებო სმოთხისო წა ღისი შობელო შე სლი ანტონეს გენათელ მღრდელთმთვრებისკოპოსო/“... ხედ ამ წარწერის პირდაპირ სამხრეთის კედელზე, კარების თავზე არის 5-სტრიქონიანი მთავრული წარწერა: „ქ. მაწყვერელმან და აწ გენათელ მღრდელთმთვარებისკოპოსმან ანტონი დეტენ კარის-ბრქე ესე ჰემდა სოლის სქ ოხდ მფთ მეფის გჯგ სდდბლდ აწ (ეს უკანასკნელი შდრ. Г. Петерс, Папирус сибриане папиаце... стр. 227). ორივე წარწერა იხსენიებს ანტონ მთავარეპისკოპოსს

² ჩრდ. ნაწილზე: „[ორ]თუე შდა ცხრბსა მფთმეფე გი და დედოფალთა დედოფალთა მამარ და ძე მათი აღქანსდრე გზრდე ღო...“. სამხრეთ ნაწილზე: „ქრისტე აღიდე სოლითა შეფეთა მეფე ბგრტ და დედოფალთა დედოფალი [ვლენ] რ ესე ა... რ მთნავს ესე ამას დავემ-

მარიამი ყრმით, სათანადო წარწერით (№ 417). კონქშივე, მხოლოდ უფრო დასავლეთით, ხატია იესუ, შარავანდში წარწერით: ო ან არსი. აქვე არის მარიამი მთელი ტანით და მას თავზე აწერია: ΜΡ ΘΥ.

✠Ϡ ΘΥ
IC XC

№ 417

ΟΓΑ
///
J ^ ACA

№ 418

IAKΩ
BOC
ϕ ρ ρ

საკურთხეველის ჩრდილოეთ კედელზე, ფანჯრების სიმაღლეზე (ჩვენთვის ხელმარცხნივ) არის ფრესკა: აღდგომა ქრისტესი, სადაც ქრისტეს შარავანდში აწერია: ო ან არსი.

- 1 /// M TA
- 2 K TAIYΠ
- 3 K ΓAPK
- 4 HBACIM
- 5 TONΘID
- 6 NΩN

№ 419

სამსხვერპლოში ჩრდილოეთ კედელზე არის ფრესკა, რომელსაც აწერია (№ 418): ო ან არსი 'Ιαχωβος (ὁ ἀδελφοποιος) წმიდა იაკობი... (მზა უფლისაჲ). აქვე სანზრ. კედელზე არის ფრესკა, სადაც ნაშთია ბერძნული წარწერისა (სახელი გადაშლილია): ΟΓΑ ο αγ ო ან არსი წმიდა... იქვე არის წარწერა შესრულებული განსხვავებული, შეიძლება უფრო ახალი, ხელით: ΟΑΡΕ... ამის თავზე ცაში არის ქრისტე, მის გვერდით გაშლილი გრაგნილი, რომელზედაც სწერია (№ 419): ...αχι η̄ παταεια ταν 'Ιουδαϊων ...ღა შეუფხა ჰურიათა. ქრისტეს გვერდით არის იოანე ნათლისმცემელი, რომელსაც აწერია (№ 420): 'Ιωαννης ო პρῶτος ὁ ἰωανη წინამორბედი. იოანეს პირდაპირ რომელიღაც

წმინდანის გამოსახულება თავის ბერძნულ წარწერიანად გადაშლილია. დასავლეთის კედელზე კარების თავზე, რომელიც გადის ეკლესიის ძირითად ნაწილში, არის ორი კაცის გამოსახულება ნახევარი ტანით, ერთს აწერია (№ 421): ო ან არსი Παρμῆσιος (ფორმით Παρμης) წმიდა პარმენი. ამის ზევით ქერის ძირში წითელი საღებავით შესრულებულია სიმბოლური ჯვარცმა (№ 422): 'Ιησους Χριστος νικηθης Χριστου φασ: ζει πανταξ Α (?) იესუ ქრისტე, მღვწე. ქრისტეს ნათელი აშუქებს ყველას. Α—? შესაძლებელია ეს α იუოს ნაშთი რაიმე გადამწერილი წარწერისა, ან—და არის ჯვარცმის ძირში დახატული ყვავილების ნაწილი.

კვლრ. დასავლეთისაზე: „ქრისტეს მერ კვრთხვეუ ივერაოხის აფხაზეთისა კათალიკოხი ვედემონ... ა რ მ მ დახატენა...“. აღმოსავლეთისაზე: „...შენსა: შევინს: სიწმიდეს: სიგძს: შა: დღოსა: ღმერთი: შოს: მება გცხდა: და ცად გმგინა მკქწნი რმი... გვოხ“. წარწერაში მოხსენიებული არის კათალიკოხი ვედემონ ჩხუტიჲ, რომელიც ბგრატ იმერთა მეფის დროს მოღვაწეობდა გელათში და დაახლოებით XVI საუკუნის პირველ მეოთხედში მოახატენა წმ. გიორგის ეკლესია, ისევე, რაჯორც ღვთისმშობლის ტაძრის ნაწილიც.

გუმბათის ძირში გამოსახულია 4 მახარებელი, ხელში გრაგნილებით.

1. სახელი არ ჩანს (შესაძლებელია არის ლუკა). გრაგნილზე სწერია: ENE XI ευεχ..., ე. ი. [ἐπειθ' ἔπειρ πικλοῖ] ἐπεχε:ρησεν (ლკ. 1,1) [რამეთუ შა-
ვალოა] ტელ ჰევეს...

IC
ΘΑΡΟ
OC

№ 420

Γ
O A

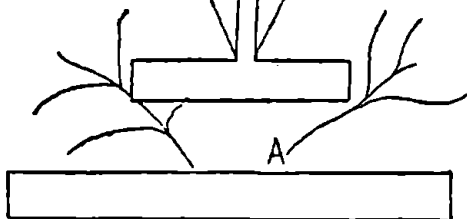

Π Ρ Μ C N

№ 421

2. სახელი არ ჩანს (ალბათ, არის მათე). BI βί:βλως γενέσασ)... წიგნ-
შობისა... (მათე 1,1).

IC XC
N K
Φ X
Φ Π

№ 422

3. სრულიად გადაშლილია
4. შატყვის მარკოს. გრაგ-
ნილზე: ENE... ευε (არ ჰგავს მარ-
კონის ტექსტს).

გუმბათს აქვს 8 სარკმელი,
ამ სარკმელებს შორის ფრესკებია:
მათ შერჩენიათ ბერძნული წარ-

(O ΠΡ)

№ 423

წერები (ქვემოთ მოთავსებულ უამ-
რავ ფრესკებს კი ქართული წარ-
წერები აქვს). ამ ფრესკებს მარც-
ხნივ ლიგატურით აწერიათ ὁ προ-
φῆτης (№ 423), ხოლო მარჯვნივ
სახელი (№ 424). სათვალავს ვიწ-
ყებ სამხრეთის უკანასკნელი ღია-
ფანჯრიდან მარჯვნივ:

1. ὁ προφῆτης (?) Ὁσθῆ [ωσειε] წინასწარმეტყველი ოსიე (?).
2. ὁ προφῆτης (?) Ἰαήλ (ηοις) წინასწარმეტყველი იოელი.
3. ὁ προφῆτης Ἀμφιασῖμ წინასწარმეტყველი ამბაკოში.
4. ὁ προφῆτης Ἰωραῖμ წინასწარმეტყველი იორამი (ხომ არაა Ἰεραμῖας—? მით-
უმეტეს, რომ საეკვოა ფორმა ἰοραμῆ და თან არც ასეთი სახელის წინასწარ-
მეტყველია ცნობილი).
5. ὁ προφῆτης Ἀβδειςον წინასწარმეტყველი აბია.
6. არ ჩანს წარწერა.
7. ὁ προφῆτης Σολομῶν წინასწარმეტყველი სოლომონი.

მ. ბ. პირველად 'Hλ:αζ წინასწარმეტყველი ელია.

გუმბათის ცაში იესუს გამოსახულება დაზიანებულია. მის ირგვლივ (ე. ი. მმ მანძილზე, რომელიც არის ქრისტესა და წინასწარმეტყველებს შორის) ყოფილა ფრესკა. №№ 2—3 გამოსახულებებს ზემოთ არის კაცის გამომსახველი ფრესკა, რომელსაც მარჯვნივ აწერია K'Y

1. O   EIC
 2. HEAI
 3. O   M

ΑΓΓΕΛΟ

№ 425

4. O   IOPA
 MH

(Kაპიჯა — უფლისა), მეორის მარცხნივ სწერია (№ 425) ჰყყელაჲ — ანგელოზი.

5. O   ABA
 H

ΤΟΥΤΟ
 Τὸ ΒΡΕ΄
 ΦΟCΟΥ
 ΡΑΝΟΝΚ΄
 ΗΝΕCΕ
 ΡΕὸCΕ

6.
 1. O   CCMΘN
 2. O   HAI///

№ 424

№ 426

მესამის მარცხნივ მხოლოდ A ჩანს, სხვა წაშლილია. ამის შემდეგ მარჯვენა მხარეს მოთავსებულ 4 გამოსახულებას აწერია მარცხნივ ΑΓΙΟC—აჲიოჲ. ამრიგად, ამ ფრესკების ირგვლივ სწერია: ჰყიოჲ, აჲიოჲ, აჲიოჲ, აჲიოჲ... ჰყყელაჲ Kაპიჯაჲ „წმიდა არს... მოციქული (ანგელოზი) უფლისა“.

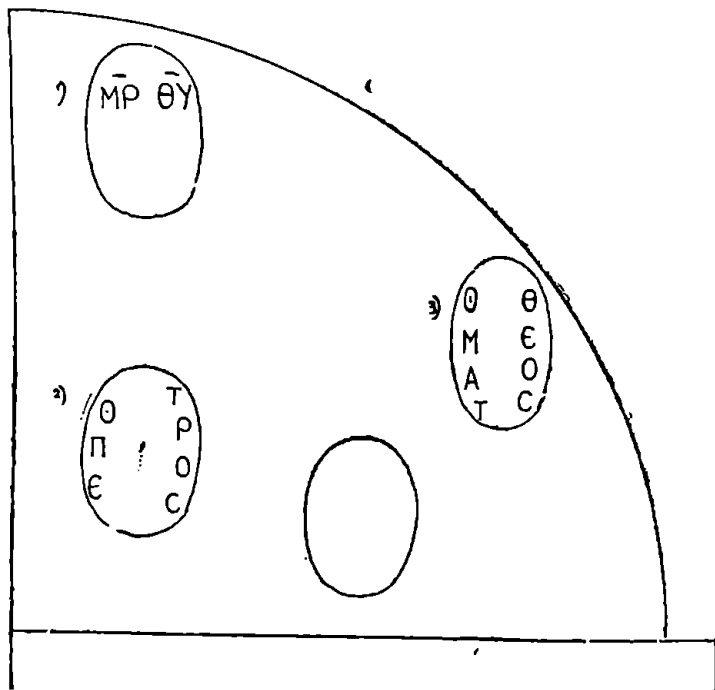
MP ΘΥ

№ 427

სამხრეთ დასავლეთ თაღზე არის გამოსახული ფრესკა „მირქმა“, სადაც ანნა წინასწარმეტყველს უპირავეს ხელში გაშლილი გრაგნილი ბერძნული წარწერით (№ 426): τανταί τὸ βρε΄φος οὐραγιν κ/ γην εσσε΄ρεθσε, ე. ი. თინთო τὸ βρε΄φος οὐραγιν κα: γην εσσε΄ρεθσε ნაყოფან აჲან ლამკვიღრა ცა ლა ლელამიწა (ლკ. 2,22—38).

დასავლეთის მინაშენის სამხრეთ ნაწილში, დასავლეთის კედელზე, არის ძალიან დაზიანებული ფრესკა, რომელსაც ამჩნევია, რომ ღვთისმშობელი უნდა ყოფილიყო. ძალიან მკრთალად მოჩანს წარწერა (№ 427).

როგორც ვხედავთ, გელათის წმ. გიორგის ტაძარი მაინცდამაინც მდიდარი არ არის ბერძნული წარწერებით. ერთადერთი გაბმული და დაცული ტექსტი არის ანნა წინასწარმეტყველის გრაგნილი, რომელიც ბიზანტიური დამწერლობის მხოლოდ ერთ ნიშანს ატარებს: გეაქეს ო ნაცვლად ა-ისა (α-αρεαση). რაც შეეხება სხვა წარწერებს, ესაა წინასწარმეტყველების სახელე-ბი, რომელთა მართლწერაში ქართული კაცის ხელი ჩანს; *Ιωραμη* — იორამი, :ილ:—იოელი, (ი- დაბოლოებით) და მახარებლებთან სახარებების დასაწყისები, რომლებიც სცილდებიან კანონიკურ ტექსტებს.

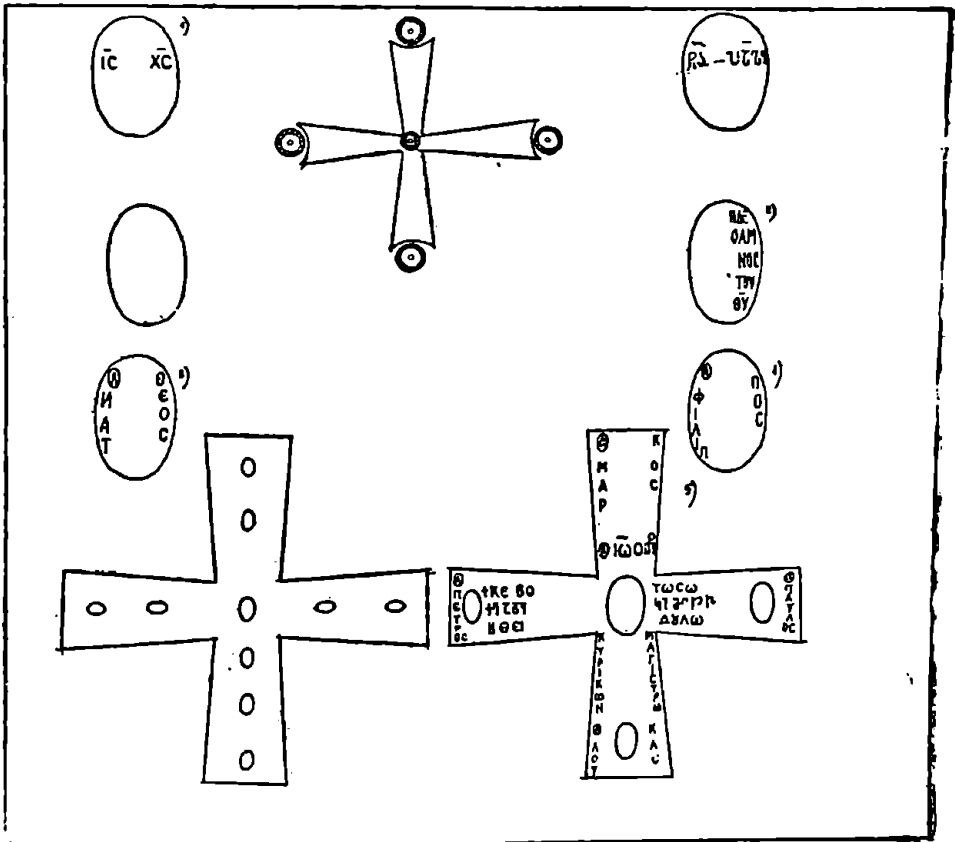
№ 428

ა.

გელათის ღვთისმშობლის ტაძრის სათილონეში რამდენიმე ხატია და-
ცული რომელთაც აქვთ ბერძნული წარწერები ქართულთან ერთად.

I. ხახულის ხატი — ღვთისმშობლისა. იგი ყოველთვის იპყრობდა ხე-
ლოვნებათმცოდნეთა, ისტორიკოსთა და არქეოლოგოსთა ყურადღებას, რაც
ასახულია ლიტერატურაში¹.

¹ იხ. Помилковскій... стр. стр. 53—56, სადაც მხოლოდ ორი წარწერაა მოყვა-
ნილი და შემდეგ ვრცელი მაგელოზა მათ შესახებ; Кондаков - Вакраджо., стр. стр.
7—22; Г. Церетели... стр. 251. გ. წერეთელს განაყოფებით საინტერესო მიუჩ-

№ 429

მარცხენა კარი¹, ხემა ნაწილი (№ 428):

ნევია ბერძნული წარწერა № 40, რომელიც არაა გარჩეული (Brosset. Mélanges Asiat. V. p. 468).

ზინანტები სხვადასხვა დროისად ითვლებიან. ზოგი კართული ხელობისად, ზოგი ბიზანტიურისად და შემდეგ თანამოყრილად ერთად, უფრო გვიანდელ ჩარჩოში დიმიტრი I-ის დროს 1125—1154 წლებში (შ. აშირანაშვილი, ბეჭ. ოპიზარი, გვ. 39). ამ მინანტების შესახებ არის სპეციალური ნაშრომი: Д. Гордеев, К вопросу о разрушированнии ошайей Хухульского складня: Мистецтвоваство. Харків, 1928, стр. стр. 147—165.

¹ ხელოვნებათმცოდნე სპეციალისტების აზრით მარცხენა და მარჯვენა კარზე მოთავსებული მინანტები ერთი ხელით და ერთ დროს არის ნაკეთები, XII ს-ის პირველ ნახევარში. (Кондаков-Бакрадзе, ... стр. 13). შესაბამისად მათზე მოთავსებული ბერძნული წარწერებიც ამ დროითვე დათარიღდება.

- 1) $\mu\rho\ \theta\text{---}\mu\eta\tau\eta\rho\ \theta\epsilon\omicron\varsigma$ ღელა ღვთისა.
- 2) Ο Πέτρος—ბ ჰციოს Πέτρος წმიდა ჰეტრე.
- 3) Ο Ματθαιος—ბ ჰციოს Ματθαιος წმიდა მათე.

მარცხენა კარი, შუა ნაწილი (№ 429):

- 1) Ἰησοῦς Χριστός.

2) მედალიონზე, რომელიც ქართული ხელობისაა (Кондаков-Бакрадзе, ... გვ. 22, № 93) ორი გამოსახულებაა (შქადაგებელი იოანე ნათლისმცემელი და დედოფალი). ეს ბერძნული წარწერა არის მარჯვენა გამოსახულების (იოანეს) კალთაზე ჩამოშლილ გრაგნილზე: $\eta\delta\epsilon\ \sigma\ \alpha\mu\omicron\varsigma\ \tau\omicron\upsilon\ \theta\text{---}\mu\theta\ \delta\ \beta\alpha\mu\beta\epsilon\ \tau\epsilon\varsigma\ \mu\alpha\sigma\text{---}\alpha\upsilon\ \kappa\alpha\iota\ \lambda\omicron\mu\theta\omicron\varsigma\ \iota\sigma\alpha\ \iota\sigma\alpha$ (ინე 1,29).

- 3) $\delta\ \alpha\gamma\iota\omicron\varsigma\ \text{Ματθαιος}$ წმიდა მათე.

- 4) $\delta\ \alpha\gamma\iota\omicron\varsigma\ \Phi\iota\lambda\iota\pi\pi\omicron\varsigma$ წმიდა ფილიპე.

5) $\delta\ \alpha\gamma\iota\omicron\varsigma\ \text{Μάρκος}$ წმ. მარკოზი, $\delta\ \alpha\gamma\iota\omicron\varsigma\ \text{Ἰωάννης\ \acute{o}\ \pi\acute{\rho}\omicron\theta\epsilon\rho\omicron\mu\omicron\varsigma}$ წმ. იოანე წინამორბედი, $\delta\ \alpha\gamma\iota\omicron\varsigma\ \text{Πέτρος}$. წმ. ჰეტრე. +Κ(ύρι)ε, βῆθη: τῶ σῶ θούα Κυριακ Μαχίστρω. ქ. უფალო, შეეწიე მონას უენსა კვირიკე მაგისტროსსა (ქართულად აქვე სწერია: „ქეადეკე მეტ“ = „ქრისტე ადიდე კვრიკე მეფე“), $\delta\ \alpha\gamma\iota\omicron\varsigma\ \text{Παῦλος}$ წმ. პავლე, $\delta\ \alpha\gamma\iota\omicron\varsigma\ \text{Λουκᾶς}$ წმ. ლუკა. შრომაში Кондаков-Бакрадзе, ... стр. 18—20 არის მსჯელობა კვირიკე მაგისტროსის (კვირიკე მეფის) შესახებ.

„Грузинская надпись, повидимому, соответствует греческой: „Господи прославь царя Квирика“! Но эта прибавка не облегчает, а только затрудняет до крайности понимание греческой, которая указывает на этот крест, как на тельник какого-то византийского магистра Квирика. Между тем, под именем „Царя Квирика“ известен царь Абхазский Кирик или Куркен, которому император Роман, соправитель Константина Багрянородного, послал почетное звание магистра (აქვე უნდა შევნიშნო, რომ მეფე გიორგი I-სათვის არის რატომღაც „კვირიკე“ წოდებული. თ. ყ.). Два других Квирика известны между 1010—29 и 1084—1121 годами. Относить тельник к первому значило бы, до известной степени, противоречить характеру эмали, который имеет все особенности работ XI века, и потому мы предпочитаем думать, что это был византийский тельник, доставшийся одному из этих последних Квириков, и по сходству имени стал его тельником, затем рознят и наложен, как цата, на Хахульскую икону“. ვთქვობ, აქ ვითარება ხელოვნურად არის გართვლებული: არაა არავითარი აუცილებლობა ვებებოთ XI ს-ში ბიზანტიელი „კვირიკე მაგისტროსი“ და შემდეგ XII ს-ში მისი თანამოსახლე ქართველი „კვირიკე მეფე“. გარდა ამისა, არ ჩანს, რით ხსნიან ავტორები მინანქრის ცენტრალურ ადგილას, საგანგებოდ, თავიდანვე უფრო მსხვილი ასოებით შესრულებულ ქართულ წარწერას (ბიზანტიელი მაგისტროსი მას არ გააკეთებინებდა, მინანქარზე ქართული და ბერძნული წარწერების განლაგება კო მის თავიდანვე არსებობას გვაუარაულებინებს).

ღმ. გორდეევი ს. კაკაბაძის ცნობებზე დაყრდნობით ასე მსჯელობს ამ მინანქრის შესახებ: „Царь Квирикe с византийским титулом магистра...“

есть Квирикე „Царь Ранский и Кахский“ с прозвищем „великий“, не раз упоминаемый в грузинской летописи 1020—1038 г.г. н. э. Упоминание царя Квирикე с византийским титулом магистра вполне понятно, т. к. в это же время и грузинский царь Баграт IV, подобно своим предшественникам, носил также византийский титул Куропалата“ (დომ. გორდევის დასახ. ნაშრომი, გვ. 152).

მ. ამირანაშვილი შრომაში: „История грузинского искусства“ XI ს-ის მეორე ნახევრის მინაწერებზე ლაპარაკის დროს იხსენიებს ამ მინაწერს: „К этой же группе принадлежат и половинки креста энколпия на Хахульской иконе с двумя надписями: греческой и грузинской. Грузинская надпись гласит: „Христос, возвеличь царя Квирика“, греческая: „Господи, помоги рабу твоemu, магистру Кирику“. Царь Кирик с византийским титулом магистра—это несомненно, „царь ранский и кахский“, прозванный „великим“, о котором часто упоминают грузинские летописи около 1020—1030 г.г.“ (стр. 229).

როგორც ვხედავთ, ხელოვნებათმცოდნენი ამ მინაწერს და, მაშასადამე, ხელ მოთავსებულ ქართულ-ბერძნულ წარწერებს XI ს-ით ათარიღებენ. რადგან საქმე გვაქვს მინაწერზე შესრულებულ წარწერასთან, ამიტომ პირველი სიტყვა ხელოვნებათმცოდნეებს ეკუთვნით, მაგრამ ერთი — წმინდა პალოგრაფიული ნიშნით და მეორე — რეალურ-ისტორიული ვითარების გათვალისწინებით შესაძლებელია მათი დათარიღება ცოტა გადასასინჯი შეიქნეს. ქართული წარწერა, როგორც ზევითაც მოვიყვანეთ, ასეთია: „ქე აღე კე მფჳ“. სხვა სიტყვები ექვს არ იწვევენ, ხოლო დაქარაგმებული კე თავისთავად შეიძლება ორნაირად გაიხსნას: „კონსტანტინე“ და „კვირიკე“. სახელი „კვირიკე“ მოკლდება ან „კე“ ან „კკე“. რადგან ბერძნულ წარწერაში გარკვევით სწერია „კვირიკე“ (და ბერძნული და ქართული წარწერები კი უეჭველად თანადროულნი არიან), ამიტომ ამ დაქარაგმებულ სიტყვას ვხსნით „კვირიკე“. ე. ი. წარწერა ასე უნდა წაეკითხოთ: „ქარისტე, აღდე კვირიკე მფჳ“. წარწერა შესრულებულია ძველი ქართული ენის კლასიკური ნორმების მიხედვით: ე-ფუძიანი საკუთარი სახელი სახელობით ბრუნვაში გვაქვს ე-თი, ხოლო იქვე, გვერდით, საზოგადო სახელი—მ-თი. ეს მდგომარეობა ასე თუ ისე სტაბილურია XI ს-მდე, ხოლო XI ს-დან ე და მ-ს ხმარების ნორმები საგრძნობ რყევას განიცდიან. ამ ნიშნით ქართული წარწერა XI ს-ზე ადრინდელი უნდა იყოს.

მეორე, უფრო საგულისხმო, გარემოება გვათარიღებინებს წარწერებს X ს-ით: სახელ კვირიკეს ატარებენ კახეთის მფლობელები: X ს-ში სამი, XI ს-ის პირველ ნახევარში—ერთი და XI—XII სს-ის საზღვარზე ისევე ერთი, ე. ი. X—XII სს-ში კახეთის მფლობელი ხუთი კვირიკეა ცნობილი. ამათგან, X ს-ში ჩვეულებრივი ტიტული კახეთის მფლობელებისა არის ქორეპისკოპოზი, იშვიათად—მეფე. XI ს-ის პირველი ნახევრის მოღვაწე კვირიკე არის ე. წ. კვირიკე დიდი, რომელიც ყოველთვის მეფედ იხსენიება. ასევე მეფედ იწოდება მისი შეკვდგომი მფლობელი კახეთისა კვირიკე, რომ რომელიმე ამ კვირიკე-

თავანს ჰქონოდა ბიზანტიური ტიტული—მაგისტროსი, გარდა ამ წარწერისა, სხვა წყაროებით ცნობილი არ არის. მაგრამ რომ კახეთ-ჰერეთის მთავრებიც ატარებდნენ ბიზანტიურ ტიტულებს, ეს დასტურდება „ქართლის ცხოვრების“ ერთი ადგილითაც, სადაც ჰერეთის მთავარი ადარნასე მოხსენიებულია პატრიკიოსად (შდრ. ქართლის ცხოვრების ანასეული ნუსხა, გვ. 167). ბერძნულ წარწერაში კვირიკე მხოლოდ მაგისტროსად არის მოხსენიებული (Κῆρῖς, βῆρῖς; τῆρ σῆρ βῆρსλῆρ Κῆρῖς; τῆρ Μῆρῖς; τῆρ ρῆρ), მაშინ, როდესაც ქართულში ის „მეფეა“. დიდად საეჭვოა, რომ XI ს-ში რანთა და კახთა სამეფოს მფლობელი, მითუმეტეს კვირიკე დიდი, იმდენად დამფასებელი ყოფილიყო ბერძნული (და არც თუ ისე მაღალი) ტიტულისა, რომ თავი მარტო მაგისტროსად მოეხსენებინა და თავისი „მეფობა“ არ აღენიშნა. მხოლოდ „მაგისტროსობით“ თავს ის მოიხსენიებდა, ვისთვისაც მეფობა იმდენად მკვიდრი არ იყო, ე. ი. X ს-ის რომელიმე კვირიკე, რომელიც უფრო მეტად ქორეპისკოპოსად იყო ცნობილი, ვიდრე მეფედ. ზემოთ თქმულის საფუძველზე ვფიქრობთ, რომ მინანქარი, თავისი ქართულ-ბერძნული წარწერებით გააკეთებინა X ს-ის მოღვაწემ, კახეთის მფლობელმა, კვირიკე მეფე—მაგისტროსმა.

ძირითადი ქართული წარწერის გვერდით ბერძნული წარწერის არსებობა რაიმე სპეციალური დასკვნების გამოტანას არ გვაძლავდებულვებს, ხოლო ზოგი თავისებურება ბერძნულ წარწერაში კვლავ ქართველის ხელის მონაწილეობას გვაფიქრებინებს: შემოკლება $\alpha\epsilon$ (= $\alpha\acute{\alpha}\rho\epsilon$), ι subscriptum-ების უხმარებლობა ($\tau\alpha$, $\sigma\alpha$, $\mu\sigma\lambda\alpha$, $\mu\alpha\chi\iota\tau\alpha\rho\alpha$) მეტისმეტად ჩვეულებრივია ბერძნული პალეოგრაფიისათვის ჯერ კიდევ პირველი საუკუნეებიდან. წარწერაში გარდა სიტყვისა $\alpha\alpha\rho\iota\alpha\alpha\alpha$, შეიძლება ითქვას, დატულია მართლწერის არქაული ნორმებიც კი (მაგ., სწერია $\beta\eta\eta\mu\epsilon$, თავის ადგილზეა α). არსებობს მზა ფორმულა $\beta\eta\eta\mu\epsilon$: $\tau\epsilon\upsilon\prime$ („შეწიე ამასა და ამას“—მიცემითი ბრუნვის ფორმით დამატება), ეს იცის მწერალმა და კარგად წერს, მაგრამ როდესაც საქმე მიდგა დამოუკიდებელ შემოკმედებაზე, სახელის ჩაწერაზე, უკვე აღარ იცის რა დაბოლოება გაუკეთოს მას და სწერს: $\text{Κ}\alpha\rho\iota\alpha\alpha\alpha$, რომელიც მიცემითი ბრუნვა აღარაა (ν აქვს მეტი) და აკუსტივისათვისაც გაუმართლებელია აქვს (სხვა შემთხვევებში მწერალი σ და α -ს არ რევს). ეს შეცდომა გვაფიქრებინებს იმას, რომ ხელისათვის ბერძნული საკუთარი ენა არ არის, ბერძნული იცის მან მზა ფორმულებისა და ტრაფარეტული გამოთქმების ფარგლებში

.მარცხენა კარის ქვედა ნაწილი (№ 430):

1) $\text{Ἰ}\eta\sigma\iota\sigma\acute{\alpha}\nu\ \text{Χ}\rho\iota\sigma\tau\acute{\omicron}\varsigma$.

2) $\sigma\ \mu\epsilon\upsilon\iota\sigma\ \text{Ἰ}\alpha\sigma\chi\iota\gamma\iota\sigma\ \sigma\ \mu\epsilon\sigma\iota\sigma\tau\iota\sigma$ —წმიდა იოანე ღვთისმეტყველი.

ქრისტეს გამოსახულების მარჯვნივ და მარცხნივ არის მთავრული ქართული წარწერა გამოყვანილი ამობურთული ასოებით:

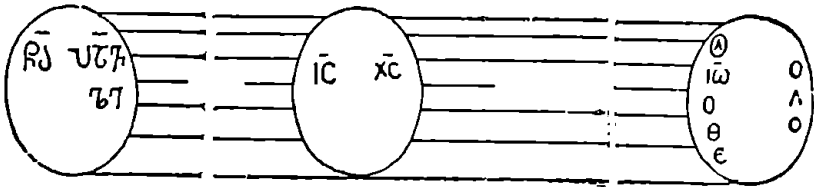
ქ. ერ ძოჴსლსადვე მაღლით ღ-თის მამა კმნილმან

შენ აღჴყოჴავენ რაჲ მის შორის დედოფალო

ამდიდრნა მკობად ნიფთნი შნ ღ-თის ტაძრისა

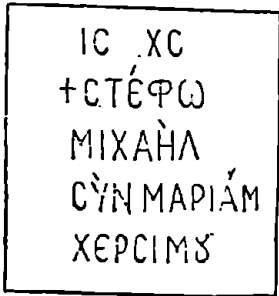
ეგრეთ აჴ დავით ღთის მორჩმან ესე

სოვლით სხეოვლით ტაძრითოვრთ გძლოვნა ჴწლო.

№ 430

შუა კარის ზემო ნაწილი (№ 431): 'Ιησους Χριστους, +σζηφ Μιχαηλ συν Μαρταμ χερσι: μισ οησῦ κριστῖ, ვაჟურთხებ (-? გვირგვინს ვაღვამ) მიხეილს მარიაშ-თან ჩემი ხელით¹.

№ 431

პომიალოგესკის (გვ. 56) მოპყავს ბროსეს ცნობა, რომ ხახულის ხატზე არის მინანქარი წარწერით: ...Μιχαηλ Μερζηφ, და ამასთან დაკავშირებით მსჯელობა „მიხეილ-იმერელის“ შესახებ. ხახულის ხატის მრავალ-რიცხვოვან შედალიონებს შორის არ არის მსგავს-წარწერიანი მინანქარი. პომიალოგესკის, როგორც ჩანს, თვით არ უნახავს ეს ხატი, მაგრამ დესტუნისზე დაყრდნობით ექვი შე-აქვს ბროსეს ცნობაში. იგი უთქობს, რომ ბროსე ან სხვა ხატის შესახებ ლაპარაკობს (და შეცდომით ხახულისას მიაწერს) ანდა ΧΕΡCΙΜῶ ამოიკითხაო ΜΕΡΕΤΗΝ-დ. ხელოვ-

ნებათმცოდნეთა აზრით აქ გამოსახული არიან ბიზანტიელი კეისარი მიხეილ პარაპინაკი (1071—1078) და მისი მეუღლე ქართველი მეფის ბაგრატ IV-ის ასული მარიაში, ე. ი. ეს მინანქარი და, მაშასადამე, მასზე მოთავსებული წარწერაც XI ს-ის მეორე ნახევრისაა. მართლწერის ნორმების მიხედვით ერთადერთი მახვილის ნიშანი აქლია სიტყვას *ჯერა*, სხვა მხრივ სრულიად გამართული კლასიკური ორთოგრაფიაა.

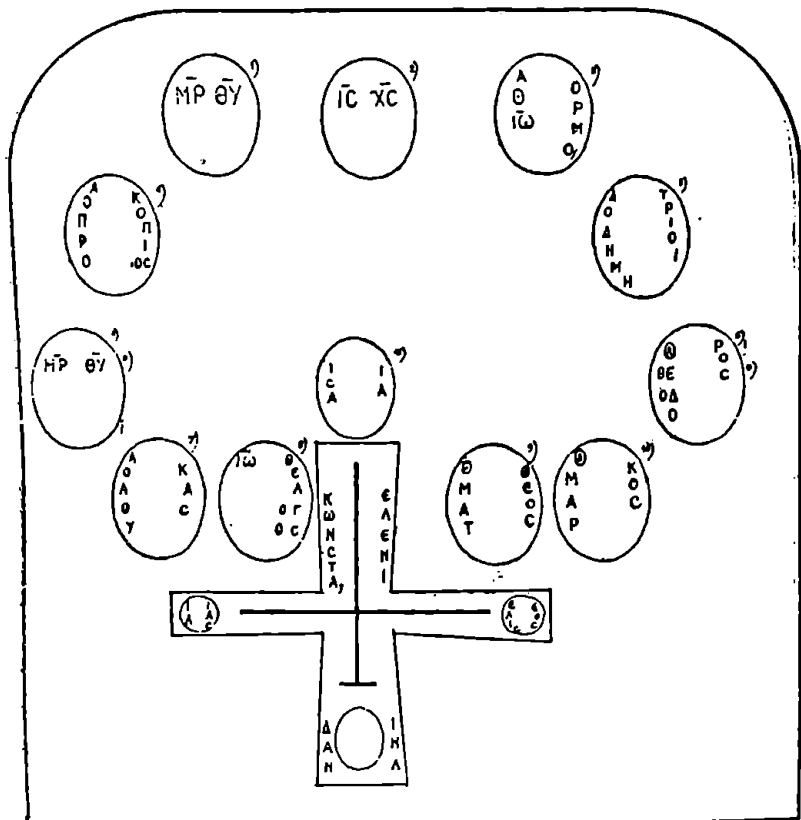
შუა კარების ზემო ნაწილი (№ 432):

- 1) Μήτηρ Θεου.
- 2) 'Ιησους Χριστους. XI ს-ის მინანქრები (Кондаков... стр. 8).
- 3) ὁ ἄγιος Ἰωάννης ὁ πρῶτος; წმ. იოანე წინამორბედი.

¹ Кондаков-Бакрадзе... стр. стр. 7—8.

- 4) ὁ ἅγιος Προκόπιος წმ. პროკოპი, X ს-ის მიხანტ. (Кондаков..., стр. 9).
 5) ὁ ἅγιος Δημήτριος წმ. დიმიტრი X ს. მიხანტ. (Кондаков..., стр. 8).

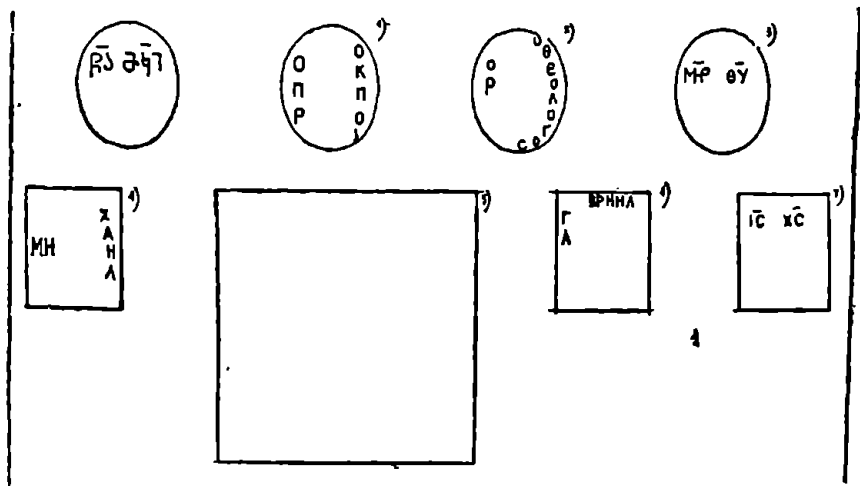
№ 432

- 6) ὁ ἅγιος Θεόδωρος წმ. თეოდორე.
 7) ὁ ἅγιος Λουκᾶς წმ. ლუკა.
 8) Ἰωάννης θεολόγος იოანე ლვთისმეტყველი, მის გრაგნილზე კი სწერია
 წერილად, გაკრული ხელით: ἐν ἀρχῇ ἦν... დასაბამითგან იყო (ინე 1,1).
 9) ὁ ἅγιος Ματθαῖος წმ. მათე.
 10) ὁ ἅγιος Μάρκος წმ. მარკოზი.

11) Ἦσᾶξ: ესაია, Κωνσταντῖνος კონსტანტინე, Ἐλένη ელენე, Ἦλῖα: ელია, Ἐλισσαῖος ელისე, Δαυὶδ: დანიელ. ჯვარი და მის აქეთ-იქით მახარებლების გამომსახველი მინანქრები XI ს-ით თარიღდებათ (Кондаков., стр. 8).

ორი მინანქარი—თევდორეს გამომსახველი (№ 6) და მის სიმეტრიულად მოთავსებული ღვთისმშობლისა (№ 1) განსხვავებულია ძირითადი ჯგუფისაგან ნხატვრობის თვალსაზრისით. წარწერაც მწვანე მინანქრის ფონზეა ოქროსფერი ასოებით. მიჩნეულია VIII—IX სს-ის მინანქრებად (Кондаков... стр. 8).

შუა კარების შუა ნაწილი (№ 433):

№ 433

1) ὁ Προχοῖνος პროკოპი.

2) (Γρηγόριος) ὁ Μελοδῖος გრიგოლ ღვთისმეტყველი, IX—X სს. მინანქარი (Кондаков, стр. 10).

3) Μήτηρ მთხნ ღვთისა, XI—XII სს-ის მინანქარი (Кондаков, стр. 10).

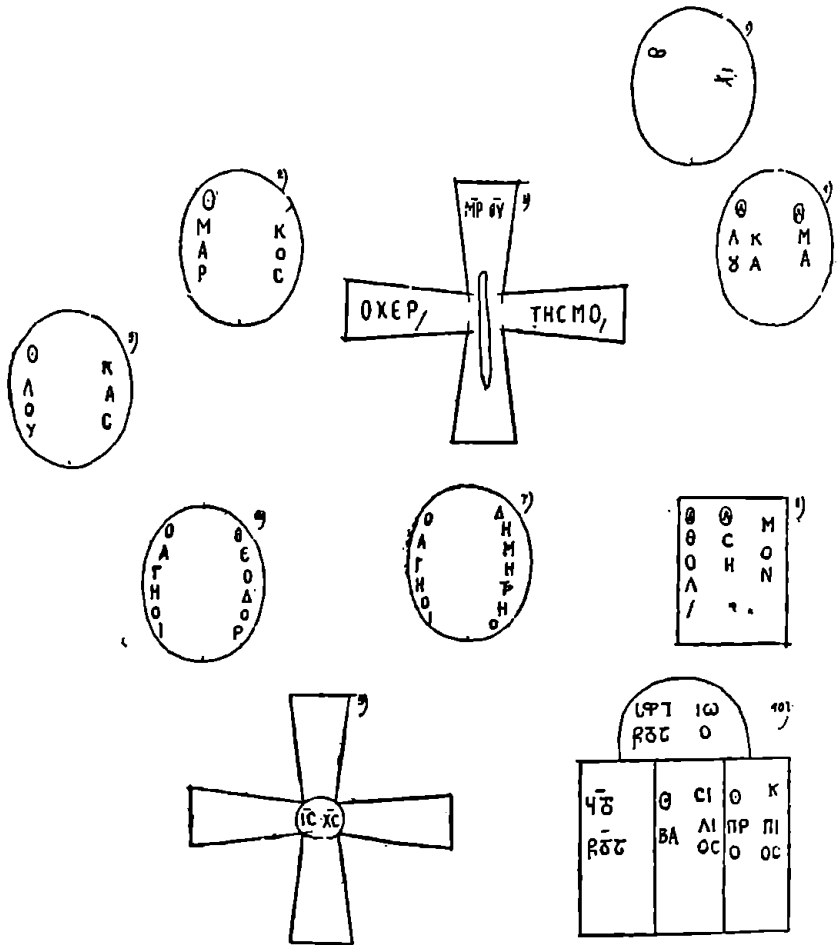
4) Μ:χάρις მიქაელი, X საუკუნის დასასრულის მინანქარი (Кондаков, стр. 10).

5) აქ ახლა არის ჩასმული შემდეგი დროის ხატი. თვით ხახულის ღვთისმშობელი, X საუკუნის მინანქარი, აღრე გატაცებული იყო გელათიდან (და საერთოდ საქართველოდან) და ამჟამად ინახება მეტეხის მუზეუმში (შ. ა. მ. ი. რანაშვილი, ბეჭ. ოპიზარი, გვ. 39).

6) Ἰακώβ: იაკობი.

7) Ἰησους Χριστος, XIII—XIV ს-ის ქართული მინანქარი, შენდებ დაკრული ხატზე (Кондаков, стр. 12).

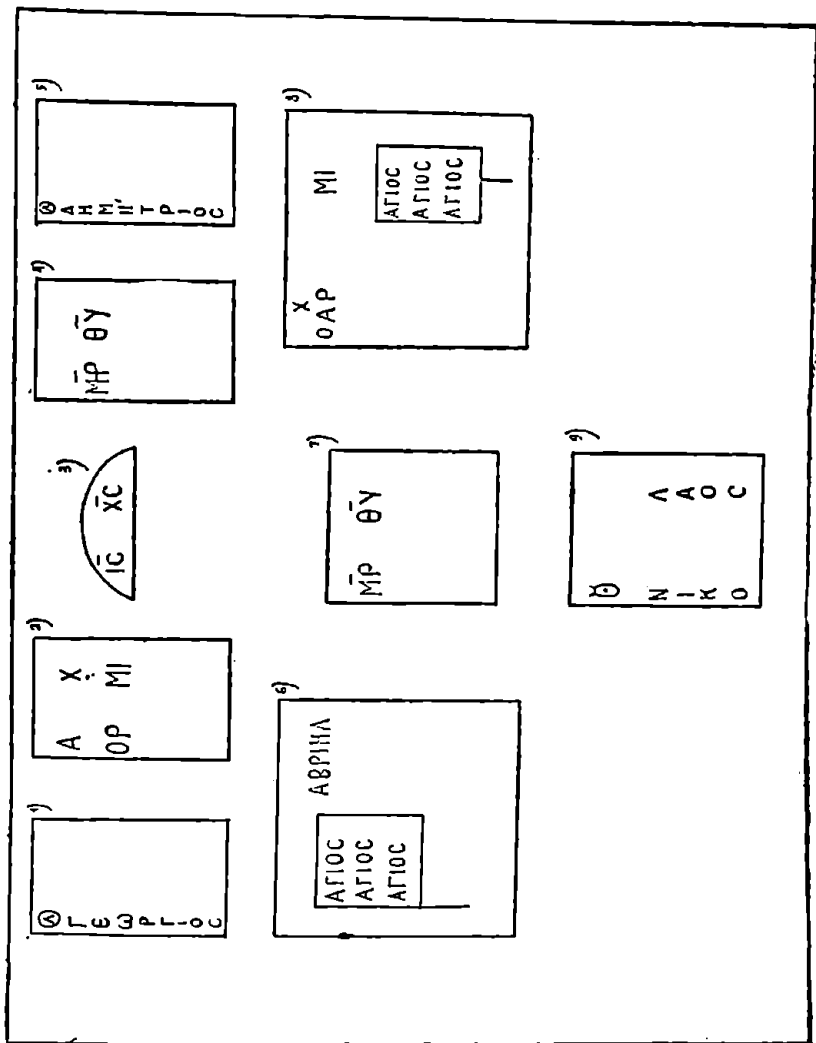
შუა ნაწილი: ქვემოთა მხარე ლეთისმშობლის დიდი ხატის მარცხნივ (№ 434):

№ 434

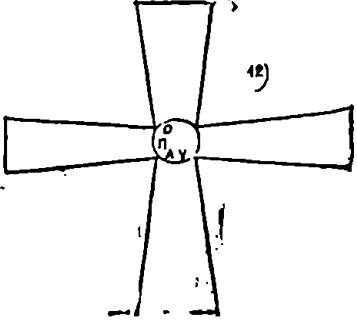
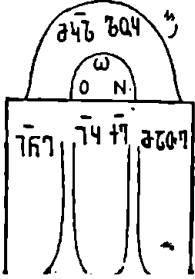
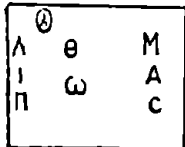
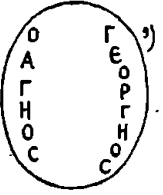
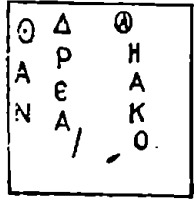
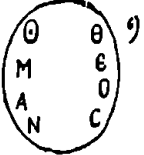
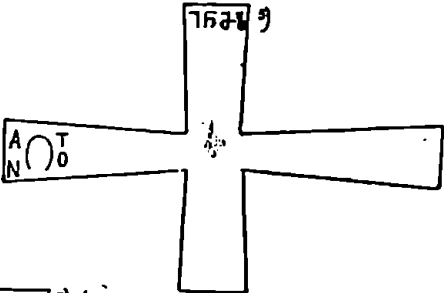
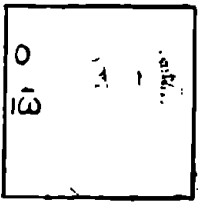
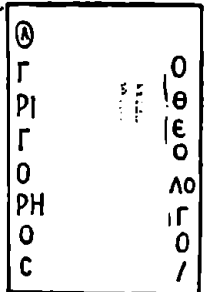
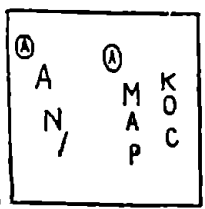
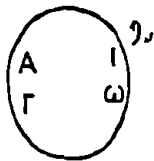
1) В ΔΗ ასოები ნაწიბურებშია ჩაყოლებული: Βασιλειος—ბახილი-

2) ო ἅγιος Μάρκος წმ. მარკოზი. Кондаков-Бакрадзе, გვ. 10 აქვს „მათე“. ამას შენიშნავს დ. გორდევცი (იქვე, გვ. 163).

№ 435

3) μήτηρ θεος, ο χερ(α):τημο(ς), (= ὁ χαιρε:σμένη) ღლა ღვთისა, ზარება.-
 Кондаков, გვ. 12 დათარღლებულია XI—XII სს-ით.

4) ὁ ἄγιος Δουκᾶς, ὁ ἄγιος Ματθαῖος წმ. ლუკა. წმ. მათე—ეს ნაწილი ნაწიბურშია ჩაყოლებული.

5) ὁ ἄγιος Δουκᾶς წმ. ლუკა.

6) ὁ ἄγιος Θεόδωρος წმ. თევდორე.

7) ὁ ἄγιος Δημήτριος წმ. ლიმიტრი.

8) ὁ ἄγιος Βαρθολομαῖος, ὁ ἄγιος Σίμων წმ. ბართლომე. წმ. სიმონი (Кондаков-Бакрадзе, ... გვ. 10 არის „თომა“. შდრ. დიმ. გორდევეცი, გვ. 163).

9) Ἰησοῦς Χριστός იესუ ქრისტე.

10) შედგენილია რამდენიმე მინანქრისაგან: Ἰω ὁ (ὁ ἄγιος) Ἰωάννης ὁ (პრებეროვი) წმ. იოანე წინამორბედი, ὁ ἄγιος Βασίλειος წმ. ბასილი, ὁ ἄγιος Προκόπιος წმ. პროკოპი.

შუა კარები: ლეთისმშობლის დიდი ხატის ქვეშ (№ 435):

1) ὁ ἄγιος Γεώργιος წმ. გიორგი, XI ს. მინანქარი (Кондаков, გვ. 12).

2) ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ შთავარანგელოზი მიქელი, XI ს. (Кондаков, გვ. 12).

3) Ἰησοῦς Χριστός, XI ს. მინანქარი (Кондаков, გვ. 12).

4) Μήτηρ θεοῦ, XI ს. (Кондаков, გვ. 12).

5) ὁ ἄγιος Δημήτριος წმ. ლიმიტრი, XI ს. მინანქარი (Кондаков, გვ. 12).

6) Ἔγιος, ἄγιος, ἄγιος წმიდა არს, წმიდა არს, წმიდა არს, (Γ)ἀβραῆλ — გაბრიელი.

7) Μήτηρ θεοῦ, XI ს. მინანქარი (Кондаков, გვ. 14).

8) ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ შთავარანგელოზი მიქელი ἄγιος, ἄγιος, ἄγιος — წმიდა არს, წმიდა არს. წმიდა არს.

9) ὁ ἄγιος Νικόλαος წმ. ნიკოლოზი

შუა კარები — ლეთისმშობლის დიდი ხატის მარჯვნივ მოთავსებული მინანქრები (№ 436):

1) ὁ ἄγιος Ἀγώνιος წმ. ანტონი (Кондаков-Бакрадзе-სთან ეს მინანქარი აღნიშნული არაა. ამას შენიშნავს გორდევეცი, გვ. 153).

2) ὁ ἄγιος (Ἰω)άννης, ὁ ἄγιος Μάρκος წმ. იოანე, წმ. მარკოზი (და არა ანდროს და მარკოზი, როგორც აქვს Кондаков, № 27, გვ. 10).

3) ὁ ἄγιος Γρηγόριος ὁ θεολόγος წმ. გრიგოლ ღვთისმეტყველი.

4) ὁ Ἰωάννης (ὁ θεολόγος) იოანე ღვთისმეტყველი (მეოღაჯი არის ნაწიბურში ჩაყოლილი, ოდნავ მოხანს).

5) Ἀγώνιος ანტონი.

6) ὁ ἄγιος Ματθαῖος (წერია: Ματθεος) წმ. მათე.

7) ὁ ἄγιος Ἀνδρέας, ὁ ἄγιος Ἰάκωβος (წერია: ἰαχο) წმ. ანდრეა, წმ. იაკობი (Кондаков, გვ. 10, ამ ადგილას აღნიშნავს „ანდროისთან“ „მარკოზს“ და არა „იაკობს“. ამას შენიშნავს დიმ. გორდევეცი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 163).

8) ὁ ἄγιος Προκόπιος წმ. პროკოპი.

9) ὁ ἄγιος Γεώργιος წმ. გიორგი.

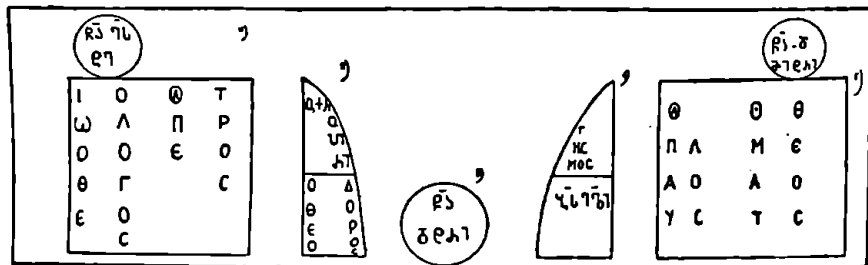
10) ო ჰყიოჲ (Φί)λῆνας წმ. ფილიპე, ო ჰყიოჲ Θαμαჯ — წმ. თომა (Кондаков, გვ. 10 სახელებს არ აღნიშნავს ამ მინანქრის მოხსენიებისას).

11) ო ან ანსი. ქრისტეს ზემოთ არიან მარკოზ და ლუკა მახარებლები, აქეთ-იქით იოანე და მათე (ქართული წარწერის მიხედვით). Кондаков-ს ეს ჯგუფი ასე აქვს აღნიშნული (გვ. 14) „Сион справа весь из новых кусков“. გორდეევი მას ქართულ მოგვიანო ხანის მინანქრად მიიჩნევს (გვ. 162).

12) ო Παν(λῶ) ჰველე. Кондаков, გვ. 14 (№ 58) წერს, რომ ეს არის მახარებელი.

ხელოვნებათმცოდნენი ამ მინანქრების სპეციალურ დათარიღებას არ იძლევიან და, რადგან ითვლება ისე, რომ ძირითადი ნაწილი მათი 1154 წლამდე გაკეთებული, ამიტომ აქეთა მიჯნად აქვს ყველას ეს თარიღი, გარდა № 11-ისა, რომელიც უფრო გვიანდელია.

შუა კარები ქვემოთა არშია (№ 437):

№ 437

1) წ ა ეს(ტა)ტე (ახალი, ქართული ნამუშევარი მინანქარი), Ἰω(άννης) ო მვილტჯიჲ იოანე ღვთისმეტყველი, ო ჰყიოჲ Πέτρος წმ. პეტრე. XII ს-ის მინანქარი (Кондаков, стр. 14).

2) ოქროპირი (ახალი ქართული მინანქარი, დიშ. გორდეევის დასახ. შრომა, გვ. 163). ო მებშაპიჲ თუღორე (ახალი ქართული მინანქარი).

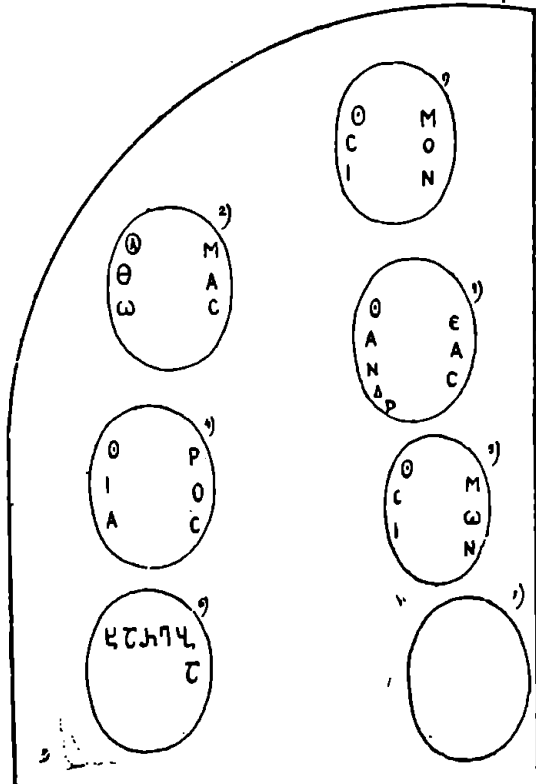
3) წ ა ღიშიტრი (ახ. ქართული მინანქარი).

4) ო (ჯა:პე)τ:ამბჲ ხარება (Кондаков, გვ. 18 აღნიშნულია, რომ არის წარწერის ნაშთი СОС. სინამდვილეში არის ТНСМОС), ზსილი (ახალი ქართული მინანქარი).

5) ო ჰყიოჲ Παν(λῶ) წმ. ჰველე, ო ჰყიოჲ Ματθαιῶς წმ. მათე, წ ა ღიშიტრი— (ახალი ქართული მინანქარი. ამათ შესახებ იხ. დიშ. გორდეევის დასახელებული შრომა გვ. 163 და შმდ.).

მარჯვენა კარი — ზემოთა ნაწილი. როგორც ზემოთაც იყო აღნიშნული (გვ. 147), ამ კარზე მოთავსებული მინანქრები ერთი დროისა და ერთი სკოლის ნამუშევარია და თარიღდება XII ს-ით (№ 438):

- 1) ὁ ἄγιος Σίμων ἄν. სიმონი.
- 2) ὁ ἄγιος Ἰωάννης ἄν. იოანე.
- 3) ὁ ἄγιος Ἀνδρέας ἄν. ანდრია. ქართული მინანქარი (Кондаков, გვ. 22 № 92).

№ 438

- 4) ὁ ἄγιος Ἰάκωβος ἄν. იაკობი.
- 5) ὁ ἄγιος Σίμων ἄν. სიმონი.
- 6) ხარება (ანგელოზითა და მარიამით).

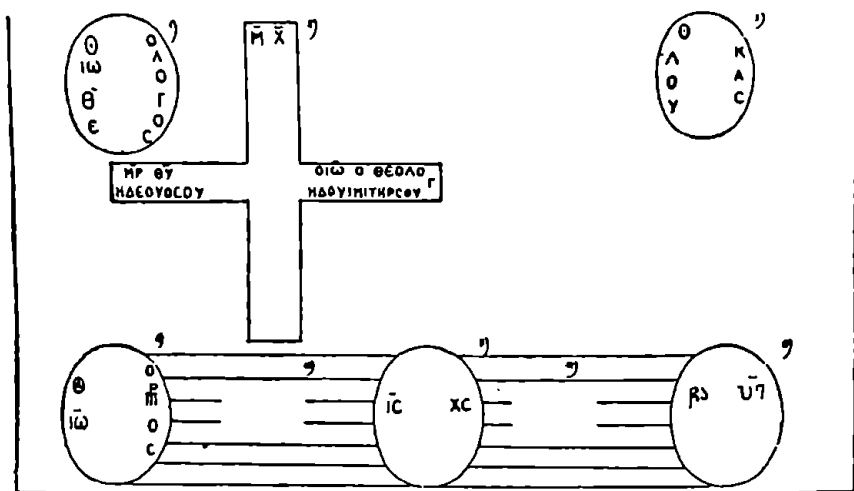
7) ამ მინანქარს წარწერა არა აქვს, გამოსახულია 3 ფიგურა: შუაში ღვთისმშობელი, აქეთ იქით მეფე და დედოფალი (შდრ. Кондаков, გვ. 22, № 94). ეს არის ქართული მინანქარი.

მარჯვენა კარი — ქვემოთა ნაწილი (№ 439):

- 1) ὁ ἄγιος Ἰωάννης (ὁ) θεολόγος; ἄნ. იოანე ღვთისმეტყველი.

- 2) Ἰησοῦς Χριστός (თუმცა წერია: Μ და არა Ι'C) იესუ ქრისტე.
 ἰησὺς ὁ υἱὸς τοῦ πατρὸς ἑστίν.
 ὁ Ἰω(άννης) ὁ θεολόγος) იოანე ღვთისმეტყველი.
 ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου ἀνακαταλείβει τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα καὶ ἑσθλεύεται τὸν υἱόν.
 3) ὁ υἱὸς τοῦ ἀγαθοῦ. ლუკა.
 4) ὁ υἱὸς Ἰω(άννης) ὁ πρῶτος. იოანე წინამორბედი.

№ 439

5) Ἰησοῦς Χριστός იესუ ქრისტე.

6) წმ. ჰეტრე ეს მინანქარი, გვიანი ქართული ხელობისაა (Кондаков—Бакрадзе-ის აღნიშნული არ აქვთ).

აქ სწერია ქართული იამბიკონი:

ქ ხოლო ახალმან ვესვლიელ სალომონ
 ძეობით ფლობით მრჩობლ ტალანტნა დიმიტრი
 და სამყაროს მხებრ აცისკრა მორფი შ'ნი

აწ ეამბრა¹ ელობის თხად მ ლთისმშობელო და²... ტეს შნის...³ ფობ⁴.

ხახულის ხატი, როგორც ბერძნული წარწერების შემცველი ძეგლი, შემდეგი დასკვნების გაკეთების საშუალებას იძლევა. წარწერები ძირითადად არის

¹ შ. ამირანაშვილს აქვს: „ეამბრა“, (ტეკა ოპიხარი, გვ. 39).

² ამ ადგილას მარგალიტის ასხმული აფარია და ეერ ამოვიკითხე, შ. ამირანაშვილს იქვე, აქვს: ზენა ქრის.

³ ადგილია ამოტეხილი.

⁴ ეს V სტრიქონი შ. ამირანაშვილს ასე აქვს: „და ზენა ქრისტეს წე სკნის [მე]-ფობად“. გ. წერეთელს (Полное собрание... стр. 250) კი: „და ზენა ქე“ შენის თანა-ზეფობან“.

X—XII სს-ისა, თუმცა გვხვდება VIII—IX და XII და შემდეგი საუკუნეების მინანქრები წარწერებიანად.

გარდა დემეტრე მეფის დროინდელი ქართული წარწერისა, ბერძნული წარწერებიდან ისტორიული შინაარსისაა ორი: ერთი X საუკუნისა +ΚΙΨ:Ιε βῆθη: τῶ σὸν βασιλῆα Κωνσταντῆ Μαγιστρῶ (რომელიც ახლავს ქართულ წარწერას, აქვე, გვ. 148 და შმდ.) და მეორე: +⊕σῆζα Μ:χῆλ ὁν Μαγιστῶ χερα:μασ (აქვე, გვ. 151), XI ს-ის მეორე ნახევრისა.

გარდა მინანქრებზე გამოსახული პირებისა და ეპიზოდების სახელებისა რამდენიმე უფრო ვრცელი წარწერაც არის სახარების ტექსტიდან: „ἰὲθ ὁ ἀμὸς τὸν θεὸν“ (ინე 1,29)—გვ. 148, „ἐν ἀρχῇ ἦν“ (ინე 1,1) გვ. 150, „ἰὲθ ὁ σὺς σὺ... ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου“ (ინე 19,26—27) გვ. 158. ეს ბერძნული წარწერები არის ქართული ხელობის მინანქრებზე.

პალეოგრაფია-ორთოგრაფიის მხრივ წარწერებს შემდეგი თავისებურებები ახასიათებს:

მახვილისა და ფშენივის ნიშნები არაა. იხმარება ქარაგმის ნიშანი: (MP, ΘΓ, IC, X'C, I'ω).

არის შემოკლებები: ⊙ და ⊕ = ὁ ἄγιος... Ἰῶ (Iωχῆνῆς), Κωνσταντ (Κωνσταντίνος), Θεοδωρ (Θεόδωρος), Πρωταντ და Πρωταντισ (Πρωτόπαιος), Διμητρησ (Διμητρησ), Ανδρεα (Ανδρέας), χερ/ ἡσμο (χαρα:εσμός), Ησ (Ησῆος), MI და MIX (Μ:χῆλ), αρχ (ἀρχ:ἀρχῆος), M'P Θ'Γ (μήτηρ θεῶν), I'C X'C (Ἰχθῆς Χριστός)—ამ შემოკლებებში ხშირია ბოლოიდური თ-ის მოკვეცა და ამისი აღნიშვნა (ე. ი. ის ε მაინც გამოითქმის), არის ბოლო მარცვლების შემოკლება (Iωαν, Πρωταντ, Γρηγορ), თითქოს ხალხურ მეტყველებასთან დაახლოება, არის სიტყვის მხოლოდ დასაწყისის დატოვება (αρχ, Ησ, Μ: Μ:χ) და არის სიტყვის თავ და ბოლოიდური ასოების დატოვება მხოლოდ (M'P, Θ'Γ, I'C X'C). არის სიტყვის შუაში მყოფი ხმოვის შეკვეცაც (χερ/ἡσμο,). ორი ნე-ზომელი თანხმოვიდან დარჩენილია მხოლოდ ერთი: სავსა (=სინ; ვა), ...αυ (Iωανῆς), Ελ:σεσ (Ελ:σασῆς).

არ იხმარება : subscriptum-ი: თა შა მასლ.

იშვიათია ლიგატურები: OA, TP, HP.

ა-დიფთონგი შეცვლილია ე-ით: Μα:θῆος ან Μαυθῆος (სისტემატურად პირველი), Ελ:αῆος.

ო გვხვდება ა-ს მაგივრად: Θεοδωρος, Γεοργιος, Σημον, Σ:μων, Ηκχο[ῆος]-ხშირია იტაციზმი: ἦδε (ἰδῆ), ἀγιος, Γεοργιος, Γρι:γοριος, Διμητρησ, Μηχῆλ, Γαβრიელ, Σημιον, χερα:ησμο, Ηκχο[ῆος], Ελ:σῆ, ἰλ:α, Γρι:γοριος, ι: მთერ.

მოსალოდნელი dativus-ის მაგივრად არის ν-დართული ფორმა (accusativus-ი?) Κυριακῶν, ეს აშკარად შეცდომაა, რადგან მასთან შეთანხმებული ყველა სიტყვა (თა შა მასლ... Μαγιστῶ) არის მიც. ბრ-ის ფორმით (დაწერილებით იხ. ზემოთ, გვ. 150). ასევე შეცდომაა Μαυθῆος (საერთოდ, ამ სა-

ბელის მცდარი დაწერილობა სხვაგანაც გვხვდება: მაგ., ლატალის ჯვარზე (Mxaxე აქვე, გვ. 34). ვფიქრობ, მიზეზი ის უნდა იყოს, რომ ქართველმა მკვთებელმა იცის სახელი „მათე“ და ამავე დროს ისიც, რომ ეს სახელი უფრო სხვაგვარად იწერება, ვიდრე მარტივად „Mxaxე“ და მ-ს წინ სწერს მეტ წილად -ს, მაგრამ ზოგჯერ ვშლება.

ასოების მოხაზულობა წარწერებში დაახლოებით ერთდაგვარია და რამე უფრო მეტად დაზუსტება ამ საშუალებით არ ხერხდება. თუ არ ჩათვლით ამ ორ შეცდომას (Kaxax და Mxaxე), წარწერები შესრულებულია ისევე, როგორც თვით საბერძნეთში და ბერძნების მიერ შესრულებული ამ დროის წარწერები (მინანქრებზე, თუ სხვაგან).¹

II. ბ ა გ რ ა ტ ი ს ხ ა ტ ი. ლეთისმშობელი ჩვილით, ბაჯადლო ოქროსი, ჩამოსხმული; ლეთისმშობელს თავზე აწერია ამობურთული ასოებით (№ 440) *μῆτηρ θεῶν*, ქვემოთ არის გამოსახულებები ქართული მთავრული წარწერით: „მეფეთა მეფე ბაგრატი. დედოფალთ დედოფალი ელენე. + შექქმნითა ხტი ესე გელთისა ღისამშბლი მფრულ ჩოდა (=ჩუენდა)“.

ხატი XVI საუკუნისაა (ბაგრატი მეფობდა 1510—1565 წწ-ში).

MP ΘΥ

MP ΘΥ

*MP ΘΥ
IC XC*

№ 440

№ 441

№ 442

III ბ ა გ რ ა ტ ი ს ე ე დ რ ე ბ ი ს ხ ა ტ ი (ასევე XVI ს-ისა) წარმოადგენს ყრმიან ლეთისმშობელს, ხოლო დაბლა არის ბაგრატი მეფე. ლეთისმშობლის თავზე შუაში პატარა მედალიონია იესუს გამოსახულებით, რომელსაც აწერია: *IC + I* (დაუწყიათ ბერძნულად და გაუთავებიათ ქართულად). მედალიონებს ქართული წარწერები აქვს (გამოკედილებსაც და დახატულებსაც²), მხოლოდ სამ მედალიონს აქვს ბერძნულად (№ 441). ერთი არის მარცხენა არშიაზე, ზემოდან III, ერთი მარჯვენა არშიაზე და ერთიც ამის გვერდით მარცხნივ შიგნითა მინდორზე.

ბაგრატის სიმაღლეზე გასწვრივ არის მთავრული წარწერა: „ქ. ყლდ წა ღთისმშობელო, მეოხ ექმენ პატრონსა მეფეთ-მეფესა ბაგრატს ყოველთა კაცთაგან ფდ უტოდვილეს(ს)ა აქ და მას საუკუნეს წინაშე ძისა შენისა“³.

IV. ლ ე თ ი ს მ შ ო ბ ლ ი ს ხ ა ტ ი. ჩვილი, ძალიან დაზიანებული, სახეები აღარ ჩანს, ვერცხლისა, პატარა ზომის. აქ არის შერჩენილი წარწერები (№ 442): ღელა ღვთისა და იესუ ქრისტე.

¹ აღსანიშნავია, რომ დ. ლაშაშიძეს მოყავს უშველებელი იამბიკო, რომელიც თითქოს ამ ხატზე სწერია. ასეთი რამ მე ვერსად ვხეხე. Д. (L'а м б а ш и д в е, Гагпатский монастырь и жилищоописание благоверного царя Давида III Возобновителя. Кавриля, 1909).

² I. Церетели, Полное собрание надписей... стр. 241: „Из них замечены надписи на грузинскими надписями... а чеканены—греческими“—არ არის მარტალი.

³ ცოტა განსხვავებულად აქვს ეს წარწერა თ. ყო რ და ნ ი ა ს, ქრონიკები... II, გვ. 335. წარწერის თარგმანი არის К он д а к о в - Б а к р а д з е, Опись памятников... стр. 50.

იპყრობს: ლიგატურები (№ 446): i subscriptum-ის უხმარებლობა (εϵ η η α-
τα); იტაციზმის მხოლოდ ერთი შემთხვევა: μι. შემოსილი და მკვერი მახვი-
ლი გარჩეული არაა (ΦωC და ΦωC) საერთოდ, კანონზომიერი ხმარება მახ-
ვილისა და ფშვივის ნიშნებისა არაა.

ლიტერატურაში მოხსენიებულია ზოგი ბერძნულწარწერიანი ნივთი, რომელიც გელათში აღარ ინახება:

1) XV VII ს-ის საკათალიკოსო მიტრა, რომელზედაც სხვადასხვა სიუჟეტების ქვეშ სწერია: φάχετε... πίετε ἐξ ἀβρῆς და სხვა (Кондаков-Нак-
падзс... стр. 38).

2) „Особенно великозвезл омофор, с ликами святых, Спиридона и Кирилла, и двенадцатью праздниками, которые все питы жемчугом, равно как и греческие их надписи“ (Муравьев, ... III 197. ამასვე იმოწმებს პომილოვსკი, გვ. 53).

3) „Деревянный крест в серебрянной оправе и серебр. рукояткою в позолоте. Надпись греческая сделана на рукоятке черною эмалью“ (Г. Церетели, стр. 248).

4) სახარება, რომელიც X ს-ის დედნიდან არის გადმოწერილი: „Внут-
ри правой обертки прикрывшка из деревянной пластинки... Под пласти-
кою 24 маленькие клетки, наполнены мощами, под которыми греческая
надпись, не поддающаяся разбору“ (Г. Церетели, ... стр. 258).

ქუთაისი

† ΟΤΑΜΙΟΣ ΚΑΙ	ΖΩΝΤΟΙΣ ΕΡΕ
ΥΠΑΡΧΗΜΟΥ	ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΥ
ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΩ	ΕΚ ΜΟΝΗΤΟΝ ΒΙΤΩΝ
ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΠΟΛΕ.	ΟΣΙΕΡΧΑΛΗΝ 664

№ 447

ქუთაისის სახელმწიფო მუ-
ზეუმში № 1848-ით დაცულია ნი-
კორწმინდიდან ჩამოტანილი ჯვარ-
ი. იგი ხისაა, ხეში ამოჭრილია
ძალიან წმინდად სხვადასხვა სა-
ღვთისმეტყველო სიუჟეტები (თი-
თო მხარეს ხუთ-ხუთი), მათ შორის
ჯვარცმა, ოთხივე მხარებლის გა-
მოსახულება და სხვა (ხატები და-
ზიანებულია). ეს ხის ჯვარი ჩანს მუ-
ლია ვერცხლის თხელ, ორნამენ-
ტით შემკულ ბუდეში, რასაც ად-
რე მოლურჯო-მწვანე მინანქარიც
ჰქონია. ახლა ეს მინანქარი მეტ-
წილად ამოცვენილია. ჯვარზე მი-

მაგრებულია ვერცხლისავე ტარი, რომელიც გაცილებით უფრო ახალი ჩანს,
ვიდრე ჯვარი. ეს ტარი არის რვა-წახნაგოვანი, ერთ წახნაგზე რომ ბერძნულ-

შოლიანად: „Le prince Okro me montra une croix grecque, d'argent émail-
lé, du genre de celle, que les prêtres tiennent à la main à certains mo-
ments de l'office. Le manche. terminé par un bouton et séparé au milieu
par un renflement, est octogone, sur quatre des faces on lit, en lettres
liées:

ΕΙΟΤΗΜΗΝΟΣΚΑΙ
ΒΡΟΣΥΠΑΡΧΙΤΟΥ
ΙΕΡΜΑΝΑΧΟΥ. ΠΡ
ΑΓΙΟΥΤΑΦΟΥΤΟ.

ΖΩΟΠΗΟΣΤΑ
ΛΑΒΡΕΝΘΟΥ
ΟΥΤΟΣΙΓΓΕΛΟΣΤΟΥ
ΕΚ ΠΑΛΕΑΣ

Brosset Rappports, VI rap. p. 82.

Надпись, за устранением орфографических ошибок, может быть прочтена: [Οὗτος]¹ ὁ τίμιος καὶ ζωοπι[ο]ῦς σταυρὸς ὑπάρχει τοῦ Λαυρεντίου ἱερ[ο]μονάχου πρωτοσύγκελλος (πвт.. πρωτοσυγκέλλου) τοῦ Ἁγίου Τάφου, τ[ο]ῦ ἐκ Παλαιᾶς².

Лаурентий этот, по всей вероятности, тождествен с упоминаемым в № 97 (Памяловский, стр. 59). № 97 არის ნიკორწმინდის ჯვარი თავისი წარწერით. ი. პომიალოვსკის ეს შენიშვნა არ უნდა იყოს საფუძველს მოკლებული. გარდა იმისა რომ აქ მოხსენებულია იერუსალიმელი ბერმონაზონი ლავრენტი—თვით ჯვარი აღწერილობის თანახმად (რვა-წახნაგიანი ტარი, აქედან 4 წახნაგზე ბერძნული მთავრული წარწერა, თითო სტრიქონის შუაზე გაყოფა— ალბათ ორნამენტით) მეტიანმეტად ახლოსაა ნიკორწმინდის ჯვართან. ენობრივი თავისებურებანი კორინთის ჯვარს მეტი ჰქონია: ჰ-ს ხმარება ვინის მნიშვნელობით, მეტი შემთხვევები იტაციზმისა, მოსალოდნელი ნათესაობითის მაგივრად სახელობითი (პროთო:ყუჯიჯ). მიუხედავად ამისა, ვფიქრობ, რომ ამ ორ წარწერაში მოხსენიებული ლავრენტი ერთი და იგივე პირი უნდა იყოს. დამწერლობის თავისებურება შეიძლება აიხსნას იმით, რომ ისინი³ორი სხვადასხვა ხელოსნის მიერ არის შესრულებული.

იერუსალემის ქართველთა მონასტრის საბუთებში ჯერჯერობით ბერმონაზონი ლავრენტი არსად ჩანს. ამრიგად, ნიკორწმინდის (და ასევე კორინთის) ჯვარი გვაცნობს ერთ ახალ მოღვაწეს (სიძველეთა დამცველსა და მომვლელს).

ასევე არსად ჩანს ერთი ბერძნულ-წარწერიანი ჯვარი, რომელიც ექ. თაყაიშვილს 1902 წელს სოფ. ზემოქალაში უნახავს. მის შრომაში ასეთ ცნობას ვხვდებით: „Деревянный крест, в серебряной филигранной оправе, с голубою финифтью в резьбах, афонской работы, с резными и ажурными изображениями, украшенный жемчужками и другими драгоценными камнями и снабженный по древку греческою надписью:

¹ ვფიქრობ აქ იქნებოდა არა Π ან Σ, არამედ + (ე. ი. ქ.).

² თარგმანი იქნება: „ქ. პატრიოსანი და ცხოველმყოფელი ჯვარი ეკუთვნის ლავრენტის, წმინდა საფლავის ძველი (ლავრის) ბერმონაზონს, პროტოსინეგლოსს“.

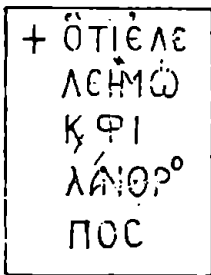

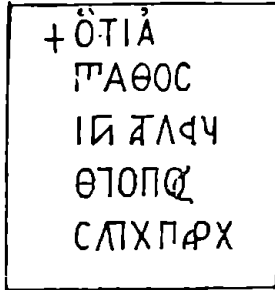
ნიკოგაგნიდა

ნიკორწმინდის წმ. ნიკოლოზის ეკლესია XI ს-ში არის აშენებული, ხოლო განახლებულია XVI ს-ში¹. მხატვრობის ძირითადი ფენა XVII ს-ის მეორე ნახევარში არის შესრულებული წულუკიძეების კვარის მიერ². წარწერები საერო მხატვრობას ქართული აქვს, საეკლესიოს—ქართული და ბერძნული.

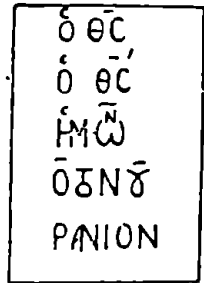
ს ა კ უ რ თ ხ ე ვ ე ლ ი. ქვემოთა ფენა (მარცხნიდან მარჯვნივ). I ფრესკა—წა [სპირი]ქ[ონ], რომელსაც ხელში უჭირავს გაშლილი გრაგნილი წარწერით (№ 449): + მ: ელჲ ლეჲმან| ა/ ფ|კანჲრჲ| რაჲ; ე. ი. + მ: Ἐλεῖμασ| აα: φ|κάνηρ| ραჲ; რამეთუ მოწყალე (არს) და კაცთმოყვარე.

№ 449

№ 450

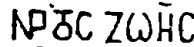
№ 451

II. წა გრიგოლის გრაგნილზე სწერია (№ 450): + მ: ა| რაზი| სჲ რა| ჲ ოპაჲ| რა სჲარჲ.

III. წა ბასილის გრაგნილი (№ 451): + ო მჲ| ო მჲ|ჲჲმან| ო რა ოჲრა-
ნ:ან, ე. ი. + ო მზბ ო მზბჲ ᲁმან ო რა ოჲრან:ონ (ჲრან) ღმერთო ღმერთო ჲე-
ნო, რომელმან ჲეცისა (ჲური) (ტექსტი არის იოანე ოქროპირის ლიტურგიიდან).

№ 452

№ 453

IV ფრესკას ამ რიგში, წა სტე-
ფანეს (არქილიაკონს), ბერძნული გრაგ-
ნილი არა აქვს. ამათ შემდეგ, სარ-
კმლის ქვეშ, არის შარავანდიანი ყრმა. ამ
ყრმას შარავანდში შერჩენია (№ 452):
ო (ან) ანსი. ამავე ყრმას შარავანდს გა-
რეთ აწერია (№ 453): ᲁრაჲ ჲაჲჲ—

¹ გ. ბოკოროძე, რაქის ისტორიული ძეგლები: საქ მუზეუმის მოამბე V, 1928 (1930) 38-39, 193—194.

² ნიკორწმინდის მხატვრობის შესახებ G. Lindenstädt, Reisen. I, s. 295 სწერია: „In der Kirche waren viele Georgienritter und andere Heilige mit griechisch beygeschriebenen Namen gemalen, aber nirgends Inschriften“. კომიანოვსკის (გვ. 51) მოკავს გულფ-
ბუეტის ნოზიდან ეს ადგილი და იმოწმებს კიდევ ბაქრაძეს (Ивакзаш. стр. 113. ამ შოთაში
(კალაქელ ბერძნულ წარწერებზე არაფერია). იხ. გ. ბოკოროძის დასახელებული ნაშრომი,
33-39, 202—203.

პურა ცხოვრებისა (ესაა ქრისტე ცხოვრების მომნიშებელი—წამობაჲ; იხ. ივ 6,51: ἐγὼ εἰμὶ ὁ ἄρτος ὁ ζῶν—მე ვარ პური ცხოველ (C). ამის შემდეგ არის კვლავ ოთხი გრაგნილიანი მღვდელთმთავარი (სიმეტრიულად):

1. წა ითანე ოქროპირი. გრაგნილზე სწერია (№ 454): *εξερῆ παναγίᾳς ἀρχρ...* | του ζ... , ე. ი. *ἐξαρῆταις τῆς παναγίας ἀρχρᾶτου* (ანპრესა-ყუმენჯ ღებდნო დეჰაისინჯ ἡμῶν მიჰოტოჰო) გამოჩეულად ყოვლად წმილის უბიწოსი (კურთხეულისა ღიებულისა ღელაფლისა ჩვენისა ღეთისმშობლისა). „ერმინით“ ტექსტი ეკუთვნის კირილე ალექსანდრიელს. „ერმინის“ წყაროებში ერთგან (გვ. 279) იგი ათანასესათვის არის მიწერილი.

2. წა ათანასიოსს ალექსანდრიას¹. გრაგნილზე სწერია (№ 455): *ὅτι τὰ κρᾶτος* | *κ/ σὸν σεν ἡ βᾶσι λειαι*, ე. ი. *ὅτι σὸν τὸ κρᾶτος καὶ σὸν (ἐ)σεν ἡ βᾶσιλεια κ(α) ἡ δῆναμς*) რამეთუ შენი არს სიმტყივე და შენი არს შეუფა და (ძალი)².

ΕΞΕΡῆ
 ΔΟΤΗ
 ΠΑΝΑΓΙ
 ΑΡΧΡ
 ΔΟΤΗ

№ 454

ὍΤΙ ΤΟ
 ΔΚΡᾶΤΟΣ
 Κ/ΣΟΥ
 ΓΙΝΗ
 ΒΑΣΙ
 ΛΗΑΙ

№ 455

ὍΤΙ ΠΡΕ
 ΠΥΣΟΙ
 ΠᾶΣΑ
 ΔΟΞΑ
 ΤΗΚΥ

№ 456

3. წა ნიკოლოზ. გრაგნილის ტექსტი (№ 456): *ὅτι πρὸς πᾶσα* | *δὲν τῆ κ/*, ე. ი. *ὅτι πρὸς πᾶσα δὲν, τμῆ κα...* რამეთუ შეგშვენის შენ ყოველი ღიება, პატივი და...

4. წა კირილე ალექსანდრიას³. გრაგნილზე სწერია (№ 457): *ὅτι σὸν* | *ἐσεν ἡ βᾶσιλεια κ/ ἡ δῆναμς*, ე. ი. *ὅτι σὸν ἐსεν ἡ βᾶσιλεια καὶ ἡ δῆναμς* რამეთუ შენი არს შეუფა და ძალი⁴.

საკურთხეველში ქვემოდან II ფენა ფრესკებისა (მარცხნიდან მარჯვნივ): (№ 458): *ὁ ἄγιος Βαῦσλᾶς* = *ὁ ἄγιος Βαῦσλᾶς* ან *Βαῦσλᾶς* წმ. პაპოლა (ანტიოქიის ეპისკოპოსი) *ὁ ἄγιος Παῦλος* ეპისკოპოტჲ = *ὁ ἄγιος Παῦλος* ეპისკოპოტჲ წმ. პავლე აღმსარებელი, *ὁ ἄγιος Ἀμπρόσιος* = *ὁ ἄγιος Ἀμπρόσιος* წმ. ამბროსი, *ὁ ἄγιος Ἀλγ-*

¹ ქართულად სწერია ბერძნული ფორმა სახელისა: Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας.

² ეს არის იგივე ტექსტი, რაც აქვს მარტვილში გრიგოლს (შდრ. აქვე გვ. 103) და დაახლოებით იგივე, რაც აქვს ცაიში სპირიდონს (იხ. აქვე, გვ. 77: *σὸν ἐσεν ἡ βᾶσιλεια καὶ ἡ δῆναμς*).

³ ბერძნული ფორმა სახელისა—*Κυρίλλος Ἀλεξανδρείας* სწერია ქართული ასოებით:

⁴ ნიკორწმინდაში დამოწმებული კირილე ალექსანდრიელის ტექსტი ძალიან ჰგავს იქვე. მოთავსებულ ათანასე ალექსანდრიელისა და, ამას გარდა, ცაიშის წმ. სპირიდონის გრაგნილზე მოთავსებულ ექსცერატს.

ღჲოს¹ = ὁ ἅγιος Ἄχιλεις წმ. აქილიონი.
(№ 459): ὁ ἅγιος Ἰερόθεος = ὁ ἅγιος Ἰε-
ρόθεος წმ. იეროთეონი, ὁ ἅγιος Σίλβε-
στρος Ρώμης = ὁ ἅγιος Σίλβεστρος Ρώμης

Ὀ	Τ	Ι	Ϟ
Ἐ	Σ	Ι	Ν
Β	Α	Σ	Ι
Λ	Κ	Α	Χ
Ι	Δ	Υ	Ω
Μ	Η	Σ	Κ

№ 457

წმ. სილიბისტრო რომელი (რომის პაპი
ოყო), ὁ ἅγ...ος Αντηπας ὁ ἅγιος Ἄν-
τίπας წმ. ანტონი, ὁ ἅγιος Προκλος = ὁ ἅγιος

• Ὀ ἌΓΙϞ ΒΒΥΛΑϞ

• Ὀ ἌΓΙϞ ΠΑΥΛϞ

• Ὀ ἌΓΙϞ ΑΒΡΟϞΙϞ

• Ὀ ἌΓΙϞ ΑΧΗΛΗϞ

№ 458

Πρόκλος წმ. პროკლე. ὁ ἅγιος Ἰωσήφ
θεσσα..., ე. ი. ὁ ἅγιος Ἰωσήφ θεσσα-
ლონიკός წმ. იოსებ თესლონიკელი. ὁ ἅγιος
Θεραπον, ὁ ἅγιος Ακεψημα, ὁ ἅγιος
Σοφρονιος = ὁ ἅγιος Σαφρόნიος წმ. სოფ-
რონი.

საქურთბეელის ფრესკათა III ფე-
ნა (ქვემოლან). შუაში არის გრძელი

5 Ὀ ἌΓΙϞ ΙΕΡΟ
ΘΕϞ

• Ὀ ἌΓΙϞ ΣΙΒΕ
ΣΡϞϞ ΡΩΜΗϞ

7 Ὀ ἌΓ
Ϟ ΑΤΗ
ΠΑϞ

6 Ὀ ἌΓ
Ϟ ΠΡΟ
ΚΛϞ

• Ὀ ἌΓ
Ϟ ἸΩ
ΣΗΦ
ΘΕϞϞ-

• Ὀ ἌΓ
Ϟ ΘΕ
ΡΑΤϞ

• Ὀ ἌΓ
Ϟ ΑΚΕΨΗΜΑ

• Ὀ ἌΓ
Ϟ ΣΟ
ΦΡϞΝΙ
Ϟ

№ 459

¹ აქ გადაშლილია ნუსხური მინაწერი.

ჟრესკა წარწერით (№ 460): η̄ მ:ᾱ λειτουργι:ᾱ ღვთისმსახურება. IV ფენა (ქვე-ნოღანი) მარცხნიდან მარჯვნივ: იერემიას ხელში აქვს გრაგნილი წარწერით (№ 461): ε̄γνετᾱ λσ... α/| პრავ̄ მე̄ λε̄γαν| πρ̄ο τοῡ με̄, ე. ი. ἔγνετο λόγος K(სარია) პრავ̄ მე̄ λε̄γαν| πρ̄ς τ̄ον̄ με̄ (πλ̄ασαῑ σε̄ ἐν̄ κοιλί:ᾱ...) და იყო სიტყვა უფლისა ჩემ-დამო შეწყულო: პირველ ჩემგან (აღზელადე შეუცლასა შინა...) (იერ. 1,5).

ისაიას გრაგნილზე სწერია (№ 462): ἰ̄θᾱ η̄̄ με̄ρ:ᾱ, ე. ი. ἰ̄θᾱ ἡ̄̄ με̄ρ:ᾱ (ἔρ:ᾱ:ᾱ) აჰა ღლე (ზოვლს).

ΗΘΑ ΛΥΘΡΓΙΑ

№ 460

ΕΓΕ
ΝΕΤΟΛΟ
Κ.ΠΡΟΣΜΟΛΕΓΩΝΠΡΟΤΧΜΕ

№ 461.

ეს არის ან შალაქია 4,1 ან ზაქარია 14,1,4. გედეონის გრაგნილი (№ 463): ε̄ξω... ε̄ ο̄ σ̄ραα|σ̄ος̄' επ̄:ε̄, ი. ὁ̄ σ̄ραα|σ̄ος̄' ἐπ̄:...

შემდეგ არის სოფონიას და ნაუმის გამოსახულებები დაზიანებული გრაგნილებით.

ამოსის გრაგნილიც საკმაოდ დაზიანებუ-

ΙΔΧΗ
ΜΕΡΑ
////
////

№ 462

Ε̄ξω
Ο̄σρα
Ν̄ος̄
Ε̄πι
////
////

№ 463

+ ΕΓΩΚΜΗ	ΟΑΚΟΛΧ
ΦΩΑΣΦ	ΘΟΝΕΜΘ
ΚΟΚΜΧ	ΟΜΠΕΡΙ

№ 464

ლია, მაგრამ ზოგი რამ მიიწვ იკითხება: /// /// ΘΥΜ ///ΕC ///ΑΝ Κ'Ε, ე. ი. [ἰ̄θᾱ: ὁ̄ ἔπ̄:|ψ̄α|ρ̄α|σ̄ος̄|ε̄ [τ̄η̄ ἡ̄ με̄ρ|ᾱ]ν̄ ἰ̄σ̄ρα: (ტექსტშია ἰ̄სარია). ვა რომელთა ვულო უქუჟს ღლე უფლისსა (ამოს 5,18).

საკურობეღის კონქში არის ვეღრების კომპოზიცია. იესუს ხელში აქვს გადაშლილი სახარება, რომელზედაც სწერია (№ 464): +ε̄γ̄ ε̄:μ̄η̄ τ̄ο̄ φ̄ω̄ς̄ τ̄οῡ ἰ̄σ̄οῡ ε̄ ἁ̄πο̄στο̄λων̄ ε̄μ̄ων̄ ὁ̄ μ̄η̄ π̄ερ̄:, ე. ი. + ἔγ̄ ε̄:μ̄η̄ τ̄ὸ̄ φ̄ω̄ς̄ τ̄ὸ̄ ἰ̄σ̄οῡ ὁ̄ ἁ̄πο̄στο̄λων̄ ἔμ̄ων̄ (? — ტექსტშია — მა) ὁ̄ μ̄η̄ π̄ερ̄:|π̄ᾱτ̄η̄σ̄η̄ ἐν̄ σ̄ᾱο̄τ̄:| ἡ̄ ἡ̄ ვარ ნათელი სოფლისა, რომელი შემომიდგეს მე არა [ვი-ღლეს ბეღლსა] (ინე 8,12).

ἡ̄ ἡ̄ ὅ̄

№ 465

იესუს მარცხნივ არის მ'ჲჲ მ' (№ 465). მარჯვნივ არის მონოგრამასავით და გამოღის Ιω.ΑΝΗC ოანე. ამ ჯგუფის წინ ეკლესიის ცენტრისკენ არის გამოსახული ქრისტე (უწარწეროდ), მარცხნივ მიქაელთ M (Μιχαήλ) და მარჯვნივ გაბრიელთ—I' (I'αβραήλ). ამათ წინ არის 6 წმინდანის გამოსახულება (№ 466): მარცხნივ: ε̄ ἁ̄γ̄ ὁ̄σ̄τοᾱᾱς̄, ὁ̄ ἁ̄γ̄ ρ̄οῡφ̄ᾱος̄, (?) ე. ი. ὁ̄ ἁ̄γ̄ ἰ̄σ̄ος̄.

Πουφινος წმ. რუფინუსი, ო აჯი ρουφορος= ო აჯი Ἰρουφορος წმ. ირუფორი, ო აჯი
 Φεωδοσεος= ო აჯი Φεοδοσεος წმ. თეოდოსი, ო აჯი
 1. ΟΑΓ Πρωτασιος= ო აჯი Πρωτασιος წმ. პროტასიოსი. ო აჯი
 ΔΘΟ Κελασιος= ო აჯი Κελασιος წმ. კელსიოსი.

1. ΟΑΓ
 ΔΘΟ
 ΑΚΟC

საკურთხეველის კონქის კარნიზზე, სწერია
 (№ 467): + τω στερωμα τών επι τω πεποι-
 θωτων στερωτων κ'ε την εκκλησιαν ην εκτησθη τω
 τρυμη σου αιμα...¹ γ'ε, ე. ი. + τω στερωμω τών
 2. ΟΑΓ ἐπι σοι πεποιθτων στερωτων. κ'ε την εκκλη-
 ρυφι σιαν ην εκτησθη τη τυλη σου αιμα...¹... γ'ε + მო-
 ΝΟC სავთა შენთა დამმტკიცებლო, დამტკიცე უფლო. კელ-
 სიად, რომელი მოიყიდე სისხლითა შენითა წმიდითა.
 ...ხოზ...².

2. ΟΑΓ
 ΡΥΦΙ
 ΝΟC

სამკვეთლო. დასაყვების კედელზე კარის
 ზემოთ შუაში არის წა ნიკოლოს, მარტენი MHΠ
 3. ΟΑΓ I Ἰ, მარჯენი- I C X C. ჩრდილოეთის კედელ-
 ΡΥ ზე ქვედა თენაში: წა ჰედრე ალექსანდრიას. რომელ-
 ΦΟΡ საც აწერია მარჯენი (№ 468) τω εω τω χ'ε τω...
 ...τ'ε...¹... ე. ი. τ'ε σου τών χ'ε τ'ω. Σ'ωτ'ε. διε-
 4. ΟΑΓ I θ'ε, ვინ დაგისია ქიღონი, მიკხოვარო? ამის გვერდით
 ΘΕ იესუ ქრისტე, I C X C წარწერით (№ 469):
 ΩΔΟ ὁ σ'ε ὁ παν'ακαη'ε τ'ε. Αρ'ε, ე. ი. ὁ τ'ε ὁ παν-
 ΤΟC κ'ακ'α'ε τ'ε. Αρ'ε, Ἰ'ε τ'ε. ნამდვილად უბორცესმა
 არიოზმა, ჰეტრე³.

3. ΟΑΓ I
 ΡΥ
 ΦΟΡ

4. ΟΑΓ I
 ΘΕ
 ΩΔΟ
 ΤΟC

ჩრდ. კედლის ზედა თენა (№ 470).
 ὁ აჯი Μακαριος= ო აჯი Μακάριος წმ. მაკარი.
 ὁ აჯი Κυρος= ო აჯი Κηρος წმ. კეროსი.
 ὁ აჯი Ἰπασιος= ო აჯი Ἰπάσιος წმ. იპასიოსი.
 სულ ზემოთ არის 3 ფრესკა (წელამდის არიან
 5. ΟΑΓ I ΓΡΟ გამომხატულნი) წარწერებით (№ 471):
 TACI ὁ აჯ Ἰωηφ'ε τ'ε= ო აჯი Βουφ'ε τ'ε წმ. ბო-
 OC ἰოფაცოუსი.
 ὁ აჯ Πρωτασιος= ო აჯი Πρωτασιος წმ. პრო-
 6. ΟΑΓ ტასიოსი.
 ΕΚΕΛ ὁ აჯ Κελασιος= ო აჯი Κελασιος წმ. კელსიოსი.
 CIOC ὁ აჯ Πρωτασιος= ო აჯი Πρωτασιος წმ. პრო-
 τასიოსი.

5. ΟΑΓ I ΓΡΟ
 TACI
 OC

6. ΟΑΓ
 ΕΚΕΛ
 CIOC

№ 466

აღმოსავლეთ კედელზე თანჯრის ზემოთ არის
 გამოსახული ქრისტე, წარწერით, I C X C, აქეთ-
 იქით ორი ანგელოზით. — ; —

¹ აქ არის ორი ასო ადგილი.
² ასეთივე წარწერა, როგორც ზემოთ იყო მოხსენებული, გვხვდება თისელში. ზონა და
 გელათში. ქართულად გვაქვს სეპტიკთოველში (მცხეთა). ქოთხედავად ამ 4 პარალელური ტექს-
 ტის არსებობისა, წარწერის ბოლო მაინც გაურკვეველია: აქ სწერია ΧΟΒ, ზონში—ΑΧΥΓ-
 თისელსა და გელათში წარწერის ეს ნაწილი დაზიანებულია.
³ ეს არის ცნობილი ფრესკა, რომელზედაც გამოსახული არიან ქრისტე და პეტრე

სამხრეთის კედელი—ზემოდან ქვემოთ (მარცხნიდან მარჯვნივ) (№ 472—473); I ფენა (ზემოდან).

+ ΙΟΥΕΡΕΩΜΑ ΞΝ ΕΠΙΘΡΕΠΘΘΩ Ψ ΦΕΡΕΩΣΟΝ ΚΕ ΤΗ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΝ ΙΝ ΕΚΤΗΣΩ Ξ ΗΜΩΣΘΑΙΜΑΙ // // ρ' ΧΟΒ

№ 467

o აკრ:σ οσαπεριανος—o აკრ:σ Οσαπ(λ?)ερίανος წმ. ვაპ(ლ?)ერიანე.

o აკრ:σ οσαπεντος—o აკრ:σ Οσάπεντος წმ. ვლპენტი.

c აკრ:σ νικητας—o აკრ:σ Νικήτας წმ. ნიკიტა.

o აკრ:σ σάψεστρος—o აკრ:σ Σάψεστρος

Ὁ ἍΓΙΟΣ ΜΑΚΑ
ΡΙΟΣ

წმ. სილიბისტრო.

ΟΝΤΟΣ ΟΠΑ
ΚΑΚΗ
ΦΟΣ ΑΡ ΠΕ
//////////

Ὁ ἍΓΙ ΚΥ
ΟΣ ΡΟΣ

Ὁ ἍΓΙ ὙΠΑ
ΟΣ ΤΙΟΣ

ΤΙΟΣ
ΘΝΧΙΤΟΝ...
ΙΕΡΔΙΤΛ

№ 468

№ 469

№ 470

o აკრ:σ ἱερωθεις==o აკრ:σ Ἱερόθεις წმ. იეროთეოსი.

o აკრ:σ θισοφισος==o აკრ:σ Θισόφισος წმ. თოფილე.

III ფენაში (ე. ი. სულ ქვემოთ) ბერძნული წარწერები არაა.

სამხრეთის მხარის პირველი აფსიდა (ე. ი. სამხრეთ-აღმოსავლეთის აფსიდა):

ქვედა ფენა—მარცხნიდან მარჯვნივ (№ 474):

Ἰησους Χριστος νικα იესუ ქრისტე ჭლევა.

Ἰησους Νικητας βασιλευς Ἰουδαίας იესუ ნაზარეველი მეფე ქურიათა Ἰη-
σους Δριστος—იესუ ქრისტე μνήστη[ητι]... მოიხსენე...

ამ ფენაში არის კიდევ 3 თუ 4 აღამიანის გამოსახულება, რომელთა ფრესკებიც ძალიან არის დაზიანებული.

აღექსანდრიელი. პეტრე ეკითხება: „მაცხოვარო, ვინ გავიყო (? შემოგახია) კიტონი“, ხოლო ქრისტე პასუხობს: „არითხმა“. „ერმინით“ (იხ. 'Eρημ. გვ. გვ. 154—155) ქრისტეს სოული პასუხია: „Λεγεισ ο ανθρωσ και παγκάκιστος, Πέτροε“. ნიკორწმინდაში ცოტა სხვა რედაქ-
ციითაა ეს პასუხი.

ქვემოდან II ფენა (№ 475):

o αγ θεωνορος o τυρανυ=ó αγιος θεωνορος ó Τύρανυς წმ. თეოდორე ტყრონი.

Γ
ΘΑ
ΒΟΝΗ
ΦΑΙΩ

ΘΑΓΙΩ
ΣΑΠΕΡΙ
ΑΝΟΣ

ΑΓΙ
Ω
ΣΥΛ
ΒΕΣΡΟΣ

Γ Α ΠΡΟ
ΤΑCΙΩ

ΘΑΓΙ ΣΠ
Ω ΠΕΝ
ΤΟΣ

Θ ΑΓΙ ΙΕΡΟ
Ω ΘΕΟΣ

Γ Α ΚΕΛ
CΙΩC

ΘΑΓΙ ΝΙΚΗ
Ω ΤΑC

Θ ΑΓΙ ΘΕÓ
Ω ΦΥΛΩC

№ 471

№ 472

№ 473

შემდეგი ფრესკები სულ დაზიანებულია, ჩანს მხოლოდ ბოლო ორი გამოსახულება თავისი წარწერებით (№№ 476, 477):

IC	XC
NI	KA

ΘΑ
ΘΕΩΔΩΡΟΣ
Ο ΤΥΡΑΝ

ΘΕ
ΘΙΩ
ΣΟΣ

IN	BI
IC	XC

№ 475

№ 476

θεοπιστος=θεόπιστος თეოპისტე.

o αγιος Πλατων = ó αγιος Πλάτων წმ.

პლატონი.

ქვემოდან III ფენა: ჩანს მხოლოდ ერ-

//////	//////
MN	( )
Σ	//////

Θ ΑΓΙ ΠΛΑ
Ω ΤΟΝ

№ 474

№ 477

თი ΟΡΡΟΤ (?), დანარჩენი წარწერები ძალიან დაზიანებულია. ამ აფსიდის კარნიზზე არის 6 მედალიონი, რომელთაც ბერძნულად აქვთ წარწერები. მარცხნიდან მარჯვნივ (№ 478):

- o αγιος λουκιανος==o Ἅγιος Λουκιανός წმ. ლუკიანე.
- o αγιος μη... ροτος==o Ἅγιος Μ... ροτος წმ. მ... როტე.
- o αγιας==o Ἅγιος წმ.

1. ΟΑΓΙΟΣ ΛΕΚΙΑΝΟΣ

o αγιος στρατονηკας==o Ἅγιος Στρατονικας წმ. სტრატონიკე.

2. ΟΑΓΙΟΣ ΜΗ... ΡΟΤΟΣ

o αγιος μη... ροτος==o Ἅγιος Μ... ροτος წმ. მ... როტე.
o αγιας βέλσιος==o Ἅγιας Βέλσιος წმ. ბელსიოსი.

3. ΟΑΓΙΟΣ $\begin{matrix} \text{C} \eta \\ \text{4} \tau \\ \text{O} \end{matrix}$

სამხრეთის მხარის მეორე აფსიდა (ე. ი. სამხრეთ-დასავლეთის აფსიდა);

4. ΟΑΓΙΘ ΓΡΑΤΟΝΗΚΟΣ

ქვემოდან II ფენა, მარცხნიდან მარჯვნივ—ბოლო ორ ფრესკას აქვს ბერძნული წარწერები (№ 479).

ΟΑΠΟΣ ΜΗΝΑΣ

o αγ θεφορος==o Ἅγιος Δεφορος წმ. ღოფორე.

6. ΟΑΓΙΘ ΒΕΛΣΙΟΣ

...იოს μαθ στες, ე. ი. o Ἅγιος Μαθ... στες წმ. ...სტე.

№ 478

ამ აფსიდის კარნიზზედაც კვლავ წმინდანის გამოსახულებაა, აქედან 3 სულ წა-

შლილია, დანარჩენ სამს კი აღარ ეტყობათ წარწერები.

დასავლეთის აფსიდა (ამის მარჯვენა და მარცხენა გასასვლელებში ფრესკებიც აღარაა შენახული). მის სამხრეთის ნაწილში შუაში არის ფრესკა წარწერით (№ 480) o παρθησος==o παρθεσιος სამოხე ამის ზემოთ არის წარწერის ფრაგმენტები (№ 481): ...σπαυ — ტვრონი... პოფრუჟე—წინასწარმეტყველი.

Γ
ΟΑ ΔΗΦΟ
ΡΟΣ

ამის პირდაპირ ჩრდილოეთის კედელზე ჯოჯობეთია გამოსახული, წარწერა ახლა აღარა აქვს. ასევე არაა წარწერები დას. კედელზედაც. კარნიზზე არის 6 წმინდანის გამოსახულება, რომელთაც გადაცლილი აქვთ

ΡΣ ΟΣ

///
ΙΟΣ ΜΑΘΣΤ
ΓΟΣ

ΟΠΑΡΑΔΗΚΟΣ

№ 479

№ 480

წარწერები. კონქის ფრესკებზედაც არაა (თუ აღარაა) წარწერები.

ჩრდილო-დასავლეთის აფსიდის ქვედა ფენა საერო პირთა გამოსახულებებს უკირავს. სულ მარჯვნივ მეფე-დედოფალს შორის არის მკურთხეველი ქრისტეს პატარა გამოსახულება, რომელსაც თავზე აწერია: ΙC XC. ამის ქვემო ფენა უკირავთ წელამდის გამოსახულ წმინდანებს, მათ აწერიათ ქართულად (წა ბიქენტის, ზინობიოს და სხვა. ქართული ასოებით და ბერძნული ფორმით). ზემო ფენებს არა აქვთ ბერძნული წარწერები. კარნი-

ზის 6 მედალიონიდან სანზე კიდევ განირჩევა რამდენიმე ასო: 4) ΟΧΟΣ 5) ΡΡ; ეს შეიძლება ქართული წ-წ-ს (წ-წ) ნაშთი იყოს. 6) ΝΑΤ.

ΧΟΡ, ΟΣ /// ΙΑ ΧΟΡ

ΤΥΡΟΝ 4P Ρχ /// ΠΡΟΦΗΤ ΜΑΚΑΡΙΟΣ ΤΡΟΔΙΑΚ

№ 481

№ 482

ჩ რ დ ი ლ ო - ა ლ მ ო ს ა ე ლ ე თ ი ს ა ფ ს ი დ ა შ ი ქ ე ვ მ ო თ სა ე რ ო პ ი რ თ ა გამოსახულებებია ქართული მხედრული წარწერებით (მაგ., ბეჟან წულუკიძე და სხვა). სულ უკანასკნელი პირი ამ რიგში არის *μακαριος ιεροδωξ* (№ 482)— *Μακαριος ιεροδωξιως* მაკარი შიავარდიაკონი, მას ტანისამოსის სიგრძეზე აწერია: ΑΙΥΟΣ (სამჯერ) იყის... წმიდა არს... II ფენა ფრესკებისა ქართული წარწერებითაა. III ფენის სულ კიდურა ფრესკას აქვს წარწერა:... ΟΙΟ ΤΟΥ ΘΟΜΑ ...*ως του θωμα*=[*η φιλαδέφης*] *ως του θωμα*—თომას დარწმუნება.

ამ აფსიდის კონქში, შუაში, არის ქრისტე, რომელსაც შარავენდში აწერია: ὁ ἄν ἄρσι. კარნიზის 6 წმინდანს წაშლილი აქვთ სახელები.

გუმბათი ეყრდნობა ექვს ნახევარსვეტს. ამ 6 სვეტის თავზე ხატია ოთხი მახარებელი (ქართული წარწერებით, მაგ., *Γ-Ο-Γ* *Π-Ε-Π*) და ორზე—მარიამი და მთავარანგელოზი (ხარება). მახარებლების გადაშლილ სახარებებზე რალაცა წერებულა, რაც ახლა არ იკითხება (არც ის ჩანს, ქართული იყო წარწერა, თუ ბერძნული). გუმბათს აქვს 12 სარკმელი. სარკმელებს შუა არის წმინდანთა გამოსახულებები თავისი ბერძნული წარწერებით¹. აღენუსხვე საკურთხევლიდან მარჯვენე (ე. ი. აღმოსავლეთიდან სამხრეთისკენ და შემდეგ დასავლეთისკენ (№ 483):

ὁ ἄγιος *ιαχοβος* = ὁ ἄγιος Ἰάκωβος წმ. იაკობი.

ὁ ἄγιος *αρσενιος* = ὁ ἄγιος Ἀρσένιος წმ. არსენი.

ὁ ἄγιος *ελεuthერიος* = ὁ ἄγιος Ἐλευθέριος წმ. ელეუთერი.

ὁ ἄγιος *γερμανιος* = ὁ ἄγιος Γερμανός წმ. გერმანე.

ὁ ἄγιος *αντρεας κρητης* = ὁ ἄγιος Ἀνδρέας Κρήτης წმ. ანდრე კრეტელი.

ὁ ἄγιος *ιπαιτιος* = ὁ ἄγιος Ἰπάτιος წმ. იპატი.

ὁ ἄγ *ανθιμο* = ὁ ἄγιος Ἀνθιμος წმ. ანთიმოზი.

ὁ ἄγιος *γρηγοριος* = ὁ ἄγιος Γρηγόριος წმ. გრიგოლი.

ὁ ἄγιος *φακας* = ὁ ἄγιος Φακᾶς წმ. ფაკა.

ὁ ἄγιος *γναθης* = ὁ ἄγιος Γ[Ι]γνάθιος წმ. ეგნატე.

ὁ ἄγιος *σοφρονιος* = ὁ ἄγιος Σωφρόνιος წმ. სოფრონი.

ὁ ἄγ *καραχιος* = ὁ ἄγιος Καραχῆς წმ. კვირიკე.

1. 111111

¹ გ. ბოკორიძე წერს, რომ აქ არიან გამოსახული 11 მოციქული და ღვთისმშობელი (დასახ. ნაშრომი, გვ. 203), სინამდვილეში აქ არიან გამოსახული წმინდანები და ზოგი ცნობილი მღვდელთმთავარი.

1. Ὁ ἍΓΙΟΣ ΙΑΚΩΒΟΣ

2. Ὁ ἍΓΙΟΣ ΑΡΧΕΝΙΟΣ

3. Ὁ ἍΓΙΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ

4. Ὁ ἍΓΙΟΣ ΓΕΡΜΑΝΟΣ

5. Ὁ ἍΓΙΟΣ ΑΓΡΕΑΣ ΚΑΤΗΣ

6. Ὁ ἍΓΙΟΣ ΙΝΑΤΙΟΣ

7. Ὁ ἍΓΙΟΣ ΑΝΘΥΜΟΣ

8. Ὁ ἍΓΙΟΣ ΒΓΟΡΙΟΣ

9. Ὁ ἍΓΙΟΣ ΦΩΚΑΣ

10. Ὁ ἍΓΙΟΣ ΓΝΑΘΟΣ

11. Ὁ ἍΓΙΟΣ ΣΟΦΟΝΙΟΣ

12. Ὁ ἍΓΙΟΣ ΚΥΡΙΑΚΟΣ

ამ 12 წმინდანის ზემოთ არის 12 წინასწარმეტყველი, რომელთაც ხელში გაშლილი გრაგნილები უქირავთ, რომლებზედაც ბერძნულად სწერია. თითოეულ წინასწარმეტყველს მარცხენა მხარეს ბერძნულად აწე-

ΙΔΥΗ
ΠΑΘΕ
ΝΟΣ
ΕΝΑ
ΓΡΕΧ
ΣΤ

№ 484

ΛΕΑΡΣ
ΕΓΩΔΟ
ΣΟΥΣ

№ 495

რია ΟΠΡΟΦΤ///Σ (ὁ προφήτης — წინასწარმეტყველი), ხოლო მარჯვნივ ქართულად ასომთავრულით სახელი. ვთვლი საკურთხეველიდან მარჯვნივ (ე. ი. აღმ-დან სამხრეთისაკენ, შემდეგ — დასავლეთით ჭდა ჩრდილოეთით):

ΠΕΡΕ
ΒΑΛΕΝ
ΑΜΕΛΙ
Λ
ΛΥ

№ 486

ΕΔΙΑ
ΕΝΘΗ
ΤΕΙ
ΠΑ

№ 487

1. სოლომონი (№ 484): ἰδοὺ| παρ-
θε|νος| εν| γα|στρι| εχ|ιστ... , ე. ი. ἰδὸς ἢ παρ-
θε|νος| εν| γα|στρι| εχ|ιστ... [კანონიკ. ტექსტ-
შია—ქწე] აჰა ქალწულმან მუცლად იღოს... (ესა-
ია 7,14).

2. ეზეკიელ (№ 485): შდრ. ხონი, გვ. 115, რბნ... ἰδοὺ τα...

3. აბაკომ (№ 486): *περ:ει|β:αλεν| αι:μελ:| ...α' δ:υ... , ე. ი. პერ:ებ:αλεν* ამელ:ე| ეჭ| აძ:ან|α|ς| (მეტ:) *δ:υ|ν:α|ι:ε:ω:ς* *σ:ου* (თან: *ἀρχ:ηγ:όν:ς τ:ών ἀμ:αρ:τω:κ:ών*). უძრელომა ღაიჭირა შენი ძალით უსამართლობისაგან მთავარი ცოდეილოთაგან ტექსტი „ერწინის“ მიხედვით (გვ. 261) არის ამბაკუმის, სინამდვილეში ამბაკუმის წინასწარმეტყველებაში ასეთი ადგილი არ არის.

4. 3ან (?) (№ 467): *...ε:β:ο:σ:α| εν θ η:ψ:ει| πα, ე. ი. ებ:ბ:ო:ს:α εν θ:λ:ψ:ει* (μου *π:ρ:ε:ς* *Κ:υ:ρ:ου* *τ:ον* *θ:ε:ον* *μου*) ღაღა ვეჲ ჭირს შინა (ჩემსა უფლისა მიმართ ღუთსა) (იონა 2,3).

5. ԵԿԳԻ (?) აბლია) (№ 488): *ο:ν τ:ρ:ο:π:ον ε:π:ο:ι:η:τ:ας* *ο:υ| ε:σ:τα:ι, ე. ი. მნ* *τ:ρ:ο:π:ον* *ε:π:ο:ι:η:σ:ας* *ο:υ:τ:ας* *ε:σ:τα:ι: σ:ο:ι* ვითარ სახელ უეჲ, ეგრეთ იგოს შენდა (აბლია 1,15).

ΟΝΤΡΟ
ΠΟΝΣ
ΠΟΙΗC
ΑC X ///
ΕCΑΙ

№ 488

ΔΕΥΤΕΑ
ΝΑΩ
ΜΕΝ
ΕΙCΘ
ΡΟCΚ

№ 489

ΜΗΗΗ
ΘΥΡ,
ΖΗΡC
ΟΘC
X

№ 490

ΕΓΩΔ
ΕΑΝ
ΟΡX
CΑCΑ

№ 491

6. სამოელ (№ 489): *δευτε* *α:ν:α:β:α|μ:εν| ει:ς το| ρ:ο:ς* *κ, ე. ი. ძეშტე* *ἀναβ:ω:μ:εν* *ει:ς τ:ο* [δ] *ρ:ο:ς* *κ(υ:ρ:ου)* მოველით აღვიდეთ სახელ უფლისა (მიქეა 4,2).

ΕΓΩΔC
ΝΗΑ
ΘΘΕΩ
ΡΟΥΝ
ΕΩC X

№ 492

HK
YIOC
OΘC
KYZH
YUXH
///

№ 493

ΠΑ:ΕΡ
ΠΑ:ΕΡ
ΡΜΑ
ΙΗΛΚ,
ΙΠΕC

№ 494

ΠΟΛΕ
ΘΥΓΑ
ΤΕΡΕ
CΕΚ
ΤΙ,CΑC

№ 495

7. ზაქარია (№ 490): *μνημη| θ'...* *μνημη* *θ:ε:ο:ς* *ε:κ:ε:ν:ο:ς* *ღუთ...* *ღმერთი.*

ნიკორწმინდის ბერძნულ წარწერებზე შემდეგი შეიძლება ითქვას: გვხვდება ქართული და ბერძნული წარწერები; ბერძნული წარწერები არის წმინდანთა გამოსახულებებზე და გრაგნილებზე, რომლებიც საღვთო წერილის ციტატებს წარმოადგენენ. ზოგ წმინდანს (მაგ., მღვდელთმთავრებს) აქვთ სახელები დაწერილი ბერძნული ფორმით და ქართული ასოებით. ამისი მიზეზი უნდა იგივე იყოს, რატომაც გვხვდება ქართველი მხატვრების (წულუკიძეების) მიერ შესრულებულ ფრესკებზე ბერძნული ტექსტები: ტრადიცია დიდი იყო გარკვე-

Αι, Α, Α, ΑΙ, Ακ, Αβ, ΑΜ, ΗΝ, ΗΜ, Η, ΗΗ, ΜΗ, Ν, Β, Ρ, Β, Ν,
 Φ, Θ, Θ, ε, ε, ς, ς, ΑΝ, ΑΗ, ΤΗ, ΜΠ, ΑΒ. Ρ, ΤΗΗ, ΑΗ, Δ,
 Ω, Θ, Ο, Π, Ξ, Δ, Ξ.

№ 499

ული პირებისა და მათი თხზულებების ბერძნულად წარმოდგენისა ეკლესიებში. ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ ამ ტაძარში გვხვდება სახელები ისეთი წმინდანებისა, რაც ქართულ ეკლესიებში ან არ არის, ან თუ არის ძალიან იშვიათად: ასეთებია: Ρουφινος, Ἰρσάφορας, Πρωάσθιος, Κέλσιος, Ἰπάσιος, Βονιφάσιος, Οὐαλερίανος, Οὐαλεντος (?), Ἰερμίσιος, Δηφορας და სხვა.

ძალიან ხშირია ის, რომ ერთი პირია გამოსახული და მეო-

Κ

რის ტექსტი სწერია მის გრაგნილზე. მაგ., იოანე ოქროპირი არის კირილე ალექსანდრიელის ტექსტით, ესაიას უპირავეს ფრაგმენტი მალაქიას ან ზაქარიას წინასწარმეტყველებიდან, სამუელს — მიქე-

№ 500

ასი. ელიას — ელისესი, სოლომონს — ესაიასი და სხვა, ეს ტექსტებიც ზოგჯერ ზუსტად კანონიკური არ არის ხოლმე. ქრისტეს ცნობილი პასუხი პეტრე ალექსანდრიელის მიმართ დიდად განსხვავდება ტრადიციული ტექსტისაგან.

წმინდა პალეოგრაფიული თავისებურებებიდან ყურადღებას იპყრობს ნუსხურის ჩარევა რამდენჯერმე მთავრულ ხელში (Μετασχηματισμοί, ομοιομορφίες). ასოების მოხაზულობიდან გამოირჩევა α, π, ψ (№ 498) და ლიგატურები (№ 499): არსად იხმარება i subscriptum-ი (მაგ., τω τημηα). ფშვინვისა და მახვილის ნიშნები ხშირად არის, ხან მართებულად, ხან შეცდომით (მაგ., ε, η, ημν, ἐλεήμων, οφραχ:ον და სხვა). გვაქვს ასეთი შემოკლებები: ς, κ, ε, ζ/ (№ 500), -Ιηλ (== Ἰσραήλ), αϥ და αϥ: (სიტყვისათვის εϥ:ος), Αηψαμο სახელი უ-ს-ოდ.

აი-დიფთონგი ზოგჯერ გადმოცემულია e-ით: πολε, εζερετας. ხშირია იტაციზმი: μααμη, μαηαηη, αηηη, αηηη, εμη, τημη, χιτον., ძ:α[ε], παηαηηστας, ზეძფსის, σρασთიηის, მუηა, ძეფარის, პარაძეოს, ηα:σ, γρ:γარის, γαაηის, ამელ[ε], ερისა. ხშირია o-ის ხმარება ა-ს

ნაცვლად: εξερειτος, φιλανθρωπιος, ρόμης, σοφροιος, ακοιουθιο, παρατας; χιτων... θιομα, ακοქιος. გვხვდება პირიქითაც: მათიოთა.

ორი თანხმონიდან გვაქვს მხოლოდ ერთი: πολε, იაჲ: τισο (=ს: სო). არის ხმოვანთა ჩაქარდნა: σισα:ν (=სიან ჰა:ν), τιοიჲ (=ბ ზოიჲ), γα:ა:ჲ (=Γγα:ა:ჲ). ντ გადმოსცემს νθ — კომპლექსს (ანდრეა კრეტელი). გვხვდება დაწერილობა νχ (παχναχηστας). სხვაგვარი სინტაქსის გამო არის ჰმოვ ნაცვლად მათ:სა. მიმღობა ἀκοιουθιων გაგებულია სახელად; არის შეცდომები: τσραχ (=საჲახ) და ελελεημασ (ზედმეტი ელ—მარცვლით). სიტყვა ἰαησ: გვხვდება დაწერილი ფორმით: იაჲ, რაც შეიძლება შეცდომა კი არ არის, არამედ მოცემულია ისე, როგორც ითქმოდა, უ-ვ-ინოდ ისევე, როგორც მაგ, ἰαχ:სენს—აქილესი და სხვა.

ნიკორწმინდის ტაძარი საინტერესო ძეგლია XVII ს-ის ბერძნული წარწერების დაცულობის მხრივაც. ამ წარწერებში ზეპირი მეტყველების კვალი საკმაოდ ჩანს, თუმცა ის არ ითქმის, რომ წიგნური ბერძნული არ იცის მათმა შემსრულებელმა.

შის ზემოთ სწერია (№ 504): ἀναπεῖσθην / κήλησε ბჟ; λεων. τής! ἔγυρι βῆτ“, ე. ი. ἀναπεσῶν [χა:] ἔκωι:μησε ἄς λῆων ... τής ἔγυρι: აუ-τῶν მიწოლილმან შიიძინა (კანონიკურ ტექსტშია—ნიიძინე) ვითარცა ლომმან... ვინ აღადგინოს იგი (დბდ. 49,9). (ეს არის იაკობის ტექსტი „დაბადებიდან“).

ამის ქვემოთ არის ფრესკა: 5 წმინდანი მაგიდასთან, დაბლა ცხოველი. ზემოთ თეთრი საღებავით წარწერა (№ 505): ἡ φιλοξενία του Ἀβραάμ:— ἡ ἀγία τριῆς, ე. ი. ἡ φιλοξενία τῆς Ἀβραάμ, ἡ ἀγία Τριάς აბრაამის სტუმართმო-ვეყოფა. წმიდა სამება¹. ამის ქვემოთ ფრესკის ნაშთი აწერია (№ 506): Ἰάρασε

ΚΕ 4
ΚΗΚΟΖ
ἌΚΟΗΝ
COVKAΙ
ἘΦΟΒΗ
ΘΗΝ:ΜΕ
ΤΕΝCH-S
ΓΑΦΙ

ΟΑ
CI
ME
ΩΝ
O
CV
ΑΥ
TI
C

№ 507

№ 508

კარკეზი. ხოლო მის მარჯვენე არის ფრესკა წარწერით (№ 507): οα! σι:με:ών! ο. σα | λῆ τῆ, ე. ი. ὁ ἀγίος Σι:μέων ὁ σ:ηλ:τ:η: წმიდა სიმეონ მესუქე.

კანკელის ცენტრალურ თალში დარჩენი-ლია გოაგნილის ნაქერი, რომელზედაც კარგი წვრილი ბერძნული ხელით სწერია (№ 508) κ ε ε; κηκα... ἀκοη; σου κα! ἐφοβῆθην, ე. ი. Κῆριε, εἰσακίχασα τῆν ἀκοήν σου κα! ἐφοβῆ-θην (κῆριε κχ:α:σ:η:τ:α τῆ ἐβ:γα σου, κα! ἔξῆ:τ:η:ν) უფალო, მესმა სასმენელი შენი და შექმნიხა, (უფალო. განვიცაღენ საქმენი შენი...) (ანბაკო, 3,1). ამ ფრესკასა და სოფონიას შორის თალ-ში არის მოხუცის გამოსახულება წარწერით (№ 509): ο παρῆ: εἰεχ| σ:α:μου:τ:λ, ე. ი. ὁ παρῆ: τ:η:ε... Σ:α:μου:τ:λ სამუელ... წინასწარმეტყველი. ამის

მარჯვნივ არის ფრესკა, რომელზედაც ორი პირი გამოსახული, მათგან მარ-ჯვენას აწერია (№ 510) Ωτῆ (?). ამის გაგრძელებაზე უკვე ქვემოთკენ (სვეტის დასაწყისში) არის ორი წინასწარმეტყველი (ესაია და ეზეკიელ) ქართული ასომთავრული წარწერებით (ქართული წარწერები უფრო მდარე ხელით არის შესრულებული, ვიდრე ბერძნული), როგორც სახელგებისა, ასევე გრაფილებზე.

სამსხვერპლოს კარის თალში არის ფრეს-კა წარწერით (№ 511): ο αγ: σ:ε:φ:α:ν:α:σ:| ο

ΟΙΦ
H
ΕΔΕΚ
CAMOV
HΛ

№ 509

ἮCICE
ΘΑΨΕ
ΦΑΝΟC
ΔΑΪΑC

№ 510

№ 511

¹ ა ხ ა ხ ა ნ ა შ ვ ი ლ ს ზემოთ მოზაიკებულ შრომაში მოყვანილია ბერძნული წარწერა: Του Αβρααμ και τριε: (გვ. 65). როგორც ვხედავთ, ეს არის ორი წარწერის მარჯვენა მხა-რე და, ოაკილა ერთმანეთის მაალობლად სწერია, ერთ წარწერად ათის ჩათვლილი. დამტკ-ებული აქვს კავშირი და.

ვისებური ბოლო აქვს (გვ. 185). საინტერესოა ტექსტი, რომელიც უპირავს... ნა (? სოფონიას—თუ ზაქარიას?), რაც ჩვენს მასალაში სხვაგან დაუთლი არ არის და ახლად ამეტყველებული ზაქარიას პირველ სიტყვებს წარმოადგენს.

Α, Α (α), Ι (λ), Η (ρ), V, V (υ), C, C (ε), Ξ (ξ)

№ 515

ასოების მოხაზულობიდან ყურადღებას იპყრობს α, λ, μ; υ, σ, ξ (№ 515) და ლიგატურები (№ 516): მახვილისა და ფშვინვის ნიშნებს მხატვარი ხშირად სწორად ხმარობს: Η (= η), *ἐφορῆθη*, *φιλισθενία*, *ἐλεασα* (№ 517), *τις* (= *τις*). მაგრამ გვაქვს *spiritus*-ების განურჩევლობა: *τις* (= *ως*) და *ἀκοιη* (*ἀκοιη*).

Ϛ, Ϛ, Ϝ, Ϝ, Α, Α, Η, Ω, ΗΗ, Ϝ, Ϝ

№ 516

გვხვდება შემოკლებები (აქ არ ვგულისხმობ ჯვარკმებს, სადაც მხოლოდ შემოკლებებია): *χ'ε* (= *Κυριε*), *Κ*/ (№ 518), *ο α* და *οαγ* (= *ὁ κυριε*), *αυ-* (= *αὐτόν*) (№ 519). *ο*-ს ხმარობს *α*-ს მაგივრად: *ἀπαπεσον*, *ὁ*.

არც თუ იშვიათია იტაციზმი: [*ἐχρημασε*] (= *ἐχοιμασε*), *τις* (= *τις*), *σταν-* *τις* (= *σταντις*), *ἐγυρι* (= *ἐγυρις*). აშკარად ახალი ხალხური ბერძნულის გავლენა *υ*-ის (ე. ი. *ι* ხმოვნის) ხმარება *ε*-ის ნაცულად სიტყვაში *ἐγυρι*. ორი

Ἐπεσεν

№ 517

Κ (= *Κυριε* ξ)

№ 518

ΑΤ (= *αὐτόν*)

№ 519

მეზობელი ხმოვნისათვის იწერება მხოლოდ ერთი *α*/ *αχρημασε* (= *αχοιμασε*).

რაც შეეხება *α*. ხახანაშვილი ცნობას ბერძენი მხატვრის ნუსახებ, მხოლოდ ეს წარწერები ამის მასალას არ იძლევიან: ხელი არის წმინდა, ლამაზი მთავრული (ერთგან შერეული ნუსხურით: TH'σ), ციტატების მართლწერაში გაბნეულია ბიზანტიური ლიტერატურული და ხალხური ენის მოვლენები, რაც ამ დროისათვის (XIV—XV სს) ბერძნულის მკოდნე ბერძნებსა და არა ბერძნებს ერთნაირად მოსდით. საკითხს არც მხატვრობის სტილის ამბავი გადასწყვეტს საბოლოოდ: მხატვრობა თუ „გრეკოფილურია“, როგორც ფიქრობს შ. ამირანაშვილი, შეიძლება ბიზანტიურ ტრადიციებზე აღზრდილმა ქართველმა ოსტატმა შეასრულა იგი.

ღ ი ბ ი

ღირბის ლეთისმშობლის ეკლესიაში, საყურთხვევლში, არის პატარა ქვა, რომელზედაც ამოკრილია ბერძნულ-ქართული წარწერა (№ 520): 1815 ო ყ

:ερασις|α| αρχιανδριτης Βενεδιτ ჩყე იერუსლამის არქიმანდრიტი ბენედიქტი ე. ი. 1815 ო აχῖος Ἱεροσολύμων αρχιανδριτης Βενεδικτας 1815 წილა იერუსალიშელა არქიმანდრიტი ბენედიქტ¹. წარწერაში არის ლიგატურები (№ 521):

1815 ΟΓ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩ

ΑΡΧΙΜΑΔΡΙΤΩΣ ΒΕΝΕΔΚΤ

Α, Α, ΝΕ

№ 520

№ 521

ასოები ძირითადად კუთხოვანია და თავის დროისათვის არქულ იერს ატარებს. წარწერა, როგორც ჩანს, საფლავზედა არის და მას თარიღიც აქვს².

ყინწვისი

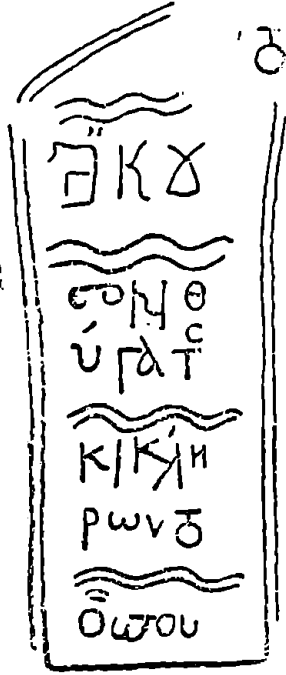
ქარელის მახლობლად სოფ. ყინწვისიდან რამდენიმე კილომეტრის მოშორებით ტყეში მომადლო ბორცვზე არის ორი ნაგებობა—ერთი მეტისმეტად ფრაგმენტული (ძველი ქვისაგან ნაშენი ტაძრის საკურთხეველიაა შემორჩენილი) და მეორე საკმარისად კარგად დაცული აგურის ეკლესია წმ. ნიკოლოზის სახელობაზე აგებული³. ეს უკანასკნელი ხელოვნებათმცოდნეობაში XII—XIII სს-ით არის დათარიღებული და განთქმულია კარგად შენახული ფრესკებით, რომელთა შორის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება თამარ ნეფის, გიორგი ნესამისა და ლაშა-გიორგის გამოსახულებებს და მათ ზემოთ ცნობილ „ყინწვისის ანგელოზს“. ეკლესიის ამ ძირითად, XII—XIII სს-ის, ნაწილში წარწერები ქართულია (ქართულია, მაგალითად, საკურთხეველში მო-

¹ როგორც ცნობილია, ღირბში ცხოვრობდა ბერძენი არქიმანდრიტი, რომელიც განაგებდა იერუსალიმის საეპეშოპოსტო მიწებს. ერთ-ერთი ასეთი უნაბავს პრ. უვაროვას 1874 წ. (МАК. IV, стр. 182). ვახუშტი თავის ცნობილ შრომაში აღწერა სამეფოსა საქართველოსა (თ. ლომოურასა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, 1941 წ. გვ. 79) წერს: ამის ხდილოთ და ამ წყლის დასაელით კიდესა არს დიობს მონასტერი, სადა ზის არქიმანდრიტი ისრუსალენის ჯვარია მონასტრისა. არამედ მეფენი ქართლისანი დასმენ ქართველთა, და ყოველსა საქართველოსა შინა არის მამული ნისი, და ჰფლობს ესე, და მოსაეაღს გხანის ვერცხლად იტრუსალემსა.

² წარწერის პირი გადმოშვა ს. მაკალათიამ, რისთვისაც მას დიდ მადლობას მოვასხენებ. ზსივე ცნობით ღირბის ღვთისმშობლის ეკლესიაში არის ქართული ასომთავრული და სომხური წარწერები.

³ ყინწვისის ძეგლის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურა არც თუ ისე მდიდარია. ვახუშტის აღწერაში (გვ. 56) სულ რამდენიმე სიტყვა აქვს მის შესახებ. ფრესკების შესახებ არანა სპეციალური წერილი დიმიტრი გოდუნიკისა, Предварительное сообщение о Киевско-русской росписи (Ученые Записки Науков. Дослѣдов. катедры истории укр. Кудавури. т. III. Харків, 1929. стр. 411—416); Н. Толмачевская, Фрески древних Грузин, 1931, 12—13 გვერდებზე მიმოიხილავს ყინწვისის მხატვრობას, ხოლო შ. ამირანაშვილის შრომაში, История грузинского искусства, (გვ. გვ. 191—192) მოცემულია ამ ძეგლის ნეფისება. ბერძენული წარწერების შესახებ ამ მომენტში არაფერი სწერია.

თავსებული მღვდელთმთავრების გრაგნილების წარწერები, ან კიდევ საკურ-
თხეელის კარნიზზე მოთავსებული საკმაოდ ფერმიხდილი წარწერა). ამჟამად
მხოლოდ ერთგან, საკურთხეელის ცენტრალური სარკმლის ქვემოთ მყოფ ნიშ-
ში, გამოსახულია ქრისტე, რომელსაც აწე-
რია I C X C.

№ 522

მელსაც აწერია: შარავანდში ბ ოψ—არსი, თავის აქეთ-იქით I C X C და ბ
Σαμβῶνης სიგოცნოს მომნიჭებელი. ესაა ქრისტეს ეპითეტი (№ 523).

დავითისა და მარიამის გამოსახულების ქვემოთ, ვიწრო ზოლზე, რომ-
ლის ქვემოთაც კიდევ ერთი ფენაა ფრესკებისა (მათ შორის მრქაღლ მთავარ-
ანგელოზი?), სწერია (№ 524): Μιχαήλ ἀρχάγγελος τῶν θείων ἀψίπτου βῆματι...
მიქაელ მთავარანგელოზო ღვთისა უმაღლესისა, შეეწიე...

ამავე კედელზე ქვემოთა ფენაში უკიდურესი მარჯვენა ფრესკა „პავლეს“
გამოსახულებაა (სახელის ქართული აღნიშვნით). ამავე ფრესკაზე არის ბერ-
ძნული წარწერა (№ 525): Παύλε ἀπόστολε τῶν Χριστῶν βῆματι... პავლე მოცი-
ქულო ქრისტესო, შეეწიე...

როგორც ვხედავთ, ყინწვისის ფრესკების ბერძნული წარწერები ფრაგ-
მენტულია, აკლია სწორედ ყველაზე საინტერესო ადგილი: βῆματι... შეეწიე...

¹ Н. Толмачевская, Фрески, стр. 13.
² პეტრე, სამოთხის: კარის: კლტენი: ხელთა: აქ.
³ + ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΝ ΚΑΙ ΔΙΑΚΟΝΟΝ

შენდეგ იქნებოდა სახელი, თუ ვის უნდა შეეწიოს ან პავლე მოციქული, ან მიქაელ მთავარანგელოზი. წარწერებში აღსანიშნავია პირველ რიგში ხელი: ესაა ნუსხური, ან ნუსხურში გარდამავალი მთავრული, რასაც ვხედავთ, მაგ., წინარებში ან ვარძიის ანანურის ეკლესიაში (იხ. ქვემოთ). წარწერების შინა-არსის თვალსაზრისით აღსანიშნავია „დავითნის“ ადგილის შემოკლებული რე-

IC

XC,

Ωω

Ωω

№ 523

საინტერესოა ასოების მოხაზულობა: α (სიტყვაში ἄκουσος), ν სხვადასხვა სახისა, ζ. ყინწეისის მცირერიცხოვან ბერძნულ წარწერებს პა-

αυχαιαλ" ἀρ ρελεε ζεμετου σφδβ β

№ 524

ლეოგრაფიული თვალსაზრისით საინტერესო და თავისი ადგილი უქირავთ აღმ. საქართველოს მოგვიანო ხანის წარწერათა შორის.

41
 αΠΕ
 Παιε αζ
 τ
 ζχ β ο η θ ι

№ 525

როგორც ზემოთაც ითქვა, ყინწეისში მოიპოვება ქვის ტაძრის ნანგრევი. ეს ნანგრევი საკურთხეველს წარმოადგენს და შერჩენილია მასში ფრესკები. ცენტრალურ ნიშში არის ჯვარი წარწერით: IC XC NI KA. ამის გვერდით ღრის ფრესკა „ზიარების“ გამომხატველი (ტექსტი სახარებიდან ქართულ ენაზე აწერია მას). ფრესკის იმ ნაწილს, რომელიც ღვინთ ზიარებას წარმოადგენს, შერჩენილი აქვს ქრისტეს თავთან: IC XC.

აბანი

ატენის სიონი ანუ ლეთისმშობლის ტაძარი არის ჯვარის ტიპის ძეგლი, კედლებზე ორნამენტებით, ჩუქურთმებით¹, ქართული და სომხური წარწერებით², შიგნით ფრესკებით, რომელთა შორის ისტორიული პირების გამოსახულებებიც არის³. ფრესკული ქართული დიდი ისტორიული ღირებულების მქონე ე. წ. ბულა თურქის წარწერა არის სამხრეთის აფსიდის დასავლეთ კედელზე⁴. ბერძნული წარწერა მოთავსებულია სამხრეთ ფასადზე, სამხრეთი მკლავის აღმოსავლეთ კედელზე, დაახლოებით ადამიანის სიმაღლეზე, ვრცელი ქართული წარწერის (ქ. სახელითა ღთისაძთა მე გრგნლმან...) მახლობლად. ბერძნული წარწერა ნთლიანად ერთ ქვაზეა, ქვა დაახლოებით კვადრატულია (25 სმ. X 25 სმ.), ზემოთ ერთი სტრიქონი ქართულია, შემდეგ არის 6-სტრი-

¹ ატენის ძეგლის არქიტექტურის შესახებ უცანსეგლი შრომა არის: Г. Чубинашвили, Цаматинки тина Джвари, Тбилиси, 1948

² წარწერების შესახებ იხ. ივ. ჯავახიშვილი, К вопросу о времени построения грузинского храма в Атеи: по вновь обнаруженным эпиграфическим памятникам. Христианский Восток, I Спб. 1912 г. стр. стр. 277—297; ს. ბარნაეელი, ატენის ახალი წარწერები: სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, VII, 1—2, თბილისი, 1946 წ. გვ. გვ. 83—89.

³ ატენის სიონის ფრესკების დათარიღება (904—906 წწ.) მოცემული აქვს ზ. ამირანაშვილს: სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სახ. სეც. გაყოფილების სამეცნიერო სესია, 1941 წლის 11—13 ივნისი, თეზისები, თბილისი. 1941 წ.; История грузинского искусства, стр. 185. სხვა თარიღი (1072 წლის შემდეგ იმავე საუკუნის მიწურულამდე) იძლევა რ. შამგოლინი ვი წერილში „ატენის სიონის კედლის მხატვრობის დათარიღების საკითხისათვის: სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, VIII, № 4. 1947 წ. გვ. გვ. 261—268.

⁴ წარწერა ივ. ჯავახიშვილს ასე აქვს ამოკითხული (XВ, I, 278—279):

თთუესა აგუსტოსსა ესა: დღესა შაბათსა:
ქორონიკონსა ოგ¹სა ისმიტელთა (?) წელსა სლ²თსა:
ქალაქი ტუილისი დაწოჯა ბოვლა: და შვიპკა
ამიოჲა საჰაქ და მოკლა: და მსჯე თოჯყსა
აგოუსტოსსა კესა დღესა შაბათსაჲე ზირაქ
შვიპკრა კახაჲ და მმ მისი თარკოჯჯი

განსვენებულა მეკლეარაი შენიშნავს იმას, რომ VI სტრიქონში „კახაჲ“-სიტყვაში ა საეკეოა, „მ“-ს ჰგავი, ნაგრამ რადგან არც შინაარსობლივად და არც წმინდა გრამატიკულად არ შეიძლება 853 წლისათვის ფორმა „კახაჲ“, ამიტომ სტოვეებს თავისებური ა-ის შესაძლებლობას. ამ ადგილას სრულიად გარკვეულად სწერია „მ“ (გ. ი. არის „კახაჲ“) და რაკილა რეალურად ეწეოდებოდა „კახა“ ამ კონტაქტში დაუშვებელია, ამიტომ ეს „მ“ უნდა ჩავთვალოთ სპსუს calami-ღ. ხომ არ უნდა დაეუშვათ, რომ მწერალმა იციის ხალხური ფორმა „კახამან“ „კახაჲ“ და შეეშალა და ა-ს მაგივრად დასწერა „მ“? მართალია „მან“ (და მითუმეტეს „მ“) — დაბოლოება მოთხრობითი ბრუნვაში საკუთარ სახელებთან ამ დროისათვის ჩვეულებრივი არ არის, მაგრამ მაინც გვხვდება ისიც თავისი ბუნებით უფრო კონსერვატიულ ძეგლებში: მაგ., X ს-ის სამოციქულოებში⁵ (S 407, S 1138): გბო. 7,14 „არაჲ აესენა მოსემან“; „უჯკესა (H 1160—936 წ.) და პარხლის (A 1453—973 წ.) ოთხთავებში: მთ 6,29 „სოლომონმან.“; შატბერდის კრებულში (X ს-ის მფორე ნახევრის ძეგლი) 227 ა: პავლემან, იაკობმან. 225 ა—იობმან, 228 ბ—დავითმან: უღანასა მოავლთაჲში (A 1109—IX—X სს ძეგლი): მოსემან და სხვა.

ქონიანი ბერძნული წარწერა, მეტისმეტად დაზიანებული, ხშირად განზრახ-
ასოები ქვემოთა ორ სტრიქონში უფრო მსხვილია, ზემოთ წვრილი. ასოებს

̄ ̄ ̄
 K E B O H Θ T) ̄ C
 Δ ̄ Λ ̄ ̄ C ̄ X O N
))) N O M A
))) E Γ H
 N O C I H C
 + M

№ 526

კუთხეებში წერტილი უხით და σ და ε ნაკ-
ლებად მომრგვალებულია, სამაგიეროდ O სულ
მრგვალია. წარწერა ახლა ასე იკითხება¹
(№ 526): κ̄ ε̄ β̄ ο̄ η̄ θ̄ τ̄ ο̄ σ̄ λ̄ δ̄ ε̄ ᾱ λ̄ ᾱ ῡ σ̄ ᾱ
...σ̄ ο̄ μ̄ ᾱ | ᾱ μ̄ ...ε̄ γ̄ η̄ ν̄ σ̄ ... η̄ γ̄ | + M, ე. ი. κ̄ ρ̄ : ε̄
β̄ ο̄ η̄ θ̄ : τ̄ ο̄ σ̄ λ̄ δ̄ ε̄ ᾱ λ̄ ῡ σ̄ ᾱ σ̄ σ̄ ᾱ δ̄ ν̄ (?) ... [β̄] γ̄ ο̄ μ̄ ᾱ ...
[x] ოპრ: ε̄ γ̄ ῡ ν̄ σ̄ ᾱ χ̄ ε̄ ... უფალო, შეეწე მონათა შენ-
თა, რომელთა... სახელი... უფალო, შენ უწყი...

* ადგილია, მაგრამ არ ჩანს, რომ ასო
ყოფილიყოს.

** აქ საკმარისად დიდი ადგილია, მაგ-
რამ მოჩანს მხოლოდ მკრთალად დაზიანე-
ბული მ. ა.

*** ეს ადგილი სულ ამონგრეულია.

**** აქ შესაძლებელია იყო ერთი მოკ-
ლე სახელი (მონათაჲან—ერთისა).

ატენის ბერძნული წარწერა თუმცა ძალიან არის დაზიანებული, მაგრამ
ინტერესს არაა მოკლებული, საინტერესოა მისი ასოთა მოხაზულობა, შემოკ-
ლებანი და შინაარსი.

ასოთა მოხაზულობის თვალსაზრისით მას უქირავს საშუალო ადგილი
ვაშნარისა და ახალი ათონის ბერძნულ წარწერებს შორის: ჩაღრმავებული
კუთხეები, ასოების მოხაზულობანი: α (A), μ (M), φ (Θ), β (B), δ (Δ) მას
უფრო ვაშნარის წარწერასთან აახლოებს. არის საინტერესო შემოკლება:
β̄ ο̄ η̄ θ̄. ორი თანხმოენიდან მწერალი სტოვებს ერთს (δ̄ ε̄ ᾱ λ̄ ῡ σ̄ ᾱ σ̄ ᾱ). გვეხდება იტა-
ციზმეც: γ̄ η̄ ο̄ σ̄ ᾱ χ̄ ε̄ და კლასიკური ხანის α-ის მაგიერად ο (ο̄ ν̄—? და γ̄ η̄
ν̄ σ̄ ᾱ χ̄ ε̄).

შინაარსობლივად თითქოს გასაგებია, რაც ეწერა: უფალო, შეეწე მო-
ნათა შენთა... უფალო, შენ უწყი. მაგრამ მერე აღარ არის ადგილი, რომ ამ

¹ ატენის ტაძრის ბერძნული წარწერის შესახებ ლიტერატურაში არის ასეთი ცნობა:
Dubois de Montpreau X. Voyage... v. III, p. p. 214—215 (1839) წერს: „Une...
inscription grecque porte une date, cette date est exprimée par un M, mille, qui est
a peu près celle de la mort de Bagrat II“. Муравьев: Грузия и Армения. III.
стр. 105 ფასადის შესახებ წერს: „...здесь писются надписи на греческом и армянских
языках“; Баградзе, Кавказ... стр. 37 ემოწმება ამ ცნობას. უფრო დანვითლებით
წერს: Grosset, Rapports, VI, p. 24: „J'ai copié ces restes d'une inscription grecque
dont M Dubois avait fait une copie toute semblable à la mienne:

K E B I I Θ T C | Δ ... B C X O M | ... N M A | . A Θ K E I I | N O C K H C | + N.

ამოხილოვსკის (Сборник... стр. стр. 59—60) მოყავს ყველა ეს ცნობა და უმა-
ტებს (უშუალოდ ბროსეს ცნობას): „Вероятно это также надпись, которую имел в виду
Дубуа... В ней можно разобрать: κ (κ̄) ε̄, β̄ [ο̄] η̄ θ̄ [ε̄] τ̄ ο̄ σ̄ λ̄ δ̄ ε̄ ᾱ λ̄ ῡ σ̄ ᾱ σ̄ ᾱ [δ̄] ν̄?... θ̄ [δ̄] μ̄ ᾱ-
[ε̄] ᾱ?... κ̄ (κ̄) ε̄ γ̄ ῡ ν̄ σ̄ ᾱ χ̄ ε̄...“

წარწერებიც არ ატყვიათ. მეორე მედალიონზე სწერია (ძალიან არის დაზიანებული. შესაძლებელია არის პაფნუტი, შღრ. ორმ... გვ. 293) (№ 530): $\epsilon\alpha\ \mu\epsilon\iota$ $\tau\rho\iota\alpha\varsigma\ \xi\iota\ \acute{\alpha}\nu\ \epsilon\alpha\lambda$, ე. ი. (βου) ἔάν μετρίξῃ ἕαυτόν, (ἔσθῃ ἀναπαυόμενος) თუ ზომიერად ამყოფებ თავს: იქნები მოსვენებული. IV მედალიონი (რომელიც უნდა გამოსა-

	ΠΡΟΣΕ	Ε ΦΜΗϞ	ΤϞ ΟΙΠΠ
ΘΕΑΜΕ	ΡΧΟΙΔ	ΠΟΤϞΖΕ	Ϟ ΜΟΠ
ϞΙϞϞ'Ε	ϞΙΕΥΗ	ΤΕ ΠϞΠϞ	ϞΥΑΝ
Β̄ΝΕϞΛ	ΝΤΟΚΥ	ϞΙϞϞΟϞϞ	ΕΣΝΠΕ
№ 530	№ 531	№ 532	№ 533

ხადეს ილარიონს—შღრ. ორმ..., გვ. 293) (№ 531): $\pi\rho\omicron\sigma\epsilon\iota\rho\chi\omicron\iota\ \delta\iota\omicron\upsilon\lambda\epsilon\upsilon\epsilon\iota\lambda$ $\gamma\ \tau\omicron\ \chi\prime\sigma$, ე. ი. (ει) $\pi\rho\omicron\sigma\epsilon\rho\chi\eta\ \delta\omicron\upsilon\lambda\epsilon\upsilon\epsilon\iota\nu\ \tau\acute{\eta}\nu\ \chi\alpha\rho\iota\phi\acute{\alpha}$ (ἔτοίμαστον τῆν ψυχὴν σου εἰς πειρασμόν) თუ ემონები უფალს, განმზადე სული შენი განსაცდელისათვის. V მედალიონის გრაფიკაზე ყოფილა 4 სტრიქონი, მაგრამ ახლა სულ აღარ იკითხება..

სულ ქვემოთა წყება გამოსახულებებისა (მარცხნიდან მარჯვნივ): I (გამოსახული პირი უნდა იყოს თეოდოსი კონიზობიარხი — შღრ. ორმ..., გვ. 293) (№ 532): $\epsilon\alpha\gamma\ \mu\eta\ \alpha\pi\omicron\tau\alpha\zeta\eta\varsigma\ \tau\eta\varsigma\ \pi\alpha\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma\ \tau\omicron\upsilon\ \chi\omicron\sigma\omicron\varsigma$, ე. ი. ἔάν μη ἀποτάξῃται (ጆრმ-ში არის: ἀποτάξῃται) τοῖς πατέρι τοῦ χόσμου თუ არ განეშორება ყოველთა

ԲԻՆԲ		ΕΝΚ Ϟ	Ο ΠΡ Ϟ... Η
ΝΘΟΛ	ΟϞΤϞϞ	ΔΗϞϞΠ	Ο ΠΡ Ϟ ΙϞϞΠ
ΞΗϞϞ	ΑΜϞϞϞ	ΡϞΙΩΝ	
ϞΗ,ΞΥ	ΝΙΚΗϞ	ϞΥ ΠΛΕ	Ο ΠΡ Ϟ ΠΟΙ
ΛΟ Ϟ ΠΞ	ΕΟΝΑϞ		
№ 534	№ 535	№ 536	№ 537

საფლისათა... II (უნდა იყოს ექვთიმე, ጆრმ..., გვ. 292) (№ 533): $\tau\alpha\ \epsilon\pi\alpha\iota\ \tau\omicron\upsilon\ \mu\omicron\gamma\alpha\chi\alpha\gamma\iota\ \epsilon\sigma\tau\iota\ \eta\ \mu\epsilon\lambda\epsilon\tau\eta$, ე. ი. τὰ ἔπλα τῶν μοναχῶν (ጆრმ-ში არის: τοῦ μοναχῶν) ἔστιν ἡ μελέτη... საქურელი მონაზონთა არის ზრუნვა... III (ანტონი უნდა იყოს—შღრ. ጆრმ..., გვ. 292) (№ 534): $\epsilon\gamma\ \omicron\upsilon\ \chi\acute{\alpha}\tau\eta\ \varphi\iota\ \beta\omicron\upsilon\mu\epsilon\iota\ \tau\omicron\ \mu\prime\gamma\iota\ \alpha\lambda\alpha\ \pi$, ე. ი. ἐγὼ οὐκέτι φοβέσμαι τὸν θῆρόν, ἀλλὰ ἀγαπῶ αὐτόν) მე აღარ შეშინის ლმურთისა: არამედ მიყვარს იგი. IV (აქ აღბათ გამოსახულია წმ. საბა, შღრ. ጆრმ..., გვ. 162) (№ 535): $\omicron\sigma\tau\eta\varsigma\ \sigma\iota\omega\mu\alpha\ \omicron\upsilon\iota\ \nu\iota\chi\eta\sigma\iota\epsilon\ \omicron\upsilon\tau\omicron\varsigma$, ე. ი. ὁστις ὤσωμα

ἐν:αησεν, ὁ:α:ς (φύσιν ἐν:αησεν) რომელმან დახლოა სსეული, მანვე დახლოა ბუნება. V (გრაგნილისა და „ერმიონის“ მიხედვით ათანასე ათონელი უნდა იყოს გამოსახული, შდრ. ἔριμ..., გვ. 295) (№ 536): εν χαρῖθας ἡραξῖαν, ავ. π:α:σε. ე. ი. ἐν χαρῖθας (ἔριμ-ში არის: χαρῖθας:) παραξῖαν ἀναπαύε:τα: κῆριος) გულ-თა შინა მწვილთას განისვენებს უფლო.

HOIC
^ჰ
 ΔϚΔ

№ 538

უცნტრალური ნაწილის თაღში გამოსახულია ქრისტი, ბერძნული წარწერით: IC.. მის აღმოსავლეთით და დასავლეთით არის წინასწარმეტყველების 4-4 მედალიონი, რომელთაც ჰქონიათ ქართული და ბერძნული წარწერები, სახელები. ამათგან აქა-იქ ჩანს: აღმოსავლეთისკენ (№ 537): ὁ παροφήτης Ἄββχαισῦ (?) წინასწარმეტყველი ამაჰო, ὁ παροφήτης Ἄ(αρά)μ (?)¹ წინასწარმეტყველი აარამ (და არა Ἄαράν—აარონ), ὁ παροφήτης Ἱερειμάς (?)¹ წინასწარმეტყველი იერემია. დასავლეთით (№ 538): μισα, ე. ი. Μασοῦς—მოსე, ὁ:α:ς, ე. ი. Δαυῖδ—დავითი.

IC

ΔϚΔ (= Δαυῖδ)

IP (= Ἱεροῦ)

№ 539

№ 540

№ 541

ამგვარი ბერძნული წარწერები ჩემთვის ცნობილ ქართულ ეკლესიებში სხვაგან არსად არის დაკული. ეს ეხება გრაგნილებს, რომლებიც უქირაუთ ხელში წმიდა მანებს, რომლებიც ასე პატარა ეკლესიაში ესოდენ ქარბად არიან თავმოყრილი. ასევე, არც „მირქმის“ გრაგნილია ჩვეულებრივი ჩვენში გავრცელებულ ფრესკათა შორის. სამწუხაროდ, ბერძნული ისტორიული წარწერა, რომელიც ყოფილა სამხრეთ კედელზე, წმ. მამათა ორ ფენას შორის, ისეა დაზიანებული, რომ მისგან ბევრი ვერაფრის გამოტანა შეიძლება (თუ არ მივიღებთ მხედველობაში სამ სიტყვას: σισῖου φεισ Δαυῖδ. „დახივლი“ მხატვარია?).

განხილული მასალის მიხედვით ბობნევის იოანე მახარებლის ეკლესიის ბერძნულ წარწერებზე შემდეგი შეიძლება ითქვას დასკვნის სახით. მოტანილი ციტატები კანონიკური ტექსტებისაგან ზოგჯერ სხვაობენ: გვ. 195—ὁπου ნაცვლად ὁπ:α-სი, გვ. 196—შეცვლილია რიცხვი (μ:α:αχ:α ნაცვლად μ:α:αχ:α:სი) და შეცვლილია პირი და რიცხვი: იქვე—ἀπο:α:ξ:ε:τα: (ἀπο:α:ξ:ε:σ:ε-ს მაგივრად). მოსალოდნელია თუ ხარიჟ-ს მაგივრად არის ἔ: ხ: (გვ. 196). თ: არის ἔ: (ე: ა-ს მაგივრად, და ἔ: subscriptum-ი აქ საერთოდ არ გვხვდება), ხოლო κῆριος-სიტყვისათვის მწერალმა იცის გაყინული დაქარაგმებული ფორმა κ: (κ:არი:α), რაც უხმარია მექანიკურად. ორი მსგავსი თანხმოვნიდან იწერება ერთი: α:λ:α (=α:λ:α:—გვ. 196), ასევე ერთი რჩება ასიმპლატის შედეგადაც: ἔ:λ: μ:α:τ:α:ς (=ἔ:λ:ν: μ:α:τ:α:ς — გვ. 196), თ:α: μ:α:α:α:α:α←თ:α:μ: μ:α:α:α:α:α, გვ. 196), თ:α: φ:α:α: (= თ:α:ν: φ:α:α:ν→თ:α:ბ: φ:α:α:ν—გვ. 196). ხალხური გამოთქმის საფუძველზე შეცვლილია ხმოვნები: ე-ს მაგიერ არის ἔ: (π:α:ξ:ῖ:α:ν=π:α:ξ:ῖ:α:ν—გვ. 197), ე-ს მა-

¹ ამ სახელს ვერაუღობთ ქართული წარწერის მიხედვით.

გიერად არის *ou* (*ουναχησε*=*ἐνίχησε*—გვ. 196). უკრადლებას იპყრობს სახელის ფორმა: *Ἀχαρῶμ*—ნაცვლად *Ἀχαρῶν*-ისა გვ. 197. როგორც უკვე ვთქვი, არ იხმარება : subscriptum-ი: *μετριας* (= *μετριῶς*—გვ. 196), *τα* (= *τῆ*—გვ. 196),

ⲒⲠ ⲒⲠ IC ⲒⲠ HC

№ 542

ციტატებში არის შემოკლებები: *Ματ* (= *Μαρία*, თუ აქ ფრესკა არაა და-ზიანებული), *τ'* (= *τὴν*—?) *Ἰησοῦς* (№ 539), *Μ'ν* (*Μένον*), *αἵ* (= *αἵμα*:*ου*—საერთოდ; აქაა *Κυριῶ-ს* მნიშვნელობით), *ἔξ* (№

540), *πρφ* (№ 541) (*Δαυὶν* *πρῶφῆτης*)¹. უკრადლებას იპყრობს დაწერილობა სიტყვისა *πρῶφῆτης* (№ 542), რომელიც 196-ე გვერდზე გვხვდება.

Ϡ ( ) , Η , Μ (Ϛ) , Δ (δ) , Π (π) , V , Υ (υ) , E E

№ 543

აი-ლიფთონგი შეცვლილია *ε*-ით: *λητρουσε(ε)σθε*, *απειταξε*, *φ[ο]νῆσμε*. *ο*-ი გვხვდება *ω*-ს მაგიერად: *μέλλων*, *το*. ხშირია შემთხვევები იტალიზმისა: *σ-της*, *συχῆτη*, *εστη*, *καρθηας*, *λητρουσε(ε)σθε*, *της* (= *τοῖς*), *προσερχοι* (= *προσερχη*).

Ⲙ , Ⲡ , ⲡ , Ⲣ , ⲣ , Ⲥ , ⲥ , Ⲧ , ⲧ , Ⲩ , ⲩ , Ⲱ , ⲱ , Ⲳ , ⲳ , Ⲵ , ⲵ , Ⲷ (= ou) .

Ⲩ (= ε) , Ⲵ , Ⲡ (= το) , Ⲳ (= τ η) , ⲠⲠ , ⲨⲠ , ⲠⲠⲠ .

№ 544

ასოთა მოხაზულობიდან აღსანიშნავია (№ 543): *α*, *μ*, *ἔ*, *π*, *υ*, *ε*. არის ზრავალი ლიგატურა (№ 544).

Ⲛ , ⲛ , Ⲟ

№ 545

საგულისხმოა ქარაგმის ნიშნები (№ 545). მახვილის ნიშნები გვაქვს: ' (მქვერი მახვილისათვის) და - (შემოსილისათვის; იშვიათად გვაქვს, მაგრამ თუ არის—სწორადაა). გარჩეულია *spiritus asper* და *sp. lenis*: პირველისთვის არის ' (*ὀπου*, *ἀπου*), მეორისათვის - (მაგ., *ἐστη*).

კარგად ჩამოყალიბებული ხელი და გამართული ბერძნული მხატვარ-მწერლის მიერ მისი თანამედროვე ლიტერატურული ენის კარგ ცოდნას მიგვიჩვენებს (ეულგარიზმები არაა ნაწერში). მის ჩამოსულობას ათონის მთი-

¹ შესაძლებელია შემოკლებებში არის შესატანი ფორმები: *λητρουσισθε* (= *λητρουσισθε-σαι*) და *φῶνῆσμε* (= *φῶνῆσμαι*), აქ ხმოვნებია გამოკლებული (ტექსტი სრულიად მკაფიოდ იკითხება, ისე რომ დაზიანებას ვერ ვიტყვი) საქმე ისაა, რომ *λητρουσε* ალავებს სტრიქონს და ასევე *φ-ც*. შემდეგი სტრიქონი ხმოვნით აღარ დაიწყო მწერალმა, ჩათვალა ალბათ, რომ ისეც გასაგებია, რა უნდა იყოს. თუ არაა შემოკლება (ხმოვნების ხარჯზე სიტყვების შემოკლება ჩვეულებრივია ჯერ კიდევ IX—X სს-ში), მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ ასო გამორჩა მწერალს, რაც ნაკლებ საუარაუდოა.

დან უფრო ბერძენი ბერების გამოსახულებების სიმრავლე მოწმობს, ვიდრე რაიმე პალეოგრაფიულ-ენობრივი ხასიათის ნიშანი. ბოზნევის ძველი, ბერძნული წარწერების თვალსაზრისით იმითაცაა მნიშვნელოვანი, რომ ის თარიღიანია.

უფლისციხე

პომიკოვსკის „კრებულში“, სხვათა ჩვენებაზე დაყრდნობით ასეთი ცნობებია მოყვანილი: „110. Карталия. Уплис-цихе близ Гори. «За главным помещением лежат еще многие другие... из них важнее всего огромное помещение, служившее очевидно местом для жертвоприношений... К правой от входа стороне на стене видно несколько неразорванных греческих, еврейских и других надписей. Шифр, Сборник сведений о Кавказе, т. II, стр. 149“ (Шомяловский, Сборник... стр. 59).

უფლისციხის რთულ კომპლექსში აქა-იქ არის წარწერები, მაგრამ ბერძნული წარწერა არსად შემხვედრია. ისევე, როგორც არსადაა ის ქართული წარწერა, რომლის თარგმანიც მოპყავს მურავიოვს: „Я Шавтели потрудился здесь и, работая по целым дням, не точил моего резца в продолжение целой недели“ (Муравьев, Грузия и Армения, III, стр. 98). მურავიოვის სიტყვით ამ წარწერას აქვს თარიღი 1422 წ. (იგი იმოწმებს თავის თანამგზავარ დადიანს, რომელმაც ამოიკითხა და უთარგმნა).

კაბენი

კაბენის მონასტერი, იგივე ყანავეთის ეკლესია (გესამანიად, ვეთსიმანიად წოდებული) მდებარეობს ქსნის ხეობაში, ლენინგორიდან დაახლოებით 7 კმ-ის დაშორებით, მდ. ქსნის მარჯვენა ნაპირას, თვით სოფელ ყანავეთის პირდაპირ მდებარე ცალკე გორაკზე. ეკლესია პატარაა, გუმბათიანი, გარედან (სარკმელებთან, კარნიზებზე) ჩუქურთმებით შემკული. მინაშენები ახლავს. ეზოში სხვა ნაგებობების ნანგრევებიცაა. ეკლესია შიგნით მეტისმეტად გაპარტახებულია. ეკლესია ღვთისმშობლის სახელობისაა. არა სპეციალისტის თვალის ადვილად შეატყობს ამ ძეგლს მრავალგზის გადაკეთებას, ხოლო როგორც გ. ჩუბინაშვილის სპეციალური გამოკვლევებიდან ჩანს, თავდაპირველად ის V—IX საუკუნეში აუგიათ და მერე გადაუკეთებიათ და განუახლებიათ¹.

ნაგებობის შიგნით შემორჩენილია ფრაგმენტები ფრესკებისა, რომლებზედაც არის ქართული ასომთავრული წარწერების ნაშთი (XVI—XVII სს-ის ხელით). აქა-იქ მოჩანს ბერძნული წარწერების კვალიც². საძვრეთის თაღში,

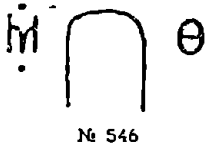
¹ Чубинашвили, Архитектурные памятники VIII и IX веков в Кавказской ущельи: Ars Georgica I, стр. стр. 1—31 ექ. თაყაიშვილს ტომარი XII—XIII სს-ში აკებულად მიაჩნია და XIV ს-ში გადაკეთებულად. იხ. მისი Археологические экскурсии... V, стр. 114.

² ექ. თაყაიშვილი წერს კაბენის მონასტრის შესახებ: „Надписи на фресках грузинские, но на хитрых святых греческие“. (იქვე, გვ. 114). ამჟამად მხოლოდ ერთი ბერძნულ-წარწერიანი გრაფილია ეკლესიაში: რაც შეეხება დანარჩენთ, ისინი ახლა, საერთოდ, არ ჩანან (მაგ., საკურთხეველში ოდნავ მოჩანს მღვდელთმთავრების უჯრებიანი საშოსი და იმისი თქმაც ჰირს, მათ, საერთოდ, ეპირათ ხელში თუ არა გრაფილები).

ზემოთ, აღმოსავლეთის კუთხეში გამოსახულია ღვთისმშობელი, მთელი ტანით. მას აწერია (№ 546): Μ(ήτηρ) Θ(εός). შემოკლება ამ, ასე გავრცელებული წარწერისა მთლად ჩვეულებრივი არაა: აქ აღებულია მხოლოდ პირველი ასოები ორივე სიტყვისა.

საწმრეთ მკლავის ნახევარსვეტის დასავლეთის წახნაგზე არის ფრესკა: ფეხნიშველი შარავანდიანი კაცი, მოკლე (მუხლებს ზემოთ) სამოსით, ხელში გაწვლილი გრაგნილით, ხოლო მის ქვემოთ—მუხლმოყრილი შარავანდიანი ფიგურა. გრაგნილზე არის ძალიან მიშქრალი ბერძნული წარწერა, რომელიც ასე იკითხება (№ 547):

№ 546

παρὶ τὴν αὐχλὸν τὰς ἡτέρας πρ., ე. ი. ἰσὴ, ὁ ἀποὺς τὸν θάνατον ἀποκτείνῃ αὐτὸν ἑαυτὸν ἕνεκα τοῦ κόσμου (ინე 1,29). ამ ტექსტის მიხედვით გამოსახული პირი უნდა იყოს იოანე ნათლისმცემელი.

/// ΔΘΑ
MNC 70
ΘΥΘΙΑΡ
ΤΙΝΑΡΛΙ
ΤΙΑΝΓΓ

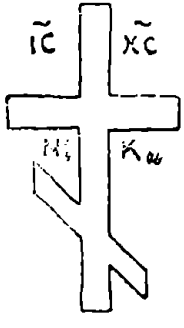
№ 547

კაბენის მხატვრობა, ძირითადად XII—XIII სს-ით თარიღდება. ბერძნული წარწერაც ამ დროისა უნდა იყოს. ყურადღებას იპყრობს E, M, T ასოთა მოხაზულობა; ლიგატურები: Tη, ΠP, ΠI.

მაინც უნდა აღინიშნოს, რომ მხოლოდ ამ წარწერის მიხედვით დასკვნა, რომ ის (და მხატვრობა) მაინცდამაინც XII—XIII სს-ისაა, არ შეიძლება, რადგან საგანგებოდ ნიშანდობლივი არაფერია. ხოლო ის გარემოება, რომ ნუესხური ასოები არაა შეჩვეული და მთავრული ასოები გულმოადგინდაა განუყვანილი (კუთხეების აღნიშვნით), მის შედარებით აღრეულობის საწინააღმდეგოს არაფერს აძობს.

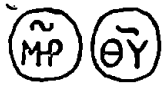
წინააჩხი

სადგ. კავთისხევიდან სამხრეთისაკენ მიღის სამანქანო გზა, რომელზედაც

№ 548

სადგურიდან მდ. კავთურას ნაპირზე დაახლ. 5 კმ. დაშორებით არის სოფ. წინარეხი. სოფელში პატარა ბეჭობზე დგას XVI ს-ის ღვთისმშობლის სახელობის

№ 549

დარბაზული ტიპის ეკლესია, შიგნით კირით შეფეთქილი. გარედან აღმ. კედელში ჩასმულია ქვა, რომელზედაც არის ქართული ასო-მთავრული სამსტრიქონიანი წარწერა. წარწერა ჩაჭრილია. მის დასაწყისში ამოკვეთილია ჯვარცმის სიმბოლური გამოსახულება ბერძნული ასოებით¹ (№ 548): I'C X'C N/// K/// 'Iηαίνε; Xρ:ατόε; vixεθ იესუ ქრისტე ძლევა.

¹ ქართული წარწერების (ამისა და სამხრეთ კედელზე მოთავსებულის) შესაჩებ და სავსებით ადრეული ნუსახებ დაწერილობით იხ. ვ. ბერძენი, წინააჩხი—გომისჯვარი—სასწორი: სსსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე IV, № 6, 1943. გვ. გვ. 605—612, აგრეთვე ლ. მელნიკი, თბილისი, არქეოლოგიური მოგზაურობიდან კავთურის ბეჭობაში 1923 წელს, თბილისის უნივერსიტეტის მოამბე, V, გვ. გვ. 130—133.

ეკლესიაში არის ძველი წიგნები და ხატები. მაგ., ფარწერილი ხატი—
ნაირამი და ყრმა. ზედ აწერია (№ 549) *მარჯა მჰაჲ*. ყრმას შარავანდში აქვს *ა*
შა...ანი. მარიამის მარჯვნივ არის სამსტრიქონიანი რუსული წარწერა. არის
კიდევ ორი ხატი ასეთივე ბერძნული წარწერებით (ლეთისმშობელი და ყრმა).
არის ტილოზე ნახატი რამდენიმე ხატი, რუსული წარწერებით.

სოფ. წინარეზიდან 2—3 კმ-ზე, ქვათახევის გზაზე არის ე. წ. მალაღანთ
კოშკები¹. ირგვლივ დიდი გალავანია, მის სამხრეთით — კოშკის ნანგრე-
ვი. გალავნის სამხრეთ ნაწილში არის სამრეკლო, რომელსაც სამხრეთ კედელ-
ში დატანებული აქვს ქვა ამოჩუქურთმებული ჯვრითა და ასომთავრული წარ-
წერით: *ი̅ჲ̅ ქ̅ე̅ ძღეეა*. მის ქვემოთ არის შეიდსტრიქონიანი მხედრული წარ-
წერა: *ქ. სასოო... და სხვა* (იხსენიება ამ სამრეკლოს აღმშენებელი სოლო-
მონ მალაღანე). გალავანში დგას ნათალი ქვისაგან ნაგები, ბაზილიკური ტიპის,
ბეთლემის ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესია, შემკული ჩუქურთმებით. სამ-
ხრეთით მინაშენია. მინაშენის შესავალ კარებთან, თავზე, გარეთ არის ფრესკა:
შუაში ღვთისმშობელი და ყრმა, აქეთ-იქით წინასწარმეტყველები. ამ ფრესკას
აქვს ბერძნული წარწერები: *ΘΥ ΙC ΧC*, ე. ი. *მარჯა მჰაჲ*, *Ἰησοῦς Χρισ-
τῶς*. შემდეგ *HE/EX I* (? *Ἰεζαχარ* თუ *Ἰσαακ*), *ΙΕΡΕΜΙ*, ე. ი. *Ἰερεμιάδ*—
იერემია². ქრისტესა და იერემიას ხელში ბერძნულ-წარწერაანი გრაგნილები
უქირავთ. ყრმა იესოს გრაგნილზე ახლა თეთრი ასოებია, ფერი სულ გადასუ-
ლა. იკითხება: *INKVPJ IEPEMJ HENE*, ე. ი. *πνευμα χριστου ἐν ἐμῆ*, *ὁν*
ἐνεμαχεν ἔχρασε με სული უფლისაჲ ჩემ ზეა, რომლისათვის მცხრა მე... (ლკ 4,18). ეს
არის ემანუილის გამოსახულება. იერემიას გრაგნილზე სწერია: *ΕΙΔΙΟΝ|*
ΕΡΕΝΙΟ ///, ე. ი. *აძითა ყრვისჲ*, ანუ *„აძითა ყრვისჲ იერემია“* ყრმა იესა
ჩვენა. ეს არის ნაწვევტი ესაიას თხზულებიდან (ესაია 9,6).

აღმოსავლეთ და ჩრდილოეთ კედლებში ჩასმულია ქვები, რომლებზედაც
ამოკრძობია ქართული წარწერები. ამ მინაშენის შემდეგ არის კარი, ხოლო
ნასთან ძალიან გაშავებული ფრესკა, რომელსაც მარჯვენა მხარეს აწერია:
IAKOB IACHO, ე. ი. *Ἰακωβ*—იაკობი. იაკობს ხელში აქვს გრაგნილი, წაო-

¹ მალაღანეთა შესახებ იხ. ვ. ბერიძე, წინარეზელ მალაღანეთა მშენებლობა XVI—
XVIII საუკუნეებში: საქ. სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XIV—B, 1947. გვ. გვ. 195—217.

² მალაღანთ კოშკების ბერძნული წარწერების შესახებ ლიტერატურაში ასეთი ცნო-
ბებია: *По мѣстовкѣи, Сборник...* стр. 60. «116. *Καρθαζιουα, Церковь дѣиная Ма-
гдаλєзєвых. «В ѳише написан єи. Крєст с грєческою надписью в кругу вѣтней крєста:
Ιηєυς Χριστєς. Νικα»*, *Носєлнана. I. I. стр. 119.* *срн. Brosset, Bullet. de l'
Acad. de sc. de St. Peterbourg. № 97.* იგივე ცნობა აქვს ბ. იოსელიანს (...*Г. Саакадзе...*,
стр. 119). შავაყის, მხოლოდ ბევრად უფრო რთული, სამბოლოო ჯვარცმა არის არა ეკლესია-
შია, არამედ ეზონი მოთავსებულ ეკატერში (იხ. ქვემოთ). ამას გარდა კიდევ არის სხვა წარ-
წერები. ზოგი მათგანის შესახებ იხ. ლ. მელიქსეთბეგის, არქეოლოგიური მოგზაურობიდან
კავთურის ხეობაში 1923 წ.: თბ. უნ. მოამბე V, 1925 წ. გვ. გვ. 136—139. უფრო დაწერილ-
ებით ქვემოთ, როცა იმ წარწერებს განვიხილავთ.

³ ეს წარწერა ლ. მელიქსეთბეგს აქვს ასეთი სახით: *[MI]ΘΥ IC XC... ΙΕΙΕ-
Μ[II]Δ (?)* (დასახ. შრომა, გვ. 136).

ეს არის ფრესკულ მხატვრობაში ცნობილი გამოხატულება აშბა სისო-
სი, რომელსაც თავისი ეპიგრაფა უქირავს ხოლმე ხელში და დგას საფლავისა

† μυσθιτι κέ Τω
ψυχήν ἰς Δούλιον εἰ
ἔλευσας· και κρημαζιζ[#]

5. ἄπλιν ἔξ παραλιν[?]
σω ὀρθοχορμιωμ
αβ'ορ κέ και ἡδιη
κεκλι^{///}κ^{///}ξ^{///}σω ος
φουριρας Ἰω τ[?]
κλω Ἰουαούλιον^δ

10. ελέρι[?]ς και ε^ω
κσιωμερου[?]
Ἰουαμαριολ[?]
και αμαζι[?]
Δούλου^δ ε^{///}///

15. ἄπ^{///} ὀρο[?]λου
ζ^ο/// γ^ο/// ο^φ

№ 553

ლი მხველისა უენისა ელენესი და განაწესე იგი ხამოთესსა შინს. ხელა წმიდითა გუნდენი.

II წარწერა (№ 553):
† μυσθιτη κέ τῆν ψυχὴν
τῆς δούλης σου Ἰλένας· και
καταταξ, αὐτὴν ἐν παραλῆτῃ
σω ἔπου χορη τῶν ἀγίων
κ'ε και τῆ δίκης· τῆ εκλα
φουστην ος· φοστηρας· τῆ
ψυχῆν τῆ δούλης σου ἐλέ-
νας· και επακστηρων εἰσιν·
του αμαρτωλοῦ και αναξιοῦ
δούλου σ...| ...πεσσεῖσαι· ἦο
γροφ.

ტექსტი, დადგენილი სა-
ბოთ, ასეთი იქნება: † μὴ τῆ-
τι· κύριε τὴν ψυχὴν τῆς δού-
λης σου Ἰλένας· και· κατὰ-
τάξον αὐτὴν ἐν παραλῆτῃ,
ὅπου χοροὶ τῶν ἁγίων κύριε
καὶ· οἱ δίκαιοι· ἐκλάμψουσιν
ὡς· φοστηρας τῆν ψυχὴν τῆς
δούλης σου Ἰλένας· και· ἐπά-
κουσον ἔμου τοῦ ἁμαρτωλοῦ
καὶ ἀναξίου δούλου σου Ἰππο-
τάλου· τοῦ Ἰωγράφου.

ქართული თარგმანი იქ-
ნება: ქ. შოთსენე უფალს სუ-

1 დაახლოებით მსგავსი ტექსტი დამოწმებულია „იომ-ის“ წყაროებში* (გვ. 301):

1. „Ὁρθὸν σε, τάφῳ· διελίω σου τὴν θῆαν
καὶ καρθισσάλικτον δάκρυον χῶ.
χρέος τὸ κοινάφλητον εἰς νοθὴν λαμβάνω.
Πῶς οὖν πέλλω διελθεῖν βίβαι πέρως ἰσοῖτον·
5. Αἶ, αἶ. θάνατε· εἰς δύναιται φορεῖν σε·“

ჩვენ ტექსტს განხილავებული აქვს IV სტროქონი: πῶς οὖν μέλλω და სხვა, რომ რა-
ფერი ვთქვა ენობრივ თუ ორთოგრაფიულ სხვაობათა შესახებ.

უჯალო. და მართლნი გამოაბრწყინებენ, როგორც ვარსკვლავები, სულსა მწველისა შენისა ელენესი, და მიხმინე მე ცოდვილსა და უღირსსა მოსნსა შენსა აპოხტოლე მსაცყარსა¹.

წარწერის შინაარსი საკმაოდ ნათელია. მის გვერდით მოთავსებულია ნავედრებელი ქალის გამოსახულება. ეს უნდა იყოს წარწერაში აღნიშნული ელენე, რომლის სულის მოხსენიებაც არის წარწერაში. რქვეა დასახელებული მხატვარი აპოსტოლე. აპოსტოლე, როგორც საკუთარი სახელი, ექვესა მბადლებს, მაგრამ წარწერა, რომელიც ბოლოსდაბოლოს კარგად იკითხება, სხვა რისამე დასკვნის საშუალებას არ იძლევა.

როგორც ვ. ბერიძის გამოკვლევებიდან ჩანს, XVII ს-ის მეორე ნახევრის მოღვაწე იყო სვეტიცხოვლის სახლთუხუცესი პაპუა მალალაძე; მისი ცოლია ჩვენს ფრესკაზე გამოსახული და წარწერაში მოხსენიებული ელენე, ხოლო მათ შვილებს შორის გამოირჩეოდა ნიკოლოზ „ქადაგი“—XVII ს-ის მიწურულის გამოჩენილი მოღვაწე: სვეტიცხოვლის „ქადაგი“, ეკლესიების მშენებელი, მომხატვნიებული, სახარებათა გადაწერილებელი და სხვა. როგორც სხვადასხვა საბუთებიდან ჩანს, დედა მისი ელენე 1679 წელს ჯერ კიდევ ცოცხალია, ხოლო 1681 წელს უკვე გარდაც-

¹ წარწერა თარგმანითურთ მოყვანილი აქვს ლ. მელიქსეთბეგის, ხუმთ დასახელებულ წიგნი (ვ. 137). ლ. მელიქსეთბეგის წიგნში მოყვანილი ტექსტი ცოტათი სხვაობს ჩემი ვარიანტისაგან. ამიტომ მას მოვიყვან სრულად:

in extenso

† μνησθητι χ'ε την
ψυχην της θούλη σου
ἐλέησας και κατὰ τὰς
αὐτήν ἐν παραδεισ
σω οπου χορη των
ἀγίων λ'ε και ἡ θ'η και
η ἐκλαψουσην οσ
φωσθησαν την ψ[υ]
χην τη θούλη σου
ἐλέησας και: επα
κουσαν ἐμου
τὸν ἀμαρτωλον
και: ἀναξ'ηου
θούλου σου
[απο]στολου [τῶν]
ζαχ'αριου]

აღღებნილი სახით

μνησθητι χ'ε την
ψυχην της θούλης σου
ἐλέησας. και κατὰ τὰς
αὐτήν ἐν παραδει
σῳ, ὅπου χοροὶ τῶν
ἀγίων λ'ε και οἱ δ[ε] και
οἱ ἐκλάμψουσιν ὡς
φωσθηρες. τῆν ψ[υ]
χην της θούλης σου
ἐλέησας και: ἐπα-
κουσον ἐμου
τὸν ἀμαρτωλον
και ἀναξ'ηου
θούλου σου
[απο]στολου [τῶν]
ζαχ'αριου].

ფ. ი. „მოიქცენე. ქრისტე. სული მონისა შენისა ელენესი და განაწესე იგი სამოთხესა შინა, სადა ვუნდნი 35 (?), წმიდათა და მართალნი ბრწყინავენ, ვითარცა მნათობნი—სული მონისა შენისა ელენეა, და იმინე ჩები, ცოდვილისა და უღირსისა, მონისა შენისა მხატვრისა აპოსტოლისი“.

ბოთ (№ 557): Ἰησοῦς Χριστός. νικᾷ. παράδεισος γέγονεν. Χριστός Χριστιανούς χάριν χάρις. Ἐπισημα εἶρε Ἑλένη. Θεοῦ θία θείον θάναμα. Ἀρχὴ πίσ-
 ταιος Μωσαϊκός σταυρός¹. იესუ ქრისტე, ძლევა. სამოთხე ყოფილა. ქრისტე ქრისტა-
 ნებს ანიჭებს მალს. ელენემ მოიპოვა მოსაპოვარი. ღვთის სანახაობა ღვთაებრივი საოცრე-
 ბაა. საწყისი საწმენობისა არის მოხეს ჯვარი.

h j f i

4N4S

700

EOC

№ 555

icai

A

ΠΙΛΑ

CFP

XAK

№ 556

მთელი ეკვტერი მოხატულია ფრესკე-
 ბით. სხვა ბერძნული წარწერები ახლა აღარ
 ირჩევა. ლ. მელიქსეთბეგს კიდევ რამ-
 დენიმე წარწერა მოპყავს. „კარების აღმო-
 საველეთით, ნიშის მარცხნივ: ἄγιος ἰς χριστό-
 ταιας. წმიდა ἰ[ო]ან[ε] ὁ κ[α]θ[ὸ]ς... ნიშის
 მარჯვნივ: ὁ ἄγιος Βασίλειος. წმიდა ბასილი.
 ნიშის მარცხნივ ὁ [ἄ]γ[ι]ος [N]ικ[ὸ]ς წმიდა
 ნიკოლოზი. დასავლეთით, კარების მარჯვნივ
 [Eκ]ατερῖνα ეკატერინა. მაშასადამე, აქ წარ-
 მოდგენილია შემდეგ წმიდათა გუნდი: ἰოან[ε]
 ὁ κ[α]θ[ὸ]ς, ბასილ დიდი, ნიკოლოზ (საკვირ-

ველმოქმედი) და ეკატერინე“ (დასახ. შრომა, გვ. გვ. 138—139).

მალაღაძიანთ ეკლესიაში ორგვარი ბერძნული წარწერები გვხვდება:
 ფრესკათა დასათაურება, ნაწყვეტები საღვთო წერილიდან და ჯვარცმის სიმ-
 ბოლური გამოსახულება ასომთავრულით სწერია, ხოლო ორი წარწერა—ელე-
 ნე მალაღაძისა, და ამბა სისოეს ეპიგრაფა—ნუსხურით.

მთავრული წარწერების შესახებ შეიძლება ითქვას, რომ გრაფიკები
 იმ პირებს უჭირავთ, რომელთაც ტექსტები ეკუთვნის. ასოთა მოხაზულობიდან
 ყურადღებას იპყრობს α (№ 558) და ლიგატურები (№ 559); ფშინვისა და
 მახვილის ნიშნები იშვიათად იხმარება და, თუ არის, თავის ადგილზეა—მაგ.,
 ἰ, [i]εῖν, εყენῖ. გვაქვს ორმახვილიანი სიტყვატ: πάντοτε πάντοτε (სიტყვა
 კომპოზიტია და ეს ახსოვს მწერალს). არის შემოკლებანი: ΘΥ, ΙC X'C, ΠN
 (= πνευμα), Δ'Θ (= Δαυῖδ), ΙCΑΙ (№ 560) ABB, X (= xz). არის შუაში გამოკ-
 ლებულ ხმოვანი (სტრიქონის ბოლოს): αναστ(η)τα.

ორი მსგავსი თანხმოვნიდან ერთია: εყენῖ. არის იტაციზმის შემთხვევე-
 ბი: εყენῖ. εαყ: (= $\epsilon\alpha\mu\eta$), ἰα, πια, Σισοει. ω-ის მაგივრად არის ο:
 αναπεσον, σισοει.

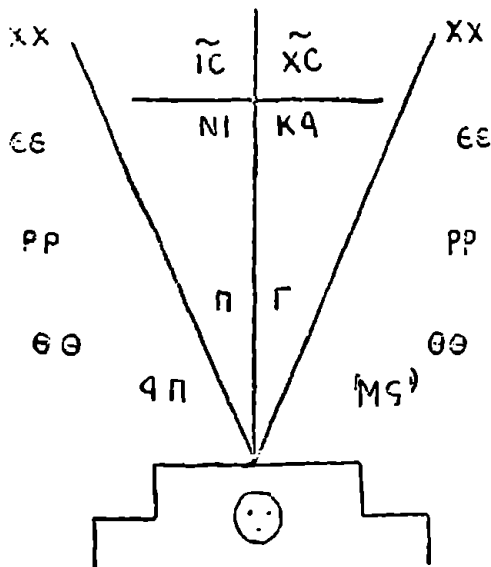
ახალი ხალხური ბერძნულიდან მომდინარეობს ამ მცირერიცხოვან ტექ-
 სტებში შემჩნეული ორი შემთხვევა ε-ის მაგივრად ი-ს ხმარებისა: επ εμ (= $\epsilon\mu$
 $\epsilon\mu$ გვ. 201) და πεῖν (= $\mu\alpha\eta\epsilon\iota\omega$ —იქვე).

ნუსხური ტექსტების შესახებ შემდეგი უნდა ითქვას:

ყურადღებას იპყრობს ასოების თავისებური მოხაზულობა (№ 561).

¹ А. Понадонуло-Карамевс, Памятники древней письменности и искусства. Зап. Императорского восточного общества. II, 2 стр. 138. ერთი XVI ს-ის ხელნაწერის მიხედვით გარჩეულია ჯვარ-
 ცმის სიმბოლური გამოსახულება.

გვხვდება ლიგატურები (№ 562). არის შემოკლებები: $\alpha\tau\tau\alpha\zeta$, χ^{ζ} . არის

№ 557

მიღრეკილება მახვილის ადგილისა და ზოგჯერ ფშვინვის აღნიშვნისა: $\psi\alpha\chi^{\zeta}\nu$, $\tau\eta\zeta$, $\delta\omega\lambda\eta$, $\xi\nu$, $\epsilon\zeta$ $\alpha\chi^{\zeta}\rho\nu$, $(\alpha)\rho\omega\tau\tau\epsilon\lambda\omega$ და სხვა. აი-დიფთონგის მაგივრად გვხვდება ϵ :

Ϛ (α)

№ 558

Ϛ, Ϛ, Ϛ, Ϛ, Ϛ

№ 559

ἰϞϚ

№ 560

$\phi\omega\tau\tau\eta\rho\alpha\zeta$; ω -ს ნაცვლად არის $\omicron$: $\omicron\rho\alpha$, $\omicron\rho\epsilon$, $\alpha\chi^{\zeta}\rho\nu$, $\phi\omega\tau\tau\eta\rho\alpha\zeta$, $\alpha\mu\chi\rho\tau\epsilon\lambda\omega$. $\zeta\alpha\chi^{\zeta}\rho\alpha\phi$. არის პირუქუ შემთხვევა: $\epsilon\pi\alpha\chi\omega\sigma\omega\upsilon$. ხშირია იტაკიზმი: $\delta\lambda\eta$, $\tau\eta$: $\psi\eta\chi^{\zeta}\nu$, $\tau\eta\sigma\tau\epsilon\upsilon$, $\mu\nu\iota\sigma\theta\eta\tau\eta$, $\pi\alpha\rho\alpha\beta\eta\theta\sigma\omega$, $\chi\omicron\rho\eta$, $\alpha\chi^{\zeta}\rho\nu$, $\delta\eta\kappa\alpha\eta\eta$, $\epsilon\lambda\lambda\alpha\phi\omega\sigma\alpha\eta$, $\alpha\nu\zeta\eta\omicron\upsilon$. მოსალოდნელი ϵ შეცვლილია ι -თი: $\phi\alpha\nu\alpha\tau\iota$.

α (α), Δ (δ), ι (η), Θ , Υ (ρ), Φ (π), Ψ , ρ (ν),
 Γ , η (τ), ξ (ε), ψ (ψ), υ (υ), ζ (ζ), ζ (ξ)

№ 561

არ იხმარება : subscriptum-ი: $\pi\alpha\rho\alpha\beta\eta\theta\sigma\omega$, $\tau\eta$, $\delta\omega\lambda\eta$.

არა ჰგავს უბრალო ასოს გამორჩენას: $\epsilon\lambda\lambda\alpha\phi\omega\sigma\alpha\eta$ (ნაცვლად $\epsilon\lambda\lambda\alpha\phi\omega\sigma\alpha$ -ს) და $\chi\omega\iota\chi\omega\iota\sigma\lambda\eta\tau\alpha$ ($\chi\omega\iota\upsilon\phi\lambda\eta\tau\alpha$ -სათვის). აქ, ჩანს, განმოქმდა არის დაცული. ორი σ -ით სწვრივა სიტყვა $\pi\alpha\rho\alpha\beta\eta\theta\sigma\omega$. რაც უადგილოა (თუმცა პირველი ამ σ -თაგან ისეთია, რომ სჯეკოა). ორი მეზობელი მსგავსი თანხმოვნებიდან გვაქვს ერთი: $\delta\omega\lambda\eta$ $\sigma\omega$ ($\delta\omega\lambda\eta\zeta$ $\sigma\omega$). მეორე წარწერის IX სტრიქონის $\tau\eta$ $\delta\omega\lambda\eta$ $\sigma\omega$ ერთი შეხედვით ჩვეულებრივ ι ativus-ს ჰგავს, მაგრამ აქ მოსალოდნელი

¹ ლ. მელიქსეთბეგის ამ ადვილას აქვს C (დასახ. შრომა, გვ. 138).

იყო genetivus-ი (ხომ არაა ასეთი კონსტრუქცია: მოუხსენე, უფალო, სული-მონასა შენსა—? მაშინ მიცემითი ბრუნვა გამართლებული იქნება).

წინარეხის მაღალაანთ ეკლესიის ბერძნული წარწერები, რომელთა დათარიღება ზუსტად ხერხდება სხვა მონაცემების მიხედვით (1679—81 წწ.), საინტერესო მასალას შეიცავს. პირველ რიგში საინტერესოა ელენე (ბერძნ.— ელენა) მაღალაძის მოხსენიებული წარწერა და შემდეგ ანბა სისოეს ეპიგრა-

სა (ყვ), ან (ან), ჯ, ჳ (ოა), ნჯ (ნო), სჯ (=სჯ),
 ნა (ნა), ნე (ნე), ჯა (ყა), ჩ (ჩ), წა (წა ად.),
 ჯსა (ჯსა).

№ 562

მა, რომელიც ქართულ ეკლესიებში სხვაგან არსად გვხვდება. ელენე მაღალაძე ქართული წყაროებითაც ცნობილი პიროვნებაა, ამდენად ეს წარწერა ამ უკანასკნელთა გამწვანებელ საბუთად გვევლინება; ის უფრო საინტერესოა, როგორც შემცველი მხატვარ აპოკრიფის სახელისა. ეს არის ახალი პიროვნება XVII ს-ის 70—80-იანი წლების მოღვაწეთა სიაში. მის მიერ ანბა სისოეს ეპიგრაფის მოტანა (ეს ორი წარწერა ზუსტად ერთი ხელით არის შესრულებული) კვლავ მის მიერ ბერძნული პოეზიისა და ეკლესიების მოხატვის ცოდნის წესს მიგვითითებს.

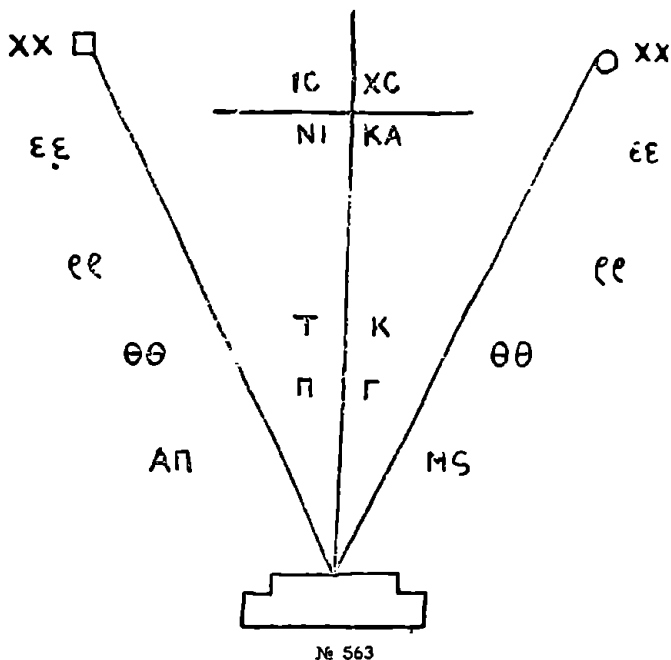
ძეგვი

პომილოვსკის მოპყავს, ბროსეს ცნობის მიხედვით ძეგვის ეკლესიაში დაცული ერთი წარწერა¹ (№ 563). ძეგვში არის რამდენიმე ეკლესია: ქვემო უბანში—სამებისა, რომელიც ქვის დარბაზული ტიპის ნაგებობაა, შიგნით მთლად შეთეთრებული, აღმოსავლეთის მხარეს ქართული, ქვაში ჩატოილი მხედრული წარწერით; ზემო უბანში—ლეთისმშობლისა (რომელსაც ეძახიან სომხებისას); ადრე ბაზილიკური ტიპის შენობა ყოფილა, შიგნით მთლად შეთეთრებულია. ძეგვიდან სამხრეთ-დასავლეთისკენ, რამდენიმე კილომეტრზე, ტყეში, ზემოთ არის წმ. გიორგის ეკლესია, აგურითა და ქვით ნაგები პატარა ბაზილიკა, რუსულ-ხატებიანი კანკელით. სოფელთა თქმით, ამ ეკლესიაში მხატვრობა ყოფილა. ყოველ შემთხვევაში ამეამად ამ სამ ეკლესიათაგან არც ერთში მხატვრობა არსად არის და არც ზემოთ მოხსენებული ბერძნული წარწერა ჩანს სადმე.

¹ Помяловский, Сборник... стр. 69. ცნობა მოტანილია: Brosset, Rap. II, p. 106.

მხატვა

ა. ჯვარის მონასტერში, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში კარგად ცნობილი ძეგლია, ზოგი წყაროს მიხედვით, ყოფილა ბერძნული წარწერებიც: Βακράδζε, Кавказ... стр. 62 „В пещерной плите представлены изображения Девы, Спаса и Иоанна Крестителя с греческими подписями“. დაახლოებით ასეთივე ცნობა აქვს ბროსესაც: „La se voit une petite niche, où sont représentés La Vierge, Notre—Seigneur et S. Jean, avec leurs noms en grec“ (ბაქრაძის ცნობა მოჰყავს პომილოვსკის, გვ. 69).

ჯვარის მონასტერში ამჟამად ამის მსგავსი არსად არაფერია. საერთოდ, ფრესკებისა და ფრესკული წარწერების კვალი არ მოიპოვება, კედლები ქვებამდეა ჩამონგრეული. მხოლოდ ეკლესიის შუაში აგებულ კათალიკოსის საყდარზე ჩანს რაღაცა მდარე მხატვრობის ნაშთი: შუაში თითქოს ყოფილან ღვთისმშობელი და ყრმა(?); მაგრამ ამას კიდევ რომ ჰქონოდა სახელი ბერძნულად დაწერილი, ზემოაღნიშნულ ცნობებში ეს არ იგულისხმება. იქ პირდაპირ ნათქვამია, რომ წარწერები ნიშში იყო.

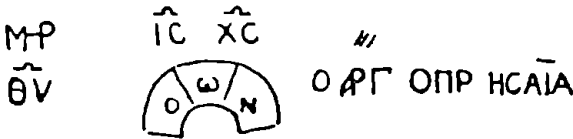
ბ. სვეტიცხოველი გუმბათიანი ტაძარია, ამჟამად, მრავალი გადაკეთება-შეკეთების შედეგად, გუმბათს 16 სარკმელი აქვს. ეკლესია სამნავიანი და 3 წყვილი სვეტი აქვს. შიგნით მრავალი სამარხია. ეგზარხოვების ჩამოსვლის

მოლოდინში, ისევე როგორც მთავარ გზაზე მდებარე ბევრი სხვა ტაძარი, სვეტი-ცხოველიც შეუქცებიათ, რაც ნაწილობრივ გამოიხატა იმაში, რომ დაუწყიათ

Ἡ ἘΛΕΝΗ Ο ἌΓ ΚΟΝΣΑ ΤῼΘ

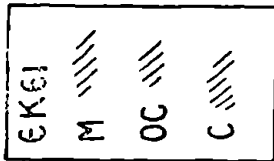
№ 564

შიგნიდან კედლების შეთეთრება; ბოლომდის ვერ მოუსწრიათ და დაკულია საკმაოდ კარგად ფრესკების ნაწილი, თავისი წარწერებითურთ¹. ძირითადი მხატვრობა და, მაშასადამე, ზედ მოთავსებული ბერძნული წარწერები XVI ს-ით არის დათარიღებული და ქართულ ხელობად ითვლება². ეს ეხება ძირითად ნაწილს.

№ 565

ჩრდილოეთის ცენტრალური სვეტის სამხრეთ წახნაგზე, ქვემოთ არის ფრესკა. წარწერებია (№ 564): η γ'α ελενη ο αγιος κονσταυηος; η άγ:α 'Ελένη—წმიდა ელენე, ἔ ἄγιος Κωνσταντίνος—წმიდა კონსტანტინე. ამის თავზე

№ 566

არის ფრესკა: დასვენებულია გარდაცვლილი ქრისტე, თავითი უზის მარიაში, დგანან მთავარანგელოზი, დროშით, და ესაია. ამათ აქვთ ბერძნული წარწერები (№ 565): μνηρη θασα 'Ιησους Χριστος ἔ ἄν (არსი); ἔ ἀρχάγγελος Γαβριήλ (მთავარანგელოზი გაბრიელი), ἔ πωφίτης 'Ησαΐας (წინასწარმეტყველი ესაია). ესაიას ხელში უკავია გარბნილი, რომელზედაც არის

ოთხსტრიქონიანი წარწერა. გრაგნილი მას გარდივარდმო უქირავს და ამიტომ გაქირდა ამოკითხვა (თუმცა კი გარკვეულად სწერია № 566): ἔξε... აქ...

¹ პოპი ალ. თვსკის (С... стр. 64) თავმოყრილი აქვს ცნობებ სვეტიცხოვლის ბერძნულ წარწერათა შესახებ: Dubois... Voyage, v. IV. p. 233; Brosset, Rapp, I, p. 35; М у р а н с е в, Г р у ш а и л Армешил, т. I. стр. 225—228; Б а к р а д з е. Канкаа... стр 105, ამ ცნობებში ნათქვამია ის, რომ სვეტიცხოვლის უძველესი ფრესკული წარწერები ბერძნულია და რომ ზოგი მათგანი არ გაირჩევა, დახასიათებულია ზოგი ფრესკა; ბერძნულად მოყვანილია მხოლოდ ერთი წარწერა: ἔ τ η ε κ κ λ ε σ ι α ο ι ω ν ε σ φ α ρ ι σ ο ν, Ι σ α ι ἄ λ; και ρ ο μ φ α ρ ι α ε ν τ α ι ς χ ε ρ σ ι ο ν... (Brosset...), და ერთი რუსულადაა თარგმნილი: „Аз емь настырѣ добрыи“ (M у р а н с е в... стр. 225).

² შ. ამირანაშვილი, ქართული კედლისმხატვრობის დედნის ფრაგმენტები: არი-ლი, 33. 43.

ამის ზემოთ არის წარწერიანი ფრესკა (№ 567): ო ო ω N, ო Χρῖστος; ὁ πᾶσα πνεύμαთαι ქრისტე აღადგენს განრღვეულს.

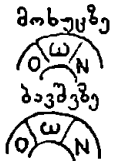
ΟΧ̄Σ ὙΠΆΤΟΝ ΠΡΑΜΤΟΝ

№ 567

ჩრდილო-აღმოსავლეთის სვეტზე, სამხრეთ წახნაგზე, ქვემოთ გამოსახულია მოხუცი, რომელსაც ხელში ბავშვი უჭირავს, ოთხსავე კუთხეში არის მხარებლების სიმბოლური გამოსახულებები. ამ ფრესკას აქვს წარწერა (№ 568): ὁ πᾶσα πνεύμαთαι ὁ πᾶσα πνεύμαთαι; ὁ ὡ ἄσπ.

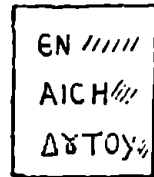
ამის ზემოთ არის ფრესკა, რომელზედაც გამოსახულია 12 კაცი. ამათ-თან წინა ორს შორის წარწერებია: Βαρυχენαზე—ΕΝΑΧΗ /// /// ΤΟΝ /// ///

Ο ΠΑΛ
ΕΩ

ჴ, ΓΡΩ

№ 568

№ 569

ჲ α χη ... .. τον.. .. , ე. ი. «ἐν ἀρχῇ [ἦν ὁ λόγος καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς] τὸν [θεόν]. პირველიდან იყო სიტყუა და სიტყუა იგი იყო ღმრთისა თანა (ინე 1,1). მარჯვენაზე—(№ 569): εν...| αιჴ η...| მის თეს... ამის თაეზე კიდევ არის ფრესკა, სადაც ქრისტეს შარავანდს აწერია: ὁ ὡ ἄსპ.

1 ΟΑ
Ω ΟΡΕΨΗ

№ 570

ეს ორი სვეტი შეერთებულია თალით, რომელზედაც 3 ფენაა ფრესკებისა. სულ ზემოთ, მარჯვენა მხარეს (ე. ი. აღმოსავლეთის კიდებზე) გამოსახულია ქალი. მას ხელში აქვს გადაშლილი

წიგნი, რომელზედაც 3-სტრიქონიანი ბერძნული წარწერაა. წარწერა ძალიან წვრილი ხელით არის ნაწერი. შემდეგი ფენა არის წმინდანების მედალიონები, რომელთაც სახელები ბერძნულად აწერიათ. დასაქვლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ:

1 (№ 570): ὁ ἄγιος Ὁρῆσθη—წმ. ორესტე. №№ 2, 4, 6, 7, 8, 9 არ იკითხება. სოლო 3—16 ასე იკითხება (№ 571):

σινὸς= (ὁ ἄγιος) Ζηνοβίος წმ. ზინობი.

Βικνη= Βικέντιος ჰიკენტი.

Βικτορ= Βικტარ ვიქტორი.

ὁ ἄγιος κε...σος= ὁ ἄγιος Κέλσιος წმ. კელსიოსი.

ὁ ἄγιος Π...σος= ὁ ἄγιος Πρωτάσιος წმ. პროტასი.

ὁ ἄγιος Αβ...σος= ὁ ἄγιος Αβ ἰσος წმ. აბ...სი.

o αγιος ελπηδωφωρο = ὁ ἅγιος Ἐλπιδοφόρος წმ. ელიპიდოფორე.

o αγιος δεμπο = ὁ ἅγιος Δεμψ წმ. დემპ...

3 //, CINOBI

5 ΘΕ//

10. ΒΙΚΝΥ

11. ΒΙΚΤΟΡ

12. Γ ΟΑ ΚΕ#CIC

13. Γ ΟΑ Π// CI

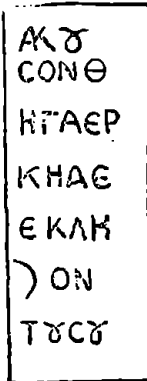
14. Γ ΟΑ Π// ΙΔΗC

15. Γ ΟΑ ΕΛΠΗ ΔΙ Φ
ΩΡΟ

16. Γ ΟΑ ΔΕΜΠ Ο
ΑΙC

№ 571

ამ მედალიონების ორსავე კიდევ თითო გამოსახულებაა. მარჯვენე (ე. ი. აღმოსავლეთით) არის ΟΙΠΡΟΦΙΙ-

№ 572

TICA^AA ὁ περιჭρῆς Δα-
სინ წინასწარმეტყველი ღვთო.
მას ხელში აქვს გრაგნილი,
რომელზედაც სწერია (№
572): ακου'σον θ| ηγαερ| κ ηθε|
εκλη| ο| τουσσυ, ე. ი. ακου-
σον, θίγατερ, και θε και

Γ ΟΑ ΧΡΙCΩ
Ω ΦΟΡ
OC

№ 573

κλεινον τὸ οὐς σου ἰσθινη, ასულო, და ისილე და მოუავ უური უნი... (ფს. 44,11).

მარცხენა გამოსახულებაზე (დასავლეთით რომ არის) აღბათ ასევე წინასწარმეტყველი იყო (საფიქრებელია, სოლომონი), მაგრამ ახლა არც მისი სახელი ჩანს და გრაგნილზე დაწერილი 7 სტრიქონიდან შუა სამის ნაშთი-ლათ: ... ΥCΑ| NΑN| Μ.

ქვემო ფენაშიც წმინდანთა მედალიონებია. აქედან 12 სახე კიდევ მოჩანს, 4 სულ გადათეთრებულია. მარცხნიდან მარჯვნივ: კუთხეში (№ 573): o αγιος Χριστωφορος = ὁ ἅγιος Χριστοφόρος წმ. ქრისტეფორე. დანარჩენები (№ 574):

- o αγιος σιμε... ὁ ἅγιος Σιμέων წმ. სიმეონი.
- o αγιος τριφω ὁ ἅγιος Τρίφων წმ. ტრიფონი.
- o αγιος Μαρθαριος ὁ ἅγιος Μαρθάριος წმ. მარტარი.
- o αγιος ...ρον ὁ ἅγιος (Μύ)ρων წმ. მირონი.
- o αγιος... ὁ ἅγιος... წმიდა...
- o αγιος Προχ...ος ὁ ἅγιος Πρόχλος წმ. პროკლე.
- o αγιος θεδε... o στρατηλατ...—ὁ ἅγιος Θεόδωρος ὁ στρατηλάτης წმ. თე-

ლორე სტრატოლატი.

- νικητ" (ὁ ἅγιος) Νικήτας წმ. ნიკიტა.
- o αγ ος Μαρε" ὁ ἅγιος Μαρίας წმ. მარია.
- o αγ ος λ...τ...λ... ὁ ἅγιος... წმ.

მარჯვენა კუთხის ფრესკას (ქრისტეფორეს სიმეტრიულს) წარწერა აღარ ატყეია.

1. Γ
 O A CIME
 E //

სამხრეთ-აღმოსავლეთი სვეტის ჩრდილო წახნაგზე ქვემოთ არის ფრესკა, სადაც ქრისტეს შარავანდზე სწერია ἁ ἄν ἄριστ.

გუ მბათი სულ შეთეთრებულია, ეხოლოდ ცაშია შერჩენილი ფრესკა, რომელზედაც წრიული ბერძნული წარწერაა (№ 575): ...πληρης ο σπαυδς x/ η γη της... ე. ი. პლრეს ო სპაუდს xა: ἡ γη της (ბძჳჳ ცს) სავსე არს ცა და ქუეყანა ღიღბითა შენითა (ესაია 6,3).

2. Γ
 O A ΞΙΦΩ
 E

საკურთხეველი ი. კონქში არის ქრისტეს გამოსახულება, რომელზედაც შედარებით ახალი წარწერაა (№ 576): ὁ τω, Ι'ς Χ'ς. ქრისტეს ხელში უჭირავს გადაშლილი სახარება, წარწერით (№ 577): εϋω ε:μ: ο ποι:μ:ν ὁ xა:ლბς x/ γ:ωσxო τx ε:μx/ x/ γ:ωσxο:μ:ε ἵπxο τω:ν|

3. Γ
 O A ΜΡΔΡΙ
 E

ქმან xა:μ:ωσ γ:ωσ, ე. ი. ჳვან ε:μ: ὁ ποι:μ:ν ὁ xა:ლბς, xა: γ:ωσxო τx ἔμx xა: γ:ωσxο:μ:αι ἵπx ὁ τω:ν ἔμან xა:μ:ωს γ:ωσxა: (μ:ε ὁ πx-τ:ρ) ¹ მე ვარ მწვემსი კეთილი და ვიცნი ჩემნი იგი და მიცნიან ჩემთა მათ, ვითარცა მიცის (მე შამამან) (ინე 10,14—15).

4. Γ
 O A // PON
 E

იორგელიც კარნიზე არის ქართული ასომთავრული წარწერა: „+ მოსაეთა შენთა დამმტკიცებელო ქრისტე ღმერთო: დაამტკიცე ეკლესიაჲ შენი რომელი მოიყიდე სისხლითა შენითა წმ: [ილითა]“.

11. Γ
 O A ///
 E

საკურთხეველში ბევრი ფრესკაა, მაგრამ უწარწერო (არც სახელები აწერიათ). მარტო ერთ გამოსახულებას, საკურთხეველის ცენტრალური ფანჯრის მარცხნივ, აქვს ხელში გრავნილი ბერძნული წარწერით (№ 579): μεσx ηη:| σxμ τxω σxρx ηδ:ε:| ...| τρ:η| δ:ε:νδ:ρx| xε τ:ε| δ:ε:ν xρ:| μ σx:ν| β, ე. ი. მ:ზან... τან ობრა(ვან)... ტა:.. δ:ε:νδ:ρ:ε: xε:τx: ἔν xρ:μxτ: (?) ვრჩები... ცათა... სამი... ხოთ მკეს

12. Γ
 O A ΠΡΟΚ //
 E OC

13. Γ
 O A ΘΕΔΕ // //
 E ΟΣΡΑΗΛΑΤ

14. // NIKHT //

15. Γ
 O A ΜΡΕ
 E

16. Γ
 O A // Λ // Τ // Π //
 E

№ 574

ურემზე. მართალია, ფრაგმენტი დიდი, მაგრამ ვერც ტექსტი დავაზუსტებ ტად და არც პიროვნება ჩანს თუ ვინაა.

¹ Nestle-ს γωσxο:μ:αι ἵπx ὁ τω:ν ვარიანტში აქვს ჩატანილი (Λαα), ხოლო დადგენილი ფორმა აქვს: xა:ι γωσxο:μ:αι μ:ε τ:ε ἔμ:α:ι. მცხეთის წარწერაში დატულია არა-ქანონიკური ფორმა.

// ΜΟC ΠΑCΙ // CΟCΙΟΝ ΑΥΤΑ ΕΝΕΚΛΗCΙΑ ΟCΙΩΝ ΞΥΦΡΑΝΟ // ΗCΡΑΗΛ ΚΥ ΡΟΜΦΕ // CΟΜΟΙΕΝΤΙC
 ΧΕΡCΙΝ ΨΩΝ // ΒΑCΙΛΕΙC ΑΥΤΑ // ΓΑΙΛΕCΧΗΛΙΡΑΙC // ΛΟΞ // ΑΝ ΨC CΛ // C ΠΡΟC ΘΕΟΝ ΑΥΤΩ
 ΑΙΝΕΤΕ ΑΥΨΩΝ ΕΡΙ ΉΜΕΝΟ ΚΑΙ ΧΩΡΩ

სამხრეთის კედელზე: აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ, ერთ ხაზზე შემორჩენილია ძველი მოხატუ-

/// ΠΛΗΡ·ΗC·ΟΨΡΑΥΘΞΚΥΗ ΨC ///

№ 575

ლობა ბერძნული წარწერებით. ესაა ვრცელი ფრესკა: მკვდართა აღდგომა. მას აწერია (№ 578): ...μοc παc... σοc:ον (?) αυτα εν εκκληcια οc:ων ευφραυθ... ηc·ραηλ κ/ ρομφε... στομοι εν τ:c χειρ:c των... βαc:λ:c: αυτα... παιθ:c cηθ:ρα:c... θοξ... αυτ:c cα... c πα:c μ:cον αυτου αινε:c αυτ:cν ερι τημπανο και χωρω. აღდგენილი სახით იქნება: ...παc... აიუი:c (?) აუთ:c εν εκκλη:c:α θ:c:ων. Ξυφραυθ:ιτω Ίcραηλ και ρομφαι:c: θ:c:στομοι: εν ται:c χειρ:cν αυτ:cν... βαc:λ:c:c αυτ:cν [εν]... [χ:c:ρο]π:c:θ:c:αι:c cιθ:ηρα:c:c... [εν] θ:c:ξη αυτ:c:c... cτ:c:c:c: παρ:c μ:c:θ:ν αυτ:cν. αι:νε:c:ε αυτ:cν εν τημπανω και χωρψ.

№ 576

№ 578

თარგმანი: ყოველთა... ქება მისი ეკლესიას უნა წმიდათას. ისარებლენ ისრაელ და მახვლნი ორპირნი კელთა უნა

ΕΓΩ 9	ΚΟΤΑΕΜΑ
ΜΙ ΟΠΟΙ	ΚΥΓΙΝΩCΚΟ
ΜΕΝΘΟΚΑ	ΜΕΝΠΟΩΝ
ΛΟC·ΚΥ	ΕΜΩΝΚ9
ΓΙΝΩC	ΘΩCΠΝΩ

№ 577

მათა... მეფენი მათნი... კელობორკილითა რკინისათა... ღიღებთა მისითა... აღდგომა ღმრთისა მისისა თანა. აქებდით მას ზობლნი-თა და მწუობროთა¹.

¹ მთელი ამ ტექსტიდან ბ რ ო ს ე ს მოყვანილი აქვს პატარა ნაწივეტი, რომელიც ვითარებას ზუსტად არ გადმოგვცემს: εν τη εκκληc:ια c:ων ευφραυθ:ιτω, ιcραηλ, και ρομφαι:c: εν ται:c χειρ:cν (Rap. I, p. 36). როგორც ხემათაც მკონდა ნაჩვენები, პ ო მ ი ა ლ ო ვ ე ს კ ი ა ს კ რ ე ბ ლ უ შ ი ც მ ა რ ტ ო ე ს ა დ ე გ ი ლ ი ა.

ეს არის „ფსალმუნის“ 149-ე საგალობელი, საქანჩისად დაზეცეზღლი ადგილებგადანსმულ-გადმოსმული:

Ἄνατα τῷ Κυρίῳ ᾄσιμα καιὸν ἡ αἰνεσις
αὐτοῦ ἐν ἐκκλησίᾳ ἁγίων. Ἐνφρασηήρω
Ἰσραήλ ἐπὶ τῷ ποιήσαντι αὐτόν...
αἰνεσάτωσαν τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν χορῷ,
ἐν τυμπάνῳ... καὶ ψαλτήριονται ᾄσαι ἐν ᾄδῃ...
Αἱ ὑψώσεις τοῦ θεοῦ ἐν τῷ λαῷ...
αὐτῶν, καὶ ῥομφαίαι ᾄσασμοι: ἐν τῇ
χερσὶν αὐτῶν... τὸν ᾄσαι τοὺς ψαλμοὺς
αὐτῶν ἐν ψάλμασιν καὶ τὸν ᾄσασ
αὐτῶν ἐν χεῖρας ᾄσασ...
150. αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν τυμπάνῳ καὶ
χορῷ...

„უგალობდეთ უფალსა გალობითა ან-
ლითა, ქება მისი ეკლესიასა შინა წი-
ლათასა. იხარებდინ ისრაელ შემოქ-
მედისა. მიმართ თვისისა... აქებდენ სა-
ხელსა მისსა განწყობითა, ზობლნი-
თა... იქადლოდინ წმინდანი დიდებ-
თა... ამალღება ლუთისა პირსა შინა
მათსა და მახვლნი ორპირნი ჯელსა
შინა მათთა... შეკრეად მფუნგი მათ-
ნი ზორკილითა და დიდებულნი მათ-
ნი ჯელზორკილითა რკინისათა. აქებ-
დით მას ზობლნითა და მწყობრი-
თა...“

MENW
H TH //
// CIM
ἸΝΘΡΑ
H Δ Ε
////
T A
ΔΕΝΔΡΩ
KETE
ΔΕΝΑΡ
M ὈΝ
B ////

№ 579

აქვე გვერდით არის ცალკე ფრესკა, რომელზედაც
გამოსახულია დავით წინასწარმეტყველი, წარწერით:
ΟΠΟΡΤΩ ΔΑΔ=ε παροφίτης Δαυιδ. მას ხელში აქვს გრაგ-
ნილი წარწერით (№ 580): ἡ τας
δοξιας αὐτοῦ ᾄσασ... ἡ ερ... ἡ αὐτῶν,
ე. ი. ἡ τας ᾄσασ αὐτοῦ ᾄσ... ᾄσ...
ნაკლები არს სახელი უფლისა უკუნი-
სამღე იმხიარულეს ... მისი. ტექსტი,
ყოველ შემთხვევაში, „დავითნი“-
დან არ არის. აქვე ცოტა ზემოთ
წერილი მხედრული ასოებით სწე-
რია ერთი სტრიქონი (№ 581):
π... πηγαίνε π: τω τω.

H ἸΝΘΡΑ
ΑΚΒΕΙΟΤΣ
ΑΙΩΝΑΕΥ
Ἰ ΑΙΘΙΣΕ Ἰ
K // // // // C
ΕΡΩΙΟΙΟΛΥ

№ 580

ამის ზემოთ, ასევე, მთელ სიგ-
რძეზე, არის ერთიანი ფრესკა,
რომლის ცენტრშიც მოთავსებულია წრე, შიგ ნახატითა
და ირგვლივ ბერძნული წარწერით (ამ წრეზე). წრეს

Ω// Ω ΗΝΑΙΡΕΝΙ ΤΩ ΤΟΥ

№ 581

ირგვლივ ახატია ზოდიაკოები: სასწორი, ლომი, კიბო და სხვა. ამის ქვევით

მოთავსებულ ფრესკებს თითო სიტყვა აწერია. ესენია (№ 582): 1. πνα... ειτε
ος 2. χ:ων 3. κρηστας 4. παντες αφω... წრეში ასეთი წარწერაა (№ 583):

1 ΠΝΑ// ΞΤΕΠΗΘ 2 ΧΙΩΝ
3. ΚΡΣΑ ΟΙΣΤΕΚΠΑΝΤΕΣ ΛΦΡ
Ω

№ 582

+...ν εκ τω ουρζν αιριτε αυτων... της ψιλ... νεγ τε αυτως ιονεε? + εν ημη...
νυ(?α) τω αινειτε των πα... ες.. αυτων... των παντα ταστρα, γ. ο. +...εκ των ου-

ΑΥΩΝ ΤΩΝ ΠΑΝΤΑ ΤΑ ΓΡΑ + Ν ΕΚ ΤΩ ΘΡΑΝ ΑΙΡΙΤΕ ΑΥ ΤΩΝ ΤΗΣΙΩΝ ΝΕΤΛΕΧΥΝΤΩΝ
ΑΠΙΝΩΤΕΤΙΩΝ Η ΤΥΝΝ Η Μ Ν Η Ι + Γ Ε Θ Η Π Ο Ι Ο Ι Η Ε Τ + Ι Ν Ν Η

1. ΝΕΤ
2. ΕΓΑΡ
3. // // //
4. // // //
5. ΜΙΟΘ

№ 583

ρανων αιρειτε αυτων... της σφηλον... αυτος ενοι ... του αινειτε των παντες
αυτων... των παντα τα εστρα ცοταγαν ολητο μαθ... მაღალს... თეით სძინეს (?)

აღმოსავლეთით (სამხრეთისკენ) (№ 585): $\delta\zeta$ $\sigma\tau\epsilon\nu\zeta$ $\epsilon\pi\acute{\iota}$ $\tau\acute{\alpha}$ ... რომელიც არის ვიწრო... ზე. (ჩრდილოეთისაკენ) (№ 586): $\pi\alpha\tau\acute{\iota}$: $\epsilon\gamma\epsilon\alpha\iota$: $\mu\eta$ ... = $\pi\alpha\tau\acute{\iota}$: $\sigma\iota\nu$ $\epsilon\gamma\epsilon\alpha\iota$: $\mu\eta$ $\eta\mu\acute{\iota}\nu$ რამეთუ ყრმა იშვა ჩუცნდა (ესაია 9,6).

სამხრეთით (დასავლეთისკენ) (№ 587): $\sigma\upsilon\tau\alpha\zeta$ $\epsilon\bar{\iota}$: $\mu\acute{\iota}\zeta$ $\eta\mu\acute{\alpha}\nu$ | $\sigma\upsilon$ $\lambda\omicron\gamma\eta\iota$: $\tau\iota\sigma\alpha\iota$ ... | $\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$ $\pi\rho$ ... , ე. ი. $\sigma\upsilon\tau\alpha\zeta$ $\acute{\alpha}$ $\mu\epsilon\delta\zeta$ $\eta\mu\acute{\alpha}\nu$ | $\sigma\upsilon$ $\lambda\omicron\gamma\iota\sigma\mu\acute{\iota}\tau\eta\tau\alpha\iota$ $\xi\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$ $\pi\acute{\alpha}\rho\epsilon\zeta$ $\alpha\upsilon\tau\acute{\omicron}\nu$ ესე ღმერთი (ჩუენი), არა შეირაცხოს სხვა მისთანა (ბარუქ 3,36). (აღმოსავლეთისაკენ) (№ 588): $\alpha\bar{\xi}$ $\epsilon\iota\sigma\alpha\kappa\iota$: $\mu\eta\kappa\omicron\alpha$ $\tau\prime$ | $\alpha\kappa\omicron\eta\gamma$ $\sigma\upsilon\iota$ | $\alpha\epsilon\phi\omicron\zeta\eta\iota$: $\mu\eta\gamma$, ე. ი. $\alpha\kappa\upsilon\rho\iota\epsilon$, $\epsilon\iota\sigma\alpha\kappa\iota$: $\mu\eta\kappa\omicron\alpha$ $\tau\eta\gamma$ $\alpha\kappa\omicron\eta\gamma$ $\sigma\upsilon\alpha$ $\alpha\iota$ | $\epsilon\phi\omicron\zeta\eta\iota$: $\mu\eta\gamma$ უფალო, მესმა სსმენელი შენი და შემეშინა (აბდაკუმ, 3,1).

ΟΝΤΟΣ	ΚΕ	4CAK	ΟΥΤΟΣ	Ο
ΘΣΗΜΩΝ	ΚΗ	ΚΘΑΤ	ΘΣΗΜΩ	
ΟΥΛΟΓΗΣ	ΑΚ	ΟΗΝΣ	ΤΙΝΟΠΑ	Ν ΟΥΛΟΓ
ΤΙΣΑΙ	ΚΕ	ΦΟΒΗ	Α	COCCTO
ΤΕΡΟΣ	ΘΗ	Ν	Η	ΜΓΟΝ
			Ε	ΤΕΡΟΣ

№ 587

№ 588

№ 589

№ 590

დასავლეთით (ჩრდილოეთისაკენ) (№ 589): $\sigma\upsilon\tau\alpha\zeta$ $\epsilon\bar{\iota}\sigma\tau\iota\nu$ σ $\pi\lambda$: $\alpha\tau\omicron\varsigma$ $\tau\alpha$ | $\eta\mu\acute{\alpha}\nu$, ე. ი. $\sigma\upsilon\tau\alpha\zeta$ $\epsilon\bar{\iota}\sigma\tau\iota\nu$ σ $\eta\mu\acute{\alpha}\nu$ ესე არს, რომელ... ჩუენი. (სამხრეთისაკენ) (№ 590): $\sigma\upsilon\tau\alpha\zeta$ $\epsilon\bar{\iota}$: $\mu\acute{\iota}\zeta$ $\eta\mu\acute{\alpha}\nu$ | $\sigma\upsilon$ $\lambda\omicron\gamma\eta\iota$ $\sigma\tau\eta\eta\tau\alpha\iota$: | $\xi\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$, ე. ი. $\sigma\upsilon\tau\alpha\zeta$ $\acute{\alpha}$ $\mu\epsilon\delta\zeta$ $\eta\mu\acute{\alpha}\nu$ $\sigma\upsilon$ $\lambda\omicron\gamma\iota\sigma\mu\acute{\iota}\tau\eta\tau\alpha\iota$: $\xi\tau\epsilon\rho\omicron\varsigma$ ($\pi\acute{\alpha}\rho\epsilon\zeta$ $\alpha\upsilon\tau\acute{\omicron}\nu$) ესე ღმერთი (ჩუენი). არა შეირაცხოს სხვა (მისთანა). ტექსტი არის ბარუქის წინასწარმეტყველებიდან (3,36), მაგრამ „ერმონის“ წყაროებში (გვ. 290) იგი მიეუთვნება იერემიას. ამიტომ შესაძლებელია ამ ორი მსგავსი წარწერიდან (იხ. ზემოთ სამხრეთ წახნაგის დასავლეთის გამოსახულება) ერთია ბარუქისა, ხოლო მეორე იერემიასი.

ტაძარში სამხრეთ-აღმოსავლეთ სვეტზე, აღმოსავლეთ წახნაგზე, გამობატული არიან მარიამ დედოფალი და მისი შვილი—ოტია (მარიამი აქვეა დამარბული, მთავრულად აწერია მის საფლავს). მარიამის ფრესკას ახლა არაფერი აწერია, მის თავზეა ღვთისმშობელი ჩვილელი წარწერით: $\mu\eta\rho$ $\mu\acute{\alpha}$ — $\mu\eta$: $\tau\eta\rho$ $\mu\acute{\alpha}\nu$.

ამის გვერდით არის კათალიკოსის საყდარი, რომელზედაც არის ფრესკები ძირითადად ქართული წარწერებით, მაგრამ ზოგან ურევია ბერძნულიც: AP^{C} (= $\alpha\pi\alpha\rho\acute{\alpha}\gamma\gamma\epsilon\lambda\omicron\varsigma$ მოავრანგელოზი). MP Θ V , IC XC , OQX ($\acute{\alpha}$ $\sigma\upsilon$ არს).

საყდრის შიგნით ფრესკებზე გამოსახულებებს გრაგნილები უქირავთ ხელში ბერძნული წარწერებით: გედონს (№ 591) და ლაზარეს (№ 592). მესამე გამოსახულების გრაგნილი გაფუჭებულია. ეს წარწერები ან „სვეტის“ მოხატულობის თანამედროვენი არიან, ან უფრო გვიანდელინი. ჩრდილო-აღმოსავლეთის სვეტთან დგას ერთი ახალი ხატი წარწერით (№ 593): $\acute{\alpha}$ $\mu\eta\iota\sigma$ $\text{Nix}\acute{\alpha}\lambda\omicron\varsigma$ $\text{f}\bar{\rho}$. ნიკოლოზი.

γῆστῆσεναι. α: და ε-ს მონაცვალეობა: λoγῆστισαι[ται]. ასიმილაცია: λoγῆστ-
σαι:[-α:] და λoγῆστῆσεναι. თანხმონის გაორმაგება: εἰσακκῆοα. ἰ შეცვლილია
ε-თი: εἴνεα:ში (= ἔνενηში). ორი მსგავსი თანხმონიდან მხოლოდ ერთის და-
ტოვება: εἴνεα:ში.

ჩ

რ, ჩ, ც, ფ, ზ, ყ, რ.

№ 596

№ 597

სვეტიცხოვლის ბერძნული წარწერები, რომლებიც XVI—XVII სს-ით თარიღდებიან, წარმოადგენენ მეტ წილად ნაწყვეტებს საღმრთო წერილიდან და პირთა დასა-

ხელებას. ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ ციტატა სახარებიდან (გვ. 211) კანონიკურ ტექსტს არ წარმოადგენს. ასევე ფრაგმენტულადაა წარმოდგენილი 149 საგალობელი „ღავითნი“-დან (212—213 გვ. გვ.). სხვა ციტატების მიმართ კატეგორიული მსჯელობა პირს, რადგან მეტი წილი მათგან დაუღვენელი მაქვს.

სვეტიცხოველში ანემადა ისტორიული შინაარსის ბერძნული წარწერები არა გვაქვს. დი უ ბ უ ა ს გადმოცემით ტაძრის შესავალიდან მარცხნივ ეკტერი ყოფილა, რომელიც ნათდებოდა ორ სვეტზე დაყრდნობილი გუმბათით; თითოეულ სვეტზე მოიპოვებოდა წარწერა, ერთზე—ბერძნული, ხოლო მეორეზე—ქართული; იქვე დიუბუას მოჰყავს ბერძნული წარწერის ფრანგული თარგმანი, გამოქვეყნებული ჰააზის და ბროსეს მიერ: «Ce temple divin et très vénérable de Marie, notre reine, mère de Dieu et toujours Vierge (a été...), aux frais et par les soins de la bienheureuse servante de Dieu, Pébanpato... Pakrate, à la prière du chef nommé le gouriel Kaikhosrowi Gater, prince couronné de Dieu...». ხოლო ბროსეს მოჰყავს ბერძნული წარწერის ტექსტი, აღდგენილი ჰააზის მიხედვით:

[Oυ]τας ὁ θῆος και πᾶ[υ-]

[σε]πτες; νახს რჷს (?)

მეან:ვიჷ ἦμῶν

[მე]ρσῶთαι και ἀηπαρ-

5. [მე]თ Μαρ[ί:]α; ოჷა ἔξῶ-

[ῶ]თ τε και ἰῶπου και

[ე]სῆჷ; ἄსτῆჷ; ὄσ[λჷ;]

[მ]εὸν Πεβπατατο

10.

. . . . .

.. Παναράτιον ἰχεςοι

του ἰγουμένου διομα

ἔχοντος κουριέλης

καιχοσρῶ: γάτερ (?)

15.

ἐκ θεοσῆπτου ἀννα[τας]

. . . . .

•   ოც..
 •   ცაτισე...

20.

•   •   •   •   •
 აჲ ბეომეც იჯ

პომიალოესკი, რომელიც გადმოგვცემს ამ ცნობებს, დასძენს: «По замечанию Броссе, два Гурпелл посетили провинце Каихоеро: один упоминаемый в 1658 г., другой—в 1685. В стрк. 14 უბერ მოქთ ნიქ ოსათი: ს. [მუქ]ბუქ, ა ვ სტრკ. 15 მოქთ ნიქ სდექუტ ჩიტაქ მჯაჯაჯაა (Προφ. Δεστυნიς)». ასეთი წარწერა სვეტიცხოველში ვერსად ვნახე. შესაძლებელია ეს დაიფარა 1813 წლის შეკეთების შემდეგ (ეკლესიის კარიბჭე 1813 წელს განუახლებიათ ვარლამის დროს, როგორც მოწმობს ამას გარეთა წარწერა).

წარწერის ქართული თარგმანი ასეთი იქნება: „ეცე საღეთო და ყოვლად პატიოსანი ტაძარი ღედოფლისა ჩვენისა ღეთისმშობლისა და მარად ქალწულის მარიამისა შეწვენითა, წარსაგებლითა და ლოცვით ბედნიერისა მხველიანა ღმრთისაჲთა—ჰებანპატოსითა (?).. ბაგრატი (ბაგრატიონი ?) ვედრებითა წინამძღვრისაჲთა, რომლის სახელი არის გურიელი ქაიხოსრო, ასული, ღეთისმოსავისა მეუფისა...“.

გ. სამთავრო — ყოფილი ღედათა მონასტერი, წმ. ნინოს სახელობისა. ტაძარი შეუკეთებიათ მაშინ, როდესაც სვეტიცხოველი. იგი თითქმის მთლად შეთეთრებულია, მხოლოდ გუმბათსა და საკურთხეველში შემორჩენილა ფრესკები ქართული წარწერებით².

ΦΩΤΙΖΥ ΦΩΤΙΖΧ·ΗΝΕΑ ΙΕΡΧΑΛΙΜ·
 ΗΚΕΙΓΑΡ·СОУ·ΤΟ·ΦΩ·ΚΑΙ·ΙΔΟΞΑ·ΚΥΡΙΟΥ·

№ 598

ტაძარში, კერძოდ მის სამხრეთის მინაშენში, არის დაცული იერუსალემიდან ჩამოტანილი ხის ხატი, რომელზედაც არის საღებავით შესრულებული ბერძნული წარწერები. ხატს აქვს თარიღი—1858 წელი. ხატს ირგვლივ აქვს არშია, რომელზედაც მოთავსებულია ერთ-სტრიქონიანი წარწერა: ზემოთა არშიაზე (№ 598): ფაწღსო. ფაწღსო. η νεα. ιέρσαთλ:μ ηკαι γβρ. σεν. ἰ δῶδ·ჯა: | ბნჯა. ხარისო: მარჯვენა არშიაზე (№ 599): ἰწ. ყუაფაჯათსო. ქსწათ. თორქ მოს. კახოსაჰმეჲ. ჯა: | ლმჰა. ქვემოთა არშიაზე (№ 600): ὁ εἰσαγγῆμα.

¹ Помяловский. Сборник.. გვ. 64—66; Dubois de Montpérenx, Voyage IV, 234; Brosset: Mémoires de l'Académie de S.—P. VI série, t. IV, 418.

² სამთავროს ძეგლის შესახებ (ძირითადად არქიტექტურული მხრივ) დაწერილებით იხ. Р. Ш м е р х и г, Самтавро—памятник XI века: ქართული ზელოვნება (Ars Georgica), I, 1942. თბილისი, 49—76.

ἰωσηφ. ἀπὸ. τῶν. ξύλων· καμῆλων. τὸ. ἄχραντόν σου. σῶμα. σινδόνι. καθαρά. εἰλίσαζ. καὶ. θιαύβην ἀρσινόην (№ 601): θεοτοκε. ἰ. ἐλπίζ. παντον. τῶν. χριστιανῶν. σκαίπε. φροῦρι.

Τῶν· Νυμφῶνας· Βλέπω· σωτήριον·
κεκοσμημένε· καὶ· ἕνδμα.

№ 599

დადგენილი სახით იქნება: ფატიჯო, ფატიჯო, ἡ νέα Ἱερουσαλήμ. ἦκει γάρ σου τὸ φῶς καὶ ἡ δόξα Κυρίου—გვიხნეთ, გვიხნეთ ახლო იერუსალიმ, რადგან შენგან მოდის ნათელი და სახელი უფლისა. τὸν γυμνῶνά σου βλέπω, σωτήρ μου, κεκοσμημέ-

Ὁ εὐχχίμων· ἰωσηφ· ἀπὸ· τοῦ·
ξύλου· καθελών· τὸ· ἄχραντόν σου· σῶμα·
σινδόνι· καθάρᾳ· εἰλίσαζ· καὶ·

№ 600

ნე κα! ἕνდმა... შენს სახეობობს ვეშვირ, ჩემო მაცხოვარო, შემკული და ცანსაცმელი... ὁ εὐχχίμων ἰωσηφ ἀπὸ τῶν ξύλων καμῆλων τὸ ἄχραντόν σου σῶμα, სინდόνι καθαρά εἰλίσαζ καὶ... კეთილად მოსილმა ოსიქმა გვრიდან გარმობსა უბიწო შენი სხეული. სუთა ცილოში შესვია და... მთავრე, ἡ ἐλπίζ πάντων τῶν χρισტიανῶν, თქეპე ფროსრ[ც] ღვთისმშობელი, იძელ უოველია ქრისტიანეთა, ლიკავი სიმაგრე...

θεοτοκε· ἰ. ἐλπίζ· παντον· τῶν·
χριστιανῶν· σκαίπε· φροῦρι·

№ 601

ხემათ შუაში ერთ ხაზზე სწერია (№ 602): ἅγιος, ἅγιος. ἅγιος, κύριος. σαβᾶθ. πληρης. ὁ οὐρανός. καὶ. ἡ γῆ. τῆς δόξης σου, ἡ. ὁ. ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, κύριος. Σαβᾶθ.

Ⲓⲁⲩ Ⲓⲁⲩ Ⲓⲁⲩ· ⲕⲚⲮⲥ· ⲪⲀⲪⲀⲨⲐ ⲠⲘⲮⲢⲤ·
Ὁ Οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ· τῆς Δόξης

№ 602

პლერის ὁ οὐρανός καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης σου წმიდა ანს, წმიდა ანს, წმიდა ანს უფალი საბათი. სავსე ანს ცა და ქვეყანა სახელითა შენითა.

ამის ქვემოთ აგრეთვე ერთ ხაზზე სწერია (№ 603): δεῦτε οἱ ἐνλογημένοι. τὸν πορνεύσαντα. ἄπ' ἔμου. οὐκ ἔτι, γ. ο. δεῦτε οἱ ἐνλογημένοι: τὸν πορνεύσαντα: ἄπ' ἔμου οὐκ ἔτι—აქეთ უერთხეულნი მიღიან ჩემგან სახლისაკენ.

ΔΕΥΤΕ Οἱ ἘΝΛΟΓΗΜΕΝΟΙ. Τῶν Πορνεύσαντων. Ἀπ' ἔμου οὐκ ἔτι

ΜΝΥΣΘΗΤΙ
ΚΥΡΙΕ·ΤῶΣ
ΔΥΛΕΣ·Τῶ
ΘΕῶ·ΧΡΗΣΗ
ΝΑ·ΚΑΙ·Ὁ
ΝΥΣΙΜΜΑ
ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΕ

1858

№ 604

М'ΔТ (Ματθαῖος—მოთე), Ζαχαρίας—ზაქარია (№ 605), Ἀβιάδα—აბი-ჯა (№ 606), Νασύμ—ნასუმი (№ 607), Ἰῶε—იოე, Μαιθουσάλα — მოთუ-

ΖΑΧΑΡΙ
ΑC ΑΒΙΑΔ ΝΑΣΙΜ

№ 605

№ 606

№ 607

შუაში სულ ქვემოთ არის 8-სტრიქო-ნიანი წარწერა (№ 604): μνύσθητι| κύριε, τῶς| δούλες. τῶ| θεῶ. χρῆσι|να. καὶ| οἱ| νύσιμμα| προσκυνεῖτε| 1858, γ. ο. μνήσθητι, κύριε, τῶς| δούλες τὸν θεῶν Χριστίνα καὶ Ὀνησίμ(μ)α, προσκυνεῖτε. 1858. მოიხსენე: უფა-ლო, მხველები ღვთისა: ქრისტინა და ონისიმა, თა-ყვანი ეცოთ. 1858 (წ.)¹.

შიგნით არის ცალკეული პატარა ხა-ტები. მარცხენა სვეტი ზემოდან ქვემოთ:

ΜΑΘΥCΑ
ΝΑ

№ 608

ΙῶΡΕΔ

№ 609

სალა (№ 608), CHM (Σήμ—სემი), ΗωΗΛ (Ἰωήλ—იოველი), Ἰαρέδ—იარედი (№ 609), Μ'ΑΡ (Μάρκος—მარკოზი). ზემოთა ფენა (მარცხნიდან მარ-ჯვნივ, № 610):

1. ἡ πλάσις τὸν Ἰαρέδ აღმის უქმნა.
  2. ἡ πλάγησις τὸν Ἰαρέდ ცოუნება გველისაგან.
  3. ἡ ἐξορία გაძევება.
  4. ὁ φόνος τὸν Ἰაρέდ აბელის მოკვლა.
  5. ἡ κίψατος τὸν Ἰῶე ნოეს კობანი.
  6. ἡ παργοποιῖα გოლოლის აგება.
  7. ἄρμα παρὸς ცეცხლის ეტლი.
  8. ἡ κοινωνία τῆς ὀσίης Μαρίας წმ. მარიამის მონაწილეობა.
- ἡ ἐνταφίσις τῆς ὀσίης Μαρίας წმ. მარიამის დაკრძალვა.

¹ ეკლესიაში სხვებთან ერთად არის დამარბული წინამძღვარი ქალი ნისიმა, ხალხ ეკლესიის ებოში ასა ელაგია სხვათაჰორის ქრისტინა. ეფაქროზ რომ დაკრძალული პირები და ხატზე მოხსენიებული მხველები ერთი და იგივენი არიან.

მარცხენა მხარეზე (ზემოდან ქვემოთ): ΙΩ (Ἰωάννης—იოანე). ΔΑΝΙΗΛ (Δανιήλ—დანიელი). ΜΩΥΣΕΩΣ სწერიო: Μωσῆος (gen.) (Μωσῆος—მოსე). ΜΕΛΑΧΡΕΔΕΚ (Μελχισεδέκ — მელქისედეკი) ἈΒΑΚΟΥ (Ἀβραάμ — აბრაჰამი). ΕΝΩΣ (Ἐνώσ—ენოსი), Ἰωβ (Ἰώβ—იობი), ΔΒΕΛ (Ἄβελ—აბელი), ΣΙΘ (Σίθ—სეთი), Λουκᾶς (Λῆ 611)—ლუკა.

1. Ἡ ΠΛΑΪΣΙΣ

ΤΟῦ ἈΔΑΜ

2. Ἡ ΠΛΑΪΣΙΣ ΤΟῦ ὉΦΕΣ

3. Ἡ ἘΞΩΡΙΑ

4. Ὁ ΦΩΝΟΣ ΤΟῦ

ἌΒΕΛ

5. Ἡ ΚΥΒΩΤΟΪΣ ΝΩΕ

6. Ἡ ΠΗΡΓΟΠΗΔ

7. ἌΡΜΑ ΠΙΡΕ

8. Ἡ ΚΥΒΩΤΟΪΣ ΤΗΣ ΟΥΔΙΑΣ Ἡ ἘΝ ΤΑΦΗΑΣΙΣ ΤΗΣ

ΜΑΡΙΑΣ

ΟΥΔΙΑΣ ΜΑΡΙΑ

ΑΣ

№ 610

ხატის მარცხენა ნაწილში შუაში არის მარიამი ყრმით ხელში. აქ არის წარწერები (№ 612, 613): μήτηρ θεου, ყრმა იესოს თავზე კი მოჩანს [α] ἰω—ანსი. იესოს ხელში უჭირავს სახარება წარწერით (№ 614): πνεῦμα χαρισῶν ἐπ' ἐμὲ სული უფლისაჲ ჩემზედა... (ლკ 4,18). ამის ირგვლივ ოთხეუთხივ არის შედარებითი, რომელთაც თითო ბერძნული ასო აწერიათ აღფაბეტის რიგზე (მე მგონი, თვით სიუჟეტებს კავშირი აქვთ ამ ასოებთან. მაგ., Α-სთან არის სული წმინდის გადმოთენა მტრედის სახით, Χ-სთან ქრისტე ხა-

Λ Ἰ'

№ 611

Μ Π. Θ Ἰ'

№ 612

№ 613

ΠΝΕῦΜΑ ΚΥΡΪΟΥ
ἘΠΕΜΕ

№ 614

ტია, ასევე C-სთანაც (σαρῖρ), ζ-სთან Ζαχαρίας (და მასთან ელისაბედი—?) და სხვა (№ 615). ამ არზიის მარჯვენა მხარეზე სივრცეზე არის პატარა ხატები წარწერით. ზემოდან ქვემოთ (№ 616):

- ó áγιος Ἀθανάσιος წმ. ათანასე.
- ó áγιος Κύριλλος—წმ. კირილე.
- ó áγιος Δαμιανός—წმ. დამიანე.
- ó áγιος Νικάνωρος—წმ. ნიკანორი.
- ó áγιος Ἀντώνιος—წმ. ანტონი.
- ἡ áγια Παρასკευή—წმ. პარასკევა.
- ἡ áγια Μαρίνα—წმ. მარინე.

ამ ჩარჩოს ქვედა ნაწილში (ე. ი. ჩვილელის ქვემოთ) ორი ფენაა. ზედა ფენაში ორი ნახატია: ἡ κοίμησις τῆς θεοτόκου (№ 617) — :ღვთისმშობლის მიძინება, ἡ ἤωσθόχοις πηγῆ (№ 618)—ცხოველმყოფელი წყარო.

ქვედა ფენაში თითქმის ერთი მთლიანი ნახატია და რამდენიმე წარწერა:

A B Γ Δ Ε Ζ
 ω H
 Ψ Θ
 Χ Ι
 Φ Κ
 V Λ
 T M
 C P Π O Ϛ N

№ 615

1. Ὁ ἍΓΙΩ
 ἌΘΑΝΑΣΙΩ
2. Ὁ ἍΓΙΩ
 ΚΥΡΙΛΛΩ
3. Ὁ ἍΓΙΩ
 ΔΑΜΗΑΝΩ
4. Ὁ ἍΓΙΩ
 ΝΗΚΑΝΟΡΩ
5. Ὁ ΑΓΩ
 ἌΝΤΟΝΙΩ

6. Ἡ ἍΓΙΑ
 ΠΑΡΑΣ
 ΚΑΙΒΙ
7. Ἡ ἍΓΙΑ
 ΜΑΡΙΝΑ

№ 616

პირველ ხაზზე (№ 619): ἡ ἐξομολόγησις τοῦ Ἀώτ. ó παροφύτης Σολομών. κήπτει: τὸ ἕνδιον ღოთის აღიარება. წინასწარმეტყველი სოლომონი. სჭრის უშას.

მეორე ხაზზე (№ 620): ἄρουσι (?) τὸ ἕνδιον ოლებნ (?) უშას.

მესამე ხაზზე (№ 621): ΓΓΙΑΦΑ.

მეოთხეზე (№ 622): ó Ἀώτ ποτιζεί: τὸ βένδρον ღოთი რწყავს ხეს.

მეხუთეზე (№ 623): ó διαβόλος πίνει τὸ νερόν ეშმაკი სვამს წყალს.

მარჯვენა მხარეს შუაში არის ქრისტე,

რომელსაც ირგვლივ წვრილი მედალიონების არშია არტყია. ქრისტეს აწერია: Ἰησοῦς Χριστὸς ó αὐ.

მედალიონებზე სწერია, მარცხნიდან მარჯვნივ—ზემოთ (№ 625): ó θεῖ-

յոս—սերոճա. *ή νιπίρα*—տղեկի ձեռք, *ή προσευχή*—լույց, *ή προδοσία*—գայթակ, *ή Πιλᾶτος*—Պիլատոս. *πρώτη ἄρνησις τῶν Πέτρου*—Յեօրոյն Յիրզեղի յարկոց. *մար-*

1. Ἡ ΚΥΜΗΣΙΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ

№ 617

չքեմ գրեւորեց, Յեմոլան յքեմոտ (№ 626): *ὁ Ἄννα*—աննա, *δευτέρα ἄρνησις*—
 երկրորդ յարկոց, *Καὶ ἀφ᾽ ἧς*—յոստ, *ὁ Πέτρος κλειεῖ*—պարս—Յեօրոյն Թորոն Յֆարեղ.
ή ματαίωσις—գամտահեղեմ, *ὁ ἐμπαιγνύς*—
 Լաւոն, *ή ἄρσις* (?).

2. Ἡ ΖΩΟΔΟΧΟΣ ΠΙΓΙ

№ 618

յքեմլա տեմաճե — *մարչեմոլան մարչ-*
եմոյ (№ 627): ή κάρφασις—Յոլոյնեմ. *ὁ Θωμάς*—տոմա, *ὁ παράλυτος*—գանրլոյ-
 յլո, *ή Σαμαρείτης*—սամարիտեղո յալո, *ὁ Ζακχαίος*—Չախչե.

մարչեմա տեմաճե, յքեմոլան Յեմոտ (№ 628): ή ἀνάληψις—ամալոյեմ,
ή πειτε ἄρσις (?), *Καὶ ἡ Γαλιλαία*—յոնա ճալոլոյ, *ἔγερεσις τῶν Λαζάρου*—լազարոյն

Ἡ ΕΞΗΟΛΟΓΙΣ ΤΟΥ ΛΩΤ Ὁ ΠΡΟΦΗΤΗΣ. ΣΩΛΟΜΟΝ. ΚΟΠΤΙ. Ξ ΨΥΛΟΝ.

№ 619

ալեզոյեմ, *ή βαιοφόρος*—ձեռն, *σαρανταριῶν ἕρος*—տրնոյոցտա Յոս.

ամ չքեղտն մարչեմա մեհարոն նախաճեմո (Յեմոլան յքեմոտ) (№ 629): *ὁ ἅγι-*
ος Μελέτιος—Մե. Յեղեթ, *ὁ ἅγιος Ἰελεսթերիոս*—Մե. յեղեթոյր, *ὁ ἅγιος Κοσμάς*—
 Մե. Կոզմա, *ὁ ἅγιος Παντελεήμων*—Մե. Յանճեղեթոմոն, *ὁ ἅγιος Χαρλάμπος*—Մե.

ἌΡΘΟΙ·ΤΩ ΞΥΛΟΝ

№ 620

ἸΓΙΑΦΑ.

№ 621

նարոյեմ, *ὁ ἅγιος Στελιανոս*—Մե. Ստիլոնե, *ή ἄγία Κυριακή*—Մե. Կերոյեթ.

ամ նաճոլոն յքեմա մեհարեճե տորո տեմա: Յեմոտ տորո նախաճեմա, յքեմոտ—

Ὁ ΛΩΤ·ΠΟΤΙΖΗ·ΤΟ

ΔΕΝΔΡΟΝ

№ 622

երտո. Յեմոտ ՍՄճերոյ (№ 630): *ἄρουσι τὸν Χριστὸν εἰς τὸν σταυρόν*—Յոխչեթ յրոն-
 ճե չքրոնսյեմ, *Σίμων ὁ Κυριναίος*—Սիմոն Կերոնեղո; *τρεις ἑραρχαί*—սամ Յեղեղտ-
 Յոմլեյար (№ 631).

ქვემოთ (ნახატი ერთიანია, წარწერები ცალკეულკეა № 632):

Ὁ ΔΙΑΒΛΑΘ· ΠΙΝΙ· ΤῸ· ΝΕΡὸΝ

№ 623

ὁ τρεῖς Μάγιοι—სამი შოკი.

ὁ ἄγιος Σάββας—წმ. ს. ბ.

ἡ βλάπτουσις Χριστοῦ—ქრისტის ნათლისღება.

ὁ πειμένος—მწუფესები.

ἡ ἀγία Βηθლემ—წმ. ზეთქეში.

ἡ βρεφοκρατία—მამათა განუვცტა.

ὁ ფანს τὸν πατέρα—მამათა ნ. თულო.

ცენტრალური ნაწილი. ზემოთ ა-ის ვედრების კომპოზიცია წარწერით

1. Ὁ ΔΙΠΝΘ

2. Ἡ ΝΗΠΙ
ΡΑ

3. Ἡ ΠΡΟΕΥ
ΧΙ

4. Ἡ ΠΟΔΟ
CΙΑ

5. Ο ΠΙ
ΛΑΤ
Θ

6. ΠΡΟΤΙ
ἈΡΝΙCIC
Ἰ ΠΕΤ
ΡΧ

7. Ο ἌΝΝΑ

8. ΔΕΥΤΕΡΑ

ΑΡΝΙCIC

9. ΚΑΙ Ἄ
ΦΑC

10. Ὁ ΠΕΤΡΟΣ ΚΛΕΙ ΠΙΚΡὸC

11. Ἡ ΜΑΓΙCIC

12. Ὁ ΕΜΠΕΓΜΘ

13. Ἡ ἌΡΙC

№ 625

№ 626

(№ 633): Ἰησοῦς Χριστός—ὁ [ῶ]ν, Μήτηρ Θεοῦ—Ἰωάννης. იესუს ხელში უპირაეს გადაშლილი სახარება, წარწერით (№ 634): ზვან εἰμα ὁ πειμηγ ὁ χαλὸς. ὁ πειμηγ ὁ χαλὸς... მე ვარ მწუფესი კეთილი: მწუფესმან კეთილმან... (ძნე 10,11).

ამის ქვემოთ, ამავე ჯგუფში:

14. Ἡ ΚΑΡΦΟΣΙ

15. Ὁ ΘΩΜ
    ἌC

16. Ὁ ΠΑΡΑΛΙΤΩ

17. Ἡ ΣΑΜΑΡΙ
    ΤΙC

18. Ὁ ΖΑΚΑΙΑC

№ 627

19. Ἡ ἈΝΑΛΙΨΥC

20. Ἡ ΠΕΙΤΕ
    ἌΡΤΙ

21. ΚΑΝΑ ΓΑΛΙΛΕΑ

22. ἘΓΕΡCΙC

    ΤΟῦ
    ΛΑΖΑ
    ΡΥ

23. ἸΒΑΪΩΦΟ
    ΡΩ

24. ΣΑΡΑΝΤΑΡΙΟΝ
    ὍΡΟC

№ 628

ა. (№ 635)

ἡ δευτέρα παρουσία — მეორე მოსვლა,
ὁ ἄρχων Μιχαήλ — მთავარი მიქაელი,
ἀνάστασις τῶν νεκρῶν — მიცვალებულთა
აღდგომა,

ὁ πύργος ποταμός — ცეცხლოვანი მდინარე,
ἡ χρυσή πόρτα — ოქროს კარები,
ὁ μάρτυς Στέφανος — წმ. სტეფანე.

ბ. (№ 636).

ὁ Μωϋσῆς — მოსე,
ἡ εὐρη (?) ,
ὁ Ἰούδας — იუდა,
ἡ πόρνη — მუშავი,
ὁ πλούσιος Λάζαρος — მდიდარი ლაზარი,
ὁ μωλῶνας — მუწისქვილე,
ὁ προφήτης Ἠσαΐας — წინასწარმეტყველთა
ისაია.

1. Ὁ ἌΓΩ ΜΕΛΕΤ
    ΙΩ

2. Ὁ ἌΓΩ CΛΕΝΘΕ
    ΡΙΩ

3. Ὁ ἌΓΩ ΚΟΖΜΑC

4. Ὁ ἌΓΩ ΠΑΝΤΕ
    ΛΕΗΜ
    ΟΝΩ

5. Ὁ ἌΓΩ ΧΑΡΑΛΑ
    ΜΠΩ

6. Ὁ ἌΓΩ CΙΛΙΑΝ

7. Ἡ ἌΓΙΑ ΚΥΡΙΑΚΙ

№ 629

Յ. (№ 637, 638)

ὁ ἅγιος Θεόδωρος—ՖՅ. տղաբոլոր,
 օ ἅγιος Βασίλειος—ՖՅ. ձևաբան,

ἌΓΩΓΗ ΤῶΝ ΧΡΙΣΤῶΝ Εἰς ΤῶΝ ΣΙΜῶΝ Ὁ ΚΥΡΙΝΕΩΣ ΣΑΥΡῶΝ

ΤΡΕΪΣ ΕΙΣΡΑΦΧΙ

№ 631

Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης—
 յոնեկոնստանդնուսեան յակոբեան,
 Բասիլիαν—
 Բասիլիան յակոբեան յակոբեան,
 Գրիգորիան—ՖՅ. Գրիգորիան,
 Թեոփիլոս—ՖՅ. Թեոփիլոս,
 Գրիգորիան.

Մեծընթաց, շքեղ լեզու
 լա տեղա (№ 639): օ Բա-
 րսուլի—ձևաբան, օ ἅγιος Դե-
 միտրիոս—ՖՅ. Լուսինի, օ ἅγιος
 Νικόλαος—ՖՅ. Նիկողոս, օ ἅγιος
 Եսայիա—ՖՅ. Եսայիա—ՖՅ. Եսայիա
 Եսայիան, օ ἅγιος Իսահակոս—
 ՖՅ. Իսահակ, օ Եսայիա Եսայիա-
 Եսայիա—ՖՅ. Եսայիա Եսայիա,
 Եսայիա—ՖՅ. Եսայիա Եսայիա,
 Եսայիա—ՖՅ. Եսայիա Եսայիա,
 Եսայիա—ՖՅ. Եսայիա Եսայիա,
 Եսայիա—ՖՅ. Եսայիա Եսայիա,
 Եսայիա—ՖՅ. Եսայիա Եսայիա.

Մեծընթաց (№ 640): ի
 էջոթոս էիզ տօ Կարտաղիկոն—
 Սեպտու Սեպտուսեպտուս, տօ Կար-
 տաղիկոն—ՖՅ. Կարտաղիկոն,
 ի Լուսինի—Լուսինի, օ ἅγιος
 Πέτρος—ՖՅ. Քերթ, տօ մեծ
 Եսայիա—ՖՅ. Եսայիա, Եսայիա
 Եսայիա—ՖՅ. Եսայիա Եսայիա,
 Եսայիա—ՖՅ. Եսայիա Եսայիա,
 Եսայիա—ՖՅ. Եսայիա Եսայիա,
 Եսայիա—ՖՅ. Եսայիա Եսայիա,
 Եսայիա—ՖՅ. Եսայիա Եսայիա.

Οἱ ΤΡΕΪΣ ΜΑΓΟΙ
 Ὁ Ἰάϑ Σάββας
 Ἡ Βάπτισις Χριστοῦ
 Οἱ Ποιμένους
 Ἡ Ἁγία Βηολέεμ
 Ἡ Βρεφωκτονία
 Ὁ Φώς τῶν Πατέρων

№ 632

ΙΣ'   Ο/Ν   ΧΣ'
 ΜΡ' ΘΞ   ἸΩ

№ 633

ΕΓΩ	Ο ΚΑΛΩ
ΗΜΥ	Ο ΠΟΙ
ΟΠΟΙ	ΜΥΝ
ΜΗΝ	Ο ΚΑΛΩ

№ 634

Երեսն Քրիստոս, օ ἅγιος Դոկտոր—ՖՅ. Գրիգորիան. ինչպէս ցանկանալիցն (№ 641) օ Կար-
 տաղիկոն Կրիստոս—ինչպէս տեղա Կրիստոս (№ 642): Երկրորդ օ Կրիստոս—Մոգոսն յե-
 ղա. Մեծընթաց (№ 643): ի Կարտաղիկոն—ՖՅ. Կարտաղիկոն, ի Կարտաղիկոն—ՖՅ. Կարտաղիկոն.
 Եսայիա զգրուած Սեպտուսեպտուս (№ 644): օ Կարտաղիկոն Կրիստոս—Մոգոսն յե-
 ղա. ի Կարտաղիկոն Կրիստոս—ՖՅ. Կարտաղիկոն, օ Կարտաղիկոն—ՖՅ. Կարտաղիկոն.

os — წმ. ეკვთიმე. შემდეგ: ἡ ἀπαπαντή—მირქმა, ἡ παρσπάντησις τῶν ἀρχιερέων — მღვდელთათვის შესება.

Ἡ ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΑΡΥΣΙΑ
 Ὁ ἌΡΧΩΝ ΜΗΧΑΪΛ
 ἌΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤῶΝ
 ΝΕΚΡῶΝ
 Ὁ ΠΙΡΙΝΘ ΠΟΤΑΜῶ
 Ἡ ΧΡΙΣΤΙ ΠΟΡΤΑ
 Ὁ ΜΑΡΤΙΣ
 ΣΕΦΑΝῶ

№ 635

ცენტრალური ნაწილის სულ ქვედა ფენა. მარცხნიდან მარჯვნივ (№645):
 ἡ ἀρχὴ Αἰχματερίων — წმ. ეკატერინე, ὁ Πιπιδάσις Ἱερήσις — საფლავთან ტირილი,
 ἡ ἀποκαθέρωσις τῶν Χριστῶν — ქრისტეს გარდამოსხნა.

Ὁ ἌΓῶ
 ΘΕῶ
 ΔΟΡῶ
 Ὁ ἌΓῶ
 ΒΑΣΙΛΙῶ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΙ ΕΛΕΝΙΣ

№ 637

ჯვარცმული ქრისტეს თავთან აწერია: ΙΝΒΙ (Ἰησοῦς Νεζαქაის βασίλειος
 Ἰουδαίου—იესუ ნაზარეველი მეუფე ქურიათა). ἡ ἀρχὴ Βαρεβარა—წმ. ბარბალე¹.

¹ ხატის ოთხივე კუთხეში გამოსახული არიან მახარებლები შესაფერი ბერძნული წარწერებით (იხ. აქვე, ზემოთ), ხოლო სვეტებზე — წინასწარეტყველები და წმინდანები. შუაში არის კომპოზიციები ძველი და ახალი აღთქმიდან. მახარებლებს თან ახლავს მათი სიმბოლური გამოსახულებანი: ლუკას ფრთოსანი ხარი, იოანეს ფრთოსანი ფრინველი (? არწივი). მათეს ახალგაზრდა ანგელოზი, მარკოსს წვერებიანი და ფრთებიანი კაცი (?), რომელსაც სახე ცოტა ლომს უგავს.

Ὁ ΜΩΗΣΙΣ
 Ἡ ΕΥΡΗΗ
 Ὁ ΙΣΔΑΣ
 Ἡ ΠΟΡΝΙ
 Ὁ ΠΛΥΣΙῶ ΛΑΖΑΡῶ
 Ὁ ΜΗΛΟΝΑΣ
 Ὁ ΠΡΟΦΥΤΙΣ
 ΙΣΑΪΑΣ

№ 636

ΘΗΣΙΑ ΤῶΝ
 ἈΒΡΑΑΜ
 ἌΓΙΑ ΤῶΝ ἌΓΙΩΝ
 Ὁ ἌΓῶ

ΓΕΩΡΓῶ

№ 638

ბ შირია ოტატიზმის შემთხვევები: ἔρουσαλιμ, ι (= ἦ), εἰλασας, κεκοσμημένε, δοξῶς; μυσθῆγι, Χρισθηα, ὄνουσιμμα, προσκυνιτε, ἡγηλ, πλάνωις, κυβωτό, πηρ-

Ο Ω Ν ΙΣ
ΧΣ

№ 641

ἘΡΧΌΜΕΝΟС · Ὁ ΚΝ́ΡΙϞ

№ 642

γοπιήα, πιρῶς, κυνονία, τίς(= τῆς), ένταφήασις, Μελχησεδέκ, Σίθ, Δαμηανός, Νη-
κάνορος, Παρρασκαβί, κύμησις, πηγί, εξωμολόγησις, προφύτις, κόπτι, ποτίζη, πί-
γι, δίπνος, νηπτίρα, προσευχί, πρότι, ἄρνωσις, κλεί, παράλιτος, σαμαρίτις, ἀνά-
λιψυς, εἰεραρχί, βάπτωσις, ἡμῶ (= εἰμί), ποιμῶν,
Μηγαθήλ, πίρινος, χρισί, μαρτις (და მართიერეს), Ὁ ἌΡΧΩΝ ΜΗΧΑΗΛ
Μωთის, πόρνι, მილონას, ἰαίას, Βασίλιος, Ελε-
νις, θησία, Διμητριος, ἡσωδოს, λιτανία, τιφλός, Ἡ ἌΓΙΑ
Εὐθῆμιος, ἡπακანτί, προηπαντις, θρινος.

ΕΚΑΤΕΡΊΝΑ

Ἡ ἌΓΙΑ · ΠΌΡΤΑ
Ἡ ἈΠΟΚΑΘῆ
ΛΟСΙС

№ 643

Ὁ ΤΙΦΛΌС
Ὁ ἌΓΙϞ
ΕΝΘῆΜΙϞ

№ 644

მორფოლოგიიდან ყურადღებას იძყრობს აсс. pl. τὰς დონეს. ორი სა-
ხელი, Πέτρος და Ζακχαῖος, მოცემულია -ας დაბოლოებით: Πέτρας და Ζακαῖας
(ამ უკანასკნელში კვ- კომპლექსი შეცვლილია ა-თი). ორ სახელს, Νικάνωρ

1. Ἡ ἌΓΙΑ ΕΚΑΤΕΡΊΝΑ
2. Ὁ ΕΠΙΤΑΦΙϞ ΘΡΊΝϞ
3. Ἡ ἈΠΟΚΑΘῆΛΟСΙС Ἰ · ΧΡΙϞϞ

ΙΝΒΙ

4. Ἡ ἌΓΙΑ ΒΑΡΒΆΡΑ

№ 645

და Παντελεῖμων აქვს დამატებითი ახალი დაბოლოება: Νηκάνορος და Παντε-
λεῖμονος. გვხვდება შეკვეცილი ფორმები: ფრონრი, κυβωτό.

ასოთა მოხაზულობიდან ყურადღებას იპყრობს ლიგატურების სიმცირე (№ 647). გვხვდება შემოკლებები (№ 646). სიტყვებს შორის იხმარება წერტილები: ერთი, ორი და სამი. ფშენივისა და მახვილის ნიშნები მეტწილად თავის ადგილზეა, მაგრამ მწერალს ყოველთვის ურჩევნია spiritus asper-ის ხმარება: ἄλυσζ, Ἄδζჟ, Ἄჟჟ და სხვა. მწერალი ერთიმეორისაგან არ არჩევს მკვერ და შემოსილ მახვილს და aculus-სა და gravis-ს.

ΙΣ ΧΣ , ΜΡ ΘΥ Μᾶζ , Μᾶρ , Ιῶ , Λῶ .

№ 646

როგორც ვნახეთ, ხატის ცალკეული პირები და წარწერიანი ეპიზოდები საღმრთო წერილიდან არის და მართო ერთი, ხატის შუაში. ქვემოთ მოთავსებული წარწერა არის ისტორიული შინაარსისა: უფალს სთხოვენ ღვთის მხველების მოხსენიებას. ეს პირები — ქრისტიანე და ონისიმა — სამთავროშივე არიან დაკრძალული. ჩანს, მათი დაკვეთით ან სახსრით ყოფილა ხატი გაკეთებინებული და ჩამოტანილი იერუსალიმიდან.

Ϻ, ϣ, Ϙ, ΜΡ, Ξ

№ 647

ΑΚΡΟΣΤΟΠΟΛΙΣ

№ 648

*
*

პომილოგესკის კრებულში გამოქვეყნებულია მცხეთაში ნაპოვნი შემდეგი წარწერები, რომლებიც მე არ მინახავს:

გვ. გვ. 63—64: -1'ϣυζηη Μηχეთ. [Dr. Renigg] was told that in the northern castle at M-kett a stone had been found, bearing the Greek inscription (№ 648). Kir Porter, Travels in Georgia.. London, 1821. T. 1. p. 110.

გვ. 66: „Μηχეთ. Степан-Димитскаѣ церковь. Au milieu de l' église se trouve un grand autel, dans une niche duquel on a peint St. Jean ó θεολόγος, comme cela se lit à côté, en grec. Dubois de Montpéreux, Voyage, v. 1V, p. 240.

- IOIL¹⁾
ΑΣΤΟΣΑΙ
ΔΗΜΑΡΧΙΚΗ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΩ²⁾
- ΧΙΛ
ΣΕΞ³⁾
5. ἸΔΥΠΑΤΟΣ ΤΟ⁴⁾ ΑΠΟΔΕΔΕΙΓΜ-
ΝΟΣ ΤΟΖΠΑΤΗΡΠΑΤΡΙΔΟΣ
ΤΗΣΚΑΙΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡΤΙΤΟΣΚΑ⁵⁾
ΣΕΒΑΣ ΤΟΥΥΙΟΣ ΔΗΜΑΡΧ⁶⁾
ΞΟΥΣΙΑΣ ΤΟἚ ΥΠΑΤΟΣ ΤΟἔ⁷⁾
10. ΔΕΔΕΙΓΜΕΝΟΣ ΤΟἚ ΤΕΙΜΗ⁸⁾
ΣΚΑΙΔΟΜΙΤΙΑΙΙΟΣ⁹⁾ ΚΑΙΣΑΡ¹⁰⁾
ΣΤΟΥΥΙΟΣ ΥΠΑΤΟΣ ΤΟ¹¹⁾
ΔΕΔΕΙΓΜΕΝΟΣ ΤΟ¹²⁾ Λ
ΙΒΗΡΩΝΜΙΘΡΙΔΑΤΗΒΑΣ¹³⁾
ΑΡΑΣΜΑΝΟΥΚΑΙ¹⁴⁾ ΑΜΑΣΑΣΠΩ¹⁵⁾ ΥΙΩ
ΦΙΛΟΚΑΙΣΑΡΙΚΑΙΦΙΛΩΡΩΜΑ¹⁶⁾
ΘΝΙΤΑΤΕΙΧΗΞΩΧΥΡΩΣ¹⁷⁾ Ν.

№ 649

«დომიციანე კეისარმა, სებასტოსის ძემ, სამჯერ უპატოსმა და მეოთხედ გამოკხადე-
ბულმა, იბერთა მეფეს, მთორიდატეს მეფე ფარსმანის [ქეს] და იამასასპს ქეს, კეისრის მე-
გობარსა და რომაელთა მოყვარულს და ხალხს კედლები გაუშავრეს.

¹ ამ ადგილას სხვა გამომცემლებთან ვკითხულობთ: F(Υ)F.

² τσ და ατσ-ს შორის არ ჩანს, რომ რაიმე ასო იყოს, სხვა წამკითხველებს მოჰყავთ ῥ.

³ სიტყვაში Δομαρειούξ ასო υ-ს მაგივრად არის მხოლოდ ὄრი პარალელური ხაზი.

⁴ ძველი გამომცემლები, გარდა ა. ამირანაშვილისა, ამ ადგილას კითხულობენ Ἰαυδισ-
რძ (vslp). რენდე კითხულობს Ἰαυδισ[ρ]ს;—იამახდს იგი არმახთან აიგიეებს და თარგმნის—
«იამახდის მებოგრებნი» (Journ. asiatique, VI, sér. v. XIII, p. 93 sqq).

წარწერა, როგორც არაერთხელ აღინიშნა სამეცნიერო ლიტერატურაში, ამოკრილია 75 წელს, 1 ივლისის შემდეგ (დათარილება ძირითადად ხდება წარწერაში მოხსენიებული ვესპასიანეს, ტიტუს და დომიციანეს მიხედვით). ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა ამ წარწერის ბოლო ნაწილი, სადაც სწერია: «(ვესპასიანემ, ტიტემ და დომიციანემ) იბერთა მეფეს, მითრიდატეს, მეფე ფარსმანის [ძეს] და იამასასპს ძეს, კეისრის მეგობარსა და რომაელთა მოყვარულსა და ხალხს კედლები გაუმაგრეს». *Μιθριδάτην ἑταίρον καὶ φίλον φίλον ἐπέγραψεν ἡμεῖς τῶν βασιλέων τῆς ἡμετέρας ἀρχῆς* (სხევე უქვეელი) ეკუთვნის მითრიდატეს. ე. ი. გვაქვს: *ქათსაჲ; Ἰσχυρὸν Μιθριδάτην... φιλικὸν φίλον καὶ φίλον φίλον*, რაც სრულიად გასაგებია. ეპითეტები (*φιλικὸν φίλον* და *φιλικὸν φίλον*) გულისხმობს თავის სუბიექტს მხოლოდობით რიცხვში. ე. ი. გამოდის, რომ კეისრისა და რომაელთა მოყვარული არის მითრიდატე ფარსმანის ძე. საექვეოს, სადავოს და დანაფიქრებელს ამ წარწერას ხდის ერთი ნაწილი: *Ἰαμασάσπην σὺν... Πιρρῶν* ლად ეს ადგილი ასე წაიკითხა ა. ა მ ი რ ა ნ ა შ ვ ი ლ მ ა, როქელმაც მოგვცა ორგვარი ახსნა: პირველის მიხედვით; (ი)ამასასპი არის მითრიდატეს შვილი (და, ნაშასადამე, ფარსმანის შვილიშვილი)¹, ხოლო მეორის (და უკანასკნელის) მიხედვით მითრიდატე და იამასასპი ძეები არიან და მეფობენ 75 წლიდან 115 წლამდე².

1948 წლის აპრილში ეს წარწერა გ. წერეთლის ინიციატივით კიდევ ერთხელ იქნა გაწმენდილი და უდავოდ გამოჩნდა *Ἰαμασάσπην* ს. ა. ის გარემოება, რომ სახელი სწორად იკითხება, მაინც ბოლომდე ვერ გვარკვევს იამასასპი შვილია თუ ძმა მითრიდატესი. გაუგებარია, ყოველ

¹ А. Ампранашивили, Греческие надписи Музея Грузии (საქ. სსრ მეზემის მუზეუმი, IV, გვ. 193): „...парю Иперов Митридату, сыну царя Фарасмана и Амазаспу сыну. дружественному царю и римлянам, и народу (подр. иверийскому) укрепил стены“.

² А. Ампранашивили. Иберния и Римская энциклопедия в Азии (Вестник древней истории. 4 (5), 1938), стр. 162: „Однако при изучении этой надписи... я допустил ошибку, считая Амазаспа за сына Митридата, внука Фарасмана... Слово *σὺν* и связала неправильно со словом *Μιθριδάτην* (т. е. Амазаспу сыну [Μιθριδάτη], в то время, как из конструкции фразы видно, что *σὺν* относится не только к Амазаспу, но и к Митридату, т. е. что оба они были сыновьями Фарасмана. Конец надписи должен быть переведен так: „...парю иберов Митридату [сыну] царя Фарасмана и Амазаспу сыну, дружественному царю и римлянам, и народу построил крепость“. გვ. 163-ზე ავტორი სტრატონის ცნობით (*τέταρα γέρη...*) ხსნის ამ 2 მეფის ვაჟის მოხსენიებას: I—მითრიდატი უკვე მეფე. II—ამასასპი (უმცროსი) ლაშქრის უფროსი და მოსამართლე. 163—164 გვერდებზე ეს მოსახრება გამაგრებულია კაბელისა და კახას მიერ გამოყენული, რომში ნაკლები ზეგნული წარწერით (G. K a i b e l, Inscriptions Graecae, Italiae, et Siciliae, B. 1890. 1372: R. C a g n a t, Inscriptions Graecae ad res Romanas pertinentes, I, № 192).

³ *ὁ κλειστός ἰνός βασιλέως Ἀμαζάσπης ἰς Μιθριδάτου βασιλέως κασσύργου, ὁ γαῖα πατρ[ί]ς Καστίας παρὰ κλήιδας, Ἰβηρ Ἰβηρος, ἐπιπὸς τεταρταῦται Πόλων παρ' ἰσῖρ, ἢ ἔδεμε Νικάτωρ*

მეფის სახელოვანი ძე ამასასპი, მითრიდატე მეფის ძმა, რომლის მშობლიური მიწაც არის კასიის ბევსთან, იბერი იბერის ძე, აქ მარხია წმინდა ქალაქთან, რომელიც ააგო ნიკატორმა მიგდონის ზეთისხილოვან მღინა-

შემთხვევაში ენობრივად, აგრეთვე შემდეგი: თუ ორი პირა მოხსენიებულია რომელთაც გაუმაგრეს ზღუდე, მაშინ რატომმა მათი ეპითეტები მხოლოდობრიცხვი? ეგებ მითრიდატე ზეფეს, კეისრისა და რომაელთ მეგობარს გაუმაგრეს ზღუდე და ნისი შვილი თუ ძმა, იამასასპი, სხვათაშორის, ფრჩხილებში არის მოხსენიებული? ჭირს დაბეჯითებით თქმა, მაგრამ მაინც ეფიქრობ, რომ იამასასპი ძმა მითრიდატესი. ჩვენ საისტორიო მწერლობაში ცნობილია 2 ფარსმანი: ერთი არის რადამისტისა და მითრიდატეს მამა, დაახლოებით 30-60-იანი წლების მოღვაწე (ე. გ. ავასი შვილი, ქართველი ერის ისტორია, I. გვ. გვ. 177—178), ხოლო მეორე—ადრიაწე და ანტონინე კეისრების თანანდრო-

*ἐλαίονηλον ἀμφὶ Μελχόρος ἰάμα
 θάψ[ε]ν δ' ὀπαδὸς Ἀδσίστου ἰκνήου
 μολῶν ἀναχ[ε]ν I]λαδ[ε]ν ἔρ' ἄριονηου,
 Πρίν περ παλάξ[ε]ται χεῖρου διήφ λήθιασ,
 ἰφθίμιον αἰδῆ χεῖρου διου[ε] κα[ὶ] ἰ[ε]δ[ε]σ[ε]σ[ε]
 καὶ πασ[ε]ράου καθόου, π[ε]δ[ε]δ[ε] [π[ε]δ[ε]δ[ε] ἰ[ε]
 ὁ δ' ἄστ[ε]δ[ε] σο[ε]δ[ε] π[ε]ρδ[ε]ῖου[ε] αἰδ[ε]σ[ε]σ[ε].*

რესთან. გარდაცვალა თანამგზავრი ავანთა წინამძღოლი მეფისა ნისიული პაოთელბთან საბრძოლველად. [გარდაცვალა] ურნიდრე გაისუორდა ხელს (ვაირობ ილიერ ხელს) მტრის სისხლში, შუჰსა, ძმადილსა და მხვილის პირზე. [იყო] ქვეთიცა და მუდარიც, თეთი—მოცუვი ქალწულების მსგავსი

ეს წარწერა 114—115 წლები ამბავს მოგვითხრობს (ტრაიანუს ზევილი და იბერეთა ჯარი ამახასპის მეთაურობით) და აქ ნათქვამია, რომ «მეფის ს ღლონსი ძე ამასასპი, მითრიდატე მეფის ძმა... იბერი, იბერის ძე, აქ მოხდა». ე. ი. 114—115 წლებში მოკვდრა ამახასპი და ცოცხალი ჩ.ნ.ს მეფე მითრიდატე. თუ გაეიხიარებთ ა ამირანაშვილია მოსახრებას, გამოდის, რომ 75 წლიდან 115 წლამდე ძმები მითრიდატე და ი.ამასპი მეფეები და ცოცხლები აიანა. თავისთავად ამასი პოპილუბოროტი არაფერია, მაგრამ კაცი ბელ-კანას მიერ გამოცემული წარწერის ბოლოში ამასასპის შესახებ ნათქვამია: «თეთი—მოცუვი ქალწულების მსგავსია, რაც ახალგაზრდას უფრო შეეფერება. ვიდრე 35 წელს შეფედ ნამყოფ. ყოველ შემთხვევაში, შუა ხნის კაცს. სადაეოდ მტკუნება ა ამირანაშვილია ა წერილში წმინდა ენობრივი ანალიზი: წინადადების კონსტრუქციიდან სოულებით არ იანა. რომ სინ ევთენისა ორსაეუ სახელს და არა მარტო იამასასპა. რომ მითრიდატე ფარსმანს ძეა. ამას სიტყვა სინ-ის დართვა არ სჭირდება. *Μεθιδόνει φαρμακείας* (მითრიდატე ფარმანისი—მარ. იონან ზებედესი და სხვა) ნიშნავს. სწორედ, მითრიდატე ფარსმანის ძეს. სინ, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში სხვადასხვა ისტორიულ გარემოებებს, წინადა გოამატრიულად დაკავშირებულია მის წინამაჟელ სიტყვათაჲ — *ἰκνήουσ[ε]თ*. იამასასპი ძეა, მაგრამ არ მოვლია (ფარსმანისა თუ მითრიდატე), მარტო ენობრივი მონაცემებით არ ჩანს. სინ ექვებელია. რომ იამახასპი ძეა ფარსმანისა.

გაუგებარია ისიც, თუ ა. ამირანაშვილმა რატომ გამოცვალა უჩანსკენელი სიტყვების თარგმანი: პირველ წერილში მას აქვს «*укрепиши стѣну*», ხოლო მეორეში «*υπερτραψαι κρησιν*». ზნა *ἐξοχρῶσα* = *ἐχχρῶσα*, ყალბე სრული ლექსიკონების დანიშნებით. ნიშნავს *fest machen, befestigen* (აკე); to take last and sure. *ισθίλη* (ლიდელსკორე). 1. *καθίστη ταῦτα ἑσπῶν τεχνικῶς ἰσχυρῶν ἐς ἀσπίουσαν καὶ τὸν ἐχθρῶν ἢ ἐς ἰκνήουσ[ε]θ ἔχθρῶν ἢ ἐς ἀσπίουσαν ἐπίουσ[ε]θ. 2. χροισοπιστῶν τῶν ἄσπίου, ὡς ἐπαχθῆσ[ε]θ, ὡς ἀσπίου. 3. ποισοχρῶσα. 4. βεβῆσ[ε]θ—(დომიტრაქი). როგორც ვხედავთ, ამ განმარტებთა მიხედვით *ἐξοχρῶσα*-ს მნიშვნელობა «შენება» არ არის, და არც ისე ახლოსაა ეს ორი სიტყვა (გამაგრება და აწევა) ერთიგურობასთან, რომ შეიძლებოდას მათი თანისუფლად შენაცვლება (მაგ. გაამაგრა, ე. ი. ააშენა), მით უმეტეს ამ კონტექსტში: თუ რომაელებმა ააშენეს აქ კედელი ან სიმაგრე, ეს თითქმის ნიშნავს იმას, რომ მანამდე აქ ასეთი არ იყო, ხოლო თუ გაამაგრეს, მაშინ იყო რაღაცა, რაც შეავითეს, გაამაგრეს. დაბეჯითებით შეიძლება თქმა ჯერ მარტო ენობრივი მონაცემების საფუძველზე, რომ წარწერის უჩანსკენელი სიტყვები უნდა ვთარგმნოთ: «კედლები გაუმაგრეს».*

ვე, დაახლოებით II საუკუნის პირველი ნახევრის მოღვაწე („საქართველოს ისტორია“, ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, 1943. გვ. 72). ამ

Ⲑ, Ⲛ (= Ⲙ), Ⲛ, Ⲙ, Ⲛ

№ 650

მეორე ფარსმანის შემკვიდრება ფარსუკი (პ. ინგოროყვას აღდგენით — ქსე-ფარსუკი: „...იბერიის მეფეთა სია“; გვ. 316 და შმდ.)¹ და შემკვიდრის შემკვიდრება (ე. ი. შვილიშვილი) ამზახს I. შესაძ-

ლებელია, ეს ამზახსპია მოხსენებული რომში დაცულ წარწერაში (და მას ჰყავდა ძმა მითრიდატე), ხოლო რომ რომის წარწერის ამზახსპი და ვესპასიანეს დროის ამზახსპი ერთი და იგივე იყოს, საეკეოა. როგორც ჩანს, ძველ საქართველოში სახელები: ფარსმანი, მითრიდატე, ამასასპი — ხშირი იყო (ისევე, როგორც შემდეგი დროის მეფეთა სახელებში განსაკუთრებით ხშირია: გიორგი, დავითი, ვახტანგი...). ამრიგად, როგორც I საუკუნეში გვხვდება სამეფო გვარში ეს სამივე სახელი, შესაძლებელია II ს-შიც შეგვხვდებოდნენ.

ყოველ შემთხვევაში, ჯერჯერობით ჩვენ ხელთ არსებული ცნობების მიხედვით მეტის თქმა ამ პიროვნებათა და მათი ურთიერთობის შესახებ გაკვირდება.

დასასრულ, მიუხედავად იმისა, რომ წარწერა არა ერთგზის ყოფილა გამოცემული და მსჯელობის ობიექტი როგორც ფილოლოგთა, ისე ისტორიკოსთა მხრივ, მაინც უნდა ითქვას ორიოდ სიტყვა მისი ენობრივ-ორთოგრაფიული მხარეების შესახებაც. წარწერის თარიღი ცნობილია, ამიტომ პალეოგრაფიული ნიშნები მის დასათარიღებლად კი არ გვინდა, არამედ მხოლოდ იმის კონსტატაციისათვის, რომ I საუკუნეში, მაგ., იყენებენ საგანგებო მოზაზულობის Ϡ, Ξ (№ 650) და სხვა ასოებს. ასოები მკაფიო, ლამაზი ხელით არის ჩაქრილი და არ გვხვდება ლიგატურები ან შემოკლებები. არ გვხვდება მახვილისა და ფშვინის ნიშნები. სამაგიეროდ, რიცხვის აღმნიშვნელ ასოებს აქვს ქარაგმის ნიშანსავეით: Δ, Ε და სხვა.

ვე-კონსტანტინოპოლისაგან გამოყენებულია დაწერილობა Ουε — (Ουεραα:αχνς). გვაქვს 2 შემთხვევა იტალიისა: τε:μυτ:ης (=τε:μυτ:ης) და εμυι (=Ξμυει). სხვა შემთხვევებში დაცულია კლასიკური ბერძნული ენის ნორმები. წარწერა თავისი ტიპით ძალიან ჰგავს I საუკუნეთა რომაელი იმპერატორების წარწერებს, რომლებიც საკმაოდ უხვადაა თავმოყრილი Corpus-ებსა თუ ცალკეულ გამოცემებში. მისი მნიშვნელობა საქართველოს ისტორიის ძველი პერიოდისათვის ძალიან დიდია (გვაცნობს ისტორიულ პირებს -- ფარსმანს, მითრიდატეს, იამასასპს — და მათ ურთიერთობას რომის სამეფო კართან).

საქართველოს მუხეუმის ეზოში დაცულია 13 მოზრდილი ქვა, რომლებზედაც თითო-ოროლა ბერძნული ასო არის ჩაქრილი. ეს ქვები ნაპოვნია 1938

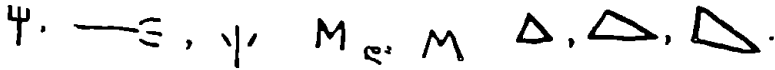
¹ საგულისხმოა პ. ინგოროყვას შრომა, „ძველ ქართული მატრიანე მოკცევაჲ ქართლისაჲ და ანტიკური ხანის იბერიის მეფეთა სია“ (საქართველოს სახელმწიფო მუხეუმის მუზეუმი, XI—B, 1941. გვ. გვ. 259—320), სადაც მოცემულია სრულიად, იბერიისა და არზახული მეფეების სია და ამ აზბების დაკავშირება სტრაბონის „ოთხ გვართან“.

წელს ზაფხულში მცხეთის მიდამოში (ზაქესის ახალი ხიდის თავში) და ერთი მთლიანი კედლის ნაწილებს წარმოადგენენ. ნაწილი ამ კედლისა ადგილზეა დარჩენილი და იმ ნაწილზედაც არის ცალკეული პერძნული ასოები ამოკვეთილი. უეჭველია, რომ ამ ცალკეულ ასოებს რეალური მნიშვნელობა ჰქონდათ. ისინი ან ჰქნენიღნენ ერთ მთლიან სიტყვას (თუ სიტყვებს), ან წარმოადგენდნენ ცალკეული სიტყვების შემოკლებას და აზრი მაინც საერთო ექნებოდათ.

N 1.	Ψ	N 8.	M.
N 2.	Σ	N 9.	[
N 3.	—Ξ	N 10.	M Δ
	Φ	N 11.	
N 4.	O	N 12.	Δ
N 5.	Δ	N 13.	Δ
N 6.	M		
N 7.	ΦΨ		

№ 651

ვათავსებ მათ უშუალოდ ე. წ. ვესპასიანეს წარწერის შემდეგ, რადგან შესაძლებელია, ეს ქვები იყოს იმ გამაგრებული კედლის ნაწილი და მათზე აღწერილი.

№ 652

№ 653

№ 654

ენელი ასოები იყოს ამოკრილი. ქვებს ენობრავ იმის მიხედვით, როგორც ისინი აწყვიტა კედლის გასწვრივ (მარცხნიდან მარჯვნივ) (№ 651): ψ, σ (?), φ, ο, δ, μ, φ, ψ, μ, ι, μ, α (δ?), δ, δ.

სამწუხაროდ, ამ ცალკეული ასოების აზრი ვერ გამომაქვს. თვით ასოთა მოხაზულობა არა ჰგავს ეესპასიანეს წარწერისას და უფრო გვიანდელ ეპოქას მიუთითებს (მაგ., № 7 ასო ψ , გვიან რომაული ხანისათვის არის დამახასიათებელი). ყველაზე ხშირად გვხვდება ასო ψ , რომელსაც რამდენიმენიანი მოხაზულობა აქვს (№ 652). μ -ს ორგვარი მოხაზულობა აქვს (№ 653). ფ სულ ერთნაირადაა წარმოდგენილი, ხოლო σ სხვადასხვა სახის სამკუთხედების სახით (№ 654). შეიძლება ასოთა ასე სხვადასხვაგვარი მოხაზულობა აიხსნას იმით, რომ უკვე გამზადებულ კედელზე არიან ისინი ამოჭრილი და ამდენად ყოველთვის ერთნაირად მოსახერხებელი არ იყო ზედ წერა.

ΑΙΛΙΟΣ·Ι·ΑΣΩΝ ΕΥΝΩΝΗΤΩΕΟΥΕΡ ΓΕΤΗΜΗΜΗC·ΧΑΡΙΝ

№ 65ა

2. საქართველოს მუზეუმის ისტორიის განყოფილების ქვის ძეგლთა საცაფში ინახება გამოყვანილი მოზრდილი, მასური კირქვის (თუ მარმარილოს?) ფილა (№ 46), რომლის ქვედა ნახევარზე არის 3-სტრიქონიანი ბერძნული წარწერა. I სტრიქონი მსხვილი

ასოებითაა, II—შედარებით უფრო წვრილით და III—სულ წვრილით. ეს არაა ადგილის ეკონომიის გამო. რადგან წარწერის ქვემოთ არის კიდევ საკმაოდ თავისუფალი ადგილი. ასოები ღრმად არ არის ამოკვეთილი. ყურადღებას იპყრობს ზოგი ასოს სიმრგვალე: σ სრულიად წრიულია, ε და ζ მრგვალი (№ 655); $\alpha\lambda\iota\alpha\varsigma$. : . $\alpha\sigma\omega\psi$ | $\varepsilon\psi\omega\sigma\eta$ $\tau\omega$ $\varepsilon\omega\sigma\epsilon\rho\chi\epsilon\zeta\eta$ $\mu\eta\eta\mu\eta\varsigma$ $\chi\alpha\rho\iota\psi$, ე. ი. $\alpha\lambda\iota\alpha\varsigma$ | $\iota\alpha\sigma\omega\psi$ $\kappa\acute{\iota}\nu\omega\sigma\eta$ $\tau\acute{\alpha}$ $\varepsilon\sigma\epsilon\rho\chi\epsilon\zeta\eta$ $\mu\eta\eta\mu\eta\varsigma$ $\chi\alpha\rho\iota\psi$. აილიოს იასონი. ევნონეს; ვერგეტს (კეთილისშობელს)—სახსოვრად. (ე. ი. აილიოს იასონი მიუძღვნის თავის კეთილისშობელს, ევნონეს, ამ ძეგლს).

წარწერის ასოთაგან გამოირჩევა I სტრიქონის A და II სტრიქონის H (თუ ეს ორივე დაუღვეარი ჩაქრის შედეგი არ არის). ყურადღებას იქცევს M. დანარჩენი ასოები სრულიად ჩვეულებრივი მოხაზულობისაა. არა გვხვდება ქვეშმოწერილი ω -ები ($\varepsilon\psi\omega\sigma\eta$, $\varepsilon\omega\sigma\epsilon\rho\chi\epsilon\zeta\eta$). საინტერესოა დაწერილობა $\varepsilon\omega\sigma\epsilon\rho\chi\epsilon\zeta\eta$ სიტყვისა; სადაც $\varepsilon\omega$ -დიფთონგისათვის გვაქვს $\varepsilon\omega$. ა. ამირანაშვილს σ შეცდომით ჩაწერილად მიაჩნია¹. მე ვფიქრობ, რომ ეს lapsus calami არ არის; დაახლოებით ამავე დროის ძეგლში, არმაზის ბილინგვაში სახელი „ძევაქი“ სწერია ფორმით $\zeta\eta\rho\iota\omega\chi\epsilon\varsigma$ (იხ. აქვე, ქვემოთ გვ. 250), მაშინ, როდესაც ორ სხვა შემთხვევაში

¹ **А.** **Амиранашвили.** Греческие надписи Музея Грузии: საქართველოს მუზეუმის მთაბე, IV, გვ. გვ. 190—191. წარწერა გამოკეპული აქვთ სხვა ავტორებსაც: В. В. Латышев. Заметки о кавказских надписях: Известия Императорской Археологической Комиссии, вып. 10, 1904, стр. 103—105; Уварова. Археология... (Museum Caucasicum, V), Тифлис, 1902, гл. 211, № 6—არის ცნობა ამ წარწერის აღმოჩენის შესახებ და წარწერის რუსული და გერმანული თარგმანები: „Грикий Иазон Евнону благодетелю на память“, „Derin Eunontus, seinem Wohlthäter, zum Andenken von Gallius Iason“.

(წარწერები გემმებზე) ეს სახელი არის ფორმით: $\zeta\sigma\alpha\chi\eta\varsigma$ (აქვე, ქვემოთ გვ.გვ. 261, 263). ამ დროისათვის ეს-დიფთონგი გადმოიცემა ეს და ესა დაწერილობებით, ე. ი. რეალურად ეს-დიფთონგი არის ევ - და ვ-სთვის ამ დროს გვაქვს დაწერილობა ის და ა (შემდეგ კი β). სახელი $\Lambda\lambda\iota\sigma$ არის რომაული სახელი $\Delta\epsilon\lambda\iota\upsilon\sigma$ -ი. ყველა ამ ნიშნებით წარწერა ჩვენს წელთაღრიცხვის I საუკუნეებით შეიძლება დათარიღდეს. იგი უფრო არქაული შთაბეჭდილებას ახდენს, ვიდრე I საუკუნეების სტილიზებული წარწერებია (შდრ. აქვე შემდეგ წარწერებს). ა. ამირანაშვილი ამ წარწერას II—III სს-ით ათარიღებს და უპირატესობას II საუკუნეს ანიჭებს. წარწერა 1902 წელს ნუხიდან არის ჩამოტანილი. იგი თითქოს ნაგებობიდან ჩამოვარდნილ ქვაზეა შესრულებული. ნუხის სიძველეებთან მას რა რეალური კავშირი ჰქონდა, არ ვიცით, მით უმეტეს ჩვენს სინამდვილესთან მისი დაკავშირება ჯერჯერობით მაინც გაძნელებია. ეს პირები, რომელთაც გავრცელებული ბერძნულ-რომაული სახელები ჰქვიათ, სხვა მონაცემებით არ არიან ცნობილი.

3. საქართველოს მუზეუმის ისტორიის განყოფილების ეპიგრაფიკულ ძეგლთა საცავში ინახება № 6 დაახლოებით პრიზმის მოყვანილობის პატარა

ΓΕΤΗΝΦΑΡΝΑΡΗ
 ΝΕΣΤΗΣΑΝΔΡΙΑΓ
 ΜΗΧΑΡΙΝΘΕΝΤΩ
 Γθ

№ 656

♡ Μ, Η, Α, Ε, Ω (= α)

№ 657

№ 658

მარმარილო, რომელსაც დამუშავებულ წახნავზე აქვს ბერძნული წარწერა, ლამაზი, კარგი ხელით შესრულებული (№ 656): $\gamma\epsilon\tau\eta\upsilon\ \phi\alpha\rho\nu\alpha\rho\eta\ \nu\epsilon\sigma\tau\eta\sigma\alpha\ \alpha\nu\delta\rho\iota\alpha\upsilon\ \mu\eta\chi\alpha\rho\iota\nu\theta\epsilon\nu\tau\omega$

$\mu\eta\varsigma\ \chi\alpha\rho\iota\nu.$ $\epsilon\upsilon\ \tau\omega\ \gamma,$ ე. ი. [საქ]ქრეთი $\phi\alpha\rho\nu\alpha\rho\eta$ [ა]ქრეთი $\alpha\nu\delta\rho\iota\alpha\upsilon$ (? $\alpha\nu\delta\rho\iota\alpha\upsilon\tau\alpha$) [მს]ქრეთი $\chi\alpha\rho\iota\nu.$ $\epsilon\upsilon\ \tau\omega\ \gamma.$ ... კეთილისმყოფელი ფარნანი (?)... ...ღვმართ ქანდაკებად... ...მოსაგონებლად. [წელსა—?] შესაქსა.

წარწერა ფრაგმენტულია, აკლია მარცხნივაც და მარჯვნივაც. ასოები ლამაზად მოხაზული და კუთხოვანია. იხმარება განკვეთის ნიშანი (№ 657). ასოთა მოხაზულობიდან ყურადღებას იპყრობს Μ, Η, Α, Ε, Ω (№ 658). ამ ნიშნების მიხედვით და წარწერის სხვა თარიღიან წარწერებთან შედარებით, დათარიღება III საუკუნით შეიძლება. მიუხედავად იმისა, რომ წარწერა ფრაგმენტულია, დაახლოებით გასაგებია მისი შინაარსი. კონსტრუქციაა ცოტა თავისებური: მოსალოდნელი იყო $\alpha\nu\delta\epsilon\sigma\tau\eta\sigma\alpha\ \epsilon\nu\epsilon\rho\iota\zeta\eta\upsilon\ \alpha\nu\delta\rho\iota\alpha\upsilon\tau\alpha$ (ე. ი. აღვმართე კეთილისმყოფელს ქანდაკება, (აქ კი გვაქვს: აღვმართე კეთილისმყოფელი ქანდაკებად...) $\phi\alpha\rho\nu\alpha\rho\eta$ ... არც საკუთარი სახელია ცნობილი ასეთი ფორმით და არც საზოგადო სახელი. ვ. ლატიშვიცი ფიქრობს, რომ ამომკერვლს შეეშალა და ნაცვლად ბოსფორის წარწერებში გავრცელებული სახელისა— $\phi\alpha\rho\nu\alpha\chi\eta\varsigma$ ან $\phi\alpha\rho\nu\alpha\chi\iota\varsigma$ ამოსკრა $\phi\alpha\rho\nu\alpha\rho\eta$ -ო¹. ამ ხასიათის შეც-

¹ В. В. Латышев, IosPE, v. II. p. 207, № 399. 1890.

დომე სხვა აქ არ გვაქვს, ისე რომ ამ შემთხვევაშიც ნაკლებ სავარაუდებელია უბრალო შეცდომა. წარწერა აღმოჩენილია ანაპაში 1874 წელს, ის უნდა იყოს ფარნარნის (?) ქანდაკების კვარცხლბეკის წარწერა¹.

4. საქ. მუზეუმის ისტორიის განყოფილების ეპიგრაფიკულ ძეგლთა საცავში № 33 არის ანაპაში ნაპოვნი ბერძნულ-წარწერიანი მარმარილოს ფილაქანი, რომლის ზემო ნაწილში გამოსახული არიან ორნი—მარჯვნივ არის მამაკაცის ფიგურა, მარცხნივ გაცილებით უფრო მომცრო—ქალისა. ერთიანად ფილაქანი კარგად არის დაცული, ისევე, როგორც გამოსახულებათა ქვემოთ მოთავსებული ბერძნული წარწერა. პირველი სტრიქონი უფრო წერი-

ΠΑΝΤΑΚΛΗΣ
ΓΑΔΙΚΕΙΟΥ
ΑΝΑΡΙΑΣ ΧΑΙΡΕ Α, Σ.

№ 659

№ 660

№ 661

ლად არის ნაწერი, მეორე—უფრო მსხვილად, მესამე კიდევ უფრო მსხვილად (№ 660): παντακλης| γαδικεϊου| χαιρε, ე. ი. Παντακλης Γαδικεϊου, χαιρε—პანტაკლე გადიკეოსის ქე. მუვილობი.

წარწერა საფლავზედა ქვისაა. ქალი (ალბათ მეუღლე) უკეთებს ქმარს საფლავზედა ქვას გამოსახულებებით და წარწერით. ასოთა მოხაზულობებიდან უზრადლებას იქვეყნს Α, Σ (№ 661). ა. ამირანაშვილი იმის გამო, რომ ეს წარწერა „ერმიტაჟში“ დაცულ ერთ ძეგლს მოაგონებს, ათარილებს ამას ქრისტეს დაბადების დროით, ან I ს-ის I ნახევრით. თვით ჩვენი წარწერა ასე ზუსტი დათარიღების საშუალებას არ იძლევა, იგი ჩვენი წელთაღრიცხვის I საუკუნეებით შეიძლება დათარიღდეს ასოთა მოხაზულობის მიხედვით².

¹ წარწერა გამოცემული ჰქონდათ ფ. ბ რ უ ნ ს (Записки Общества Истории и Древностей, т. IX, стр. 421—422. 1874), აქედან გადმობეჭდილი ჰქონდა პომიკალთესკის (Сторошник... стр. 35, № 57), ლატოშევის (იხ. წინა გვერდზე შენიშვნა № 1) და ამირანაშვილის: Греческие надписи Музея Гruzия... стр. стр. 197—198. უ ვ ა რ ო ვ ა (Museum Caucasicum V, стр. 194 № 100) ამ წარწერას მცხეთიდან ჩამოტანილად მიიჩნევდა და იძლევა სლოგოვიოვის წაკითხვას: „В честь благодетеля Фарнария... я поставила статую... პომიკალთესკის „კრებულში“ ასეთი ტექსტია დადგენილი: ἀρχετορα ἀσβρι ἀρχιμὴ μνη| χαιρε. ἰσ τῶ... ხოლო ა. ამირანაშვილი კითხულობს ბოლო ნაწილს: τμηνης χαιρε. μνημης χαιρε და τμηνης χαιρε ორივე თანაბრად შეიძლება, შეიცვლება მხოლოდ თარგმანი: იჭნება არა „მოსაგონებლად“, არამედ „პატივსაცემად“. რაც შეეხება II სტრიქონის შევსებას: ἀσβρι ἀρχιμ, ვერც ამის საწინააღმდეგოს ვიტყვით კატეგორიულად, რადგან წარწერაში ჩანს (№ 659) და უკანასკნელი ხაზი შეიძლება იყოს ნებისმიერი ასო, რომელსაც ერთი ვერტიკალური ხაზი სჭირდება.

² წარწერა გამოცემული აქვს: ა. ამირანაშვილი: Греческие надписи Музея Гruzия: საქართველოს მუზეუმის შიგნით, IV, გვ. გვ. 196—197. ძველი გამოცემების შესახებ იხ. იქვე, გვ. 197.

5. საქართველოს მუზეუმის ეპიგრაფიკულ ძეგლთა საცავში ინახება ანა-პიდან ჩამოტანილი მარმარილოს ფილაქნის ფრაგმენტი № 9 [რომელიც უვა-როვას შრომაში № 103-ით არის აღნიშნული (Mus. Cauc. გვ. 195)¹].

ΓΑΣ ΤΕΙΣ ΚΑΙΑΔΕ
ΟΙΧΟΡΗΓΙ ΩΝΟΣΧ
ΠΡΟΣΘΕΜΕΝΗΔΥΝΕΓ ΩΙΦ
ΣΥΜΒΙ ΩΙΚΟΥΡΙΔΙ ΩΙΤΕΚ
ΝΥΝΔΕΜΟΙΕΙΣ ΑΙΔΑΟ
ΣΕΜΝΗΝΘΥΓΑΤΕΡΑΚ
ΘΑΥΜΑΣΙΟΥΣΠΑΤΡΑΣΜ²
ΑΙΔΙΟΥΤΥΧΟΜΕΝΚΗΔ³

№ 662

ესაა საფლავზედა ქვა, საკ-მაოდ დაზიანებული, დარჩე-ნილია მარცხენა ნაწილი, რომლის მარჯვენა კიდე-ზე ჩანს ამოჩუქურთმებუ-ლი ფიგურები, ერთი, უფ-რო პატარა — მთლიანად, მეორე, უფრო მოზრდილი— ნახევრად (ვერტიკალურად). მარცხენა ნაწილი უჭირავს წარწერას (რომლის მარჯვე-ნა ბოლოებს ეს გამოსახუ-ლებები ფარავს, ან შეიძლე-ბა გრძელდებოდა წარწერა რელიეფის მარჯვნივაც). წარ-წერის ხელი ერთი შეხედვი-

თაც ძალიან მოგვაგონებს აქვე ზემოთ მოყვანილ „პანტაკლეს“ საფლავზედა წარწერას (შდრ. აქვე, გვ. 242). იგი ასე იკითხება (№ 662): γαστει; αα; αει; οι χερηγίανος χ| πρὸσθε μεν ἦδυν εγώ τφ| συμβίαι; αουριδαι; τει; γαυ; συν δε μοι ει; αιδαι| σεμνην θυγατερα χ| θυμασιου;σ πατρα;σ μ| αιδίου τυχημεν κηδ.

ΟΧΥΜΑΣΙΟΥΕΠΑΤΡΑΣΙ

№ 663

წარწერა შეავსო ვ. ლატო-შევმა: I—II სტრიქონი არის ჩვეულებრივი მიმართვა მიცვალე-ბულებსადმი, ხოლო დანარჩენი 6, მისი აღდგენით, ელევას წარ-

მოადგენს. მომყავს ვ. ლატოშევიცის მიერ აღდგენილი ტექსტი:

Γαστει; αα; 'Αει[μαντος?].

οι Χερηγίανος χ[αίρετε].

Πρὸσθε μὲν ἦδυν ἐγώ (:) ε[χαιδρῶ; Γαστει; ῥίον ζῆη]

συμβίαι; αουριδαι; τει[γα δυο προσιπών].

Νυν δε μοι ει; 'Αιδαι [δὸμον φίλος ἔπαετ' ἀδελφός];

σεμνην θυγατέρα χ[τημ' ἀφει; γαυετῆ]

Θαυμασιου;σ πατρα;σ μ[μυσῦνοι; ἔργμα;σ φδω;σ].

αιδίου;σ τυχ[ο]μεν κηδ[ε;σ ἀφότερο:].

¹ აქ სწორია, რომ ძეგლი ტრაპიზონიდანაა ჩამოტანილი და მოცემულია სოლოვიოვის, სინამდვილეს მეტრისმეტად დაშორებული, წაკითხვა: «страны Иона положенную ввннтель-ному живущему вместе помощнику... Аида уважаемую дочь».

² კომიძალოვსკის (Сборник, стр. 35) ეს სტრიქონი აქვს: (№ 663).

³ კომიძალოვსკის (Сборник... стр. 35) ტექსტში ΧΘ არა აქვს.

თარგმანი იქნება: „გასტის და აღიმანტე, სორეგიოსის ძენო, მშვილობით. მე, გასტისი უწინ ნათლად, ტკბილი ცხოვრებით ვცხოვრობდი, დაუტოვე ორი შვილი კანონიერ თანამეცხედრეს. ესლა კი ჰადესის სახლში გამოჰყვა მე საყვარელი ძმა. მან მშვენიერი ასული საუნჯედ დაუტოვა მეუღლეს. საოცარი საქმეებით ვბაძავდით სამშობლოს ვაკაცებს, ორივემ დავიმკვიდრეთ სამარადისო დაკრძალვა.“

Α, Ε, Σ, Ω, Υ

№ 664

ლია ნორმები კლასიკური მართლწერისა¹:

როგორც ჩანს, წარწერა 2 ძმის (გასტისისა და აღიმანტეს) ეპიტაფიას წარმოადგენდა. ჯერ გარდაცვლილა გასტისი და შემდეგ აღიმანტე. გარდაცვლილები ახალგაზრდანი ჩანან. სახელებს, გასტისისა და ხორეგიონს, სპეციალისტები ბოსფორის წარწერებში არა ერთგზის დადასტურებულად მიიჩნევენ.

6. საქ. მუზეუმის ისტორიის განყოფილების ეპიგრაფიკულ ძეგლთა საცავში ინახება ამჟამად უნომროდ ერთი ნახვრეტებიანი ქვა, რომელიც უყაროვას შრომაში (Mus. Cauc. V, стр. 195) № 109-ით არის აღნიშნული (მხოლოდ აქ ბერძნულ წარწერაზე არაფერია ნათქვამი), ხოლო ა. ამირანაშვილის შრომაში № 5-ით. ქვაზე აღრე მთლიანი რელიეფი იქნებოდა იოანე ნათლისმცემლის, ამჟამად თავი წამტვრეულია, სხეული ჩანს, გამოსახულების მარჯვნივ ჩაქრილია ბერძნული წარწერა (№ 665): $\text{I}\omega\ \sigma\ \pi\epsilon\pi\epsilon\rho\iota\mu\sigma'$, ე. ი. $\text{I}\omega\delta\alpha\upsilon\nu\eta\varsigma\ \sigma\ \pi\epsilon\pi\epsilon\rho\iota\mu\sigma'$ იოანე წინამორბედი.

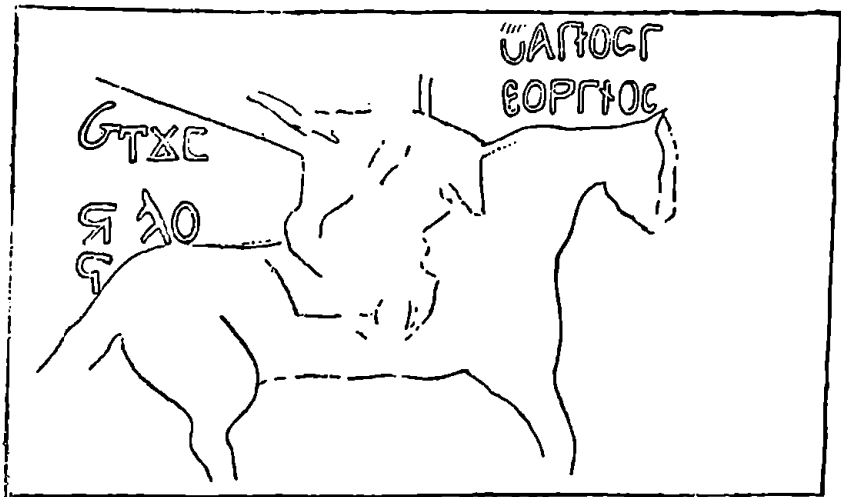
არც რელიეფი და არც წარწერა მალალ ხელოვნებას არ მოწმობს. წარწერაში ყურადღებას იპყრობს: შემოკლება: $\text{I}\omega$, $\pi\epsilon\pi\epsilon\rho\iota\mu\sigma'$, ლიგატურა $\pi\epsilon$ (№ 666), ქარაგნის ნიშანი - და შემოკლების ნიშანი¹.

ყველა ეს ნიშანი ახასიათებს გვიან-ბიზანტიური ხანის ფრესკულ წარწერებს (მარტო შემოკლება $\text{I}\omega$ —აღრე საუკუნეებიდანვე გვხვდება). ა. ამირანაშვილი წარწერას და მთლიანად ძეგლს XV ს-ით ათარიღებს².

¹ წარწერა შეტანილია ი. პომილიოვის კრებულში (გვ. გვ. 35—36), მოკვებული ტექსტი აღუდგენლად ფოტოკოპირების მიხედვით და შემდეგ მისი წაითხვა: $\text{I}\omega\delta\alpha\upsilon\nu\eta\varsigma\ \kappa\alpha\iota\ \pi\epsilon\pi\epsilon\rho\iota\mu\sigma'$ .. და დანარჩენი ისევე. როგორც ჩემ მიერ მოყვანილ ვარიანტში, ბოლო 2 სტრიქონი გაზრდილი არაა (იხ. წინა გვერდზე ჩემი შენიშვნა). წარწერას თარგმანი არა აქვს დართული. წარწერა გამოყვანილია აქვს ე. ლარიონის ორჯგულ: $\text{I}\omega\delta\alpha\upsilon\nu\eta\varsigma\ v. II, p. 22\beta$ № 419. 1890 г. და Заметки по греческой эпиграфике: Известия Российской Академии Истории Материальной Культуры, т. II, 1922 г. стр. 82—83. წარწერა ვ. ლარიონის აღდგენითა და თარგმანითურთ შეტანილი აქვს თავის შრომში ა. ამირანაშვილის, Греческие надписи Музея Грузии: საქართველოს მუზეუმის მოამბე, IV, გვ. გვ. 189—190.

² А. Амيرانашвили, Греческие надписи Музея Грузии.. стр. 197. შდრ. Museum Caucasicum, V, стр. 195. № 109.

7. საქართველოს მუზეუმის ისტორიის განყოფილების ეპიგრაფიკულ ძეგლთა საცავში № 32-ით ინახება კირქვაზე გამოკვეთილი გამოსახულება (ჰორელიეფი) წმ. გიორგისა ცხენზე. ჰორელიეფის მარცხნივ და მარჯვნივ არის ღრმად ჩაჭრილი ბერძნული წარწერა (№ 667): *ο αγιος γεωργιος εστας ,εξ ος, ე. ი. ს. ἄγιος Γεωργιος, ἔστας 6976—წმიდა გიორგი, წელსა 6976 (—5508 = 1468).*

№ 667

როგორც ვხედავთ, წარწერა თარიღიანია (1468 წლისა). იგი ჩამოტანილია ყუბანიდან და მიჩნეულია წმ. გიორგის სახელობის ეკლესიის კარებზე და გამოსახულებად. თარიღი, ალბათ, ეკლესიის აშენებაზე მიუთითებს. წარწერაში საინტერესოა: ლიგატურები *οσ, ετ* (№ 668), ასო *ι-ს* ჰორიზონტალური შტრიხი. *ε-ის* ხმარება *ა-ის* მაგიერად: *γεοργιος*. იგი მნიშვნელოვანია ჩვენთვის, როგორც თარიღიანი წარწერა და ამდენად სხვა უთარილო წარწერებისათვის შესადარებელი და ამოსავალი¹.

8. საქართველოს მუზეუმის ეპიგრაფიკულ ძეგლთა საცავში № 120-ით ინახება კირქვის საკმაოდ დაზიანებული ფილა (ახლა კიდევ საშად გატეხილი), რო-

¹ წარწერის შესახებ ცნობები მოგვეპოვება: Уварова... стр. 193: „127. Изображение Св. Георгия на коне, поражающего дракона, с греческою надписью так-же из Бугаешкои области“. ი. ჰომიალოვსკის კრებულში (გვ. გვ. 4—5) არის ცნობა ამ წარწერის შესახებ. მოტანილია პროფ. დესტუნისის წაკითხვა: *αγιος Γεωργιος ε[σ]τας [Χριστος] Δ[ε]σ[τ]υ[ν]ος [κ]ρι[σ]του[ς]?* და რაც არ შეუფერება სინამდვილეს. ა. ამირანაშვილის შრომაში (Греческие надписи Музея Грузии... стр. стр. 193—200) მოკეულება ეს წარწერა თავისი ფოტოსურათითურთ.

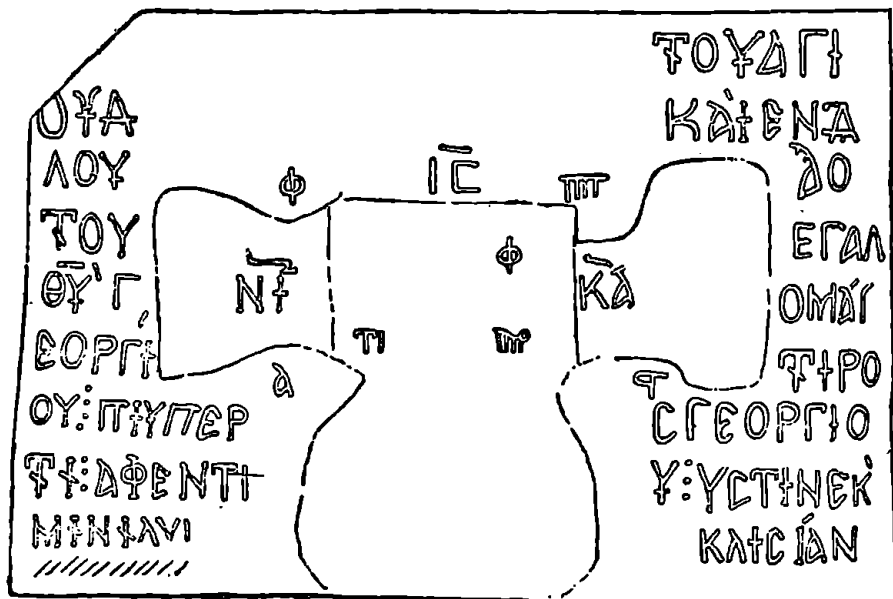
მელზედაც შუაში მოთავსებულია ჯვარი (რელიეფურად და ორნამენტით) და აქეთ-იქით ჩაქრილი ბერძნული წარწერით. ეს ქვა იმავე წარმოშობისაა, რაც წინა. ე. ო. № 7: ჩამოტანილია ყუბანიდან, წმ. გიორგის ეკლესიის ნანგრევებიდან. ასოების სტილი საერთო აქვს ამ ორ წარწერას. წარწერა ასე იკითხება (№ 669):

Χ, Γ, λ

№ 668

...ου δ.. λου του θ' γεωργίου: πωπερτι: αφεντι μνη: αυγ... του αγι... και ενδ... ξο... εγαλομαρτυρος γεωργίου: us τιν εκ'αλισιαν შუაში: ΙϚ ν'α'α φπας /// φ τι πρ.. (αδ τι πγ)..., ე. ო.

„μνήσθητι: κύριε τού δούλου τού θεού Γεωργίου Πωπερτι: αφέντι μνη: αύγούστω... τού άγιού και ένδόξου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου εις τήν εκκλησίαν

№ 669

.....'Ιησους Χριστος νικη, φαινει πτσι Χριστου φως, τόπος κρανίου παραδει-
σος γέγονε“.

თარგმანი: მოხსენე, უფალო, მონა ღვთისა ბატონი გიორგი ჰიუპერტი თვისა აგვისტოსსა... წმიდისა და სახელოვნისა დიდმოწამისა გიორგის ეკლესიასა... იესუ ქრისტე, ძლევა. უნათებს ყოველთა ქრისტეს ნათელი. ადგილი თხემისა სამოთხე ყოფილა.

თავის დროზე წარწერას შუაში ქვემოთ კიდევ 3 სტრიქონი ხლებია, რაც ახლა სრულიად არ ჩანს და არც ლიტერატურაში არის საღმე მოყვანილი.

წარწერის გარჩევის დროს ვსარგებლობდი აღრინდელი პუბლიკაციე-

ბოთ: ი. კომპალოვსკის კრებულში მოტანილით¹, ა. ამირანაშვილის გამოცემით² და მის მიერ დამოწმებული ვ. ბენეშევიჩის ზოგიერთი გა-

¹ „Второй камень с рельефным изображением креста, открытый близъ склепа, имеет по обеим сторонам греческую надпись в девять строк и внизу креста три строки. Разбитый ломом рабочего, он лишился с левой стороны части второй и последующей строки; с правой—первых трех строк и на кресте—первой и части второй строк. Сверх того надпись высечена с ошибками в приписании, что и затрудило перевод, за точность которого не ручаемся. Вот он: „в память раба Божия Георгия Пиперия Владетеля (отец) Мипилия. Святому славному великомученику Георгию в церкви“.. (№ 670). В кресте читается обычно: ΝΙΚΑΙ τ. с. νικα̅ и внизу непопятые буквы:

ა) ΟΥΙ	τ.ε. [τ] ο̅ς δ[ο̅ς]	δ) ΤΟΥΑΓ	τ.ε.	τοῦ ἀγ[ίου]
ΛΟΥ	λου	ΚΑΙΕΝΙ		καὶ ἐνδ[ο̅ς]
ΤΟ	το[ῦ]	С		ς[οῦ]
ΘΥΓ	θ(ε)ῦ Γ	ΕΓΑΛ		[τ] εγ[αλ] -
ΕΟΡΓ	εορχί	ΟΜΑΡ		ορ[α]ρ -
ΟΥ: ΙΥΠΕΡ	ου... ὑπ̅ερ	ΤΙΡΟ		τιρο.
Ι: ΔΦΕΝΤ	.. ἀφ̅έν[ου]	ὍΓΕΟΡΡΟ		ὁ Γεοργ̅ίου-
ΜΙΜΙ....		Υ: ΥΣΤΙΝΕΚ		υ̅ ὑ̅ τιν̅ ἐκ-
		ΚΚΛΙCΙΑΝ ^{ο̅}		κκλ:δίαν

№ 670

Надписи могут быть переданы: а) «(Помняи Госпеди) раба Божия Георгия.. владыку... б) „святого и славного великомученика Георгия в церковь“. (зб. зб. 4—5).

² „Надпись читается: [Μνήσθητι	τοῦ ἀγίου
τ]οῦ θεοῦ	καὶ ἐνδο̅ς
λου [Ι'С]	ξο̅υμ
τοῦ φ' π'	εγ[αλ]
θ̅ ὀ Γ Ν' Ι ζ φ Κ' Α	ομ̅ίρ
εορχί τ πρ	τιρο
ου... ΠΙΥΠΕΡ ἄ ς	ς Γεοργ̅ίου
ΤΙ: ἀφεν̅τη [Χ'С]	υ̅: υ̅σ τιν̅ εκ
μινι αβγ...	κκλ̅οίαν

В углах, образованных пересечением конопов креста—буквы, означющие дату фл ас—1586 (от Р. X.). На риевике, взданном в Дрепности Московского Археологического Общества и у Помяловского, буквы эти не отмечены. Дата эта служит, очевидно, окончанием текста, вырезанного в левой части плиты.

[Μνήσθητι τ]οῦ θεοῦ [Ι'С] του̅ θεοῦ Γεοργ̅ίου Π' ΥΠΕΡΤΙ ἀφεν̅τη, μην̅ι αβγ... αητ. τοῦ ἀγίου] καὶ ἐνδο̅ς[υ μ]εγαλομ̅αυτρος Γεοργ̅ίου εἰς τιν̅ ἐκκλ̅οίαν. „[Помняи] раба Божия Георгия ΠΙΥΠΕΡΤΙ (?) властителя, в мес. авг... 1586. Святого и славного великомученика Георгия в церковь“.

На концах креста обычно: Ἰησοῦς Χριστὸς νικα̅.

Что же касается букв, помещенных в квадратах в центре креста χφ τπρ то они обозначают, очевидно, как предполагает проф. В. Н. Бенешевич, Χριστὸς φέλιται τὸν πρ̅ο-ομ̅εγκόντα (или προσφέροντα). (საქართველოს მუზეუმის შრომები, IV, зб. зб. 200—202).

შიფრით. რამდენიმე საკითხი მაინც რჩება საექვო და მოითხოვს დამატებით გარკვევას. წარწერის მარცხენა მხარეს რომ ეწერებოდა: *μνησθη: ἄρχε τῶν θανάτων τῶν φαντασμάτων*,—ეს სადავო არ უნდა იყოს. ამის შემდეგ მოთავსებული 2 სიტყვა: Π:παρεια ἀφεντι—ერთგვარად აღიქვება გამომცემლებს, Π:παρεια-ს სტოვებენ ტრანსკრიპციის გარეშეც კი, ხოლო ἀφεντι (ἀφεντι)-ს თარგმნიან: В.л.хетель-власнители-ად. Π:παρεια იკითხება მეტისმეტად შკაითოდ და უნდა ვითქვოდ, რომ ეს საკუთარი სახელია ამ დროისათვის გავრცელებული თუ არა, ამ წარწერით მაინც დამოწმებული ყუბანის მხარისათვის (უფრო ზუსტად—ბელორეჩენსკაია და ხანსკაია სტანიცებს შორის, სადაც იღვანის ეკლესია, რომლის ნანგრევებიდანაცაა №№ 7 და 8 წარწერიანი ქვები). სხვა, რა სახელი იმალება ამ ბერძნული გადმოცემის ქვეშ (ცნობილია, რომ ამ დროისათვის π-თი ხშირად გადმოსცემენ ბგერა ბ-ს, ხოლო τ-თი თ-ს.), რაც შეეხება ἀφεντι-დაწერილობას, ვფიქრობ, რომ, რადგან ბოლო იოტას შუა შტრიხი აკლია, შეიძლება აქ ვიგულისხმოთ რაიმე სხვა დაბოლოება და თვით სიტყვა გააზრებულ იქნეს ἀφῆντις→ἀφῆντις-ად, რაც ახალ ბერძნულში ნიშნავს „ბატონს, მეუფეს, მფარველს, მამას“.

საექვოდ მეჩვენება ჯერის ირგვლივ და თვით ჯვარში ჩაწერილი ასოების გაშიფვრა: თარიღადაა მიჩნეული ირგვლივ მოთავსებული 4 ასო: ἀφκ (დალაგება ჩემი არაა). მართალია, ისინი იძლევიან 1586 წელს (ასეთი განლაგებით) და შეიძლება ვითქვოდ, რომ ამა და ამ წელს მიიცვალა რაღაცა ღვაწლდამღები გიორგი პიუპერტი (თუ ბიუბერტი) და ეს აღინიშნა ნაგებობაზე წარწერით; მაგრამ ვიცით, რომ *μνησθη: ἄρχε τῶν θανάτων τῶν φαντασμάτων*—ი. თარიღის აღმნიშვნელი თვე მარცხენა ნაწილზეა, მის ქვემოთ, სადაც მოსალოდნელი იყო წლის აღნიშვნა, ადგილი დაზიანებულია და მის მარჯვნივ ოდესღაც კიდევ 3 სტრიქონი წერებულა, სადაც ასევე შეიძლებოდა წელიწადის მოხსენება. რაღა ჯვარს ჩაუწერეს ასეთი განლაგებით (ჯერ ქვემოთ, შემდეგ 2 ასო ზემოთ და ბოლოს IV ისევე ქვემოთ) თარიღის აღმნიშვნელი ასოები? თანაც, მეტისმეტად მონათესავე ძეგლზე (№ 7) თარიღი მოცემულია „დასაბამითგან სოფლისა“, აქ კი გვაქვს ქრისტეს შობიდან (ეს კიდევ ნაკლები საფუძველია დაექვებისთვის). ამ დროისათვის, ე. ი. გვიანი ბიზანტიური ხანისათვის საკმაოდ გავრცელებულია ჯვარცმის სიმბოლური გამოსახულება: ხატია ჯვარი და მას აქეთ-იქით სხვადასხვა ასოები უწერია. ჩვენს ტერიტორიაზე, საქართველოში, ფრესკათა შორის ძალიან ხშირად გვხვდება ასეთი რამ და შეძლებისდაგვარად (ა. პაპადოპულო-კერამევის ერთი წერილის მოშველიებით¹) ასეთი წარწერები გაშიფრული მაქვს. ხომ არ არის ამ ყუბანურ წარწერაზედაც მოთავსებული ასეთი რამ? *Ἰησοῦς Χριστός, ναῖ* და შემდეგ: (დაუშვათ): φ π (ე. ი. φάινει ἄν φανῆσαι παῖσι—უშუქებს ყოველთა), α σ (ἀρχῆ—σχαρπῆς—საწყისია ჯვარცმა, ἄν ჯვარი), და ამათ შესავსებლად შიგ ჯვარში ჩაწერილი 4 ასო: χ φ (φῶς χριστός—ნათელი ქრისტესი) და τ π (რაც შეიძლება იყოს τχ πγ—კარგად

¹ А. Попадопуло-Карамевс, Палеографические заметки: Записки Импер. Русск. Арх. общества, II, 2. стр. 139.

არ ჩანს 2 ლიგატურა მიინც—ე. ი *αβ* *αβ* *αβ* *αβ* *αβ*—ადგილი თხემისა სამოთხე ყოფილა). რა თქმა უნდა, გაცილებით უფრო საყურადღებოა წარწერა თავისი თარიღით, ვიდრე ტრაფარეტული ჯვარცმას სიმბოლური გამოსახულებით, მაგრამ ვფიქრობ, რომ ჩემი გაგება ამ ცალკეული ასოებისა უფრო მართებულია.

(I, Υ, Τ) Δ, Α. Α (ორივე არა δ) Ε, C, M, I, Υ, Τ, λ (ξ).

№ 671

№ 672

წარწერას, რომელიც ჩემის აზრით XV ს-ეს განეკუთვნება (№ 7 წარწერის თარიღის მიხედვით), ან XVI ს-ეს, როგორც მას ათარიღებს ა. ამირაჩანაშვილი, შემდეგი ნიშნები ახასიათებს: მარცხენა ნაწილი წარწერისა ისეა ჩაჭრილი, რომ ზემოთა სტრიქონები უფრო მსხვილი ასოებითაა შესრულებული, ქვემოთა თანდათან უფრო წვრილით და უკანასკნელი ბევრად უფრო პატარა ზომის. მარჯვენა მხარის წარწერა უფრო თანაბარი ასოებითაა გაკეთებული, ჯვარზე IC და ΝΙΚΑ მსხვილი ასოებითაა დაწერილი, დანარ-

ΝΙ ΚΑ

წ და Ἰ (= π ρ ა ნ η ς)

№ 673

№ 674

ჩენი ასოები პატარებია. ასოებს კუთხეებში წერტილები უხვით. რამდენიმე ასოს (ι, υ, τ) აქვთ გარდიგარდმო შტრიხი (№ 671)¹. ასოები საერთოდ კუთხოვანია. ასოთა მოხაზულობიდან ყურადღებას იპყრობს α, β, ε, σ, μ, ι, υ, τ, ξ... (№ 672). იხმარება ვერტიკალური წერტილები: და; იხმარება ქარავმის ნიშანი -, მახვილის ნიშნები: ', ' და '. სიტყვა ν:αξ-ს (რომელიც ორადღა გაყოფილი) აქვს ორი ნიშანი ზემოთ (№ 673): ქარავმის ნიშანი ორივე ნაწილზეა. არსად სწვრივია ფშვინვის ნიშანი. ლიგატურებიდან გვხვდება στ, τρ ან τϕ (№ 674): შემოკლებებიდან გვხვდება: ϕσ', ΙϚ (XϚ ახლა სულ აღარა ჩანს) და ის ცალკეული ასოები, რომლებიც ჯვარში სწვრივია. არის იტაციზმის შემთხვევები: μνι, μϕαλιμϕαρτοις, υξ (= εიξ), τϕ (= τϕ) ελλ:α:αϕ. სახელი Γεώργιος ორივეჯერ სწვრივია ო-ით, ე. ო. ა-ის მაგივრად ნახმარია ო.

ყველა ამ ნიშნით ყუბანში მოპოვებული და საქართველოს მუზეუმში დაცული ეს წარწერა ახლოს დგას გვიან-ბიზანტიური დამწერლობის ძეგლებთან.

9. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გამოფენაზე არის 1940 წლის შემოდგომაზე (უფრო ზუსტად 24 ნოემბერს) არმაზის ხეთან თხრისას

¹ გარდიგარდმო შტრიხი გვიან ფეოდალურ ხანაში ძალიან გავრცელებულია. კანტიკუნტად გვხვდება ადრე ქრისტიანულ წარწერებშიც. მაგ., V—VI სს კვაპოუსულ წარწერებში: ასეთია ὁ შდრ. T. B. Mitford, Some new inscriptions from early christian Cyprus, Byzantion, XX, 1950, გვ. გვ. 160—161.

აღმოჩენილი სტელა, რომელზედაც ამოკრილია ორენოვანი წარწერა, ზემოთ ბერძნული, ხოლო ქვემოთ ე. წ. არმაზული დამწერლობით შესრულებული. ბერძნული ნაწილი ასე იკითხება (№ 675):

ΣΗΡΑΠΕΙΤΙΣ ΖΗΣΟΥΧΟΥ
 ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΠΙΤΙΑΣΟΥ
 ΘΥΓΑΤΗΡ ΠΟΥ ΠΛΙΚΙΟΥ ΑΓΡΙΠΠΑ ΠΙΤΙ
 ΑΣΟΥ ΥΙΟΥ ΥΙΩ ΔΑΜΑΝΓΑΝΟΥ ΓΥΝΗ
 ΤΟΥ ΠΟΛΛΑΣ ΝΕΙΚΑΣ ΠΟΙΗΣΑΝΤΕΣ
 ΕΠΙ ΤΡΟΠΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΗΡΩΝ
 ΜΕΓΑΛΟΥ ΣΗΦΑΡΝΟΥ ΓΟΥ ΔΕ
 ΘΑΝΕ ΝΕΩΤΕΡΑ ΕΤΩΝ ΚΑ
 ΗΤΙΣ ΤΟ ΚΑΛΛΟΣ ΑΜΕΙΜΗΤΟΝ
 ΕΙΧΕ

№ 675

σηραπειτις ζηουαχου
 του νεωτερου πιτιαξου
 θυγατηρ πουπλικιου αγριππα πιτι
 αξου υιου ιωδμανγανου γυνη
 του πολλας νεικας ποιησαντος
 επιτροπου βασιλεως βηρων
 μεγαλου ξεφαρνουγου δε
 θανε νεωτερα ετων κα
 ητις το καλλος αμειμητον ειχε

წარწერა ასე წაიკითხება: Σηραπειτις, Ζεουαχου του νεωτερου πιτιαξου θυγατηρ, Πουπλικιου Ἀγριππα πιτιαξου υιου Ἰωδμανγανου γυνη, του πολλας νεικας ποιησαντος επιτροπου βασιλεως Ἰβηρων μεγαλου ξεφαρνουγου. Ἀπέθανε νεωτερα ετων 21, ητις το καλλος αμειμητον ειχε.

თარგმანი იქნება: „სერაპიტი, მცირე პიტიახუსის ძევიკის ასული, პიტიახუს ჰელიკონს აგრძნას ძის, იბერთა მეფის დიდი ქსეთარნუგის მრავალი გამარჯვების მომპოვებელი ეფოსმოდორის, იოდმანგანის მეუღლე-გარდაიცვალა ახალგაზრდა, 21 წლისა, რომელსაც ჰქონდა უბადლო სილამაზე“.

ტექსტთან დაკავშირებით რამდენიმე გარემოება იპყრობს ყურადღებას: სრულიად ჩვეულებრივი და გაერცელებული სიტყვა ნეωტერიჲ გვხვდება ორჯერ: პირველად ის ეხება პიტიახუს ძევიკს, ხოლო მეორედ—მის ასულს, 21 წლის ქალს სერაპიტს. სიტყვის ჩვეულებრივი მნიშვნელობაა: უფრო ახალი, უფრო ახალგაზრდა, უმცროსი (შეპირისპირებით პრესენტერიჲ-თან—უფროსი. Xen. An. I, 1; Pl. Phaedr. 277 c). 21 წლის ქალის მიმართ, ცხადია, ეს

სიტყვა ნიშნავს „უფრო ახალგაზრდას“. ე. ი. ძალიან ახალგაზრდას, მაკრამ როცა საქმე ეხება მის მამას, პიტიახშის ის უკვე ვერ იქნება „უფრო ახალგაზრდა“ და „უმცროსი“ თავისი ასაკის მიხედვით. მსჯელობისათვის მასალას გვაწვდის იმავე სტელაზე მოთავსებული არამახული დანწევრობით შესრულებული წარწერა, რომლის ქართული თარგმანი ასეთია: „მე (ვარ) სერაფიტნი, ასული ზევახისა, მცირისა პიტიახშისა ფარსმან მეფისა, მეუღლე იოდმანგანისა, — ძღვევამოსილისა და მრავალი გამარჯვების მომპოვებელი ეზოასნომოურისა ხსენებულ მეფისა — ძისა აგრითა ეზოასნომოურისა ფარსმან მეფისა. ვაება ვაებისა. ის რაც (= ის ვინც) იყო... არა დასრულებული [ე. ი. ახალგაზრდა?] და იმდენად კეთილი და მშვენიერი იყო, რომ არავინ იყო [მისი] ნსგავსი სილაბაზით. და გარდაიცვალა 21 წლისა“¹.

ბერძნული და არამეული ტექსტების შეჯერებით ასეთ რეალურ ვითარებასთან გვაქვს საქმე: ფარსმან მეფის მოხელეები არიან: ძველ-პიტიახში და პუბლიკიოს აგრიბა (პიტიახში თუ ეზოსნომდვარი)?² აგრიბას ვაგი — იოდმანგანი თვით არის ქსენარნუგ მეფის ეზოსნომდვარი (და მას ცოლად ჰყოლია ძველ-პიტიახის ასული სერაპიტნი). წარწერის ამოკრის დროს, ჩანს, მეფეა ქსენარნუგი (ფარსმანი გარდაცვლილია). გარდაცვლილი მეფის პიტიახში და 21 წლის შვილის მამა ვერ იქნება ახალგაზრდა კაცი (ისე ახალგაზრდა, რომ ამის შესახებ სპეციალურად აღინიშნოს). ჩვენ უნდა ავიღოთ სიტყვა „უმცროსისა“ — მისი მნიშვნელობა, რომელიც ასაკს კი არ გამოხატავს, არამედ სინტირეს, ეოქვათ, მდგომარეობის მხრივ. „მცირე“ და „დიდი“ ხომ საერთოდ აღინიშნავს არა მარტო ასაკობრივ, არამედ მდგომარეობით შეფარდებასაც. მართალია, ვაცილებით უფრო გვიანდელია, მაგრამ ძველი ქართული ენის კუთვნილებაა ევრემ მცირის მიერ თარგმნილი „ამბროსი მედიოლანელის ცხობება“ (XIII ს-ის ხელნაწერი A 90), სადაც ასეთი აღვნიშნები გვაქვს: დედა მცირისა უვალენტინიანესი, ბერძნ.—*ἡ δὲ ἡ ἐξ οὗ τῆς Οὐαλεντινιανῆς μητρὸς*—M 88 B. 13. (შეპირისპირება: დიდი უვალენტინიანე—*μεγὰρ ὁ ὕψιστος*. — ამისი მეუღლე იუსტინა, ხოლო *ἡ ἐξ οὗ Ὀβελῆς*. — მცირე უვალენტინიანე — იგივე პირი ამისი დედაა). (შდრ. *ἡ ἐκ τῆς ἑσχατίας* — ათენის მუზეუმიდან. BCH 1927. VII—XII. p. p. 319—321).

ამ წარწერასთან დაკავშირებით დგება საკითხები თვით საქართველოს ისტორიის I საუკუნეებისათვის: რას ნიშნავს „მცირე (უმცროსი) პიტიახში“ და პირდაპირ „პიტიახში“, რას გულისხმობს სიტყვა *ἐξ οὗ τῆς* „ეზოასნომდვარი“ (ე. ი. რა შედიოდა იოდმანგანის ფუნქციებში, გაერცლებული ნიშნელობა ამ ტერმინისა — მეურვე; გამგებელი ქონებისა და მამულებისა, თუ კიდევ სხვა რამ) და ბოლოს თვით პიროვნებათა საკითხი.

მიუხედავად იმისა, რომ ბერძნული ტექსტი ენობრივი მონაცემებით სინდელეს არ წარმოადგენს, ხოლო არამეული გეშეელის ზოგი საკითხის გარ-

¹ თარგმანი მომყავს გ. წერეთლის შრომიდან: არმაზის ბილინგვა. თბილი. ი. 1942 წ. გვ. 16.

² ს. ჯანაშიას აზრით (შდრ. აქვე, გვ. გვ. 260—262) ძველ-პიტიახში მეუღლე არის კარპაკი, ძევახისა და კარპაკის ქალიშვილი იყო სერაფიტნი. ძველის მეორე იყო აგოლევე ჩანს ანაბრუკ პიტიახში: საქართველოს ძვ. ისტ. ძეგლები (ვახ. კომუნისტი, 1941. 1. VI. № 127).

კვევაში, ეს საკითხები ღიად უნდა დავტოვოთ ან გადმოვცეთ ის ვითარება, როგორც წარწერის პირველ მკვლევრებს აქვთ¹.

Ε, C, O, Μ, Λ

№ 676

Ξ და Ξ

№ 677

3. ინგოროყვას შრომაში: „მოქცევაჲ ქართლისაჲ და იბერიის მეფეთა სია“ გვ. 316 მოპყაეს ასეთი ცხრილი: სრულიად იბერიის მეფე ფარსმან II—თანამეფე არმაზელი პიტიახში კოსს პუბლიკი აგრიპა, I—II სს-ის მიჯნა. შემდეგ სრულიად იბერიის მეფე—ფარნუქ I (იგივე ხსე-ფარნუგ, ბერძნული ქსეფარნუგი)—თანამეფე არმაზელი პიტიახში—არმაზაერი—110-იანი წლები. შემდეგ 120-იანი წლებისათვის—სრულიად იბერიის სეფე—ამაზასპ I—თანამეფე არმაზელი პიტიახში—ადერუცი“ და სხვა. ჩვენი წარწერით თანამიმდევრობა სრულიად იბერიის მეფეთა ფარსმანისა და ქსეფარნუგ II ფარნუკისა ცხადია; ისიც ცხადია, რომ პიტიახშია აგრიპა, ბერძნული წარწერით არ ჩანს ვისი, არამეფულით—ფარსმან მეფისა, ქრონოლოგიის საწინააღმდეგოს წარწერა არათერს იძლევა: აზას ასაბუთებს წარწერაში ხმარებული მეტისმეტად მომრგვალებული ასოები E, C, O, M, Δ (№ 676), ძალიან სტაბილური Ξ, ζ-ის მოხაზულობა (№ 677), აღუნიშვნელობა ასპირაციისა და მახვილის აღვილებისა, ბოლოს, იტაციზმი (Σηραπειταις = Σηραπειταις, νειχας = νιχαις, αμαμητου = αμαμητον), ε და η-ს აღრევა (Σηραπειταις და მისი მსგავსი სახელები გვხვდება სხვა წყაროებში ε-ით: Σεραιπαις—Preisigke, Namenbuch... SB I 2660. Heidelberg, 1922. Ζησαιχου—პარალელურად იხმარება Ζεσαιχου || Ζεσαιχου) და კლასიკური სა-დიფთონგის გადმოცემა ηჟა დაწერილობით. გვ. 240-ზე მოტანილ ნიმუშში—σεσερჟჟჟ იგივე მდგომარეობა გვაქვს. ძველ ბერძნულში (დაახლ. IX—IV სს-ში) ეს გამოითქმოდა, ალბათ, როგორც ეჟ, შემდეგში ეს უ გადაიქცა გამოთქმაში ე-დ. რა საშუალებაა ბერძნულში ე-ბგერის გადმოსაცემად? ბიზანტიურ ეპოქაში გამოიყენება β, ამაზე აღრე კი ο || υ (შდრ. ზემოთ მოტანილი Ουαλεστυ:αυός = ვალენტინიანი, Ου:αταρ = ვიქტორი და სხვა). ამგვარად, წარწერა დაახლოებით II საუკუნით უნდა დათარიღდეს².

¹ ტერმინი *σεστεροι* სხვა წარწერასთან დაკავშირებითაც ვამხდარა საკანთო: ე. წ. ნელიზოვის ყორღანში აღმოჩენილ ნივთზე წერებულა *σεστεροι*, წარწერის შესახებ სემიონოვი ჯერ წერდა: „какой-то Диадумен, по прозванию Хрис, покладая свою должность (он был вероятно поваром) упомянутую кастриюю оставил в наследие своим „младшим“, т. е. бывшим помощникам“... (ე. ი. *σεστεροι* არის *მლადში*, ე. ი. უმცროსნი). ერთი წლის შემდეგ იგივე ავტორი იძლევა ამ წარწერის ასეთ თარგმანს: „Diadumenos, der Sohn des Chrysos, hat den Nachfolgern gestiftet, als der Hausverwalter Theophilos war“ (*σεστεροι*—არის *Nachfolger*—ე. ი. მიმდევრები, მემკვიდრეები...). *sb. H. Новосадская, Автандиаш епиграфика в СССР за 20 лет: ВДИ 1938. 4 (5), стр. стр. 210—211.*

² სრულიად ბუნებრივია, რომ ასეთი ძველის აღმოჩენამ ცხოველი ინტერესი დაბადა სპეციალისტთა შორის. არმაზის ბილინგვას (როგორც მას უწოდებენ) ეძღვნა არა ერთი შრომა. ს. ყაუხჩი იშვილი თავის გამოკვლევაში ბერძნულ ტექსტს ასე თარგმნის (ოვით ბერ-

10. საქართველოს მუზეუმის გამოფენაზე მოთავსებულია 1938 წლის ოქტომბერში მცხეთაში, სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი ბერძნულ-წარ-

ძნული ტექსტი არ მომყავს, რადგან მისი წაკითხვა ეჭვს არ იწვევს და ყველა ავტორს ერთნაირად აქვს: „სერაპიტი. ასული ახლანდელის პიტიაზის ძეგლისა, მეუღლე იბერთა მეფის [დიდი] ქსეფარნუგის მრავალი გამარჯვების მომპოვებელი ეპიტროპოსის იოდანანისა, პიტი ან პუბლიკიოს აგრიპას ძისა, გარდაიყვალა ჯერ კიდევ ახალგაზრდა, 21 წლისა, მქონებელი უხადლო სილამაზისა“. შემდეგ მოცემულია ენობრივი თავისებურებებისა და ეპიგრაფიკული ნიშნების განხილვა და ტერმინი „ეპიტროპოსის“ შინაარსის გარკვევა (=მმართველი, მეფის მონაცვლე) („არმაზში აღმოჩენილი ბერძნული წარწერები“: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, II, № 1—2. თბილისი, 1941 წ. გვ. გვ. 171—175). საქამათო გამოთქმა „ახლანდელი პიტიაზში ძეგახი“: სიტყვა *ახλανε* დაახლოებით იძლევა „ახლანდელის“ გაკეთებას, მაგრამ არამეული ტექსტის მოშვლებებით და ოვალური ვითარების გათვალისწინებით უფრო მეფის, ფარსიანის, მოხელე ძეგაკი ახლანდელი პიტიაზში ვეღარ გამოდის. რომ არ იყოს არამეულ ტექსტში აღნიშნული, რომ ფარსიან მეფის პიტიაზშია ძეგაკი, შეიძლება იმის დაშვება (მარტო ბერძნულის მიხედვით), რომ ახალ მეფეს ქსეფარნუგს ჰყვებოდა იმის დაშვება (მარტო ბერძნულის მიხედვით). ა. შანიძის სპეციალური მიზანი არ ყოფილა წარწერების გამოკვლევა, მას აინტერესებდა ძველი ქართული ტერმინის, ენობრივი უფროსის, ისტორია. არმაზის ბილინგვა ამ სიტუაციისათვის მდიდარ მასალას იძლევა და რადგან ამ დროისათვის ძველი ახლად აღმოჩენილი იყო, ამიტომ ა. შანიძემ მოგვცა თვით წარწერების საკუთარი წაკითხვებიც. ჩვენთვის საინტერესო ბერძნული ნაწილისათვის იგი ასეთ თარგმანს იძლევა: „Серапита, дочь нового пиллaxи Зеваха, жена Подмангана (сын пиллaxи Публикия Агриппы), победоносного (букв. одержавшего много побед) прокуратора великого грузинского царя Ксепарнуга, скончалась молодой, 21-го года, имея неподражаемую красоту“. ბერძნული *ἐπιτροπος*-ის (procurator) ქართულ შესატყვისობად „ეზოასმოდღარი“ მიანიხი („Данные греческо-пехавинской библии из Армаза для истории терхана езоасмодлар-и Эпихропос-и в древне-грузинском“: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, II, 1—2, 1941 წ. გვ. გვ. 181—187). თარგმანი ყურადღებას იქცევს გამოთქმა: „нового пиллaxи Зеваха“, რასაც ავტორი გვერდით უძენებს არამეულის „მოლოდო პილლახია“-ს. ზემოთ მოტანილი მსჯელობის საფუძველზე ძეგლის მიმართ „*αιουσι*“ და „*μοιοδοσι*“ მართებულად არ მიმანიხი. გ. წერეთელი მაშასობს საკითხს უძველეს სპეციალური გამოკვლევა: „არმაზის ბილინგვა“ (ქართული გამოცემა 1942 წ. რუსეთში გამოცემა—1941 წ.). შრომაში ძირითადია არამეული ტექსტის გარჩევა-დადგენა, მაგრამ რადგან ავტორი აოკვევს სხვა საკითხებსაც (მაგ., მოქმედი პირები, ისტორიული მნიშვნელობა და სხვა), ამიტომ იძლევა ბერძნული ტექსტის საკუთარ თარგმანს: „სერაპიტი. ასული ზევას მეორისა პიტიაზისა, მეუღლე პუბლიკიოს აგრიპას პიტიაზის ძის იოდანანისა, ივერთა დიდი მეფის ქსეფარნუგის მრავალთა გამარჯვებათა მომპოვებელი ეპიტროპოსისა. გარდაიყვალა ახალგაზრდა, 21 წლისა, მქონებელი უხადარბებელი სილამაზისა“ („არმაზის ბილინგვა“—გვ. 17). პირველად აქ არის ეფექტიანი პიტიაზად გამოყვანილი და დასაძულა ასეთი საკითხი: თუ სომხოსა და სხვა მუხობულ ქვეყნებში ყოი ინსტიტუტი მკორე და დიდი პიტიაზებისა, ხომ არ იყო ასეთი რამ საქართველოში (გვ. 35 და შტ.). ავტორს ტერმინი *ἐπιτροπος*—„ეზოასმოდღარი“ გაერკულებული სპ.რუსული ტერმინის, სპასპეტის, სპ.სატყვისად მიანიხი (დასახ. შრომა, გვ. 44 და შტ.). იხ. ამ შრომის რეცენზია: ა. მ. ნიკ. გ. წერეთელი, არმაზის ბილინგვა: მნათობი, 1942 წ. № 9. გვ. გვ. 135—141. არმაზის ბილინგვას (და სხვა სხვა წარწერას, რომელიც საქართველოშია აღმოჩენილი) სპეციალური გამოკვლევა უძღვნა H. S. Nyberg-მ—„Quelques inscriptions antiques decouvertes récemment en Géorgie“ (Ex. Ernan Rudbergiano, qui est Erant vol. XLIV. scorsum expr. Gotoburgi 1946). გვ. 233-ზე იძლევა ბერძნული ტექსტის თარგმანს: „Serapitis, fille de Zevax le plus jeune (ou: le second quant à son rang?) pillaxe, femme du fils du pillaxe Publicius Agrippa, lodmanganos, qui a remporté beaucoup de victoires, procureur au du

წერიანი ქვა (ქვა ორალაა გატეხილი, ნატეხები ერთიმეორის გაგრძელებას წარმოადგენენ). წარწერა ასე იკითხება (№ 678):

ΑΥΡΑΧΟΛΙΣΑΡΧΙΖΩ	აურ. ახოლის არჩიჯა
ΓΡΑΦΟΣΚΑΙΑΡΧΙΤΕ	გრავოს კაი არჩიტე
ΚΤΩΝΕΝΘΑΔΕΚΙΜ	კτων ενθαδε კიμ
ΜΕΤΑΤΗΣΣΥΝΕΥΝΟΣ	მეტა της სუნეუოს
ΜΟΥΒΕΥΡΑΖΟΥΡΙΑ	5. მუ ბურაჯურია...
ΑΞΙΩΔΕΤΟΥΣΦΙΛΟΥ	აჯივ დე თუს ფილუს
ΚΑΙΠΑΡΟΔΙΤΑΣΕΠΕΙ	კაი პაროდიტას ეპეი
ΒΛΕΨΗΝΤΑΣΑΛΛΗΛΩΝ	ბლესჰინტას ალელων
ΓΑΡΣΙΝΑΨΗΤΙΣΕΠΕΙ	გარ სინა ჰის ეპეი
ΜΙΡΡΙΟΣΤΑΟΣΤΕΟ	10. მირიოს ტა ოსტეო
ΨΙΣΘΕΛΗΣ	.ტის ზელის...
ΨΕΘΗΜΩΝ	...მეფ ჰემონ
ΤΕΓΕΝΟΧΗΤΕΑΛ	ტე გენოს ჰტე ალ
ΞΕΝΟΣΔΩΣΙΑΠΟΛ	ჯენოს დვასი აპოლ
ΙΑΝΕΝΤΗΑΝΑΣΤΑΣΙ	15. იან εν თე ანასტასი

№ 678

წარწერა ასე უნდა წაიკითხოთ: Αὐρ[ήλις] Ἀχόλις ἀρχιζαγράφος καὶ ἀρχιτέκτων ἐνθάδε κειμῖται μετὰ τῆς συνένου μου Βευραζουρίας. ἀξίω δὲ τοὺς ψι-

grand roi des Ibères Ksepharnougos—elle mourut jeune, âgée de 21 ans; laquelle avait une beauté incomparable". გვ. 237-ზე წერია: ὁ νεώτερος πριγκίπης = kas biṭaxš „sa traduction grecque est erronée“, ხოლო 242 გვ-ზე გულისხმობს რა ადრიანეს დროს (117—138 წწ) და ითვლიანწინებს ფალაურ (როგორც თვითონ უწოდებს) ტუქსტს, ამბობს: „Avant cette époque ἐπίτροπος désignait un administrateur privé ...biṭaxš et ἐπίτροπος désignait aussi le grand vizir“. ამგვარად, ნიბერგი სვამს ყველა იმ საკითხს, რაც ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში იდგა და, როგორც ვხედავთ, მათ გადასაჭრელად ახალს ვერაფერს უმატებს.

λους και παροδίντας ἐπιβλέψειν τὰς ἀλλήλων... ἔνα μήτις ἐπι μαρασται ἄσπε μῆ
τις θελήσει μεσ' ἡμῶν εἶτε γένος εἶτε ἄλλος ζήνοσ, δῶσαι ἀπολογίζαν ἐν τῇ ἀνασ-
τάσει: [70A].

თარგმანი იქნება: ავრელი აქოლისი, მსატვართუხუცესი და ხუროთმოძღვარი აქ
განვისვენებ ჩემ მეუღლე ბევრანურიასთან ერთად. ვთხოვ მეგობრებსა და გამყოლებს,
რომ უფრო ნუგლონ ერთმანეთის... (აღბათ — საქმიანობას) დაახლოებით შეათათასამ-
ლე (წელი უნდა იგულისხმებოდეს — თ. უ.), ისე რომ თუ ვინმე მოინდომებს
ჩვენთან ერთად (დასაფლავებას—?) ან (ჩვენი) ტომისა ან სხვა უცხოელი, პასუხი აგოს
თავისი აღდგომისას.

[C.E] (C.E) (μ,Θ,ω) ψ-τ Η
№ 679 № 680 № 681 № 682 № 683

როგორც ვხედავთ, წარწერა არის ავრელი აქოლისისა და მისი მეუღ-
ლის ეპიტაფია.

წარწერის ასოთა მოხაზულობაში ყურადღებას იპყრობს σ და ε, რომ-
ლებიც ორნაირი გვხვდება: ხან აბსოლუტურად მრგვალი (№ 679), ხან
კუთხოვანი (№ 680). ასევე მრგვალია: μ, θ, ω (№ 681). თავისებურია ψ (№
682). არა გვხვდება მახვილისა და ასპირაციის ნიშნები. არც ქარავმის ნიშა-
ნი გვაქვს: შემოკლება მარტო ერთია: Αυσ. (=Αύρηλις), გვერდზე წერტი-
ლით აღნიშნული (ΑΥΡ.)¹. ლიგატურა გვხვდება მხოლოდ ერთი (4 და 11 სტრი-
ქონებში № 683). საკმაოდ ხშირია იტაციზმი: χιμ (=χιμα); ეπει... (ἐπι:); ეπει-
βλεψηγ (=ἐπιβλέψειν); μ:ρρισται (=μαρ:ισται), ητε (εἶτε), ὄσασ: (ὄσασει); ἀνασται:
(ἀναστασει). α-დიფთონგი ε-თი ჩანს გადმოცემული: (χιμ:ε); არეულია σ და
ω-ს ხმარება: ὄσασ (=ἄσασ). ყურადღებას იპყრობს μ:ρ:ισται-ში ორი ρ (თუ
სწორია ჩემი აღდგენა μαρ:ισται).

ეს ენობრივი ნიშნები გვიან-რომაული ხანისთვის არის დამახასიათებ-
ელი. თარიღის მეტი დაზუსტება შეიძლება უკანასკნელი სტრიქონის მიხედ-
ვით: ლაპარაკია განკითხვა-პასუხის გებაზე აღდგომის დროს, ე. ი. ძეგ-
ლი აშკარად ქრისტიანული ხანისაა. ამგვარად, ავრელი აქოლისის საფლავზე-
და წარწერა ჩვენი წელთაღრიცხვის IV, ან შეიძლება მის მომდევნო საუკუნეს
ეკუთვნის².

¹ სახელებისათვის *Αύρηλιος*, *Αύρηλία*—ჩვეულებრივია შემოკლება *Αυσ* და *Αυ* (შდრ.
კვიპროსის მასალებს, T. B. Mitford, Some new inscriptions from early christian Cyprus:
Byzantion, XX, 1950, გვ. 173).

² წარწერა გამოცემული აქვს ს. ყ ა უ ხ ი შ ვ ი ლ ს (მცხეთა-სამთავროს ახლად აღმო-
ჩენილი ბერძნული წარწერა: აკადემიის მთაბზე, IV, 6. 1943 წ. გვ. გვ. 577—584). ბერძნულ
ტექსტს ასე წარმოვიცდგინეს: *Αύρηλις Ἀθόλις ἀρχιεργάρος και ἀρχιεπίσκοπος ἐν τῇ αἰ-
μαί μετὰ τῆς σπασσῆσθ μου Βεσπασιανῆς ἀξίω δὲ τῆς φύσεως καὶ παροδίντας ἐπιβλέ-
ψειν. ἔνα μήτις ἐπι... τὶς θελήσῃ μεθ' ἡμῶν εἶτε γένος εἶτε ἄλλος ζήνοσ, δῶσαι ἀπολο-
γίζαν ἐν τῇ ἀναστασει τῶσ*. თარგმანი ასეთია: „აქ განვისვენებ მსატვართ-უხუცესი და ხუროთ-
მოძღვარი ავრელი აქოლისი, ჩემი მეუღლეთურთ, ბევრანურიათურთ, ვთხოვ მეგობრებსა და

სახელი აგრელი აქოლისი (Αὑρήλιος ἢ Αὑρήλις, Ἀχάλιος ἢ Ἀχάλις) ბერძნულ-რომაული სამყაროს კუთვნილებათ, მისი პირველი ნაწილი მაინც საქმაოდ გავრცელებულია როგორც დედა საბერძნეთსა და რომში, აგრეთვე პერიფერიებში (შდრ. The greek inscriptions in the Fitzwilliam Museum—p. 15 Jonia, a. Magnesia on the Sipylus... Third century A. D.. Αὑρήλιος; Τράφω... საფლავზედა წარწერა მოთავსებული: The Journal of hellenic studies, volume LXII, 1942, London, სტატია F. M. Heichelheim-ისა), მაგრამ ეს გარემოება სრულად არ გულისხმობს იმას, რომ აგრელი-აქოლისი, ხუროთმოძღვარი და მხატვართუხუცესი, უეჭველად ბერძენი თუ რომაელი კაცია. ბერძნულ-რომაული პირთა-სახელები ხომ საყოველთაოდ გავრცელებული იყო საქართველოში, განსაკუთრებით ქრისტიანობის მიღების შემდეგ. კაცს ჰქვია ბერძნულ-რომაული სახელი, მის მეუღლეს ადგილობრივი არა ბერძნული სახელი, ორივენი ცხოვრობენ საქართველოში, დაკრძალული არიან სამთავროში და ექვს გარეშეა, რომ კაცი აქაური ხუროთმოძღვარი და მხატვართუხუცესი იყო, აქაურ საქმეს აკეთებდა. აგრელი აქოლისი წარმოშობით რომ არ ყოფილიყო ქართველი, თავისი მოღვაწეობით მაინც ქართველი იყო.

ამ გარემოებაზე ყურადღებას ამახვილებს 12—14 სტრიქონების *ἐνε ψένος ἐνε ἀλλος ἔνεος...* ψένος ნიშნავს: გვარი, ტომი, თესლი... *ἀλλος ἔνεος*—სხვა უცხოელი. აშკარაა, რომ შეპირისპირება გვაქვს: აგრელი აქოლისისა და

გამეღლებს ყური უგდონ [...], რათა არაიენ დაქსიანოს?... თუ ვინმე [გაბედავს დასაფლავებას] ჩვენთან ერთად, ან ჩვენი ტომისაგანი ან სხვა უცხოელი, პასუხს აგებს თავისი აღდგომის დროს". შემდეგ გარჩეულია წარწერის ეპიკრაფიკულ-ენობრივი თავისებურებები, პინარისი და მოყვანილი ტერმინები. დადასტურებულია, რომ ტერმინი *ἀρχιερατικός* არ გვხვდება ბერძნულ დამწერლობაში XII ს-მდე. საბერძნეთში არ ყუილა ისეთი თანამდებობა და წოდება, რომელსაც შესაბამებოდეს ტერმინი *ἀρχιερατικός* და რომ ეს ტერმინი (მისი ცალკეული ნაწილები—*ἀρχ* და *ἐρατικός* ბერძნულია) შექმნილია ადგილობრივი, ქართული საპირობისათვის. ეს გარემოება (რომ IV—V საუკუნეებისათვის საქართველოში „მხატვართუხუცესის“ თანამდებობა არსებობს) ფართო პერსპექტივას უსახავს ხელოვნებათმცოდნეობა: IV—V სს-ში საქართველოში განვითარებულია მშენებლობა (ტერმინი *ἀρχιτέκτων*), მხატვრობა, ჩანა, არის ხელოვან-ხელოსანთა ბრიგადები და არსებობენ მათი უფროსები—არქიტოგრაფები. ს. ყ ა უ ხ ი ი შ ვ ი ლ ი ქალის სახელს, ბევრაზურისას, ჰიპოთეზურად გვეუღწი უყვენებს ქართულ „ბევრულს“ და ავრელი აქოლისის მეუღლე ადგილობრივ მცხოვრებად მიიჩნია. ვ. აბაქვი შრომაში „არამახის ბილინგვის გარწემო“ აკეთებს ასეთ შენიშვნას „აღლწორად მიგვაჩინა ჩვენ აგრეთვე დედაკაცის სახელი *Βεραδίστορα* IV საუკუნე. ბერძნულ წარწერისა, რომელიც მცხეთა-სამთავროშია ნაპოვნი... შდრ. ოს. დიგ. ბევრ-ხორა „მრავალმეტყველი“ სიტყვებისაგან ბევრ-ბევრი და ხორაურ, ზუზუნ—„ლაპარაკი“ (ძეცნ. აკადემიის ნოაბე, V, № 8. 1944 გვ. 823 შენიშვნა).

ჩემის მტრე შემიძლია დავუმატო ოს. რომ ნაკავი სახელი, მაგრამ მამაკაცისათვის გამოყენებული, გვხვდება „სენაუ საისტორიო ძეგლებში“ (პ. ი ნ გ ო რ ო ყ ე ა ს გამოცემა, 1941 წ.) გვ. 97: XIV—XV სს. აქტი სეტის კევიდან: „ამის თაუსდებად მოგუიციემა პირველ ღვრთი, კაცთაგან: თვლილი გვლიანი, ბეერაზ ბეჩიანი, შახსი დედლორიანი...“. XIII ს.-ის მეორე ნახევრის ძველი „შატანე სუანეთისა კრებისა“—გვ. გვ. 124 და 129 გვხვდება სახელი ბეერაზ ბეჩიანი. ანგვარად სახელი „ბევრაზ“ და „ბევრაზურიც“ ჩვენი სამყაროს კუთვნილებათა და არა ბერძნულ-რომაული (შდრ. პაპესა და ბებტელის საკუთარ სახელთა ლექსიკონებს).

ჩანს, ბექდიდანაა ამოვარდნილი. იგი აღმოჩენილია 1939 წელს, სამთავროში. ქვას ფუძეთაგან პატარა წრიულ წახნაგზე აქვს ბერძნული წარწერა ორ სტრიქონად. ანაბექლებზე წარწერა ასე იკითხება (№ 686): $\epsilon\sigma\tau\chi\iota$, ე. ი. $\epsilon\sigma\tau\chi\iota$ — ზედნიერი იყავ.

ასოთა მოხაზულობიდან ყურადღებას იქცევს კუთხოვანი ϵ (E) და σ -ის 2 მოხაზულობა: V და I', რაც დამახასიათებელია ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეებისათვის. გვაქვს იტაციზმიც $\epsilon\sigma\tau\chi\iota$, ე. ი. ϵ გადმოსცემს ϵ -ს.

HX
EVT API
YXI CT L = $\epsilon\sigma$.

№ 686   № 687   № 688

ეს გეგმა შესწავლილია მ. მაქსიმოვას მიერ. იგი მიუთითებს მრავალ სხვა ანალოგიურ წარწერებზე და ნიეთს ათარილებს III საუკუნით¹. ნიეთი მას საჩუქრად მიაჩნია და, მაშასადამე, წარწერა—გამოთქმულ სურვილად.

3 საქართველოს მუზეუმის გლიპტიკის კაბინეტში № 336-ით დაცულია ბაიერნისეული გათხრების დროს სამთავროში მოპოვებული ოვალური შუშა წითელი ფერისა ბრინჯაოს მწვანე რგოლით. ცალგვერდზე ხატია ნიქე (?), პირზე ჩაპკრილია ბერძნული წარწერა სამ სტრიქონად. წარწერა ასეთია (№ 687): $\eta\chi\alpha\rho\iota\sigma\tau\epsilon$ = [ქაჩაძეთაძე, ე. ი. ეზიარე (ან—მაღლიერი იყავ). წარწერა საინტერესოა ენობრივად: გავრცელებული ფორმა — $\epsilon\chi\alpha\rho\iota\sigma\tau\epsilon\alpha$ — მოცემულია ახალბერძნული ფლორიტით: $\chi\alpha\rho\iota\sigma\tau\epsilon$; ჰაძი და კის შრომაში დამოწმებულია ფორმები: (ϵ) $\chi\alpha\rho\iota\sigma\tau\epsilon\alpha$, (ϵ) $\chi\alpha\rho\iota\sigma\tau\epsilon\alpha$, ე. ი. ისეთი, სადაც ϵ მოცვეთილია და ამისი გამოთქმა არის: $\nu\kappa\alpha\rho\iota\sigma\tau\epsilon$, $\nu\kappa\alpha\rho\iota\sigma\tau\iota\alpha$. ე. ი. კლასიკური დროის ეწ დიფთონგი, შემდეგ გააქცეული ევ-ად, ბოლოს გამოითქმის იგ და ვ-დ², ჩვენს შემთხვევაში ν (რომელიც ალბათ ვ-დ გამოითქმოდა) გადმოცემულია η -თი. იტაციზმისეულია სოვლენა ბოლოში ι -ს ხმარებისა— $\eta\chi\alpha\rho\iota\sigma\tau\epsilon$. ნახმარია ლიგატურა (№ 688).

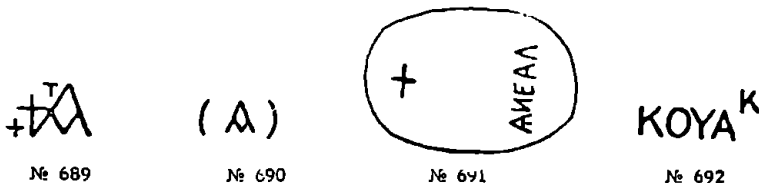
ნიეთი, როგორც ხელოვნების ნიმუში, შესწავლილია ა. ზახაროვის ნიერ და რომაული ხანისად არის ჩათვლილი³. თუ სიტყვა $\epsilon\chi\alpha\rho\iota\sigma\tau\epsilon$ -ს „ზიარების“ მნიშვნელობით გავიგებთ, ნიეთი ქრისტიანული ხანის ძეგლად უნდა მივიჩნიოთ და ყოველ შემთხვევაში ჩვენს ტერიტორიაზე არა უადრეს IV ს-ისა ნოსხედრილად.

¹ M. И. Максимова, Геммы из некрополя Микеты—Самтавро: მუზეუმის მოამბე, XVI B. 1950 წ. გვ. 257.

² შდრ. G. H. Hatzidakis, Einleitung in die neugriechische Grammatik, 1892, S. S. 255, 345.

³ A. Zakharow, Gemmen und Siegel des Museums Georgtens: მუზეუმის მოამბე, V, 1930 წ. გვ. 253. წარწერა აქ ვარჩეული არ არის. გადმოცემულია მხოლოდ ასეთი ფორმით: HXAPICTI. ამ ნიეთზე უნდა იყოს ლაპარაკი ი. პომილოვსკის კრებულში (Сборник... стр. 69), სადაც ბაიერნის შრომის მიხედვით მოყვანილია წარწერა ასეთი სახით: HX API B/ წარწერა არც აქაა ვარჩეული. თ, რომელიც თავისებური ლიგატურით არის წარმოდგენილი, არც ერთგან სწორად არ არის გაგებული.

4. საქართველოს მუზეუმის გლიპტიკის კაბინეტში № 350-ით დაცულია სამთავროში მოპოვებული ბაიერნისეული განათხარი ბრინჯაოს ბეჭდის ნატეხი. ბრინჯაოს ფირფიტაზე არის ბერძნული ლიგატურა (№ 689). ნივთი უნახავს

ა. ზახაროვს, რომელიც მას რომაული ხანით ათარიღებს ლა ბერძნული ლიგატურა მიაჩნია მონოგრამად¹. წარწერა მართლაც მონოგრამას უნდა წარმოადგენდეს და კერძო პირის სახელი უნდა იყოს მასში დაფარული. ასოთა მოხაზულობა (№ 690) ჩვენი წელთაღრიცხვის I საუკუნეებზე მიუთითებს².

5. საქართველოს მუზეუმის გლიპტიკის კაბინეტში № 645-ით არის ნაყიდი გემმა. ეს არის მწვანე ფერის ქვა (ე. წ. *мыльнистый камень*), რომელსაც პირი ბრტყელი აქვს, ხოლო დანარჩენი ნაწილები—მრუდე. ქვა ვახერხეტილია (ყაითანზე სატარებლად). ბრტყელ პირზე გამოსახულია მალაქქედინი მამაკაცი პროფილში, სახის გასწვრივ სიგრძეზე ამოკრილია ბერძნული წარწერა. იგი ანაბეჭდზე ასე იკითხება (№ 691): + *αμεαν*, ე. ი. + *AMEAN* — ქ. ანელი. წარწერა საკუთარ სახელს უნდა აღნიშნავდეს. ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ გემმებზე გვხვდება სახელები: *Αναναηλ*, *Αναηλ*, *Αναελ*³. კუთხოვანი ასოები რომაული ხანისათვის არის დამახასიათებელი. გამოსახულების მარცხნივ ნიშანი + ქრისტიანულ ხანაზე უნდა მიუთითებდეს. სპეციალისტები ნივთს IV—V სს-ით ათარიღებენ.

6. საქართველოს მუზეუმის გლიპტიკის კაბინეტში № 300-ით არის სამთავროში, ქალის სამარხში, 1940 წელს აღმოჩენილი გემმა. ესაა რკინის ბეჭდის ნატეხი ოვალური იასპის ქვით, მასზე შუაში გამოსახულია ძროხა, რომელსაც სწოვს ხბო. ძროხის მარცხნივ ხეა, რომლის ფოთლებიც ძროხაზე არის გადმობრილი. ქვემოთ არის ბერძნული წარწერა, რომელიც ანაბეჭდის მიხედვით ასე იკითხება (№ 692): *Κουακ*, ე. ი. *Kouak* — კოაკ. უნდა გამოხატავდეს ბკერა ე-ს (შდრ. ზემოთ — *εισαρχεου*, *ζησιαρχεα*). კოაკი (ან კუვაკი) საკუთარი სახელი უნდა იყოს. ფეიქრობ, სახელი არის ქალისა, იმის გამო, რომ ნივთი ქალის სამარხში არის ნაპოვნი. ამას გარდა, სახელი თავისი აღნაგო-

¹ A. Zakharov, Gemmen und Siegel des Museums Georgiens: მუზეუმის მოამბე... V, 1930 წ. გვ. 263. № 164.

² მონოგრამები შდრ. G. Schlumberger, Sigillographie de l'empire Byzantin, Paris, 1884.

³ იხ. Philologus. LXIX (1910), გვ. 56.

ბით ჰგავს მეორეს — კარპაკს (კოვ-აკ, კარპ-აკ), რომელიც აქვე, არმაზის-ხევის ერთ-ერთი სამკაულის წარწერაში იხსენიება (იხ. აქვე, ქვევით). კოვაკი ბერძნულ-რომაული სახელი არ არის. სახელი კარპაკი ნიბერგს ირანული წარმოშობისად მიაჩნია¹. კოვაკი თუ ირანული არაა, ყოველ შემთხვევაში აღნ. სამყაროს კუთვნილება ჩანს.

დამწერლობის მიხედვით წარწერა მაინცდამაინც რელიგიური არ არის, მაგრამ ზოგი ასოს მოხაზულობის მიხედვით (A, X) იგი I საუკუნეებში შეიძლება დათარიღდეს. მისი ასოების მოხაზულობა უფრო არქაულია, ვიდრე სხვა არმაზული გემმებისა. ამასვე მოწმობს ა-ის გამოყენება ვ-ის გადმოსაცემად (და არა ზ-სი ან კიდეც სხვა ასოსი).

მ. მაქსიმოვა სხვა ნივთებზე განიხილავს ანალოგიურ სიუჟეტს: ილია ცხოველთა ცხოვრებიდან, სახელდობრ, ხბოიანი ძროხა გამოსახული იყო კრეტის ხელოვნების ძეგლებზე (II ათასეულში), ძვ. წელთაღრ. VIII ს-ში ასირიის მეფის სასახლეში რელიეფის სახით, VII—VI სს-ში ამიერკავკასიაში ბრინჯაოს ფურცლებზე და შემდეგ ძველ-ბერძნულ გემმებსა და მონეტებზე VI ს-დან მოკიდებული. საბეჭდავებზე ამ გამოსახულების გვერდით შეიძლება კიდეც პატრონის სახელიც წერებულყო². ყველაფერ ამის საფუძველზე შეიძლება დაისკვნას, რომ გაერთელებული სიუჟეტი ამოკრილია ჩვენს ძეგლებზე და ზედ დართული აქვს პატრონის საკუთარი სახელი — კოვაკ. თანმხლები ინვენტარი, რაც ამ გემმასთან ერთად არის აღმოჩენილი, ქალის სამარხისათვის არის დამახასიათებელი³.

7. საქართველოს მუზეუმის № 8 სეიფში $\frac{a40}{I4\text{ზ}}$ ინახება 1940 წლის

შემოდგომაზე არმაზის ხევთან, ე. წ. ასპავრუკის სამარხში, აღმოჩენილი ოქროს ქამრის ბალთა, რომელშიც ჩასმულია გემმა (მასალა — ალმანდინი) ორდ აღამიანის გამოსახულებით. გამოსახულებათაგან (ანაბეჭდზე) მარცხნივ არის კაცი, ხოლო მარჯვნივ — ქალი, რომლებიც ერთმანეთს უყურებენ. ირგვლივ არის წარწერა (№ 693): *Καρπας ζεσαχης ζοη μου*, ე. ი. *Καρπας, Ζεσαχης ζαη μου* კარპაკი, ძევაკი ჩემი სიცოცხლე (ამ გემმაზე ნაწილი წარწერისა პოზიტიურად არის ამოკვეთილი — *ζεσαχης ζοη μου* — ხოლო *καρπας* — ნეგატიურად (რატომ? კარპაკის საბეჭდავი ხომ არ იყო თავის დროზე?). ქალის გამოსახულებასთან სწერია *Καρπας*, ხოლო კაცის გამოსახულებასთან *Ζεσαχης*, ამ უკანასკნელი სახელის გაგრძელებაა *ζοη μου*, ე. ი. ეს გამოთქმა ეხება მეორე პირს, ძევაქს.

საფიქრებელია, რომ ეს არის ცოლ-ქმარის გამოსახულება და ცოლი,

¹ Nyberg, Quelques Inscriptions antiques découvertes récemment en Géorgie: *Eran*. vol. XLIV, 1946, გვ. 231.

² М. И. Максимова, Стеллянные многогранные печати, найденные на территории Грузии: *ენიშის მოამბე*, X, 1941 წ. გვ. გვ. 84—85.

³ იხ. სამთავრო S უბანი, 1940 წ. 4/X, კრამიტყუთი № 242. საველე დაფორის № 2218.

კარპაკი, თავის ქმარს, ძვეაქს ასეთი ეპითეტით ნიიხსენიებს¹. ნიბერგის განსაზღვრით სახელი კარპაკი პირველად აქ გვხვდება, მაგრამ ირანული წარმოშობისა ჩანს².

ენობრივი მონაცემებიდან ყურადღებას იპყრობს სიტყვა ჯეი, დაწერილი ომიკრონით. აქ გვაქვს შემთხვევა ი და ა-ს ხმარების აღრევისა, რაც შეიმჩნევა

№ 693

ჯერ კიდევ გვიან-ატიკურ წარწერებში, მაგრამ განსაკუთრებით ხშირია 100 წლის მახლობელი ხანებიდან და უპირატესად უმახვილო მარცვლებში. შემდეგ და შემდეგ უფრო ხშირია ი/ა-ს პარალელური ხმარება. ასობის მოხაზულობა (№ 694: Μ, Ι, C, E) რომაულ ხანაზე მიუთითებს. თუ ამას გარდა მხედვე-

Μ, Υ, C, E,

№ 694

ლობაში მივიღებთ გ. წერეთლის მოსაზრებას, რომ ბილინგვის ძვეაქი და გემმის წარწერის ძვეაქი ერთიდაიგივე პიროვნება შეიძლება იყენენ³, უფრო დაზუსტდება ამ წარწერის თარიღი: იგი II ს-ის განეკუთვნება⁴.

8. 1940 წლის 21 ოქტომბერს არმაზის ხევთან წარმოებული გათხრების დროს ასპავრუკის სამარხში აღმოჩნდა ოქროს ბეჭედი, რომელშიც თვლად ჩანს მულია სარდიონის ქვის გემმა მამაკაცის ბიუსტის პროფილში გამო-სახულებით და სამ მხარეზე ბერძნული წარწერით. ეს არის საბეჭდავი.

იგი დატულია საქართველოს მუზეუმის № 8 სეიფში, $\frac{1}{18}$ ⁴⁰, მისი წარწერა

იკითხება ასე (№ 695): *ΑΣΠΑΣΡΟΥΚΑΙΣ ΠΑΡΑΧΕΙΡΑΣ, Ε. Ο. ΑΣΠΑΣΡΟΥΚΑΙΣ ΠΑΡΑΧΕΙΡΑΣ*—ასპავრუკი პარაქაში. სპეციალისტთა ყურადღება მიექცა ფორმა—*ΑΣΠΑΣΡΟΥΚΑΙΣ*-ს. ს. ყაუხჩიშვილი იმოწმებს ჰაძიდაკის ცნობილ ნაშრომს და მიუთითებს იმაზე, რომ „რომაელების გავლენით ბერძნულ პირთა სახელებში *ΑΣ* ბოლოკიდურის ნაცვლად დამკვიდრდა *-ΙΣ* ბოლოკიდური: მაგალითად, *ΑΣΠΡΩΝ*, *ΚΡΑΤΩΝ*, *ΕΥΣΤΑΤΩΝ* ნაცვლად ფორმებისა *ΑΣΠΡΩΝ*, *ΚΡΑΤΩΝ*, *ΕΥΣΤΑΤΩΝ*. ჩვენს წარწერაშიც ასეთივე ხასიათისაა *ΑΣΠΑΣΡΟΥΚΑΙΣ*, ნაცვლად ფორმისა

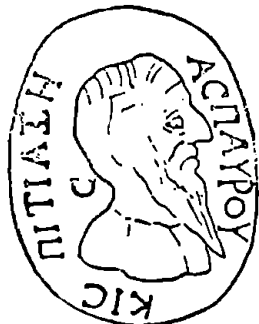
¹ ს. ჯანაშიამ გამოსთქვა მოსაზრება, რომ შეიძლება კარპაკი და ძვეაქი ასპავრუკ ერისთავის შობლები ყოფილიყვნენ (გახ. კომუნისტი, 1941 წ. 1. VI. № 127 „საქართველოს ძველი ისტ. ძეგლები“). ამ აზრს იმეორებს გ. ლომთათიძე („არქ. გათხრები საქართველოს ძველ დედაქალაქში, 1945).

² Nyberg, Quelques Inscriptions antiques... გვ. 231: „*Καρπας* signifie évidement „la belle“.

³ გ. წერეთელი, არმაზის ბილინგვა, გვ. 34.

⁴ წარწერა პირველად გამოსცა ს. ყაუხჩიშვილმა „არმაზში აღმოჩენილი ბერძნული წარწერები“: მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. II, № 1—2, 1941 წ. გვ. გვ. 169—170.

'Ασπαρσιαις¹. ნიბერგი Ἀσπαρσιαις უეკეოდ ირანულ სახელად მიიჩნევს და ადასტურებს ზემოთ მოყვანილ მსჯელობას: ადრე ბერძნულში გვექნებოდა ფორმა 'Ασπαρσιαις, ხოლო შემდეგ რომაულ ხანაში—'Ασπαρσιαις². ამგვარად, სახელი თავისი ფორმით რომაულ ხანაზე მიუთითებს. ასოთა მოხაზულობა (№ 696) ამ თარიღს ადასტურებს. წარწერის დასათარიღებლად მასალას გვაწვდის თვით სამარხის ინვენტარი: სხვა ნივთებს შორის იქ იყო I, II და III საუკუნის რომაული ოქროს მონეტები, ამგვა-

№ 595

(I . O . C . Y)

№ 696

№ 697

რად, ასპერუე პიტიაზის წარწერა ახ. წ. I საუკუნეების კუთვნილია³.

¹ ს. ყაუხჩი შვილი, არმაზში აღმოჩენილი ბერძნული წარწერები: მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, II, № 1—2, 1941. გვ. 169.

² H. S. Nyberg, Quelques inscriptions antiques... გვ. გვ. 230—231.

³ არ შეიძლება ამ წარწერიან გეგმასთან დაკავშირებით არ გავიხსენოთ პარიზის ნაიკონალური ბიბლიოთეკის მედალონთა განყოფილებაში დასტული ერთი ბეჭედი, რომლის ანაბეჭდი (გადიდებული სახით) საქართველოს მუზეუმის გამოფენაზედაც არის მათავსებული და რომელსაც არა ერთმა სპეციალისტმა მიაქცია ყურადღება. ბეჭდის თვალი წარმოადგენს გეგმას, რომელზედაც ამოკრილია მამაკაცის პროფილი და ირგვლივ ბერძნული წარწერა (№ 697): *οὐσας πιτισίου Ἡρώων Καρχηδαν*, ე. ო. *Οὐσας πιτισίου Ἡρώων Καρχηδαν*—უშა პიტიაზისი კარქედონის იბერთა. როგორც ვხედავთ. ნივთი ჩვენს სამყაროდან არის და ენათესავება ქართველი პიტიაზების სამარხებში აღმოჩენილ ნივთებს და წარწერებს. საჭიროა განვიხილოთ ამ წარწერის ხოვითი მკვლევართა მოსაზრებები: პ. პეტერსი იძლევა მის შემდეგ თარგმანს: „აშუშა პიტიაზისი კოლხელი იბერებია“ (Analecta Bollandiana, I, წმ. fasc. III—IV, p. p. 274—276, 1935). პ. ინგოროყვა წარწერას ასე გვიხსნის „უშა პიტიაზისი იბერთა—კარქედონის (ე. ო. კლდეკარის პიტიაზისი, წინაპრისტიანი ნანოს მოლეაწე) (მუხეუმის მოამბე, XI—B, 1941 წ. გვ. გვ. 297—298 „ძველი ქართული მატიაზე დოქტევაჲ ქართლისაჲ და ანტიკურთა ხანის იბერთა მეფეთა სია“). ექ. თაყაიშვილი აღნიშნავს, რომ სახელი ბერძნულად მოკლდება, მაგრამ მისი პირველი ასოები—არასოდეს ამიტომ წარწერაჲ ასე თარგმნის: „უშა, პიტიაზისი იბერთა—ქართლელთა“ (მნათობი. 1948. № 8, გვ. გვ. 99—100: „როდის შეიძლება იბერთა სახელმწიფო ქართველთა სახელმწიფოდ“). უკანასკნელად, სპეციალურად ამ წარწერის საკითხს შრომა მიუძღვნა კ. აკელიძემ: „აშუშა პიტიაზისი ბეჭდის წარწერის გაგებისათვის“ (ლიტერატურული ძიებანი, V, 19.9. გვ. გვ. 125—132), სადაც ისტორიკოს სებოსის ცნობაზე დაყრდნობით (სებოსის ირანის სასანიდთა დინასტიას კარქედონისად თვლის) იძლევა წარწერის ასეთ თარგმანს: აშუშა პიტიაზისი კარქედონის (ე. ო. სასანელთა) იბერებისა. მას გამოთქმა „სასანელთა იბერთა“ ესმის ისე, რომ ამ დროს არსებობდა მეორე იბერიაც—სახელდობრ, რომაელთა. ამის მიხედვით წარწერაში მოხსენიებული აშუშა მას მა-

9. საქართველოს მუზეუმის № 8 სეიფში $\frac{540}{IV 30}$ არის არმაზში ქალის სამარხში 1940 წ. აღმოჩენილი ოქროს ბეჭედი (ქალისა). შიგ ჩასმულია სარდონის ვიწრო გრძელი თვალი, რომელზედაც არის მხოლოდ ბერძნული წარწერა. შესრულებული პოზიტიურად და არა საბეჭდავად (№ 698): *Ζεαζχης*—ქეაქი. ასოების მოხაზულობა (№ 699) რომაულ ხანაზე მიუთითებს. დანატებითი ინვენტარი და საერთოდ სამარხი იმავე დროით თარიღდება, რომლითაც ასპერუქის სამარხი, ე. ი. დაახლოებით II საუკუნით. იმ ხანაში ეცხოვრებ პიტიახშოა ქალს უტარებია ბეჭედი „ძევაქის“ წარწერით („ქევაქი“ მისი ქმარი, მამა ან შვილი იქნებოდა).

10. 1940 წელს არმაზში, ქალის სამარხში, რომელიც დაახლ. III ს-ის მიწურულთ თარიღდება (ე. ი. უფრო გვიანდელია, ვიდრე ზემოთ განხილული ნივთების შემცველი სამარხები), აღმოჩნდა ოქროს ბეჭედი აკურული რკალცთა და თელით. თვალზე გამოსახულია საყურაინი მამაკაცის პროფილი, ხოლო გამოსახულების ქვემოთ არის სამი ასო, რომელიც ანაბექლზე ასე იკითხება (№ 700): *Ζα... ძვ...*

ΖΕΥΑΧΗC

(E, Y, C).

ΖVI

X

№ 698

№ 699

№ 700

№ 701

მესამე ასო საქმაოდ საეჭვოა, ჩვეულებრივ ფიქრობენ, რომ მესამე ასო არის *χ* და, მაშასადამე, აქაც სწერია სახელი „ძევაქი“ (ძექ). მაგრამ მეტისმეტად ვერტიკალური ხაზი *χ*-სას არ ჰგავს (ამ დროის წარწერებში *χ* სხვა სახისა გვაქვს (№ 701). ნივთი დატულია საქართველოს მუზეუმის № 8 სეიფში № $\frac{540}{II 9}$.

11. 1940 წლის ნოემბერში, არმაზის ხევთან, ე. წ. ბერსუმას სამარხში, რომელიც არქეოლოგოსთა მიერ III ს-ის დასაწყისით არის დათარიღებული, აღმოჩნდა ოქროს ბეჭედი პრაზემის ქვით, რომელიც ინახება საქართველოს მუზეუმის № 8 სეიფში, № $\frac{540}{III 12}$. ქვაზე ამოკრილია მამაკაცის პროფილი, ხოლო ქვემოთ წვრილი ასოებით და არა ღრმა კრილით შესრულებულია ერთ სტრიქონად წარწერა, რომელიც ანაბექლზე ასეთია (№ 702): *ΙΙζταυ* პლატონი.

აჩნა IV ს-ის მეორე ნახევრის პიტიახშად და არა ვასქენის მამად, რადგან V საუკუნეში იბერიაში უკვე ორმეფობა არ არის. წარწერაში მოხსენიებული პიტიახში ავტორის აღმ. ამიერკავკასიის გამგებლად ზიანია, ხოლო სპარსეთის იბერიის პიტიახშის ბეჭედზე ბერძნული წარწერა იმის მომასწავებლად, რომ მოსახლეობას კრისტოიანულ-კულტურული და პოლიტიკური მიზრეკილებები ბერძნების მიმართ მეტი ჰქონია, ვიდრე სპარსელების მიმართ.

როგორც ვხედავთ, წარწერა გამართული კლასიკური ორთოგრაფიითაა შესრულებული. წარწერის დასათარიღებლად გამოდგება α (ჩატეხილი ჰორიზონტალური შტრიხით) და ω (მაღალი შუა ხაზით), რაც ახ. წ. I საუკუნეებისათვის არის დამახასიათებელი.

ΠΛΑΤΩΝ

№ 702

როგორც პორტრეტი, ასევე წარწერაც სტილის მიხედვით განსხვავდებიან არპაზში აღმოჩენილი სხვა გემებისაგან. როდესაც გეგმა პორტრეტულია, და ახლავს წარწერა, პირველ რიგში მოსალოდნელია, რომ ეს წარწერა იქნება გამოსახული პირის სახელის აღმნიშვნელი და ორივე ერთად კი მფლობელს ეხება. ამავე დროს, გეგმაზე მოთავსებული წარწერა შეიძლება ამომჭრელის სახელსაც აღნიშნავდეს. ამ შემთხვევაში გარკვეული აზრის ქონა მე პირადად მიჭირს. მარგ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე მ 1951 წლის მარტში წაკითხულ მოხსენებაში პლატონი მჭრელის სახელად მიიჩნია.

ბ. ნაჩნარაპი სხპაღსხპუ ნიპ / ეზუპ

1. საქართველოს სახელმწიფო ნუბეუმის № 8 სეიფში № $\frac{540}{III I}$ დატულია ვერცხლის ლანგარი, რომელიც აღმოჩნდა 1940 წლის ნოემბერში, არმაზის ხევიან, ე. წ. ბერსუმას სამარხში.

ლანგარს ქუსლს ირგვლივ პუნქტით ამოჭრილი აქვს ბერძნული წარწერა

№ 703

ΜΑΚΕΔΟΝΙ

№ 704

7 f

№ 705

(№ 703): *εγω βασιλευς φα δαδεχαρια δελτα μακεδονιαν βερσουματιας ην μακεδονι* — *βερσουμα*-ს ქვეშ არის ამოკაწრული ძალიან მკრთალად და დაუდევრად (და არა იმ ხელით, რომლითაც პუნქტირით შესრულებული): Μακεδόνι: — (№ 704).

ქუსლის შუაშიც არის ამონაკაწრი ნაშნები(№ 705), რომლებიც აშკარად ბერძნული არ არის. პ. ინგოროყვას ისინი ქართულად მიაჩნია¹.

¹ პ. ინგოროყვა შრომაში „ქართული დამწერლობის ძეგლები ანტიკური ხანისა“ ამ ნახაზში „ბ პ კ“ ქართულ ასოებს კითხულობს და იძლევა მათ ორგვარ გაგებას: „ბერტულმ პიტიაზში ქართლისაჲ“ ან „ბერტულმ პიტიაზში ქარძამის ძმ“ (ენიშკის მოამბე, X, 1941 წ. გვ. გვ. 411—417).

ბერძნული წარწერა ასე წაიკითხება: 'Εγώ βασιλεύς Φίλ(αμάου) Αχμήης ἐγγραμμάτιον Βερεσάμαξ βασιλέην—მე მეფე ფლავიოს დადესმა მივეძღვენ ბერსუმ, პიტიახში (იგულისხმება—ეს ლანგარი).

სიტყვა *Μαξεβάνι* უნდა იყოს სახელი *Μαξεβάν*, ან *Μαξεβάνι*; მიცემით ბრუნვაში, ე. ი. როგორც მიეძღვნა ნიეთი ბერსუმას, ასევე მიეძღვნა, თუ ეკუთვნოდა ის მაკედონიოსს. *Μαξεβάνι*. როგორც დავინახეთ, წაწერია სრულიად სხვა ხელით, მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, რომ აუცილებელია ამ ორი წარწერის სხვადასხვა დროით დათარიღება. შესაძლებელია ერთ დროს შესრულდა ეს წარწერები, მაგრამ სხვადასხვა სტილით. არამცთუ წარწერებში, ხელნაწერებშიც A—ასეთი სახით ჩნდება ჩვენი წელთაღრიცხვის მიჯნაზე და ვრცელდება I—II სს-ში (მდრ. Gardthausen... Taf. 1).

ძირითადი, საგულდაგულოდ შესრულებული ბერძნული წარწერის მიმართ აღსანიშნავია: შემოკლება ΦΙ და მიცემით ბრუნვაში გამოტოვება ἔσχυς-εσχυ-εσχυ-ისა. ასოთა მოხაზულობიდან ყურადღებას იქცევს მიდრეკილება სი მრგვალისაკენ (№ 706). შემოკლების შტრიხი / სახით. წს ეხედვით ამ მოხაზულობისას I ს-ში, ასევე უნდა ითქვას სხვა ასოების ნიშართაც. ამ ნიშნების მიხედვით წარწერა ჩვენი წელთაღრიცხვის I საუკუნეებით უნდა დათარიღდეს. თვით სამარხი 251 წელზე აღრინდელი არ არის, მასში აღმოჩე-

Α, Β, Γ, Δ, Ε, Ζ, Η, Θ

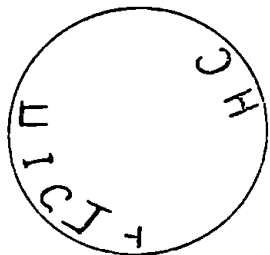
№ 706

ნილი მონეტების მიხედვით. თვით ბერძნული წარწერებიც დაახლოებით ამ დროისა (III ს-ის დასაწყისისა, ან II—ს-ის მიწურულისა) უნდა იყოს. საინტერესოა წარწერაში დასახელებული პიროვნებები: ნიეთის მბოძებელი ჩანს ფლავიოს დადესი, ალბათ იბერიის მეფე, მფლობელი — ბერსუმა პიტიახში (ვიღაა მაკედონიოსი? ბერსუმას შემდეგი დროის მფლობელი ამ ნიეთისა თუ იგივე ბერსუმა?). წარწერის პირველი გამომცემელი, ს. ყაუხჩიშვილი, წერს: „თუ მიხედვლობაში მივიღებთ იმას, რომ Αχμήης-ში ης ჩვეულებრივი ბოლოკიდურია პირთა სახელებისათვის, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ქართულად ეს სახელი იქნებოდა „დადი“, რაც მოგვაგონებს ძველი ქართველი ნეფეების სახელებს: თრ-დატი, მირ-დატი, ბალ-დადი... რაც შეეხება „ფლავიოსს“, ...განსაკუთრებით ფლავიუსთა დინასტიის დროიდან მას მიიკუთვნებდნენ ფლავიუსთა გვარის კეისრების პატივისმცემელი ან მათ მიერ დავალებული პირები“¹. მართალია, ფლავიუსთა გვარი რომში 70—95 წლებში მეფობდა, მაგრამ შესაძლებელია, რომ სახელი „ფლავიოსი“ II—III სს-ის მოღვაწეს, იბე-

¹ ს. ყაუხჩიშვილი, არმაზში აღმოჩენილი ბერძნული წარწერები: ნეცნ. აკადემიის მოამბე, II, 1941 წ. გვ. გვ. 170—171.

რიის მეფე—დადეს რქმეოდა¹. ნიბერგი სახელ დადეს-ის ასეთ ეტიმოლოგიას არ იზიარებს, მაგრამ საკუთარს არ იძლევა².

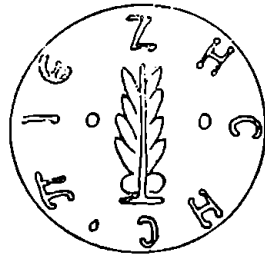
სახელი „ბერსუმა“ (რაც პიტიახშს ეწოდება) ქართული სინამდვილისათვის ამ წარწერამდე უცნობი იყო. როგორც აღნიშნავენ სპეციალისტები³, ესაა სირიული სახელა Bar Saumā და ნიშნავს „ძე მმარხველისა“. როგორც ვხედავთ, ქართველ პიტიახშებს ხშირად ჰქვიათ სხვადასხვა წარმოშობის სახელები (ბერსუმა, ასპავრუცი, პუბლიკიოს აგრიპა...), მაგრამ ეს სრულებით არ ნიშნავს იმას, რომ უცხო სახელის მატარებელი მაინცდამაინც უცხოელი იყო. პ. ინგოროყვა სახელ „ბერსუმას“ კითხულობს „ბერსუმად“ (ძველ ქართულში დამოწმებული სახელის „ბარსომი“ და „ბარაცმანის“ ანალოგიით, მაგრამ ისიც გასარკვევია „ბარსომი“ და „ბარაცმანი“ რა წარმოშობისა და ეტიმოლოგიისა არიან). სახელი „ბერსუმა“ ბერძნულშივე გვხვდება მეორე ფორმით: Βαρσαυμαζ (შდრ. Byzantion, 1944, v. XVI, fasc. I, p. 39, № 146: Βαρσαυμαζ παρθεναρεος αα: ἀρχιμυσηνης—ე. ჰონიგმანის წერილში). ამგვარად, სირიული Bar Saumā (ფშვინიერი s-თი) ბერძნულად გადმოიცემა Βαρσαυμαζ || Βαρσαυμαζ—ფორმით).

№ 707

I

№ 70a

№ 709

2. 1938 წელს სამთავროს ჩრდილო უბანზე, № 24 ქვაყუთში, აღმოჩნდა მინის ფიალა, რომელიც ახლა საქართველოს მუზეუმის გამოფენაზე არის მოთავსებული. ნივთი დაზიანებულია. შუაში გამოსახულია ფარშევანგი, ირგვლივ არის გეომეტრიული ორნამენტი, ხოლო სულ გარეთა წრეზე—ბერძნული

¹ პ. ინგოროყვა წერილებში: „ქართული დამწერლობის ძეგლები ანტიკური ხანისა“ (ენიშკის მოამბე, X, 1941, გვ. გვ. 411—427) და „...მოქცევაჲ ქართლისაჲ და იბერიის მეფეთა სია“ (მუზეუმის მოამბე, XI B, გვ. გვ. 289—291) ამ თასის წარწერებს 70—96 წლებით ათარიღებს და ყველაზე ძველად მათ შორის ბერძნული. პუნქტირით შესრულებული წარწერა მიაჩნია. ფლაგიოს დადეს იგი საპატიო სახელად თელის, ხოლო ამ მეფის ნამდვილ, ქართულ სახელად მიაჩნია „ქართამი || ქარამი“ („ქართლის ცხოვრებასა“ და „მოქცევაჲნი“ მოქსენებელი მეფე). რა თქმა უნდა. შეიძლება რომ პირველი საუკუნის ნივთი III ს-ის სამარხში მოხვდეს, მაგრამ ბერძნული წარწერა არ ატარებს აუცილებელ დაღს I საუკუნისას.

² H. A. Nyberg, Quelques inscriptions antiques... გვ. გვ. 231—232 „Βαρσαυμα est le nom syriaque bien connu Bar Saumā“—გ. წერეთლის მოხსენება „არმაზის წარწერები და ქართული ანბანის წარმოშობის პრობლემა“, 1948 წ.

ასობებია (№ 707). წარწერა ასეთი უნდა იყოს: $\alpha\zeta \zeta\eta\dots \eta\zeta \epsilon. \omicron. \alpha\zeta, \zeta\eta\mu\epsilon$ დალე ივოცნლე. ყურადღებას იპყრობს მოხაზულობა ζ -სთვის (№ 708) და იტაციზმი: $\zeta\eta[\sigma]\eta\zeta$. ხელნაწერებში ასეთი ζ დადასტურებულია ჩვენ წელთაღრიცხვამდე საუკუნეებში (შდრ. V. Gardthausen, Griechische Palaeographie, II. 1913. Taf. 1), რაც შეეხება შინს და სხვა მაგარ საწერ მასალას, ისინი მეტ კონსერვატიულობას იჩენენ და გაცილებით უფრო გვიან შევხვდებით ასოთა ადრინდელ მოხაზულობებს. ვ. ლატიშევი კერჩის ერთ შინს კურკელს, რომელსაც დიდი მსგავსება აქვს ჩვენს მასალასთან (არა სიოვეტის მიხედვით), IV ს-ით ათარილებს. მის მიერ დამოწმებულ ნივთზე (№ 709) არის წარწერა, რომელიც ისეთივეა, როგორც სამთავროდან მოტანილი შინის კურკლისა, აქ უკეთ იკითხება: $\alpha\zeta \zeta\eta\mu\epsilon$ (ე. ი. $\alpha\zeta, \zeta\eta\mu\epsilon$)¹. ჩვენი წარწერა დაახლოებით იმავე დროისა უნდა იყოს, რა დროისაც კერჩის კურკელია.

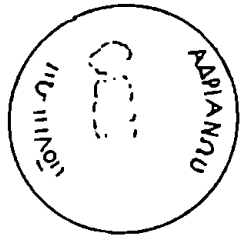
კურკელი, როგორც წარწერიდან ჩანს, სასმისი უნდა იყოს².

3. საქართველოს მეზუემის არქეოლოგიის განყოფილებაში არის დაცული ნივთი ²⁻²³₂₅, აღმოჩენილი 1920 წელს მცხეთაში, სამთავროს მონასტრის უბანში. ეს არის ბრინჯაოს (თუ თითბრის?) სქელი და მოზრდილი მედალი. შედარებით კარგად დაცული.

ას გამოხატულია დიდებული თაყი ორივე მხარეზე გასწვრივი ბერძნული წარწერით (№ 710): $\alpha\psi\alpha\sigma\sigma\eta \mu\epsilon\sigma\eta \eta \alpha\alpha\alpha\mu\epsilon$, ე. ი. $\alpha\psi\alpha\sigma\sigma\eta \mu\epsilon\sigma\eta, \eta \alpha\alpha\alpha\mu\epsilon$ —ანტინოეს, ღმერთს, სამშობლო; RS გამოხატულია ჰერმესი წყუყუნის ჯო-

№ 710

№ 711

ხით, რომლის ვერდით თავდახრილი ხარი დგას, მის წინ მოჩანს მაღალი მცენარე, ზემოთ კი ვარსკვლავი. აქაც ორსავე მხარეს არის წარწერა (№ 711): $\alpha\delta\rho\iota\alpha\sigma\alpha\dots \mu\iota\psi\alpha\dots \alpha\psi$, ე. ი. $\alpha\delta\rho\iota\alpha\sigma\alpha\psi$ |B:| $\mu\iota\psi\dots$ აღრიანეს ზოიფინ....

¹ В. В. Матышев. Сборник греческих надписей христианских времен из Южн. России, СПб. 1896. стр. стр. 119—120. § 114. табл. XII.

² ნ. უკრელის ძეგლებში სამთავროში აღმოჩენილი შინის კურკელი ფარშევანგის გამოსახულებით (იხედება „მიომოხილველი“ ტ. II) ამ ნივთს IV—V სს-ით ათარილებს (იხედვით სამარხის სხვა ინვენტარსაც). ეს მოსახრება სარწმუნო სხვა მით უმეტეს მაინც, თუ გავიხსენებთ იმას, რომ ასეთი კურკლები გავრცელდა ექპატისტული დანიშნულებით, ე. ი. ქრისტიანობასთან დაკავშირებით.

ნიეთი პირველად გამოქვეყნებული აქვს ს. მაკალათიას; იგი წერს, რომ ეს არის ცნობილი ბითვინიელი კაბუკის ანტინოეს გამოსახულებიანი მედალი, ე. ი. 130 წლის შემდეგ მოკრილი ნიეთი და მას ატარებდნენ ჩვეულებრივ ადრიანე კეისართან კეთილგანწყობილებაში მყოფნი და მისი გულისმომგებით დანტერესებული პირნი. ავტორი ამ მედალის ჩვენს სამარხში მოხვედრას მართებულად ხსნის: დაახლოებით ამ დროს რომში მოგზაურობს ფარსმან მეფე დიდი ამალით, ლებულთა უხვ საჩუქრებს. შესაძლებელია, ეს მედალიც კეისართან მეგობრობის ნიშნად ამალის წვერის კუთვნილება იყო¹.

ანგვარად, ნიეთისა და მისი წარწერის თარიღი ვიცით—ისაა დაახლ. II ს.ს შუა წლებისა.

დაწერილობის თვალსაზრისით საინტერესოა ა-ის ხმარება ი-ის № 712 მაგიერად: ანუ: აჟაა.

ერთი გარემოება საყურადღებო: როგორც ცნობილია, ანტინოე იყო ბითვინიელი და რატომ არის წარწერაში ადრიანესთან ბითვინია? ტექსტი საერთოდ სრულიად გასაგებია: ღვთაებრივ, ღმერთებთან გათანაბრებულ ანტინოეს ნიუძღვნა ეს მედალი სამშობლომ (ე. ი. ბითვინიან?).

4. მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილებაში № $\frac{17-25}{1}$ ინახება თეთ-

რი გარეგნულად საწონის ფორმის, ყურგახერეტილი ქვის საბეჭდავი. იგი პატარა ზომისაა. ქვედა, წრიულ წახნაგზე არის ჩაკდებული მონოგრამა, რომელიც ამჟამად იისფერია. მონოგრამა უფრო ბერძნულსა ჰგავს (№ 712): თითქოს Θ და Γ. განყოფილებაში დაცულ კატალოგში (1925 წ. გვ. 104) სწერია: რომ ნიეთი, პირადი საბეჭდავი, არის სოფ. ფაშიანთიდან. არქეოლოგებს იგი ელინისტური ხანისად მიაჩნიათ.

5. 1949 წლის 25 მაისს რუსთაველაში მტკვრის მარჯვენა ნაპირას წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების დროს მეორე თხრილში აღმოჩნდა რბილი ქვის მოვავალი საბეჭდავი (№ 713), რომლის დიამეტრი დაახლ. 9 სმ უდრის. ირგვლივ ამოჩუქურთმებული აქვს ორნამენტი, შუაში ტოლმკლავებიანი ე. წ. ბოლნური ჯვარი, ხოლო ორნამენტსა და ჯვარს შორის ირგვლივ—ბერძნული წარწერა². ანაბეჭდზე წარწერა ასე იკითხება (№ 714): ფეიქრობ, წარწერის მიმართულების გარკვევაში დაგვეხმარება ზედ გამოსახული ჯვარი, რომელსაც

¹ ს. მაკალათია, 1920—1924 წწ. საქართველოში აღმოჩენილი ზოგიერთი ნეკროპოლის დათარიღებისათვის: საქ. მუზეუმის მოამბე, IV, 1928. გვ. გვ. 177—180. მოყვანილია 178 გვ.ზე ბერძნული წარწერებიც: ANTINOON II HATPIC (ღვთაებრივ ანტინოეს მისი სამშობლო... ΑΠΡΑΝΩΝ ΒΕΘΥΝΙΩΝ (ადრიანეს ბითვინია)—ეს მეორე წარწერა მე ბართებულად გადმოცემულად არ მიმაჩნია: I სიტყვა აშკარად არის Adrianoთ, რაც შეეხება II-ს, ია ძალიან არის გადასული, მაგრამ მაინც ჩანს, რომ ეწერებოდა ΒΕΘΥΝΙΩΝ.

² ნიეთი დაცულია საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტში. წარწერა დასამუშავებლად გადმომცა რუსთავეის არქეოლოგიური თხრების ხელმძღვანელმა გ. ლომთათიძემ, რისთვისაც მას მადლობას მოვახსენებ.

ფუძე მიქცეული აქვს ჟღი—ჯგუფისაკენ, ამისმიხედვით გაირჩევა 2 სიტყვა: ერთი ზემოდან მარცხნივ — *აღუჟა*, ხოლო მეორე — *აჟაღჟ*. ასოები არა ან პრიინციპის მიხედვით არის ყველა სწორად დაწერილი: პირველ ოთხეულში ა: სწორადაა, ხოლო *აჟ*—უკუნა. *აჟ-ჯგუფშიც* *ა* გადასაბრუნებელია.

№ 713

თუ ჩემი გაშვივრა სწორია, წარწერა უნდა იკითხებოდეს: *აღუჟა აჟაღ-ღმთა*—საფარველი მწვერვალისა. ე. ი. ნივთი, რომელიც წარმოადგენს საბეჭდავს, გამოიყენებოდა სამეურნეო ხასიათის ნაგებობათა, თუ კურტელთა (მაგ., ქვევრების, როგორც ვარაუდობს—გ. ლომთათიძე) დასაბეჭდად და ზედ ეწერებოდა—საფარველი მწვერვალისა (ქვევრის თავი; თუ წერი, მისით იბეჭდებოდა).

ბერძნული წარწერის მიხედვით (*ა*, *ჟ*-ს მოხაზულობა, სიტყვათა შენაკლება, მახვილისა და ფშინიის ნიშნების გამოყენებლობა) ნივთი შეიძლება VI—IX სს-ით დათარიღდეს. დაახლოებით ასევე ათარიღებს გამთხრელი გ. ლომთათიძე საბეჭდავის შემცველ ფენას.

ნივთზე გვაქვს ქართული წარწერაც. ეს არის *აჟ-სექტორზე*, პოზიტიური ამონაკაწრი: *აჟ-სექტორზე* კიდევ არის რამდენიმე ასო, რაც არ ირჩევა. შესაძლებელია სახელი თემესტიოსი (?—შდრ. მცხეთის ჯვრის მონასტრის წარწერას). ქართული წარწერა სხვა ხელითა და ტექნიკით არის შესრულებული.

ღ. ნარნარები სამღვდელთმსახურო ნიშნებზე

შემდეგი ჯგუფი ბერძნული წარწერების შემცველი ნიშნებისა, ეს არის ქრისტიანული სამღვდელთმსახურო ნიშნები, რომლებიც დაცული არიან: ძირითადად, „ნეტების“ მუზეუმში—მცირე ხელოვნების განყოფილებაში (სეიფი № 3), ხოლო რამდენიმე ნიჭი არის საქართველოს მუზეუმში.

1. საქ. მუზეუმის ისტორიის განყოფილებაში დაცულია № 2: 7: ს. ა. 33 1938 წ. (?) გულარეხში ნაპოვნი პატარა ზომის ხატი (3 სმ X 2,8 სმ). ზედ არის ამოჭრილი მარიამი ყრმით. მასალა თითქოს თეთრი ქვაა. ზედ ასეთი წარ-

ΕΙΥΛ

ΘΥ
HP

IC X

№ 715

წერებია (№ 715): მ^რს მ^რჟ IC X^რ-
გვაქვს ლიგატურები (№ 716). პალეო-

ST
H

DKP

ΦΙΣΟ

№ 714

HP, X

№ 716

გრაფიული ნიშნებით წარწერა დაახლ. XIII ს-ისაა.

2. საქ. მუზეუმის ისტორიის განყოფილებაში № 16—25/11 დაცულია ხის ჯვარი, რომელზედაც ამოჭრილია ჯვარცმა და წმინდანთა გამოსახულებები.

HP
HP

№ 718

HP
HP

№ 719

საჯვარედინო ნაწილი მოტეხილი აქვს, მოჩანს ზედ ბერძნული წარწერები (შდრ. ისტორ. განყ. კატალოგი, გვ. 105). ამ ხის ჯვრის ნაშთის ზემო ნაწილი პრიზმის ფორმისაა. ორ მოპირდაპირე წახნაგზე არის სიგრძეზე ოთხ-ოთხი პატარა ამოკვეთილი ხატი. ერთ მხარეს, ზემოდან მეოთხე ხატზე, რომელიც წარმოადგენს ჯვარს (ჯვრის აქეთ-იქით თითო კაცი დგას და ეს კაცები ერთმანეთს უყურებენ) სწერია (№ 717): IC XC OTH+, ე. ი. Ἰησοῦς Χριστός. ὁ τόνος τῶν Χριστῶν (?) იესუ ქრისტე. აღი-

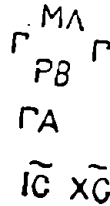
ლი ქრისტესი. ზემოთა ხატების ქვემო არშიებზე სწერია: ICXCNKΑ, ხოლო მეორე მხარეს: ICXCNIK/// ე. ი. 'Ιησους Χριστους, νικη—იესუ ქრისტე, ძლევა. სხვა ორი მოპირდაპირე წახნაგი უხატებოა, აქ მხოლოდ თითო ასო სწერია. ერთ მხარეზე არის Π, Γ (№ 718), παρθεναςος γεγονε —სამოთხე ყოფილა, ხოლო მეორეზე Μ, Γ,

№ 720

№ 721

№ 722

(№ 719), ე. ი. Μωσωνος σταυρος—მოსეს ჯვარი. ან შეიძლება ეს არის წმინდანების სახელების დასაწყისი ასოები: Ηαηλως (ან Ηετρεος), Γαβριელ (ან—Γεωργιος), Μιχαηλ, Στεφανος. წარწერების მიხედვით ხატი დაახლოებით XVI ს-ისა უნდა იყოს.

ICXC NIKA

№ 723

KIITPXP

№ 724

3. საქართველოს მუზეუმის ისტორიის განყოფილებაში დაცულია № 1—27 $\frac{42-16}{9}$ ა 1506 ბრინჯაოს ჯვარი წარ-

წერით (№ 720) I NBI. ე. ი. 'Ιησους

Ναζαρετης βασιλεუს 'Ιουδαϊων—იესუ ნაზარეველი მეუფე ჰეროთაჲ. ჯვარი წერილი და გრძელია და ზედ გამოსახულებები არ არის, წარწერა ამოკაწრულია. ამავე მხარეს ქვემოთ ამოკაწრულია გამოსახულება. ბერძნული წარწერა თავისი ტიპით გავრცელებულია გვიან ხანაში: XVI—XVII სს-ში (შდრ. ისტორიის განყოფილების კატალოგი, გვ. 115).

4. მუზეუმის ისტორიის განყოფილებაში დაცულია სამი სხვადასხვა ზომის, მაგრამ ერთი ტიპის ჯვარი, თითბრისა. ზედ სამივეზე გამოსახულია ჯვარცმა. ხოლო კუთხეებში სხვადასხვა ხატებია და ზედ ბლომად რუსული

წარწერები. მათი №№: $\frac{26-26}{219}$ ა 1510, $\frac{42-16}{24}$ ა 1481 და 34. $\frac{42-16}{24}$ და

34-ს ქრისტესთან აწერია: IC XC. სამივე ჯვარცმაზე ქრისტეს შარავანდში სწერია ო ან ასი. 26—26/219-ს დამატებით კიდევ იესუს ფეხთით აწერია (№ 721): νικη ძლევა, κρηνης τρηνας აფილი ოხმისა. ფეხების ქვემოთ რომ სწერია (№ 722), ეს უნდა იყოს Μιχαηλ და Γαβριელ მიქაელი გაბრიელი (თუ ეს ასოები რუსული არაა).

ამ წარწერების მიხედვით ნივთები XVIII—XIX სს-ისა უნდა იყვნენ.

5. საქართველოს მუზეუმის ისტორიის განყოფილებაში № $\frac{42-16}{23}$ ა 1480

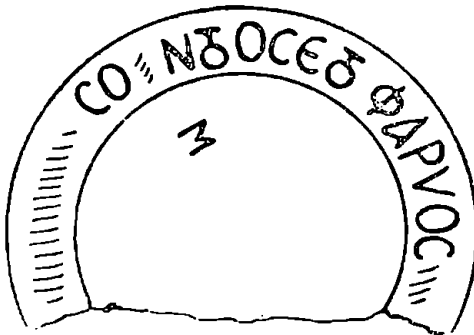

არის სპილენძის ჯვარი ვანიდან¹. ზედ ორივე მხარეს ამოკაწრულია ადამიანები შარავანდით. ერთ მხარეს თითქოს არის ჯვარცმა; მის ხელებქვეშ სწერია (№ 723): Ἰησοῦς Χριστός, υἱὸς θεοῦ ქრისტე, ძლევა. მეორე მხარეს ადამიანის თავზე სწერია (№ 724): I... ΤΡΑΧΡ. ნიეთი XVI—XVII სს-ზე ადრინდელი არ უნდა იყოს.

ΓΡΗΓΟΡΙ

№ 725

6. საქართველოს მუზეუმის ისტორიის განყოფილებაში № 30 ა 15 დაცულია ტრაპიზონიდან მოტანილი ენკოლპიონის ნაწილი, სპილენძისა. ზედ ამოკაწრულია შარავანდიანი ქალი, მის თავზე არის ასევე ამოკაწრული წარწერა (№ 725): γρηγοριε, რომ გამოსახულება ქალისა არ იყოს, მაშინ ვიფიქრებდი, რომ აქ სწერია მამაკაცის სახელი Γρηγοριε—გრიგოლი (შესაძლებელია ქალსაც პრქემოდა Γρηγοριε).

№ 726

არის წარწერა, რომლის ნაწილზე ცალკეული ასოები ირჩევა (№ 726). ეს მთლიანი სიტყვა (?) თუ გამოთქმა ექვს იწვევს. შეიძლება იყოს არა ფაჰაიძე, არამედ +APVOC (№ 727), ან +ΔΣΤΥOC (№ 728). შესაძლებელია ეს უკანასკნელი უფრო იყოს: +შაჰაიძე—ქ. ქალაქისა...) წარწერას ვერ ვარჩევ. დამწერლობის თვალსაზრისით აღინიშნება α და υ (№ 729): ამავე დროს მრგვა-

+APVOC

№ 727

+ASVOC

№ 728

A, V

№ 729

C, O, E

№ 730

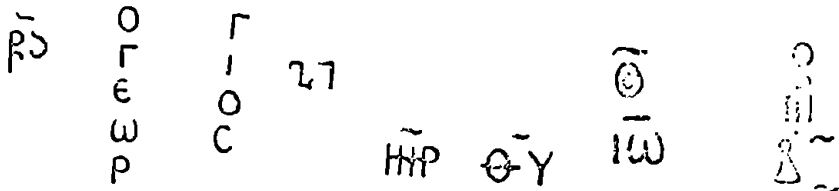
Z.

№ 731

ლი σ, ο, ε (№ 730). გვხვდება ლიგატურა (№ 731). შუაში მოთავსებული μ სახელის დასაწყისი ასო უნდა იყოს. გამოსახული იქნებოდა, მაგალითად, მთავარანგელოზი მიქაელი და M მის სახელს გამოხატავდა.

¹ ქალაქის, რომელშიც ნიეთია შეხვეული, ასე აწერია: „Μεδαλιή χρυσή για μοшей из Вава“.

ამის ქვემოთ მოყვანილი ბერძნულ წარწერიანი-ნივთები (უპირატესად ხატები) დაცული არიან „მეტეხის“ მუზეუმის მცირე ხელოვნების განყოფილებაში (სიეფი № 3). სპეციალისტთა აზრით, ყველა ის ნივთი, რომელზედაც

№ 732

№ 733

№ 734

მქენება ლაპარაკი, ქართული ხელობისა (გარდა ორი ხატისა, რომელთაც ცალკე გამოვყოფ). მათზე არის ბერძნული წარწერები, ჩვეულებრივ აღნიშვნა იმ პირისა, რომელიც არის გამოსახული. წინასწარ უნდა შეინიშნოს, რომ ეს ბერძნული აღნიშვნები X—XI სს-იდან იწყება და დაახლოებით XV—XVI სს-მდე გრძელდება. სულ ადრეულ და გვიანდელ ხატებზე ეს წარწერები ქართულად არის შესრულებული¹.

წარწერები ასეთია:

8. ლეჩხუმი. A 29. X—XI სს-ის წმ. გიორგის ვერცხლის ხატი. წმ. გიორგი ზის ცხენზე და სთურგნის დიოკლეტიანე კეისარს. ხატს აქვს წარწერა (№ 732): ο γεωργιος, η. ο. σ (გეორგი) ἱεραρχος—წმ. გიორგი, წარწერა განართული ბერძნულით არის შესრულებული (ბიზანტიურისათვის დამახასიათებელი და ამ დროისათვის მოსალოდნელი მონაცვლეობა ი და ა-სა აქ არ გვხვდება).

9. ლეთისმშობლის ხატი, ვერცხლისა, ოქროში ნაფერი, XI საუკუნისა, ქვემოთ ორსტრიქონიანი ასომთავრული (ქართული) წარწერა. იგი სოფ. მღვიმიდან არის ჩამოტანილი, რაჰის ერისთვის რატის მეუღლის რუსუდანის მიერ არის შეკვეთილი. ზემოთ აწერია (№ 733): ἰησ ὁ θς.

10. XI ს-ის იოანე ნათლისმცემლის ხატი, ვერცხლისა, მოოქერილი. იმავე მღვიმის მონასტრიდან და რაჰის ერისთვის შეკვეთილი. ქვერთა არწია მოტეხილი აქვს (და მასზე იქნებოდა ქართული წარწერა). ხატს აწერია (№ 734): ὁ εὐδ ὁ πατρς. ἰωαννης ἱεραρχος—წმიდა იოანე ნათლისმცემელი.

წარწერაში არის საინტერესო ლიტურგიკული (№ 735). გვხვდება შემოკლებები: Ος (=ὁ.ა.), Ιω (=ἱωαννης), πατρς (=πατριος). გვაქვს შემოკლების ნიშნები (№ 736).

11. მაცხოვრის ხატი, ჩამოტანილი მღვიმიდან, ვერცხლისა, მოოქერილი, XI ს-ისა. რაჰის ერისთვის რატის მიერ არის შეკვეთილი. ზემოთ აწერია: Ἰς

¹ ნივთების დათარიღება ხელოვნებათმცოდნეთა ეკლესიით. წარწერების მასალა ვრცელი მ.ჯგულობის საშუალებას არ იძლევა. რაიმე პრინციპული სხვადასხვაობა ახრთა არ იხილება ნივთის ხელოვნებათმცოდნეობისა და პალეოგრაფიის მიხედვით დათარიღებას. ბერძნული წარწერები, ჩვეულებრივ, სტანდარტულია და რელიგიური თავისებურებები მათ იშვიათად ახასიათებთ.

X⁷C. ქვემოთა არშიაზე ქართული წარწერაა. ქვემოთ, გადაშლილ ევანგელზე არის წარწერა (№ 737), რომელიც ზოგი მკვლევარის მიერ ბერძნულად არის მიჩნეული (№ 737)¹; ნაწერის საერთო შთაბეჭდილება — ბერძნულია. დაკვირვების შემდეგ ჩანს, რომ ბევრი ასო იქბერძნულია, მაგრამ არის ქართული და სომხური ასოებიც და, ამას გარდა, უამრავი ლიგატურები. საერთოდ ცნობილია, ხატებზე მოთავსებულ გადაშლილ სახარებებზე რა სწერია ხოლმე, მაგრამ არც ეს შველის ამ წარწერის გარჩევას. ა. შანიძე მიდის იმ დასკვნამდე, რომ ენა ამ წარწერისა უცხოა, უცხოა მისი დამწერლობაც². სამივე ეს ხატი — ლეთისმშობლისა იოანე ნათლისმკემლისა და მაცხოვრის, ერთ კომპლექტს (ვედრების კომპოზიციისას) უნდა შეადგენდნენ.

⊙, ო, ႁ

№ 735

~ ლ —

№ 736

12. • № 61. იმერეთის ვარძიდან ჩამოტანილი ხატი, ლეთისმშობლისა, ვერცხლი-

ԻՐՄՏ	ԱՄԿՈՒԿ
Ի ԿԱՄԿ	ԲԵՒՆԵՐԻ
ՈՒՄԿԵՐ	ԵՆԱՓՐԻ
ՑԻԿԻԿ	ԽՈՒՄՅԵ
ԱԿԵՅՏ	ՔԵՎԻԿ

№ 737

~ ႁ ႁ

№ 738

~ ႁ ႁ

№ 739

სა. ირვლავ მინანქრების მედალიონებით. ხატი XV ს-ისაა, შიგ ლეთისმშობლის ფერწერა XIX ს-ისა, ხოლო მინანქრები — VIII ს-ისა. მედალიონები

¹ Н. Ковдаков - Д. Бакрадзе, Описание памятников..., стр. 146.

² А. Шапидзе, Ново-открытый алфавит кавказских абхазцев и его значение для науки: еნიქის შიამბე, IV, 1. 1938 წ. გვ. გვ. 1—68, სახელდობრ, მღვიმის ხატის წარწერაზე გვ. გვ. 57—60.

ერთაშად ბერძნული წ.წერის იერი აქვს, მაგრამ ბერძნული არ ჩანს ნინოწმინდის ტაძრის კედლის წარწერა (შდრ. ქვემოთ), რომელიც, კიდევ განსწავლდება და ემსგავსება ამ ხატის წარწერას (შდრ. ა. შანიძის დასახ. ნაშრომი, გვ. გვ. 54—56).

1744 წელს კემბრიჯის უნივერსიტეტის პოოფესორს, ე. მინსს (E. Minns) წაუკითხავს ეს წარწერა ბერძნულად, როგორც ცნობილი ადგილი იოანეს სახარებიდან (8.12: *† ἐξ ἡς ἡμεῖς τὸν θεὸν ἔχοντες, ὁ ἀναστὰς ἐκ τοῦ νεκροῦ ἔστιν ὁ θεὸς καὶ ὁ υἱὸς τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ἕξου ἐκ τῆς ἁγίας τριῶν*): „ჰ. მე ვარ ნათელი სთფლისა, რომელი შემომდგავს მე, არა ვიდოდეს ბნელსა, არამედ აქუნდეს ნათელი ცხოვრებისა“.

წაკითხვა თავისთავად ძალიან საინტერესოა, მაგრამ საეკვოდ მეჩვენება. ერთი და იგივე ასოს გამოსახატავად, რამდენიმე ნიშანია აღებული (შდრ. მაგალითად ω I-სა და III სტრიქონში მარცხნივ და I სტრიქონში მარჯვნივ, ან ε II და III სტრიქონში მარცხნივ და II, III, IV და V სტრიქონში მარჯვნივ და სხვა).

ეს ცნობა გადმომტა პროფ. ა. შანიძემ, რიპუვისაკ პატივეცემულ მკვლევარს დიდ მადლობას მოვხსენებ.

დაყირა არის ბუდეში ჩასმული). ამავე ხატზე უნდა იყოს ლაპარაკი ΚΗ.ΙΑ κοιν-Βακραδζε, στρ. στρ. 85—86 და ექ. თაყაიშვილი, არხ. ნოზბ. II, 140 გვ. აქ კიდევ მოტანილია ასეთი წარწერა: ΠΡΕΠΗΚΟΟΣ, რაც ახლა არ ჩანს. ხატს ზურგზე აქვს (№ 744): 'Ιησους Χριστους ιουδ.

15. № 1179. პატარა ხატი, ღვთისმშობელი ყრმით, ზემოთ კიდევ ერთი გამოსახულებმა ქართული წარწერით (№ 745), ხომ არა სწერია—„სერო... ე. ი. გამოსახულება ხომ არაა იოსების? მარიამსა და იესუს აქეთ ბერძნული წარწერები (№ 746).

16. კაცხიდან ჩამოტანილი ქრისტეს ხატი, XII ს-ის დასაწყისისა. მარცხენა მხარის გასწვრივ არის ქართული წარწერა. იესუს გამოსახულებას აქვთ იქით აწერია: Ι C X C. IC—გაფუჭებულია ცოტა.

17. იესუ ქრისტეს ხატი XII ს-ისა, კაცხიდან. ვერცხლისა. ზემოთ ვერცხლზე არის წარწერა: Ι C X C კვემოთ, გადაშლილ სახარებაზე და ირგვლივ მოთავსებულ კედურ მედალიონებზე არის ქართული წარწერები.

18. წილკნის ღვთისმშობელი, ჩვილდღი, X ს-ისა. ენკაუსტიკაა. ყრმის თავზე სწერია (№ 747): Ι ζ ρ χ—'Ιησους Χριστους—მარიამთან (№ 748): მუჲ ნმ, ე. ი. მუჲჲჲ მჲჲჲ—წარწერები შესრულებულია საღებავებით. საინტერესოა სახელთა II ნაწილების დაწერილობა: ρχ და ნმ—სახელი Χრისტოს—შემოკლებულია არა გავრცელებული სახით Xc, არამედ Xρ და ამისი თანრიგი, ისევე როგორც სიტყვისა მჲჲჲ—(მჲ)—შებრუნებულია.

ირგვლივ არის მინანქრებიანი და ნაქედი მედალიონები. ნაქედზე ქართული წარწერებია, მინანქრებზე—ბერძნული. ზემოთა ფენაში არის მედალიონები, წარწერებით (№ 749): ὁ Θεὸς πατὴρ—თეოდორე. აქ გვაქვს შემთხვევა ὁ და ω-ს ხმარების აღრევისა.

Ο Μ
Δ Ι
Α Α
~
~

№ 750

Ο Ἰ
Ν Μ
Τ

№ 751

ϫ
ΜΡ ΘΥ

№ 752

მარცხნივ არის (№ 750): ὁ θεὸς πατὴρ, ე. ი. ὁ θεὸς πατὴρ—ღმთიანე.

მარჯვნივ არის (№ 751): ὁ πατρ... μ, ე. ი. ὁ πατρὸς θεὸς—პატრიარქი. ამ ხატიდან არის ავარნილი და აქვე სეიფში ინახება XI ს-ის მინანქარი წარწერით (№ 752): მუჲჲჲ მჲჲჲ—ღვთისა.

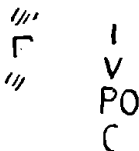
19. გელათიდან ჩამოტანილი მაცხოვრის ხატი XI—XIII საუკუნისა. ირგვლივ აქვს მედალიონები, ზოგი მათ შორის მინანქრიანია. მედალიონთაგან ზოგს ქართულად აწერია, ზოგს ბერძნულად. თვით ხატს აწერია X C. მარჯვნივ კუთხეში რელიეფური მედალიონია წარწერით (№ 753—755): 1) ὁ θεὸς πατὴρ (?)—წმ. გვრიტი.

2) ὁ θεὸς, Ἰησους (?)—წმ. ეობი.

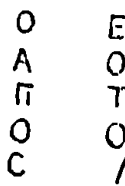
3) (ქართული მინანქარი) 4) ო მყ:აჲ B... მჟღ წჳიღა ზ....

5) (არ ირჩევა). ამ ხაზზე (მარჯვნივ, ზემოდან ქვემოთ) მარტო ერთია მინანქარი, დანარჩენები სულ რელიეფებია, მაგრამ ცუდად იკითხება.

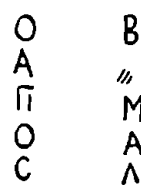
მარცხნივ ერთს (ანუამად ზემოდან III-ს) აქვს ბერძნული (?) წარწერა, ეს მედალიონი ნაქედია. წარწერა არ ირჩევა. ქვემოთ შუაში არის მინანქარი

1.

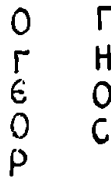
№ 753

2.

№ 754

4.

№ 755

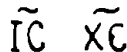

№ 756

ბერძნული წარწერით (№ 756): *ε γεαρρηαε, ე. ი. ὁ Γεαρρηαε*—გიორგი. ამ სიტყვაში არის *ε* და *α-ს* აღრევისა და იტაციზმის შემთხვევები.

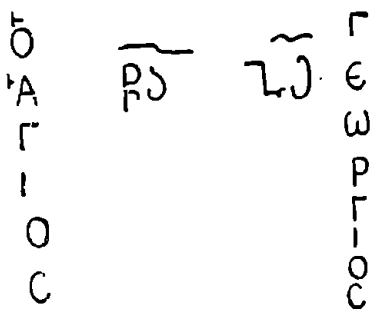

№ 757

№ 758

20. XII—XIII საუკუნის ვერცხლის ხატი. თვით ხატი აღრე ლეთისმშობლისა ყოფილა, მერე იოანე ნათლისმცემელია შიგ მოთავსებული (XVII ს-ის ფერწერა).

№ 759

.ხატი აღრე ხოფს ეკუთვნოდა, ხოლო მერე თბილისში ზუგდიდიდან იქნა ჩამოტანილი. კუთხეებში აწერია *მწყ ჳა*. ამ ხატის შესახებ აქვს ცნობა ექ. თაყაიშვილის (არხ. მოგზ. II გვ. 146).

21. ცაგერიდან ჩამოტანილი მაცხოვრის ხატი, XIII ს-ისა. ვერცხლის, ქვებით მოქედილი. კუთხეებში აქვს: *I'C X'C*.

22. XIII ს-ის ხატი ონიდან (?), ვერცხლის მთლიანად, გამოსახულია წმ. გიორგი (ვერცხლისაა და არა ნახატი);

არგვლივ რელიეფური მედალიონებია. ყველას ქართული წარწერები აქვს, გარდა ორისა (№ 757—758):

23. სუჯუნდანი ჩამოტანილი ხატი, XIII ს-ისა, ნაქედი. გამოსახულია წმ. გიორგი. ნაქედი მედალიონებია ქართული წარწერებით. წმ. გიორგის ორსავე ენაზე აქვს წარწერა (№ 759): *ὁ ἁγ:αε Γεαρρηαε* წჳიღა გიორგი.

როგორც ვხედავთ, წარწერაში (რომელიც კლასიკურ ორთოგრაფიას იცავს) გვაქვს spiritus-ის აღნიშვნაც კი.

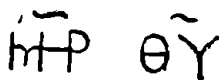
ამ წარწერას იხსენიებს ექ. თაყაიშვილი (არხ. მოგზ. II, გვ. 23). იგი ასეთი სახით მოჰყავს: Ο ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ. და ამბობს, რომ „ძრიელ ძველი უნდა იყოს“.

№ 760

№ 761

№ 762

24. ე. წ. ანჩის 'ხატი. იგი 5 ეპოქას განასახიერებს: ენკაუსტიკა—VII ს-ისა (ე. წ. ხელითუქმნელი მაცხოვარი), ცენტრალური ნაწილი, ნაქედი, ბე-

№ 763

ΗCΤΟΥ - ΩCIC

№ 764

ჭა 'ოპიზარს ეკუთვნის (ე. ი. XII ს-ისა), კარებების შიგნითა ნაწილი—XIV საუკუნისა, ნაქედი, გარეთა ნაწილი კარებისა XVII ს-ისა და თვით ენკაუსტიკის ირგვლივ და ქვემოთ წარწერიანად—XIX ს-ისა.

ΗCΤΑΥ

ΡΩCIC

Ι
Δ
Ε
Ο
Υ
Ω
C
Ρ

Ι
Δ
Υ
-
Π
C
Υ

Ι
Δ
Ε
Ο
Υ
Ω
C
Υ

Ι
Δ
Υ
-
Ω
C
Υ

№ 765

№ 766

გარეთა კარებზე, რომელიც XVII ს-ში არის დომენტი კათალიკონის ბრძანებით მოქედლი, შემდეგი ბერძნული წარწერებია: კომპოზიციასი „ღვთისმშობლის მიძინება“ ქრისტეს შარავანდში არის (№ 760): ω αϵ, ე. ი. ἁ τω—ანო. ამის ქვემოთ არის „საიდუმლო სერობა“, სადაც იესუს შარავანდში აქვს ο αϵ—ანო. მეორე კარებზე (იმავე XVII ს-ის ნაწილში) არის კომპოზიციები: „იერუსალემში შესვლა“ და „თომასგან ხილვა“. ორივეგან იესუს შარავანდში აქვს (№ 761). α αϵ—ანო. საყურადღებოა ϵ-ს დაწერილობა და α-ც-ს მაგიერად (α=ϵ), ეს გავრცელებული წარწერა სხვაგან ამ სახელ-

არ გვხვდება. კარების შიგნითა ნაწილზე (რომელიც არის XIV ს-ის ნაწმუშე-
ვარი) შობის კომპოზიციას აქვს წარწერა (№ 762) *სქპ მან*. ნაღლის ღების
კომპოზიციასი სწერია I^o X^o მეორე პარებზე (იმავე XIV ს-ის ნაწმუშეკარ-
ში) არის კომპოზიცია ჯვარცმა. ჯვრის თავზე სწერია (№ 763). I^o X^o. ირ-
გვლივ არის ბერძნული და ქართული წარწერები (№ 765) *ჟე აჯანათაჟე-
ჯვარცმა. მან ა ანან; თაა—აი ჰე შენი მანა ჟე სქპ; თაა—აი ჯეა შენი* (იხე
19,26—27)¹.

ამ წარწერათა მიმართ აღსანიშნავია:
საერთო ქარაგმა I^o X^o-სთვის (№ 767)
მუკ-ისათვის თავისებური ლიგატურა (№ 768),
იტაციზმი: (-ჟ).

IC XC

№ 767

ჟ

№ 768

ჟე აჯანათაჟე
ჯვარცმა

IC აჯანათაჟე

№ 769

25. XV ს-ის ოქროს ხატი, მარიამი ყრმით. ზედ არის ამოკაწრული
(უა არა ამოჩუქურთმებული) ბერძნული წარწერა (№ 769): *სქპ მან I^o X^o*.

MH · ΘV · IC · XC · ო ა ო
O ო

№ 770

26. XV ს-ის ვერცხლის ნაქედი ნაჩუქურთმევი ჯვარი (ე. წ. სადგურის,
ჩხარის ან თბილისის)². ცენტრალურ ნაწილში არის ვედრების კომპოზიცია.
ქრისტე ზის, მარცხნივ (მაყურებლისათვის) არის მარიამი, მარჯვნივ — იოანე,

¹ ეს წარწერა მოყვანილი აქვს ი. პონიალოვსკის (Сиринск... стр. стр. 69—70)
ასეთი სახით (№ 764): ИСТОУОСІС ИСТОУ ОСІС... (რასაც ხსნის [XIV] *портб (серебряный)*
დანარჩენი აღუსნელად მოკეცეს (№ 766). როგორც ვხედავთ, წარწერა მთლად ზუსტად არ
არის მოყვანილი. ამ ხატთან დაკავშირებით შდრ. Brosset, Rap. V, p. 29. Иоссеаи-
и П. И. Тихлинск... стр. стр. 27—28. პლ. იოსელიანს ხატი ბერძნული წარმოშობისად
მიანიხა, აღნიშნავს, რომ ბერძნული ასოები მოჩანს, მაგრამ არაფერი ისტორიული წარწერა
არ არისო.

² არა სპეციალურად ამ ჯვრის შესახებ, მაგრამ რუსთველის სახელობის და საღაფრობის
კვლევისას ი. აბულაძე და ქ. შარაშიძე XV ს-ის საინტერესო, „ოდას“ აქვეყნებენ,
რომლის მიხედვითაც გვაქვს დამატებითი მასალა თვით ჯვრის ქართული წარწერისა (სიმეონ
შოთასძემ, სადგურის დეკანოზმა, სხვა საქმეთა გვერდით ვერცხლით შეაბეღინა წმ. გიორგის
ხატი მესხეთის პატრონის, ყვარყვარეს ნებართვით, სპირიდონის შეწვევით, და ამ საქმეზე
„ხელოვანთ“ სამ წელს უმუშავიათ); И. В. Абуладзе и Х. Г. Шарашидзе, К во-
просу об имени и родстве Пуставелск... მეცნ. აკადემიის მოაზრებ., II, 7, 1941 გვ. გვ. 661—668

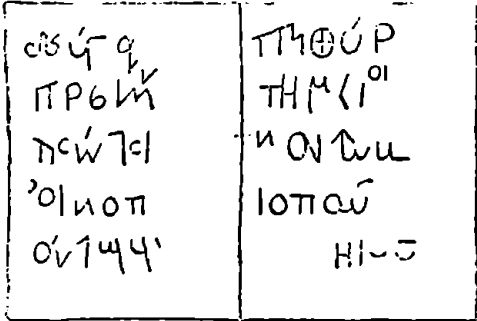

ასეთი წარწერებით (№ 770): $\mu\eta$. $\mu\alpha$. ΓC . χC . σ $\bar{\alpha}$ $\text{I}\omega$ $\text{I}\alpha\text{p}\eta\mu\alpha\zeta$ δ $\alpha\gamma\iota\alpha\zeta$ $\text{I}\omega\alpha\chi\gamma\eta\zeta$ δ $\text{p}\eta\eta\eta\mu\alpha\zeta$ (საინტერესოა სიტყვა $\text{p}\eta\eta\eta\mu\alpha\zeta$ -ისათვის გამოყენებული დაწერილობა და ლიგატურა (№ 771). გადაშლილ სახარებაზე არის წარწერა, ჩაქდებული, ნუსხურით შესრულებული (№ 772): $\delta\epsilon\alpha\tau\epsilon$ (?) $\text{p}\alpha\zeta$ $\mu\epsilon$ $\text{p}\alpha\chi\tau\epsilon\zeta$ δ : $\alpha\sigma\text{p}$. $\sigma\chi\tau\epsilon\zeta$ χI $\text{p}\alpha\zeta\text{p}\eta\zeta$ $\text{p}\eta\mu\alpha$ $\nu\alpha\text{I}$ $\alpha\gamma\eta\alpha\text{I}$ ... α . $\nu\alpha\text{p}\alpha\chi\eta\text{I}$ $\eta\zeta$ — ე. ი. $\delta\epsilon\alpha\tau\epsilon$ $\text{p}\alpha\zeta$ $\mu\epsilon$. $\text{p}\alpha\chi\tau\epsilon\zeta$ σI $\alpha\sigma\text{p}$: $\sigma\chi\tau\epsilon\zeta$ $\chi\alpha\zeta$ $\text{p}\alpha\zeta\text{p}\alpha\tau\epsilon\sigma\chi\tau\epsilon\sigma\text{I}$ $\alpha\chi\gamma\eta\alpha$ $\delta\epsilon\alpha\chi\alpha\text{p}\alpha\chi\alpha\sigma\alpha$ $\nu\alpha\text{I}\alpha\zeta$. მოკლეტი ჩემი ყოველნი მაშეაღონი და რომელთა ცვრთი შიშიე გეტვრთა და მე განგისუენო თუქენ

Ⲡⲡ)

(მთ. 11, 28. ქართ. DL რედაქცია). № 773 არის ფ. № 774 არის შ. სიგ. მისთვის სხვა ნიშნებიც იხმარება. № 775 არის ჯ. არის იტალიზმი: $\text{p}\alpha\zeta\text{p}\eta\mu\alpha\zeta$ ... $\eta\zeta$ (- $\nu\alpha\mu\alpha\zeta$), $\text{p}\alpha\zeta$ ($\text{p}\alpha\zeta$). არის

№ 771 ასოთა გადასმა: $\text{p}\alpha\zeta\text{p}\eta\mu\alpha\zeta$ (ϵ) $\nu\alpha\text{I}$, იხმარება spiritus lewis spiritus asper-ის მაგიერად (ე. ი. მახვილის ნიშნები ყოველთვის თავის ადგილას არ არის. ვედრების კომპოზიციის ქვემოთ არის ცალკეული ეპიზოდები წმ. გიორგის ცხოვრებიდან (სულ 9 ფენაა, ზოგში 2—2 სახეა). ზემოდან VI ფენაში, მარჯვენა გამოსახულებაზე (დაყურებლისათვის) არის დაზიანებული სურათი (ამის მარცხ-

ნივ არის „წმა გიორგის ურმის თვალზე დაკვრა“), რომელზედაც არის ბერძნული წარწერა (№ 776). VII ფენის მარცხენა გამოსახულებაზე (წმ. გიორგის შუბებით გმირავენ) სწერია (№ 777): δ $\alpha\gamma\iota\alpha\zeta$ $\gamma\alpha\text{p}\eta\mu\alpha\zeta$,

⊕ < $\text{I}\alpha\zeta\text{K}$,

№ 772

№ 773

№ 774

№ 775

ე. ი. δ $\alpha\gamma\iota\alpha\zeta$ $\gamma\alpha\text{p}\eta\mu\alpha\zeta$ —წმ. გიორგი. აქ გამოყენებულია ლიგატურა (№ 778) და სიტყვა $\gamma\alpha\text{p}\eta\mu\alpha\zeta$ დაწერილია $\gamma\alpha\text{p}\eta\mu\alpha\zeta$ —სახით. გვაქვს $\alpha\gamma\iota\alpha\zeta$ და არა $\alpha\gamma\iota\alpha\zeta$. წმ. გიორგის ხატზე მოთავსებული ჩაქდებული წარწერები ძირითადად ნუსხურით არიან

$\alpha\sigma\text{p}$
 $\text{p}\alpha\chi\tau\epsilon\zeta$
 $\text{p}\alpha\chi\tau\epsilon\zeta$

№ 776

შესრულებული (მთავრულით მარტო ვედრების კომპოზიციაზე პირთა სახელებია). დამწერლობის თვალსაზრისით წარწერები გვიანბინჯანტიური პალეოგრაფიის ნიშნებს ატარებენ (ცალკეული

ასოების ნოხაზულობა, ლიგატურები, ბევრათ გადასმა, შემოკლებები). სახარების ტექსტი, რომელიც ამ ძეგლზეა დატული, ჩვეულებრივ იხმარება ქრისტეს მიერ სხვადასხვა წმინდანთა მიმართვის დროს (შდრ. მონუმენტალური ფერწერისათვის, $\epsilon\text{p}\mu$ ... გვ. გვ. 228—229).

ბ ᄁჳიჳ ᄃჳჳჳჳ ᄄ ᄅჳჳჳჳჳჳჳჳ, ე. ი. ᄆ ᄁჳიჳ ᄇჳჳჳჳჳ ᄈ ᄉჳჳჳჳჳჳჳჳ—
წმიდა გიორგი ძლევაშემოსილი¹.

29. 1839 წ. პეპუ მეუნარგიას გაკეთებული ხატი, ლეონ დადიანის მთავრობის დროს, ქყონდიდის კუთვნილება. შუაში არის ქრისტე, თავზე ძვირფასი თვლებით მოქედლი შარავანდით, ირგვლივ ჩარჩოვს არის 14 რელიეფური მედალიონი უმეტესობა რუსული წარწერებით. ზემო ფენის მედალიონებში არის ბერძნული წარწერების შემცველი: მარჯვნივ (№ 781): ესაა მარია-

MP ΘΥ
IC XP

№ 781

MP ΘΥ
IC XI

№ 782

MP ΘV

№ 683

Ϣϣ ϣϣ

№ 784

გი ყრმით. მარცხნივ ასეთსავე გამოსახულებაზე სწერია (№ 782): მ^რ ჰ^ს IC XI მარცხნივ და მარჯვნივ ჩარჩოზე სიმეტრიულად სწერია (№ 783): მ^რ ჰ^ს ცენტრალურ ნაწილში გამოსახულ ქრისტეს აწერია ქართულად (№ 784) ი^ვ ქ^ე.

XP, XI, MP, MP

№ 785

MP ΘV

№ 785

ამ ბერძნულ წარწერებში ბოლოსდაბოლოს 2 სახელი გვაქვს და ეს ორი სახელი (შემოკლებული სახით) სხვადასხვაგვარად დაწერილი გვხვდება (№ 785).

Ⓐ O
NI ΛA
K O/

№ 787

Ⓐ P
C ΓH
O O/

№ 788

≡ T
I
O

№ 789

Ⓐ IAI ≡
AT
Ⓐ
Ⓐ I

№ 790

30. № 974, ხოფიდან ჩამოტანილი მაცხოვრის ოქროს დასაკეცი ხატი შერგილ დადიანის მიერ შეკვეთილი (XIII ს-ის პირველ ნახევარში) თამარ მეფის სამკერდე ჯვრისათვის². მის ზემოთა ნაწილში გამოსახულებებისა და ქარ-

¹ ბერძნული წარწერა ასეთი სახით: O AΓΙΟC I IΩΦΗΓΙΟC O ΤΡΟΠΑΙΙ ΟΠΟΡΟC — და მისი თარგმანი: S. George Tropaenophore—მოყვანილი აქვს ბროსეს შრომის მიხედვით (Rap. I. p. 67) ი. პომიალოვსკის (Сборник... стр. стр. 62—63). როგორც ვხედავთ სახელი Iωφηγιωჳ ზუსტად არ არის გადმოცემული.

² ამ ნივთის შესახებ ცნობები აქვს ექ. თაყაიშვილს, არხ. მოგზ... II, გვ. 151.

თული წარწერების გვერდით არის 4 მინანქარი დაახლოებით XII ს-ისა, რომლებზედაც სწერია (№№ 786—788): *μῆρ φη, ο α Νικολαιο;* ე. ი. *ὁ ἄγιος Νικόλαιος*—წმ. ნიკოლოზი, *ο α στήριος,* ე. ი. *ὁ ἄγιος Στήριος*—წმ. სტეტი. IV მინანქარზე წარწერა ჩაქრილი ყოფილა, ანუამად ჩანს მხოლოდ მარჯვენა ნაწილი (№ 789): [*ὁ ἄγιος Δομέτιος*]=ა[?]—წმ. ღომენტი.

OX	TIC	Θ	Τ		⊙	Λ	⊙	KO	M
EP	M,	ΠΕ	ΡΟ	ῙC	Χ̄C	ΠΑ	⊙	C	A
Ε			I		V		I		C
№ 791	№ 792	№ 793	№ 794	№ 795					

31. XI ს-ის ვერცხლის დასაკეცი ხატი, რომელიც აღრე შემოქმედის იყო. შიგ არის 8 ცალკეული მინანქარი: ა) (№ 790): [*ὁ ἄγιος Ἰωάννης*]=აღდგომა (გამოსახულია იესუ და მის წინ დაჩოქილი ორი ადამიანი. ადამ და ევა?). ბ) (№ 791): *ο χερουσαμ/ ὁ γαρουσαμ*—ხარება. გ) (№ 792): ⊙ *πασχι* ὁ [*ἄγιος*] *Ισάριος*—წმ. პეტრე. დ) (№ 793): *Ἰησους Χριστός*—იესუ ქრისტე.

	⊙	M	⊙	Λ		
	ΔA	I	ΙΩ	⊙		
⊙	//	AN	⊙Θ	Γ		⊙
A	//	⊙	Ε	⊙	⊙	V
N	//	I	⊙	⊙	⊙	P
			⊙	C	⊙	⊙
№ 796	№ 797	№ 798	№ 799	№ 800	№ 801	

- ე) (№ 794): *ὁ Πανσιος*—წმ. პავლე.
- ვ) (№ 795): *ὁ Κασμαξ*—წმ. კოზმა.
- ზ) (№ 796): *ὁ αγ...* (ალბათ ὁ Ἅγιος Ἰσάριος—წმ. ანდრია).
- თ) (№ 797): *ὁ δεμαχιος, ὁ δεμαχιος*—წმ. დამიანე.

საინტერესოა შემოკლებები: *ο* და *ε*-დაბოლოებებისათვის / და \ , *α*-დიფ-თონგის *ε*-თი გადმოცემა: *χερουσαμ(ός)*.

32. ვერცხლის ტრიპტიხი, შუაში ვედრების კომპოზიცია. IX ს-ისა, მარტვილიდან. ამოვარდნილია იესუ ქრისტე, მხოლოდ მარიათისა და იოანეს გამოსახულებებიანი მინანქრებია გადაჩენილი. იქითხება წარწერა: *I C X C*; *I C*—აწერია მარიათის ნაწილს; *X C*—იოანესას).

33. XVII ს-ის ხატი, მარიათი ყრმით. მიბაძევა ერთი ბიზანტიური (XVII—XVIII სს.) ხატისა, რომელიც მარტვილიდან არის ჩამოტანილი და ეხ-

ლა ანავე სეიფში იმყოფება. ამ პატარა, მიბაძვით საქართველოში გაკეთებულ ხატს ირგვლივ აქვს IX—XI სს-ის მინანქრის მედალიონები:

Ⓐ K
Λ A
O C

№ 802

Ⓐ

№ 803

Ⓐ T
MA EO
C

№ 804

მარცხენა მხარის მინანქრები.

- ა) (№ 799): ἰ ζ[γ:α:] Ἰω(ζηνης) ὁ μαιολγος წმიდა იოანე ღვთისმეტყველი (XI ს-ის მინანქარი) ლიგატურა (№ 800). შემოკლება: ἰω და α(ζγ:α:-ისათვის),
ბ) (№ 801): ὁ σαυραζ, γ. ი. ὁ Ἰαζ:α:ς—იაროსი (?). (შდრ. მრკ. 5,22; ლკ. 8,41). ორი შემთხვევა იტაციზმისა: α-ი და α-ε.

Ⓐ Λ
Π O
A C
V

№ 805

№ 806

Ⓐ

№ 807

MA Π P
PK Ε O
OC T

№ 808

O M
O AP
CH KV
O A
C NO

№ 809

Ⓐ
№ 810

გ) (№ 802): ἰ ζ[γ:α:] Ἀναξ—წმ. ლუკა (XI ს. მინანქარი). გვაქვს ლიგატურა (№ 806) და A არის შემოკლებული ჯგუფი.

მარჯვენა მხარის მინანქრები:

ა) (№ 804): ἰ ζ[γ:α:] Μαρμαζ—წმ. მათე (XI ს. მინანქარი). არის ლიგატურა; O-ში ჩაწერილი α არის ჯგუფის შემოკლება. α-დიფთონგი გადმოცემულია ე-თი. რა ან რ-ს კომპლექსისათვის გვაქვს მარტო τ.

ბ) (№ 805): ἰ ζ[γ:α:] Παναζ წმ. პავლე ლიგატურაში (№ 806) α გადმოსცემს ჯგუფს შემოკლებით.

გ) (№ 807): ἰ ζ[γ:α:] Μαρμαζ წმ. მარკოზი (XI ს. მინანქარი).

ზემოთა მხარეს მოთავსებული მინანქრები:

ა) (№ 808): Παναζ—პეტრე (შემოკლების ნიშნად იხმარება /, ეს გადმოსცემს ჯ-ის მოკვეცას).

ბ) (№ 809): ἰ შ:α:ζ Μαρμαζ—წმ. მარიანე იტაციზმია: οηαζ, Μαρμαζα. ბოლოცილი და მოკვეცილია—Μαρμαζαο.

გ) (№ 811): ἰ ζ[γ:α:] Βασιλαζ—წმ. ბასილი (IX ს-ის მინანქარი). მოკვეცილია ე—დაბოლოება. იტაციზმია: Βασιλα:ς. ლიგატურაში (№ 810) α ათის ჯგუფის შემოკლებით გადმოსცემი.

ორი, X ს-ის მინანქარი არის შიგნით, მარიამის მარჯვნივ და მარცხნივ (№ 812—813).

ა) (№ 812): იესუ ქრისტე,

ბ) (№ 813): დედა ღვთისა.

ამ ხატის მინანქრების წარწერების თავისებურებები თავთავის ადგილას იყო განხილული.

34. ბიზანტიური ხატი, პატარა ზომისა, ჩამოტანილი კორცხელიდან, № 211. ესაა ცვლილით დაბატული მაცხოვარი (?), თუმცა მინანქრებს „ღვთისმშობელი“ აწე-

Ⓐ   C
B   I
A   Λ
         I

№ 811

Ⓘ̄   χ̄C

№ 812

Ⓜ̄P   Θ̄V

№ 813

რია (ბერძნულად). ზედ არის წარწერებიანი მინანქრები (№ 814): $\mu\eta\rho$ $\iota\sigma$ ზევით (№ 815): $\text{+ } \eta \text{ } \alpha\eta\mu\text{:}\sigma\text{:}\varsigma \text{ } \alpha\eta\varsigma \text{ } \mu\alpha\tau\alpha\alpha\alpha\sigma\text{:}\alpha\text{:}$, ე. ი. $\text{+ } \eta \text{ } \alpha\alpha\text{:}\mu\eta\mu\text{:}\alpha\text{:}\varsigma \text{ } \alpha\eta\varsigma \text{ } \mu\alpha\tau\alpha\text{:}\alpha\text{:}\alpha\text{:}\alpha\text{:}$ — ღვთისმშობლის მიძინება.

Ⓜ̄P

Θ̄V

№ 814

$\text{+ } \eta\kappa\eta\mu\iota\sigma\iota\varsigma \text{ } \tau\eta\theta\epsilon\theta\omicron\tau\omicron\kappa$

№ 815

მარჯვენა არშიაზე (№ 816): $\eta \text{ } \acute{\alpha}\gamma\iota\alpha \text{ } \text{''}\text{A}\eta\gamma\alpha\text{''}$ — წმ. ანა. $\sigma \text{ } \acute{\mu}\eta\tau\epsilon\text{:}\rho\text{:}\varsigma \text{ } \text{''}\text{I}\sigma\alpha\alpha\zeta\epsilon\iota\varsigma \text{ } \text{''}$ წმ. იოაკიმო. (გვაქვს ლიგატურა (A. სიღვევა $\acute{\alpha}\gamma\iota\sigma\text{:}\varsigma$ შემოკლებულია ა-დ. არის იტალიური: $\eta\text{=}\iota$, $\eta\text{-}\epsilon\text{:}$. σ გვაქვს ა-ს მაგივრად).

HAΓIAANNA

Ⓐ
H
O
A
K
H
H
M

№ 816

ქვემოთა ფენა (№ 817): $\eta \text{ } \acute{\alpha}\gamma\iota\alpha \text{ } \text{''}\text{A}\eta\chi\text{-}\tau\epsilon\rho\iota\alpha\text{''}$ — წმ. ვატირინე. ა: — გადმოცემულია $\epsilon\text{-}$

H   E   H
A   K   A
Γ   A   Γ
H   T   A K
A   E   N
                         BAP
                         BA
                         PA

№ 817

№ 818

თი; № 818 $\eta \text{ } \acute{\alpha}\gamma\iota\alpha \text{ } \text{''}\text{B}\alpha\rho\beta\acute{\alpha}\rho\alpha\text{''}$ — წმ. ბარბაღე. $\text{+ } \eta \text{ } \gamma\epsilon\gamma\eta\eta\sigma\text{:}\alpha\text{:}$ — შობა (: გადმოსცემს $\eta\text{-}$ ს და $\eta\text{-}$ ს მაგივრად გვაქვს. ორი $\nu\text{-}$ ს მაგივრად გვაქვს ერთი).

მარცხნივ (№ 819) + ო ჯჳჳ:ჳჳჳ, ე. ი. + ო ჯჳ:ჳჳ:ჳჳჳ—ხარება. გვაქვს შენოკლება—ჳ-ისა, ჳ:—დიფთონგი ე-თია გადმოცემული, იტაციზმია (ჳ=ი-ს). ე-ის ნაგვიერად გვაქვს :- ჯჳჳ:ჳჳჳ/.

წარწერები ბიზანტიური ბერძნულის ენობრივი ნიშნების ნატარებლები არიან, ასოთა მოხაზულობიდან გამოირჩევა M და I (№ 820). რაც დაახლოებით X—XI სს-სთვის არის დამახასიათებელი.

†ΟΧΕΡΙΤΗCΗ

o)

M და I

№ 819

№ 820

35. დაახლოებით X ს-ის მიწანქრის ხატი, № 2847, შედენილი მაქუტაძე-აბაშიძისაგან. გამოსახულია ჯჳჳრცმა და აქეთ-იქით მარიაში და იოანე. ამის შესაბამისად აწერია (№ 821): 'Iჳთენს

Xჳ:ჳჳჳ—იესუ ქრისტე (ი)ბჳ ო ა:ბჳჳ ოჳჳ—აი ძე შენი იჳჳჳ ჳ მჳ(ჳჳჳ) ოჳჳ—აი ღღჳ შენი (ი-ე 19, 26—27) (ჳ, ოჳჳ)ჳჳ:ჳჳჳ—ჯჳჳრცმა.

IC XE

ΔΕΟΨΟCCOV ΙΔΟΝΗΗ, COY P
W
C
C

№ 821

36. გამოხატულება ქრისტესი საღებავით არის შესრულებული, ირგვლივ ვერცხლის ჩუქურთმებით არის შემკული, აქვს წარწერები ვერცხლზე მინაწკრით (№ 822): ო ჳჳჳ:ჳჳჳჳ ჳჳჳ ბჳ? ჳჳ, ე. ი. ო ჳჳჳ:ჳჳჳჳ ჳჳჳ ბჳჳჳჳ ჳჳჳჳჳ ღღჳჳჳ ღღჳჳჳ. 'Iჳთენს Xჳ:ჳჳჳჳ—იესუ ქრისტე (უქულმაა ჩასმული). საინტერესოა დაწერილობა Δ (==ბ-ს) და η-სთვის X.

37. ო 154—ოდიშიდან ჩამოტანილი ვერცხლის ნა-

OBACIAEVC
THCAONC

მედი პატარა ხატი, მარიაში ყრმით და წარწერით (№ 823): მჳჳ მჳ, I'ს X'ს — ასოთა მოხაზულობის მიხედვით წარწერები დაახლ. XVI ს-ისა უნდა იყოს. საინტერესოა: Y, I (№ 824) და ქარაგმისა და მახვილის ნიშნები (№ 825) (ხატს ქართული წარწერა არა აქვს).

OX

OI

M

EV

IC

XC

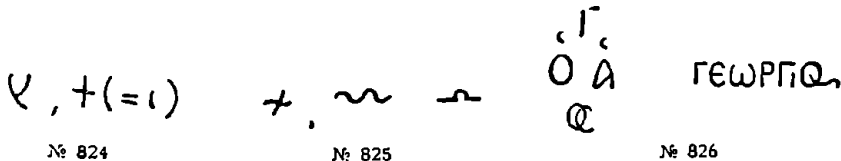
№ 822

№ 823

38. № 9197 თბილისური ხატი, ხეზე ფერწერა, წმინდა გიორგი ცხენზე, დაახლოებით XVI ს-ისა. აწერია მწვანე ფონზე წითლით (№ 826) ო Ⴑჳ:ჳჳჳჳ—წმ. გიორგი.

39. ო № 80 ა/ბ—იმერეთიდან ჩამოტანილი სანაწილე, XV ს-მდელი-მრგვალი, წრიული ფორმისა. ამობურთული ნამუშევარია. დიამეტრი დაახლ-

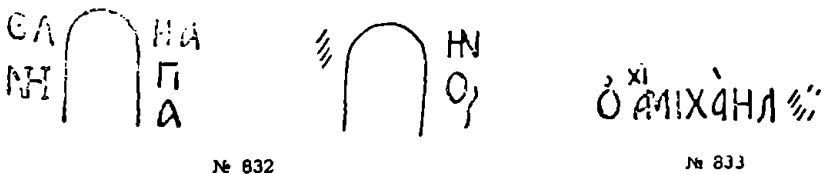
5 სმ. გარედან ერთ ნხარეს გამოსახულია წმ. გიორგი, მეორეზე წმ. დიმიტრი. ორივენი ცხენებზე არიან. აწერიათ (№ 827, 828): *Γεωργίου, Διμήτριος, γ. ο.*

Γεωργίου-გიორგი Διμήτριος—ღმიტრი. საინტერესოა ი-დაბოლოება (№ 829): მ-ს მოხაზულობა (№ 830), ლიგატურა *ჟჟ* (№ 831) და პატარა ასოების გაოვეა მთავრულში: *ε* და *:-სი*.

40. იმერეთიდან მოტანილი XVI ს-ის ვერცხლის პატარა ტრიპტიხი № 34. დახურულს გარედან ქართული წარწერა აქვს მთავრულად ჩაკედული:

+ ლო და ძელო კტო
ჯი ქსნი
ძღვა მტრთა
შე ელენე ასლი ჩმ

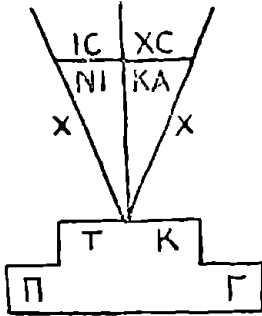
ზურგი სულ სავსე აქვს ქართული წარწერით. გახსნის შემდეგ შიგნით, ჯვარცმის ქვემოთ, ჩანს კიდევ (№ 832). *Ελση η άγία*—წმ. ელენე. ...[*Κωνσταντι- νους*—კონსტანტინე.

41. № 506. ახალციხის თომა მოციქულის ეკლესიიდან ჩამოტანილი ხის ხატი, დაახლ. XVI—XVII სს-ისა, ზედ ფერწერით შესრულებულია მიქაელ მთავარანგელოზის გამოხატულება, აწერია წითელი საღებავით (№ 833): *ὁ ἀρχ Μιχαήλ*—*გ. ო. ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ*—მთავარანგელოზი მიქაელი.

42. ხის სასეფისკვრე, საღებავებით მოხატული, XVII ს-ისა. უკან აქვს ჯვარცმის სიმბოლური გამოსახულება (№ 834): *Ἰησους Χριστος υιος Χρισ- τος χριστος: ἁγιος ἁγανευ πατριδειςος ὑγιουεν*. იესუ ქრისტე ძლევა. ქრისტე ახარებს. თემის ადგილი სამოთხე ყოფილა.

43. კუნდიდლის (?) ჯვარი, დაახლოებით X ს-ისა. ზედ მინანქრით გამოხატულია ჯვარცმა. ჯვარს ზემოთ აწერია IC XC, (Ἰησοῦς Χριστός -- იესუ ქრისტე). ხოლო ჯვარის მკლავებს ქვეშ სწერია ΙΑϞΟΥΙΟϞΟΥ ΙΑϞΟΥΗΜΡϞΟΥ *იჲ ო სიჲჲ ოსი ონი იჲსოჲ ოსი; ონი Ⴖ სნიჲ ოსი- აი, ძე შენი. ონი Ⴖ Ⴖსოჲ ოსი*, ლელა შენი (იწე 19, 26—27).

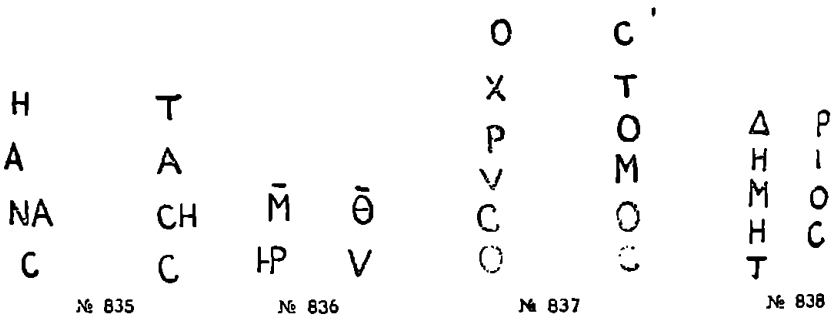
№ 834

- ბ) (№ 837): Ⴖ χρυσႶთαιμαჲ—ოქროპირი.
- გ) (№ 838): Δημητρηαჲ—დიმიტრი.
- დ) (№ 839): Νικαλααჲ—ნიკოლოზი.

IC XC

44. X ს-ის ჯვარი. კუნდიდლის კუთვნილი, ზედ მინანქრით გამოხატულია ორი ადამიანი (ადამ და ევა?) და ბერძნულად აწერია (№ 835): *η αγαθασηჲ* (იტაცებნით), ე. ო. *ჲ ანათასაჲ*—ადგომა.

45. X ს-ის სანაწილე ჯვრის ფორმისა. კუნდიდლის კუთვნილი. ზედ მინანქრით ცალკეული პირებია გამოხატული შესაფერი წარწერებით: ა) (№ 836) *μ ηρ μ* ს საინტერესოა ამ გავრცელებული შემოკლების ასე დანაწილება.

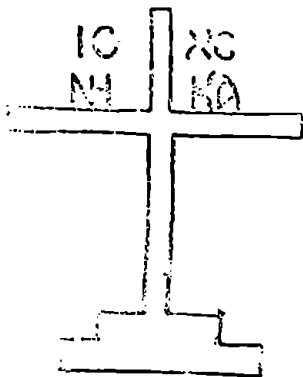
46. კუნდიდლის სანაწილე, X საუკუნისა, ჯვრის ფორმისა არის და ორსავე მხარეზე წარწერებიანი რელიეფური მედალიონები აქვს. წარწერები მინანქრით არის შესრულებული: პირზე აწერია (№ 840): *Μιχαηλ* მიქაელი IC XC იესუ ქრისტე, *Ⴖნი Ⴖ სნიჲ ოსი, Ⴖნი Ⴖ Ⴖსოჲ ოსი- აი, ძე შენი, აი, ლელა შენი* (იწე 19, 26—27), *Γαβრიელ* — გაბრიელი. სიტყვა *სნიჲ*—სწერია *საჲ* — ფორმით. არის ლიგატურები: *η* და *ΗΜΗΡ*. ზურგზე აწერია (№ 841): *μαμααჲ* (α—დიფთონგი გადმოცემულია *ჲ*-თი), *λαααჲ*, *σαააჲ* (თავისებურია *ა*-ის დანწერილობა. ბოლოკიდური *ჲ* მოკვეცილია), *μαααჲ*.

დ) (№ 850) მს, ე. ი. [მრჩეპ] შინ [დედა] ღვთისა.

52. ი № 197, დაახლოებით XVI საუკუნის ნივთი, რომელსაც ზედ აწერია, რომ სოლომონ მეფის გულსაკიდა ხატი იყო. გარეთა ბუდე ვერცხლია,

№ 851

ა, ხ, ჯ

№ 852

შიგ დევს ძვლის ფირფიტა, რომელზედაც ამოკრილია 9 სიუეტი. თვით ფირფიტა პატარაა, გამოსახულება პატარა, მაგრამ მკაფიო. გამოსახულებებს ზემოთ ამოკვეთილია წარწერები, რომლებიც ბერძნულად მიაჩნიათ¹.

ღურჯი მონასტერი

ღურჯი მონასტერი მდებარეობს თბილისში, საჯაიას ქუჩის ბოლოს, რუსული (იოანე ღვთისმეტყველის სახელობის) ეკლესიის გვერდით. იგი XII — XIII სს-ში არის აშენებული და მერე არა ერთჯერ შეკეთებული². სამხრეთ ფასადზე, შესასვლელი კარების თავზე არის 9-სტრიქონიანი ქართული წარწერა (მთავრული)³, რომლის შუაში მოთავსებულია ჩუქურთმებისგან გამოკვანილი ჯვარი, რომლის ზემოთაც არის ბერძნული წარწერა (№ 851): IC XC NIKA. ეს წარწერა (ისევე როგორც ქართული) ჩაჭრილია მოსალოდნელი ქარაგმის ნიშნები არა აქვს (თუ უკვე წაშლილია). წარწერა XII — XIII სს-თა მიჯნისაა. ნიშნულობის მხრივ ნიშნულთაგანია ასოები: ა, ხ, ჯ (№ 852)⁴.

¹ წარწერები ან სტილიზებული ბერძნულია, ან შეიძლება სლავური დამწერლობით შესრულებული. ზოგი მანც მეტისმეტად ჰგავს სლავურს.

² ძვლის შესახებ დაწვრილებით იხ. ვ. ბერიძის „ღურჯი მონასტერი“: ქართული ხელოვნება, II, 1948 წ. გვ. გვ. 91—110.

³ სამეცნიერო ლიტერატურაში ღურჯი მონასტერი ამ ქართული წარწერით ზღვრო იყო ცნობილი, ვიკრე სხვა რამით. წარწერა თაზარ მეფის დროისაა (იხსენიებს აბულასანს) ამ დროს ეყუთენის მთელი ეს სამხრეთის შესასვლელის ტიპმანიც (თავისი ჩუქურთმისანი ჯვრითა და ბერძნული წარწერით). წარწერის ერთ-ერთი უკანასკნელი გამოკვეთებული ვარიანტი იხ. ვ. ბერიძის ზემოთ დასახელებულ წერილში, 96—98 გვერდებზე.

⁴ ბერძნული წარწერა ასეთი სახით: IC XC NIKA მოყვანილი აქვთ: E. Такаш-мвнлн, Арх. вѣс... IV, стр. 148; ვ. ბერიძე, დასახ. შრომა, გვ. 96.

ჟინეზაუკი

ლ. მუსხელიშვილის შრომაში „დმანისი. ქალაქის ისტორია და ნაქალაქარის აღწერა“ არის ასეთი შენიშვნა: „ფინეზაურის (ანუ, ადგილობრივთა გამოთქმით, თინაზურის) ნასოფლარი მდ. ფინეზაურის მარჯვენა ნაპირას მდებარეობს, საფარლუს პირდაპირ, პატ. დმანისიდან ხუთიოდე კილომეტრით უფრო ზემოთ. აქ ორი მცირე ერთნავეიანი ეკლესიის ნანგრევეია, ერთი მეორის ზემოთ, ორივე თლილი ქვით ყოფილა ნაგები; ქვემო ეკლესიის ახლოს გდია წითელი ქვა შოკლე ბერძნული წარწერით; იქვე ნასახლარიც ჩანს, რომლის განაპირას ობლად ამართულა დაუშუშავებელი, მალალი და წვევტიანი ქვა (სიმაღლ. 1,95, სისქით ძირთან 1,00, ხოლო წვერთან 0,35 მეტრი), ღრმად ჩასმული მიწაში, რომელიც შეიძლება ე. წ. ვეშაპოიდს წარმოადგენს; ზემო ეკლესიის გარშემო კი ძველი სასაფლაოა. უეკელია ამ სოფელმა ბისცა მდ. ფინეზაურს თავისი სახელი. მით უფრო საკვირველია, რომ ვახუშტი მას არ რხენიებს. სხვა საბუთებშიც ეს სახელი არ უკმხვედრია“ (კრებულში: შოთა რუსთაველის ეპოქის მატერიალური კულტურა, გვ. 323, შენიშვნა 4).

ცნობის ადგილზე შემოწმების შემდეგ ფინეზაურის ქვემო ეკლესიის მასლობლად აღმოჩნდა წითელი, საკპაოდ რბილი ქვის სამი შედარებით მოზრდილი ნამეტრევი, რომელთაგან ერთზე კვალიც აღარ იყო იპისა, რომ ოდესმე რაიწე წერბულიყო, მეორეზე შერჩენილი იყო ნიშნები, საფიქრებელია, ბერძნულ ასოთა მოხაზულობისა, ხოლო მესამეზე, რომელიც თავის დროზე მთელი ქვის უკიდურესი მარჯვენა ნაწილი იქნებოდა, მკათიოდ ჩანს Σ (სიპაღლე 6 სმ, პორიზონტალური შტრიხის სიგრძე—3 სმ). ვფიქრობ, ეს იქნებოდა წარწერის უკანასკნელი (თუ კი საერთოდ იყო რამდენიმე) სიტყვის უკანასკნელი ასო, შესაძლებელია ეს სიტყვა 4-ზე (თუ—05-ზე?) დაბოლოებული სახელი იყო. ჩანს, ლ. მუსხელიშვილს მიერ აღნიშნული წარწერიანი ქვა დაუშეტრეციათ.

მხოლოდ ერთი ასოთი ძნელია დათარიღება ამ ფრაგმენტისა. თ-სათვის მოხაზულობა Σ ჩვეულებრივია პირველი საუკუნეებისათვის, მაგრამ როგორც ჩვენივე მასალიდან ჩანს, იგი გვხვდება XIX ს-შიც (შღრ. კაცხის ბერძნულ წარწერას).

აბუღუმი

დიდი დმანისის მახლობლად, სოფ. ბალიჭის პირდაპირ, მდ. მაშავერის მარცხენა ნაპირას არის ადგილი აბულბუჯი. ვახუშტის „აღწერაში“ მას აბულბუჯი ეწოდება (გვ. 39). აბულბუჯის მცირე ერთნავეიანი ეკლესია, როგორც

ლიტერატურაშიც არის აღნიშნული, რესტავირებული ყოფილა¹. მის დასავლეთ კედელში დაახლოებით ადამიანის სიმაღლეზე ჩადგმულია ქვა, რომელზედაც გამოაახულია ბოლნური ტიპის ჯვარი და მის ქვეშ A და Q (№ 853).

№ 853

როგორც ცნობილია, ეს აღნიშვნა პირველი საუკუნეებიდან მომდინარეობს. იგი ქრისტეს სიმბოლოა და წარმოადგენს იონანს გამოცხადებიდან აღვილის, შეიძლება ითქვას, შემოკლებით გადმოცემას. ეს ადგილია: 1,8 და 21,6: «*ϳϳⲁ ⲉⲓⲙⲁ ⲧⲃ ⲉⲗⲑⲁ ⲁⲗⲓ ⲧⲃ ⲁ̅, ... ⲗⲉ̅ϳⲁ Ⲓ̅ⲛ̅ⲣⲓⲟⲩ ⲉ̅ ⲙⲉⲛ̅ⲉ̅*» («მე ვარ ანი და ზ, ... იტყვს უფალი»).

ქვა ამჟამად სწორად არაა ჩადგმული (90°-ით არის შესაბრუნებელი-მარჯვნივ), ჩანს ძველი მასალა (დაახლოებით VI—VII სს-ის ქვა) გამოიყენეს შემდეგ და ისე ჩასვეს, როგორც მოხდათ.

წარწერა საინტერესოა პალეოგრაფიული თვალსაზრისით: *α* საკმაოდ სტილაზებულია (ბევრი დამატებითი შტრიხი აქვს), ხოლო *ω* წესიერი ფორმისა არც კია, ნთლიანად შესაბრუნებელია. ვფიქრობ, აქ ადგილობრივი მკრელის შექოლება უნდა იყოს².

ლ. მუხსელიძის შრომაში «არქეოლოგიური ექსკურსიები მაშაერის ხეობაში» (თბილისი, 1941 წ.) აბულბუჯის ეკლესიაზე მსჯელობისას აქვს ასეთი ცნობა: «ეკლესიის შიგნით გდია კიდევ ერთი ბერძნული მთავრული ამოკოდვილი წარწერაინი ქვის ფრაგმენტი. მოვახერხე მხოლოდ შემდეგის ვარჩევა: **ΥΑΡΚΩΡ**»

— -- ΗΚ -- T²

სულ ორი სტრიქონია.

შენიშვნებში მას უწერია: „1. პირველი ასოს წან კიდევ რალაც ნიშანია, რომელიც სომხურ მთავრულ *Λ*-სა ჰგავს; მესამე ადგილას *P*-ს მაგივრად შეიძლება *Φ* იყოს; უკანასკნელი *P* საეჭვოა, რადგან თავშეკრული არაა. 2. უკანასკნელი ასო საეჭვოა, შეიძლება *I* იყოს, რადგან *T*-სთვის თავი ძალიან მოკლე აქვს“ (გვ. გვ. 25—26).

ეს წარწერა აბულბუჯის ეკლესიაში აღარ მინახავს.

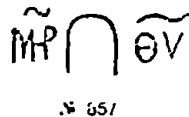
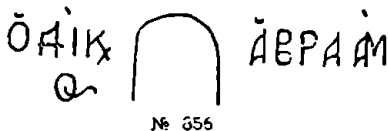
¹ აბულბუჯის ეკლესიის (მისი არქიტექტურისა და წარწერების) შესახებ ცნობები აქვს ლ. მუხსელიძის შრომაში: არქეოლოგიური ექსკურსიები მაშაერის ხეობაში, თბილისი, 1941. გვ. გვ. 24—26 და 86. ეკლესიას აქვს XI—XII სს-ის კართული წარწერა, ბოლო თვით ძველის ოსტერვარცია ვარაუდით. XVII ს-ით არის დათარიღებული.

² ეჭვით დასაბულებულ შრომაში გვ. გვ. 24—25 ლ. მუხსელიძის მოჰყავს ეს წარწერა და მის მაგაჲად მიაჩნა ბოლნისის ტაძრის ჩრდილო-აღმოსავლეთი მინაშენის აფსიდის კედელში, საოკმლის ჩრდილოეთით ხეივთკენ გამოსახული, ე. წ. ბოლნური ჯვარი და მის ქვეშაით ადრე მისთვის გაუგებარი (საუბრაუდოდ ბერძნულ *Λ* და *Ω*-დ გაგებული) ორი ნიშანი (წილ. ლ. მუხსელიძის წილ. ბოლნისი: ენიშნის მოაზრებ., III, 1938. გვ. გვ. 342—343).

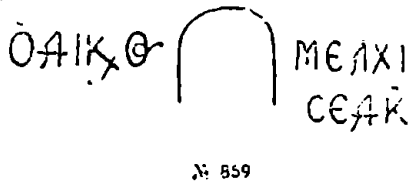
ბოლანისში დატული ჯვრის გამოსახულება, ბერძნული ასოებითურთ, ლ. მუსხელიძის *X—XI სს-ებზე ადრინდელი წარწერების ჯგუფში აქვს მოთავსებული. რაც შეეხება აბულბუჯის მედალიონს, მის შესახებ იგი წერს: «წარწერა ხეოვლედან ნაფხაქნი, მაგრამ შეიძლება ძველი იყოს» (აოგ. ექსკურსიები... გვ. 25). უფრო ზუსტი დათარიღება მისი მოცემული არა აქვს.*

ფანჯრებს ქვეშ არის (№ 857): *მჭურე მესე ჯეა ღვთისა. ცენტრალური ფანჯრის ქვეშ არის ფართო გამოსახულება, წარტყენა მხარეს ღვთისწინაშე-ლისკენ) არათფერი ჩანს. მარჯვენა კიდებზე მოჩანს: ...X(ღ. შენდევ (№ 856): *ბ პიოჭურეს 'Icaxპაჲ წინასწარმეტყველი იაკობი. ამის გვერდით ნიშნი (№ 859): *ბ შ:ა:ა:ღ მეღჯამეშჲ მართალი მელქისედეკი. ნიშის თავზე ნახევარი ტანიით ხატია თითქოს ფრინველზე შემონიჭდარი პირი, რომელსაც აწერია: III, I, X.***

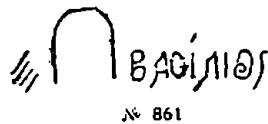

(*ბ პიოჭურეს) 'Iaw(აჲ) წინასწარმეტყველი იონა. მის გრაგნილზე სწერია (№ 860): *ეჴი| იσα| εν θ| λι, ე. ი. ეწნეშჲ ენ მღ[ჴჲჲ მთა პრჲჲ K̄nრთო...| ღდაღ ევე ჴრის შინა ჩემზა უფლისა შიშართ... (იონა, 2,3).**

ამის გვერდით მთელი ტანიტ გამოსახულია (№ 861): *ბ შ:ა:ა:ღ Baxმესე: წმ. ბასილი. მას ხელნი აქვს გრაგნილი, წარწერით (№ 862): *თამ: ა: ჴი:ა: თ: v თმე| მემჲ| νοη| τας σ| αρχ, ე. ი. თმეს: აჴი:ა: თან თანმემჲყათან თაჲ თარჲ (თაჲჲ ἐπιμυμιας και ἰθουαης πριστρχεσμου) არავინ არის ღირსი შეკრულთაგან სორ-ცელი (სიტყობებით და სიამოკნებით რომ მოგიახლოედეს). ამის გვერდით არის უგრაგნილო ბიუსტი. წარწერით (№ 863): *ბ შ:ა:ა:ღ I'ayქრეაჲ წმ. გრიგოლი. ამის გვერდით არის კვლავ მხოლოდ ბიუსტი, დახიანებუ-ლი წარწერით (№ 864): *ბ შ:ა:ა:ღ... წმიდა...****

EBO
ICA
ENO
ΠΙ

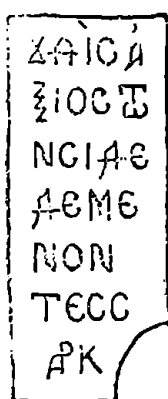

ქვემოდან ნეორე ფენანი. ოქრო-პირის თავზე არის გამოსახულება, წარწერით (№ 865): *ბ პიოჭურეს: *ა:ა: ჯეს-ურეს 'Aპრან წინასწარმეტყველი და ლევიტე-ლი აარონი. მის გრაგნილზე სწერია (№ 866): *ა... მთ... ო:ა. ამის გვერდით ხატია რომელიღაც წინასწარმეტყველი, რომლის სახელი აღარ ჩანს. მის გრაგნილზე თეთრად ატყუა 7-სტრიქონიანი წარწერა, რომელიც აღარ იკითხება.***

როგორც ზემოთაც ითქვა, ამის შემდეგ არის 3 სარკმელი, რომლებშიც აქეთ-იქით, ე. ი. თითოში ორი, პირთა გამოშახველი ფრესკა ყოფილა. I-II სარკმლებში ფრესკები ისეა დახიანებული, რომ გამოსახულებათა მხოლოდ ფეხები მოჩანს, III სარკმელში მარცხნივ (ე. ი. ჩრდილოეთისკენ) გამოსახულ

პირს აწერია (№ 867): ὁ ἅγιος Σιλ[β]στρου[ς] წმ. სილობისტრო. მარჯვნივ (სამხ-რეთისკენ) კი (№ 868): ὁ ἅγιος Φαδεδος = ὁ ἅγιος Φαδεδου[ς] წმ. თადეოსი. ამის გვერდით არის (№ 869): ὁ προφητ[η]ς Ἰαχαρα[ς] წინასწარ. მეფეველი ზაქარია. მის გრაგნილზე სწერია (№ 870): ε εχα[ρ]α ταν λι[τ] χυαν[τ] παρ

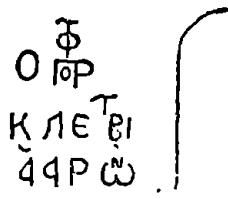
№ 862

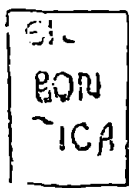
№ 863

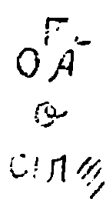
№ 864

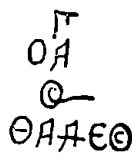
№ 865

№ 866

№ 867

№ 868

γ; ὁ σεν, ე. ი. ἐπιτάφωτον λαχυαν παρ ἐγώ σεν[τ]εσά—?] შეიღსანთლიანი ბაზაკი ჩემს წინა და მე თავყანს ცვემ (?) ეს არის გადაკეთებული ზაქარიას ტექ-

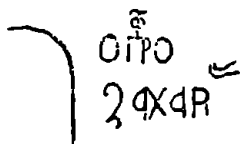
ΕΤΑΦΟ

ΤΟΝΛΙ

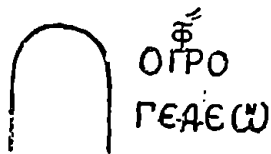
ΧΝΙΑΛ

ΓΡΟΕΓ

ΟΟΕΠ

№ 869

№ 871

სტიდან (შდრ. ზაქ. 4,2 და შმდ.), რომელიც გვაქვს „ერმინიაში“ (გვ. 146): „ἐγώ λαχυαν ἐπιτάφωτον σε εἰδον...“ („მე გიხილე შენ, შეიღსანთლიანი ბაზაკი...“).

გვერდით გამოსახულია წინასწარმეტყველი გედეონი, გრაგნილით (№ 871): ὁ προφ[η]τ[η]ς γεδεδων = ὁ προφ[η]τ[η]ς Ἰεδεδων წინასწარმეტყველი გედეონი. მის გრაგნილზე სწერია (№ 872): εχ[ρ]α ὁ ποι[η]τ[η]ς ὁ δι[σ]τ[η]χ[η]ς τας κα. ეს არის შემოკლებული და გადაკეთებული რედაქცია გედეონის სიტყვებისა „მსაჯულთა“ წიგნის 6,37—40 ადგილისა: ἐξυθρ[η]σας γυθηται ἐπι τ[η]ν π[ο]ταμ[ον] μ[η]νον καὶ ἐπι π[ο]ταμ[ον] τ[η]ν γ[α]ρ[η] ζ[η]ρ[η]σ[α]... „და უკეთყო იგოს ცუარი საწმისსა მას ზედა და უოველი ქმენა ვმელ იგოს“... (მსაჯ. 6,37).

ძირითადი ნაწილის ჩრდილო განყოფილებაში უკეთ არის მხატვრობა შემორჩენილი. ამ ფრესკებს ქართული მთავრული წარწერები აქვს. ჩრდილო კედლის I მონაკვეთზე (ი. ი. აღმოსავლეთისკენ) უხვად არიან წარმოდგენილი წმ. მამები. ეს ქვემოთა ჟენაში, ზემოთ კი სხვადასხვა სიუჟეტებია. ქვემოთ მესაზე ფენაში აღმოსავლეთისაკენ არის ჯვარცმული ქრისტე (აქეთ-იქით ავაზაკებით). მას შარავანდზე აწერია ზ რუ—არსი. ამის ქვევით არის კომპოზიცია, რომელშიც ქრისტეს იგივე აწერია შარავანდზე. იგივე აწერია შარავანდზე თაღში გამოსახულ ქრისტესაც.

გუმბათში ჩვეულებრივ ადგილებზე ჩანან წინასწარმეტყველები, მაგრამ ნახატებიც გადასულია და აღარც წარწერები ეტყობათ. გუმბათის ცაში არის ქრისტე, რომელსაც ხელში უჭირავს გადაშლილი სახარება, ამ უკანასკნელზე საკმაოდ მდარე ხელით გამოყვანილია ქართული მთავრული წარწერა.

როგორც ვხედავთ, ფიტარეთის ბერძნული წარწერები ძირითადად თავნოყრიალი საკურთხეველში. აქ, ფრესკების ცალკეულ დასახელებათა გარდა, გვაქვს ორი წყება წარწერებისა. ერთი წარმოადგენს ტექსტებს მღვდელთმთავართა თხზულებებიდან (იოანე ოქროპირი, ბასილი), ხოლო მეორე არის სერია ე. წ. ჰუმიუთ იმ პაფიჯუჯი, ე. ი. იქ გამოსახული არიან ცალკეული წინასწარმეტყველები, რომელთაც თითოეულს ხელში უჭირავს საკუთარ წინასწარმეტყველებათა სათანადო საგალობლად გადაკეთებული ადგილი, რომლითაც მიმართავენ ღვთისმშობელს. აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ გამოსახულ პიროვნებას (წინასწარმეტყველებსაცა და მღვდელთმთავრებსაც) საკუთარი ტექსტი უჭირავს ხოლმე.

ტექსტები თავისებური სახით არის წარმოდგენილი. იოანე ოქროპირის ტექსტის შემოკლებული რედაქციაა: აბჟაჟა-ს შემდეგ გამოტოვებულია მთელი გამოთქმა და მოკლებულია მხოლოდ უკანასკნელი სიტყვა ამ ცნობილი ციტატისა: *ἐξ ἁπὸ τῆς ἀρχῆς*; სიტყვა *ἔκ τῆς*-ის მაგივრად არის *ὁμοῦ*, რაც ალბათ შეცდომაა. რაც შეეხება წინასწარმეტყველების ტექსტებს, როგორც თავთავის ადგილას იყო აღნიშნული, არც ერთი არ წარმოადგენს კანონიკურ ტექსტს, ყველაგან არის შემოკლებული და გადაკეთებული რედაქცია გაერთიანებული ტექსტებისა. ყველაფერ ამის საფუძველზე ისმის კითხვა: რითაა გამოწვეული ანდრია გადასხვევა დაკანონებული ღვთისმეტყველები და შიგადაშიგ შეცდომები? შესრულებული არ არის ჯეროდნად განსწავლული და არ იცის, თუ რა და როგორ უნდა სწეროს. თუ ის რომელიმე ისეთი სკოლის წარმომადგენელია, რომელშიც ეს ვარიანტია ვაერკლებული ტექსტებისა? ამ საკითხის გადაჭრა დაკავშირებულია ფიტარეთის მხატვრობის ავტორის საკითხთან და მათ ერთი საერთო პასუხი ექნებათ.

თავისებურ ენობრივ მოვლენათაგან აღსანიშნავია: *σὺν ἐνεπέσειον*-ფორმა, ნაცვლად *συνεπέσειον*-ისა; *ν-კომპლექსის* გამარტივება, რაც დასტურდება ჩვენი სხვა მასალითაც (ლატალის ჯვარზე ფორმა *συνεπίμωξ* = *συνεπίμωξ*, გელათის წარწერაში - *σνεპა*); *ჰ* ს ხმარება ე-ს გადმოსაცემად *ჟ*-დიფთონგში: *ჟაჟა* (= *ჟესტეს*); *პ*-კომპლექსის გამარტივება (რაც გვხვდება ნოსტრის წარწერაშიც: *ჟაჟა* = *ჟაჟაჟა*-ს); *ჟაჟაჟა* (= *ჟაჟაჟაჟა*); სიტყვა *ჟრ:ჟ*, თუ კი ეს

რანდენინე გადაკეთების კვალი (თავდაპირველად თითქოს VI ს-ის ნაგებობა ჩანდა, არის VIII ს-ის ფენაც და ა. შ.)¹. ამ ეკლესიის გვერდით ეგდო ქვა, მოციხფრო ვულკანური, საკმაოდ მკერივი ტუფი, რომელიც შეიძლება ეკლესიიდანაც ყოფილიყო ჩამოვარდნილი. ეს ქვა ჩამოტანილ იქნა თბილისში, ისტორიის ინსტიტუტში და ამჟამად იქ ინახება. ქვა პრიზმის ფორმისაა. მისი გვერდითი წახნაგები კარგად არის გათლილ-დამუშავებული, თაყი გადატვრეულია. მისი ზომაა 30 სმ. X 21 სმ. X 22 სმ.

ⲚⲪⲬ

ΚΑΙ ΘΕΩΝ ΙΣΤΟΥ.

№ 881

ერთ-ერთ გვერდით წახნაგზე არის ბერძნული წარწერა, რომელსაც უკავია ზედა ნაწილი (ამის ქვემოთ 24 სმ სიმაღლე სულ თავისუფალია; დამუშავებული კია, მაგრამ არცაა კვალი იმისა, რომ რაიმე წერებულყოფს). წარწერა ასეთია (№ 881): ⲛⲁ (?) ⲁⲗⲁ ⲛⲉⲟⲩⲟⲩⲟⲥ, ე. ი. ...ⲁⲗⲁ ⲛⲉⲟⲩⲟⲩⲟⲥ, ...ღა თუპისტე... როგორც ვხედავთ, ეს არის წარწერის ფრაგმენტი და უეჭველია, რომ ამავე ქვაზე ზემოთაც იქნებოდა წარწერა. თუ ეს სტელა არ არის (და ამ ეკლესიის, ან სხვა რაიმე ნაგებობის კუთვნილი ერთ-ერთი ქვაა), მაშინ ნარჯენი და მარცხნივ ნუგბარე წებებულაც იქნებოდა ტექსტი. მართო ამ ერთი ბერძნული სახელით (ჰეოპისტე) ძნელია წარწერის შინაარსის გარკვევა. ძნელი სათქმელია, ვის იტყვიან იგი: ქტიტორს, ხელოსანს, თუ ვინმე მიცვალებულს.

წარწერა მტ მასალას იძლევა ეპიგრაფიკის თვალსაზრისით: ასოები საკმაოდ ბეჯითად არის გაკეთებული და კუთხეებში ჩაღრმავებულია. ყურადღებას იპყრობს ა-ს და ე-ის მოხაზულობა. პირველი (A) რომაული და აპურ-ბიზანტიური ხანისათვის დამახასიათებელი მოხაზულობისაა, ხოლო მეორე (H) კუთხოვანია, უკანასკიელი ასო თუ თ-აა, მაშინ ისიც ყურადღება მისაქცევია, რადგან იგი Ⴚ-ფორმისაა, ე. ი. აქ გვხვდება ორნაირი σ (C, Ⴚ). წარწერა მოკვავარდის ატენის ეკლესიის ფსადის ბერძნულ წარწერას, და ნაწილობრივ ვაშნაოისის, ოლონდ ასოები აქ უფრო ბეჯითად არის გამოყვანილი. ამას ნიხეტი შეიძლება ორი ჰქონდეს: ატენის წარწერა უკვე კვლევაში ჩადგმულ ქვაზე არის და ამდენად უფრო დაუდევრად ჩაჭრილია. ხოლო ლიპის წარწერა შეიძლება ხელში კარგად მოსახარ ქვაზეა ამოჭრილი ან უკეთესი ხელოსნის გაკეთებულია. ან შეიძლება ის უფრო ადრინდელია, ვიდრე ატენისა და ვაშნაოის წარწერები (E იქ ორივეგან მრკველია, აქ კი კუთხოვანი). ჩემი აზრით, ლიპის ბერძნული წარწერის ფრაგმენტი VI—VIII სს-ით უნდა დათარიღდეს.

გუდარები

გუდარებში ახლა მხოლოდ სამონასტრო კომპლექსია შემორჩენილი, ადრე კი სოფელიც ყოფილა; ტყეში ნასახლარები ახლაც კარგად ჩანს, დარბაზული ტიპის ეკლესია მოვარდისფრო ალგეთის ქვისაგან არის ნამუშენი, ხოლო მის

¹ ეს ცნობები მოპოვდა ექსპედიციის წევრმა ირ. ციციშვილმა, რისთვისაც მას მადლობაა მოვსახნებ.

აღმოსავლეთით მდებარე სპრეკლო—მოვარდისფრო და მოყავისფრო ქვებით. ეკლესიის ჩრდილოეთით არის სასახლის ნანგრევები, და საერთოდ ამ მიდამოებში მრავალი ნაგებობაა, მეტწილად ნანგრევების სახით. მთელი კომპლექსი გალავანშემორტყმულია.

ტაძარს მინაშენი აქვს ჩრდილოეთის მხრიდან. შენობაში შესასვლელი მხოლოდ სამხრეთიდან არის. შენობის აღმ. ფასადი სულ მოჭეკურა ბრტყელია. სახსრეთ ფასადზე არის 7 სტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. ორმოცი იხსენიებს დედოფალ რუსუდანს, მანგლელ ანტონს და მამუნებელ ქვაკოოს ძეს. წარწერა არის სამრეკლოს აღმ. კედელზედაც, ოღონდ თავზე: ამ წარწერაში მოხსენიებულია დიმიტრი (თავდადებელი), მღვდელი და გუაის მკვირთელი აბრაჰამი და პოლოს არის ქორონიკონი, რაც 1273 წელს აღნიშნავს¹. ათობად, ძირითადი ნაგებობები XIII ს-ში არის აშენებული.

ეკლესიის მოხატულობა ძალიან დაზიანებულია, ჰერში საერთოდ არაღერია შერჩენილი, კედლებზე აქა-იქ ფრესკათა ფრაგმენტებია, ბერძნული წარწერების ნაშთით².

ჩრდილო კედლის II მონაკვეთში, ე. ი. ცენტრალურ ადგილზე. ქვემოთა ფენაში არის ორი გამოსახულება: დასავლეთიკენ მიქაელ მთავარანგელოზი, აღმოსავლეთიკენ—გაბრიელი. ეს გამოსახულებები ერთმანეთისკენ არის მიმართული. მათ აქვთ ბერძნული წარწერები (№ 882): *μικαηλ γαβριηλ. ΜΙΧΑΗΛ ΜΙΚΑΗΛ, ΓΑΒΡΙΗΛ* გაბრიელი.

ეს წარწერები პალეოგრაფიულად საინტერესოა: არც თუ იგ ხშირია აქაური ლიგატურა ექს (№ 883; შდრ. ვარძიის ანანუროს ეკლესიას). ხაჭაბაძისად ხშირია აქაური ლიგატურები *μη*, *αβ*, *ρ*: (№ 884): *γ*-ს მოხატულობაც გამოირჩეულია (ასეთივე *γ* გვაქვს თიარეთში). მართალია, ბერძნული წარწერების თვალსაზრისით, მასალა გუდარებში ძალიან ცოტა გვაქვს, მაგრამ შინა

¹ გუდარების ქართული წარწერები მეც გადმოვიწერე, მაგრამ არ მოყვეს აქ. რადან ჩემი გადმოწერილი პირი არ განსხვავდება ექს. თაყაიშვილის მიერ აღმოჩენილი რუსიკოსაგან (იხ. *Арх. экскурсия...* II, стр. 41—42; 33—34). ექს. თაყაიშვილის დასკვნით. ეკლესიის შენება დაიწეს რუსუდანის მეფობის ბოლო წლებში და დასრულეს დიორიო თავდადებულის მეფობაში, რა დროსაც მოხდა კიდევ კურთხევა ცნობილი ანტონ ნაოშუბელისის ხელით (შდრ. ანტონი მანგლელი—წარწერიდან). ექს. თაყაიშვილის ექვ ცნობა ეკლესიის განახლება მოხდა XVII ს-ში, დომენტის წინამძღვრობის დროს. ამისთვის ადგილი იმორწმებს წინამძღვარ დომენტის საფლავის ქვის წარწერას. წინამძღვარი დომენტი. გერმანოზისწოდებული და სხვანი შიგ ეკლესიაში არიან დასაფლავებული.

² გუდარების ფრესკების შესახებ ცნობები აქვთ: ბროსეს (Melanthes... II, 1, p. 156). ბაქრაძეს (Казака..., стр. 57). ე. თაყაიშვილს (Арх. экскур. II, стр. 29). ყველანი ერთნაზად სწუნობენ მხატვრობას და ასხენებენ ბერძნულ წარწერებს, რასაც, დრ. ბაქრაძის შრომის ციტაციით, იმერტაგს კომპილტოვსკიც (იხ. „Сборник...“ стр. 71). ამ მკვლევართა შორის უფრო დაწვრილებით წერს ექს. თაყაიშვილი: „На стенах храма еще хорото видны архагоны, Микхаи и Гавриша, на левой стене, св. Феодор на правой. На этих архагоны надписи греческие, а в восточной части надписи грузинские. хуყური“ (იქვე). წარწერები არსად მიყვანილი არ არის. ჩემი დკვირვებით, სამხრეთ კედელზე ყოფილა ორი მხედრის გამოსახულება (და არა სამისა), ჩრდილო კედლის მთავარანგელოზების სიმეტრიულად.

წვიძლება თქმა, რომ ყველაზე ახლოს ის ფიტარეთისა და ვარძიის ანანურის წარწერებთან დგას. გუდარების წარწერები XVII ს-ეს უნდა განეკუთვნებოდნენ.

ᲛᲗᲔ ᲑᲚ ᲛᲗᲔ ᲑᲚ

№ 882

ᲚᲚ = ᲗᲗ

№ 883

სამხრეთის კეფელზე, მთავარანგელოზების გამოსახულებათა პირდაპირ არის 2 გამოსახულება (წმ. გიორგისა და წმ. დიმიტრის, ან წმ. თედორესი), რომელთაც ამჟამად წარწერები აღარ ეტყობათ. როგორც ექ. თაყაიშვილის

ᲛᲗ, ᲑᲚ, ᲛᲗ

№ 884

ცნობით ირკვევა, თავის დროზე მათი სახელებიც ბერძნულად წერებულა. საკურთხევლის 3 სარკმელში წყვილ-წყვილი გამოსახულებებია. ზოგ მათგანთან (მაგ., ჩრდილოეთის სარკმლის მარჯვენა გამოსახულებასთან) ჩანს ქართული ასომთავრული წარწერის ფრაგმენტები.

— — —

ვიმითას უბანი

ტიმოთეს უბანში, სოფლის განაპირას, წის აღმოსავლეთით დგას ხელოვნებათმცოდნეთათვის კარგად ცნობილი დიდი გუმბათიანი ეკლესია ღვთისმშობლის სახელობისა. ეკლესიის საფუძველი ქვისაა, ხოლო კედლები აგურისა. გუმბათი ალაგ-ალაგ ცისფრად არის წიკიქული. სამხრეთის მხარეზე ქვის მინაწენია მოჩუქურთმებული, ხოლო შიგნით კედლებზე შერჩენილია ფრესკების ნაშთები, რომლებზედაც ქართული წარწერებია. ბერძნული ამგამად არსად არაფერი არის და არც ჩანს. რომ ოდესმე ყოფილიყოს. ლიტერატურაში კი მოგვეპოვება ასეთი ცნობა: «Климатичес-Мани... Внутри доселе сохранились следы греческой надписи, несмотря на то, что дождь ее смыкает» — Птомяловский, Сборник... стр. 58. ეს ცნობა პონიალოვსკის ამოღებული აქეს დ. ბაქრაძის შრომიდან (Кавказ... стр. 83).

დიდი ეკლესიის ჩრდილოეთით არის ქვის პატარა ეკლესია. შიგნით სულ ტიტველი ქვის კედლებია. გარედან, დასაუღეთის სარკმელთან, არის ამოკრილი ჯვარი და ზედ ჩაკრილი ქართული წარწერა (№ 885): ქრისტე ადიე შაღვა ერის-თავთერისთავი... ბერძნული წარწერა არც აქ არის.

თისანი

სოფ. თისელი მდებარეობს აწყურის სამხრეთით, 7 კმ-ის დაშორებით. მის მახლობლად რამდენიმე ძველი ეკლესია არის. ერთი მათგანი—ახლა საკნაოდ დანგრეული, გუმბათიანი და თლილი ქვით მოპირკეთებული, სოფელთანვე მდებარეობს, მეორე—მის მახლობლად ტყეში, ხოლო მესამე—დაახლოებით ორიოდე კილომეტრის შოშორებით, ღელის მომალლო ნაპირას, შიგ ნაძვნარში. ეს უკანასკნელი ეკლესია გან-

ქი ოჲჲ ყზც ოჲ
 ხ სღზ

№ 885

მარტოებით არ მდგარა ან შედარებით მიყრუებულ ადგილას; თავის დროზე აქ ყოფილა მთელი სამონასტრო კომპლექსი, რომლის ნანგრევებიც საგანგებო ძიების გარეშეც კი თვალში საცემია. ეკლესია დაზარებული ტიპის, საშუალო ზომისა და შედარებით კარგად დაცული ნაგებობაა.

ეკლესია თლილი ქვითაა ნაგები და მას დასავლეთით აქვს ჩუქურთმოვან-ჭერიანი სტოა. შიგნით ეკლესია მთლად მოხატულია. მხატვრობა ახლა დაზიანებულია, მაგრამ ცალკეული სიუჟეტები და ზოგ სიუჟეტთა ფრაგმენტები მაინც გაირჩევა. როგორც ჩანს, წარწერები ამ ფრესკებზე ყო-

ფილა ქართული და ბერძნული¹. წარწერები ახლა საკმაოდ დაზიანებულია. ბერძნულ წარწერათაგან ახლა იკითხება საკუთბეველის კარნიზზე მსხვილ, ლამაზი ასომთავრულით შესრულებული ერთ-სტრიქონიანი წარწერა (№ 886).

/// ΤΟΥ ΕΡΕΘΙΟΥ ΑΤΩΝ ΕΠΗΧΙΤΕΜΙΘΤΩΝ ΕΡΕΡΑΙΟΝ

№ 886

(წარწერის დასაწყისში დაახლოებით 2 ასო² დასატევი ადგილი გაუუქმებელია, წარწერა გაირჩევა ზედ კარნიზის შუა ადგილანდევ. ამის ზერე შარჯენიე მოჩანს 5 ასოს ნაშთი, შემდეგ კი აღარაფერი ირჩევა). წარწერა ასე წაიკითხება: *το ερεαιου τω ερη ου πεπιθται ερεαιου... დადგენილი სახით ის ასეთი იქნება: [+]* *τς στερειμα τω ε: οι: πεπιθται στερεισος [χρηε τუ εχλησιδαν η εχρησ τθ τεισ οσ αματι].*

თარგმანი: მოსავთა შენთა ღამამტიცებელი: ღამტიცე, უფალო. ევლესია, რი-მელი მოიცილეს სისხლითა შენითა წმიდითა².

ასეთი ბერძნული წარწერა ცნობილია საქართველოს ტერიტორიაზე დაცულ სხვა ძეგლებშიც (ხონი, გელათი, ნიკორწმინდა). შინაარსის მიხედვით აქ ახალი არაფერი გვაქვს. საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ასეთი შინაარსის წარწერა საკუთბეველის კარნიზზე სამხრეთ საქართველოშიც გვხვდება (სანი ზემოთ მოყვანილი შემთხვევა დასაყვამთ საქართველოდან, უფროზუსტად რაკა-იმერეთიდან, არის). შემდეგ საინტერესოა მისი მართლწერა. მოხაზულობის მხრივ ყურადღებას იქცევს ასო *α*, რომელიც გვხვდება სანგვარად დ.წ.

ო, α, λ

№ 887

Α, Μ, Π

№ 888

რილი (№ 887). დანაირენ ასოთაგან საყურადღებოა *α*, *μ* და *π* (№ 888). ლიტურა გვხვდება მხოლოდ სტიგმისათვის: *С.*

ფონეტიკიდან ყურადღებას იქცევს: იტაციზმი—*επη* (= *επι*), *σ* (= *σας*), *πεπιθται* (= *πεπιθται*), *ο* და *α-ს* არევა—*στερειμα* (*στερειμα*) *στερεισος* (= *στερεισος*). დაწერილობა *α* ნაცვლად *ε-სი* = *στερειμα* (= *στερειμα*) და

¹ თისელის სიძველეთა და, კერძოდ, ამ ევლესიის მონატელობისა და ქართულ-ბერძნული წარწერების შესახებ ცნობა აქვს ევ. თაყაიშვილს შრომაში „Христианские памятники, экскурсии 1909 г.“: МАК, XII, 1909 г. стр. стр. 5—7.

² ევ. თაყაიშვილი ამ წარწერის შესახებ აღნიშნული შრომის 6 გვ.ზე სწერს: „На арке алтарной части обичная надпись: „С нами Бог, разумејто все явны“ приидена на греческом язике“. როგორც ვხედავთ, ნამდვილად, ეს ბერძნული წარწერა სხვა შინაარსისაა ყოფილა.

თარგმანსა (=თარგმანსა). აქ ერთგვარი შეუსაბამობაა: როდესაც ი-ლიტონების მაგივრად სწერია ι (σ, παρ:παρ), უნდა ვფიქროთ, რომ ბწერალი სწერს ისე, როგორც ესნის. ხოლო როდესაც ε-ს გადმოსცენს ა:-ლიტონებით. ეს ერთგვარად წიგნური ბერძნულის გავლენაზე მიუთითებს.

პალეოგრაფიული ნიშნებით წარწერა დაახლოებით XV—XVII სს-ით უნდა დათარიღდეს. ხოლო თუ გავიხსენებთ იმ გარემოებას, რომ XVI სს-ის მეორე ნახევრიდან საქართველოს ეს ნაწილი თურქეთის ხელში იყო (და მაშინ არავის ეცლებოდა იმისათვის, რომ თისელში საქრისტიანო ძეგლები აეგო, მოეხატა და ქართულ-ბერძნული წარწერებით შეემკო), მაშინ თარიღის მტკიცედ დაზუსტებაც მოხერხდება—თისელის ბერძნული წარწერა XV ს-ში ან XVI ს-ის პირველ ნახევარში უნდა იყოს გაკეთებული.

მიქელწმინდა

მიქელწმინდის საფლავზედა ბერძნული წარწერები ასეთები არის:

1) Εντασιμα κειται Κωνσταν. Δψζ. Παρτακλιθου εκ Χαλδαιας χριστου Ιμερας εγεννηθη 1834 απεβ:ωσσε 1869 δουλως τω φεω, γ. ο. εντασιμα κειται Κωνσταντίνος Δψζ(γασίου) Παρτακλιθου εκ Χαλδαιας χριστου Ιμερας¹, εγεννηθη 1834, απεβ:ωσσε 1869, δουλως τω φεω.

„აქ განისვენებს კონსტანტინე ათანასე პარცალიდის ძე, ქალდიიდან, იმერას¹ სოფლიდან. დაიბადა 1834 წ., გარდაიცვალა 1869 წელს, მონაღვთისა“.

2) Εντασιμα κειται ο δουλος του φου Παναγι Δημ Καλαιθιοπουλος Πατρ:ς μεν αυτου Χαλδαια ενορια δε Παρτην εγεννηθη το 1813 Σεπ 6 ετελευτησε δε τη 17 Ιαν 1876 ετει, γ. ο. εντασιμα κειται ο δουλως τω φεω Παναγιωζ Δημητρίου Καλαιθιοπουλος, Πατρ:ς μεν αυτου Χαλδαια, ενορια δε Παρτην, εγεννηθη, τη 1813, Σεπτεμβρίου 6, ετελευτησε δε τη 17 Ιανουαρίου 1876 წε.

„აქ განისვენებს მონაღვთისა პანაგი დიმიტრის ძე კალაიტიშვილი, მისი სამშობლოა ქალდია, ხოლო სოფელი—პარტინი, დაიბადა 1813 წელს, სექტემბრის 6-ს, გარდაიცვალა 17 იანვარს, 1876 წელს“.

3) Ενταφιασθη η δουλγη του φου Μαρια Γερσσιμιδου εγεντο 1833 ετελευτσε το 1887 επαρχια αυτης ΤΙΦΛΙΣ ενορια Μικελ Τσμιντα, γ. ο. ενταφιασθη η δουλγη τω φεω Μαρια Γερσσιμιδου, εγενετο 1833, ετελευτησε τη 1887, επαρχια αυτης Τιφλ:ς, ενορια Μικελ—Τσμιντα.

„დაკრძალულია მხევალი ლვთისა მარიამ გერსიმიდი, დაბადებული 1833 წელს, გარდაიცვალა 1887 წელს, მისი ეპარქია—თბილისი, სოფელი—მიქელწმინდა“.

4) Ενταφιασθη ο δουλος του φου Ιωρθανης Θεοδ Γερσσιμιδη εγεντο 1839 ετελευτ:σαι το 1893 μαρ 5 πατρ:ς μεν αυτου Χαλδαια ενορια Μικελ Τσμιντα, γ. ο. ενταφιασθη ο δουλως τω φεω Ιωρθανης Θεοδωρου Γερσσιμιδη(ς) εγενετο 1839, ετελευτησε τη 1894 μαρτιου 5, πατρ:ς μεν αυτου Χαλδαια, ενορια—Μικελ-Τσμιντα.

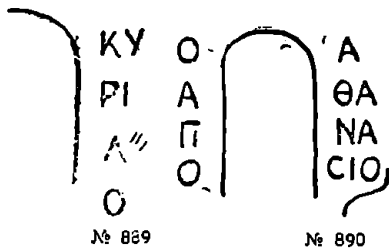
¹ იმერა სოფელია წალკაში. აქ თითქოს ქალდიის იმერაა.

„დაკრძალულია მონა ლეთისა იორდანე თედორეს ძე გერასიმედი, დაიბადა 1839 წელს, აღესრულა 1894 წლის 5 მარტს, მისი სამშობლო იყო ქალაქი, სოფელი ნიქელწმინდა“.

ყველა ეს წარწერა, როგორც ვხედავთ, XIX ს-ის მეორე ნახევარს განეკუთვნება. მათი ძირითადი მნიშვნელობა არის საქართველოში, კერძოდ ნიქელწმინდაში, ბერძნების დასახლების დათარიღება. რაც შეეხება ენობრივ მხარეს, მათში საკმაოდ ჩანს ხალხური ელემენტები. ჩვენ შესაძარებლად გვაქვს ანალოგიური და დაახლოებით თანადროული წარწერები აფხაზეთიდან, სადაც დატულია ძველი, ანტიკური ხანის, მართლწერა. მიქელწმინდის წარწერებში ბევრია შემოკლება და იტაცის შემთხვევები. საინტერესოა ქართული ბგერის, წ-ს გადმოცემა: *τ* და *θ*—ასოს გამოყენება „ჩ“—ბგერისათვის (ამ გვარს—*Καλαχισιασος* კითხულობენ—კალაჩიშვილი)¹.

ვარძია

ვარძიის ძველი მდებარეობს ასპინძის რაიონში, ასპინძიდან დაახლოებით 30 კმ-ზე, მტკვრის მარცხენა ნაპირზე და წარმოადგენს XII ს-ში კლდეში გამოქრილ ქალაქს. დაახლოებით 7 სართულად, დღევანდელი აღრიცხვით 613 ოთახით.

ბერძნული წარწერების თვალსაზრისით ამ მრავალრიცხოვან ოთახთაგან ორია საინტერესო; ესაა ე. წ. ლეთისმშობლის სახელობისა და ანანურის ეკლესიები, რომლებიც უხვად შეიცავენ ფრესკებს და ამ ფრესკებზე ბერძნულ წარწერებს².

ა. ლეთისმშობლის მიძინების ეკლესია უდიდესი და ცენტრალური მთელ კომპლექსში. მისი გარეთა, ე. ი. სამხრეთის კედელი XV ს-ში არის გაქვითებული „პატრონი ივანეს“ (ათაბაგის) მიერ, (1391—1441) როგორც ამას მოწ-

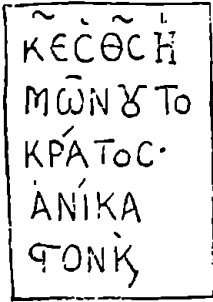
¹ მიქელწმინდის ბერძნული წარწერები პირადად არ მინახავს. ამოკრებილი მაქვს ს. ყაუხჩიი შვილის შრომიდან: „ბერძნების დასახლება საქართველოში“; ქუთაისის სახელმწიფო პედაგოგიკის ინსტიტუტის შრომები, IV, 1942, გვ. გვ. 238—239. ამ შრომაში გამოაკვეთულია, რომ ქალღმერთის თემიდან (თურქეთიდან) მოვიდნენ 1864 წელს ბერძნები და დასახლდნენ ციხისკუთხედსა და მიქელწმინდაში.

² ვარძიის შესახებ ლიტერატურა საკმაოდ მრავალრიცხოვანია, კერძოდ მისი ფრესკებისა და ბერძნული ფრესკული წარწერების შესახებ ცნობებს ვხვდებით: Д. А. К и ш и д а е—Д. П Г о р д а е, О росии большого нешеритою сооружешия Варяжи: Известия Кавказского Историко-Археологического Института, III, стр. 87—96, განსაკ. გვ. 91; ც. გაბაშვილი, ვარძია გზაპყვლედი, გვ. 64; Б а к р д а е, Кавказ... стр. 45; Ду-ბ о и с..., Voyage... II, p. 323; Grosset, Rap., II, p. 106, და ამ ორი უკანასკნელი შრომის მიხედვით, П о ш а л о в с к и й, Сб о р н и к... стр. стр. 57—58. ამ შრომებში არის მითითება იმის შესახებ, რომ ფრესკებს აქვთ ბერძნული წარწერები და წარწერათაგან მოყვანილია მხოლოდ ორი, რის შესახებაც აქვე, თავის ადგილას იქნება აღნიშნული. გარჩევა ან ანალიზი თუნდაც ამ წარწერებისა, არსად გვხვდება.

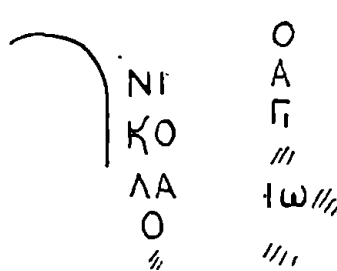

მზღვ ἡμῶν οὐ τὸ κράτος ἀνεξάστου καὶ... უფალო ღმერთო ჩვენო, რომლისა ძალი (არს) გამოუცნობელი. (ლევნში, იხ. გვ. 13—ეს ტექსტი უქირავს წმ. კირილეს. აქ გამოსახული პირი, ცხადია, კირილე არაა. კირილე არის № I).

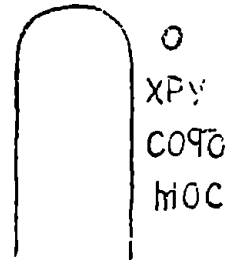
V (№ 895): (ὁ ἀγίος) Νικόλαος წმ. ნიკოლოზი. მას ქართული გრაგნილი უქირავს.

№ 894

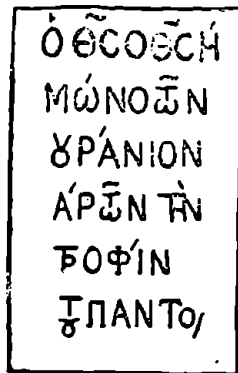
№ 895

№ 896

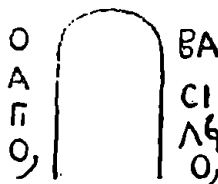
VI (№ 896): ὁ ἀγίος Ἰω(άννης) ὁ χρυσόστομος წმიდა იოანე ოქროპირი. მის გრაგნილზე სწერია (№ 897): ο μς ο μς ἡ μῶν ο τῶν| οὐράνιου| ἀρτῶν τῆ| ἡρεφῆ| τῶν πᾶντων, ე. ი. ო მზღვ ო მზღვ ἡμῶν ὁ τὸν οὐράνιου ἀρτῶν τῆ ἡρεφῆ τῶν πᾶντων (ანთაუ) ღმერთო, ღმერთო ჩვენო, რომელმან ზეცისა პური საზრდელი ყოვლისა სოფლისა).

VII (№ 898): ὁ ἀγίος Βασίλειος წმ. ბასილი. ეს მღვდელთმთავარი არის ქართული გრაგნილით.

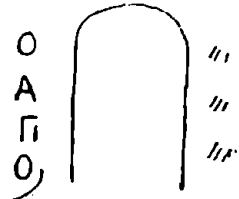

№ 897

VIII (№ 899): ὁ ἀγίος (Γρηγόριος)? წმ. გრიგოლი (?) (სახელი არ ჩანს, მაგრამ გრაგნილის მიხედვით გრიგოლ ღვთისმეტყველი უნდა იყოს). მის გრაგნილზე სწერია (№ 900): ο μς ο αγγ ος ο εν α, γιου: α| ναπα βιομ: νος, ე. ი. ო მზღვ ὁ ἀγίος, ὁ ἐν ἀγῖου: ἀναπαυόμε-

№ 898

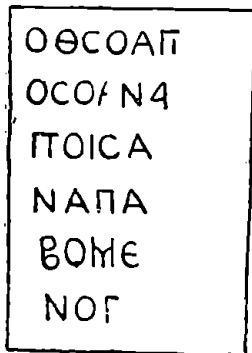

№ 899

ნოს... წმიდა არს ღმერთი, რომელი განისვენებს წმიდათა შორის.

ამის შემდეგ სამხრეთის კედელში არის 4 სარკმელი ზედიზედ, შიგ სარკმელებში გამოსახულია ორ-ორი წმინდანი და ადგილებზე, რომელიც სარკმელებს შორის არის, გვაქვს ფრესკები (ცალკეულ პირთა გამოსახულება).

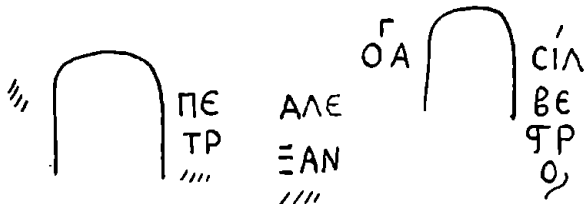
IX გამოსახულება არის I სარკმელში წარწერით (№ 901): (ó ðçíá;) Πέτρας Ἀλεξανδρείας წმ. პეტრე ალექსანდრიელი. (ქართულად მთაერულით აწერია: წ-ე პეტრე). მას ხელში უჭირავს სრულიად გადარეცილი გრაგნილი, რომელზედაც ისიც არ ჩანს, ქართული ტექსტი იყო, თუ ბერძნული.

№ 900

ამავე სარკმელში მეორე პირი არაა პატრი-არქი, მოჩანს ცალკეული ასოები მისი სახელიდან: Ω... Ο.

მეორე სარკმელში არის გამოსახული ó ðçíá: Ἀλεξανδρείας¹ წმ. სილიბისტრო (№ 902). ამისი გრაგ-

№ 901

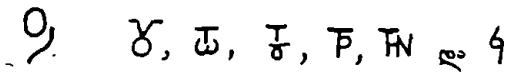
№ 902

ნილი (ალბათ ბერძნული, ჯერით ასე ეკუთვნის) სულ მიშქრალია. ამავე სარკმელში მეორე პირი არის „წ-ე ლავრენტოს“ (როგორც აწერია ქართულად, მთაერულით), რომელსაც აქვს სახელი ბერძნულადაც (№ 903): ó ðçíá: Ἀλα-ρχύτου. წმ. ლავრენტი.

ვარძიის ლეთისმშობლის მიძინების ეკლესიის XII ს-ის ბერძნული წარწერების შესახებ შემდეგი უნდა ითქვას: დაწერილობის თვალსაზრისით აღ-

№ 903

№ 904

№ 905

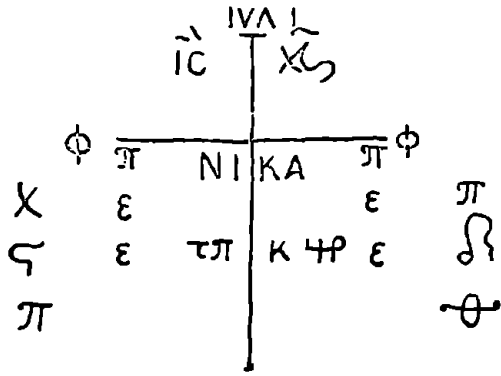
სანიშნავია: ὄჯ დაბოლოება (№ 904): γι-კომპლექსისათვის—Γι; ო-ჯგუფისათვის—ჯ. ლიგატურები (№ 905); იხმარება შემოკლებები: კჰ, ზჰ, კ/, ლა, πავთი/. მახვილისა და ფშვინის ნიშნები თავის ადგილას არაა. არის იტაციზმის შემთხვევები: ἰψαλοῖς (= ἰψηλοῖς), χαταῖον (= χαταῖων), ἀν:χαστων (= ἀνε:χαστων), τριφ'ν (= τριφήν). ὄ და ἠ მონაცვალეობენ: χαταῖον (= χαταῖων), τῶν (= τόν), ἀρτῶν (= ἀρτων).

¹ ეს წარწერა მოყვანილია დ. ყიფშიძისა და დიმ. გორდეგვის ზემოთ დასახელებულ შრომაში (გვ. 91): „одна из таковых (ივლისხმება ფაურ თ. ყ.) имеет надпись и по-грузински и по-гречески, называющая св. Сильвестра—[ს] ἸϷϸϰϷϰϷ (მარცხნივ) слова и ΟΑ|ΓΙΩС|ΓΙ.Α|ΒΕ|СТΡΟС (მარჯვნივ) справа“. სხვა ბერძნული წარწერების შესახებ არის ზოგადად შენიშვნა, რომ გამოსახულებებს საკურთხეველში ქართული და ბერძნული წარწერები აქვთ (იქვე, გვ. 91).

Γαβρ=ó ἀρχάγγελος Γαβριήλ მთავარანგელოზი გაბრიელი, ο παρὰ γαβ=ó παρὰ γαβρ=ó Παναγὰς წინასწარმეტყველი ისაია.

ამის ქვემოთა დენაში, ე. ი. ჩრდილოეთისკენ უკიდურეს მარცხენა კუთხეში, არის ნიში ჯვარცმის სიმბოლური გამოსახულებით, შემდეგ კი წყება პატრიარქებისა ბერძნული გრაგნილებით. ნიში სწერია (№. 907): სუ ჯა Γ' : X' : ν α χ φ (ως) χ (ριστὸν) φ (αίνε) π (ιστ) : Ε (νρηγία) ε (νρη) Ε (λόνη) τ (εριστ) :

№ 907

αχ(αίνε) π(ιστὸν) γ(έγινε). σ(ααρბ) π(ιστὸν) δ(...)(...)¹ იესუ ქრისტე. ჰლევა. ქრისტეს უკუი, ანათეს ყველას. აღმოსაჩენი მოიპოვა ელენემ. ავჯილი თხემისა სამოთხე ყოფილა. კვარი რწმენისა...

პატრიარქთაგან გამოსახული არიან:

I (№ 909): ó ἀγιος Νικολαος წმ. ნიკოლოზი. მის გრაგნილზე სწერია (№ 910): ο εωλο... α'υ ο'γ β.. το.. ε αχ' αζ.. ου ....παισι: ηδε: σσυ.. ν τ' : αβνα οα... თუ შეცდომა არ არის, ეს უნდა იყოს გრიგოლ ნოსელის ტექსტი (იხ. „ერმ.“... გვ. 268): „ο εωλογιω τὸν εωλογιωτὸν εω, Κ'ρ:ε; αχ: ἀγ'αζωα τὸν εβ: σὸ: παπο:ιτ'αζ“... (აკურთხე, რომელნი მადლიერნი არიან, უფალო. და განწმინდე, რომელნი გესვენ შენ...).

II (№ 911): ó ἀγιος Ἰωάννης ὁ μ(εωλόνος) წმ. იოანე ღვთისმეტყველი. მის გრაგნილზე სწერია (№ 912): τατ. τηγ. μ: πο .... λ' : σ φλκχη ...ζ π... λ.

¹ კომიხალ თვსკის კრებულში (გვ. 58) ბროსეს ცნობაზე დაყრდნობით მოყვანილია ეს წარწერა (№ 506), მაგრამ, როგორც შედარება გვიჩვენებს, არც მთლად ზუსტად. წარწერა გაშიფრული არაა. Πομπανωεκπι... стр. 58, Brosset, Rap. II p. 166—სე სწერია: „Dans une niche de la petite chapelle de Wardzia. Je suppose que quelque nom propre et sans doute la date sont cachés là, mais je ne puis me rendre compte de ces signes“. წარწერა, როგორც ცნობილია, წარმოადგენს ჯვარცმის სიმბოლურ გამოსახულებას და არც საკუთარ სახელებსა და არც თარიღს ის არ შეიცავს.

ამ ორი გამოსახულების შემდეგ არის დაზიანებული ფრესკა, რომელზედაც ჩანს წარწერის ფრაგმენტები (№ 913): 'Ιησους [Χρισ]τς̄ ესუ ქრისტე, ὁ ἐπι(α)φως (ἐπαφως) საფლავთან ტირილი.

ამის შემდეგ მესამე იერარქია გამოსახული წარწერით და გრაგნილით (№ 914): ὁ ἀγιος Βασίλειος წმ. ბასილი. გრაგნილზე სწერია (№ 915): ὁ ἀγιος ἄξιος. τ' | ὁ... ὁ | γαν τας | ρε, ე. ი. ὁ ἀγιος ἄξιος τῶν [συ]νθεμελιῶν τῆς σαρχιναῆς [ἐπι]θυσιαῆς καὶ ἡθιῶν προσέρχεται | არავინ არის ღირსი შეერულოვან ხორციელი (სიტყვებით და სიამოვნებით რომ მოგიხსლოვდეს).

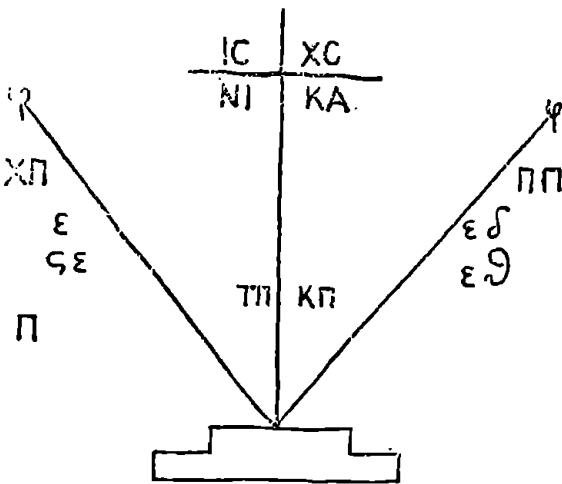

№ 909

IV გამოსახულება არის ὁ ἀγιος Γρηγόριος ὁ μεσολόγιος წმ. გრიგოლ ღვთისმეტყველი (№ 916): მას აქვს ხელში გრაგნილი წარწერით (№ 917): ὁ μ'ς ε | μ'ς ο τ' | ο ον ἀν | ἄρτ', τοι | χ'ν ἡ'μ'α | ἴν χ'σ, ე. ი. ὁ მზბზ ὁ მზბზ ὁ τὸν ὀπαίνιον ἄρτον τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. ღმერთო, ღმერთო (რომელმან) ზეცისა პური უფალი ჩვენი, ესუ ქრისტე ეს არის შემოკლებითი ვადმოცემა იოანე ოქროპირის ცნობილი ტექსტისა.

IV გამოსახულება არის ὁ ἀγιος Γρηγόριος ὁ μεσολόγιος წმ. გრიგოლ ღვთისმეტყველი (№ 916): მას აქვს ხელში გრაგნილი წარწერით (№ 917): ὁ μ'ς ε | μ'ς ο τ' | ο ον ἀν | ἄρτ', τοι | χ'ν ἡ'μ'α | ἴν χ'σ, ე. ი. ὁ მზბზ ὁ მზბზ ὁ τὸν ὀπαίνιον ἄρτον τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. ღმერთო, ღმერთო (რომელმან) ზეცისა პური უფალი ჩვენი, ესუ ქრისტე ეს არის შემოკლებითი ვადმოცემა იოანე ოქროპირის ცნობილი ტექსტისა.

რით (№ 917): ὁ μ'ς ε | μ'ς ο τ' | ο οნ ἀν | ἄρτ', τοι | χ'ν ἡ'μ'α | ἴν χ'ს, ე. ი. ὁ მზბზ ὁ მზბზ ὁ τὸν ὀπαίνιον ἄρτον τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. ღმერთო, ღმერთო (რომელმან) ზეცისა პური უფალი ჩვენი, ესუ ქრისტე ეს არის შემოკლებითი ვადმოცემა იოანე ოქროპირის ცნობილი ტექსტისა.

№ 908

ეკლესიის ძირითადი ნაწილის ცაში, ცენტრალურ ზოლში, არის ორნამენტი. ჩრდილოეთის მხარეს დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ არის ფრესკები წარწერით (№№ 918—920)

I. ἡ στανσασαζ ჯვარცმა, M(ι:χაჩ) მთქელი, Γ(აპრი)ლ გაბრიელი, Ἰ(ησας) X(რისტ)ς, μῆτηρ მძოან, Ἰωάννης იოანე.

II. ἡ ἀνάστασις აღდგომა, Ἰ(ησας) X(რისტ)ς.

ბულია, ისე რომ მისი გრაგნილი არ ჩანს, შეიძლება არც ჰქონდა, რადგან ჩანს, რომ ხმალი უჭირავს ხელში. ხომ ჩვეულებრივია ასეთი კომპოზიციაც: გაბრიელი გრაგნილით, მიქაელი ხმლით.

...
ΤΑΙΘΡ
ΦΟΥΡ

IC XC

Ο ΒΑΙΘΟΥΡΟΣ

№ 922

№ 923

კარების თავზე არის ფრესკა „ღვთისმშობლის მიძინება“ წარწერით (№ 935): η αμνησις τ... θησος, ე. ი. η αμνησις τής θειοτθας ღვთისმშობლის მიძინება.

ΗΕΓΕΡΟΙΣ, ΤΟΥ ΛΑΖΑΡΟΥ

IC XC

№ 924

№ 925

ანანურის ეკლესიის წარწერების შესახებ შემდეგი შეიძლება დავასკვნათ: წარწერები ორგვარია: ფრესკათა დამახასიათებელი და ციტატები სხვადასხვა თხზულებებიდან. დაწერილობაც ორგვარია ნახმარი: წითურული და წესხური. წესხური ეს წარწერები საკმაოდ ახლოს დგას მაღალანთ ეკლესიის XVII ს-ის 70—80-იანი წლების წარწერებთან (შდრ. გვ. 202—205).

ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ ციტატები სხვადასხვა ტექსტებიდან არ

ΘΕΒΑΥΕΛΗΣ ΜΟΣ

ΗΕΝΙΧΘ

IC XC

IC XC

№ 926

№ 927

№ 928

უჭირავთ იმ პირებს, რომლებსაც ისინი დაუწერიათ. მაგ., წმ. ნიკოლოზ აქვს გრიგოლ ნოსელის ტექსტი, გრიგოლ ღვთისმეტყველს—იოანე ოქროპირისა. თვით ციტატებიც არაა გადმოცემული ზუსტად, სიტყვა-სიტყვით ისე, როგორც კანონიკურ ტექსტებშია მოცემული, მაგ., წმ. ბასილის ტექსტი მოცემულია მძაჟაჟა (და არა შაჟაჟა) ფორმა, იოანე ოქროპირის სააღდგომო ლიტურგიის ცნობილი ადგილიდან (რომელიც აქ გრიგოლ ღვთისმეტყველს აქვს) ამოღებულია ერთი ნაწილი მთლად (τῆς ἑορτῆς τῆς ἁγίας ἁναστασίας) და შემოკლებული რედაქციითაა მოცემული. დღესასწაული „ბზობა“ ბერძნულად არის ἡ βρασμοθῆ, აქ კი გვაქვს ანთრონი ἡ, შეიძლება ეს არის არა დღესასწაული, არამედ პირი, რომელსაც ბზა უჭირავს ხელში (ბზიანოსილი). გვაქვს რამდენიმე თავისებური ენობრივი მოვლენა: ბიზანტიურ ბერძნულში დადას-

ტრებულ ბგერათ-დისიმილატიიდან: ηπαπαντ... (ნაცვლად ηπαπαντ...-ისა), ხალხური მეტყველების გავლენით: εβαγγελησμος, რაც ნიშნავს: εβαγγελισμαძ-ს. ორი მსგავსი თანხმონიდან მხოლოდ ერთის დატოვება (გამოთქმაში და მაშასადამე გრაფიკაშიც): γ̄ε̄ν̄ῑσ̄η̄ς (=γ̄ε̄ν̄ῑη̄ς;). მოულოდნელი (და აუხსნელია) ფორმა: ანა-ღ:ჟ:ყ (ნაცვლად ანაღ:ჟ:ყ:ს-სა), არაა მართებული ნათესაობითის ფორმა χ̄ს (Χριστ̄ს), მოსელოდნელი აკუსატივის ნაგეორ (I'v X'v), რაც, ალბათ, იმით იხსნება, რომ მეტისმეტად გავრცელებულია ამ სიტყვისათვის შემოკლება χ̄ს და მწერალს უნებლიედ წასცდა.

Γ II
 OA
 ρ
 Ἰϸ ϸϸ
 № 929

ΑΑΥΡΕΝΙΟC
 № 930

OA
 ρ
 ΡΟΙΗΝΟC
 ΟΗΕΑΩ
 0
 № 931

O X X
 ρ
 Γ ρ Ρ Ι Λ
 № 932

† | Φ I
 Φ ὸ C
 Ḃ Ḃ
 Π ρ ο
 τ ο Ḃ
 Ρ ο ς
 κ Ḃ
 π Ḃ
 Τ Ḃ Δ ὸ
 C I Ḃ Ḃ
 - Ḃ Ḃ

დანარჩენი მოვლენები მეტისმეტად დამახასიათებელია და კანონზომიერი ამ დროის წარწერებისათვის.

X II
 O ρ
 Η Χ Α Η Λ
 № 934

იტაციზმი (ყოველგვარი ვარიანტით): βασιλιος, γ̄ρ:γ̄ο:რი:ος, ანაღ:ჟ:ყ, χ̄ი:ჟ:ყ:ს, γ̄ენ:ი:ჟ:ყ:ს, ანასტაჟი:ს, βαპტი:ჟ:ყ:ს, ევაγγელჟი:ს, ηπαπαντ..., μετამოρფო:სი:ს. o-ის ხმარება ω-ის მაგივრად: σταυρω:სი:ს, μετამορφο:სი:ს.

Η C I Ḃ C I S
 T III Ḃ Ḃ Ḃ
 № 935

გვხვდება შემოკლებები: I'c, X'c, I'v, Xv, მჟრ მ-ს, მ-ს, მ:χ:ო-ს, არχლ, Iω, αρτ, τ(= τόν და τών) (ვიღებ

მარტყოფი

მარტყოფის სამონასტრო კომპლექსი, ღვთაებად წოდებული, მღებარეობს მარტყოფისა და ნორიოს მახლობლად მთის წვერზე, მის გვერდით გორაკზე კი არის წმ. ანტონის ეკლესიის ნანგრევები. ჩანს, თავის დროზე აქ დიდი სამონასტრო კერა ყოფილა სხვადასხვა დროის ნაგებობებით. ერთ-ერთი გუმბათიანი ეკლესია (12 სარკმლიანი) სულ 100 წლისაა დაახლოებით. ამჟამად ერთადერთი ბერძნული წარწერა ამ ეკლესიის საკურთხეველის კონქშია: ΜΡ ΘΥ, 1904 წლის რემონტის შედეგად ყველგან არის ახალი მხატვრობა და ახალი წარწერები, ორივე რუსული. ზოგან კი (მაგ., წმ. გიორგისა და წმ. ანტონის ბაზილიკური ტიპის, უფრო ძველ ეკლესიაში) კედლები მთლად შეთეთრებულია.

ლიტერატურაში არის ცნობა: „Марткопский монастырь.. Живопись и храмe Сольшею частью была византийская именами греческими (Баградзе, Кавказ... стр. 98; Помяловский и, Сборник... стр. 70).

1904 წლის „შეკეთების“ შედეგად მარტყოფის მონასტერში ბერძნული წარწერების თვლსაზრისით საინტერესო არაფერია.

მარტყოფის სამონასტრო კომპლექსში არის სამსართულიანი სამრეკლო, მის აგურის კედლებში ჩადგმულია ქვები ქართული მხედრული წარწერებით¹.

ნინოწმინდა

ნინოწმინდის ტაძრის სხვა წარწერათა შორის გამოირჩევა ერთი, რომელიც კარგა ხანია მკვლევართა ყურადღებას იპყრობს (№ 938).

წარწერას ს. კაკაბაძე სთვლიდა ქართულად („ღმერთო შეეწიე იოანე იაკობ მთაფარეპისკოპოსს“, და შემდეგ „ღმერთო, წმიდაო ჯუარო, იაყუბ მთაფარეპისკოპოსი შეიწყალე“). პ. ინგოროყვა სთვლის მას ალვანურ-ჭერულად, რომლის შემკვიდრედ იგი მიიჩნევს უდურს (ტექსტი პ. ინგოროყვას ასე აქვს ამოშიფრული: „ქრისტე, ოზბ-ს-გ ოლმ-ლ-ლ პაკორდუხტოკ“, მკვლევარი სთვლის, რომ ეს წარწერა იმავე შინაარსისაა, რაც ამის გვერდით მოთავსებული ქართული წარწერა: „ქრისტე მოიქსენე სული ბაკურდუხტისი,

¹ ჩრდ. კედელში, კარების თავზე სწერია: „ქ. აშენდა სამრეკლო! ესე კელითა კათალიკოზისა ახვე...! დასითა შენდობა“ უთხარია. სამხრეთ კედლის წარწერაა: „ჩვენ დანდობილმან... ბისმან სავეთ... საყდრისა მისმან ჭადრაჯი შვილმან კიხკის მურვან ამირის ძემან ხაქარიამ კელეყავ ძირითვან აღშენებად სამრეკლოსა ამის სახსენებლად სულისა ჩვენისა და ცოდეთა ჩვენთა შესანდობლად აშნ მას ჟამსა ოდეს განაგებდა მეფობა საქართველოსსა მეფე ჭერაკლე ძის წული მე... თვიმურახისა ქკს ტახ.“

resp. პაკორდუხტისი“) ა. შანიძე მას პირობითად ჰერულს უწოდებს, მაგრამ მიიჩნია, რომ უცნობია დამწერლობაცა და ენაც. ალბანურისაგან მას განსხვავებულად მიიჩნევს, ხოლო მის საერთო ბერძნულ სტილს სცნობს¹.

† Π. Ο. V. C. Λ. Θ. Ε. Μ
 Ο. Δ. Β. Δ. Π. Ε. Θ. Ι.
 Ο. Μ. Ψ. Β. Ε

№ 938

† Π. Ο. V. C. Λ. Θ. Ε. Μ

№ 939

† Ψ. Ε. Χ. Η. Δ

№ 942

როდესაც წარწერას ვერ ვარჩევთ, ძნელია იმის თქმა, რომ ის მაინც-დამაინც ბერძნულია, მაგრამ ცალკეული ასოები უეჭველად მოგვაგონებს ბერძნულს (№ 939): სარკვევია რამდენიმე ნიშანი (№ 940). რაც შეეხება პირველს (№ 941), ასეთი ნიშანი სხვა ბერძნულ წარწერებშიც გვხვდება: მაგ., 1053 წლის ალავერდის ოთხთავში (A 484) გვაქვს (№ 942): (გვ. 319 v), რაც ნიშნავს: + ψ, ε, χ, η, ρ (?) ო (შდრ. გელათური ოთხთავის [Q 39, გვ. 228 r]

◇. √. □. ○. ∩

№ 940

◇

№ 941

მინაწერს), ხოლო ქვემოთ მოყვანილი ქართული წარწერის მიხედვით: „ჯუარი. სულთა აღდგომაჲ. ცხოვრებაჲ საუკუნოჲ. აღმყვანებული ნათლად ზეცი-სად. ჯუარი. დიდებაჲ ქეწისი“ (ე. ი. ბერძნული ასოები აღნიშნავს: თაჲაჲჲ. ფაჲჲ. ზღაჲჲ. ღჲ: თანჲ. ნჲჲაჲჲ, თაჲაჲჲ. ბანჲ). ამგვარად, ნიშანი (№ 941) არის შესაბამი P-ისა და ნიშნავს „ჯუარს“, (თუ რატომ, ცოტა გაუგებარია). საერთოდ წარწერა, ალბათ, ქრისტეს მიმართავს აღნიშნავდა (პირველი ნიშანი + და შდრ. იქვე დატულ ქართულ წარწერებს: ქე, შეიწყალე სტეფანე არქიეპისკოპოსი“, „ქე, მოიგნენე სული ბაკურდუხტისი“, „ქე, შეიწყალე კა-ცაჲ“, „ქე, შეიწყალე თევდორე“¹).

ნიონომონდის წარწერა დიდი დაეჭვებით შემაქვს ამ კრებულში, რადგან მისი ბერძნული წარმოშობა დადგენილად ვერ ჩაითვლება.

ვეჯინი

ვეჯინი გურჯაანთან ახლოს მდებარე სოფელია. ამჟამად ბარში არის სოფელი, ადრე კი მთაზე ყოფილა (ჯერ კიდევ 1910 წელს მთაზე უსაფლავე-ბიათ მიცვალებულები). მთა სოფლიდან დასავლეთით მდებარეობს. იმ გზის

¹ ა. შანიძე, Новоткрытый алфавит кавказских албанцев и его значение для науки: ენმის მოაზრე, IV. 1933, გვ. გვ. 1—58, სახელდობრ ნიონომონდის წარწერების შე-სახებ გვ. გვ. 54—56.

პირას, რომელიც ადის სოფლიდან მთის წვერისკენ, რამდენიმე დანგრეული ეკლესიაა. ქვემოდან I, გზის მარცხნივ არის წმ. გიორგის ეკლესია (აქვე არის ერთი კოშკიც). შემდეგ გზის მარჯვნივ წყაროსთან არის პეტრე მოციქულის სახელობის ბაზილიკური ტიპის ეკლესია. ამის შემდეგ—გუმბათიანი, აგურიით განახლებული და შესავალ ცისფრად მოქიქული, ე. წ. ყოვლად წმინდა. არც ერთ ამათგანში არაა არც ფრესკები, არც წარწერები.

მთის წვერზე არის ნაგებობების მთელი კომპლექსი (მარტო ეკლესიები—სამია), ირგვლივ გალაუნის ნანგრევებია; შემოსასვლელთან იქვე მარცხნივ აგურის სამ-

ՕՄԷ

@

NIKO

@

AA

№ 943

ՈՐՈՒՆԿ

ՍՈՒՆԱ

KICÓIGP

ՄԻՇԽՄԵՆ

ԿՇՄԼԵ

№ 944

რეკლამა, ცოტა ზემოთ პატარა ბაზილიკაა, რომელსაც ადგილობრივი მცხოვრებნი ღვთაებას უწოდებენ, დ. გორდევების წერილში მას „ამაღლებისა“ (Вознесенская базилика) ჰქვია¹. ზენობაში შესასვლელი არის დასავლეთიდან და სამხრეთის კედლის დასავლეთის კუთხიდან. სამხრეთის კედელში არის ერთი ოთხკუთხედი ფანჯარა, თითქოს ეხლახან (?) გამოჭრილი. ჩვეულებრივი ფორმის სარკმელი არის საკუროთხვეველში და პატარა სარკმელი—დასავლეთ კარების თავზე. კედლებზე შემორჩენილია მხატვრობისა და წარწერების ნაშთები. მხატვრობა XVI—XVII სს-ით არის დათარიღებული².

საკუროთხვეველი. ცაში გამოსახულია დედა-ღვთისა ჩვილით და აქეთიქით მთავარანგელოზებით. ამის ქვევით დახატულია 6 წმინდა მამა, ამათგან სამს აქვს ხელში გრაგნილები, ბერძნული წარწერებით. მარცხნიდან მარჯვნივ:

I (№ 943): δ $\alpha\gamma\iota\omicron\varsigma$ $\text{N}\iota\kappa\acute{\alpha}\lambda\alpha\varsigma$ წმ. ნიკოლოზი. მის გრაგნილზე სწერია (№ 944): $\alpha\lambda\lambda\iota\gamma' \chi/ \rho\alpha\lambda\lambda\acute{\alpha} \kappa\iota\varsigma \omicron\iota \rho\alpha\tau\epsilon\varsigma \rho\iota\pi\tau\omicron\mu\epsilon\upsilon$ $\chi/ \sigma\upsilon \delta\epsilon$, ე. ი. $\alpha\lambda\lambda\iota\gamma$ $\chi\alpha\iota$ $\rho\alpha\tau\epsilon\varsigma \sigma\omicron\iota \rho\alpha\tau\epsilon\varsigma \rho\iota\pi\tau\omicron\mu\epsilon\upsilon \chi\alpha\iota$ $\sigma\iota\upsilon\varsigma \delta\epsilon$ (ბრძანება) კვლავ და მრავალგზის დავეშვებით უნს წინაშე და უგებოვო უნ... (ტექსტი ეკუთვნის ათანასე ალექსანდრიელს, შტრ. „ერმ“. გვ. 154).

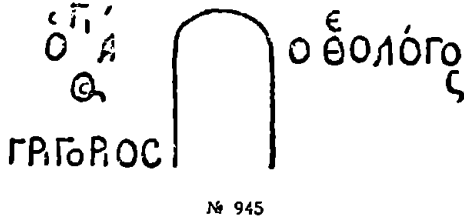
II. (№ 945): δ $\alpha\gamma\iota\omicron\varsigma$ $\Gamma\rho\eta\gamma\acute{\omicron}\rho\iota\alpha\varsigma$ δ $\mu\epsilon\alpha\lambda\acute{\omicron}\tau\omicron\varsigma$ წმიდა გრიგოლ ღვთისმეტყველი. მის გრაგნილზე სწერია (№ 946): $\omicron$ $\mu\epsilon\zeta \omicron\iota$ $\alpha\gamma\iota\omicron\varsigma$ $\omicron$ $\epsilon\upsilon$ $\alpha\gamma\iota\omicron\varsigma$ $\chi\rho\alpha\nu\alpha\pi\alpha\zeta\acute{\alpha}\nu$ = მებაჟ $\alpha\gamma\iota\omicron\varsigma$ δ $\epsilon\upsilon$ $\alpha\gamma\iota\omicron\varsigma$ $\alpha\nu\alpha\pi\alpha\zeta\acute{\alpha}\nu\tau\omicron\varsigma$ ... წმიდა არს ღმერთი, რომელი წმიდათ-შორის განისვენებს...

¹ Д. Гордеев, Краткий отчет о командировках в Казань и Горный уезд летом 1917: Известия КОМАО, вып. V, 1919 г. стр. 9.

² Ш. Амيرانашвили, История грузинского искусства, 1950. стр. 270.

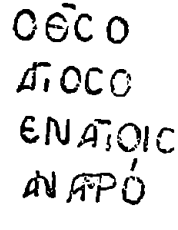
III. (№ 947): ὁ ἄγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος წმიდა იოანე ოქროპირი. მის გრაგნილზე სწერია (№8 948): ὁ θς ὁ μς ἴψμαυ ὁ ταιυ ὀπαχῶιου ἄρτου τῆυ ρεσῆτῆυ... ღმერთო, ღმერთო, ჩვენო, რომელი ზეციურ პურს, საზრჯელსა...

ეს სამივე გამოსახულება არის სარკმლის მარცხნივ (მაყურებლისთვის), სარკმლის მარჯვენა გამოსახულებებს სახელები აღარ უჩანთ და გრაგნილები არცა აქვთ ხელში. ბერძნული ხელი საკმაოდ კარგია. სხვა ბერძნული წარწერები ეკლესიაში არაა. ძირითადი ნაწილის ცაში არის ფრესკები ქართული მდარე მთავრული წარწერებით. მაგ., ΠΑΤΗΡ, ΥΙΟΣ, ἍΓΙΟΣ ΠΝΟΥΜΑ და სხვა. არის ცალკე გამოსახულებები კვლავ ქართული წარწერებით: ჭხუ, ზხუ და სხვა.

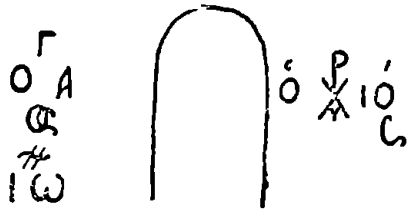

№ 945

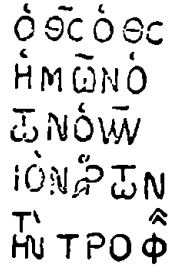
ამ ეკლესიას ჩრდ. მხარეს აქვს მინაშენი ეკვტერიით. იგი ორ-განყოფილებიანია. მინაშენს შესავალ კა-

№ 946

№ 947

№ 948

რებზე ჩუქურთმები აქვს და შესასვლელის მარჯვენა გვერდზე, ქვაზე, ჯვარი ამოჩუქურთმებული. მარცხნივაც არის ქვაზე ჯვარი, მხოლოდ ცოტა სხვა ფორმის, ვიდრე მარჯვენა.

ვეჯინის „ღვთაებაში“, როგორც ვხედავთ, სამია ბერძნული წარწერა: სამივე არის წმიდა მამათა თხზულებებიდან ციტატი და ამ პირთა დასახელება. გრიგოლ ღვთისმეტყველსა და იოანე ოქროპირის ხელში უპირავთ საკუთარი თხზულებების ნაწყვეტები, რაც შეეხება წმ. ნიკოლოზს, მის გრაგნილზე ათანასე ალექსანდრიელის ნაწარმოებია მოყვანილი. ნაწყვეტები სრულიად კანონიკურ ტექსტებს წარმოადგენენ. არც რედაქციულად, არც სტილისტურად, არც ლექსიკის მხრივ აღსანიშნავია არაფერია.

საინტერესოა ფონეტიკა, მართლწერა და პალეოგრაფია. ფონეტიკიდან და მართლწერიდან ყურადღების ღირსია: ორი მუზოზელი თ-დან რჩება ერთი: π ο λ λ α α σ ο ι (= π ο λ λ α α σ ο ι...), თ-ლიფთონგი აჰ-სახით სწერია: α ν α π α ρ ὀ - [μενος]. იტატიზმის ერთი შემთხვევაა მხოლოდ: γ ρ ὀ γ ὀ ρ ὀ ε. ი-ის მაგივრად იხ-

მარება ა: ταν (= τόν) და ἄρταν (= ἄρτον). გვაქვს შემდეგი შემოკლებები: x/ (№ 949), ზ-ξ, Iა და πρῶφ (№ 950) და σν (= σιν). ეს უკანასკნელიც შევიტანე შემოკლებებში, თუმცა შეიძლება მწერალს ასე არ ჰქონდა გააზრებული ეს დაწერილობა. ხომ არაა დიალექტური მონაცვალება ის და ს-სი? ან უბრალოდ, შეცდომა, გამორჩა მწერალს o.

κγ (= κδι)

№ 949

Iა, ρῶφ

№ 950

A და N

№ 951

უნდა ითქვას, რომ ამ გვიანი ხანის ნაწერში შედარებით დატულია მართლწერის კლასიკური ნორმები. მახვილისა და ფშენის ნიშნები იხმარება, ჩვეულებრივ თავის ადგილას. უადგილოა spiritus asper სიტყვებში: ἄρταν და ἄρτανος და არ ვარგა მახვილი ამ უკანასკნელში.

α, β, γ, δ, ε, ζ, η, θ, ι, κ, λ, μ, ν, ξ, ο, π, ρ, σ, τ, υ, φ, χ, ψ, ω, Ω, Ω̄ (= ὑραυ), Ω̄ (≠ πωυ).

№ 952

ასოთა მოხაზულობიდან გამოირჩევა A და N (№ 951), რაც გვხვდება უკრო აღრინდელ ძეგლებშიც (მაგ., შდრ. ლინს). საინტერესოა ლიგატურები, რომელთა შორის არის გავერცელებული და ზოგი კი იშვიათად ხმარებული (№ 952).

როგორც ზემოთაც ითქვა, ვეჯინის ბაზილიკის მხატვრობა XVI—XVII სს-ით არის დათარიღებული. წმინდა პალეოგრაფიული ნიშნებით ასე გარკვეულად ხელის დადება ამ საუკუნეებზე გაკირდება, ასეთი დაწერილობა გვხვდება XIV—XVII სს. ფრესკებზე.

შუამთა

შუამთა მდებარეობს თბილის-თელავის გზაზე, თელავიდან 7—8 კმ-ის მოშორებით. ახალი შუამთა ამ მთავარ გზას 1/2 კმ-ით იქნება დაშორებული, ძველი შუამთა კი ახლიდან 2—3 კმ-ზეა, სამხრეთ-აღმოსავლეთით, მთებში. ძველი შუამთის ეკლესიებში (მათში 2 გუმბათიანია და ერთი ბაზილიკური ტიპის) ბერძნული წარწერები არაა; ახალი შუამთის ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესია XVI ს-შია აგებული ლევან მეფის მეუღლის, თინათინის მიერ და მოხატულიც მაშინვეა. შ. ამირანაშვილის აზრით ახალი შუამთის ფრესკები გვიან ათონური მხატვრობის გავლენას განიცდიდნენ; XVII ს-ის დასაწყისში მოხდა მათი რესტავრირება მოსკოვიდან მოსული რუსი მხატ-

ვრების მიერ¹. ერეკლე II-ის დროს განახლებული და გარედან შეეთიერებული დიდი ზომის ეკლესია აგურისაა, გუმბათიანია (8 საკმლიანია გუმბათი). გუმბათი დაყრდნობილია 2 სვეტსა და ორ ნახევარსვეტზე. საკურთხეველიდან მარჯვნივ და მარცხნივ გასასვლლებია თაღებით სამსხვერპლოსა და საფილონში. იატაკი ამჟამად ცემენტისაა დაგებული. „შეკეთების“ მიზნით გათეთრებული ყოფილა ნაგებობა შიგნიდანაც. ომის წინ (1941 წ-მდე) დაუწყიათ ფრესკათა რესტავრაცია. ნაწილი ამ სამუშაოებისა უკვე დასრულებულია და ჩანს ფრესკები და ფრესკებზე წარწერები.

ეკლესიის ჩრდილოეთით აშენებულია საპრეკლო. საპრეკლოს გასწვრივ კიდევ რამდენიმე ნაგებობაა. მთელი ეს კომპლექსი გარშემორტყმულია გალავნით.

ეკლესიას გარედან, ჩრდილო-აღმოსავლეთით, მიშენებული აქვს ეკატერინი—ეს თინათინის სამარხია. თვით ეკლესიაში შიგნით, ამ ადგილას (ჩრდილოეთის კედელში საკურთხეველთან) არის მარმარილოს დაფა, რომელზედაც ქვემოთ არის ქართული ბითავრული წარწერა: აქ მდებარე არს გვაში კხთა მეფის ლევანის მეოღლის თინათინისა, ამაქ მონასტრის აღმაშენებელისაქ. 1519—1534². ამავე დაფაზე ირგვლივ ოთხკუთხედად ამოკრილია ციტატი ფსალმუნიდან (ქართულადვე). ეკლესიაში თინათინს გარდა დამარხული არიან: ალექსანდრე ჭავჭავაძე, მუღლე გარსევან ჭავჭავაძისა — მარიამ ავალიშვილი, კიდევ სხვა ჭავჭავაძეები და სარდიონ ალექსი-მესხიშვილი.

საკურთხეველი. ქვემო ფენა რესტავირებულია, ზემო ფენა კი ჯერაც თეორია. ქვემო ფენების ფრესკებზე წმინდა მამების გამოსახულებებს ხელში აქვთ გრაგნილები ქართული, ასომთავრული წარწერებით. მარჯვენა მხარეს გამოხატულია ქრისტე კლდეზე და თავის აქეთ-იქით აწერია: I C X C.

სამხრეთის კედლის I ნაწილში საკურთხეველისკენ ზემოთ, არის ფრესკა: მირქმა. ამ ფრესკაზე ერთი ქალის (ე. ი. ანნას) გამოსახულებას კალთაზე აწერია (თუ გრაგნილი აქვს კალთაზე გადმოფენილი) ბერძნულად (№ 953): ε. ταισιν το πρεσβυτεριον οραγο. x γηγ, ე. ი. ταισιν τὸ πρεσβυτεριον οραγο. x γηγ (ἐστειλάσε) ნა-

ΕΤΟΝ
 88ΡΕΦ
 ΟΡΑΝΟ
 ΚΗΝΣ

№ 953

¹ III. Ажыраиашвили, История грузинского искусства, М. 1950. стр. 270.
² იე. ჭავჭავაძის შუამთის მონასტრის აღშენებას 1529—1531 წლებით ათარიღებს (შუამთის კედლის მხატვრობის მიხედვით: გამოსახულია თინათინი, ლეონი და მხოლოდ ერთი ე. ი. ისტორიკოსი თინათინის შუამთაში წასვლის თარიღს (და მაშასადამე ცოლქმობის თინათინისა და ლეონის, ურთიერთობის საკითხს) სხვაგვარად უყურებს, თინათინის 1534 წელს გარდაცვალებას არ იხიარებს, რადგან 1562—63 წლების სიგელში პოპულარს მის სახელს, როგორც მეფის თანამეცხედრისას და დედოფლისას. (ქართული ერის ისტორია, IV. 1938 წ. გვ. გვ. 230—239).
 წარწერა აშკარად გაცხოველებულია შავი საღებავით (ჯერ ჩაჭრილია დაფა და მერე შიგ შავი საღებავი უსვია, რა თქმა უნდა არა XVI ს-ისა). შუამთის შესახებ ცნობა აქვს ეპ. თაყაიშვილს, არხ. მოგზ. I. 1907 წ. გვ. 265.

უოფმან ამან (დამკვიდრა) ცა და ქვეყანა (ლკ. 2,22—38). საყურადღებოა ზნაძე (ნაცვლად კლასიკური ზნაძე-სი), რაც ახალი ბერძნული ფორმაა, გვხვდება ჩვენში, წალენჯიხაში (იხ. გვ. გვ. 51—52) და დადასტურებულია ლიტერატურაში¹. სამხრეთის კედლის მარტო ამ მონაკვეთზე არის ფრესკები (და მათზე მხოლოდ ეს ერთი ბერძნული წარწერა), დანარჩენი ნაწილი თეთრია.

სამხრეთის სვეტის ჩრდილოეთის წახნაგზე გამოხატულია დავით წინასწარმეტყველი ხელში ქართულ-წარწერიანი გრაგნილით. მის თავზე წრეში მოთავსებულია მოხუცი წვერიანი კაცის გამოსახულება წელამდე, ამ წრეში არის ბერძნული წარწერა სანახევროდ დაზიანებული (№ 954): ...σ. ην χαιμῆσ. σθα. ἀχρατα. παρμᾶνε μισ..., ე. ი. ...την χαιμῆσ(ν) σθα. ἀχρατα. παρμᾶνε μισ(τῶα)... ...შიძინება შენი, უბიწო ქალწულო ღვთისმშობელო, ... ამ სვეტს დასავლეთის კედელთან აერთებს თალი, რომელზედაც არის ფრესკა და მარიამს აწერია ΜΡ ΘΥ.

№ 954

დასავლეთის კედელი. კარების თავზე არის ფრესკა, რომლის შუაში არის გამოხატული ქრისტე და აქეთ-იქით მოციქულები (11, იუდას-გარდა—?). იესუს ხელში უკირავს გადაშლილი სახარება, რომელზედაც სწერია (№ 955): ὁ γὰρ ἀναμᾶς τῶν ἀγγέλων, ე. ი. ὁ γὰρ... τὸν ἀγγέλων. იმ თალზე, რომელიც აერთებს დასავლეთის კედელს ჩრდილოეთის სვეტთან, არის ფრესკა წარწერით (№ 956): μόνυ. θε μισοισαον.

¹ Hatzidakis, Einleitung, გვ. 329.

რება ხმოვნების თავზე: ო, ო, ო, თვით ასოების მოხაზულობა (№ 960), ლიგატურები (№ 961).

ტექსტების თვალსაზრისით გავრცელებული და ჩვეულებრივია გრაფიკული „მირკმაზე“. რაც შეეხება სვეტებზე მოთავსებულ წრიულ წარწერებს, ჩემს

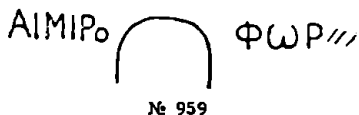

№ 958

ხელთ არსებულ მასალაში, მხოლოდ აქ გვაქვს ასეთი ტექსტები და ტექსტის ასე განლაგება. მცხეთაში, სვეტიცხოველში (სამხრეთის კედელზე). წარწეში სულ სხვა ტექსტი სწერია.

თელავი

თელავის სამხარეთმცოდნეო მუზეუმში სხვა ნივთებს შორის არის პატარა, გულსაკიდი ხატი, ხისა, რომელზედაც ამოჭრილი იყო სტეფანე პირველმოწამის გამოსახულება ბერძნული წარწერითურთ (№ 962): ο πατριαρχειος στεφανος, ე. ი. ო. პატრიარქარქიოს სტეფანოს პირველმოწამე სტეფანე. პირველი სიტყვა დაქარაგმებულიად არის წარ-

№ 959

მოდგენილი, გარდა ამისა მოცემულია იგი ბიზანტიური ფორმით: πατριარქარქიოს (და არა πατριარქარქი). ა-ის ნაცვლად (პატარ...) გვაქვს ო. გვაქვს ლიგატურები: πρ, στ, αγ. ამ ნიშნებით წარწერისა და ნივთის დათარიღება აუხერხდება.

აღავერდი

ალავერდის ცნობილი ტაძარი XIX ს-ის შუა წლებიდან შიგნით მთლად შეთეთრებულია; XVI ს-ის მიწურულში (1589—1590) წწ.) იგი ბო-

Q, Δ (= α), Γ, Κ, Ν, Ν^u (= ν); Ε, Ζ, Π

№ 960

ორსავე მხარეს არის თითო ფრესკა—მარცხნივ მთავარანგელოზი მიქაელი, მარჯვნივ—პეტრე მოციქული, შესატყვისი ბერძნული წარწერებით (№ 963): *αρχ μιχαηλ... πετρος, ε. ο. αρχαγγελος μιχαηλ* მთავარანგელოზი მიქელი. Πέτρος პეტრე. ეს წარწერები, ალბათ, XVI ს-ის მხატვრობის ნაშთია. ამ მცირე ფრაგმენტში შეინიშნება: შემოკლება: *αρχ*; ლიგატურა *τρ* (№ 964):

Θ, Η, Φ^o, Ξ, Μ^o, Π^o, Ψ, Ω.

№ 961

ზემო-ხოდაშენი

სოფ. ზემო-ხოდაშენი მდებარეობს თელავ-ახმეტის გზაზე, თელავიდან 14 კმ-ის დაშორებით. შიგ სოფელში დგას ბაზილიკური ტიპის ხარების ეკლესია, ზემოთ სამრეკლოთი. არის კიდევ რამდენიმე ეკლესიის ნანგრევი: ე. წ. ღვთისმშობელი, წმ. გიორგი, ბოკორმა, მონასტერი და სხვა.

Ο ΠΡΟΤΟΜ-ΡΤΟC ΖΕΦΑΝΟC

№ 962

ΑΡΧ ΜΙΧΗ ///

ΠΕΤΡΟC

№ 963

Τ

№ 964

ხარების ეკლესიის დასავლეთ კარების გარეთა მხარეს, თავზე არის ჩასმული ქვის ფირფიტა, რომელზედაც არის ამოკრილი ქართული ნხედრული წარწერა, ასეთივე წარწერა არის სამხრეთ კარების თავზედაც¹.

¹ III. Амвранашвили. История грузинского искусства, стр. стр. 274—276

² I ჩელთა

ქრს აქეთ ათას შვდას სამოცას

ჭუფობასა ქართლთა და კახთა ზა ჴტსსსი მგორისასა

შა დედოფლობასა დადიანის ასულის დედოფლის შარეჯანისასა მე კოხმას

- ბერი მოველ მთაწით კლოთოთისი მონასტრიდამ ქარების ეკლესიით სოფელსა ხოდაშენს ეკლესიასა ხარებისასა Ⴒი შეწირულ არს ნეტ არად ცსენებულისა მეფისა Ⴒლექსანდრისგან მამული და ყმა ეკლესიისა მისოს ღვ წად მისდა და მისრულმან მოწყალებითა ზეუისა Ⴒრაკლიითა ელუაწე ცსრეო ეკლესია მცირე მომატებულ ვაჟ მარანი ციხით ზაჴაკეთე

ეკლესიის ჩრდილოეთით არის ყოფილი ბერების სახლი. მის სამხრეთ კედელში, დაახლოებით ადამიანის სიმაღლეზე (ცოტა მაღლა) ჩანს მუღლა შავი ქვის ფორფიტა, ზედ ორ-ენოვანი წარწერით¹:

გალაჟანი ესე დაშენებულ არს კახეთს სოფ
ელს ზემო ხოდაშენს და ეკუთნის წმ^ადასა მონასტერსა
ძილოთეოსისასა რომელი არს ათონის მთასა შ^ა ხ^რ ამას შინა
ნღვობარე სახლი საფუძველითგან აღშენებულ არს შრომითა
5. და საკუთარის საფასითა მიხედ მონასტრის არსიმიანდრიტის კესარიო
სისათა რლ^ცა ში^ნლ არს ქუეყანასა პელაპონისასა ქალაქსა შ^ა
არღუნს 1836 წელსა 20 მაისს.

τὸ Πᾶρον ὁσσηταιον ἐνταυθα

Ἐς ἡμεῶν ἰσθῆδενος τῆς Καπετίας ὑπάδρη Μετόσιον τῆ Σεβ^ρ μου =
აფრის ტ^მ ფსოლ^ეხ კატა τὸ ἄγ^οნ² ὄρος τῆ ἀλ^ωνος τὸ ὀνοῖον εκ^εἰσ^ῖθη
10. Ἐκ β^εნερ^ον δι^εἰρ^ῖδ^ον³ παρὰ τῆ Ἀρχ^ιμ^ανδ^ρῖ^τχ Κα^ισα^ρῖ^τχ φ^ασι^ν
ἰ^εხ⁴ ὀπο^ιον^ον^ῖς ἔ^κ ἰ^αλε^ας Ἀρ^χῖ^ου 1836 μ^αῖ^ς 20.

№ 9:5

10. ზეარი აოკრბლი აღეშენე შემციობლნი ყმანი გაუმზაულე
არიან კომლინი ათნი მე რომ მოველ სამი კომლი დამიხედა
წისკელი დავაბრუნე. ამის გარდა ახმეტას არის ბუითა
ლნანი საკომლო სამი უმეგ მეფემ ალაშენა მონასტერი
ელის გორხედ ჩ^ნო მამანო ამის შეწირვის ემ^სა ყოფილა ქ^ვნი
ს^რ ი^მ ეამიდან აქმიდინ მთასა და ბარში ბერი დაკარგულა ის
თქ^ნ ილწო და ჩ^მ გლაზაყისის ლ^ცა ყავთ ქ^ვს უობ შ^რმლ გ^ი*. (უობ = 1784).

II „კახეთს თელავის უძხდის სოფელს ზემო ხოდაშენს წი^სა
მთის ათონის ძილოთეოსის მონასტრის მეტქი ეკკლესია ხა
რებისა ყ^დ წდი^სა ლ^ოისშობელისა განვაახლე ყოვლთა სამკაულითა
საეკკლესიოთა და შევაკვე და აღუაშენე წისკელი ზერი საწახ
5. ვლითურთ და სახლებითა განვაშენე ეამსა მოსელისა ჩემისასა ჩყი^ბ (ჩყი^ბ = 1817).
წელსა ნათლისმცემლის მონასტრის არსიმიანდრიტი დომენტ^ი და
ეთოვისაგან აღებული ვალი იყო სომხისაგან და სრულად სოფელი და
ყ^ნ... ესე გიაროდ იყო და გარდავიხადე... ე თეთრი ფული მანე
თი მივეცი მოვალეს მე ბერძენან, ფილოთეოსის მონასტრის მონახმა
10. ანატოლიას ზერრას ქალაქის ეპარხიელისამან ჩყლ წელსა თთვესა მაისსა (ჩყლ = 1830).

¹ ზემო ხოდაშენში ბერძნული წარწერის არსებობის შესახებ ცნობა მომაწოდა გ. ჩუ-
ბინაშვილმა, რისთვისაც მას უღრმეს მადლობას მოვასხენებ. პატრიუკულმა მკვლევარმა
აყეთი ჩანაწერი გადმოწერა; ასოფ. ზემო-ხოდაშენი. ხარების ეკლესია და გვერდით სახლი „ბე-
რანთა“—ქართული წარწერები მოგვეთხოვნენ. რომ ეს არის (ძველი) ათონის ფილოთეოსის
მონასტრის მეტოქი (αποστορας), შეწირული კახეთის მეფის აღექანადრეს მიერ, აღდგენილია
ერეკლე II ის დროს, უკანასკნელად XIX საუკუნის 30-იან წლებში. სახლის კედელში ქართული
წარწერის ქვეშ არის ბუთ-სტროქონიანი ბერძნული წარწერა*.

გრაგნილზე არის ოთხსტრიქონიანი წარწერა. I სტრიქონი, რომელიც შედარებით უკეთ არის დაცული, თითქოს არეული (ბერძნული და ქართული) ასოებით არის შესრულებული. II სტრიქონი თითქოს კარგი დაცულობისა, მაგრამ მაინც არ ირჩევა. III—IV სტრიქონებისა მხოლოდ ბოლო ორი ასო (///OC) არის დარჩენილი. საკურთხევლის ქვედა ფენებში დიონისე არეოპაგელს, იოანე ოქროპირს და სხვა წმ. მამებს ქართულ წარწერებიანი გრაგნი-

ΠΟΛΕ	ἘΓΟΙ ^N ΛΟ		Ο ^{////} ΠΕΡΑ
ΘΕΓΑ ^{///}	ΤΑΣΤΑ ^Λ Ν ^Λ	ΓΑΣΡΟΣ	ΣΕΘΕΛΟΝ
ΑΙΡΕ	ΑΙΑΒΟΛΗ ^Λ	ΚΡΑΤΩΝ	ΤΗΝΟΤΗΘ ⁰
ΕΦΗ	ΠΛΟΜΕΝ ^Λ	ΚΡΑΤΩ ^Λ	ΑΣΑΝΜΑΚΡΟ
ΣΑΝ	ΕΝΕΗ ^Λ	ΙΧΥΝΙΑΣ	ΘΥΜΗΙΑΠΙ
			ΝΟΦ ^Λ ΟΝ
№ 944	№ 967	№ 968	№ 969

ლები უპირავთ ხელში. ტაძრის ძირითადი ნაწილის სამხრეთ თაღში ფრესკა დაზიანებულია, მაგრამ მოჩანს მისი წარწერა: ΜΡ ΘΥ. ამის პირდაპირ, ე. ი. ჩრდილოეთის თაღში, ქრისტეს შარავანდში აქვს: ὁ ἄν ἄν.

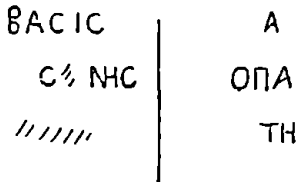
ჩრდილო-აღმოსავლეთის სვეტს ზემო ნაწილზე, სამხრ. წახნაგზე, ახატიო წყწლი სოლმ^{ნი} (როგორც აწერია ქართულად, მთავრულით), რომელსაც ხელში აქვს გრაგნილი წარწერით (№ 966): ΠΙΣΕ| ΜΕΥΑ...| ΑΙΡΕ| ΕΣΤΗΥ| ΣΑΝ Ε. ὁ ΠΑΛΑΞ| ΜΟΥΑΤΕΡΕΣ| ΕΧΤΗΣΑΥ| ΤΟ ΠΙΣΝΤΟΥ| შრავალთა ასულთა მოიგეს [სიმღიღრე] (იგავთა, 31, 29).

ამვე სვეტის აღმოსავლეთის წახნაგზე ქვემოთ გამოხატულია წ^აანტ^{ნი}, რომლის გრაგნილზედაც სწერია (№ 967): ΕΥΘ ΕΒΘ| ΤΑΣ ΠΑΣΑΥ| ΔΙΑΦΘΙΘ| Η ΠΙΟΜΕΝΟ| Ε| ΕΝΕ...| Η| ე. ὁ. ΕΥΘ ΕΒΘ| ΤΑΣ ΠΑΥΙΘΑΣ| ΔΙΑΦΘΙΘ| Η ΠΙΩΜΕΝΑΣ| ΕΝ| [ΤΗ] ΥΘ...| მე ვიხილე ზღე ეშპაისა გასლილი ღელაჲწაზე... (შღრ. ბრჟ... გვ. 162 ტექსტი წმ. ანტონისა).

ამვე სვეტის დასავლეთ წახნაგზე გამოხატულია წ^ასაბა. მას აქვს ხელში გრაგნილი (№ 968): ΥΑΣΤΡΑΣ| ΧΡΑΣΤΑΥ| ΧΡΑΣΤΗΣΟΥ| ΙΣΧΥΣ| ΑΣ| ე. ὁ. ΥΑΣΤΡΑΣ| ΧΡΑΣΤΑΥ| ΧΡΑΣΤΗΣΟΥ| ΙΣΧΥΣ| ΠΑΣΗ| ორგელიც ფლობ კუჭს, ღვეუფლე ძალითა უოვლითა... (შღრ. ბრჟ... გვ. 293 თეოკტისტეს გრაგნილის ტექსტს)¹.

¹ სწორედ ეს წარწერაა მოყვანილი ლიტურატურაში: Brosset, Rapp. I, 82, Πο-
μνηστοσεκην, Σοροπικ..., στ. 61 ასეთი სახით: ΓΑΣΤΡΟΣ ΚΡΑΤΩΝ, ΚΡΑΤΗΘΝ
ΙΧΥΝΙΑΣ. როგორც ვხედავთ, ზემა დაღწოწერილი პირისაგან ეს ვარიანტი განსხვავდება

ჩრდილო-დასავლეთის სვეტის აღმ. წახნაგზე გამოხატულია წ'ა ეფთ'მე, რომელსაც ხელში უჭირავს ბერძნულ-წარწერიანი გრაგნილი (№ 969): ο... περα| σεμειον| την νοτην μη| ατασ μαχαρι| მამ: ται:| νοφραα ე.ი. ο... παρα; ξε- λον... [ἐ]μθ'ασαα μαχαριμ'αμ'αν, ται:νοφραα... და ზოლოს მინდა... ააჩქარონ მოთმი- ნება, თავმდაბლობა... (ეს, ჩანს, არის პერიფრაზი წმ. ექვთიმეს ცნობილი ციტა- ტის: „ἀμείλιτος, τὴ βλά τὸν μοναχὸν ἔσται ἢ μὲλ'αὐτοῦ, ἢ ται:νοφροσύνῃ αἰ: ἢ κατὰ θεὸν ἰπαχοῦ“—შდრ. გვ. გვ. 162, 292). დასავლეთ კედელზე, ზე-

№ 970

მოთ, არის დიდი კომპოზიცია—მიცვალება. მარიამის ფეხთით დგას შარავანდიანი მოხუ- ცი, ტანზე აცვია უჯრებიანი სამოსი და ხელ- ში უჭირავს გადაშლილი წიგნი, რომლის ორ- სავეე ზხარგს სწვრია 3—3 სტრიქონი ბერძ- ნულად (№ 970): βαι:α; σ... ηη; ... α; οαα; ἄη.

ეკლესია აგებული უფრო ადრე ჩანს, მაგრამ ლიტერატურაში არსებული ცნობის მიხედვით (რაც ზეპირ გადმოცე- მაზეა თავისთავად დაყრდნობილი), ძველი შეკეთებულია ლევან კახთა ბეფის დროს¹. ეს ცნობა რომ მთლად ზუსტი არ იყოს, მაინც თვით ბერძნული წარ- წერების მონაცემების საფუძველზე შეიძლება ისეთი დასკვნის გამოტანა, რომ წარწერები დაახლოებით XVI ს.ში არის შესრულებული.

ალენის იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიის ბერძნულ წარწერებში ვაწო- ბირჩევა 4 გრაგნილი: სოლომონ წინასწარმეტყველისა, წმ. წმ. საბასი, ანტო-

A (= δ), B (= β), I / (= υ), P (= ρ)

№ 971

ნისა და ექვთიმესი. ამათგან, წმ. საბას გარდა, სამივეს საკეთარი თხზულე- ბის ნაწყვეტები უჭირავთ ხელში. რაც შეეხება წმ. საბას, ეს გავრცელებული ტექსტი, რომელიც თეოკტისტეს ეკუთვნის, ჩემთვის ცნობილ მასალაში ყო-

AV, NV, MV, NH, H, A, B, C, D, E, F, G, H, I, J, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, U, V, W, X, Y, Z

№ 972

№ 973

ველთვის საბას აქვს ხოლმე (მაგ., მარტიელში, ნეკრესში). ციტატი სოლო- მონის „იგავებიდან“ ასე თუ ისე კანონიკური სახით არის გადმოცემული. წმ. ანტონის ტექსტში გადასმულია სიტყვები, აკლია არტიკლი და უკანასკნელი სტრიქონი ისეთია, რომ ჰირს ისე წაკითხვა, როგორც ხე მიკვს: ზე ἄη ἡἡ— უფრო არის: ενεηη ან ενεηη. წმ. ექვთიმეს გრაგნილის წარწერა ტექსტი

¹ Brosset, Rap., I, 82: „... dans le pays l'opinion est, que tout cet ensemble d'edifices et de ruines remonte à un roi Léwan, de Cakhet“.

მხრივ თავისებურია: ე. ი. არსად გვხვდება ასეთი ჩემს მასალაში და ოფიციალურად ექვთიმესათვის განკუთვნილი ტექსტისაგანაც სხვაობს.

ასოთა მოხაზულობის მხრივ აღვანის ბერძნულ წარწერებში ყურადღებას იპყრობს (№ 971): ძ, პ, ს, რ. გვხვდება ლიგატურები (№ 972). სწირია ასოების (ν და ο-ს) სხვა ასოზე ზემოთ დაწერა (№ 973): მეზობელი ორი ერთნაირი ასოდან დატოვებულია ერთი: $\pi\alpha\lambda\epsilon$ (= $\pi\alpha\lambda\lambda\alpha$). გვხვდება შემოკლებები: $\mu\alpha$, $\psi\alpha$. ფიქრბო, შემოკლებებში არაა შესატანი: $\delta\alpha\beta\alpha$ და $\eta\pi\lambda\epsilon\mu\epsilon\upsilon\sigma$. I არის $\delta\alpha\beta\alpha$, ხოლო II— $\eta\pi\lambda\epsilon\mu\epsilon\upsilon\sigma$. უ—ბერძნულისათვის σ —დაწერილობას სჯერდება მწერალი. თავისთავად ფორმა— $\eta\pi\lambda\epsilon\mu\epsilon\upsilon\sigma$ —არაა გამართლებული, საწირო იყო მიმღეობის არა მამრობითი სქესის ფორმა, არამედ—დედრობითის: $\eta\pi\lambda\epsilon\mu\epsilon\upsilon\sigma$. სხვა ენობრივ მოვლენათაგან აღსანიშნავია: იტაციზმი: $\epsilon\delta\sigma$ (= $\epsilon\delta\sigma$), $\tau\alpha\pi\sigma\iota\phi\omega\upsilon$ (= $\tau\alpha\pi\sigma\iota\phi\omega\upsilon$ ...). ω -ის მაგივრად σ -ს ხმარება: $\eta\pi\lambda\epsilon\mu\epsilon\upsilon\sigma$, $\epsilon\psi\alpha$. α : და ϵ —დაწერილობების მონაცვლეობა: $\pi\alpha\lambda\epsilon$ (= $\pi\alpha\lambda\lambda\alpha$?), $\mu\epsilon\psi\alpha$ [τ] α : $\rho\alpha$ [τ]. σ —ბგერა (σ დაწერილობით) შეცვლილია ϵ -ით: $\mu\epsilon\psi\alpha$ [τ] $\rho\alpha$ [τ], რაც დამახასიათებელია ჯერ კიდევ IX—X სს. ბერძნულისათვის და რაც არც ისე იშვიათად გვხვდება ჩვენს მასალაშიც.

აღვანის ბერძნული წარწერები არაა უფერული და გარკვეული ადგილი მათაც უჭირავთ კახეთის (და საერთოდ საქართველოს) გვიან ფეოდალური ხანის ფრესკულ წარწერათა შორის, როგორც ტექსტების შინაარსის, ისე ენობრივი მონაცემების მხრივ.

გრემი

სოფ. გრემი მდებარეობს თელავ-ყვარელის გზაზე, თელავიდან დაახლოებით 20 კმ-ის დაშორებით. გრემის სიძველეთაგან ბერძნული წარწერების თვალსაზრისით სინტერესოზა მთავარანგელოზთა სახელობის ეკლესია, რომელიც მდებარეობს მდ. ინწობას ნაპირას გორაკზე და უფრო ახლოსაა ამჟამად სოფ. ენისელთან, ვიდრე გრემთან. ეკლესიაცა და მისზე უფრო მაღალი სამრევლოც აფურისაა და გარშემორტყმული აქვს გაღვანი. ეს ნაგებობები ღონ კახთა მეფის დროს არის აშენებული XVI ს-ში. ეკლესია გუმბათიანია (გუმბათს 8 სარკმელი აქვს), გუმბათი ეყრდნობა 2 სვეტსა და ორ ნახევარსვეტს, იატაკი შიგ ფილაქნისაა, შესავალი სამივე მხრიდანაა. ეკლესია გარედან უკეთ არის შენახული, ვიდრე შიგნიდან: კედლები ადამიანის სიმაღლეზე ძალიან არის გაფუჭებული, ზემოთ კი შეკეთების შედეგად ბევრგან გათეთრებული (მაგ., გუმბათი, სამსხვერპლო, საფილონი). ოდესღაც ეკლესია მთლად ყოფილა მოხატული, ანუამად ბევრი ფრესკის მხოლოდ ნაშთია. კედლის მხატვრობა თარიღდება 1577 წლით, როგორც ამას თვით ტაძარში დაცული ბერძნული წარწერა გვაუწყებს (იხ. აქვე, ქვემოთ). XVII ს-ის დასაწყისში მოსკოველ მხატვრებს სხვა ძეგლებთან ერთად გრემის მოხატულობის რესტავრაციაც მოუხდენიათ¹. წარწერები ფრესკებზე არის ნაწილობრივ ქართული

¹ Ш. Амиршахвили, История грузинского искусства, стр. 270: „Роспись Грემи, согласно греческой надписи, выполнена в 1577 г. очевидно перомонахом про-

ήγουμενεύουτος Σάββα... χαρτανακρίου ξερομοιχαχός και παρωτοσυχέλλου Στζλι-
νιχέος.

თარგმანი: ქ. აღმართა და განახლდა ღვთაებრივი და უოლაღწმინდა ტაძარი უო-
ველთა უღიღესთა მიქაელისა და გაბრიელისა, სახულოვანი მეთის ჟონანს შეწყენით, ხან-
ჯით, გულსმოღვინებითა და სროშით, მასინ, როღესაკ მღვლელოთმოთაური იყო ნიკოლოზი.
7085 წელს აგვისტოს თვის 29-ს, მეოთხე დღეს. სახას წინამძღვრობის დროს... კარტუ-
ღარიოსი, ბერმონაზონი და პროტოსეინგელოზი სალონიკელი.

წარწერის შინაარსთან დაკავშირებით რამდენიმე საკითხი დგება. 1. თა-
რილის შესახებ: წარწერაში მოცემული 7085 წელი ჩვენი წელთაღრიცხვით
1577 წელი გამოდის (7085—5508=1577), ე. ი. 1577 წელს ცოცხალი ჩანს
და მეფე არის ლეონი, რაც სხვა ცნობებით არ დასტურდება. „საქართველოს
ისტორიის“ სახელმძღვანელოს მიხედვით ლეონი (ლევანი) კახთა მეფედ 1520—
1570 წლებში იყო, ხოლო მისი ძე—ალექსანდრე—1574—1605 წლებში. ივ. ჯა-
ვახიშვილი „ქართველი ერის ისტორიის“ IV ტომში 266—67 გვერდებზე გა-
ნიხილავს ალექსანდრეს კახეთში გამეფების შემდეგ საბუთებს და, თუმცა
აქვე არ მართავენ მსჯელობას მათ შესახებ, უპირატესობას აძლევს იმ ცნო-
ბებს, რომლებიც ალექსანდრეს გამეფების თარიღად 1574 წელს სდებენ. იმა-
ვე წიგნის 284 გვერდზე ალექსანდრეს კახეთის ტახტზე ასელა მისი მამის,
ლეონის სიკვდილის შემდეგ 1574 წელს უცილობელ ფაქტად არის ჩათვლი-
ლი. როგორც კრიტიკულ ლიტერატურაშიაც არის აღნიშნული, ზოგ საბუთო-
ში 1574 წლის შემდეგაც გვხვდება ლეონ მეფე „მაგ., ქქსა ორას სამოცდა-
სამსა (ე. ი. 1575 წელს) ღწის მოყუარე მეფე ლეონ მიიცვალა“ (ივ. ჯავა-
ხიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, IV, გვ. 267) ან კიდევ „ახალი ქართ-
ლის ცხოვრების“ 85—86 გვერდებზე ვკითხულობთ: „ზქ ეაჴსა ამას შინა, მიი-
ცვალა ბატონი ლეუან, მპყრობელი კახეთისა, წელსა ქრისტეს აქათ ჩფოჴ
[ე. ი. 1576] და დაჯდა მის წილად კახეთს ძე მისი პირმშო ალექსანდრე“
(ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, თბილისი, 1940). 1576
წლის შემდეგ საბუთები აღარ ასახელებენ ცოცხალთა შორის ლევან მეფეს.
ჩვენს წარწერაში კი ლეონ მეფე 1577 წელს, აგვისტოს ბოლოს კიდევ ცოც-
ხალია. თუ ქართულ საისტორიო წერილობით წყაროებს მივცემთ უპირატე-
სობას, ისღა დაგვრჩენია დავასიყვანათ, რომ გრემის ბერძნული წარწერის შემ-
სრულებელს თარიღი შეეშალა, ე. ი. იყო არა 1577 წლის აგვისტო, არამედ
ისეთი დრო, როდესაც კახთა მეფედ ჯერ კიდევ ლეონი იყო. ფაქტია ის გა-
რემობა, რომ ამ წარწერის შესრულების დროს ლევანი მეფეა და ცოცხა-
ლია, წინააღმდეგ შემთხვევაში მწერალი მოიხსენებდა იმას, ვინც იყო მეფე,
ე. ი. ალექსანდრეს, თუნდაც რომ ლეონის საფასითა და ინიციატივით განახ-
ლებულიყოს ტაძარი. თარიღი შეიძლებოდა სხვაგვარადაც გვეანგარიშნა:
7085—5604=1481 და 785—5500=1585, მაგრამ ეს თარიღები (1481 წ. და
1585 წ.) კიდევ უფრო შორდებიან სინამდვილეს.

მეორე საკითხი, რომელიც დგება გრემის ამ წარწერასთან დაკავშირე-
ბით, ეს არის მასში მოხსენებული პიროვნებების დაზუსტება. პირველ რიგში
ლაპარაკია ლეონ მეფეზე, რომლის შეწვევითა და წარსაგებლთ არის განახ-

მესამე პიროვნება, რომელსაც ეხედობით წარწერაში. არის მონასტრის წინამძღვარი საბა. ქართული საბუთების შესწავლის ამ ეტაპზე ვერ ხერხდება დამატებითი მასალის წარმოდგენა საბას პიროვნების შესახებ. ერთი კია, რომ გრემი ლეონ მეფის დროს განსაკუთრებით დაწინაურებული ქალაქი იყო და ამიტომ საფიქრებელია, რომ ამ მონასტრის წინამძღვრად ქართველი მოღვაწე იქნებოდა. საბას სახელის შემდეგ კარგა მოზრდილი ინტერვალია, რომლის შემდეგ სწერია: „ქართველთაგან, ბერმონაზონი და პროტოსეინგელოზი სალონიკელი“. ეს ეპითეტები არ უნდა ეხებოდნენ საბას, როგორც ამას ზოგიერთი მკვლევარი ფიქრობს (რატომ იქნებოდა თესალონიკელი ბერმონაზონი გრემის წინამძღვარი?); თანაც იმოდენა ადგილია „საბასა“ და „ქართველთაგან“ შორის, რომ იქ თავისუფლად დაეტევოდა მთელი სახელი იმ პირისა, რომელსაც ეხება სტრიქონის ბოლო ნაწილი. შ. ამირანაშვილი ვარაუდობს, რომ „ქართველთაგან, ბერმონაზონი და სალონიკელი პროტოსეინგელოზი“ არის მხატვარი, რადგან უდავოა, რომ XVI ს-ში ბერძენი მხატვრები მოდიან კახეთის ტაძრების აღსადგენად და რომ მხატვრობა გვიან-ათონური ფერწერის ტრადიციების გაუღენას განიცდის¹. ასე რომ წარწერა ასე შეიძლება შეიესოს: „ალიმართა და განასლდა ტაძარი... ლეონ მეფის შეწევნით... ნიკოლოზის მღვდელთმთაფრობაში, საბას წინამძღვრობის დროს, მხატვრის (ამის და ამის), თესალონიკელი ბერმონაზონის, ქართველთაგანისა და პროტოსეინგელოზის ხელით“. ეს „სალონიკელი ბერმონაზონი“, მხატვარი თუ არა, ისეთი პირი მანც უნდა იყოს, რომელსაც კავშირი აქვს *ἀνεψύχῃ*-სა და *ἀνεψύχῃ*-სთან (ე. ი. აშენებასა და განახლებასთან).

წარწერას ენისა და მართლწერა-პალეოგრაფიის თვალსაზრისით შემდეგი თავისებურება ახასიათებს. მახვილის ნიშნები ჩვეულებრივ თავის ადგილასაა, მაგ., *შვიც*, *ვაძ*, *მიჯაქ*.

$A (= \delta)$, $\xi (= \zeta)$ ξ $N (= \nu)$ *Γαβριήλ, χόπαι, ἰσχυθα, τρυφαι-*
μυζ და სხვა, მაგრამ ავტორი არ გამოარჩევს შემოსილ მახვილს და ამჯობინებს მკვერი მახვილის

№ 975

ნიშნების ხმარებას, შემოსილი მახვილი მხოლოდ ერთხელ და ისიც სწორად აქვს ნახმარი, სიტყვაზე *τρυφαιμυζ*. *spiritus*-ებს ეხედვით ხმოვნით დაწყე-

αι, ηη, η, δ, γ, ηη, αι, β, η, ζ, ზ, ძ, თ, რ, რ, რ, ჳ, ჳ

№ 976

ბულ სიტყვებში, ჩვენთან ასეთი სულ 4 შემთხვევაა და ოთხგანვე თავის ადგილას არის *spiritus*-ი: სამგან *spiritus leuis* (*ἀνεκαυφήσθη, ἕξῆσται, ἀρχηξερτασ-*
οιτ), ხოლო ერთგან. პირველ სტრიქონში, განსხვავებული ნიშანი აქვს *spiritus asper*-ის აღსანიშნავად: *δ*. სპირიტუსს ხმარობს მწერალი სიტყვის შუა-

¹ Ш. Амيرانашвили, История грузинского искусства, стр. 270.

შიც, მეორე სტრიქონის სიტყვებში გვაქვს: *Λεῖψ*; და *ἀρχηερατεσων*, *Λεῖψ*-ს შესახებ ვერაფერს ვიტყვი, მაგრამ, რაც შეეხება მეორე სიტყვას — *ἀρχηερατεσων*, ვუიქრობ, რომ მწერალს აქვს კომპოზიციის გრძობა და ამით აღნიშნავს სიტყვის, მასი აზრით, ორ კომპონენტს — *αρχη* და *ερατεσων* ს(ისევე, როგორც პირველ სტრიქონში სიტყვას *παγεμ-ყე:στων* მახვილი აქვს *πᾶν-ზე* და ც.: 1922 წლის ექსპედიციის ვაჩინატში ამ სიტყვას კიდევ შემოსილი მახვილი აქვს *ει-ლიფ-თონჯის* აღნიშვნელ ლიგატურაზე, მე მხოლოდ *πᾶν-ზე* მაქვს, ისიც *gravis*).

ასოთა მონაზულობიდან ყურადღებას იქცევს (№ 975): *δ*, *ξ* და *ν*. სხვა ასოები არ გამოირჩევიან რაიმე თავისებურებით. მწერალი ხმარობს ლიგატურის (№ 976).

ტექსტში არის შემდეგი შემოკლებები: *χα* — მოკლდება *χ*, იქნება ეს დამოუკიდებელი სიტყვა (კავშირი *χχ*), თუ რაიმე სიტყვის ნაწილი (*ανεχα-νιησθη*, *σασλωνηχχ...*). მესამე კანკლედობის ნათესაობითი ბრუნვის -*ος* დაბოლოება არაა: *αρχηερατεσων*, *ηγεμονεβσν*. იტაცებში, როგორც მოსალოდნელი იყო, ძალაშია ამ ტექსტის მიმართ: *ανεχα-νιησθη*, *βασηλέσ*, *αρχηερατεσων*, *πᾶνμειστων*, *πρωσθηγελεσ*. არის აღრევა *ο* და *ω*-ისა: *τὸν* (= *τῶν*), *πρωτο* (= *πρωτο*)... არის თანხმოვნათა დაშვავება: *β* *σ*-ის მაგიერად (*ηγεμονεβσν*), *γ* *κ*-ს წილ (*πρωσθηγελεσ*).

მორფოლოგიიდან აღსანიშნავია შემდეგი: II სტრიქონში გვაქვს ფორმა *τῶν βᾶσλησ*, *genetivus*-ი სიტყვისათვის *ὁ βᾶσλεσ*. ძველი ნორმების მიხედვით აქ უნდა გვექონოდა *τῶν βᾶσλεσ*, ახალ ბერძნულში კი გვხვდება *τῶν βᾶσλεσ*¹. ჩვენ წაგალითონი (№ 977) ნახვილი *ε*-ს უნდა ეკუთვნოდეს, მაგრამ შესაძლებელია იგი *σ*-სიცი იყოს. მომდევნო სიტყვა სწერია ფორმით: *Λεῖψ*. ჩემის აზრით, მის გვერდით არის აღდგენილი კიდევ 2 ასოსთვის. ეს უნდა იყოს -*ος*, ნათესაობითის დაბოლოება. მაშ, იქნებოდა ფორმა *τῶν βᾶσλεσ* *Λεῖψος* ან *Λεῖψ-τῶν*. შეიძლება, იმ ორ გადაშლილ ასოდ გვევარაუდებინა *σ* (*Λεῖψος*), მაგრამ მახვილი არის *σ*-ზე და რადგან საერთოდ იმ ტექსტში მახვილები თავის ადგილზეა, ამიტომ უფრო სარწმუნოდ მეჩვენება ფორმა *Λεῖψος* (ან *Λεῖψ-τῶν* — ქართული მახვილით, ბერძნულად მოსალოდნელი იყო *Λεῖψ-τῶν*) და არა *Λεῖψ-τῶν*. თუმცა არაა გამორიცხული შესაძლებლობა *Λεῖψ*: დაწერილობისა ც. ფორმა *σᾶσλωνηχ* არის იგივე. თესლონიკელი (ტექსტში სწერია: *σᾶσλωνηχ*). თესლონიკელი ბერძნულად არის *σᾶσλωνηχ* ან *σᾶσλωνηχ*. აქედან *genetivus*-ი ძველი ნორმებით იქნებოდა *σᾶσλωνηχ*, რაც ახალი ბერძნული ორთოგრაფიით *σᾶσλωνηχ*-ს მოგვეცემს, ხოლო შემოკლებით — *σᾶσλωνηχ*-ს. დამაფიქრებელია სიტყვის თავში ორი სიგმა. არც ერთი ბერძნული სიტყვა არ იწყება ორი *σ*-ით. თუ დაუშვებთ, რომ ამ ტექსტის მწერალს ახსოვს ის გარემოება, რომ *σᾶσλωνηχ* იწყებოდა ორი სიგმით და ამიტომ მისგან წარმოებულ ფორმაში დატოვა ორი *σ*, მაშინ უფრო ბუნებრივი იქნებოდა მისგან ფორმა *σᾶσλωνηχ*-ის ხმარება (ისევე როგორც აქვს აქვე, ჩრდილოეთისკენ მყოფ სვეტზე მოთავსებულ დიმიტრი თესლონიკელს) და არა

¹ იხ. Hatzidakis, Einleitung... გვ. 377.

ახალი, მის დროს გაერცელებული *σολοιμαεας*-ისა. ბერძნულისათვის უჩვეულო ორი სიგნა სიტყვის თავში ექვს ბალებს, ხომ არ იმალება ამის ქვეშ ბერძნისათვის უცხო (სახელდობრ ქართული) რომელიმე ბგერა? ¹ თუმცა ამ პირის თესალონიკელობის სასარგებლოდ ლაპარაკობს მის წინ ხმარებული *χαραυσιλξ* და *παραποσυχαιλιξ* (ბერძნული ეკლესიისათვის დამახასიათებელი თანამედრობები და მათი აღწნაშენელი ტერმინები) ² და ის გარემოება, რომ მხატვრობა ბერძნის მიერ შესრულებულად ითვლება და ამ ადგილას, ალბათ, მისი სახელი უნდა ვივარაუდოთ.

როგორც ვხედავთ, გრემის ეს წარწერა ისტორიულ ღირებულებას მოკლებული არაა. დანარჩენი ბერძნული წარწერები წარმოადგენს პირთა და სახელებს ან გრაფიკულ მითავსებულ ტექსტებს.

საკუთრთხეველი. ფრესკათა I ფენა, ძირს, წარმოგვიდგენს წმ. მამათა სერიას. ამ პირებს სახელები ქართულად აწერიათ, ხლო გაშლილ გრაფიკულზე ბერძნული ტექსტები აქვთ. მარცხნიდან მარჯვნივ:

I. წმ გრიგოლ ღთსმ² უცილი—მის გრაფიკულზე სწერია (№ 978): *ὁτι ἔλυ. μὲν καὶ φ|...αυθρφα| παξ θ'ς|...ρχι...| ...α...|... ე. ი. მთ ἔλετμαυ καὶ φιλἀνθρ-*

	Θ Ε Σ // Θ Σ	
ΟΤΙ ΕΛΕΥ	Τ Ο Ν	Ὁ Θ Ἐ Ὁ Τ Ο Σ
Μ Ο Ξ Κ Δ Ι Φ	Σ Ρ Δ Ψ //	Ὄ Ἐ Ν Δ Ι Ο Ι Σ
// Δ Θ Ρ Ο	Ρ Τ Ο Ν	Δ Ψ Δ Ψ Ὄ Μ Ε
Π Ο Σ Θ Ἐ	// Ρ Θ Φ	Ν Ο Σ Ο Ψ Ι Η
// Ρ Χ Ι //	Τ Χ Π Δ Ψ	Σ Δ Ψ Ὄ Φ Ὄ Ν
// Τ Α	// Ὄ Ἐ Κ Ἐ	Υ Π Ο Τ Ο Ν
№ 978	№ 979	№ 980

პიჯ მებჯ... რამეთუ მოწყალეა და კაცთმოყვარე ღმერთი... (ეს ტექსტი ნიკორწმინდის წარწერებში წმ. სპირიდონს აქვს).

¹ მაგ., ბერძნ. *Μοσσοιμαεας*—*μο* თავსართითა და *σσοσ* ძირით ნიშნავს კანს, ე. ი. *σσ*—გადმოსცემს ჳ-ს (ივ. ჯუაბიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, 1908 წ. გვ. 24), *Ἀσσοίτος* არი აშოტი, ე. ი. *σσ* = შ-ს (P. Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, 1896). ასეთი მაგალითების დაძებნა კიდევ შეიძლება.

² ამ თანამედრობათა და ტერმინთა შეახებ დწერილებით არის: Н. С к а в а н а в а н о в и ч. *Византизм и его влияние на церковь в XI веке*, СПб, 1884, გვ. გვ. 363—364. სვინგელისი || სვინგელისი ქათველ მოღვაწეებაჲ ეწოლებათ (მდრ. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია², 1941 წ. გვ. გვ. 168, 179, 259, 304—305, 661), მაგრამ ეს არის ქართველთათვის ბერძენთაგან ბოძებული საპატიო წოდება.

II. სახელი არ ჩანს, გრაგნილი კი ითანე ოქროპირისა არის (№ 979):
 o შ'ჲ.. შ'ც| თვ| ouραυ...| αρτυν|... ραφ| ჯα παυ| ბჲ ჯბჲ!, ე. ი. ბ შხბჲ ბ შხბჲ რქსაჲ ბ
 თბ ობრაβιον ობრთ ობ რეფიჲ თბ პავთბ ჯბთია... ღმერთო, ღმერთ ჩვენო.
 რომელმან ზეცისა პერი საზრდელი უვლისა სოფლისა...

III—IV გამოსახულებათა გრაგნილები მთლად დაზიანებულია.

V -- არის წ'ა ბასილი, რომლის გრაგნილზედაც სწერია (№ 980):
 ბ ავიც| ბ ონ ავიც| ბნავπασμενοჲ ვოჲ ო რქ| ოავრᲓ ფავრᲓ ობ ობ ობ
 ბ ონ ავიც ბნავπασμενοჲ ო რეპავრᲓ ფავრᲓ ობ ობ ობ (ნავარქა ბნავπασმენოჲ)
 ღმერთო რომელ არს წმიდა, რომელიც წმიდათა. შორის განისვენებს და რომელიც სამეფოს
 წმიდა ხმით შეიქება სერაფიმთა მიერ (ტექსტი ეკუთვნის გრიგოლ ლეთისმეტყველს).

VI. პიროვნება აგრეთვე არ ჩანს, მისი გრაგნილიც საკმაოდ დაზიანე-
 ბულია. მასზე ამჟამად იკითხება (№ 981): ... ჯ...! ჯ...! პე... ლი| რამავრ' ვი'.

////

T ////

q ////

ΠΕ // ΛΟ

ΡΙΜΘΙΟ

ΝΗ

№ 981

Ὁ ΔΙΟ

№ 982

Ο ΔΙΟΣ ΝΙΑ

№ 983

ΜΡ ΘΥ

№ 984

982): ბ ავიც... წმიდა... საკურთხეველის ზედა ფენათა ფრესკები დაზიანებუ-
 ლია და ზედ წარწერები არ ჩანს. მხოლოდ კონქში ჩანს პატარა სახე შარა-
 ვანდითა და ზედ წარწერით: I C X C. საკურთხეველიდან მარჯვნივ, ე. ი. სამ-
 ხრეთისაკენ არის: სულ ზემოთ (№ 983): ო ავიც Νιλ; ბ ავიც Νιლ—წმ. ნი-
 ლოსი. ამის ქვემოთ (№ 984): μῆτηρ θεοῦ. ამის კიდევ ქვემოთ (№ 985): ბ ავიც
 Αθνασ... ე. ი. ბ ავიც 'Αθνασ... წმ. ათანასე. უფრო ქვემოთ აღარაფერი
 ჩანს.

Ὁ ΔΙΟΣ ΑΘ ΝΙΑC //

№ 985

///, ΙCΑ Δ

№ 986

ΑΓΙΟΣ ///

№ 987

შემდეგი ფენა, სამხრეთისაკენ, ვერტიკალურად. დაახლოებით თაღში არის
 ორი მოხუცის გამოსახულება, წარწერებით (№ 986): 'Ισαακ ისააკი. მეორეზე
 (№ 987): ავიც... წმიდა... ამ წყების ქვემოთა სახეებს და ფრესკებს წარწერე-
 ბი აღარ ეტყობათ.

სამხრეთი კედელი. I მონაკვეთი საკურთხეველისაკენ. სულ ქვემოთა
 ფენაში მედალიონებია, კართული წარწერებით (წ'ა სიმონ, გრიგოლ და სხვა).

ამის ზემოთ II ფენაში მთელი ტანით გამოხატული არიან პატრიარქები (იწე ოქროპირი, ბასილი. გრიგოლი) ქართული წარწერებით. შემდეგი, ე. ი. III უნა არის წმინდანი ქალების მედალიონები, ასევე ქართული წარწერებით. ანის ზემოთ ორი სარკმელია. ამ სარკმელების შუაში ერთი წმინდანია გამოხატუ-

04"//// ΠΑΤΕΛΕΜ"////

№ 986

04"//// KATAC

№ 989

ლი ქართული წარწერით, ხოლო სარკმელებში შიგნით. ორსაღე მხარეზე არის ფრესკები, ზოგი ბერძნული წარწერებით: მარცხენა სარკმლის მარცხენა მხარეს ზემოთ არის წარწერა (№ 988): 0x... Παυλελεμ... ო მყოფ Παυλελεμ... წმ. პანაგელონი. ამავე სარკმლის მარჯვენა მხარეს სწერია (№ 989): 7 αγ... Κρηνας... ო მყოფ ('Ανδρέας) Κρηνας (Κρητης) წმ. ანდრი კრეტელი. ამის ქვემოთ ფრესკასთან ქართული ასოები მოჩანს. მარჯვენა სარკმელში მარცხნივ ზემოთ არის (№ 990): ო მყოფ 'Ιάκωβος (ძეαλბმხო); წმ. იაკობი, ღმერთის შმა. ამის ქვემოთ ხატია ქართულ-წარწერიანი მიქელი.

04"0. I K O B O 0 ' C

№ 990

//// ENCP 0"0

№ 991

ამ სარკმელში მარჯვნივ ზემოთ არის წარწერა (№ 991): 0x... = (ო მყოფ) Ξεναρχος, წმ. ევსტრატო. ქვემოთ ქართული წარწერაა.

ზედ სარკმელების თავზე არის ერთსტრიქონიანი ბერძნული წარწერა, რომლის შუაში ნატია შარავანდიანი მოხუცი. მოხუცს მიაჯვენა ხელში ჯვარი უჭირავს (№ 992).

ΘΟΟΠΡ 4"//// MATX"//// P"//// ∩ "//// 0100P 4"////

№ 992

სამხრეთის კეხლის საკუთხეველიდან II მონაკვეთის ფრესკები ძალიან დაზიანებულია და მათზე მოჩანს, ისიც, მხოლოდ ქვემოთ, ქართული წარწერების ნაშთები. სამხრეთი კედლისა და სვეტის შემაერთებელ თალზე, აღმ.

0 0"00 P C E N I 0"0 // ჭ' C T 0' 0"00 C Π I P I A' X

№ 993

№ 994

№ 595

მხარეზე, არის ქართული წარწერა (პტ^ს ოა^რის ყოფა), ხოლო სვეტის თავის გამოსახულებებს აქვთ ბერძნული წარწერები. სვეტის თავზე, შუა-ში, მთელი ტანით გამოსახულ პირს აწერია (№ 993): ო მყოფ 'Αρσ-

ვიც წმ. არსენი. მას ხელში უქირავს გრაგნილი 7-სტრიქონიანი ბერძნული წარწერით. განირჩევა მხოლოდ ზემოდან II სტრიქონის ბოლო: ეთ ... (№ 994).

ამ თაღის შიგნითა მხარეზე, რომელიც იატაკს დაჰყურებს, სამხრეთისაკენ არის გამოსახულება წარწერით (№ 995): ὁ ἄγιος σπυριδῶν, ე. ი. ὁ ἄγιος Σπυριδῶν წმ. სპირიდონი. ხოლო ჩრდილოეთისკენ სწერია (№ 996): ὁ ἄγιος ἡγνάτιος = ὁ ἄγιος Ἱγνάτιος წმ. ეგნატე. ამ თაღის დასავლეთ მხარეზე არის (№ 997): ο αγιος Ἰωβ = ὁ ἄγιος Ἰωβ წმ. იობი. იობს ხელში აქვს გრაგნილი, რომლის ტექსტი, ყოველ შემთხვევაში, იობის წინასწარჩეტველებიდან არაა (№ 998): φιλᾶσσι| μνοι| ματαα x/| ψευθη| ελαιον| αυτ εκ x| ατελειτ., ე. ი. φιλᾶσσο-μνοι μάταα xα| ψευθη... ἐκατάτελιον ღვეცილნი ტვეულიუბრალონი და სიგრუხისა... აღსტოვებნ.

ὁ ἄγιος ἡγνάτιος

№ 996

ο αγιος Ἰωβ

№ 997

იმ თაღზე, რომელიც აერთებს სვეტს დასავლეთის კედელთან, მთელი ტანით ხატია... CABBAC... (ὁ ἄγιος) Σάββας წმ. საბა. მის გრაგნილზე სწერია (№ 999): ... φων| μαρένη| το θροσσι| δεε τ'| φ| λον· τ| φος μ, 'ε. ი. τυφών

ΦΥΛΑΓΟ
ΜΕΝΟΙ
ΜΑΡΑΖ
ΤΕΥΑΗ
ΕΛΑΙΟΝ
ΑΤΕΚΚ
ΣΕΑΙΤ

№ 998

/// ΦΩΝ
ΜΑΡΕΝΗ
ΤΡΟΣΟ
Α.Θ.Τ.ΦΙ
ΑΟΝ.ΤΙ
ΦΟΟ Μ

№ 999

μαραίνει τὸ θροσθῆδε τῶν φάλλων, τῆφοε (ὁ τειφοί τῆε ψυχῆε τῆν λαμπρόε) სიგზე აშრობს ფოთოლო ნესტიანობას, ჯოლო სიმაფე (აქრობს სულის ღამპარს). ტექსტი „ერმინის“ წყაროებში (გვ. 273) მიკუთვნებული აქვს წმ. საბას, ხოლო თვით „ერენინაში“ (გვ. 164) იოასაფ ინდოთ მეფეს.

ამ ფრესკის პირდაპირ არის ერთი წმინდანი, ხელში გრაგნილით. მისი სახელიდან ჩანს მხოლოდ ἄγιος-ის დაბოლოება -ი. გრაგნილზე კი აღრე ყოფილა ოთხსტრიქონიანი წარწერა, რომელიც იმდენად ფერმიხდილია,

რომ ირჩევა მხოლოდ III სტრიქონის ΕΓΚ....

დასავლეთი კედელი. სულ ქვემოთ სამხრეთის კედელთან არის 3 პირის გამოსახულება: შუაში მფე ლონ აღმშნბლი, მის მარჯვნივ მარიაში ყრბით, მარცხნივ—საერო პირი (აღბათ, ბატონიშვილი ალექსანდრე). ამათ თაზე სარკნელია და სარკმლის აქეთ-იქით ფრესკები; ამ ფრესკათაგან მარჯვენას ახლაც აწერია (№ 1000): ὁ ἄγιος Ἰσίδωρος წმ. ისიდორე. შემოსასვლელი კარების ზემოთ გამოსახულია (№ 1001): ὁ ἄγιος Νικαίμειος წმ. ნიკაიმე.

დასავლეთ კედლის განაპირა ნხარეს ჩრდილოეთისკენ, ძირს, არის 3 კაცი გამოსახულება. სამივეს ხელში უქირავს გრაგნილები. ამათში მარცხნივ არის წა ანტონი, რომლის გრაგნილის ქვედა ნაწილში იკითხება რამდენიმე სიტყვა (№ 1002). შუაში ვინაა, არ ჩანს; მის გრაგნილზე კი სწერია (№ 1003):

ჩ. ჯერა Πελαγία წმ. პელაგია (ამ ფენაში წმინდანი ქალები არიან გამოსახუ-
ლი. მაგრამ დანარჩენებს ქართული წარწერები აქვთ, მაგ., წ^ე სოფია).

ასევე ქართულად აწერია თვით სვეტებზე გამოსახულ ზოგ პირს (მაგ., წ^ე ზოსიმე). სვეტების თავზე, ერთიმეორის პირდაპირ გამოსახული არიან მთავარანგელოზები წარწერებით; ჩრდილოეთისაზე (№1014): ἁ ἀρχάγγελος

№ 1006
Μεγαλὴ Ὑπαφάνγγελος ἰοქυλλο. სამხრეთისაზე (№ 1015): ἀρχάγγελος Γαβ-
რიელ Ὑπαφάνγγελος გაბრიელი.

ამათ გაგრძელებაზე: ე. ი. იმ თაღებზე, რომლებიც აერთებენ სვე-
ტებს დასავლეთის კედელთან, და ამ თაღების იმ ნაწილებზე, რომლებიც ერ-
თიმეორეს უყურებენ, გამოსახულია ორ-ორი პირი, ხელში გრაგნილებით. ამ
გრაგნილებზე (რომლებიც ისევე მოკლე და ფართოა, როგორც ზემოთ

ΜΕΛΕΙ ἠ ΝΑΟΥΜ Ο ΔΙΟΣ ΧΑΛΒΕΦΩ ΟΑΠΟΣ

№ 1007

№ 1008

№ 1009

№ 1010

მოტანილი ევსტათის გრაგნილი) არის ბერძნული წარწერები. სამხრეთისა-
კენ გამოსახულია წ^ე დავით. მის გრაგნილზე, ყვითელ ფონზე შავი ასოებით,

ყოფილა სამ-სტრიქონიანი ბერძ-
ნული წარწერა; წარწერის მარ-
ჯვენა ნაწილი წაშლილია. მარ-
ცხნზე ჩანს მკრთალი ნაშთი ბერძ-
ნული ასოებისა, რომლებიც არ ირ-

Ο ΔΙΟΣ Α ΠΑ ΟΘΕΣΣΑΛΟΝΙ
ΚΗΘ

№ 1011

ჩევა. დავითის გვერდით ვინაა, არ ჩანს. მისი, ისეთივე გრაგნილი ამჟა-
ნად სულ ვარდისფერია. მასზედაც იქნებოდა, ალბათ, ბერძნული წარწერა.
ჩრდილოეთის თალის დასავლეთ ნაწილში გამოსახულია წ^ე კოზმან. მის გრაგ-
ნილზედაც სამსტრიქონიანი წარწერაა (№ 1016): ...τα ασχετα... οον εν εσθηρη|
σθηρ.. αστα... αζ x/ ψαλασασα; ...φ... δσρ ..τηρη βαλ.. ε, ე. ი. ἡ τὸ ἀσχετον
κα: ὑπερρω εν α:ψε: σῶσρ, ἡ ἀψασσός χαλινσσασ κα: ψαλασασ ἀναχαιτλσου-
τα ψεαν σσφια σῶσρ ν:πσρ: ψάλλει [πὸμας ἀποπλύνει δὲ δούλων δεσπότης]. ქარ-
თული თარგმანი იქნება: განუსაზღვრელია და საზემოო წყალი, ღვთის სიბრძნე აკ-
ვებს უსჯერო ზღვასაც კი და ძირს სცემს, წყალს სახანელში ჩაახსამს, ხოლო მონათ
ღვებზე ბანს უჯლო. კოზმას მარჯვნივ ვინაა, არ ჩანს და მისი გრაგნილიც ამ-
ჯამად სულ გადარეცხილია..

გუმბათი. ქვემოთა ნაწილში (რომლითაც გუმბათი სვეტებზეა დაყ-
რდნობილი) გამოხატული ყოფილან მახარებლები. ამათგან მარტო მათეა შემო-
რჩენილა (თავი და ქართული წარწერა სახელისა). ამის ზემოთა ფენაში
ერესკებისა თითქოს ბერძნულად სწერია (№1017): ρισ (Ἰρισ—ან Ἰριθ—ვერ-
ძის --ან ვერძს). არის ორიოდე ქართული სიტყვა: (მათე, მარკოზ...), ხოლო დანარ-

ენი ნაწილი ამ ფენისა ისეა დაზიანებული, რომ აგურები მოჩანს. ამის ზემოთ არის ერთი თენა უფრო წვრილად წელამდე დაზატული წმინდანებისა, ხელში გრაგნილებით. მათ ზემოთ კი, ფანჯრებს შორის, დაზატული არიან წინასწარმეტყველები. მათ სახელთა წარწერები ქართული უნდა ჰქონრდათ, ხოლო გრაგნილებზე ბერძნულად ნაწერი უნდა ყოფილიყო (ამ ტაძრის ქართული ასოები მრგვალი და ფართო მთავრულია, ხოლო ბერძნული კი უფრო მუქი და წმინდად დაწერილი). ახლა ეს ყველაფერი ისე ფერმიხდილია, რომ ქვემოდან სრულეებით არ იჩივია. შიზანტედილება ისეთია, რომ თვით სარკნელებში აქეთ-იქით ორ-ორი გამოსახულება ყოფილა.

/// Q54
/// E
/// P
TC KC
YXH
TA

№ 1012

ამგვარად, როგორც ვხედავთ, გრემის მთავარანგელოზთა ეკლესიაში გვაქვს ქართული და ბერძნული წარწერები. ქართულ წარწერათაგან ისტორიული მნიშვნელობისაა ლეონ მეფის გამოსახულებასთან მისი სახელისა და ეოლავწობის აღმნიშვნელი წარწერა (მეფე ლეონ აღმაშენებელი), ხოლო ბერძნულ წარწერათაგან—დასკარების თავზე მოთავსებული ერთეული წარწერა, რომელზედაც ზემოთ დაწ-

ΗΔΙΝ ΠΕΛΔΙ* ΟΡΧ ΜΙΧ ΗΛ ΟΡΧ ΓΡΡΙΗΛ

№ 1013

№ 1014

№ 1015

ერილებით შეეჩრდიო. დანარჩენი წარწერები წარმოადგენს ფრესკათა (პირთა თუ სიუჟეტთა) დასათაურებას და საეკლესიო პირების თხზულებათა ციტატებს. ამ უკანასკნელთა შესახებ შემდეგი უნდა დაისკვნას: ფრესკების დაზიანებულობის გამო ზოგ გრაგნილთან პირის სახელი არ ჩანს. ანტიკა არ ეციოთ, მაგ., თუ იოანე ოქროპირისა და არსენის ტექსტებთან რა სახელები ეწერა.

/// TCACXE TO // OONENESEPH
YAOP BVC // AOKΘAΛAECOC
// ΦΙ // ΑΩΡΙ // ΤΡΙΒΛΑΪC

№ 1016

დანარჩენ პირთაგან კოზმანს თავისი თხზულების ნაწყვეტი აქვს: იობის სახელით ნოტანილი ადგილი, ყოველ შემთხვევაში, იობის წინასწარმეტყველებიდან არ არის; ბასილს გრიგოლ ლეთისმეტყველის ტექსტი აქვს, ხოლო საბას--იოანეს (თუმცა „ერწინის“ წყაროები საბას მკაცრუფენებენ ამას). რაც შეეხება გრიგოლ ლეთისმეტყველის გრაგნილს, ასეთი სპირიტონს აქვს ნიკორწმინდანის და სხვაგან კი არ გვხვდება.

ასოთაგან მოხაზულობით ყურადღებას იპყრობს (№ 1018): ა, ბ, ძ, ი, ყ, წ, ქ. ვხვდები ლიგატურები (№ 1019). ნუსხური შერეულია ნთავულებთან (№ 1020).

ის გამოსახულება: შუაში მამაკაცია, რომელსაც ხელში ბაზილიკის მოდელი უჭირავს: მის აქეთ-იქით ქალი და ემაწვილია. როგორც ცნობილია, ესაა ლევან მეფე და მისი სახლობა. მათ თავზე, გასწერივ, არის ორსტრიქონიანი ბერძნული წარწერა. I სტრიქონი გრძელია (სამივეს თავზე გადაუდის), მეო-

ა)

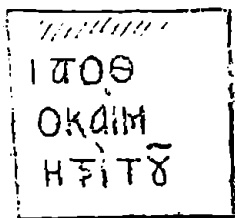
Θ	Θ	ΙΑ	Θ	Α	Θ	Θ	ΘΘΕ	Θ	ΙϞ	ΧϞ
Α	Θ	Α	Α	Ν	Α	ΛϞ	ΑϞΙΟϞ	Α		
Γ	Μ	Κ	Τ	Δ	Τ	ΧΑϞ	ΙΩ	ΑΛϞ	Α	Π
Ι	Α	Ο	Ο	Ρ	Ο		ΟϞ	ΟϞ	Γ	Ε
Ο	Α	Π	Ο	Ε	Ο				Ι	Ρ
Ϟ	Α	Ο	Ϟ	ΑϞ	Ϟ				Ο	Ο

ბ)

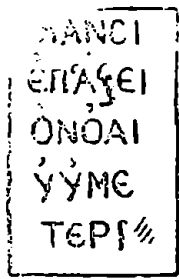
Θ	Π	ΜΑΤ	Η	ΜΑΡ	Θ	Α	ΒΑΡ	Ϟ	ΦΙΛΙΠ
Α	Π	ΘΕΟϞ	Ϟ	ΚΟϞ	Α	Γ	ΡΟΛΟ	Α	ΠΟϞ
Γ	Π	Α	Ι	Κ	Γ	Ι	ΜΕΟϞ	Γ	ΠΟϞ
Ι	Υ	Α	Ο	Ϟ	Ι	Ο		Ι	
Ϟ	Α	Ϟ	Ϟ	Ϟ	Ϟ	Ϟ		Ϟ	
Ϟ	Α	Ϟ	Ϟ	Ϟ	Ϟ	Ϟ		Ϟ	

№ 1026

ოე კი მოკლეა და ცენტრალური გამოსახულების თავთანაა მხოლოდ. წარწერა ძალიან დაზიანებულია. ახლა იკითხება (№ 1028): π... οαβεντ... υμα οασησ υαεα; ე. ი. ....ქვეყნ... ივერი...

№ 1023

№ 1024

№ 1027

წარწერა, ცხადია, ისტორიული შინაარსისა იქნებოდა და მოგვიტობრობდა გამოსახული პირების მოღვაწეობის შესახებ ნეკრესში. სამწუხაროდ, იგი ძალიან ფრავმენტულია და ამჟამად იკითხება დადასტურებით მხოლოდ ერთი სიტყვა აქვს: (ე. ი. ქართველი), ცხადია, გამოსახული პირის ერთ-ერთი ნიშნული. როგორც ცნობილია, ამ დროს ლეონიცა და ქართლისა და ანერეთის მეფეებიც სრულიად საქართველოს მეფეების სრულ ტიტულს ატა-

ამ კედლის ნიშში არის 2 გამოსახულება. მარცხენას ეტყობა წარწერა (№ 1033), ალბათ, *ἔ μῦθος Σερᾶωνος* წმ. სერაფიონი.

ეკლესიის ძირითადი ნაწილის ცაში ფრესკები წრეებშია ჩასმული. თვით ფრესკები ძალიან დაზიანებულია. დაზიანებულია აგრეთვე თვით ამ წრეებზე მოთავსებული ბერძნული წარწერები: დასავლეთის წრეზე შემორჩენილია (№ 1034): *ἦ, μαρτυρηθεὶς ἡγριότηατος, ხოლო აღმოსავლეთისკენ მოთავსებულ წრეზე კიდევ იკითხება: ΕΠΙ// ΕΡ.*

ნეკრესის ბერძნულ წარწერათა შესახებ შეჯამების სახით შემდეგი უნდა ითქვას. თავის დროზე აქ ყოფილა ორგვარი წარწერები. 1. ისტორიული შინაარსისა, რომელიც მოგვითხრობდა ამ ტაძრის განახლებასა და მოხატვას „ქართველთა მეფის“ ლეონის შრომითა და წარსაგებლით. სამწუხაროდ, ეს წარწერა მეტიანეტად დაზიანებულია, მაგრამ შემორჩენილ ფრაგმენტში ნაინც არის მნიშვნელოვანი ადგილი: ლეონი მოხსენებულია არა მხოლოდ მეფედ, არამედ ქართველთა მეფედ (სწერს სხვა არაფერი შეიძლება იყოს, მით უნეტეს რომ ის ზედ ლეონის გამოსახულების თავთანაა, სადაც ჩვეულებრივ სწერია ხოლმე ასეთი რამე). 2. წარწერები, რომლებიც წარმოადგენენ ფრესკათა დასახელებას, იქნება ეს ცალკეული პირი, თუ მთელი სიუჟეტი, ანდა ციტატებს სხვადასხვა საღვთის-

ბ, ბ, წ, ღ, ჩ, რ, მ, რ, მ, რ, წ, მ, რ

№ 1035

ნეტყველო თხზულებიდან. ამ ჯგუფის წარწერებიც ისე ფრაგმენტულია. რომ რაიმე კანონზომიერებაზე ლაპარაკი ქირს. ეს კაა, რომ აქაც, ისევე როგორც სხვა ჩვენს ძეგლებში, თეოკტისტეს გრავნილი საბას უქირავს.

პალეოგრაფიის თვალსაზრისით საინტერესოა ლიგატურები (№ 1035); გვხვდება სიტყვათა შემოკლება: *αρχ, μνηρ, მწ, Ι'C, X'C, ში (= შეფ), AA (= Δαυδ);* თავისებურია შენოკლება *Μαγιστῆ-ისა*. შეიძლება გვეფიქრა, რომ წარწერა დაზიანდა, წინა ნაწილი წაიშალა, მაგრამ ესეც საეჭვოა. *αλ-კავშირი სწერია მთლიანად. გვაქვს იტაციზმის შემთხვევები: ბ(=σ), ძწεισ (= ძწεισ), სჟჟი (= სჟჟი).* ამ სიტყვაში ხმარებული *ε-ს* შესახებ ზემოთ იყო ნათქვამი. იწერება *ο* *ω-ის* მაგიერად: *შა (= შეფ), Σερᾶωνος*. სხვა კატეგორიებზე ძნელია მსჯელობა.

ნეკრესის წარწერები პალეოგრაფიულად არ გამოირჩევა ამ დროის (XVI ს-ის) საქართველოში, განსაკუთრებით კახეთში, დაცული წარწერებისგან. მათ მნიშვნელობას განსაკუთრებით აძლიერებს ის ისტორიული წარწერის ფრაგმენტი, რომელიც ლეონ მეფის გამოსახულებას ახლავს.

ახველი

ახტალა დღესდღეობით არ შემოადის საქართველოს ფარგლებში, იგი სომხეთის სსრ-ის ტერიტორიაზეა, მაგრამ იქ დაცული მთავარი ტაძარი როგორც არქიტექტურის, ისე მხატვრობის თვალსაზრისით ერთ-ერთი წამყვანი ქართული ძეგლია; ამდენად ახტალის ეკლესიის ფრესკებზე მოთაყვებული ბერძნული წარწერები, როგორც ისტორიულად საქართველოს ტერიტორიაზე დაცული ბერძნული წარწერების ნაწილი, დამატების სახით მოჰყავს ამ შრომაში.

ახტალის ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესია დგას მომალლო გორაზე, სადგ. ახტალიდან სამიოდე კილომეტრის დაშორებით სოფ. ქვემო ახტალაში. ეკლესია დიდი, გუმბათიანი (გუმბათი XVIII ს-ში მონგრევი და ახლა უბრალოდ არის გადახურული). ძველი ხელოვნებათმცოდნეთა მიერ სხვადასხვაგვარად არის დათარიღებული. შ. აშირანაშვილი მას XI—XII სს-ის მიჯნას აკუთვნებს¹, ხოლო რ. შმერლინგი XIII ს-ის პიოველ ნახევარს².

ახტალის ტაძრის ფრესკები მხატვრულად მაღალხარისხოვანია³. ისინი შეიცავენ ქართულსა და ბერძნულ წარწერებს⁴. ქართული წარწერები არის გუმბათის რგოლზე (ლამაზი, მსხვილი ასომთავრული), დასავლეთ კედელზე და სამხრეთ კედლის ზენოთა ნაწილში. ბერძნული წარწერები არის საკუთბეველში და ჩრდილოეთსა და სამხრეთ კედლებზე.

¹ Ш. Аширانشвили, История грузинского искусства, 1950, стр. 143, 174, 190, 193.

² Р. Шмерлинг, К вопросу о характеристике главного храма Ахтала, как памятника пограничного района Грузии и Армении: сб. Метн. განყოფილების XI საუკუნეო სესია... მუშაობის გეგმა და თეზისები. თბილისი, 1943, გვ. 10—11; მისივე, XII ს. დასასრულისა და XIII ს. პიოველი ნახევრის მთავარი გუმბათიანი ტაძრების წამყვანი თავისებურებანი და ევოლუციური თანმიმდევრობა: ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის VI სამეცნიერო სესია... მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები. თბილისი, 1951, გვ. 33-34—15.

³ შ. აშირანაშვილის აზრით, ამ ეპოქის ქართულ ძეგლთა შორის ახტალის მხატვრობა ყველაზე მეტად გოეოფილურია (დასახ. ნაშრომი, გვ. 190).

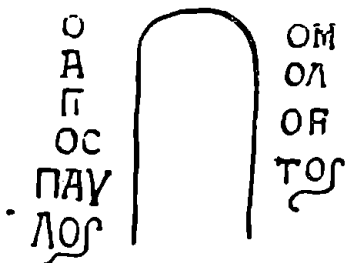
⁴ ახტალაში ბერძნული წარწერების არსებობის შესახებ ენობა აქვს გვლ დენსტერტს: „Achtala war ein weitläufiger Ort von Georgiern und Armenianern bewohnt, mit einem ansehnlichen Kloster, welches einige griechische Inschriften und an den Wänden griechische Priesternamen hat, also wohl georgisch gewesen ist“ (Güldenstedt, Reisen... I, S. 262). ეს ენობა გადმოხეკილი აქვს ი. პომილოვსკისა ც. ბერძნულ წარწერათა პირი ან მათ შესახებ მხეგლობა ლიტერატურაში არსად გვხვდება.

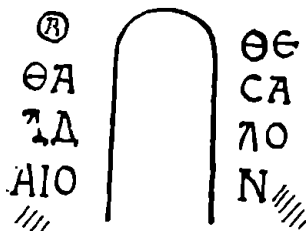

საკურთხეველში ფრესკათა მეორე ფენაში წარმოდგენილი არიან იერარქები. რომელთაც უჯრიანი ანაფორები აცვიათ. მათ მეტწილად ხელში კოლონეტები უჭირავთ და ვინაობა ბერძნულად აწერიათ. ეს ფენა მეტადაა დაზიანებული. ვიდრე ქვემოთა. ჩამოთვლას ვიწყებ მარცხნიდან მარჯვნივ. უკიდურესი

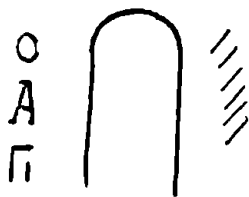

№ 1015

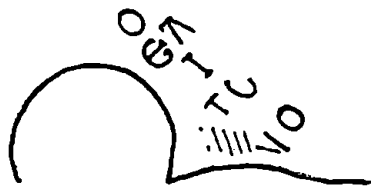

№ 1046

ნარცხენა გამოსახულებები ალარ ჩანს; რაც ჩანს, მათ შორის I-ს აწერია (№ 1048):... ὁ ἐλεήμων (?) ე. ო. ὁ ἀγιῶς Ἰωάννης ὁ ἐλεήμων წმ. იოანე მოწველ.

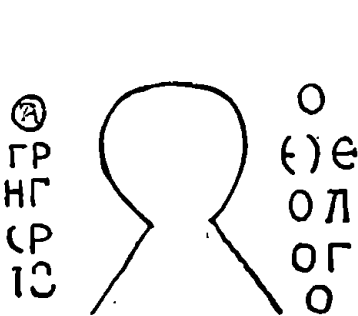

№ 1047

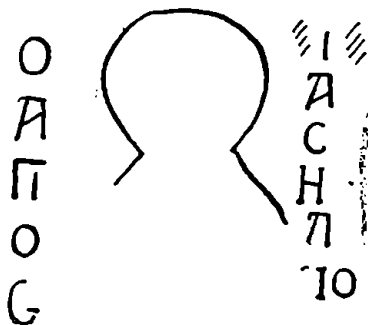

№ 1043

II გამოსახულებასთან სწერია (№ 1049): ὁ ἄγγελος; ὁ φειδολογος; ე. ო. ὁ ἀγιῶς Γρηγόριος; ὁ φειδολογος; წმ. გრიგოლ ღვთისმეტყველი.

№ 1049

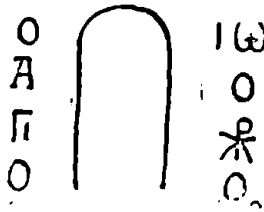
№ 1050

III მღვდელთმთავრის წაწერა (№ 1050): ὁ ἄγιος βασιλειος—ὁ ἀγιος Βασίλειος; წმ. ბასილი. მას ხელში უჭირავს გადაშლილი წიგნი, რომელზე დაუპრის

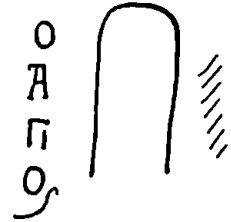
ზეობნული წარწერა (№ 1051): ομοιημοισιν αψοισοι ραηιοιαναρπηγι τροφ, ე. ი. ბ ზეობნ ზეობნ ზეობნ ბ τον ομοιημοισιν αβρον την τροφηγ... ღმერთო ჩვენო, რომელმან ზეცისა პური საზრდელი... (ტექსტი, როგორც ცნობილია, იოანე ოქროპირის ლიტურგიიდან არის).

№ 1051

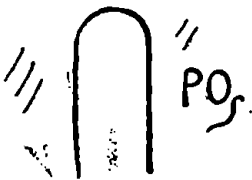
№ 1052

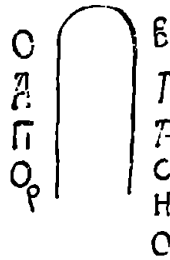
№ 1053

IV გამოსახულებას აწერია (№ 1052): ο αγιο... ια ο χρ.. ος, ე. ი. ბ ჰკიოს 'Ιωάννης ბ χρισσόςτοιμος წმ. იოანე ოქროპირი.

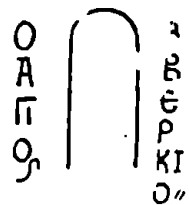
დანარჩენ მღვდელთმთავრებთან წარწერების ფრაგმენტებია მხოლოდ: V (№1053): ο αγιος... ბ ჰკიოს... წმიდა... VI-სთან სწერია (№1054): ///... ...ოს... VII-სთან აღარაფერი ჩანს. VIII-სთან გამოსახულების მარჯვენე (მაყურებლისათვის) სწერია: ΠΥΙC (თუ ΦΥΙC).

№ 1054

№ 1055

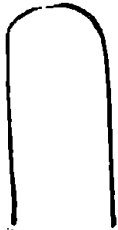
№ 1056

ამავე ფენაში არის 3 სარკმელი. ერთი არის II და III გამოსახულებებს შორის, მეორე — III და IV-ს შორის, ხოლო მესამე — IV და V გამოსახულებათა შორის. თითო სარკმელში 2—2 ფრესკაა, რომლებიც წარმოადგენენ მთელი ტანით გამოსახულ წმინდა მამებს. მათაც სახელები ორ ენაზე აწერიათ; ზემოთ — თავთან — ბერძნულად, ხოლო ქვემოთ — ქართულად (იმავე მთავრულით, რომლითაც ფრესკათა I ფენაში ეწერა).

პირველ სარკმელში მარცხენა გამოსახულებას აწერია (№ 1055): ο αγιος πλασιος = ბ ჰკიოს Βλάσιος წმ. ვლახი. იქვე მარჯვენა გამოსახულებასთან სწერია (№ 1056): ο αγιος αβερκιο, ბ ჰკიოს 'Αβέρκιος წმ. აბერკი. აქ ქართულად სწერია „ამბერკი“.

შეორე სარკმელში მარცხნივ გამოხატულია სილიბისტრო, რომის პაპა, წარწერით (№ 1057): ο α σιλβεστρου... παπας ρωμης, ე. ი. ო აციოს სილვესტრუს.

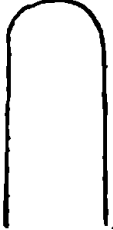
Ⓐ
CΥΠ
ΒΕC
ΤΡ
O
///

ΠΑΤΡΑΣ
ΡΩΜΗ
ΗC

№ 1057

O
A
Π
O
H A ? K O
B O ?

O A Δ
E Λ Φ O
Θ E
O

№ 1058

O
A
Π
O

KY
TP
H
AN
O

№ 1059

παπας Ρωμης წმ. სილიბისტრო რომის პაპა. მარჯვენა გამოსახულებასთან არის წარწერა (№ 1058): ο αγιος ηακωβος ο αδελφομισσας, ე. ი. ო აციოს 'იაკობის ო ადელფომისას წმ. იაკობი უფლისძმა (აქვეა ქართული წარწერა: ამაღლო. ე. ი. ძმა უფლისა).

მესამე სარკმელში მარტო მარცხენა გამოსახულებას აქვს ბერძნული წარწერა (№ 1059): ο αγιος κωνσταντος, ე. ი. ო აციოს კონსტანტუს წმ. კვიპრიანე.

საკურთხეველში ფრესკათა III ფენა არის ცნობილი ფრესკა—„ზიარება“. ამ ფრესკას ზემოთ მთელ სიგრძეზე აქვს ერთსტრიქონიანი ბერძნული

ΗΤΙΣΕΝΑΜΥΤΟΓΚΕΝΙCΔΙΑΘΗΚΗ,

ΤΟΤΕΡΗΜΟΝΚΕΠΟΛΟΝΕΚΧΙΝΟΜΕ

A

ΗΟΝΕΙCΑΦΕCΗΑΡΤΗΟΝ ✠

№ 1060

წარწერა, ხოლო ქვემოთ გამოსახულ მოციქულებსა და შუაში მოთავსებულ ქრისტეს სახელები ბერძნულად აქვთ აღნიშნული. ერთსტრიქონიანი წარწერა ერთგვარად შუაზე არის გაყოფილი. მისი დასაწყისი, ანუ მარცხენა ნაწილია (№ 1060): ... ντο εμα μου το τη... κενις διαμωκας το ιερα ημον κε πολον εκχινομενομενον εις αφεσην αμαρτηον + ეს იქნება: τὸ εἰμὰ μου τὸ τῆς καινῆς διαμωκας τὸ ὑπὲρ ὑμῶν καὶ πολλῶν ἐκχυσθέντων εἰς ἀφεσιν ἁμαρτιῶν. თარგმანი:

...სისხლი ჩემი ახლისა აღთქმისაჲ, რომელი თქუენოვს, მრავალთაჲს არის დათხუელი მისატყუებლად ცოდვითა.

ამავე წარწერის მარჯვენა, ბოლო, ნაწილია (№1061): + *πῆρε εἰς αὐτοὺς πάντας τούτους ἐστὶν τὸ εἶναι ἡμεῖς...* ეს იქნება: *πῆρε εἰς αὐτὰν πάντας τούτους ἐστὶν τὸ εἶναι μὲν τὴν...* თარგმანი: ქსუთ ამისგან უოველითა, რამეთუ ეს არს სისხლი ჩემი, რომელ...

✠ ΠΗΕΤΕΕΞΑΥΤΟΥΠΑΝΤΕΣ
ΤΟΥΤΟΕΣΤΗΤΟΕΜΑΜΧΤΟΤΙΣΗ

№ 1061

მთლიანად ეს წარწერა არის ადგილი სახარებიდან მთე 26,28, მაგრამ აგი ხეკმაოდ დაშორებულია კანონიკური ტექსტისაგან, რომელიც ასე იკითხება: *πῆρε εἰς αὐτὰν πάντας τούτους ἡμεῖς ἐστὶν τὸ εἶναι μὲν τὴν* *δὲ ἀποχίτης τὸ*

ΛΑΒΕΤΕΘΑΡΕΤΧΤΟ ΠΗΕΤΕΕΞΑΥΧ

№ 1062

№ 1063

περὶ πάντων ἐχουσόντων εἰς ἀρετὴν ἀμαρτιῶν. ესაა დიდგენილი ვარიანტი-ახალი აღთქმის ნესტლესეულ გამოცემაში მოცემულია ხელნაწერთა კითხვა-

ΑΓΗΑΥ ΡΑΠΕΞΑΜΗΝ

№ 1064

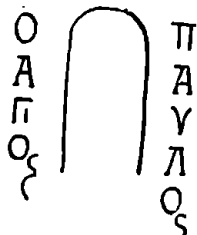
სხვაობა და ადგილი *τῆς δὲ ἀποχίτης* ზოგი ხელნაწერის მიხედვით შეესებულა *τῆς ἀποχίτης* *δὲ ἀποχίτης*. რაც შეეხება ახტალაში დატულ გამოთქმას *τὸ ἵνα* *ἐμὲν καὶ πάντων*, ბერძნულ ხელნაწერებში (რაც კი ხელთ ჰქონია ნესტლეს) ის ყველგან არის ფორმით *τὸ περὶ πάντων* (არაა სმად და თანდებულიც სხვაა), ქართულ ხელნაწერებში კი იჩენს თავს *ἐμὲν* — თქვენ (ნახე ხელნაწერები D და E; C და V-ში არის მხოლოდ „მრავალთათვის“, ე. ი. იგივე ვითარება, რაც ბერძნულ ხელნაწერებში). ამგვარად, ახტალის ფრესკებზე დატული ვარიანტი სახარების ადგილისა თავისი ერთი ნაწილით ცნობილ ქართულ რედაქციებს უფრო უქერს წხარს, ვიდრე გავრცელებულ (და სპეციალისტთათვის ცნობილ) ბერძნულ რედაქციებს. ამ წარწერასთან დაკავშირებით ერთი გარემოება იპყრობს ყურადღებას: წარწერაში მოცემულია სახარების ამ ცნობილი მუხლის ბოლო, შექმდე დასაწყისი და ბოლოს ისევ ის ბოლო, რაც თავშია. გარდა ამისა, ფრესკის იმ ნაწილის თავზე, სადაც ხორციით ზიარებაა, სწერია სისხლით ზიარების ტექსტის ბოლო, სისხლით ზიარების გამომხატველ ადგილზე — ასევე სისხლით ზიარების აღმნიშვნელი ადგილი (თავიდან თითქმის ბო-

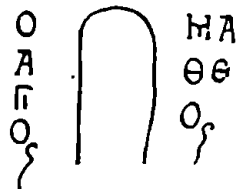
თასსა და ჯამს ქვემოთ არის ერთ სტრიქონად მსხვილი ასოებით (№ 1064): *αγγα ... ραπειζα αμην*, ე. ი. *აγγა რაპაიჯა. ამინ* წმიდა ტრაპეზა. ამჟნ. ამის ქვემოთ არის ორი ჯვარი წარწერებით (№ 1065 და 1066): I^Ϟ X^Ϟ η^Ϟ და I^Ϟ X^Ϟ N^ηα^Ϟ, ე. ი. *Ἰησους Χριστος*, ანბ. *თეან*, *Ἰησους Χριστος*. *იანბ.*

№ 1071

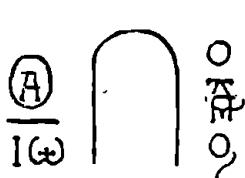

№ 1072

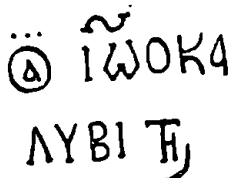

№ 1073

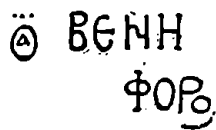
შუაში ორჯერ არის მოციქულების მახიარებელი ქრისტე გამონახტული. ორივეგან აქვს მას წარწერა I^ϞX^Ϟ (№1067). ქრისტეს თავზე არის რიბიდები წარწერით (№1068): *αγως σεραφην*, *αγιο Χερესαμ* წმ. სერაფიმი, წმ. ჰერულიმი. რიბიდების წარწერებიც იმავე ხელითაა შესრულებული. რომლითაც კურკლისა.

№ 1074

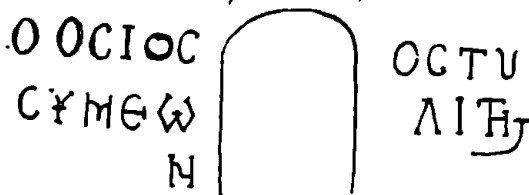

№ 1075

№ 1076

ზიარების გამონახტული ფრესკის ნაპირები დაზიანებულია. გადარჩენილ ნაწილზე გამოსახულია 6 მოციქულ-მახიარებელი. ჩამოთვლას ეიწყებ მარცხნიდან მარჯვნივ (მაყურებლისათვის). უკიდურეს მარცხენა გამოსახულებას

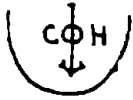

№ 1077

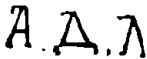
სახელის აღმნიშვნელი წარწერა არ ეტყობა. II გამოსახულებას აწერია (№1069): *α αγιος Λουκας*. III გამოსახულებასთან სწერია (№1070): *α αγιος ιω θεωλογος* წმ. იოანე ღვთისმეტყველი. IV გამოსახულებას აწერია (№ 1071): *α αγιος Πეტρος* წმ. პეტრე. ამის შემდეგ არის. ცენტრალური ნაწილი (ქრისტეს ორი გა-

მოსახულებით, მის თავზე რიპიდებით, თასით, ჯამით და წმიდა ტრაპეზით).
 ცენტრალურ ნაწილს შემდეგ არის კიდევ ორი პირის გამოსახულება. უშუა-
 ლოდ ქრისტეს გვერდით არის (№ 1072): $\sigma \alpha \gamma \iota \omega \varsigma \text{ Πασιλα} = \sigma \acute{\alpha} \gamma \iota \omega \varsigma \text{ Πασιλος}$ წმ.
 პავლ. პაულეს გვერდით უკიდურესი მარჯვენა გამოსახულება არის წარწე-
 რით (№ 1073): $\sigma \alpha \gamma \iota \omega \varsigma \text{ μαρινας}$, ე. ი. $\sigma \acute{\alpha} \gamma \iota \omega \varsigma \text{ Μαρμαρινας}$ წმ. შათ. მათეს შემ-
 დეგ ჩამდენივე ფიგურა სრულიად აღარ ჩანს.

№ 1078

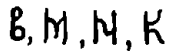
№ 1079

№ 1080

№ 1081

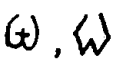
№ 1082

საკურთხეველის თაღზე არის მედალიონები, რომლებზედაც თითოს გამო-
 შვებით ბერძნული წარწერებია (ქართული და ბერძნული წარწერები მონა-
 ცვლები). ამათგან მოჩანს: ცენტრში ქრისტე წარწერით: IC XC .
 მის მარჯვნივ (მასურებლისათვის) გამოსახულია იოანე ნათლისმცემელი, რო-
 ნელსაც აწერია (№ 1074): $\sigma \alpha \omega \sigma \text{ παρινας} = \sigma \acute{\alpha} \gamma \iota \omega \varsigma \text{ 'Ιωαννης } \sigma \text{ παρινας}$ წმ.
 იოანე წინამძღობელი. სხვა მედალიონებზე წარწერები აღარ ძრევა.

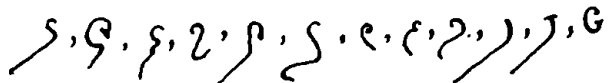
საკურთხეველის კონქში გამოსახულია ღვთისმშობელი ყრმით. მათ წარწე-
 რა საერთოდ აღარ ეტყობათ.

ჩრდილოეთი კედელი. ქვემოთა ფენის ფრესკებზე დახატული არიან
 წმ. ნაბიანი. რომელსაც ქართულ-წარწერიანი გრაფიკები უკირავთ ხელში.
 შუა ფენაში 2 გადაშლილ გრაფიკზე არაბული (?) შრიფტით შესრულებული
 წარწერებია. ამის ზემოთ არის ორი სარკმელი, თითოში განოსახულია ორ-
 ცილი პირი მთელი ტანით. ამათგან ბერძნული წარწერები აქვთ საკურთხევე-
 ლისკენ მყოფი სარკმელის გამოსახულებებს (მეორე სარკმელში მარტო ქარ-
 თული წარწერის ფრაგმენტი მოჩანს). მარცხენა გამოსახულება:თან მოჩანს
 (№ 1075): $\sigma \alpha \omega \varsigma \text{ καλαπυτης}$, ე. ი. $\sigma \acute{\alpha} \gamma \iota \omega \varsigma \text{ 'Ιωαννης } \sigma \text{ Καλαπυτης}$ წმ. იოანე.

მარჯვენა გამოსახულებას აწერია (№ 1076): $\sigma \alpha \beta \epsilon \nu \eta \varphi \alpha \rho \iota \omega \varsigma$, ე. ი. $\sigma \acute{\alpha} \gamma \iota \omega \varsigma \text{ Βενηφαριω}$ წმ. ბენეფორე.

№ 1083

№ 1084

სარკმელებს შორის ა.ი.ს ერთი დიდი გამოსახულება, რომელსაც ზემოთ
 აწერია ქართულად (მთავრულით) წმ სიმე..., ხოლო ქვემოთ კი ბერძნულად
 (№ 1077): $\sigma \alpha \tau \alpha \varsigma \text{ Σατανας}$ $\sigma \text{ σατανας}$, ე. ი. $\sigma \alpha \tau \alpha \varsigma \text{ Σατανας } \sigma \text{ σατανας}$ წმ. სი-
 მეონ მესვეტე.

სამხრეთი კედელი. უკიდურესი აღმ. მონაკვეთის სულ ზემო-
 თა ფენაში დახატულია 5 ანგელოზი. ამათგან შუას აწერია $\sigma \alpha \rho \mu \alpha = \sigma$
 $\alpha \rho \chi \acute{\alpha} \nu \gamma \epsilon \lambda \alpha \varsigma \text{ Μ:χαρλ}$. შთავარანგელოზი მიქაელი. ამის ქვემოთ არის ერთიანი კომ-

ხელ გვაქვს ა ო-ის მაგიერად: *φθαλγος* (*ფეილგყც*). აი-ლიფთონგის მაგიერად არის *ε*: *εμα* (*აჲმა*), *κενις* (*კაინჲს*), *κε* (*კაჲ*), *μαθιας* (= *Ματθαιος*). აუ-ლიფთონგის მაგიერად სწერია *ο*: *ορανην* (= *ορβανην*). თანხმოვანთა გადმოცემიდან აღსანიშნავია: ბ-ბგერისათვის იხმარება ასო *π*—*πρητηγης* (ნიხიანელი). β ასო ბერძნულში გამოითქმის როგორც *ν* (*εσσηνις*—იქვე ქართულად ევსეევ...) და როგორც *ბ* (?—*αβραμιας*—იქვე ქართულად—აბერკია). Ⴀ-თანხმოვანი ბაგისმიერ ბგერებთან ან იკარგება, ან დისიმილაციით *ν*-დ იქცევა. *αβραμιας*—ნაცვლად *Ἀβραμιας*-ისა და *αφρηλοχης*—*Ἀφρηλοχης*-ის მაგიერად. სიტყვა *Ἀραραχωνις* დაწერილია სამ. ბერძნულის გამოთქმის მიხედვით *ααραραχωνις*: *ν*-ბ-კომპლექსი ამ დროისათვის ნტ-ს იძლევა გამოთქმაში.

ორი მეზობელი მსგავსი თანხმონიდან რჩება ერთი: *πασαλον...* (= *πασαλλονικος*), *πολον* (*პოლან*), *εχχυσμενον* (*ეჩხუსნონ*), *μαθιας* (*Ματθαιος* → *Μαθιας*); იოანე ოქროპირის ტექსტის მოყვანისას დაწერილობა *αρην* = *ἄρ[τον]* *την...* ეს ან შეცდომაა, ან მწერალმა *ἄρτων* სიტყვის დაბოლოება *-ον* (*ἄρτων*) შეამოკლა, მიიღო ამის შედეგად ორ მეზობელ სიტყვაში მომიჯნავე ორი *τ* (*αρτ* და *την*) და მხოლოდ ერთი *τ* დასწერა (საზიარო ორივესათვის).

გ) სიტყვათწარმოებიდან უნდა აღვნიშნოთ ფორმა *επισοχητας* ნაცვლად *επισοχητης*-ისა. *επισοχητας* არც ერთ ვრცელ ლექსიკონში დადასტურებული არ არის. იგი ახტალის ტაძრის მხატვრის მეტყველების თვისებურებაა (ან უცოდინარობა).

ახტალის მონასტრის დასავლეთის შესასვლელში, ხტოაში, არის რაბინენიშე საფლავი. მათ შორის ერთ საფლავის ქვაში ჩადგმულია მარმარილოს პატარა დაფა (დაახლ. 20 სმ. × 15 სმ.), რომელზედაც არის დაუღვეარი ხელით შესრულებული ბერძნული წარწერა (№1088).

წარწერა ხელის ნიხედვით დაახლოებით XIX ს.-ისაა. როგორც ჩანს, აქ დამარხული ყოფილა ერთ-ერთი ბერძენი ბერი. ცნობილია, რომ XVIII ს.-დან ახტალის ეკლესია ბერძენი ბერებისა და მღვდლების ხელში იყო.

საკუთარ სახელთა საძიებელი

ა

აბაგაი წ. 256.
 აბაგა (მდინარე) 89.
 აბაგა (სადეურბო) 89.
 აბულ-სანი 291.
 აბულაიფი ი. 279.
 აბულბუგი || აბულნუგი 242—293.
 აბოამი (მარტვილი) 102.
 აბოაჰამი, მღვდელი (XIII ს.) 301.
 აგათია 90.
 აგოიდა (ეხოპსმოდლარი) 251. იხ. აგრეთვე
 ჰუბლოკიოს აგრიპა.
 ადონასე (ჰირტიოს მთავარი) 150.
 ადოლფი 22.
 ადინანტე XIV 243, 244.
 ადრიანე (კესისი, 117—138 წ.წ.), XXIV,
 237, 254, 267, 268.
 აელიშვილი მარკანი 323.
 აერელი აქოლისი XIV, XV, 254, 255,
 256, 257.
 აერელი ტრაჯინი 256.
 აზია IV, 234, 236.
 ათანასე ათონელი 197.
 ათანასე ალექსანდრიელი XI, XIV, 13, 38, 58,
 77, 85, 92, 122, 170, 305, 307, 320,
 321.
 ათენი III, XII, XIII.
 ათონი 44, 78, 82, 329.
 ათონი (ახალი) XVI, XV, 111, XX, XII,
 XXXIII, 16—21, 28, 88, 112, 192.
 ათონის მთა XI, XII, 194, 198, 328.
 აილიოს იასონი 240.
 აილიოსი XIV, 241.
 ალავეგოდი 4, 261, 319, 327, 335.
 ალახანი 347.
 ალგევი (მდინარე) 309.
 ალგანი XXXIII, XXXVI, XLV, XLVII,
 I, II, 99, 329—332, 349.
 ალდე (ოგუზა მეფის ქალი, გიორგი მეფის
 ცოლი) 27.

ალექსანდრა (და წმინდა გიორგი) 109, 289.
 ალექსანდრე ალექსანდრიელი (პატრიარქი,
 704—729 წ. წ.) 15.
 ალექსანდრე დიდი (ქართლის მეფე) 184.
 ალექსანდრე (იმერთა მეფე, XIV საუკ.) 64.
 ალექსანდრე (იმერთა მეფე, 1639—1666) 140.
 ალექსანდრე (იმერთა მეფის გიორგის ძე)
 142.
 ალექსანდრე (ვახთა მეფე, ლეონის ძე) 327,
 328, 334, 335, 336, 342.
 ალექსანდრე ნეველი 16.
 ალექსი კომნენი XXVIII, 30, 31.
 ამასასი I (სრულიად იმერიის მეფე, II საუკ.)
 238, 252.
 ამასასი I (ს.) XIII, 238. იხ. აგრეთვე ია-
 მასასი.
 აშერდი 27.
 ამბროსი მედიოლანელი 251,
 ამიერკავკასია XV, 260, 263.
 ამირანაშვილი ა. IV, VIII, IX, 242.
 ამირანაშვილი "ნალეა" XII, LIII, 8, 63,
 125, 147, 149, 153, 160, 184, 187,
 188, 191, 210, 217, 234, 235, 236,
 237, 240, 241, 242, 244, 245, 247,
 249, 320, 322, 323, 327, 332, 333,
 337, 341.
 ამირეჯიბი ბემშენი 42.
 ამირეჯიბი ქუცნა 183, 184.
 ანა დედოფალი (ქართველი, ქართლ. ცხ.) 28.
 ანაკოფია XVI, XVII, 16, 27, 28.
 ანაელ, ანანელ 259.
 ანანუოი (ვარძისა) XXXI, XLIII, XLIV,
 XLVII, I, II, LII, 190, 301, 302,
 306, 310—317.
 ანაპა XIV, 242, 243.
 ან-სტასიადი 26.
 ანატოლია 328.
 ანდოი 43.
 ანდრია კრეტელი 182, 341.
 ანდრია პიუკლუოდებული 5.
 ანდრონიკე გაბიაოლდაე XXIX, 53. იხ. გა-
 ბიაოლდაე.

ანდრონიკოს კაპისულა 52. ობ. გაბისულაჲ
ანელი 259.
ანისი 27, 28.
ანტიონე XXIV, XXV, 267, 268.
ანტიფრონი XIII.
ანტონი (გელათელი მთავარეპისკოპოსი)
142.
ანტონ მანგლელი (XIII ს.) 31, 301.
ანტონ ნაონრებელის ძე (მანგლელი?) 301.
ანტონი, წმ. 196. .
ანტონინე კეისარი 237.
ანჩი 278.
აპოლონი (ღმერთი) XI, XII.
აპოსტოლე (მხატვარი) XXX, XXXI, 203,
204, 205, 208.
არგოსი 329.
ართვინი 272.
არიოზი 57, 173, 174.
არმაზაერი 252.
არმაზი IX, 23ა, 240, 251, 252, 253, 256,
261, 262, 263, 264, 265, 266.
არმაზის ხეცი 249, 260, 261, 264.
არტაანი 28.
არღუნი (Аргунь) 329.
ასირია 260.
ასპანგურუკი პიტიახნი XXIV, 251, 260, 261,
262, 263, 266.
ასინძა 306.
ატენი X, XV, XVIII, XLIX, L, 191, 193,
300.
ატიკა II.
აფაკიძე სიმეონ მამუკას ძე 75.
აფხაზეთი VII, IX, X, XVI, XVII, 1, 5,
8, 10, 27, 28, 29, 94, 143.
აქილევსი || აქილესი L.
აკოლისი ობ. აერელი აკოლისი.
აშუშა პიტიახში 262.
აწყური 303.
აკპარა 64.
აკი XXXIII, XLII, XLIV, XLVIII, 107—
110.
აკისწყალი (მდინარე) 107.
ახალციხე 287.
ახვერდა (?) (კათალიკოზი) 318.
ახმეტა 327, 328.
ახტალა XLII, XLIII, 351—363.

ბ

ბაბილა (ანტიოქიის ეპისკ.) 170.
ბაგრატ მეფე XVI, 64, 133.

ბაგრატ იმერთა მეფე (1510—65) XXX
XLI, 32, 121, 129, 130, 142, 143.
162.
ბაგრატ II 192.
ბაგრატ IV 27, 28, 149, 151.
ბაგრატიონი XXXI, 221.
ბათუმე XII.
Bayet Ch. II.
ბაიგრნი 258, 259.
ბაკურდუხტი || ააკურდუხტი 318, 319.
ბალანტი 28.
ბალდადი 265.
ბალიანიტე (XII ს. მწერალი) 28.
ბალიკი (სოფელი) 292.
ბამეკი (= ენევი) 52 ობ. ენევი.
ბარბარა სეიტოკლი 29.
ბარნაველი ს 191.
Бартоломей 224.
ბარსუმა || ბერსუმა 266. ობ. ბერსუმა.
ბარცუანი 266. ობ. ბერსუმა.
ბარცოში 266. ობ. ბერსუმა.
ბასილი. ბეშას ძე (ბეჟენას ლე) 42.
ბასილი დიდი XLIII, 5, 10, 13, 14, 37,
98, 103, 110, 121, 169, 206, 266.
308, 312, 315, 340, 341, 345
ბაქრაძე დ. V, VII, 3, 13, 49, 50, 52, 64, 66,
67, 94, 103, 106, 108, 146, 147, 148,
151, 155, 157, 160, 162, 163, 164,
165, 169, 192, 209, 210; 274, 276.
294, 301, 306, 318, 325.
ბახჩისარი 317.
ბეკი ავგ. I.
ბენედიქტე (არქიმანდრიტი. დირბი) 188
ბეგრახ || ბეურახ გავნიანი 256.
ბეგრახ ბეჩიაზი 256.
ბეგრახურია XIV, 254, 255, 256 257;
ბეგრელი 256.
ბეთლემეში 227.
Белая Капа 183.
ბელორეჩენსკია სტანცა 248.
ბენეშუეიჩი ვ. 247.
ბერიძე ვ. 167, 217, 291.
ბერსუმა პიტიახში XXIV, XXV, 263, 264.
265, 266.
ბერცუმა 264, 266.
ბერძენიშვილი ნ. 168, 238.
ბეჟა ოპიზარი 147, 153, 160, 278.
ბეჟენე აირეჯიბი 42.
ბეჩო 48.
ბიბტელი ფ. 256.
ბიბიი (მდ.) 1
ბიზანტია XXIX, 27, 259.

პიოთინა XXIV, 268.
ბიისი (სოუ.) 193.
ბიკინთა XV, XXIX, XXXI, XXXIII, XXXIV, XLIII, XLVII, XLIX, LI, LI, 1—7, 336.
ბობნევი XXXI, XXXIV, XLII, XLV, XLVIII L. LI, 193—199.
ბადბელი არქიეპოს ვედემოზ 336
ბოლნისი XV, 293.
ბოსფორი XI. 20, 241, 244.
ბოიური 193.
ბოქორიძე, IX, 165, 169, 177.
ბოქორმა 281.
ბოინი ნაიქორე 31.
ბოილი (სოუ.) 183.
ბორსე მ. V, VII, 2, 6, 8, 9, 10, 13, 31, 50, 52, 57, 93, 94, 95, 102, 106, 126, 135, 137, 147, 151, 165, 192, 201, 208, 209, 210, 214, 220, 221, 279, 287, 301, 311, 325, 330, 331.
ბოზნი ფ. 242.
ბუხსეკული ვ. V.
ბულა თლოჯი 191.

8

გაბაშვილი ც. 306.
გაბისულავა XXIX, XLVIII, XLIX, 52, 53.
გაგარი 64, 76
გაგარინი გ. 347.
გადიკოხი XIV, 242.
გალილეა 55.
გარდაბუხენი 7, 20, 94, 265, 267.
გასტისი XIV, 243, 244.
გაფრინდაშვილი გ. 307.
გელათი X, XXIX, XXXI, XXXIII, XXXIV, XXXV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XXXIX, XL, XLI, XLII, XLIII, XLIV, XLV, XLVI, XLVII, XLVIII, XLIX, L, LI, LII, LIII. 4, 19, 32, 92, 116, 120—164, 173, 186, 276, 297, 298, 304, 807.
გელიანი თვალაი 256.
Georgius Cyprius 20.
Георгий (митрополит Цхемский) 19.
გერმანოსისშვილი 301.
გერმანე I (კონსტ. პატრიარქი 710—830) 12.
გერმანე II (კონსტ. პატრიარქი, 1222—1240 წ.წ.) 12.
გერმანე III (კონსტანტინეპოლის პატრიარქი, 1267 წ.) 12.
გესამანია ■ გეთოსმანია (კახენი) 199.

გიორგი I (1014—1027 წ.წ.) 49, 148.
გიორგი II (1072—1089 წ.წ.) 28
გიორგი III (1156—1184 წ.წ.) 188, 307
გიორგი XIII (პართლ-კახეთის მეფე) 281
გიორგი I, მეფე იმერეთისა (1389—1392 წ.წ.) 64.
გიორგი II, მეფე იმერეთისა (1598—1585 წ.წ.) 142.
გიორგი II (აფხაზთა მეფე, 912—957 წ.წ.) 94.
გიორგი (აფხაზთა მეფე) 289.
გიორგი დადიანი, დუტუს ძე 63.
გიორგი დადიანი, ვაჟეის მამა 64, 76.
გიორგი დადიანი, ვამეყის ძე 57.
გიორგი დადიანი, ერისთავთერისთავი და მანდატურთუხუცესი 82.
გიორგი კაა (კურაპალატი?) 113.
გიორგი მალაქაძე 205.
გიორგი მბრომელი (ხემოხიდაშვილი) 328.
გიორგი მხატვარი (მარტვილი) 101.
გიორგი შიუპერტი XV, 246, 247, 248.
გიორგი სააკაძე V, 201.
გიორგი, ჯიქეთის მიტროპოლიტი XVI, 19, 20.
გიულდენშტეტი 169, 351.
გომეჯიშვილი გ. 110.
გომისჯვარი 200.
გორგანელი (ატენი) 191.
გორდევნი დ. 30, 91, 92, 94, 95, 100, 114, 147, 148, 149, 155, 157, 158, 188, 306, 309, 320, 333, 336.
გორი X, 183, 193, 199.
გოქსაძე მ. 128.
გრაკოვი ბ. IV, XII, XIII.
Γρηγορία 272.
გრეგუარი II, 33.
გრემი XXX, XXXI, XLI, XLIII, XLIV, XLV, XLVIII, LII, 5, 64, 332—346.
გრიგოლ აკრაკანდელი 121, 353.
გრიგოლ განმანათლებელი (პართეველი) 352.
გრიგოლ გულჯავაზაშვილი 217.
გრიგოლ ნოსელი XLIV, 15.
გრიგოლ ღვთისმეტყველი XLIII, XLIV, 5, 13, 38, 39, 58, 71, 77, 98, 106, 121, 167, 168, 169, 170, 308, 311, 312, 315, 320, 321, 339, 340, 341, 345.
გრიგოლ ჩიქოვანი (ცაიშელი) 67, 68.
გრიგოლ ჩიქოვანი (მიტროპოლიტი) 68.
გუაუა, ბასილ ბეშაის ძის მეუღლე 42.
გუნდა (რაქის ერისთავის ქალი, ულუ და-ვიითის მეუღლე) 42.
გულარები 31, 270, 300—302.

გუდაუთი 7.

გურია V, VII, X, 52, 64, 105, 106, 108.

გურიელი კაიხოსრო XXI, 220, 221.

გურჯაანი 319

ღ

დადესი 266.

დადიანი გიორგი იხ. გიორგი დადიანი.

დადიანი დარეჯან დედაფული (ერეკლე II მეუღლე) 327.

დადიანის დეტუ 62.

დადიანი ვაჟუი იხ. ვაჟუ დადიანი.

დადიანი კონსტანტინე 66.

დადიანი ლევანი 66, 61, 63, 64, 65, 66, 67.

დადიანი მამია 64.

დადიანი (მურავიოვი) თანაჰგზაერი) 199.

დადიანი ნიკო 9, 65.

დადიანი შერგილი 76, 282.

დავით IV აღმაშენებელი XXVIII, 30 (Δαυθ Βασιλεως Ἀρχαζίας), 31, 37, 43, 120, 130, 162.

დავით VI, ნარინი 163.

დავით VII, ულუ 42.

დავით XII (გიორგი XIII-ის ძე) 281.

დავითი, იმერეთის მიტროპოლიტი 168.

დავით ხანბაშის ძე (კეკელიძე ეპ.) 49.

დალმატი 26.

დასიხელი (ბობნევის მხატვარი) 195, 197.

დემეტრე მეფე 37, 147, 161.

დემეტრე (გიორგი მეფის ძე. ბაგრატ IV-ის ნახევარძმა) 27.

დესტუნისი VII, 2, 3, 11, 12, 13, 19, 52, 94, 102, 151, 221, 245.

დეუდორიანი ზხანსი 256.

დეაბი (მდ.) 30.

დიადუმენი 252.

დიდო XXII.

დიმიტრაკი 22.

დიპირრი ბეკა (პეკო) 29.

დიპირტი თაფდადებული 301.

დიმიტრი თესალონიკელი 343.

დიმიტრი კალაჩოპული 305.

დიოკლეთიანე კეისარი 273.

დიონისე არეოპაგელი 330.

დიონისე ფურნელი XXXII.

ღირბი XV III, 187—188.

დიტენბერგერი გ. I.

დიტრიხი კ. LI, 86.

დიუმუა დე მონპეტე V, VII, 6, 13, 106, 123, 124, 167, 192, 210, 220, 221, 233, 306.

ღმანისი XV, 292.

ღმანისი (ფიდი) 292

ღაიისი (კატარა) 292.

ღობეზი (სოფ. დეუბერი) 43.

ღოლი XXIII, 43—49.

ღომენტი აონიპანდრიტი დავითოვი 328.

ღომენტი კათალიკოხი (XVII ს.) 278.

ღომენტი წინამძღვარი (XVII ს.) 301.

ღოზიკიანე XII, 234, 236.

ღოსითოისი (პატრიარქი, 1641—1707 წ.წ.) XXVIII, 20, 31.

ე

ეგვიპტე 57, 78

ეგბტამეილი (ბერი) 333.

ეგვიპტი ქრონოსათარიოსი (ახ ათონი) 24, 27, 28.

ეგდემოზი (ბოძბელი) 336.

ეგდემონ I (ჩხეტიძე), კათალიკოხი (1340—1578 წ. წ.) XXIX, XXXI, XLVII, XLIX, LII, 1, 2, 3, 4, 143, 336.

ეგდემონ ჯიანი (წალენჯიხელი მღუდ.) XXX, XXXI, 53, 54, 62, 64.

ეგნუნე XIV, 240.

ეგსტათი ზეკეი (ახალთონელი მხატვარი) XVI, 23, 24, 25.

ეგსტათი პეკო 29.

ეგტიხი იერუსალიმელი 2, 15.

ეგსითე XII.

ელენე კონსტანტინე კეისარი (მდ.) 57, 93, 94, 153, 210, 229, 287.

ელენე, ბაგრატ იმერეთის მეფის ცოლი 121, 126, 130, 142, 162.

ელენე (იმერეთის ხატზე XVI საუკუნისა) 287.

ელის გორი 328.

ემანუელ კანსელინი XXXII.

ენგური (მდ.) 40.

ენისელი (სოფ.) 332.

ერეკლე II 323, 327, 323.

ესტატე ბეკო 29.

ეფრემ მეროე 3, 251.

ეფროსინე ქაოკემონისა XIII.

ეჭეთიკე (წმ.) 196.

ეშერი 16.

ვ

ვამეყ დადიანი XXIX, XXX, XLVIII, XLIX, 52, 53, 57, 63, 64, 76.

ვანი XII, 272.

ვარლაამი (ეგზარხოზი XIX ს.) 221.

ვარძია XVIII, XXXI, XXXIII, XXXV, XLIII, XLIV, XLVII, XLVIII, XLIX, LI, 122, 140, 274, 301, 302, 306 - 317.

ვარძიის ანანურის ეკლესია. იხ. ანანური. ვასკენ პიტიაზში 263.

ვანხარი XV, XVIII, 110—112, 192, 300.

ვანხაძე იოსები, ნინოწმინდელი ეპისკოპოსი 336.

ვახუშტი 64, 188, 292.

ვეისი 5, II.

ვესპასიანე IV, XIII, XVIII, 254, 235, 236, 239, 239, 240.

ვეჯინი XLIII, XLIV, XLVIII, XLIX, L, 5, 319—322.

ვილამოვიტ-მელენდორფი უ. II.

ვირსალაძე თ. 38, 76.

ზ

ზაგარი (სევანთში) VII.

ზა ანანსკერტელი 189.

ზარზმა X, XLIII, XLIV, 105.

ზაქარია ბ. 67, 68.

ზააროვი ა. 258, 259.

ზევაზი 251, 253.

ზენობოდაშენი XVII, 327—329.

ზემოქალა XXVII, 166.

ზგრა (ქალაქი) 328.

ზირაქი 191.

ზუბოვი X.

ზუგდიდი 65, 67, 277.

ზუჟუ 7.

თ

თაზარ მეფე XVI, 17, 133, 188, 282, 291, 307.

თამარი, იმერთა მეფის გიორგის ცოლი 142.

თამლიანი (ტ.რასი) 32.

თარკოვჯი 191.

თაყაიშვილი ეჭ. VI, X, 10, 33, 37, 38, 41, 42, 43, 44, 50, 52, 53, 54, 57, 58, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 75, 76, 89, 91, 93, 94, 96, 103, 107, 108, 113, 115, 166, 194, 262, 276, 277, 278, 282, 291, 301, 302, 304, 323, 336.

თბალისი V, X, XV—XVII, 27, 28, 44, 86, 103, 106, 167, 191, 194, 234 და შემდეგ, 300, 305, 322, 323.

თევდორე (ბინოწმ.) 319.

თეთრი წყარო 299.

თეიმურაზი (I) 318.

თელავი 322, 326, 327, 328, 329, 332, 345, თემესტიოსი 269.

თემურ-ლენგი 183.

თევდორე ბალანტი XVI, 24, 25, 26, 27, 28.

თეოდორე. გელათელი მხატვარი 141.

თეოდორე გერასიმოვი 305, 306.

თეოდოსი კონობიარზი 196.

თეოდორე 257.

თეოპისტე 300.

თეოფილე (მელიხოვის ყორღ.) 252.

თეოფილე (სამთავროს ბეჟედზე) 257.

თელაია გელაიანი 256.

თინათინი (ლევიან კახთა მეფის მეუღლე) 322, 323, 336, 343.

თისელი XLVI, 92, 116, 124, 173, 303—305.

თრდატი 265.

თრიალეთი 234.

თურქეთი 305, 305.

ო

ოამზიდი 235.

ოამასასპი (იბერ. I ს.), XIII, 234, 236, 237, 238.

იანი 14, 106, 121, 167, 168. იხ. იენაში.

იასონი XIV, 240.

იაცუბ მთავარეპისკოპოსი 318.

იბერია IV, XIV, XV, XXIV, 234, 234, 238, 252, 262, 263, 265.

იენაში XLIII, XLIV, XLVIII, 38—40 იხ. აგრეთვე იანი.

იერუსალემი XXVII, 65, 165, 166, 167, 188, 221, 222, 233, 278, 334.

იენე ათაბაგი (1391—1444 წ. წ.) 336.

ივერიის მთა XVI, 16, 21—28.

ილარიონი, გელათელი ეპისკოპოსი (XVI ს-ის დასაწყ.) 120.

ილარიონი (მლიანის ბატონა) XXVI, 44.

ილარიონ ქართველი 44.

იმერა (სოფ ქალღიაში) 305.

იმერეთი VII, X, 113, 121; 129, 130, 273, 286, 287, 304.

ინგოროყვა ბ. 37, 49, 233, 252, 255, 262, 264, 266.

И. Н. 5, 19, 20, 21, 23, 25, 26.

ინწობა (მდ.) 332.

იონე-ვახტანგი XXIX, XXXI, XLIX, 95, 96, 97, 103, 318.

იოანე (დავით ნარინის წინამძღვ) 163.

იოანე II კონნენი 40.

იოანე მღვდელმონაზონი (ლატალი) XXVI,
32, 33, 34.
იოანე ოქროპირი XLIII, XLIV. 5, 38, 58,
59, 77, 85, 97, 97, 98, 103, 110,
121, 122, 167, 168, 169, 170, 181,
206, 299, 307, 308, 312, 315, 321,
330, 340, 341, 345.
იოანე ჰიერონიმუსი (მატყვარიში) 32, 34.
იოანე ცაგარლის შვილი 89.
იოანეს ინდოთ მეფე XI.V, 342, 345.
იოდანანავანი, ეზოსმძღვარი XIV, 250, 251,
253.
იონი 243.
იონია 256.
იორდანე 43.
იორდანე თედორეს ძე გერასიმოვი 305,
306.
იოსებ ტუილევი (სააკაძე) 193, 194.
იოსელიანი პლ. V, VII, 201, 279.
ირაკლი II 327. იხ. ვრუკლე II.
ირანი 262.
იუსტინა 251.
იუსტინიანე IX, 18, 90.
იფარი 47.
იფარაი 42.

კ

კაბენი XLII, 199—200.
კავალიერი ფ. 21, 22, 26, 94.
კავთისხევი 200.
კავთურა (მღ.) IX, 200, 201.
კავკასია III, IV, V, VI, XIV, 23, 28, 30,
66, 94, 106, 108, 124, 168, 169, 192,
199, 209, 210, 294, 301, 303, 318,
325, 333, 347.
კაიხელი გ. II, 237.
კაირაულისძენი 336.
კაკაბაძე ს. 148, 318, 336, 349.
კალა 40.
კალაჩოპოლო 306.
კალინკა II.
კანა 55.
კანაა რ. (Cagnat R.) II, 237.
კაოს პუბლიკი აგრიპა 252.
კაპადოკია 28.
კაპისულა (?) 52. იხ. გაბისულაგა.
კარაკი XXIV, 251, 260, 261.
კარქედი (კლდეკარი) 262.
კარქედონი 262.
კასი (გეორგ.) XVI, 24, 25, 26, 27, 28.
კატა (დავით აღმაშენებლის ასული) 31.
კაუშმანი კ. 18.
კაცაი (ნინოწმ.) 319.
კაცია II დღიანი 67.
კაცია X, XVII, XLIII, XLIV. 167—168,
276.
კახაბერ გურიელი (ვახუშტ დიდიანის ძე) 64.
კახაბერი, რაქის ერისთავი 42.
კახაი 191.
კახეთი V. VII. X. 318, 320, 328, 329, 332,
333, 334, 335, 336, 337, 347, 350.
კახეთ-ჰერეთი 150.
კედრენე გ. 28.
კეკელიძე კ. 44, 167, 262, 339.
კელერი უ. I.
კემბრიჯი 274.
კერნი ო. 20.
კერხი 267.
კესარიოს არქიმანდრიტი (ზემოხოდანენი)
XVII. 328, 329.
კეფისოლო (აფნელი) XIII
კეპროსი 21, 54, 78, 102, 249, 255.
კეირიკე დიდი მაგისტროსი (რ.ნთა და კახ-
თა მეფე) XXVI, 148, 149, 150. :c1,
162.
კიკლადის კუნძული 9.
კირილე ალექსანდრიელი XLIII, XLIV.
13, 38, 58, 71, 77, 85, 97, 121, 170,
181, 307, 308.
კირმანული ვეკნოქოსი 53, 54, 63.
კირხოფი ა. I.
კლდეკარი 262.
კლორი (მღ.) 30.
კოვაკი XXIV, 259, 260.
კოხმა წინაპლვარი (მატყვარიში) XXVI,
32, 33.
კოხმან ბერი (XVIII ს. ზემოხოდანენლის
327.
კოხმანისპილი დავითი 336.
კოლა VI.
კოლხეთი XII.
კოსტა XII.
კომნენი ალექსი XXVIII, 30, 31.
კომნენი ანა 31.
კომნენი იოანე 40.
Копееков Н. V, 67, 103, 106, 146, 147,
148, 151, 152, 153, 154, 155, 157,
158, 160, 162, 163, 164, 165, 274,
276.
Костомаров 94, 95.
კონსტანტინე (კონსტანტინე III, აფხაზთა
მეფე?) XXIX, XXXI, 93, 94, 95,
97, 103.
კონსტანტინე ათანეს პარცალიდის ძე 305.

კონსტანტინე I (ბიზ. კეისარი, 324—337 წწ.)
18, 57, 94, 126, 153, 210, 229.
კონსტანტინე VII პორფიროგენეტი (ბიზ.
კეისარი (913—929 წწ.)) 28, 148.
კონსტანტინე IX მონომახოსი (ბიზ. კეი-
სარი, 1042—1054 წწ.) 22, 27, 28.
კონსტანტინოპოლელი 53.
კონსტანტინეპოლი III, XXIX, 11, 12, 22,
52, 53.
კოპალაი ზოსიმე 'ჟყონდიდელი) 89.
Κορνηλιος ὁ Μεγαλειώτης 52.
კოპი I.
კოლინთა XXVII, 165, 166.
კორინთო 58.
კორცხელი XI, II, 285.
კორცხერი (კორცხელი) 65—67.
კოჯორი VII.
Creaghham J. S. II.
კრეტა 260.
კრემლური 3 III; 339.
კუმა 29.
კუნანდისი (სტ.) III.
Cumont F. II.
კურციუსი გ. I.
კრუმბახერი კ. 28.

ლ

ლაერენტი ბერმონაზონი (ნიკორწმ. ჯვარ-
ხე—კორინთა) XXVII, 165, 166.
ლარფელი ვ. I, III.
ლატალი XXVI, L, 14, 32, 38, 129, 162,
298.
ლათინევი ვ. III, VI, XXXIV, 9, 19, 21,
22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 32, 40,
96, 240, 241, 242, 243, 244, 267, 317.
ლავსყალდი 49—50.
ლანხეთი 50.
ლემდევი (აზალი ათონის დარაჯი) 26.
ლევან (ლონ) კათა მეფე XXX, 64, 322,
323, 331—338, 342, 345, 348—350.
ლევან მანუჩარის ძე დადიან-გურიელი 62.
ლეიტანა (სოფ.) 193.
ლენინგორი 199.
ლენჯერი 50.
ლონარდი XII.
ლონი, აფხაზთა მეფე 275.
ლექხუმი VI, X, 33, 273.
ლესირი IX. იხ. ნოსირი.
ლოკონი (ლიხნი?) XVII.
ლიპარიტი 27, 28.
ლიპი XV, 299—300.

ლიცმანი ჰ. II, 21, 22, 26, 94.
ლიხაური 106—107.
ლიხნი XVII, XXXIII, XXXV, XLIII,
XLVIII, L, 7—16, 65, 121, 308,
322.
ლომთათიძე გ. 261, 268, 269.
ლომოური თ. 188.
ლოპატინსკი ლ. 7.
ლორთქიფანიძე მარგ. 264.
ლოსორიონი IX. იხ. ნოსირი.
ლუბუნი 7. იხ. ლიხნი.

მ

ზაგნეხია 256.
ზაგროპული ვასილი 29.
მაინეევი I.
მაისუროვი 124.
მაკალათია ს 64, 89, 90, 188, 268.
მაკედონი XXIV, XXV, 264, 265.
მალაქია გურიელი (ვაიმელი ეპისკოპ.)
67, 68.
მალიქი (მალიქმა სულტანი) 31.
მანუელ ვეგენიკოსი XXIX, XXXI, XLIX,
52
მარეხი, ვამეყ დადიანის მეუღლე 57, 64, 76.
მარიამი (ბაგრატი IV-ის ასული) XXVI,
151, 161.
მარიამ დედოფალი (ბაგრატი IV-ის დედა)
27.
მარიამ გერასიმოვი 305.
მარიამი, დადმუქელიანის ასული (დებო
დადიანის მეუღლე) 63.
მარიამ დედოფალი (როსტომის მეუღლე)
XXVII, 218.
მარიამი (ნაიფარის ხატის) XXVI, XXVII,
48.
მარიამ მაგდალინელი 16.
მარამალ-აბა (?) 30.
მარტვილი (გეგეკორი) XXIX, XXXI,
XXXIII, XXXIV, XXXVII, XL,
XLI, XLII, XLIII, XLIV, XLVIII,
XLIX, LI, LIII, 13, 38, 71, 77, 89,
91—104, 170, 283, 331, 349.
მარტყოფი 318.
მაქაცარია ზოსიმე, მღვდ. 68.
მაქსიმე (აფხაზეთის კათალიკოსი) 105.
მაქსიმე ფილიპეს ძე ფაჩულია 75.
მაქსიმოვა მ. 257, 258, 260.
მალალანნი XXX, 315; მალალანთ კოშკე-
ბი 4.

მალაღაძე ადამი 205.
 მალაღაძე ელენე XXX, XXXI, 203, 204, 205, 206, 208.
 მალაღაძე ზურაბი 205.
 მალაღაძე მამუკა 205.
 მალაღაძე პაატა 205.
 მალაღაძე პაპუა 204, 205.
 მალაღაძე რევაზი 205.
 მალაღაძე სოლომონი 201.
 მალაღაძე ზორენანი 205.
 პალაფლაძე 37.
 მაშავერი 292, 293.
 მაცხვარიში XI, XII, XLIV, 32—37, 71.
 მაკუტაძე-აბაშიძე 286.
 მახარაძე (ქაღ.) X, 107, 110.
 მახარებელი კობალია XXIX, 52, 53.
 მედიოლანელი ამბროსი 3.
 Meisterhans K. III.
 მელიქსეთ-ბეგი ლეონი IX, 200, 201, 204, 205, 206, 207.
 მეღიზოვი 252.
 მერია 110.
 მესტია X, 40.
 მესხეთი 279, 303.   11
 მესხიშვილი (ალექსი-მესხიშვილი) სარდიონი 323.
 მეუნარგია იონა 68.
 მეუნარგია ჰაპუ 282.
 მეუერისხვი 281.
 მთაწმინდა (?) ათონისა 327.
 მითრიდატე, ფარსმანის ძე (I საუკ.) XIII, XIV, 234, 236, 237.
 მითრიდატე (II საუკ.) 236.
 მიკონი 8.
 მილე გ. II, XLVII, 78, 82.
 Мининия 247.
 მიწის ე. 274.
 მირდატი 265.
 მიტფორდი ტ. ბ. 21, 249, 255
 მიქაელ კერულარიონი XVI, 112.
 მიქაელ მალაქელი (მხატვარი) 37.
 მიქელწმინდა 305—306.
 მიქაოს გალატოზი (აჰი) 107.
 მიხაილოვა სოფ. (იგივე კუმა) 29.
 მიხეილ არქიეპისკოპოსი (კერულარიონი, 1043—1059 წ. წ.) 22, 24.
 „მიხეილ იმერელი“ 151.
 მიხეილი, კირ მიხეილი (მარტვილი) 102.
 მიხეილ პარაპინაკი (1071—1078 წ.) XXVI, 151, 161.
 მოსოვი III, 322, 333.
 მოქეი XXVIII, 30—31.

მუკეარი 268, 306.
 მურავიოვი VII, 3, 6, 94, 123, 133, 164, 192, 199, 210.
 მურუმელი 50.
 მუახელიშვილი ლ. 292, 293.
 მღვიმე სოფ. 273.
 მკიფე აზია II, XVIII, 30.
 მტებთა IV, IX, XXIV, XXV, XXXI, XXXIII, XXXIV, XXXV, XXXVI, XXXVII, XXXIX, XL, XLI, XLII, XLVI, XLVII, XLVIII, L, LI, 92, 116, 124, 173, 209—233, 234, 239, 242, 253, 267, 269, 326, 349.
 მტებთა-სამთავრო 255, 256. იხ. სამთავრო.
 მტედლიძე 163.
 მზეციძე ქაიხოსრო 163.
 მვეცი (მვეციძე გალატოზი, სპ.) 107.

6

ნაბახტევი XXXII, XXXIII, XXXIV, XXXVII, XLII, XLVIII, L, LI, 183—187.
 ნათია, ალექსანდრე მეფის დედა 184.
 ნაიფთარი XXVI, 47—48.
 ნაუცი ა. VII, 54.
 ნახმანზონი ე. III.
 ნეკრესი XXX, XXXIII, XLIV, XLVIII, L, 99, 331, 336, 346—350
 ნეკრესას ცერი 346.
 ნესტანდარეჯანი (ალექსანდრე იმერთა მეფის მეუღლე) 140.
 ნესტანდარეჯანი (ლევან დადიანის მეუღლე) 62.
 ნესტლე ე 213, 357.
 ნიბერგი პ. ს. 253, 254, 260, 261, 262, 266.
 ნიკიტა (ვიწხე) 23
 Никитский А. III, 33, 34.
 ნიკიფორე, ანტიოქელთა მეფე (ფოთი) 88.
 ნიკიფორე, კონსტანტ. პატრიარქი (806—815 წ. წ.) 11.
 ნიკიფორე კონსტანტინეპოლის პატრიარქი (1260—61 წ. წ.) 11, 13.
 ნიკიფორე, XVII ს. მოღვაწე (ხემოც-ლა) XXVII, 167.
 ნიკიფორე ბრიენი 31.
 ნიკიფორე ირზანი 167.
 ნიკოლოზ, ალავერდელი მთავარეპისკოპოსი 336.
 ნიკოლოზ ამილახვარი, კათალიკოსი 217.
 ნიკოლოზ აჰელი 107, 108.
 ნიკოლოზი, ბოსფორის პრესვიტერი 23.
 ნიკოლოზ დადიანი 65.

ნიკოლოზ „ქადაგი“ (მალაძე) 204, 205.
 ნიკოლოზ IV, კათალიკოსი. ბარათაშვილი
 (1562—84 წ. წ.) 336.
 ნიკოლოზ V, კათალიკოსი (1584—91 წ. წ.)
 336.
 ნიკოლოზ ალავერდელი მღვდელთმთავარი
 (გოგუნი წარწ.) XXX, 333, 334, 335,
 336, 337.
 ნიკოლოზი, სამებელი ეპისკოპოსი 336.
 ნიკოლოზი (ხელისანი) 163.
 ნიკოლოზ ხობელი 70.
 ნიკორწმინდა X, XXVII, XXXIII, XXXIV,
 XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XXXIX,
 XL, XLI, XLII, XLIII, XLIV, XLVI,
 XLVIII, XLIX, L, LI, 38, 71, 77, 92,
 114, 116, 124, 164, 165, 166, 167,
 169—182, 304, 339, 345.
 ნიკოფსია 20.
 ნინო, კონსტანტინე დადიანის ასული 68.
 ნინოწმინდა 274, 318—319.
 ნინოწმინდელი ეპისკოპოსი ვახანაძე იოსები
 356.
 ნუგეზორი XLIV, 122, 307.
 Нюсадекии Н. И. III, IV, VI, 23, 252.
 ნოხაძე 183.
 ნორით 318.
 ნოროვი 2, 3.
 ნოაირი IX, XV, I, LII, 85—88, 90, 298.
 ნოჯიძევი 75.
 ნუბა XIV, 241.

ო

ოდესა III.
 ოდიში 64, 286.
 ოქრო (ბატონიშვილი) 166.
 ოლათისი VI.
 ოპოლი თ. (Homolle) II.
 ონი 277.
 ონისიბა XXVIII, 223, 293.
 ონისიზე ტრაპიზონელი 108.
 ოტიკა, ზარაბ დედოფლის შვილი 218.
 ოფსიტე (მთავარი, VI ს.) 9.
 ოჩ.მჩიხე 30.

პ

პაულე თებელი 133.
 პალეოლოგები 92.
 პალისტრინის ტბა 88.
 პანაჯი დინიტრის ძე კალაჩიშვილი 305.
 პანი 40.
 პანკოტი (იმერთა მეფე) 129. იხ. ხაგრატი.
 Παπαδοπουλο (ხაგრატი) 220.
 პანტაკლე XIV, 242, 243.

პაპადოპულუ კერამეუსი ა. XXXII, 121,
 126, 128, 135, 206, 248.
 პაპე ე. 256
 პარასკევა, მხატვარი (ბიკვინტა) XXIX,
 XXXI, XLIX, 2, 3.
 პარასკევა (ვაჟა-ფშაველას ბიძა) 2.
 Παραιοιρε J. II.
 პარიზი 262.
 პარტინი (სოფ.) 305.
 პარხალი 191.
 პაული VII.
 პანფუტი 196.
 პახომოვი, ე. 43.
 პებანათო XXXI, 220, 221.
 პეეტერსი, პ. 262.
 პელაონი (= პელონესი) 328.
 პეტერბურგი III, V.
 Petit L. II.
 პეტრე ალექსანდრიელი XLVI, 57, 121,
 173, 174, 181, 309.
 პეტრე მღვდელთმთავარი (კრემის წარწე-
 რა) 333, 336.
 პიტაის კ III.
 პიშტოფანტონი (სოფ.) 29.
 პლატონი (გემუბის მკრელი) XXXIV, 263,
 264.
 პოკროვსკი 6 XLIV, XLVI, 1, 62, 122,
 307.
 პომიკლოვსკის ი IV, V, VI, VII, VIII,
 IX, XXVII, 2, 10, 13, 19, 30, 31,
 33, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 52, 57,
 94, 102, 106, 108, 123, 124, 126,
 127, 133, 135, 146, 151, 163, 164,
 165, 166, 169, 192, 199, 201, 208,
 209, 210, 214, 221, 233, 234, 242,
 243, 244, 245, 247, 258, 279, 282,
 294, 301, 303, 306, 311, 318, 325,
 330, 347, 351.
 Porter Ker 233.
 პორფირი (ეპისკოპოსი) 2.
 Preisigke F. 116, 252.
 პრიდიკი, ე. III, IV.
 პროკოპი კესარიელი IX, 9.
 პუბლიკოსი აგრიპა (პიტაიშვი) XIV, 250,
 251, 252, 253, 266.
 Παπαδ, 199.

ჟ

ჟებელიოვი ს. IV.
 ჟორდანიანი თ. 4, 64, 120, 162, 183, 336.

რ

- რადანისტი (I ს.) 237.
 რაქვისი, ა. III.
 რატი (აქი) 107.
 რატი (რაჭის ერისთავი) 273.
 რატი სტრანელი 307.
 Ranbitschek A. E. II.
 Ranbitschek S. J. II.
 რაქა IX. 165, 169, 273, 304.
 რეჩე 233, 235.
 Roberts E. S. III.
 რომანოზი, კვისარი 27, 148.
 რომანოზ მგალობელი XLVII, 78.
 რობი XXIV, XXV, 237, 238, 256, 268.
 როსტოვეცივი მ. XI.
 როსა, ქუცხა ამირჯიბის მეფელე 183.
 რუსეთი III, V.
 რუსთაველი შოთა 183, 279, 292.
 რუსთავი XXV, 268.
 რუსთაველი ჭისკაოსი ზაქარია 336.
 რუსუდან დედოფალი (თამარის ასული)
 ა, 50, 163, 301.
 რუსდანი. გიორგი დადიანის ცოლი, ვამე-
 ლის დედა 64.
 რუსდანი. რაჭის ერისთავის რატის მეფე-
 ლე 273.
- ბ
- სააკაძე გიორგი V, 201.
 სააკაძეები 193.
 საბა (ხარტულ)არი, წინამძღვარი XXX,
 333, 334, 335, 337.
 საბა (წმინდა) 195.
 საბაძიძე ნიკოლოზ 8. იმ. შარვაშიძე გი-
 ორგი.
 საბერძნეთი I, II, 27, 31, 104, 162, 256.
 სადგერი 279
 სადგურელი VII, X, XV, 51, 64, 69.
 სანიავრო IX, XIV, XXIV, XXVII, XXVIII,
 221—233, 253, 255, 256, 257, 258,
 259, 260, 267.
 სანდა II სანდე (პროვინცია) 29, 30.
 სანდორი 200.
 სადარა X, XLIII.
 საფრულე (სოფ.) 292.
 საქართველო: III, IV, V, VI, VII, VIII,
 IX, X, XII, XIV, XV, XVI, XVII,
 XVIII, XXIII, XXV, XXVII, XXVIII,
 XXX, XXXV, XLVII, XLIX, 27,
 29, 31, 64, 89, 153, 168, 188, 190,
 238, 240, 248, 249, 253, 256, 257,
 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264,
 267, 268, 270, 271, 272, 284, 299,
 304, 305, 306, 332, 335, 336, 348,
 350, 351.
 სალირი (აქი) 107
 სავარულიძე ვედემონ II (კათალიკოსი
 1607—1669 წ. წ.) 4.
 სავარულიძე მეუქისედეცი (მოაჯარეისკ.
 გელათელი) 120, 121, 130, 141.
 საჯაია 291.
 საპე ამირა 191.
 სებუსი 262.
 სეითოლი ბარბაღე 29.
 სეითოლი პოლიბრონი 29.
 სემიონოვი 252.
 სენაკი 67.
 სენეკერემი (სომეხთა მეფე) 27.
 სერაფიტი XIV, XVIII, 250, 251, 252, 253.
 სეტი 256.
 სეფიეთი XV, XVIII, 89—91, 112.
 სეანეთი V, VI, VII, X, XIV, XXIII, XXVI,
 14, 32, 33, 37, 46, 47, 49, 50, 104,
 106, 256.
 სევიტცხოველი XXXIII, XXXIV, XXXIX,
 XI, XLVI, XLVII, 173, 209—221,
 326.
 სილობისტრო (რომის პაპი) 171, 356.
 სიმეონი, გელათელი მხატვარი 141.
 სიმეონ შოთას ძე 279.
 სიმონ კანელი 5, 18, 19.
 სისოე ანბა 202, 203, 206, 208.
 სკაბალანოვიჩი ნ. 339.
 სკაბდანა გიოვი მ. XVII, 8, 9.
 სკარტანოსი, ქურუმი 9.
 სკეპონა, აფხაზთა მოაჯარი VI ს. 9.
 სკურჩა (სოფ.) 30
 სკოლოფე თ. V.
 სოლოვიოვი 242, 243,
 სოლომონ მეფე 291.
 სომეხთი 253, 351.
 სოტეროვი II.
 სოუქ სუ 7.
 სოხუმი X, 16, 20, 29, 30, 64.
 სპარსეთი 9, 263.
 სპირიდონი (კპროსელი ეპისკოპოზი) 14.
 სპირიდონი (სადგურის ხატი) 279.
 Stakelhorst K. 347.
 სტეფანე არქიეპისკოპოსი 319.
 სტოიანოვი 31.
 სტრაბონი 237, 238.
 სუჯუნა 277.

ბ

Talbot Rice 54, 78, 102.

ტანა (მღ.) 193.

ტეპეკერმანი 317.

ტიმოთესუბანი 303.

ტიტე (კე-სარი) XIII, 234, 236.

ტოლმაჩევსკაია 6. 188, 189.

ტრაიანე 237.

ტრაიხონი 8, 243, 272.

ტრიფონი იბ. აგრელი ტრიფონი.

უ

უბისი X.

უგრელიძე 5. 267.

უდაბნო 191.

უვალენტიანე (დიდი) 251.

უვალენტიანე (მცირე) 251.

უვაროვა პრ. III. IV, 10, 33, 188, 240, 242, 243, 244, 245.

უვაროვი ა. III.

ულუ დავითი 42.

უსპენსკი თ. III.

უსპენსკი პორფირი XXXII.

უფლისციხე 199.

ულალინ 64, 76.

უმა (უჩა, აშუმა) პიტიაზში 262.

უმანიანი (აკი) 107, 108.

უმგული 50.

ფ

ფადევი ა. 10.

ფადრაჯიშვილი ზაქარია (?) 318.

ფანსევტელი ზახა 189.

ფარი 50.

ფარმაკოესკი ბ. III.

ფარნაკი 241.

ფარნაონი XIV, 241, 242.

ფარნუკი v ქსეფარნუგი 238.

ფარნუკ I (ხეფარნუგ, ქსეფარნუგი) 252.

ფარსმან მეფე I ს. XIII, XIV, 234, 236, 237.

ფარსმანი (II ს.) 237, 238, 251, 252, 253, 266.

ფახისი (ქალაქი) XI, XII.

ფაშინა (სოფ.) 268.

ფილოქტისტე (სეფიეთის წარწ.) XV, 90.

ფინეზური II ფინაზური (სოფ.) 292.

ფინეზური (მდ.) 292.

ფლავიოს დადესი XXIV, XXV, 265, 266.

ფირალიშვილი თ. 193, 194.

ფიტარეთი XXXIV, XXXVII, XXXVIII.

XXXIX, XLIII, XLVII, XLVIII, XLIX, L, LI, 129, 294-300, 301, 302.

ფოთი X, 86, 88-89.

ფრანგი I.

ფსირცხა 16.

ფუთურ იძე ვლ. 333, 334.

ფუა-ფშაველა 2.

ძ

ძაირემონი XIII.

ძაიხოსრო გურიელი XXXI, 220, 221.

ძარელი 188.

ძათლი VII, X, XVII, 4, 28, 183, 188.

199, 201, 217, 238, 252, 262. 261, 335.

ძართამი || ქარამი 264, 266.

ძაშვეთი 50.

ძვალა მახარებელი XI, VIII, 52.

ძელემ-ბეგი (შარვაშიძე, შამა საფარბე: ისაი. 10.

ვათხვევი 201.

ვერიანი ზაქარია (კათალიკოსი, 1ა57-1659 წ. წ.) 4.

ვობალია XI, VIII, 52.

ვორეგიონი XIV.

ვრისტინა (სამთავროს ხატი) XXVIII, 223, 233.

ვქსანი (მღ.) 199.

სეფარნუგი მეფე XIV, 238, 250, 251, 252, 253.

სულთსი X, XXVII, 28, 29, 164-167.

ლ

ლამბაშიძე დ. 162.

შ

შანჩავეთი X, 199.

აუხიშვილი თ. XLIX, 97, 334

უაუხიშვილი ს. IX, 29, 46, 47, 49, 86, 90, 252, 255, 256, 261, 262, 265, 306.

ყვარელი 332, 346.

ყვარყვარე (ათაბაგი) 279.

ყინწვისი XXXII, XXXIV, XXXVI, XLV II, I, 188-190.

ყიფშიძე დ. 306, 309.

ყუბანი X, XII, XVII, 246, 248, 249.

შ

შავი ზღვა III, IV, XI, 1.

შავთელი 199.

წარბიე ა. 253, 274, 318, 319, 333, 334.

წარაშიძე კ. 279.

წაუბურდი 191.

წემოქმედი XXXIII, XLVIII, 39, 105—108, 167, 168, 283.

წერვაშიძე || წარვაშიძე გიორგი (საფარბეგი) XVII, 8, 9, 10.

წერვაშიძეები 30.

Schlumberger G. 259.

შერლინტი რ. 191, 221, 351.

შუამთა XXXIII, XXXVI, XLII, XLIII, XLVI, XLVII, LI, 36, 322—326, 333, 336.

შეზარტი ვ. 12, 20.

ჩ

Chabert S. III.

ჩანგლი VI.

ჩახური ქრისტეფორე 29.

ჩახური ელენე 29

ჩიქოვანი კაცია 96.

ჩიქოვანი იესე 96.

ჩიქოვანები 97.

ჩოღლაყაშვილი პართენიოსი (ხარკაშნელი ვაისიკო.) 336.

ჩუბინაშვილი გ. LIII, 91, 101, 191, 199, 326, 349.

ჩხარი XXIII, 279.

ჩხტიძე (ვედემონ I ჩხტიძე) 4.

ც

ცაგერი 277.

ცაიში XXXII, XXXIII, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XXXIX, XL, XLI, XLIV, XLVIII, XLIX, L, LI, 67—75, 170.

ცინცაძე ვ. 38.

ციციშვილი ირ. 300.

ციხისჯვარი 306.

Цихом (= სოხუმი) 19.

ცხრაკარა 329.

ძ

ძეგვი 208—209.

ძევაკი (ბილინგვისა) XIV, XXIV, 240, 241, 250, 251, 252, 253, 260, 261, 263.

წ

წალენჯიხა XXIX, XXX, XXXI, XXXII, XXXIII, XL, XLI, XLII, XLIII, XLVIII, XLIX, LI, LII, 11, 51—65, 102, 275, 321.

წალკა 193.

წურეთელი გ. 236, 251, 253, 261, 266.

წოეთელი გ (მჭვრალი) V, 126, 127, 141, 142, 146, 160, 162, 154.

წვირძის თემი VII.

წილკანი 276.

წინარეი XVI, XXX, XXXI, XXXII, XXXIV, XXXVI, XXXVIII, XXXIX, XL, XLI, XLIV, XLV, XLVIII, L, LI, LII, 4, 191, 200—208.

წულუკიძეები 163, 181.

ჭ

ჭაკვაძე ა. 323.

ჭაკვაძე გ. 323.

ჭეოათხელა (ძღ.) 183.

ჭილაძე აბრამი 89.

ჭილოუ 30.

ჭიქაულის ძე (ჯუღარების წარწ.) 31, 301.

ჭიქინაძე ხ. 64.

ჭყვიდილი XXIX, 93, 94, 95, 282.

ხ

ხალდაი (ქალდაი) 305, 306.

ხანკაია სტახიცა 248.

ხასან-ბეგ (შაოვაშიძე, ძმასაფარბეგისა) 10.

ხაშური 193.

ხაჩიძე 183.

ხანანავლი ა. 183, 185, 187, 325, 333

ხახული (ხატი) VI, XII, XXVI, 146—162.

ხერსონი 20.

ხობი X, XXXIII, XXXIV, XLII, XLIII, XLV, XLVIII, XLVIII, XLIX, LI, 75—68.

ხობის წყალი 75.

ხოლაშენი 327.

ხონი X, XXXIV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XXXIX, XL, XLI, XLII, XLVI, XLVIII, XLVIII, 92, 113—120, 124, 173, 178, 304.

ხორეგონი 243, 244

ხორო (სპარსეთის მეფე) 9.

ხოფი 275, 277, 282.

ხოშტარია ნ. XII.

ხოში (ძღ.) 294.

Хрус (Хрустиком) 252.

ხეფარბეგ მეფე 251. იბ. ქეფარბეგი.

ხესკიძე თ. იბ.

ხეფათი 28.

ჯ

ჯავახეთი 28.
 ჯავახიშვილი ივ. X, 28. 191, 238, 313,
 333, 334, 335, 336, 337, 339, 349.
 ჯანაშია ს. 238, 251, 261.
 ჯაფარ ამირა (თბილელი) 27.
 ჯახუნდერა 50.
 ჯვარი (ჯვარის მონასტერი) I, III, 91, 101,
 191, 209.
 ჯიქეთი XVI, 19, 20, 64, 76.
 ჯრუჭი 191.
 ჯუმა (მდ.) 67.
 ჯუმათი 64.

ჰ

ჰაზე 2. 3, 220.
 ჰაუპტი ჰ. VI.
 ჰაიდაკი გ. 52, 129, 258, 261, 324, 338.
 Heichelheim F. M. 256.
 ჰერაკლე (ერეკლე I) 318.
 ჰე-ეთი 150.
 ჰერმანი I.
 ჰეროდე XXXIII, 62.
 Hicks E. L. II.
 Hill G. F. II.
 Hiller F. von Gaertringen III.
 ჰონიგმანი ე. 266.

კ

კე (სოფ.) 40 - 47, 102.

შეშენაულ შეხრომათა გაცნობა

გვერდი და
სტრიქონი

არის

უნდა იყოს

3, 18	არის	არ არის
4	(კლინესთან) № 11	№ 9.
5	(კლინესთან) № 12	№ 10
7, 1 (ქვ.)	XI ს ის	XIX ს-ის
9, 29	'αζαίου	'Αζαίου
13, 33	Μοντιρέου	Μοντιρέου
23, 1 (ქვ.)	(დახიანებულია)	დახიანებულია).
33	კლინე № 57 გადასაბრუნებელია	•
37, 14	ο ε[θ... ρο...	ε ο[θ'... ρο...
62, 2	გვედური	გვეტერი
72	კლინე № 161 დამხადებელია უკუ-მა	
115, 9 (ქვ.)	I თაღის რგოლზე	თაღის I რგოლზე
117, 8 (ქვ.)	უღლისა მიმართ	უღლისა მიმართ
124, 28	τῶ (= τ.ε.)	უ ნ ე ა ა მ ო ი ო ა ო ო ს .
156	(კლინე უნომროდ)	№ 4-6.
158, 14	შუა კარები	შუა კარების
162, 7	Δ. (Γαμνησμάδε,	(Δ. Γαμνησμάδε,
163, 16	ε[θ	ε[θ
165, 7	(№ 447ა)	(№ 447)
165, 15	ვერტკალური	ვერტიკალური.
166, 46	(Παυλοβский,	„(Παυλοβский,
174, 4 (ქვ.)	ხოლო	ხოლო
181, 11	იშვითად:	იშვითად.
185, 16	ε[θ[θ'... τ. ε. ρ.	ε[θ[θ'... τ. ε. ρ. ε. ρ. ε. ρ.
189, 7 (ქვ.)	Ηα[θ	ε[θ Ηα[θ
195, 17	დახიანებულია)	დახიანებული)
202, 4 (ქვ.)	ამბა სისოე	ამბა სისოე.
204, 2	მხატვარსა	მხატვარსა
207, 6-7	ი-დიფთონგის მაგნიტად გვხვდება ε:	ი-ის მაგნიტად გვხვდება ი-დიფთონგი:
219, 13-14	α[θ[θ'... ε[θ	α[θ[θ'... ε[θ
220, 11	211)	215)
220, 12	(212-213 გვ. გვ.)	(214-215 გვ. გვ.)
222, 2 (ქვ.)	ე[θ	ე[θ
226, 7	ქვემდა	ქვედა
236, 6 (ქვ.)	1372	1374
241, 6 (ქვ.)	(ე. ი.	ე. ი.
244, 1	ხორეგოსის	ხორეგონის
262, 1	'Ασπιδισχίου	'Ασπιδισχίου
270	აკლია კლინე № 717	•

გვერდი და სტრიქონი	არის	უნდა იყოს
279, 14 (ქვ.) წარწერა		წარწერა
279, 12 (ქვ.) მოჭყავს		მოჭყავს
279, 4 (ქვ.) სადგურის		სადგურის
282 (კლიშესთან) № 683		№ 783
283, 3 ძბრუი/		ძბრუი/
351, 4 (ქვ.) Inschliffen		Inschriften
355, 2 ბ ძებღ ძებღ		ბ ძებღ ბ ძებღ
360, 10 (ქვ.) <i>Kαλαβίτιης</i>		<i>Kαλαβίτιης</i>
363, 6 ახერკი		ამხერკი (?)
369, 8 ილანე ჰიერომონახი (მაცხვარიში) 32, 34		უნდა ამოიშალოს
374, 5 ფრანგი		ფრანცი

რედაქტორი ხ. ი. შაუხჩიშვილი

ტექნედაქტორი ძ. ნინუა

გადაეცა წარმოებას 7/III 1951 წ. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 22./XII. 1951 წ. ტირაჟი 1000,
შუ 07615. ქალაღი 70 x 108 1/16. კად. ფურცელი 13,375. სასტამბო თაბახი 36,64. საალრი-
ცხო-საგამომცემლო 30,37. საავტ. ფურც. 29,61. გამომც. შეკვეთა № 31. სტამბის შეკვეთა № 95.
ფ ა ს ი 18 მან.

სტალინის საზ. თბილისის სახელმწ. უნივერსიტეტის გამომცემლობის სტამბა, უნივერსიტეტის კ. 1